

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อายุเมื่อขงไทย

รวมบท **บท** ความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก
ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี

สมบัติ จันทรวงศ์

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

บรรณาธิการ

ชยุเมือไทย

รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่
ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก
ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike BY NC SR 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

*What greater or better gift can we
offer the republic than to teach
and instruct our youth ?*

Cicero.

อายุเมื่ออายุไทย

รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่
ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก
ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี

สมบัติ จันทร์วงศ์
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์
บรรณาธิการ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๕๓๐

อยู่เมืองไทย :

รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่

ศาสตราจารย์เสนาะ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ)

ISBN 974--571--247--7

ลิขสิทธิ์ของบทความในหนังสือเล่มนี้เป็นของผู้เขียนและผู้แปลแต่ละคน

ผู้เขียนและผู้แปลอนุญาตให้บรรณาธิการนำมาจัดพิมพ์ได้

โดยมอบค่าลิขสิทธิ์ที่พึงได้จากการจัดพิมพ์ครั้งนี้

สมทบกองทุนศาสตราจารย์เสนาะ จามริก

สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมิถุนายน 2530

จำนวน 1,000 เล่ม

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อาคารอเนกประสงค์ ชั้น 5 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 223--9232

จัดจำหน่ายโดย ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อาคารอเนกประสงค์ ชั้นล่าง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 221--0633

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นางสาวอรุณี อินทรสุขศรี ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

แบบปกโดย นายชชาติ หมั่นอินกุล

๖ ถ้อยแถลง

การเตรียมต้นฉบับของหนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือของบุคคลหลายฝ่าย นับตั้งแต่เพื่อนร่วมงานและศิษย์ของ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก หลายท่านที่ได้ให้กำลังใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านทั้งหลายที่ได้เอื้อเฟื้อบทความแก่เราจนกระทั่งว่าเพื่อความเหมาะสมในการจัดพิมพ์แล้ว จะต้องแยกหนังสือออกเป็นสองเล่ม คือ เล่มแรกนี้ซึ่งเป็นการรวบรวมบทความวิชาการทางการเมืองและสังคม และเล่มที่สองซึ่งเป็นการรวบรวมบทความวิชาการทางเศรษฐกิจและสังคม (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และ สุรินทร์ พิศสุวรรณ เป็นบรรณาธิการ) ที่ทางสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คงจะได้จัดพิมพ์ออกมาภายในเวลาอันสมควร อย่างไรก็ตาม เราต้องกราบขอภัยเพื่อนร่วมงานและศิษย์ท่านอื่น ๆ ของ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก อีกเป็นจำนวนมากที่อาจจะไม่ได้รับการติดต่อจากเราภายในเวลาอันเหมาะสม

สุดท้ายนี้ เราขอขอบคุณสำนักพิมพ์และโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ให้ความร่วมมือจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้เสร็จออกมาตามกำหนด และขอขอบคุณ ศาสตราจารย์เซนต์ จามริก ที่วาระอายุครบ 60 ปีของท่าน กลายเป็นอีกโอกาสหนึ่งที่ช่วยให้เราได้รู้จักสังคมและการเมืองไทยดีขึ้น แม้จะเป็นเพียงการมองจากแง่มุมแคบ ๆ ของขั้นตอนทั้งหลายที่ดำเนินมาจนกว่าจะถึงบรรทัดนี้

สมบัติ จันทร์วงศ์
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

สารบัญ

วิธีสันติ...	(7)
ป๋วย อึ๊งภากรณ์	
ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก : ชั่วประวัติสังเขปและผลงานวิชาการ	(9)
บทนำ : สังคมศาสตร์ไทย กับ ศาสตราจารย์เสนีย์ จามริก	(20)
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์	
บุญกับอำนาจ : ไตรลักษณ์กับลักษณะไทย	1
สุวรรณ วงศ์ไวยวรรณ	
กฎหมายกับสังคม	25
วิลเลียม เจ. คลอสเนอร์ (แต่ง) - สุวิทย์ สุวรรณ (แปล)	
นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา	39
นิธิ เอียวศรีวงศ์	
๑ เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก ๑	71
สมเกียรติ วันทะนะ	
ประวัติศาสตร์การสร้าง "ตัวตน"	<u>129</u>
ธงชัย วินิจจะกุล	
กำเนิด อมร. กับความเคลื่อนไหวในขบวนการนักศึกษา	183
สุนทรী อาสะไวย์ และ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์	
การเมืองของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย : กรณีศึกษา	249
พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505	
พัชรี ธนะมัย	
การปราศรัยหาเสียง : เนื้อหาและแบบแผน	309
(ศึกษาเฉพาะกรณีการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528)	
สมบัติ จันทร์วงศ์	
แนะนำผู้เขียน	411

วิจิตร

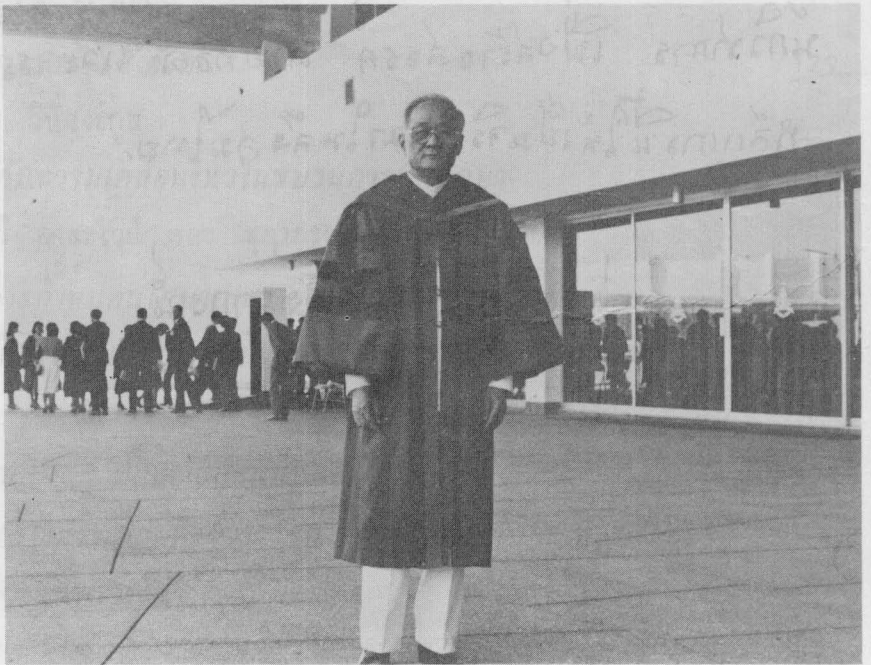
จุดหมายปลายทาง คือลทธิเสรีภาพของประชาชน
ทางการเมือง ซึ่งเขาเรียกว่าประชาธิปไตย
คือกรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นกรรม."

(จากสารคดีประชาธิปไตย).

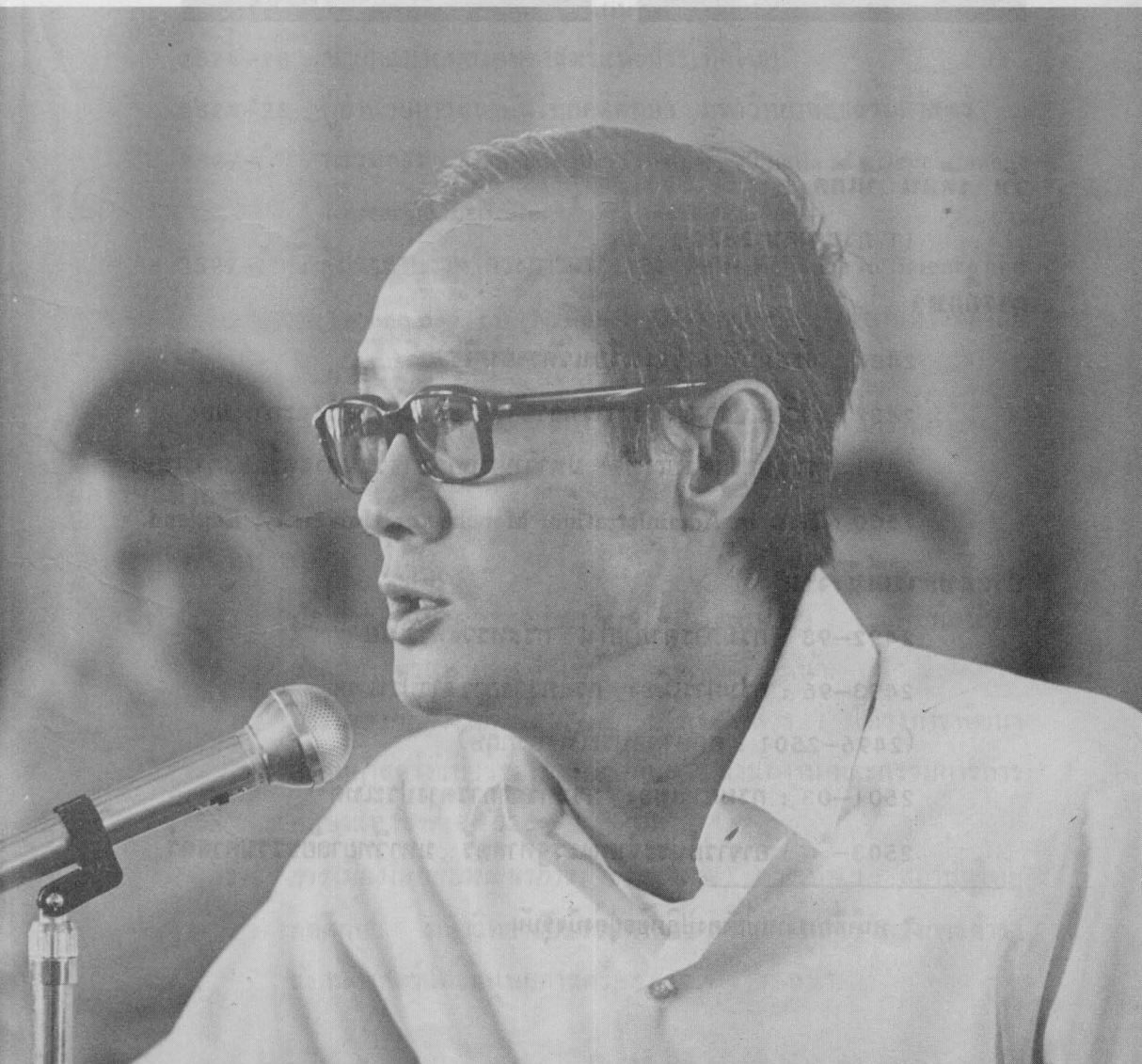
ผมเชื่อว่า ในชีวิตการทำงาน อาจารย์เล่นหยอกล้อการกำของ
ไปด้วย และใช้เวลาอันยาวนาน ในการใส่อาจารย์และ
นักวิชาการ เพื่อสร้างสรรค์ ถ่ายทอด และจรรโลง
หลักการให้เป็นที่จริงขึ้นมาให้สังคมไทย.

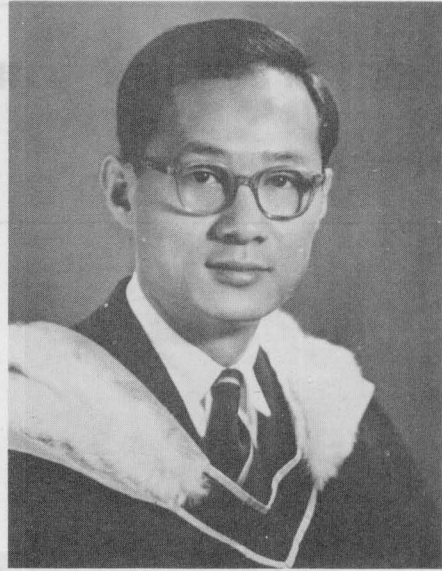
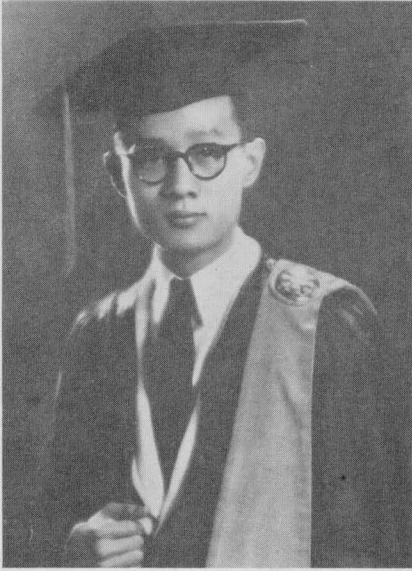
ป๋วย อึ๊งภากรณ์.

๒๕๓๐.

**ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก : ชีวประวัติสังเขป
และผลงานวิชาการ**

วัน เดือน ปีเกิด

11 กรกฎาคม 2470

การศึกษา

2484 : มัธยมปีที่ 6 (โรงเรียนวัดราชบพิธ)

2487 : เตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

2491 : ธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

2500 : B.A. in Administration, Manchester University, England.

ประสบการณ์ทำงาน

2492-93 : กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

2493-96 : กรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ

(2496-2501 : ศึกษาต่อประเทศอังกฤษ)

2501-03 : กรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ

2503-* : อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

* หน้าที่การงานที่ยังคงปฏิบัติอยู่ถึงปัจจุบัน

- 2512-15 : หัวหน้าโครงการรัฐศาสตร์ศึกษา และ
หัวหน้าสาขาวิชาการระหว่างประเทศ
- 2516-17 : สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
- 2518-19 : รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2518-* : ศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2521-* : ประธานมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- 2521-23 : หัวหน้าโครงการวิจัย “พัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย”
- 2523-24 : ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี และ
ประธานคณะทำงาน “นโยบายการพัฒนาชนบท”
- 2524-28 : นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- 2524-28 : ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 2527-* : กรรมการ Council of Trustees, Thailand Development
Research Institute.
- 2527-* : ผู้ประสานงานโครงการวิจัยเรื่อง “Self-Reliance in Science and
Technology for National Development” ของมหาวิทยาลัย
สหประชาชาติ
- 2528 : คุชฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผลงานวิชาการ

1. หนังสือ

- 1.1 ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519. 447 หน้า.
- 1.2 การเมืองกับการศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนา
สังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการ
ศึกษาแห่งชาติ, 2526. 175 หน้า.
- 1.3 การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทย
คดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529. 417 หน้า.

- 1.4 “การศึกษากับการเมืองไทย,” เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย (หน่วยที่ 8). กรุงเทพฯ : สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528. หน้า 439–541.
- 1.5 “รัฐธรรมนูญและกฎหมายกับพัฒนาการทางการเมืองไทย,” เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาพัฒนาการทางการเมืองไทย (หน่วยที่ 14). กรุงเทพฯ : สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529. หน้า 819–857.

1.6–1.11 หนังสือแปล

- 1.6 แนวทางพัฒนาเศรษฐกิจ แปลจาก *Economic Development in Perspective* ของ เจ. เค. แกลเบรท. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507. 206 หน้า. “ภาคผนวกเรื่องปัญหาของไทย” โดย เสน่ห์ จามริก, หน้า 102–169.
- 1.7 เนื้อเผด็จการแอฟริกัน แปลจาก *Beyond African Dictatorship* ของ อาเธอร์ ลิวส์. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, 2508. 62 หน้า.
- 1.8 ความคิดทางการเมือง จากเพลโตถึงปัจจุบัน แปลจาก *Political Thought : from Plato to the Present* แต่งโดย มอนนัตต์ จอดฮาร์มอน. พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขและเพิ่มเติม (พิมพ์ครั้งแรก 2510) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ฯ, 2522. 568 หน้า.
- 1.9 ระบบการเมืองปัจจุบัน ยุโรป ; เอเชีย (บรรณาธิการแปล-แปล “สหภาพโซเวียต”) แปลจาก *Modern Political Systems* รวบรวมโดย โรเบิร์ต อี วอร์ด และ รอยซี แมกรีติช แปลโดยเสน่ห์ จามริก และคนอื่น ๆ. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510. (2 เล่ม).
- 1.10 ประชาธิปไตยแอตแลนติก แปลจาก *Atlantic Democracy* ของ ชาลส์ เดอ โอล์ฟเวอร์ ฟาเรน. พระนคร : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2512. 236 หน้า.

- 1.11 จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นปัจจุบัน ระบบวงไฟบูลย์มหาเอเชียบูรพา แปลจาก *Japanese Imperialism Today* ของ จอห์น ฮอลลิเดย์ และ เกแวน แม็คคอร์ดแมค. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518. 193 หน้า.

2. บทความ

- 2.1 "Question of Stability and Security in Thailand," in M. Rajaretnam and Lim So Jeand (ed.), *Trend in Thailand*. Singapore : Singapore University Press, 1973. Pp. 87-96.
- 2.2 "รัฐศาสตร์ : ปรัชญา VS. พฤติกรรมศึกษา" *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (ม.ค.-ก.พ. 2516), หน้า 58-76.
- 2.3 "การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม," *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม 2517), หน้า 160-180.
- 2.4 "รัฐประศาสนศาสตร์ในทศวรรษที่ 1970," ใน *รัฐศาสตร์ 21 : ขอบเขตและแนวทางในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.
- 2.5 "พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน," ใน *รวมบทความ : ก้าวต่อไปของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการนักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- 2.6 "สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก," *สังคมศาสตร์* (ม.ช.) ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (ต.ค. 23-มี.ค. 24), หน้า 1-12.
- 2.7 "ข้อคิดบางประการว่าด้วยการปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชน," *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2524), หน้า 59-72. (แปลจาก "Some Thoughts on Human Rights Protection and Promotion")

- 2.8 “ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย,” *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 (ก.พ.-ธ.ค. 25), หน้า 1-52. (แปลและเรียบเรียงจากคำบรรยายเรื่อง “Problems of Development in Thai Political Setting” เสนอที่สยามสมาคม เมื่อ 21 เมษายน 2523 แปลและเรียบเรียงโดย เสน่ห์ จามริก และไครีน เฟื่องเกษม)
- 2.9 “บทบาทของวิชามนุษยศาสตร์ต่อสังคมและมนุษยชาติ,” *วารสารมนุษยศาสตร์* ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (ม.ค.-มิ.ย. 26), หน้า 22-30.
- 2.10 “แนวการศึกษาเรื่องพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย,” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 12 ฉบับที่ 3 (กันยายน 2526), หน้า 5-13.
- 2.11 “สู่ลัทธิภูมิภาคนิยมเชิงบวกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” แปลจาก “Towards Positive Regionalism in Southeast Asia” โดย เกษียร เตชะพีระ, *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2528), หน้า 39-53.
- 2.12 “แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง,” ใน *ทิศทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า*. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

3. เอกสารวิชาการ

- 3.1 “Social Science in a Non-Western Milieu.” Paper presented at the seminar on “Western Ideas and Higher Education in Southeast Asia.” Jakarta, June 26-28, 1980. 14 pages.
- 3.2 “Some Thoughts on Human Rights Protection and Promotion.” Paper delivered at The 18th World Congress of the World Federalist Movement.” Tokyo, July 24-30, 1980. 21 pages.

- 3.3 “Problems of Development in Thai Political Setting.” Paper prepared for International Conference on Thai Study. New Delhi, February 25–27, 1981 ; and The Siam Society, Bangkok, April 21, 1981. 45 pages.
- 3.4 “Buddhism and Human Rights” (Preamble by Phra Rajavoramuni) Paper No.12 Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1982. 38 pages.
- 3.5 “Towards Positive Regionalism in Southeast Asia.” Paper presented at the Conference on “Peace and Transformation in the Asia–Pacific Region.” Japan, March 26–29, 1984. 14 pages.
- 3.6 “Peace and Development in Asia : A Grassroots Perspective.” Global Community Lecture Series, United Nations University. Tokyo, March 30–31, 1984. 11 pages.
- 3.7 “The Role of Private Grant–Making Foundations in Thailand,” in *The Future of Private Grant–Making Foundations*. Tokyo : Toyota Foundation, 1985. Pp. 69–80.
- 3.8 “Conditions for Technological Self–Reliance in Asia.” Paper Submitted to the United Nations University meeting on development experience and perspectives in Asia. Beijing, May 8–12, 1986. 22 pages.
- 3.9 “ปัญหาผู้นำทางการเมืองไทย.” กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522. 10 หน้า.
- 3.10 “พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน.” เอกสารหมายเลข 12 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525. 30 หน้า. พร้อมคำนำจากพระราชวรมุนี (แปลจาก “Buddhism and Human Rights”)

- 3.11 “ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมือง.” กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, คณะนิติศาสตร์, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526. 41 หน้า. แปลจาก “Problems of Development in Thai Political Setting” โดย โครีน เฟื่องเกษม
- 3.12 “การศึกษาเพื่อการพัฒนา: พัฒนาอะไร? อย่างไร?” บทความเตรียมเสนอต่อที่ประชุมสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 4 มีนาคม 2530.
4. บทความวิจารณ์หนังสือ
- 4.1 Norman Jacobs. *Modernization without Development, Thailand as an Asian Case Study*. New York : Praeger Publishers Inc., 1971. Review in *The Journal of the Siam Society* Vol. 61 part 1 (January 1973), pp. 327-331.
- 4.2 วิจารณ์หนังสือชุด *วรรณไวทยากร* ชุมนุมบทความทางวิชาการถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษาบริบูรณ์ ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (พฤศจิกายน 2514), หน้า 237-248.
- 4.3 วิจารณ์หนังสือ John Holliday and Gavan McCormack. *Japanese Imperialism Today : Co-prosperity in Greater East Asia* ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (ต.ค. 17-ม.ค. 18), หน้า 145-146.
- 4.4 วิจารณ์หนังสือเรื่อง *ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย* แต่งโดย ไพบูลย์ ช่างเรียน ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (เมษายน 2515), หน้า 104-107.
- 4.5 วิจารณ์หนังสือของนายปรีดี *วิทยาสารปริทัศน์* ปีที่ 22 ฉบับที่ 28 (20 กุมภาพันธ์ 2516), หน้า 60-61, 64.

- 4.6 วิจารณ์หนังสือเรื่อง *โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์* แปลและเรียบเรียงโดย ไมตรี เต็มอุดม จากหนังสือ *Sous Developpement et Utopie au Siam*, by P. Pistie ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ม.ย.-ต.ค. 2516), หน้า 203-205.
- 4.7 วิจารณ์หนังสือเรื่อง *Portraits of Thai Politics* แต่งโดย Jayanta Kumar Ray. ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (ม.ย.-ต.ค. 2516), หน้า 200-203.

5. ปาฐกถา, บรรยาย และอภิปราย

- 5.1 “หลักการสิทธิเสรีภาพ หลังปฏิวัติตุลาคม 2516” ปาฐกถาประจำปี มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2518 ใน *หลักการสิทธิเสรีภาพ หลังปฏิวัติตุลาคม 2516*. มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2518. 26 หน้า.
- 5.2 “แนวทางการพัฒนาประเทศในช่วงระยะ 10 ปีข้างหน้า” การอภิปราย จัดโดยทบวงมหาวิทยาลัย, 27 พฤษภาคม 2525 ใน *รายงานการสัมมนาเรื่องรูปแบบที่เหมาะสมของมหาวิทยาลัยในอนาคต*. หน้า 23-26.
- 5.3 “รัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ” ปาฐกถานำในการสัมมนาเรื่อง “รัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ” จัดโดยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 8-9 ธันวาคม 2528 ใน *เอกสารสรุปผลการประชุมทางวิชาการ เรื่องรัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ*. หน้า 99-132.
- 5.4 “ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย,” ใน *ปรีดีปริทัศน์ ปาฐกถาชุดปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2526. หน้า 1-35.
- 5.5 “สังคมศาสตร์ไทยจะ何去何ต” คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในโอกาสประชุมใหญ่สามัญประจำปี 2526, 24 ก.ค. 2526 ใน *มติชนสุดสัปดาห์* ปีที่ 6 ฉบับที่ 1996

- (21-27 สิงหาคม 2526), หน้า 16-18 ; หนังสือพิมพ์สยามรัฐ ปีที่ 34 วันที่ 8 สิงหาคม 2526, หน้า 5.
- 5.6 “แนวทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไทย” ปาฐกถานำ การประชุม สัมมนาวิชาการสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัย ประจำปี 2526 สถาบัน วิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 29 กรกฎาคม 2526 ใน *วิจัย สังคม* ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2526), หน้า 1-8.
- 5.7 “ปัญหาการบริหารมหาวิทยาลัยในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของ สังคมไทย” การบรรยายในการประชุมสภาอาจารย์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ เรื่องแนวคิดและการปฏิบัติในการบริหารการศึกษา ของมหาวิทยาลัยไทย” ใน *วารสารครุศาสตร์* ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 (เม.ย.-มิ.ย. 2527), หน้า 7-27.
- 5.8 “ภูมิภาคศึกษากับพัฒนาการสังคมศาสตร์” คำปราศรัยของนายก สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในการประชุมใหญ่ ประจำปี และการสัมมนาวิชาการร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหา- วิทยาลัยธรรมศาสตร์ 21 กรกฎาคม 2527 ใน *วารสารเศรษฐศาสตร์ การเมือง* ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (กันยายน 2527), หน้า 1-8.
- 5.9 “สถานภาพของสังคมศาสตร์ระดับสากลและในสังคมไทย” การ บรรยายในการสัมมนาเรื่องสถานภาพของสังคมศาสตร์ภาคใต้ มหา- วิทยาลัยสงขลานครินทร์ (วิทยาเขตปัตตานี) 26 สิงหาคม 2527 ใน *จุลสารไทยคดีศึกษา* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3-4 (ตุลาคม 2527), หน้า 7-20.
- 5.10 “ทิศทางของมหาวิทยาลัยภูมิภาคในการพัฒนาชนบท” การบรรยาย จัดโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น 26-28 มีนาคม 2529 ใน *เอกสารสรุปการสัมมนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น กับการพัฒนาชนบท*. หน้า 127-157.
- 5.11 “จากวงอภิปราย-ประเมินผลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง ชาติ” การบรรยายเรื่องทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติ ฉบับที่ 6 จัดโดยสำนักเลขาธิการ สภาคณาจารย์แห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา 28 ตุลาคม 2529 ใน *สังคมพัฒนา* ฉบับที่ 4/2528, หน้า 8-13.

5.12 “รัฐบาลปัจจุบันกับการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน” ปาฐกถา ในวาระครบรอบ 13 ปีของสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน, 24 พฤศจิกายน 2528 ใน *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* ปีที่ 5 ฉบับที่ 3-4 (เม.ย.-ก.ย. 2529), หน้า 117-122.

5.13 “ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น” ปาฐกถาในการสัมมนาเรื่อง “ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น” จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 5 ธันวาคม 2528 ใน *ทิศทางแผนแม่บทการพัฒนาสังคมเพื่อการพึ่งตนเองกับงานพัฒนาภาคเอกชน. โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528. หน้า 53-63.*

5.14 “การประกันและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย” ปาฐกถาในการสัมมนา เรื่อง “หลักประกันสิทธิราษฎรในกระบวนการบังคับใช้กฎหมาย” 7 ธ.ค. 2528 ใน *มติชน* ปีที่ 8 ฉบับวันที่ 11 ธันวาคม 2528, หน้า 5.

5.15 “บทบาทของคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย” ปาฐกถาในการสัมมนาเรื่องบทบาทของคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย, 2 สิงหาคม 2529 จัดโดยสถาบันปริทัศน์นิยมงค์ ใน *เอกสารสรุปการสัมมนาบทบาทคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย. หน้า 5-14.*

5.16 “ประเด็นที่ทำนายขบวนการพัฒนาและวิชาการเพื่อการพัฒนาในปัจจุบัน” ปาฐกถาในการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาชนบท: สรุปบทเรียน สถานภาพ และทิศทางร่วม,” 1 กุมภาพันธ์ 2529 ใน *ทางเลือกการพัฒนา* ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 (ต.ค.-ธ.ค. 2529), หน้า 1-7.

บทนำ : สังคมศาสตร์ไทย

กับ ศาสตร์อาจารย์เสน่ห์ จามริก

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์ มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2503 นับถึงปีนี้ก็ถือได้ว่าท่านประกอบอาชีพเป็น
นักวิชาการสังคมศาสตร์ได้ 27 ปีแล้ว ในช่วงชีวิตวิชาการอันยาวนานเช่นนี้ ท่านได้
ดำรงตำแหน่งทางบริหารและทางวิชาการที่สำคัญๆ มากหลาย เช่น เคยเป็นรองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปีพุทธศักราช 2518-2519 เป็นนายกสมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2524-2528 เป็นผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่พุทธศักราช 2524-2528 และในวันนี้แม้จะลาออกจาก
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว อาจารย์เสน่ห์ก็ยังคงเป็นนักวิชาการสังคมศาสตร์ที่ขยัน
ขันแข็งในฐานะผู้ประสานงานโครงการวิจัยเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ของมหา-
วิทยาลัยสหประชาชาติ เมื่อไม่นานมานี้ได้มีผู้เขียนถึงอาจารย์เสน่ห์ไว้ในหนังสือเกี่ยวกับ
แวดวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทยเล่มหนึ่งว่า เขามีศรัทธาเต็มเปี่ยมในตัวท่านและเรียกท่าน
ว่า “ศูนย์รวมใจของนักวิชาการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ไทย”¹ แต่ปัญหาที่ข้อเขียน

¹ สกล พงษ์ไพศาล, *ในวงวิชาการ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2526), หน้า 106.

นี้จะหยิบยกขึ้นมาตั้งเป็นคำถามก็คือว่า ผู้คนในแวดวงวิชาการไทยนั้นมีหลากหลาย เขาเหล่านั้นได้มองอาจารย์เสน่ห์ในแง่เป็น “ศูนย์รวมใจ” จริง ๆ หรือ

บทความนี้เป็นความพยายามของศิษย์คนหนึ่งของอาจารย์เสน่ห์ที่จะมองสังคมศาสตร์ไทยผ่านกระบวนการปะทะสัมพันธ์ระหว่างวงวิชาการเองกับตัวบุคคล คืออาจารย์เสน่ห์ จามริก เพราะไม่ว่าตัวบุคคลนั้นจะสูงส่งหรือสามัญเพียงไรก็ย่อมช่วยให้แลเห็นภาพของสังคมได้บ้างไม่มากก็น้อย ทั้งนี้โดยจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวอาจารย์เสน่ห์ จามริก กับองค์กรทางวิชาการที่สำคัญ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คณะรัฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง ความเห็นของผู้เขียนมีว่า ถ้าเอาความสำเร็จในแง่ปริมาณเข้าวัดแล้ว ประสิทธิภาพของอาจารย์ในองค์กรเหล่านี้และองค์กรอื่น ๆ มิได้ปรากฏผลสรุปสุดท้ายที่น่าชื่นชมกระไรนัก ปัญหาก็คือ เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ? คำตอบที่ใคร่ขอนำเสนอในที่นี้คือปัญหาความจำกัดของสังคมศาสตร์ไทยในประเด็นสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ซึ่งสานถักกันเป็นปราวการกันมิให้อาจารย์เสน่ห์หรือคนอย่างอาจารย์สามารถมาสัมพันธ์ด้วยได้ ผู้เขียนเชื่อว่า ปราวการที่มองไม่เห็นดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเศร้าที่มีคุณค่าพอเป็นโศกนาฏกรรม (Tragedy) ในความหมายดั้งเดิมเชิงศิลปะการละครได้ และในแง่ชีวิตการทำงานของอาจารย์เสน่ห์เองช่วยทำให้โศกนาฏกรรมของสังคมศาสตร์ไทยเด่นชัดขึ้น ส่วนในตอนท้ายสุดของบทความนี้จะได้กล่าวถึงตำแหน่งแห่งที่ของอาจารย์เสน่ห์ จามริก ในฐานะนักวิชาการสังคมศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมการเมืองไทยตลอดมา

รัฐศาสตร์, ธรรมศาสตร์ และวงวิชาการ กับอาจารย์เสน่ห์

ถ้าจะกล่าวความจริงอย่างตรงไปตรงมาก็คงต้องกล่าวว่า อาจารย์เสน่ห์มิได้เป็นที่ชื่นชอบมากนักในหมู่อจารย์ส่วนหนึ่งที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จริงอยู่อาจารย์เป็นอาจารย์อาวุโสของคณะ และผู้คนไม่น้อยก็เคยเป็นลูกศิษย์ลูกหาอาจารย์มาแต่เดิม แต่อาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์ส่วนหนึ่งจะมีให้ก็เพียงความเกรงอกเกรงใจ ความรู้สึกที่ได้ก็คือ อาจารย์ในคณะเหล่านั้นยึดอัดกับความพยายามของอาจารย์เสน่ห์ที่จะผลักดันการศึกษาของคณะรัฐศาสตร์ให้มีความเข้มข้นทางวิชาการ จนบางครั้งความเข้มข้นทำนองนี้นำมาซึ่งความขัดแย้งกับทัศนะของคณาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์บางส่วนซึ่งให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพโดยเฉพาะการรับราชการมากกว่า

ในอดีต อาจารย์เสน่ห์ที่เคยก่อตั้งโครงการที่เรียกว่า “รัฐศาสตร์ศึกษา” ขึ้นเมื่อไม่สามารถเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในคณะรัฐศาสตร์ได้ โครงการรัฐศาสตร์ศึกษานี้ก็ก่อปัญหาให้กับคณะรัฐศาสตร์ไม่น้อย เพราะโครงการรัฐศาสตร์ศึกษามีลักษณะเป็นโครงการค่อนข้างอิสระ เน้นหนักเป้าหมายที่จะให้ผู้ศึกษามีความเป็นคนที่มีคุณภาพรู้จักคิดรู้จักอ่าน และตั้งคำถามเข้ากับสภาวะการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นอยู่ ยิ่งกว่าจะใส่ใจกับการมึนงานทำของผู้ศึกษาหรือการเป็นบุคลากรที่มีคุณภาพสำหรับระบบราชการไทย ปัจจุบันนี้นักศึกษาในโครงการนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีบทบาทสูงในทางสังคมการเมืองและการศึกษา แต่ในช่วงนั้นในขณะที่ผู้ศึกษาโครงการรัฐศาสตร์ศึกษาเติบโตใหญ่ขึ้นสอดคล้องกับอุดมคติของโครงการ นักศึกษาในโครงการก็ดูจะไม่เป็นที่ยอมรับของคณาจารย์รัฐศาสตร์ส่วนหนึ่งไปด้วย² มีเรื่องเล่ากันว่าแม้กระทั่งการสอบเข้าเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ครั้งหนึ่งในสมัยนั้น ความเป็น “รัฐศาสตร์ศึกษา” หรือมิได้เป็น ก็มีสำคัญในการตัดสินชะตากรรมของผู้เข้าสอบว่าจะมี “วาสนา” ได้เป็นอาจารย์ของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หรือไม่

ยิ่งกว่านั้นความที่ท่านอาจารย์เสน่ห์ให้คุณค่ากับลักษณะสหวิทยาการในการศึกษามากกว่าที่จะเน้นความสำคัญของตัววิชารัฐศาสตร์เองก็ทำให้ดูประหนึ่งว่า ท่านอาจารย์ไม่สู้ใส่ใจกับ “รัฐศาสตร์” อันมักจะแยกออกจากตัวองค์กรที่ทำหน้าที่ผลิตความรู้ “รัฐศาสตร์” คือคณะเองไปได้ยาก คำสอนประการหนึ่งของอาจารย์เสน่ห์คือ “เศรษฐกิจเป็นเนื้อหนังมังสาของการเมือง” ในแง่นี้อาจถือได้ว่า รัฐศาสตร์ที่ปราศจาก “เนื้อหนังมังสา” ก็เป็นรัฐศาสตร์ที่เปลือยเปล่ามีแต่โครงเท่านั้น ความคิดทำนองนี้คงยากจะเป็นที่ยอมรับกันในหมู่ชนที่เห็นความสำคัญของ “สิ่ง” ที่ตนสอนสูงยิ่ง อันหมายรวมถึงคุณค่าของตนเองที่เป็นผลมาจากลักษณะวิชาการราชการ (Bureaucratic Subject) ซึ่งแบ่งแยกย่อยวิชาต่างๆ ออกเป็นสาขาเพื่อความอยู่รอดของแต่ละสาขาเอง แนวคิดของอาจารย์เสน่ห์มีลักษณะคัดค้านการแยกย่อยเป็นสาขาวิชาเช่นนี้มาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากเสียงเรียก

² เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “แลไปข้างหลัง : สำนวนชีวิตจากช่วงแสงหา,” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), *ธรรมศาสตร์ 50 ปี* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 464, 468-469.

ร้องของท่านให้วิชาสังคมศาสตร์ชำระคุณลักษณะความเป็นสหวิทยาการเอาไว้ให้จงได้ เสียงเรียกร้องทำนองนี้ย่อมถูกมองว่าเป็นผู้ไม่จงรักภักดีต่อคณะ หรือไม่มีความเป็น “คณะนิยม”⁴ อันแพร่หลายอยู่ในมหาวิทยาลัยในขณะนั้นไม่ใช่น้อย จากลักษณะแนวคิดทำนองนี้คงพออธิบายได้ถึงความไม่น่าจะเป็น “ศูนย์รวมใจ” ของท่านในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้

ในระดับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั่นเอง แม้จะมีผู้คนนิยมยกย่องอาจารย์อยู่ไม่ใช่น้อย แต่ในการเลือกตั้งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยเมื่อสองปีที่แล้ว คณะอาจารย์ส่วนมากก็ไม่ได้ลงคะแนนเสียงให้ท่านอาจารย์อยู่นั่นเอง นักศึกษาเสียอีกที่ดูจะให้ความสนใจในตัวอาจารย์มากเป็นพิเศษ ปัญหาที่ท่านอาจารย์ประสบจะอยู่ที่ว่า สิ่งที่ท่านอาจารย์ต้องการนั้นมีคุณลักษณะในเชิงนามธรรมสูง และในบางมุมในมหาวิทยาลัยก็ตั้งข้อกังขา กับความเป็นนักบริหารของอาจารย์

อาจจะกล่าวได้อย่างหนึ่งว่า สิ่งซึ่งอยู่ในความสนใจของอาจารย์เสน่ห์ในส่วนที่สัมพันธ์กับการอุดมศึกษานั้นดูจะไม่ใช่ว่าสิ่งที่คุณคนส่วนใหญ่สนใจ เช่น เรื่องการ “ขยาย” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ออกไปโดยเพิ่มวิทยาเขตรังสิตขึ้นนั้น อาจารย์เคยตั้งข้อสังเกตว่า การพูดถึงโครงการไปรังสิตนั้นควรจะเริ่มต้นจากการถามว่า “ทำไมไม่ปรับทิศทางวิชาการของธรรมศาสตร์เสียก่อน” และการย้ายควรจะ “ย้ายไปอย่างที่ทำให้ทิศทางของมหาวิทยาลัยนั้นดีขึ้น”⁵ หรือคำถามของท่านว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังจะผลิตบัณฑิตอย่างที่ผลิตกันทุกวันนี้หรือไม่? ก็ถูกเข้าใจไปว่า บัณฑิตจากธรรมศาสตร์สู้บัณฑิตที่จบจากสำนักศึกษาอื่นมิได้ ทั้งที่อาจารย์ประสงค์จะหมายความว่า การผลิตบัณฑิตที่จะสนองตอบความต้องการของสังคมให้มากขึ้นตามฐานะของธรรมศาสตร์เอง⁶ อันที่จริง ที่

³ เสน่ห์ จามริก, “พัฒนาการทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์กับการเมืองไทย,” ในรายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง *พัฒนาการทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์กับสังคมไทย* (ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529), หน้า 17.

⁴ อาจารย์เสน่ห์เองกล่าวถึงบรรยาการ “คณะนิยม” ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไว้ใน “บทสัมภาษณ์ ศ. เสน่ห์ จามริก เรื่องมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กับการอุดมศึกษาในสังคมไทย,” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2527), หน้า 31-32.

⁵ เฟื่องอ้อ, หน้า 25.

⁶ เฟื่องอ้อ.

ว่าอาจารย์พูดจาอะไรเป็นนามธรรมนั้นคงมีความหมายในเชิงสัมพัทธ์ยิ่งกว่าในแง่สัมบูรณ์ การกล่าวถึงทิศทางของมหาวิทยาลัยย่อมมีความหมายเป็นนามธรรมจับต้องมิได้มากกว่าการกล่าวว่า จะขยายธรรมศาสตร์ไปทางทิศเหนือคือบริเวณรังสิต จะมีดีกรวมลักษณะใด ใช้บุคลากรจำนวนเท่าไรด้วยเงินเท่าใด? คำถามชุดหลังเป็นคำถามเชิงรูปธรรมที่ผู้คนส่วนใหญ่อาจจะคุ้นเคยยิ่งกว่า ในทำนองเดียวกัน “ความต้องการของสังคม” ก็เข้าใจได้ยากกว่า “ความต้องการของตลาดการจ้างงาน” เมื่อเป็นเช่นนั้น วิธีการบริหารของบุคคลที่เฟื่องพิศอยู่กับเป้าหมายประเภทนี้ก็ย่อมจะไปกันได้ยากกับมหาวิทยาลัยหรือองค์กรทั่วไป อันมากไปด้วยผู้คนที่ยึดมั่นประสิทธิภาพและวัดประสิทธิภาพนั้นด้วยเกณฑ์อันเป็นรูปธรรม

เมื่อพิจารณาถึงจุดนี้ก็คงพอจะมองเห็นได้แล้วว่า หากในคณะรัฐศาสตร์และในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง อาจารย์เสนห์ยังมีฐานะเป็นชนกลุ่มน้อยตลอดกาลแล้ว ก็คงเป็นเรื่องยากที่จะคาดหวังให้องค์กรอื่น ๆ ยอมรับแนวทางการดำเนินงานของอาจารย์เสนห์ ที่พยายามระดมพลังสมองของผู้คนจากหลายทิศหลายทางโดยไม่ได้ปักใจเชื่อไปทางใดทางหนึ่งเสียตั้งแต่แรกว่าจะอะไรจะต้องเป็นอะไร เพราะนั่นย่อมหมายถึงความสำคัญของตัวบุคคลที่ลดลง และความยากลำบากมากขึ้นในการวางแผนงานในทางปฏิบัติ และทั้งหมดนี้ก็คงจะพอเพียงจะตั้งข้อกังขากับความเข้าใจของนักวิชาการบางคนที่อาจจะมองในแง่ดีจนเกินไปว่า ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก เป็นศูนย์รวมใจของนักสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ไทย

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่กำลังเขียนบทนำนี้ ผู้เขียนได้ทราบว่า มีผู้ประเมินผลกระทบทางความคิดของ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ต่อแวดวงวิชาการไทยอยู่แล้ว ผู้ประเมินสองรายประเมินผลกระทบของความคิดของอาจารย์เอาไว้ต่างกัน ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ความคิดของอาจารย์ไม่มีผลกระทบที่สำคัญใดๆ ต่อวงวิชาการไทย เพราะอาจารย์เสนห์เปรียบเสมือนคนนอกซึ่ง พูด คิด เขียน นอกแนวทางของวิชาการโดยทั่วไป⁷

7 ได้มีการจัดการวิสาสะทางวิชาการเกี่ยวกับความคิดของท่านอาจารย์เสนห์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อไม่นานมานี้ การพูดคุยสนทนาทั้งหมดจะนำมาถอดเป็นความเรียงจะนำมาตีพิมพ์ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ในอนาคตอันใกล้ เข้าใจว่า อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นผู้ดูแลเรื่องนี้อยู่ ในเรื่องนี้เป็นที่น่าสนใจไม่น้อยที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่จัดการวิสาสะทางวิชาการเช่นนี้ขึ้น ในขณะที่ทางมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้มอบปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางรัฐศาสตร์ให้อาจารย์เสนห์เมื่อปีพุทธศักราช 2529

ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า งานเขียนของอาจารย์เสนห์มีผลกระทบมาก เพราะคุณจะเป็นนักวิชาการท่านเดียวที่มีผู้ร่วมงานเขียนบางชิ้นของท่านมาตีพิมพ์ซ้ำในหนังสือครบรอบวาระสำคัญ ๆ ของการต่อสู้ของขบวนการนักศึกษาไทยมากที่สุด⁸ แต่การนำข้อเขียนของผู้ใดมาใช้ (เช่นที่ตีพิมพ์ไว้หลังปก *สัจจะทรยุค*) คงสรุปไม่ได้ว่าข้อเขียนของท่านผู้นั้นมีผลกระทบต่อความคิดของผู้ตีพิมพ์หนังสือ เพราะบ่อยครั้งที่มีการนำเอาข้อความบางตอนมาใช้ต่อกย้ำ—สนับสนุนข้อเขียนของตนเองเท่านั้น ผู้พิมพ์มิได้เข้าใจกระบวนการความคิดทั้งหมดของข้อเขียนเหล่านั้นแต่อย่างใด

และถ้าเป็นเช่นนั้นจะถือได้ว่าเป็นโศกนาฏกรรม (Tragedy) ของสังคมศาสตร์ไทยได้หรือไม่ ที่ความเห็นความคิดของนักวิชาการที่จริงจังกับอาชีพของตนอย่างอาจารย์เสนห์ต้องสูญไปเปล่า ๆ กับกาลเวลา?

คงมิใช่ว่าความคิดของอาจารย์เสนห์ทั้งหมดจะลอยไปเปล่า เพราะศิษย์ของท่านหลายคนก็เห็นและตระหนักถึงสิ่งที่ท่านสอนสั่ง แต่ประเด็นอยู่ที่ว่าพวกเหล่านั้นก็เป็นเพียงส่วนน้อยอยู่นั่นเอง แวดวงสังคมศาสตร์ไทยส่วนใหญ่คงทำเป็นไม่เข้าใจหรือไม่เข้าใจในความคิดของอาจารย์ผู้นั้นเอง ที่น่าสนใจยิ่งก็คือ ดูผู้คนส่วนใหญ่ในแวดวงสังคมศาสตร์ก็แสดงว่าเห็นด้วยกับความคิดพื้นฐานของอาจารย์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องลักษณะสหวิทยาการของวิชา ความสำคัญของความเป็นเลิศทางวิชาการ หรือวิธีการวิเคราะห์การเมืองไทยของท่าน ซึ่งก็น่าจะแสดงว่า คนจำนวนไม่น้อยเห็นว่าคุณคิดของอาจารย์เป็น

⁸ อาจารย์อุกฤษฏ์ บัณฑิตานนท์ แห่งมหาวิทยาลัยเกริกเป็นผู้เสนอความเห็นนี้ไว้ โดยยกตัวอย่างหนังสือที่จัดทำขึ้นในวาระครบรอบ 10 ปี เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ชื่อ *สัจจะทรยุค* (กรุงเทพฯ: สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย และองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529) ที่ปกหลังตีพิมพ์ข้อความว่า “ปฏิวัติตุลาคมเปลี่ยนโฉมหน้าการเมืองไทยจากระบอบอภิสิทธิ์ชนมาสู่ช่วงพัฒนาการไปสู่ระบบของมวลชน ในท่ามกลางหลังขัดแย้งต่าง ๆ ปัญหาอนาคตของสังคมไทยขึ้นอยู่กับความสามารถของสังคมไทยที่จะสร้างขบวนการเมือง ซึ่งเบ็ดประตุให้กับพลังเศรษฐกิจสังคมพื้นฐานเหล่านี้” อันเป็นตอนท้ายของ “การเมืองไทยกับการปฏิวัติตุลาคม” ของอาจารย์เสนห์ที่ตีพิมพ์อยู่ใน *วารสารธรรมศาสตร์* ฉบับเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2517

อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบดูในหนังสือบางเล่มที่ฝ่ายนักศึกษาดำเนินพิมพ์ในวาระครบรอบเหตุการณ์เดือนตุลาคม ก็พบว่า งานของอาจารย์เสนห์มิได้ถูกนำมาใช้ทุกปี เช่นใน *สัญญาประชาคมบอกเหตุการณ์เมืองไทย* อันเป็นจุลสารประกอบงาน 14 ตุลาคมอีก 25 ขององค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้นำข้อเขียนของอาจารย์เสนห์ จามริกมาใช้แต่อย่างใด

ความคิดที่ดี ถ้าเป็นเช่นนั้นก็เป็นเรื่องน่าเสียดายที่ความคิดดีๆ เหล่านี้จะไม่สู้มีคนมาสานต่อหรือใคร่ครวญอย่างจริงจังสักเท่าใดนัก การปะทะสัมพันธ์ระหว่างศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก กับแวดวงวิชาการไทย จึงกลายเป็น โศกนาฏกรรมของวิชาสังคมศาสตร์ที่ไม่อาจสร้างความสัมพันธ์เชิงวิชาการกับความคิดของอาจารย์อย่างมีความหมายได้

โศกนาฏกรรมของสังคมศาสตร์ไทย

เมื่อเร็ว ๆ นี้ David Ricci เขียนหนังสือชื่อ *The Tragedy of Political Science* โดยกล่าวถึงโศกนาฏกรรมของวิชารัฐศาสตร์โดยเฉพาะวิชารัฐศาสตร์ในสหรัฐอเมริกาว่าเป็นโศกนาฏกรรม เพราะพันธะของวิชานี้ต่อเป้าประสงค์หลักสองประการซึ่งมีความขัดแย้งลึก ๆ อยู่ภายใน คือ ระหว่างความมั่นใจของรัฐศาสตร์กระแสหลักที่ถือความเป็นศาสตร์เป็นใหญ่ กับ ความเป็นรัฐศาสตร์อเมริกันที่มุ่งประชาธิปไตย แต่รัฐศาสตร์แนวพฤติกรรมศาสตร์ให้แต่คำตอบที่ขัดกับอุดมคติทางการเมืองของตัววิชา ยิ่งนัก โศกนาฏกรรมเกิดขึ้นจากความต้อติงที่จะศึกษาการเมืองอย่างเป็นวิทยาศาสตร์แม้ว่าผลการศึกษาของตนเองจะเป็นภัยต่อสังคมประชาธิปไตยนั่นเอง⁹ โศกนาฏกรรมในที่นี้จึงมิได้เพียงหมายถึงเรื่องโศกสลดใด ๆ หรือหายนภัยต่าง ๆ หากแต่หมายถึงความสรว้อยเศร้าอันเกิดมาแต่การที่มนุษย์และสังคมไม่อาจตัดใจเลือกเส้นทางที่ดีที่สุดได้ด้วยความอัปยศของตนเอง ดังเช่นโศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นในบทละครเรื่อง *Antigone* ของ Sophocles หรือ *Billy Budd* ของ Melville นั้นเอง

โศกนาฏกรรมในที่นี้จึงมิได้หมายความว่า จะต้องมีใคร ประสบภัยร้ายแรงแต่อย่างใด หากแต่มีความหมายในเชิงวรรณกรรมที่ทำให้ความจริงในการดำรงชีวิตระหว่างสิ่งที่ขัดแย้งกันจนบังเกิดผลอันน่าเสียดายนั้นประจักษ์ชัดขึ้นอย่างจริงจัง การประจักษ์ชัดดังกล่าวก่อให้เกิดความตระหนักรู้อย่างมีความหมายได้ ในแง่นี้โศกนาฏกรรมจึงมีคุณทางการศึกษา (Pedagogical Effect) อยู่ด้วย โศกนาฏกรรมของสังคมศาสตร์ไทยอันเกิดมาแต่การปะทะสัมพันธ์ระหว่างอุดมคติของนักสังคมศาสตร์ เช่น ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก

⁹ David M. Ricci, *The Tragedy of Political Science : Politics, Scholarship and Democracy* (New Haven and London : Yale University Press, 1984).

กับความเป็นจริงของสังคมศาสตร์ไทยนั้นมิใช่จะไร้คุณค่า อย่างน้อยโศกนาฏกรรมนี้ก็ช่วยให้แลเห็นความจำกัดของสังคมศาสตร์ไทยในสี่ประเด็นใหญ่ด้วยกัน คือในเรื่อง กรอบเวลา สัญลักษณ์ ความมั่นใจในตนเอง และพันธกิจทางวิชาการ

เวลา

สังคมศาสตร์ไทยปัจจุบันเป็นสังคมศาสตร์ที่เร่งรีบ ทั้งนี้ก็เพราะปัญหาเร่งด่วนที่ร่ายล้อมสังคมไทยมีมากมาย ไม่ว่าจะเป็นทางด้าน การเมืองเช่น ปัญหาความมั่นคงมีประสิทธิภาพของสถาบันการเมือง หรือปัญหา “ใคร” จะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ปัญหาเศรษฐกิจเช่น ปัญหาการว่างงาน หรือปัญหาการประกันราคาข้าว และปัญหาสังคมเช่น ปัญหาอาชญากรรมหรือปัญหาโสเภณี เป็นต้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า ปัญหาเหล่านี้ล้วนจำเป็นต้องรีบแก้ไข และวิชาสังคมศาสตร์ก็อาจเข้ามาช่วยได้ จะพบว่าในหน้าหนังสือพิมพ์รายวันมีข้อเขียนของนักสังคมศาสตร์แสดงความเห็นในเรื่องเหล่านี้ นำเสนอทางแก้ปัญหารวดด่วนต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ

แต่ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก กลับมองไปที่อื่น เมื่อมองไปเช่นนั้นจึงเห็นปัญหาเป็นอย่างอื่นไปด้วย

สำหรับอาจารย์ คำถามคงมิได้อยู่ที่ว่า “ใคร” จะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไปของไทย แต่น่าจะอยู่ที่ปัญหาการทำลายผู้นำทางการเมืองไทยอย่างเป็นระบบ จนสังคมไทยต้องดูราวกับจะอับจนผู้นำในระดับนายกรัฐมนตรีถึงเพียงนี้ ปัญหาเศรษฐกิจมิใช่ปัญหาว่าจะประกันราคาข้าวหรือไม่ แต่น่าจะเป็นปัญหาความยากจนและหนี้สินของชาวนาตลอดจนการกระจายรายได้ในสังคมมากกว่า ซึ่งก็ส่งผลโดยตรงต่อปัญหาสังคมอย่างเช่นการมีโสเภณีและอาชญากรรมด้วย วิธีการมองเช่นนี้ย้ำเน้นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างสาขาวิชาต่าง ๆ อันช่วยส่องโครงสร้างของปัญหาทั้งหมดให้ชัดเจนขึ้น

เมื่อมองปัญหาในระดับโครงสร้าง คำอธิบายก็ย่อมต้องซับซ้อนตามไปด้วย ที่สำคัญก็คือ ปัญหาระยะสั้นย่อมมีความสำคัญรองลงไปเมื่อพิจารณาจากทัศนะเชิงโครงสร้างสิ่งที่อาจารย์ใส่ใจก็คือ กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองที่ขยับตัวแปรเปลี่ยนในระยะยาว ในขณะที่ประชาคมสังคมศาสตร์ไทยส่วนหนึ่งก็ไม่สนใจในกระแสการเปลี่ยนแปลงนั้น เพราะปัญหาเฉพาะหน้าก็จำเป็นต้องแก้ไขและเห็นผลได้ในเวลาอัน

กระชั้นใกล้ แม้จะพูดกันบ้างถึง “มิติทางประวัติศาสตร์” ก็หมายความว่าเพียงบทแรก ๆ ของงานวิจัยที่กล่าวถึงความเป็นมาในอดีตอย่างรวดเร็ว ยิ่งเสียกว่าจะใส่ใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามครรลองของกาลเวลาที่ผันแปรไป

สัญลักษณ์

ผู้คนในแวดวงวิชาการจำนวนไม่น้อยมักมองอาจารย์เห็นว่า ใจน้อยบ้าง หรือมีปัญหาในระดับบุคคลกับบางคนแล้วก็มีท่าทีบางอย่างที่ทำให้เขารู้สึกว่าตัวอาจารย์เองคิดอย่างไรบ้าง คนที่ไม่เคยได้ถามอาจารย์ก็คงตีความท่าทีของท่านว่าไม่งามบ้าง ไม่แยกเรื่องส่วนตัวกับส่วนรวมบ้าง หรือบ้างก็ตีความท่าทีของอาจารย์ว่าเย่อหยิ่งบ้าง แต่จะมีใครเคยถามอาจารย์ตรง ๆ บ้างไหม?

ในเรื่องนี้ อาจารย์เคยกล่าวว่า การกระทำของมนุษย์บางกรณีเป็นสัญลักษณ์ การกระทำของท่านได้คาดคิดล่วงหน้าไว้ และได้พยายามจะอาศัยการกระทำ (หรือไม่กระทำในบางกรณี) เพื่อสื่อสารกับนักวิชาการอื่น ๆ ถึงประเด็นที่สำคัญ ๆ ต่าง ๆ เช่นการพยายามไม่เข้ามามีส่วนร่วมกับพิธีการในมหาวิทยาลัยเป็นครั้งคราว ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของการไม่กระทำดังกล่าวก็คือการพยายามกำหนดปริมาณที่ลดน้อยลงว่า ขอบข่ายที่นักวิชาการจะทรงศักดิ์และสิทธิ์อย่างสมบูรณ์ชนิดที่เป็นอิสระจากอำนาจของฝ่ายบริหารนั้นอยู่อย่างไร อาจารย์เสนอให้พยายามจะแสดงให้เห็นว่าแวดวงวิชาการตระหนักว่า วิชาการทรงศักดิ์ศรีเหนือกว่าอื่นใด แต่ความหมายเช่นนี้ก็ยากที่จะเข้าใจด้วยเหตุผลสองประการ

ประการแรก ความเป็นจริงก็คือสถาบันวิชาการไทยมิใช่สถาบันวิชาการบริสุทธิ์ที่ดำรงอยู่ด้วยตนเองได้ หากยังอิงอยู่กับระบบมหาวิทยาลัยซึ่งเท่าที่ผ่านมาก็คงอิงอยู่กับระบบราชการอีกทอดหนึ่ง แม้จะเป็นมหาวิทยาลัยเอกชนซึ่งมีมากขึ้นในปัจจุบันก็คงต้องอิงอยู่กับการบริหารงานของผู้ลงทุนอยู่เอง ดังนั้นผู้ประกอบอาชีพทางวิชาการส่วนหนึ่งจึงไม่สนใจหรือไม่เข้าใจ “สัญลักษณ์” ของอาจารย์ เพราะทางเลือกของพวกเขาชัดเจนดีอยู่แล้ว

ประการที่สอง สังคมศาสตร์ไทยดูจะไม่ใส่ใจกับการสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์เท่าใดนัก ทั้งที่สัญลักษณ์ทรงความสำคัญสูงยิ่งในกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ถึงกับที่ Ernst Cassirer เคยเขียนถึงเรื่องนี้ไว้ใน “An Essay on Man” เมื่อปี ค.ศ. 1944 ว่ามนุษย์นั้นมีอะไรอื่นแต่เป็น “สัตว์ที่ใช้สัญลักษณ์” (Animal Symbolicum) มีแต่สัญลักษณ์เท่านั้นที่แทรกซ้อนอยู่ทั่วทุกการกระทำของมนุษย์และยังเป็นฐานของวัฒนธรรม

อีกด้วย¹⁰ ในแง่สัญลักษณ์โดยธรรมชาติจึงทำหน้าที่เป็นสื่อความหมายระหว่างมนุษย์ ซึ่งย่อมจะต้องมีลักษณะเป็นสังคมนิยม (Social) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในสังคมที่ไม่ใส่ใจกับสัญลักษณ์ความหมายทั้งหมดก็พลันสูญไป หากยังจะขึ้นใช้สัญลักษณ์ต่อไปอีก สัญลักษณ์นั้นก็กลายเป็นสัญลักษณ์ส่วนบุคคล (Private Symbol) ซึ่งอาจสื่อความหมายกันได้เฉพาะผู้ใกล้ชิดเท่านั้น ยิ่งถ้าสัญลักษณ์มีลักษณะเป็นส่วนบุคคลมากก็จะสูญเสียความเป็นสัญลักษณ์ไปเรื่อยๆ ยิ่งในสังคมวิชาการที่ใส่ใจรูปธรรมอันเห็นได้ชัด ไม่มีความรู้สึกไวต่อสัญลักษณ์อันละเอียดอ่อนจำต้องตีความให้ลึกซึ้ง ก็ไม่น่าประหลาดแต่อย่างใดที่ผู้คนไม่น้อยจะไม่เข้าใจสัญลักษณ์ของอาจารย์เสนห์ ผลที่น่าจะเกิดต่อวงวิชาการดังที่คาดหวังไว้จึงเลือนลอยไปอย่างน่าเสียดาย

สำหรับ Cassirer แล้ว อำนาจในการใช้สัญลักษณ์ของมนุษย์ทำให้จริยธรรมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะมนุษย์สามารถสร้างโลกในอุดมคติขึ้นมาได้ด้วยสัญลักษณ์ ซึ่งแปลงสิ่งที่เห็นอยู่หรือการกระทำสามัญให้กลายเป็นสื่อในทางวัฒนธรรมขึ้นมาได้ และอีกด้วยสื่อนี้เองที่มนุษย์จะเคลื่อนจาก “ข้อเท็จจริงไปสู่อุดมคติ”¹¹ เมื่อแวดวงสังคมศาสตร์ไทยมีปัญหา การใช้สัญลักษณ์ของอาจารย์เสนห์ก็ย่อมมีปัญหากับอุดมคติในทางวิชาการของท่านด้วย

ความมั่นใจในตนเองของนักวิชาการสังคมศาสตร์

ถ้าอาจารย์เสนห์พยายามใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงถึงศักดิ์ศรีของวงวิชาการ ท่านก็ย่อมต้องมีอุดมคติเกี่ยวกับวงวิชาการที่เป็นหลักสำคัญอยู่ หลักนั้นน่าจะได้แก่ความเชื่อในอำนาจทางวิชาการนั่นเอง อาจารย์เชื่อว่าสังคมศาสตร์ไทยต้องเร่งพัฒนา “กระบวนการสร้างสมรรถนะความรู้” เพราะท่านเชื่อว่าเป็นพื้นฐานจำเป็นยิ่งต่อพัฒนาการของสังคมศาสตร์ที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริงด้วย¹²

¹⁰ โปรดดู “Introduction” ใน *Symbol, Myth and Culture : Essays and Lectures of Ernst Cassirer 1935–1945*, edited by Donald Phillip Verene (New Haven and London : Yale University Press, 1979), p. 12.

¹¹ Ibid., pp. 12–13.

¹² เสน่ห์ จามริก, “สังคมศาสตร์ไทยจะไปทางไหน?” คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในการประชุมใหญ่สามัญประจำปี (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2526), หน้า 9.

อาจารย์เสน่ห์หมักกล่าวเสมอว่า พลังทางวิชาการของสังคมศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ดี นักสังคมศาสตร์ไม่ควรละเลย ดูเหมือนว่าสำหรับท่านแล้ว การให้ความสำคัญกับพลังนี้จะเป็นประหนึ่งจริยธรรมของนักสังคมศาสตร์ทีเดียว ปัญหาก็คือ สังคมศาสตร์ไทยจะ “รอบคอบ” เกินกว่าจะยึดถือในพลังทางวิชาการดังกล่าว

สังคมศาสตร์ไทยดูจะให้ความสำคัญกับพลังทางวิชาการบริสุทธิ์เช่นนี้ น้อยกว่าที่ให้กับพลังอื่น ๆ ในสังคม เช่น พลังทางเศรษฐกิจ พลังทางอำนาจราชศักดิ์ พลังอำนาจอันเกิดมาแต่การได้อาศัยใบบัญของอำนาจที่สังคมส่วนรวมถือว่าจริงจังกว่าการันต์ดูแลอันลุลอยอย่างพลังทางวิชาการ ผลที่เกิดขึ้นกับแวดวงสังคมศาสตร์ไทยส่วนหนึ่งก็คือการขาดความมั่นใจในพลังของตนเอง อาจารย์เสน่ห์เป็นผู้มีความเชื่อมั่นในอำนาจทางวิชาการสูง เพราะสำหรับท่าน วิชาการเป็นรากแก้วของนักสังคมศาสตร์ เป็นบทพิสูจน์สัจจะทางสังคมอันเป็นภาระของนักสังคมศาสตร์นั่นเอง สำหรับท่านแล้วถ้าขาดความมั่นใจในทางวิชาการ สังคมศาสตร์ก็จะปราศจากแก่นสาร สิ่งใดที่กลวงว่างเปล่าก็ย่อมต้องยอมสยบให้กับอำนาจอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมือง อำนาจทางราชการ หรืออำนาจเงิน ปัญหาที่ตามมาก็คือ การยอมสยบเช่นนั้นก็เท่ากับการสูญเสียตนเองของนักสังคมศาสตร์ เมื่อกระทั่งตนเองก็สูญเสียไปสิ้นแล้วจะดำรงอยู่ตามพันธกิจของความเป็นนักวิชาการสังคมศาสตร์ได้อย่างไร ?

พันธกิจทางวิชาการ

ถ้าจะตั้งคำถามถึงพันธกิจของสังคมศาสตร์ไทย นักวิชาการบางคนคงตอบว่าคือการ “ทำหน้าที่สอนและวิจัยเชิงปรัชญาบุคคลจะพึงประพฤติปฏิบัติ”¹³ คงต้องยอมรับความจริงกันตามสมควรว่า ผู้ประกอบอาชีพสังคมศาสตร์ในสถาบันการศึกษาชั้นสูงจำนวนไม่น้อยก็เพียงแค่สอนแลกเงินเดือนไปเท่านั้น เงินเดือนเหล่านี้ก็มีได้มากมายอะไรเมื่อเทียบกับงานเอกชนอื่น ๆ ยิ่งถ้ามีครอบครัวมีหนี้สิน ประกอบด้วยก็คงอยู่ในสภาพลำบากมิใช่น้อย สภาพเช่นนี้จะอื้อให้ผู้คนเห็นและดำรงอยู่เพื่อพันธกิจในทางวิชาการของตนอย่างจริงจังกระไรได้ กระทั่งความเป็นปราชญ์บุคคล ซึ่งครั้งหนึ่งผู้ประกอบอาชีพนี้เคย

¹³ เฟื่องอ้าง, หน้า 10.

ภูมิใจนัก ก็จะถูกพัดพาสูญไป ด้วยกระแสความเปลี่ยนแปลงในสังคมสมัยใหม่ ที่การตอบแทนการกระทำของมนุษย์เช่นการสอนหลงเหลืออยู่เพียงราคามีใช้คุณค่าอีกต่อไป

ในยุคสมัยที่ “ราคา” สำคัญกว่า “คุณค่า” เช่นนี้ อาจารย์เสนอที่จะให้สังคมศาสตร์ยึดมั่นในกฎจริยธรรมที่ว่า “คุณธรรมคือความรู้ ความรู้ที่แท้จริงย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่”¹⁴ กระจไรได้

สภาพชีวิตที่ต้องดิ้นรนผลัดกระแทกสังคมศาสตร์ไทยให้อ่อนท้อต่อพันธกิจที่ตนมี เมื่อท้อถอยมากขึ้นพลังของพันธกิจก็จางเบาลงยิ่งขึ้น จนที่สุดอาจจะชินกับความเข้าใจตนเองที่ว่าสังคมศาสตร์ไม่มีพันธกิจต่อสิ่งอื่นนอกจากความอยู่รอดของตนเอง สังคมศาสตร์ที่เพียงดำรงอยู่เพื่อตนเองทั้งที่มีศักยภาพแห่งพลังทางวิชาการมหาศาลเป็นเรื่องน่าเสียดายนับเป็นโศกนาฏกรรมได้อีกเรื่องหนึ่ง

บทสุดท้าย

ใครก็ตามที่เคยฟังอาจารย์เสนอวิเคราะห์การเมืองไทย คงจะนึกเปรียบเทียบกับการวิเคราะห์ของนักรัฐศาสตร์หรือนักสังคมศาสตร์อื่นๆ มิได้ กับท่านอื่นๆ แล้ว การวิเคราะห์จะดูเด่นชัดเป็นขั้นตอนมีทฤษฎีที่ย้ำได้ ให้เชิงอรรถได้ว่าเป็นสำนักไหน แต่กับอาจารย์เสนอลักษณะนั้นจะไม่ปรากฏ

ความรู้สึกที่ได้เมื่อฟังอาจารย์วิเคราะห์การเมืองไทยชวนให้คิดถึงคนแจวเรืออย่าง “วาสุเทพ” ในวรรณกรรมอมตะของแฮร์มันท์ เฮสส์ เรื่อง *สิทธารถะ* กล่าวคือแนววิเคราะห์ของอาจารย์มีพลังลึกๆ หนักแน่นเปรียบเสมือนคนผู้หนึ่งนั่งไต่ต้นไม้ใหญ่ริมฝั่งลำน้ำใหญ่อันไหลไปช้วนาคาปี คนผู้นั้นเฝ้าสังเกตการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำมานานนับสิบปีจนเห็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รู้สึกถึงการที่ฝั่งถูกเซาะไป สายน้ำแปรเปลี่ยนไป กับคนที่นั่งสงบแลดูความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำเช่นนี้ ระลอบบนผิวน้ำอันเนื่องมาแต่ใบไม้ร่วงหรือสะเก็ดไม้หล่นลงกระทบจะนับเป็นอะไรได้ ?

เมื่อมองย้อนไปในอดีต ชีวิตของคนผู้หนึ่งย่อมมีสิ่งที่น่าชื่นชอบมากบ้างน้อยบ้าง เป็นปรกติธรรมดา ตัวอาจารย์ผ่านวันอันยากลำบากไม่น้อย ในยุคสมัยหลัง 14 ตุลาคม 2516 ท่านก็ต้องต่อสู้กับแรงกดดันทางการเมืองทั้งจากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย

14 เฟื่องอ้าง, หน้า 12.

แต่ในคราววิกฤตอย่างเช่นในเดือนสิงหาคม 2518 เมื่อมหาวิทยาลัยถูกเผา อาจารย์ก็ร่วมกับผู้บริหารท่านอื่นได้ช่วยกัน ประคับประคองมหาวิทยาลัยเอาไว้ได้โดยไม่มี การเสียเลือดเนื้อ อันเป็นสิ่งยืนยันถึงความสามารถในการเผชิญกับวิกฤตได้ดี

ในทางส่วนตัว อาจารย์ก็แสดงสัญลักษณ์การไม่ยอมสยบต่ออำนาจใดๆ ตลอดมา การลาออกจากตำแหน่งที่ปรึกษานายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน อันเป็นตำแหน่งที่นักวิชาการ ไม่น้อยอยากได้ใครเป็น ก็แสดงถึงการไม่ยอมสูญเสียตนเองให้กับอำนาจทางการเมือง หรือการยื่นใบลาออกจากราชการก่อนเกษียณอายุของท่าน ก็อาจเปรียบเสมือนการไม่ยอม สยบต่ออำนาจของราชการตามความเชื่อของท่าน

ผู้คนในสังคมนี้คงจะคิดถึงอาจารย์ในสองฐานะคือ ฐานะที่เป็นครูผู้ไม่เคยที่จะ ไม่เห็นความสำคัญของผู้น้อยหรือนักวิชาการรุ่นเยาว์ หากมุ่งสนับสนุนคนเหล่านี้ให้ เดิบโตกล้าแข็งขึ้นตามครรลองทางวิชาการ สำหรับนักวิชาการหนุ่มสาวเหล่านั้น อาจารย์ ก็เป็นครูที่เขาคเารพ แต่อีกฐานะหนึ่งที่อาจารย์ดำรงอยู่จะเป็นคำอธิบายไศกนาฏกรรม ที่กล่าวถึงได้ดี นั่นคือ อาจารย์มิได้เป็นอะไรอีกนอกจากเป็นนักวิชาการที่เชื่อในศักดิ์ศรี พลังอำนาจของวิชาการ ที่ใช้ชีวิตของตนเองเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายต่อวง วิชาการ และได้พยายามตอกย้ำถึงพันธกิจของวิชาการสังคมศาสตร์ ถ้าจะเปรียบอาจารย์ เสน่ห์กับรัฐบุรุษอาวุโสอย่างท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ หรือคนอย่างนายเข้ม เย็นยิ่ง ท่านอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ แล้ว ก็คงกล่าวได้ว่า ในขณะที่ท่านอาจารย์ปรีดีเป็นรัฐ บุรุษ อาจารย์ป๋วยเป็นนักบริหารผู้เปี่ยมจริยธรรม อาจารย์เสน่ห์เป็นนักวิชาการ

ในสายตาของคนหมู่มาก ไศกนาฏกรรมเกิดขึ้นเพราะชายผู้นั่งสงบอยู่ริมฝั่งน้ำ แห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นมิได้เป็นอื่นใดนอกจากนักวิชาการท่านนี้!

“All stories are discontinuous and are based on a tacit agreement about what is not said, about what connects the discontinuities.”

John Berger, *Another Way of Telling* (1982).

บุญกับอำนาจ : ไตรลักษณ์กับลักษณะไทย

สุวรรณ วรงค์ไยสุวรรณ

ความนำ

...เมืองไทยเราได้รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านาน ประชากรไทยได้เป็นพุทธศาสนิก (เดี๋ยวนี้อาจจะลดลงไปบ้าง) หลักธรรมก็ตีระเบียบปฏิบัติหรือพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ได้หล่อหลอมเป็นเนื้อเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทยจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของไทย ถึงกับมีคำพูดว่า “ไทยคือพุทธ พุทธคือไทย”¹

อาจกล่าวได้ว่าข้อความข้างต้นนี้เป็นบทสรุปภาพพจน์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสังคมไทย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปโดยปราศจากข้อสงสัย อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาเนื้อหาของข้อความดังกล่าวอย่างจริงจัง จะเห็นว่ายังต้องแยกแยะให้แจ่มชัดขึ้นว่า เนื้อหาใดที่ยังต้องซักไซ้ไต่ถามกันให้ละเอียดถี่ถ้วนกันอีกมาก ประการแรก การกำหนดว่าพุทธศาสนาเป็น “ศาสนาประจำชาติ” นั้น น่าจะเป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นในระยะหลังพร้อม ๆ กับกระแสการสร้างจิตสำนึกของความเป็นชาติของชนชาวไทย ถึงแม้ว่าคงปฏิเสธไม่ได้ว่า พุทธศาสนาได้เป็นศาสนาหลักของสังคมไทยมาแต่ยุคกรุงสุโขทัยเป็นราช

¹ วิทย์ วิศทเวทย์ และเสรีบรรพตย์ วรรณปก, หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส. 048-ส. 049 พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2528), หน้า 81.

ธานี แต่ข้อเท็จจริงที่ว่า พุทธศาสนาเป็น “ศาสนาประจำชาติไทย” และมิใช่เป็นเพียง “ศาสนาหลัก” ของไทยเท่านั้น² ก็เพิ่งมีการยืนยันน้อยอย่างมากในช่วงหลังกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี นี้เอง ส่วนข้อความที่ว่า ประชากรไทยได้เป็นพุทธศาสนิก ก็เป็นความจริงในเชิงสถิติที่ยังไม่สมบูรณ์หากจะใช้มาตรฐานวัดความเป็นประชากรไทยกันที่ศาสนาที่ประชากรนับถือ นอกจากนั้นการกล่าวว่ หลักธรรมกิติ ระเบียบปฏิบัติ หรือพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้หล่อหลอมเป็นเนื้อเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทยจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของไทยนั้น ก็ยังมีข้อถกเถียงกันได้มาก พฤติกรรมทางศาสนาของคนไทยมีส่วนผูกพันกับลัทธิไสยศาสตร์ การน้อมรับเทวดาอารักษ์ พระพรหมเจ้าที่ต่าง ๆ กันมาช้านาน และเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีไทย เคียงคู่กับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาแท้ ๆ นักวิชาการบางท่านไม่เห็นว่พุทธศาสนาเป็นคำอธิบายหลักของชีวิตแบบไทยได้ แต่มีบทสรุปว่ “เครื่องชี้แสดงถึงชีวิตแบบไทยที่เห็นได้ชัดที่สุด น่าสนใจที่สุดและสำคัญที่สุดคืออำนาจ”³ นักวิชาการท่านเดียวกันนั้นแสดงความเห็นว่ พุทธศาสนาเช่นเดียวกับลัทธิพราหมณ์ และลัทธิถือเจ้าถือผี ล้วนแต่เป็นกระบวนวิธีหนึ่งที่จะจัดการกับอำนาจนั้น⁴ สำหรับข้อถกเถียงว่เอกลักษณ์ของไทยคืออะไรหรือเอกลักษณ์ของไทยมีหรือไม่นั้น ก็ยังไม่เป็นที่ยุติแต่อย่างใด ท่านอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เสนอความหมายของคำ “เอกลักษณ์” ไว้ว่ “เป็นธรรมชาติหรือเป็นลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งในตัวบุคคล หรือชนชาติใดชนชาติหนึ่งที่ทำให้บุคคลนั้นรู้ตัวว่เขาเป็นบุคคล เป็นตัวของเขาเอง แตกต่างจากคนอื่น และทำให้คนอื่นรู้จักว่ตัวบุคคลนั้นเป็นใครด้วยเอกลักษณ์ของตัวเอง”⁵ ส่วนคำตอบของท่านอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เกี่ยวกับเอกลักษณ์ของไทยนั้นจะได้กล่าวถึงต่อไป

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่นำมาวิเคราะห์ทั้งหมดนั้นก็ยังไม่ตรงพล้งเท่ากับบทสรุปอันเป็นหัวใจที่ว่ “ไทยคือพุทธ พุทธคือไทย” ข้อความที่ว่พุทธคือไทยนี้ หาก

² จานงค์ ทองประเสริฐ (บรรณาธิการ), *พระพุทธศาสนา: ศาสนาประจำชาติไทย* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา, 2525), คำนำ, ไม่มีเลขหน้า.

³ Niels Mulder, *Everyday Life in Thailand : An Interpretation* (Bangkok : Duang Kamol, 1985), p. 21. (การเน้นเป็นของผู้เขียน)

⁴ *Ibid.*, p. 21.

⁵ จานงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า 66.

พิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ย่อมจะหาหลักฐานรับรองได้ยากยิ่ง⁶ เราทราบกันดีว่าพุทธศาสนากำเนิดขึ้นในชมพูทวีปและพระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้ส่งสมณทูตมาเผยแผ่ศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ พุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นในดินแดนสยามสืบมา แต่ในอีกแห่งหนึ่ง ในเขตปริมณฑลของดินแดนสยามแห่งนี้ พุทธคือไทยนั้นอาจมีความหมายเชิงสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างจริงจัง โดยข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อาจกลายเป็นเพียงส่วนประกอบปลีกย่อยไป ที่จริงแล้วข้อความที่น่าจะพิจารณาโดยถี่ถ้วนที่สุดน่าจะเป็นข้อความที่ว่า “ไทยคือพุทธ” บทความนี้เป็นความพยายามที่จะวิเคราะห์ว่า ไทยเป็นพุทธนั้น เป็นอย่างไร ในลักษณะใด โดยจะชี้ให้เห็นความสอดคล้องเชิงตรรกวิทยา (Logical Parallel) ระหว่างหลักไตรลักษณ์ในพุทธธรรม กับปรากฏการณ์แห่งการจัดระเบียบทางสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องบุญกับอำนาจในสังคมไทย โดยอาศัยบทความของศาสตราจารย์ลูเซียน แสงค์ส ซึ่งเขียนเกี่ยวกับเรื่องบุญกับอำนาจในสังคมไทยเป็นหลักในการพิจารณา เหตุผลที่เลือกชื่อเขียนของศาสตราจารย์แสงค์สเป็นหลัก เพราะมีความเห็นว่า ชื่อเขียนดังกล่าวเป็นชื่อเขียนชั้นบุกเบิกซึ่งเสนอภาพอันเด่นชัดเกี่ยวกับบทบาทของพระธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนา อันได้แก่แนวคิดเรื่องบุญซึ่งมีส่วนอธิบายระเบียบของสังคมไทย และแนวคิดเรื่องบุญนี้ ถึงแม้จะไม่อาจสรุปได้ว่า เป็นแนวคิดอันเป็นของพุทธศาสนา แต่ก็สามารถเห็นได้ว่าเป็นข้อคำสอนที่แพร่หลายที่สุดในสังคมไทยประการหนึ่ง ในบรรดาข้อธรรมะที่มีอยู่ด้วยกันถึง 84,000 พระธรรมขันธ์

ที่จริงแล้ว แนวคิดเรื่องบุญกับอำนาจในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องเก่า ที่นักมานุษยวิทยาสังคมวิทยาและนักสังคมศาสตร์ได้กล่าวถึงกันมานานแล้ว แต่เป็นที่น่าสนใจว่า ตั้งแต่ศาสตราจารย์แสงค์สเขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นคนแรก ๆ ใน ค.ศ. 1962 และเวลาได้ล่วงเลยไปกว่าสองทศวรรษแล้วก็ตาม แต่แนวคิดที่ผู้มีอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ

⁶ ถึงแม้จะขัดกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตามที่ยอมรับกันทั่วไป แต่ก็มีนักการศาสนาบางท่านพยายามเสนอข้อเขียนอันจะชักจูงใจให้เชื่อในทางนั้น โปรดดู เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “พระเจ้าเป็นคนไทย,” ใน *บัวบานกลางเปลวเพลิง* (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2526), หน้า 11–20.

นอกจากนี้ยังมีความพยายามในรัฐไทยที่จะผูกพันชมพูทวีปกับดินแดนสยามในเชิงภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมโดยผ่านพุทธศาสนา โปรดดู สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ (ร่าง) *พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม*, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่องพุทธธรรมกับสังคมไทย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กันยายน 2529, หน้า 38–42.

กิจในสังคมไทยเป็นผู้มี “บุญ” ในชาติปางก่อนและในชาตินี้ก็ยังเป็น “ประเด็นทางพฤติกรรมที่โดดเด่นในบรรดาบรรณกรรมเกี่ยวกับประเทศไทย”⁷ นอกไปจากนี้แล้ว การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุญกับอำนาจในสังคมไทยนั้น “ยังไม่ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์หรือถูกท้าทายอย่างจริงจัง” ไม่เหมือนกับแนวคิดเรื่อง “โครงสร้างหลวม ๆ ของสังคมไทย” ของนายเอมบริ⁸ ทั้งนี้และทั้งนั้นมิได้หมายความว่า แนวการวิเคราะห์ของศาสตราจารย์แองค์สจะไม่ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่า ยังมีอีกอย่างน้อยสองประเด็นเกี่ยวกับบทความดังกล่าวของศาสตราจารย์แองค์ส ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งแต่ยังไม่ได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน กล่าวคือ

⁷ Richard Basham, “Thematic Research, Official Culture and the Problem of Merit and Power in Thailand”, a thesis paper, no date indicated., p. 5. โปรดดูตัวอย่างงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องบุญกับอำนาจในสังคมไทย นอกเหนือจากงานของศาสตราจารย์แองค์ส ได้แก่ C.F. Keyes, “The Power of Merit,” in *Visakha Buja*, B.E. 2516; Chai Podhisita, “Traditional Buddhist World View,” in Amara Pongsapich (ed.), *Traditional and Changing Thai World View* (Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute, 1985).; และ Likhit Dhiravegin, “Social Change and Contemporary Thai Politics,” ใน โอไนท์ วัฒนพร (บรรณาธิการ) *การเมืองไทยยุคใหม่* (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2527).

⁸ Ibid., p. 5.

⁹ ทวีริงอาจารย์เบแฮมเองก็กำลังพยายามจะวิพากษ์วิจารณ์ศาสตราจารย์แองค์ส จากสามแง่มุม ได้แก่ ประการแรก คนไทยจำนวนมากไม่ได้เชื่อในเรื่องบุญตามแนวพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ประการที่สอง แม้สำหรับคนที่ “เชื่ออย่างแท้จริง” ก็ยังต้องอาศัยคำอธิบายเคราะห์ร้ายต่าง ๆ ด้วยเหตุผลฝ่ายโลก และประการที่สาม การวัดความลึกซึ้งของความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับเรื่องนบนสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะคนไทยน้อยคนมากจะยอมรับว่าตนไม่เชื่อในแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างเปิดเผย โปรดดูรายละเอียดใน Ibid., pp. 7-13.

นอกจากนี้อาจารย์เบแฮมยังตั้งข้อสังเกตว่า ศาสตราจารย์แองค์สเขียนเรื่องบุญกับอำนาจในสังคมไทย โดยอาศัยประสบการณ์ภาคสนามในหมู่บ้านบางชั้นในภาคกลางของประเทศไทยเป็นหลัก แต่ศาสตราจารย์แองค์สจะสรุปความสัมพันธ์ระหว่างบุญกับอำนาจสำหรับสังคมไทยทั้งหมด โปรดดู Ibid., p. 17.

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนกลับมีความเห็นว่า อาจารย์เบแฮมเองก็ใช้ข้อมูลที่ยังมีคุณภาพไม่สูงนัก กล่าวคือ เป็นการสัมภาษณ์บุคคลเพียงไม่กี่คน จากกลุ่มบุคคลไม่กี่กลุ่มเพื่อสรุปว่า “คนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้เชื่อเรื่องบุญอย่างจริงจัง” ทวีริงแล้วความสำคัญของบทความของศาสตราจารย์แองค์สน่าจะอยู่ที่ความสามารถที่จะตั้งเอาแง่มุมอันเป็น “ลักษณะทั่วไป” (ในระดับหนึ่ง) เกี่ยวกับสังคมไทยมาไขแสดงได้อย่างสง่างาม ถึงแม้ว่าแต่ละหมู่บ้านและแต่ละภาคในประเทศไทยย่อมมีลักษณะที่ต่างกันไปได้มาก แต่ข้อเท็จจริงนั้นก็ไม่น่าจะทำให้ลักษณะร่วมระหว่างหมู่บ้านและระหว่างภาคเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพื้นฐานมาก ๆ เช่น เรื่องบุญกับอำนาจ เป็นไปได้หรือไม่ว่า เพราะสิ่งที่ศาสตราจารย์แองค์กล่าวถึงมีลักษณะทั่วไปสูง จึงทำให้บทความดังกล่าวมีอายุใช้งานมาเกือบสามทศวรรษ “โดยไม่ได้ถูกท้าทายอย่างจริงจัง”

ประการแรก มักเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่า ศาสตราจารย์แองค์สเสนอว่า ผู้มีบุญคือผู้มีอำนาจในสังคมไทยหรือผู้มีอำนาจคือผู้มีบุญ แต่เมื่อพิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่าศาสตราจารย์แองค์สแยกแยะระหว่างคำว่า สัมฤทธิ์ผล (Effectiveness) และอำนาจ (Power) ท่านเสนอแต่เพียงว่าผู้มีบุญนั้นสามารถก่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลสูง โดยจะใช้วิธีการแห่ง "อำนาจ" หรือไม่ก็ตาม¹⁰

ประการที่สอง แนวทางการอธิบายการจัดระเบียบทางสังคมไทยโดยยึดแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องบุญในทางพุทธศาสนาเป็นหลักนั้น น่าจะมีนัยอันสำคัญจากแง่มุมใดบ้างซึ่งสามารถชี้ให้เห็นแนวทางการปรับรูปพุทธธรรมเข้าสู่เนื้อหาของชีวิตทางสังคมไทย อันถือได้ว่าเป็นการ "ผสมผสาน" หลักพุทธธรรมเข้าสู่ระบบสังคม-วัฒนธรรมที่เป็นอยู่¹¹

ข้อเขียนนี้จะไม่ใช่ข้อเขียนเชิงประวัติศาสตร์ แต่จะเป็นการชี้ให้เห็นความสอดคล้องทางตรรกวิทยาระหว่างหลักพุทธธรรมประการสำคัญอันได้แก่หลักไตรลักษณ์กับแนวการอธิบายเรื่องการจัดระเบียบในสังคมไทย โดยอาศัยข้อเขียนชิ้นบุกเบิกของศาสตราจารย์แองค์สเป็นหลักในการพิจารณา อย่างไรก็ตาม ความพยายามของข้อเขียนนี้คงต้องถือว่าเป็นเพียงบทเสนอในแง่มุมหนึ่งที่สำคัญเท่านั้น ทั้งนี้เพราะการศึกษาหรือการตั้งข้อสรุปโดยสมบูรณ์เกี่ยวกับ "ความเป็นไทย" หรือ "ความเป็นพุทธ" นั้นหากกระทำได้ ก็ย่อมจะต้องเป็นการพิจารณาที่กว้างขวางครอบคลุมกว่าความพยายามอันจำกัดของข้อเขียนนี้เป็นแน่

10 โปรดดู Lucien Hanks, "Merit and Power in the Thai Social Order" in *American Anthropologist*, vol. 64 (1962), pp. 1253-1256. ผู้เขียนจะตั้งข้อสังเกตนี้ไว้เท่านั้น และเห็นว่าน่าจะมีการอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นนี้ในโอกาสต่อไปในรายละเอียด

โปรดดูตัวอย่างการสรุปว่า ข้อเขียนของศาสตราจารย์แองค์สเป็นการเสนอว่า ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่มีอำนาจคือผู้ที่มีบุญไว้แต่ชาติปางก่อน โดยไม่ได้แยกแยะระหว่างคำว่า effectiveness และคำว่า power ตามที่ศาสตราจารย์แองค์สเสนอใน Likhit Dhiravegin, "Social Change and Contemporary Thai Politics" ใน *โอโธทัย วัฒนธรรม (บรรณาธิการ) การเมืองไทยยุคใหม่* (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2527), หน้า 46-90 (เชิงอรรถ 41 หน้า 72-73).

11 Heine Bechert, "Sangha, State, Society, Nation : Persistence of Traditions in 'Post-Traditional' Buddhist Societies," *Daedalus*, vol. 102 no. 1 (Winter, 1973) p. 85.

ปัญหาว่าด้วยพุทธธรรมแท้

ถ้าเพียงแต่ดูจากตัวเลขพุทธศาสนิกชน จำนวนพระภิกษุสามเณร รูปปรากฏทางศิลปะ วัดวาอารามและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ คงปฏิเสธได้ยากยิ่งว่าประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา แต่ดูเหมือนว่า คำถามที่ก่อให้เกิดความฉงนหวังโยอย่างยิ่งคือ ปรากฏการณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเครื่องยืนยัน รับรองการดำรงอยู่แห่งพุทธธรรมในสังคมไทยได้หรือไม่ ในท่ามกลางรอยยิ้มและศิลปะอันวิจิตรบรรจง ประวัติศาสตร์ชาติไทยก็เต็มไปด้วยการต่อสู้อย่างนองเลือด แม้กับชาติที่ประกาศตัวเป็นพุทธศาสนิกด้วยกันเอง นักวิชาการชาวตะวันตกท่านหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า “ในทางทฤษฎีพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การบำรุงรักษาสันติภาพทั้งในระดับบุคคลและระหว่างกลุ่มสังคม แต่ในทางปฏิบัติ ประเทศพุทธศาสนาก็ใช้บุคคลแปลกหน้าต่อสนามรบแต่อย่างใด”¹² ที่จริงแล้วแม้ในทางทฤษฎี การเข้าร่วมสงครามก็เป็นสิ่งที่ถือว่าถูกต้องชอบธรรมได้ตามแนวพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาจากพระมหาสมณวินิจัยขององค์สมเด็จพระสังฆราชพระองค์หนึ่งของสังคมไทยในอดีต¹³ ในสังคมไทยปัจจุบัน เมื่อพิจารณาพฤติกรรมทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ก็เห็นความผูกพันเกี่ยวเนื่องกับลัทธิไสยศาสตร์และการนับถือเจ้าถี้ผีอย่างเห็นได้ชัด ส่วนพฤติกรรมทางจริยธรรมตามหลักศีล 5 นั้น กลับกลายเป็นสิ่งที่ประสบพบเห็นได้ยากกว่า¹⁴ แท้ที่จริง น่าจะเป็นความประหลาดมหัศจรรย์อย่างยิ่ง ที่หลังจากที่เมืองไทยรับเอาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านาน แต่ในยุคปัจจุบันนี้เองได้มีนักวิจารณ์สังคมไทยท่านหนึ่งสรุปว่า “ศาสนาพุทธได้ปนกับศาสนาพราหมณ์มาตลอด โดยเฉพาะตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าอโศกเรื่อยลงมาจน

¹² Trevor Ling, *Buddhism Imperialism and War* (London : George Allen & Unwin Ltd., 1979), p. xi.

¹³ Prince Vajirayana, *The Buddhist Attitude Towards National Defense and Administration* (Bangkok : Mahamakut Rajavidhalai, n.d.), p. iii, “It is also an erroneous idea to suppose that the Buddha condemned all wars and people whose business it was to wage war. Many instances could be quoted to prove that the Buddha recognized the necessity of defensive war, and such may also be inferred from parts of the following allocution itself.”

¹⁴ S.J. Tambiah, *Buddhism and the Spirit Cults in North-east Thailand* (London : Cambridge University Press, 1970), p. 147. ในการจัดอันดับคุณค่าของศาสนกิจ 8 อันดับในหมู่บ้านที่ศาสตราจารย์ตามไปทำการวิจัยนั้นปรากฏว่า การสร้างวัดได้อันดับหนึ่ง ส่วนการถือศีล 5 นั้นชาวบ้านถือว่าได้บุญเป็นอันดับสุดท้าย.

ถึงลังกาทวีป เรื่อยลงมาถึงสุวรรณภูมิ และตลอดมาในประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน สำหรับคนทั่ว ๆ ไปที่ถือพุทธ 80-90% รัับพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาพราหมณ์ ไม่ได้รับศาสนาพุทธในฐานะที่เป็นตัวพระพุทธรูปธรรมอันประเสริฐ”¹⁵ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ดูเหมือนว่าพุทธธรรมที่แท้ันั้นยังห่างไกลจากแนวปฏิบัติพื้นฐานของชาวไทยอย่างแท้จริง

การแยกแยะ “พุทธธรรมที่แท้” ออกจากแนวปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งเต็มไปด้วยการนับถือเจ้าถือนี หรือการแยกแยะระหว่างพุทธธรรมแนวคัมภีร์ (Doctrinal Buddhism) กับพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) นี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นคำอธิบายที่เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายไม่น้อยต่อปัญหาปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนาในสังคมไทยข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักวิชาการตะวันตก หรือนักวิชาการท้องถิ่นที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก มาตรฐานที่ใช้แยกแยะพุทธศาสนาสองระดับดังกล่าว มักจะประกอบด้วย 1. การยอมรับเทพเจ้าและภุมตวิญญานต่าง ๆ 2. การเน้นพิธีกรรม 3. การให้ค่าแก่การทำสมาธิ 4. จุดหมายของชีวิต กล่าวคือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ยอมรับเทพเจ้าและภุมตวิญญานต่าง ๆ เน้นพิธีกรรม ให้คุณค่าแก่การทำสมาธิน้อยและ ละทิ้งอุดมการณ์นิพพาน หันไปปฏิบัติศาสนกิจเพียงเพื่อชีวิตหน้าที่ค้ำ¹⁶ อย่างไรก็ตาม ได้มีนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยกับมาตรฐานดังกล่าวโดยให้เหตุผลว่า เทพเจ้าและวิญญานต่างๆ ก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนา “ที่แท้” ด้วย แม้จะไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างสูงแก่จิตวิญญานเหล่านี้ การเน้นพิธีกรรมก็พบเห็นได้ทั่วไปแม้ในผู้ที่ถือว่าเป็นผู้รู้ทางคัมภีร์ ส่วนการขาดการทำสมาธิของสงฆ์บางรูปนั้น ชาวบ้านก็เห็นว่าเป็นข้อบกพร่อง แต่เป็นข้อรอง พระสงฆ์ที่ไม่ได้ทำสมาธิก็ยังเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในลักษณะอื่นได้อีกมาก และที่สำคัญที่สุด ถึงแม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังต้องทรงผ่านชาติภพเป็นจำนวนหลายร้อยชาติภพจึงจะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า การคาดหวังนิพพานในชาตินี้แต่เพียงของชาวบ้านย่อมเป็นสิ่งไร้เหตุผล และการคาดหวังจาก “ผู้รู้คัมภีร์” ให้ชาวบ้านเชื่อในนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ ย่อมเป็นสิ่งไร้เหตุผลยิ่งกว่าความเชื่อของชาวบ้าน

¹⁵ ส. ศิวรักษ์, *ศาสนากับสังคมไทย* (กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2525), หน้า 305. อย่างไรก็ตาม ข้อวิจารณ์นี้ไม่น่าจะเป็นจริงเฉพาะในสังคมไทยเท่านั้น.

¹⁶ Martin Southwold, “True Buddhism and Village Buddhism in Sri Lanka,” in *Religions Organization and Religions Experience*, edited by J. Davis (London : Academic Press Inc., 1982), pp. 141-143. โปรดดูเพิ่มเติม M. Spiro, *Buddhism and Society* (Berkeley : University of California Press, 1982).

เสียอีก¹⁷ ดูเหมือนว่า ที่จริงแล้วปัญหาอาจจะไม่ได้อยู่ที่ความแตกต่างระหว่างพุทธธรรมตามแนวคัมภีร์และพุทธศาสนาแบบชาวบ้านแต่อาจจะอยู่ที่ “การแตกกระจายทางสังคมและการผสมปนเป่ทางวัฒนธรรมในสังคมอาณานิคม ที่สร้างชนชั้นกลางซึ่งขาดความมั่นคงในตนเอง” จนต้องดูหมิ่นชาวบ้านธรรมดา ชนกลุ่มนี้เองที่สับสนและแสดงออกในภาษาศาสตร์¹⁸

บุญกับอำนาจ : ไตรลักษณ์กับเนื้อในของชีวิตสังคมไทย

ข้อถกเถียงโต้แย้งว่า สังคมไทยเป็นพุทธที่แท้หรือไม่นั้นคงจะดำเนินต่อไปอีกเป็นระยะเวลาอันยาวนาน บทความนี้ไม่ใช่ความพยายามที่จะหาข้อยุติโดยเด็ดขาดสำหรับปัญหาดังกล่าวนี้ แต่จะเริ่มตั้งคำถามใหม่ ซึ่งเชื่อว่าจะมีผลต่อการถกเถียงในประเด็นข้างต้นด้วย พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมไทยมาช้านาน แต่คำถามที่ว่าพุทธธรรมได้ปรากฏเป็นพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างไรก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณากันอีกมาก ผู้เขียนตระหนักดีว่า คำถามดังกล่าวนี้ครอบคลุมกว้างขวางมากและเป็นการยากยิ่งที่จะสรุปเป็นคำตอบที่ครอบคลุมทุก ๆ แง่มุมของคำถามดังกล่าวได้ จึงได้เลือกพิจารณาเฉพาะประเด็นการจัดระเบียบทางสังคมไทยกับหลักธรรมที่ว่าด้วยไตรลักษณ์ในพุทธศาสนา ถ้าข้อเสนออันเป็นสิ่งที่รับฟังได้หรือนำรับฟังแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่า จะสามารถอธิบายลักษณะที่ขัดแย้งกันเองอยู่ในที่ (Paradox) ของความเป็นพุทธหรือไม่ใช่พุทธของสังคมได้ในแง่มุมหนึ่ง¹⁹

¹⁷ ดูรายละเอียดข้อโต้แย้งการประนามศาสนาพุทธแบบชาวบ้านว่า “ไม่ใช่พุทธศาสนาที่แท้” ใน Martin Southwold, “True Buddhism and Village Buddhism in Sri Lanka,” in op. cit., pp. 137–152. บางคนอาจโต้แย้งว่า ข้อเขียนของศาสตราจารย์เซอร์โวล เป็นเรื่องของประเทศศรีลังกา และไม่ใช่ประเทศไทย แต่ดูเหมือนว่า ข้อวิพากษ์วิจารณ์ว่าพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั้นไม่ใช่พุทธศาสนาที่แท้ ก็เป็นสิ่งที่ได้ยินได้ฟังกันเสมอในวงวิชาการของสังคมไทย และมาตรการใช้วัด “ความเป็นพุทธ” ก็ดูเหมือนว่าจะอยู่ในขอบเขตเดียวกันด้วย

¹⁸ Ibid., p. 150.

¹⁹ ผู้อ่านข้อเขียนนี้อาจถือว่า ข้อเขียนนี้เป็นเพียงการตีความศาสตราจารย์แองค์จากแง่มุมใหม่เท่านั้น แต่ดูเหมือนว่า เมื่อตีความในลักษณะดังกล่าวแล้วก็นัยที่เกี่ยวกับข้องกับการเข้าใจพุทธธรรมในสังคมไทยได้มีขึ้นน้อย

ในบทความเรื่องบุญกับอำนาจในระเบียบสังคมไทย (Merit and Power in Thai Social Order) ศาสตราจารย์ลูเซียน แสงค์สซ์ชี้ให้เห็นการจัดระเบียบทางสังคมไทยซึ่งมีรากฐานอยู่บนแนวคิดเกี่ยวกับบุญและอำนาจ ท่านเลือกกล่าวถึงปัญหาระเบียบทางสังคม โดยดูที่ “บุคคลที่ดิ้นรนเคลื่อนไหวในสถานภาพหนึ่ง ๆ ที่ถูกกำหนดตายตัวไว้แล้ว เหมือนกับนักเล่นฟุตบอลที่เคลื่อนไหวไปตามกฎและยุทธวิธีต่าง ๆ ในสนามแข่งขัน”²⁰ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สถานภาพของบุคคลในสังคมนั้นมีกฎเกณฑ์ที่กำหนดตายตัวไว้แล้ว แต่บุคคลที่เข้าครอบครองสถานภาพต่าง ๆ นั้น เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ศาสตราจารย์เบน แอนเดอร์สัน นักวิชาการเกี่ยวกับสังคมไทยอีกท่านหนึ่งกล่าวถึงบทความของท่านไว้ว่า เป็นรูปการอธิบายที่น่าสนใจเป็นพิเศษ “เพราะได้กล่าวครอบคลุมถึงความไม่มั่นคงในกรอบแห่งความมั่นคง”²¹ ชี้แสดงให้เห็นภาพของคนที่ดิ้นรนต่อสู้หา “ผู้อุปถัมภ์” (Patrons) และ “ผู้รับการอุปถัมภ์” (Followers) อย่างไม่จบสิ้น ซึ่งไม่เคยพัฒนาเป็นสถาบันที่มั่นคงและในขณะที่เดียวกันก็ไม่เคยแปรรูปเป็นสิ่งใหม่แต่อย่างใด²²

ศาสตราจารย์แสงค์สซ์เริ่มต้นการนำเสนอเกี่ยวกับระเบียบสังคมไทย โดยการเสนอภาพของจักรวาลวิทยา (Cosmic Order) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า “คนไทยมองว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวงถูกจัดเป็นลำดับชั้น ตามขีดความสามารถที่ต่างกันออกไปในการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างได้ผลและตามระดับของเสรีภาพจากความทุกข์ที่ต่างกันออกไป”²³ การแบ่งลำดับ

²⁰ L.M. Hanks, “Merit and Power in the Thai Social Order,” op. cit., p. 1247. เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อเขียนของศาสตราจารย์แสงค์สซ์มีลักษณะที่แตกต่างกับข้อเขียนของ ม.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์ เกี่ยวกับสังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นงานด้านประวัติศาสตร์ และพิจารณาการเคลื่อนย้ายสถานภาพของคนบางกลุ่มในสังคมจากสถานภาพต่ำสู่สถานภาพที่สูงกว่า.

²¹ Ben Anderson, “Studies of Thai State : The State of Thai Studies,” in *The Study of Thailand* edited by E.B. Ayal (Athens, Ohio : Ohio University Center for International Studies, 1978), p. 217.

²² Ibid., p. 217. ศาสตราจารย์แอนเดอร์สันเห็นว่า ข้อเขียนของศาสตราจารย์แสงค์สซ์มีปัญหาเพราะไม่ใช่งานเขียนทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นไปได้หรือไม่ว่า เพราะงานของศาสตราจารย์แสงค์สซ์ก้าวพ้นกาลเวลาจึงสามารถอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมไทยได้ในวงกว้างกว่าและในมิติแห่งกาลเวลาที่ยาวนานกว่า

²³ Hanks, op. cit., p. 1247.

ชั้นนี้กล่าวโดยง่าย ๆ คือ เป็นการแบ่งที่ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติประการหนึ่งซึ่งเรียกว่า “บุญ” หรือ “ความดี”²⁴ ข้อสังเกตประการสำคัญคือ ภายในจักรวาลวิทยาแห่งการแบ่งลำดับชั้นของบุญนี้ ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดที่ถูกกำหนดให้อยู่กับที่ใดที่หนึ่งตลอดไป มีแต่ลำดับสถานภาพเท่านั้นที่กำหนดตายตัว แต่ชีวิตแต่ละชีวิตสามารถขยับลงได้ภายในลำดับชั้นนี้ “ตามบุญเก่า” ชีวิตหนึ่งอาจมาเกิดเป็นนุที่เลื่อยคลานไปมาอย่างน่าเวทนาในความมืด ในขณะที่อีกชีวิตหนึ่งอาจเกิดมาเป็นเทวดาที่จะเหาะเหินไปมาได้อย่างอิสระแต่เมื่อชีวิตทั้งสองจบลง สถานภาพของทั้งสองชีวิตอาจสลับกันได้”²⁵ หากข้อเสนอของศาสตราจารย์แองค์สเป็นสิ่งที่น่ารับฟังได้ ก็หมายความว่า แนวคิดเรื่องบุญเป็นแนวคิดหลักที่ใช้สำหรับจัดระดับและตำแหน่งแห่งที่ของชีวิตในจักรวาลวิทยานี้ แม้จะไม่ได้กล่าวถึงโดยตรงแต่ก็พอจะเห็นได้ว่า จักรวาลวิทยาที่ท่านกำลังกล่าวถึงนี้ คือภาพพจน์จากไตรภูมิพระร่วงนั่นเอง²⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าแนวคิดเรื่องบุญเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพของชีวิตในระดับจักรวาลวิทยาก็น่าจะสรุปต่อไปได้ว่า ความไกลหรือความห่าง หรือที่ศาสตราจารย์แองค์สเรียกว่า อิศรภาพจากความทุกข์ (Freedom from Suffering) เป็นปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดสถานภาพแห่งชีวิตในจักรวาลวิทยานั่นเอง

ความทุกข์ของชีวิตตามหลักทุกขตานี้ พระราชวรมุนีอธิบายว่า “ความเป็นทุกข์ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยภารกิจเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้น

24 Ibid., p. 1247.

25 Ibid., p. 1248.

26 เกี่ยวกับหนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วงนี้ ส. ศิวรักษ์ ให้ความเห็นว่า “เป็นหนังสือพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดในประเทศไทย” และ “ไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นเครื่องมือแห่งอุดมการณ์ทางการเมืองที่สำคัญที่สุดที่สามารถผสมผสานความเชื่อในทางฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์เข้าด้วยกัน (ส. ศิวรักษ์, อ้างแล้ว, หน้า 310). ดร. ชახ โพรสิตาถึงกับสรุปว่า ถ้าปราศจากการจัดลำดับชั้นตามแนวที่ศาสตราจารย์แองค์สเสนอแล้ว “คนไทยไม่สามารถจะเข้าใจได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจะจัดตั้งกันได้อย่างไร” โปรดดู Chai Podhisita, “Buddhism and Thai World View” in Amara Pongsapit, *Traditional and Changing World View* (Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute, 1985), p. 32.

ไม่ได้²⁷ เมื่อสภาวะของชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป การยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ จึงเป็นความทุกข์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นอาจจะเป็นภาษาทางศาสนาพุทธที่ได้ยินได้ฟังอยู่เสมอจากบุคคลในระดับต่าง ๆ กัน แต่ดูเหมือนว่า โดยทั่วไปแล้วความหมายของทุกข์ตามที่ปรากฏแก่ชีวิตทั้งหลายนั้นอาจไม่ได้เป็นที่เข้าใจในเชิงปรัชญาหรือความหมายทางศาสนาักเป็นได้ แต่ภาวะแห่งทุกข์นั้นเป็นรากฐานกำหนดความแตกต่างระหว่างชีวิตในสังคม ซึ่งอาจเป็น “จริง” สำหรับชาวไทยส่วนใหญ่ มากกว่าที่จะเป็นคำอธิบายตามหลักเหตุผล (Rational Explanation) เกี่ยวกับภาวะของชีวิตในทางศาสนาหรือทางพระธรรมคัมภีร์ ถึงแม้ว่าข้อเสนอทางปรัชญาเกี่ยวกับภาวะแห่งชีวิตตามหลักทุกข์อาจไม่ใช่คำอธิบายชีวิตทางสังคมอย่างที่เป็นที่เข้าใจกัน แต่คุณค่าทางจริยธรรมประการหนึ่งของหลักทุกข์ อาจจะสะท้อนให้เห็นภาพพฤติกรรมทางสังคมของคนไทยได้เด่นชัดกว่าพระราชวรมุนี อธิบายว่า

...สิ่งที่เป็นหน่วยรวมนั้น จึงเท่ากับเป็นที่รวมของความปรวนแปรและความขัดแย้งต่าง ๆ และแฝงเอาภาวะที่พร้อมจะแตกแยกและเสื่อมสลายเข้าไปในตัวอย่างเต็มที่ เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะควบคุมองค์ประกอบต่าง ๆ ที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่นั้นให้คงรูปเป็นหน่วยรวมตามรูปแบบที่ประสงค์ก็ต้องการที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้ดำเนินไปในทิศทางที่ต้องการก็จะต้องใช้พลังงานและวิธีการจัดระเบียบเข้ามาร่วมเป็นองค์ประกอบช่วยเป็นเหตุปัจจัยเพิ่มขึ้นอีกด้วย ยิ่งองค์ประกอบส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ นั้น มีมากและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นเท่าใด ก็ต้องใช้พลังงานมากขึ้น และมีการจัดระเบียบที่ละเอียดรัดกุมยิ่งขึ้นเท่านั้น²⁸

ข้อนี้พิจารณาในแง่ที่ต้องการ “ควบคุม” ปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งต้องอาศัยพลังอย่างมากที่จะควบคุมความขัดแย้งต่าง ๆ ส่วนข้อเสนอต่อไปของพระคุณเจ้านั้น ดูเหมือนจะพิจารณาจากแง่มุมของผู้ต้องเป็น “ฝ่ายรับ” การควบคุมความเปลี่ยนแปลงนั้น จึงต้องรู้จัก “ปรับตัว” และไม่ใช่เป็นการ “ฝืนอย่างท้อ ๆ” ทำนออธิบายต่อไปว่า

27 พระราชวรมุนี, *พุทธธรรม* (กรุงเทพฯ : คณะธรรมจริยธรรม, 2525). หน้า 68.

28 เพิ่งอ้าง, หน้า 73. (การเน้นเป็นของผู้เขียน).

...เมื่อความขัดแย้งตื้นตันต่อสู้เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่ให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
จะเป็นเหตุปัจจัยภายในหรือภายนอกก็ตาม การผันแปรที่ค่อยๆ ย่อมให้ผลร้าย
มากกว่าผลดี ไม่ว่าจะในกรณีของสิ่งต่าง ๆ บุคคล หรือสถาบัน เช่น
ในเรื่องของวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้นการรู้จักปรับตัว และปรับปรุงจึง
เป็นเรื่องสำคัญ และข้อนี้ย่อมเป็นการย้ำความจำเป็นของปัญญา ในฐานะ
หลักจริยธรรมสำหรับรับรู้เท่าทันและจัดการทุกสิ่งทุกอย่างให้ตรงตัวเหตุปัจจัย²⁹

การรู้จักปรับตัวและปรับปรุงในที่นี้คงหมายถึงการใช้ปัญญาสืบสาวให้พบสาเหตุ
แห่งทุกข์และการดับทุกข์ให้สิ้นตรงตามเป้าหมายของพุทธศาสนา แต่ดูเหมือนว่าในบริบท
ของสังคมไทย การรู้จักปรับตัวได้กลายเป็นคุณลักษณะพิเศษที่อาจเกี่ยวข้องกับเรื่องความ
ถูกต้องตามพุทธจริยธรรมหรือไม่ก็ได้ ท่านอาจารย์ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเคยแสดง
ปาฐกถาเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของชาติว่า คนไทยนั้นเปรียบได้กับน้ำ เมื่อไหลมาถึงที่ซึ่งเป็น
ช่องแคบนั้น เป็นห้วยเป็นเหวที่แคบก็สามารถที่จะบีบตัวให้ไหลมาตามช่องแคบนั้นได้
เมื่อไหลมาถึงลุ่มแม่น้ำอันกว้างขวาง ก็สามารถที่จะแผ่ขยายออกไปจนเต็มลุ่มน้ำอันกว้าง-
ขวางนั้นได้ เมื่อท่านนั้นเป็นสีโด น้ำก็สะท้อนสีของท่านนั้น ท้องฟ้าสีน้ำเงิน น้ำก็เป็น
สีน้ำเงิน ท้องฟ้าเป็นสีแดง น้ำก็เป็นสีแดง แต่ถ้าใครตักน้ำมาดูแล้ว ก็จะเห็นว่าน้ำที่ตักมา
ก็เป็นน้ำ ไม่มีสีอะไรทั้งสิ้น มีลักษณะของน้ำครบถ้วน³⁰ ท่านอาจารย์คึกฤทธิ์สรุปว่า
“นี่คือเอกลักษณ์ของคนไทย”³¹ คุณสมบัติแห่งการลื่นไหลและรู้จักปรับตัวนี้ ถือได้ว่าเป็น
“เอกลักษณ์ของไทย” ประเด็นที่น่าใส่ใจน่าจะอยู่ที่ว่า น้ำเป็นสิ่งที่ไร้สี ไร้กลิ่น ไร้รูปล
เฉพาะเจาะจงของตนเอง น้ำจึงสามารถ “แปรตาม” สภาวะแวดล้อมได้เสมอ และยัง
สามารถ “สะท้อน” สีสนของสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วย แต่การมีเอกลักษณ์ที่เป็นน้ำ ก็คือการไม่มี
เอกะ-ลักษณะ อันแน่นอนตายตัวหรือไม่มีเอกลักษณ์นั่นเอง เป็นไปได้หรือไม่ว่า การจะ
ถือว่าเอกลักษณ์ของไทยเปรียบเหมือนน้ำได้นั้น มาจากแนวคิดพื้นฐานบางประการเกี่ยว

²⁹ เฟิ่งอั้ง, หน้า 74. (การเน้นเป็นของผู้เขียน).

³⁰ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., “เอกลักษณ์ของชาติ” ในจำนงค์ ทองประเสริฐ (บรรณา-
ธิการ) อ่างแก้ว, หน้า 66.

³¹ เฟิ่งอั้ง, หน้า 66.

กับชีวิตซึ่งได้แก่ หลักอนิจจตา คือหลักประการหนึ่งแห่งไตรลักษณ์ อันถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาทีเดียว

หลังจากที่นำเสนอเรื่องของจักรวาลวิทยาแบบไทย ในความหมายที่ผูกพันกับบุญและทุกข์แล้ว ศาสตราจารย์แองค์สก็กล่าวถึงชีวิตหนึ่งในลำดับชั้นแห่งจักรวาลนั้น ชีวิตที่กล่าวถึงโดยเฉพาะเจาะจงคือชีวิตของมนุษย์ ท่านเสนอว่า “กฎเกณฑ์เดียวกันนั้นเองก็ดำรงอยู่ในระบบสังคมของมนุษย์ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งแห่งลำดับชั้นในจักรวาลนั้น คนร่ำรวยย่อมมีพลังมากกว่าและเป็นอิสระจากความทุกข์ มากกว่าคนจนเพราะมีบุญมากกว่า”³² เครื่องหมายแสดงอันหนึ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้มีบุญคือการบริจาทาน คนร่ำรวยต้องบริจาทานมากกว่าคนยากจน คนรับใช้ของผู้ร่ำรวยจะอยู่สุขสบายเพราะได้รับจากผู้อุปถัมภ์มากกว่าลูกหลานชาวนาในบ้านมุงหลังคาจาก เกี่ยวกับเรื่องบริจาทานนี้ ศาสตราจารย์แองค์สได้เสนอบทเปรียบเทียบที่น่าสนใจยิ่ง ท่านชี้ให้เห็นว่า ในคัมภีร์พันธระสัญญาใหม่ของคริสต์ศาสนานั้น แม้ม่ายผู้ยากจนแต่บริจาทานเหรียญสุดท้ายที่ตนเองมี ได้รับการยกย่องจากพระเยซูคริสต์ ในขณะที่ผู้ให้อันเป็นแบบอย่างในอุดมคติตามคติพุทธนั้นคือ พระเวสสันดร ซึ่งทรงสละทรัพย์สิน แผ่นดิน แม้แต่ครอบครัวของพระองค์เอง กล่าวง่าย ๆ คือ ปริมาณของสิ่งที่บริจาทานย่อมเป็นเครื่องชี้บ่งถึงคุณภาพของการบริจาทานด้วย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ต้องคำนึงด้วยว่าการบริจาทานในบริบทของสังคมไทยนั้น เป็นการบริจาทานเพื่อแสดงฐานะของตนในลำดับชั้นแห่งจักรวาลทางสังคมด้วย³³ แต่ในขณะเดียวกันบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งสูงในสังคมหรือมีบุญมากนั้น ก็ไม่มีเครื่องประกันได้อย่างแน่นอนว่าจะอยู่ในตำแหน่งนั้นตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะตำแหน่งอันสูงส่งที่ดำรงอยู่นี้เป็นบุญเก่าที่สะสมไว้แต่ชาติปางก่อน

³² Hanks, op. cit., p. 1248.

³³ Ibid., p. 1248. โปรดดูเพิ่มเติมใน กุลลดา เกษบุญชู, “ความคิดเรื่องอำนาจกับพิธีกรรม,” ใน *เอกสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ฉบับปรัชญาและความคิดทางการเมืองไทย*, 2525 หน้า 65-75 ในหน้า 67 แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่า การทำบุญอันเป็นเครื่องแสดงว่าผู้มีบุญนั้นมี ความผูกพันกับสถานภาพทางสังคมอย่างแน่นแฟ้น “เนื่องจากทั้งบุญและบารมีเป็นเครื่องวัดถึงสถานะทางสังคมและการเมืองของบุคคลจึงจำเป็นต้องมีผู้รู้เห็นด้วย ดังนั้นผู้ที่ตำแหน่งสำคัญในสังคมจึงต้องทำบุญต่อเนื่องไปโดยไม่หยุดยั้งเพื่อให้การอยู่ในตำแหน่งของเขาเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และเขายังจะต้องแสดงให้เห็นตลอดเวลาว่าบุญนั้นยังไม่หมด สำหรับบารมีจะต้องมีการแสดงให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชนเพื่อจะสนับสนุนการคงอยู่ในตำแหน่งและเพื่อจะหาผู้รับอุปถัมภ์เพิ่มขึ้น”

บุคคลเมื่อ “สิ้นบุญ” แล้ว ก็อาจตกลงมาจากลำดับชั้นได้ ในทำนองเดียวกับที่ผู้อยู่ต่ำกว่า อาจดิ้นตัวสูงขึ้นได้เสมอ “ชีวิตทางสังคมคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่อย่างต่อเนื่อง โดยการต่อสู้ให้ได้มาซึ่งตำแหน่งที่สูงขึ้นหรือรักษาไว้ซึ่งตำแหน่งอันสูงนั้น หรือไม่ก็เป็นการตกลงสู่ตำแหน่งที่ต่ำกว่า”³⁴ ด้วยความไม่แน่นอนในสถานภาพซึ่งอาจตกต่ำลงเมื่อใดก็ได้นี้ ผู้ที่อยู่ในสถานภาพสูงย่อมต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดในการพัฒนาหรือรักษาสถานภาพของตนไว้ ซึ่งอาจทำได้โดยการเพิ่มพูนทรัพย์สินที่มีอยู่ให้มากขึ้น เพื่อจะได้นำไปใช้ “อุปถัมภ์” คนในวงกว้างยิ่งขึ้นได้ เพื่อความมั่นคงและการขยายสถานภาพของตน แต่คงมิใช่ทุกคนที่จะสามารถแสวงหาทางเพิ่มพูนทรัพย์สินได้ด้วยตนเอง สำหรับคนที่อยู่ในสถานภาพต่ำ ซึ่งไม่อาจคาดหวังจะเพิ่มพูนทรัพย์สินได้ด้วยตนเองได้ บุคคลเหล่านี้สามารถให้บริการแก่บุคคลที่มีทรัพย์สินมากกว่าได้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับทรัพย์สินที่มากขึ้น ซึ่งเขาจะได้แจกจ่ายในหมู่พวกพ้องของตนได้อีกทอดหนึ่ง³⁵ รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจทำให้มีผู้เข้าใจว่า สังคมไทยเป็นสังคมศักดินาแบบยุโรปคือ มีเจ้านายและมีทาสที่ดิน (Vassal and Serf) แต่ศาสตราจารย์แฮงค์ส์ชี้ให้เห็นความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่างระบบศักดินาไทยและระบบศักดินายุโรป กล่าวคือ “ความแตกต่างอย่างสำคัญซึ่งทำให้ระบียบสังคมไทยมีการเคลื่อนไหวที่ไม่เป็นศักดินาสุงมาก (Unfeudal Fluidity) คือ ความสัมพันธ์เชิงศักดินาต่อเจ้านายคนใดคนหนึ่ง (ในยุโรป) ถือว่าเป็นสิ่งถาวรและมีการสืบทอดจากบิดาสู่บุตรด้วย แต่ในหมู่คนไทยนั้น ความสัมพันธ์ดำรงอยู่ชั่วคราวเท่าที่ความสัมพันธ์นั้นให้ประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย”³⁶แน่นอน การยกเลิกความสัมพันธ์นั้นไม่ใช่เป็นสิทธิ์ที่มิเท่าเทียมกัน สำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพที่สูงและผู้อยู่ในสถานภาพที่ต่ำ

บ่อยครั้งในประวัติศาสตร์ไทยต้องมีการใช้กำลังเพื่อบังคับให้อีกฝ่ายหนึ่งรักษาความสัมพันธ์ต่อไป มีสงครามหลายครั้งที่เกิดขึ้นเพื่อลงโทษเจ้าต่างเมืองที่เอาใจออกห่างและไม่ส่งบรรณาการมาถวาย แต่ศาสตราจารย์แฮงค์ส์ตั้งข้อสังเกตว่า “แม้แต่ในกรณี

³⁴ Hanks, op. cit, p. 1248.

³⁵ Ibid., p. 1250.

³⁶ Ibid., p. 1250.

เช่นนี้ ปัญหาอยู่ที่ว่าการเอาใจออกห่างนั้นเป็นการกระทำที่ชาญฉลาดเพียงใดและไม่ใช่อุบัติการณ์ที่มีสิทธิที่จะผูกพันกับเจ้านายกลุ่มอื่น³⁷

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความไม่แน่นอนในชีวิตทางสังคมของไทยนั้นเป็นความไม่แน่นอนเชิงซ้อน กล่าวคือในระดับส่วนบุคคล การดำรงอยู่ในสถานภาพสูงนั้นไม่ใช่เครื่องประกันการคงอยู่ ณ ที่นั้น บุคคลในที่สูงนั้นต้องพยายามแสวงหาทรัพยากรให้มากขึ้นเพื่อรักษาและเพิ่มจำนวนบริวารให้คงอยู่อย่างมั่นคงเท่าที่จะเป็นไปได้ ผู้ที่อยู่ในสถานต่ำก็ไม่ได้หมายความว่า จะตกต่ำกว่านั้นอีกไม่ได้ หากมีความพยายามจะถีบตัวสูงขึ้นก็ต้องไปเสนอบริการแก่เจ้านายที่สูงขึ้นไปอีกเพื่อแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรที่มีมากกว่าที่ตนเองจะหาได้ตามลำพัง ในระดับระหว่างกลุ่ม การโยกย้ายพันธมิตรหรือการเปลี่ยนกลุ่มผู้ร่วมผูกพันเป็นสิ่งที่กระทำได้เสมอ ทั้งในระดับเจ้านาย—เจ้านาย และระดับเจ้านาย—บริวาร บริวารที่รู้สึกไม่พอใจเจ้านายของตนก็อาจจะเปลี่ยนได้ หรือแม้ “ไปป่า” คือแยกตัวออกไปตั้งรกรากทำมาหากินในป่าเองได้³⁸

นอกเหนือไปจากแนวคิดเรื่องการส่งสมบุญและระดับความทุกข์ อันเป็นพื้นฐานในการกำหนดลำดับชั้นของคนในสังคมแล้ว การตระหนกอย่างลึกซึ้งในเรื่องความไม่แน่นอน ดูเหมือนว่า ได้ฝังรากลึกในสังคมไทย ความไม่แน่นอนดังกล่าวนี้ ในภาษาทางพุทธศาสนาเรียกว่า อนิจจตา ซึ่งพระราชาวรมุณีอธิบายว่า หมายถึง “ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายสลายไป”³⁹ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนความแปรปรวน เป็นหลักสัจธรรมของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ในเมื่อภาวะแห่งสรรพสิ่งเป็นอนิจจตา มนุษย์จะถือคติในการดำรงชีวิตอย่างไร ในทางพุทธธรรมที่แท้ก็จะต้องวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบต่าง ๆ อันไม่เที่ยงนั้นเพื่อจะได้ไม่ยึดมั่นถือมั่นกลายเป็นสภาวะแห่งความทุกข์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ท่านพระราชาวรมุณีได้อธิบายถึงคำทางจริยธรรมประการหนึ่งในหลักอนิจจตาว่า “ความเป็นอนิจจังในความเข้าใจระดับที่เรียกว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงสอนว่า สำหรับผู้สร้างความสำเร็จหรือผู้เจริญขึ้นแล้ว ต้องตระหนักว่า ความเจริญนั้นอาจเปลี่ยนเป็นเสื่อมได้ เมื่อไม่ต้องการ

37 Ibid., p. 1251. (การเน้นเป็นของผู้เขียน).

38 Ibid., p. 1251.

39 พระราชาวรมุณี, อ้างแล้ว, หน้า 68.

ความเสื่อมก็ต้องไม่ประมาท ต้องหลีกเลี่ยงและกำจัดเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อม สำหรับผู้พลาดเสื่อมลงไปก็สามารถแก้ไขปรับปรุงได้ โดยละทิ้งเหตุปัจจัยที่ทำให้เสื่อมนั้น กลับมาสร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้เจริญต่อไป⁴⁰ ดูเหมือนว่า ในบริบทของสังคมไทย “ความเจริญ” นั้นได้ถูกกำหนดไว้แล้วว่ามีลักษณะผูกพันใกล้ชิดกับสถานภาพตามตำแหน่งแห่งที่ในสังคม การต่อสู้ดิ้นรนท่ามกลางสังขารแห่งความไม่แน่นอนนี้ สำหรับผู้ที่ต้องการดำรงฐานะให้สูงไว้กับผู้ที่ต้องการขยับฐานะให้สูงขึ้นล้วนแต่ดำเนินไปด้วยความลื่นไหลอย่างค่อนข้างสมบูรณ์ ทั้งในระดับบุคคลและระหว่างกลุ่มบุคคลดังกล่าวข้างต้น ศาสตราจารย์แองค์ถึงกับสรุปว่า “ความลื่นไหลในการเปลี่ยนแปลงพันธมิตรในเวลาจึงทวนเวียนอันเหมาะสมต้องถือเป็นคุณสมบัติอันประเสริฐ”⁴¹ พุทธธรรมเน้นหลักสังขารแห่งอนิจจัง อันเป็นพื้นฐานของความไม่ประมาท ดูเหมือนว่า ชาวไทยได้รับหลักธรรมนี้มาใช้ในยุทธวิธีแห่งชีวิตทางสังคมได้อย่างสง่างาม

ภายในจักรวาลวิทยาแห่งชีวิตที่สถานภาพตามลำดับชั้นได้ถูกกำหนดไว้แล้วตามระดับบุญหรือบาปที่สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อน ชีวิตที่เคลื่อนไหวไหลลื่นตามสถานภาพต่างๆ กันนั้น จำต้องใช้ยุทธวิธีทุกประการ อันจะได้มาซึ่งความมั่นคงแห่งชีวิตทั้งในฐานะผู้อุปถัมภ์และผู้รับการอุปถัมภ์ คนแต่ละคนในความหมายของปัจเจกบุคคลที่มีความหมายหรือมีคุณค่าในตัวเองอย่างเป็นทางการเป็นเอกเทศย่อมมีขอบเขตจำกัดมาก ทั้งนี้เพราะในจักรวาลวิทยาชนิดนี้นั้น ตำแหน่งแห่งที่คือเครื่องกำหนดความหมายของชีวิตแต่ละชีวิต (Where you are defines who you are) และมีใช้บุคคลแต่ละคนหรือชีวิตแต่ละชีวิตโดยตัวของ

เขาเอง⁴² ศาสตราจารย์แองค์ตั้งข้อสังเกตว่า “สิ่งที่เราถือว่าเป็นปัจเจกชนหรือเป็นบุคคล

⁴⁰ เฟ็งอั้ง, หน้า 71-72.

⁴¹ Hanks, op.ct., p. 1255.

⁴² เกี่ยวกับเรื่องนี้อาจมีผู้โต้แย้งได้ว่า ความเข้าใจเรื่องกรรม จำเป็นต้องอาศัยแนวคิดเรื่อง “ปัจเจกบุคคล” อย่างเด่นชัด เพราะคนแต่ละคนย่อมรับกรรมตามผลของการกระทำของบุคคลนั้น แต่ดูเหมือนว่าในขณะที่ “กรรม” มักเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเรื่องของ “ผลร้าย” จากอดีตที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ความหมายของ “ปัจเจกบุคคล” ในบริบทนี้กลายเป็นเรื่องของคนที่ “ยอมรับ” เคราะห์กรรม ท่านพระราชาวรมุนีเองก็ชี้ให้เห็นการขาดความเข้าใจเกี่ยวกับกรรมในนัยในทางบวก โปรดดู พระราชวรมุนี, “ทำอย่างไรจึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม” ใน *ปรัชญาการศึกษาไทย* (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2518, หน้า 296-340).

นั้น มีความหมายที่จำกัดในสังคมไทยมากกว่าในสังคมตะวันตก คนไทยเป็นรัฐมนตรีนี้อาจเป็นชานา ตรีบาทเท่าที่เขาดำรงสถานภาพนั้น เมื่อดำรงสถานภาพเป็นชานา เขาก็ประพฤติตนเป็นชานา แต่เมื่อเขาได้รับตราประจำตำแหน่ง เขาก็ละทิ้งท่าทางของคนบ้านนอกอันเดิมเสีย”⁴³ ชีวิตในสังคมไทยเป็นชีวิตที่เน้น “สถานภาพในขณะนั้น”⁴⁴ คนทั่วไปมักจะเรียกนายอำเภอว่า “นายอำเภอ” โดยไม่เรียกว่า “นายอำเภอสุข” คนไทยกราบไหว้บูชา “เจ้าที่” ในทุกแห่งที่ชีวิตต้องไปสัมผัสด้วย แต่ไม่กราบไหว้นักบุญองค์ใด องค์หนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจงโดยไม่เปลี่ยนแปลง ในอดีตคนที่รับราชการได้ความดีความชอบจะได้รับพระราชทาน นามใหม่ ซึ่งจะสอดคล้องกับฐานะใหม่ และเขาจะถูกเรียกตามชื่อตำแหน่งนั้นมากกว่าชื่อของตนเอง ศาสตราจารย์แฮงค์สตั้งข้อสังเกตว่า การเน้นสถานภาพมากกว่าคน ในสถานภาพนั้นทำให้คนไทยสามารถเคลื่อนไหวไหลลื่น เปลี่ยนแปลงสถานภาพได้อย่างสะดวกขึ้น⁴⁵ และสรุปว่า “ด้วยเหตุนี้ ความหมายพิเศษเฉพาะบุคคล เอกลักษณ์ส่วนบุคคลเป็นรองตำแหน่งแห่งที่ในลำดับชั้นทางสังคม”⁴⁶ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลและมีใช้เอกลักษณ์ส่วนบุคคล เป็นเครื่องกำหนดความหมายของบุคคลในสังคมไทย

คงมิใช่การใช้จินตนาการจนเลยเถิดถ้าจะชี้ให้เห็นความสอดคล้องเชิงตรรกะ-วิทยาาระหว่างข้อสังเกตข้างต้นเกี่ยวกับสังคมไทย กับข้อคำสอนตามหลักกอนัตตาในพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพระราชาวรมุนีอธิบายไว้ว่า “อนัตตา” (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง”⁴⁷ คำอธิบายในลักษณะนี้อาจทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ปฏิเสธโลก เพราะปฏิเสธการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง แต่ที่จริงแล้ว พุทธธรรมเพียงแต่ปฏิเสธความเข้าใจว่า สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง หรือมีความหมายโดยสมบูรณ์ในตัวของมันเอง สรรพสิ่งเกิดขึ้นและดำรงอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัยต่าง ๆ มาประชุมรวมกันเข้า

⁴³ Hanks, op. cit., p. 1252.

⁴⁴ Ibid., p. 1252.

⁴⁵ Ibid., p. 1252.

⁴⁶ Ibid., p. 1252.

⁴⁷ พระราชาวรมุนี, อ้างแล้ว, หน้า 68.

ใน มิลินทปύฎา นาคเสนได้สอนเรื่องอนัตตาแก่กษัตริย์มิลินท์โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่า ราชรถนั้นเป็นเพียงคำที่ใช้เรียกองค์ประกอบของล้อ เพลา คาน ฯลฯ เช่นเดียวกัน คน ก็เป็นเพียงคำที่ใช้เรียกองค์ประกอบต่างๆ เช่น เนื้อ หนัง ผม เล็บ แขน ขา ฯลฯ เท่านั้น⁴⁸ ในขณะที่เดียวกันองค์ประกอบต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน แนวคิดเรื่องอนัตตานี้ มีนักวิชาการท่านหนึ่งสรุปว่าเป็นคำสอนที่นักปรัชญาอินเดียอื่น ๆ ถือว่า เป็นคุณลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา⁴⁹ ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดหมายของจริยธรรมแบบพุทธที่จะทำลายความคิดที่ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะบุคคลที่ไม่เปลี่ยนแปลง⁵⁰ ความหมายตามนัยแห่งพุทธธรรมมีไว้เพื่อเตือนให้บุคคลตระหนักในสภาวะแห่งความไม่เที่ยง มนุษย์ควรละความเห็นแก่ตน ความยึดมั่นถือมั่นต่างๆ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นการกระทำที่สวนทางกับสภาวะแห่งความจริงของสรรพสิ่ง อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้หรือไม่ว่า ในบริบทของระเบียบสังคมไทย การปฏิเสศ อัตตา หรืออีกนัยหนึ่ง สาระ หรือแก่นสาร (Essence) ของมนุษย์ ได้ทำให้มนุษย์เหลือแต่ภาวะแห่งการดำรงอยู่ (Existence) ที่ต้องเผชิญหน้า และต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดและเพื่อ “สถานภาพ” ในสังคม

อนัตตากับปัจเจกชนนิยมเชิงลบ

เกี่ยวกับเรื่องภาวะแห่งปัจเจกบุคคลของคนไทยนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นที่นักวิชาการชาวตะวันตกให้ความสนใจใคร่รู้ดูไม่น้อย ศาสตราจารย์แองค์สตั้งข้อสังเกตเมื่อกล่าวสองทศวรรษที่แล้วมาว่า กฎเกณฑ์ที่จะนำไปสู่การจัดลำดับชั้นทางสังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงไปเพราะพัฒนาการทางการคมนาคม เศรษฐกิจและเทคโนโลยี การศึกษาได้เข้ามามีบทบาทในฐานะปัจจัยหลักประการหนึ่งในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในการที่จะกำหนดสถานภาพของบุคคลในสังคม แต่ในที่สุดท่านก็ยังยืนยันว่า หลักการในเรื่องบุญและอำนาจก็ยังมีสำคัญอย่างยิ่งยวด ความหวังและความกลัวที่จะอยู่ในสถานภาพที่สูงขึ้นหรือจะตกต่ำลง ยังเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งใหญ่มาก ท่านสรุปว่า “(ในสังคมไทยยุคพัฒนา

⁴⁸ Henry Clark Warren, *Buddhisms in Translations* (New York : Atheneum, 1979), pp. 129—133.

⁴⁹ Trevor Ling, *The Buddha* (Haverhill, Suffolk : Lowe & Brydone, 1974), p. 113.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 113.

นี้)...คนไทยไม่ได้เป็นช่างซ่อมวิทยุหรือเป็นนักแบคทีเรียในความหมายของตะวันตก
 ทักษะเหล่านี้เป็น^{๕๑}เรื่องขอบนอกของอัตรา ทักษะเหล่านี้เป็น 'เครื่องมือ' มากกว่าเป็น
 เรื่องส่วนบุคคล...คนไทยมองว่า ทักษะเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องหมายแสดงสถานภาพอัน
 สูงส่งขึ้น^{๕๑} ศาสตราจารย์นิลส์ โมลเดอร์ นักวิชาการชาวตะวันตกอีกท่านหนึ่ง ตั้งข้อ
 สังเกตว่า ในสังคมไทยนั้นแม้ว่าจะมีการยกย่องการว่าเรียนแต่ก็ไม่สนับสนุนความอยากรู้
 อยากเห็นทางปัญญาหรือทางศาสนา แต่การว่าเรียนหมายถึงการเดินทางตามครูมากกว่า^{๕๒}
 ท่านถึงกับสรุปว่า แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง "ปัจเจกชน" หรือ "ความเป็นส่วนตัว" นั้นไม่
 ควรนำมาใช้ในการถกเถียงเกี่ยวกับสังคมวิทยาของสังคมไทยเลยจะดีกว่า^{๕๓} อย่างไรก็ตาม
 ถึงแม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับ "ปัจเจกชน" ตามนัยของโลกตะวันตกจะไม่สอดคล้องกับปรากฏ-
 การณ์ของสังคมไทย แต่ในอีกด้านหนึ่งคนไทยก็ถือคติว่า "ทำอะไรได้ตามใจคือไทยแท้"
 กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ บ่อยครั้งคนไทยก็ประพฤติตัว "ตามใจฉัน" โดยไม่สนใจกฎเกณฑ์
 ของสังคมเช่นกัน เกี่ยวกับเรื่องนี้มีนักวิชาการชาวตะวันตกอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์
 เต็น บรัมเมลลูส ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ความมุ่งมั่นส่วนบุคคลของคนไทยไม่ใช่เป็นเรื่อง
 ของการบรรลุศักยภาพของตนเองและความเป็นเอกเทศ แต่เป็นการปรับตัวเข้ากับสภาพ
 แวดล้อมทางสังคมหรือทางจักรวาลวิทยา ถ้าแนวคิดเกี่ยวกับปัจเจกชนแบบไทยจะม
 ความหมายเด่นชัดอันใดก็น่าจะได้แก่แนวทางแห่งการถอยหนี การหลีกเลี่ยง และความ
 ไม่ไว้วางใจ ซึ่งแสดงออกในพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมหลายรูปแบบด้วยกัน
 ปรากฏการณ์^{๕๔}ข้าพเจ้าขอเรียกว่า 'ปัจเจกชนนิยมเชิงลบ' (*Negative Individualism*)
 หนึ่งเพื่อแยกแยะออกจากความหมายของ 'ปัจเจกชน' ในสังคมตะวันตก"^{๕๔} นักวิชาการ
 ท่านนี้^{๕๔}ได้ตั้งข้อสังเกตต่อไปอีกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมไทยมักจะเป็น
 ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากบุคคลเหล่านั้นขึ้นอยู่กับ "เจ้านาย" เดียวกัน มากกว่า

51 Hanks, op. cit., p. 1258.

52 Niels Mulder, op. cit., p. 125.

53 Ibid., p. 107.

54 H.T. Brummelhuis, "Abundance and Avoidance : An Interpretation of Thai Individualism," in *Strategies and Structures in Thai Society*, edited by H.T. Brummelhuis and J.H. Kernp Amsterdam : (Anthropological-Sociological Centre, 1984), pp.44-45.

เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคนที่มีฐานะเท่าเทียมกัน แนวทางของโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สำคัญเป็นแนวคิด คือ จากบนมาล่าง เป็นแนวทางการความสัมพันธ์ของคนที่ไม่เท่าเทียมกัน คือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้ใหญ่” กับ “ผู้น้อย” ศาสตราจารย์บรูมเมลูสเห็นว่า บัจเจกชนนิยมเชิงลบนี้เป็นส่วนประกอบสำคัญของโครงสร้างสังคมที่เน้นลำดับชั้นเช่นสังคมไทย โดยนัยนี้ดูเหมือนว่าศาสตราจารย์บรูมเมลูสที่กำลังสนับสนุนแนววิเคราะห์การจัดระเบียบทางสังคมไทยของศาสตราจารย์แฮงค์ส์ด้วยเช่นกัน

บทสรุป

ที่จริงแล้วข้อเขียนนี้ยังไม่ได้พิจารณาแนวคิดอีกแนวคิดหนึ่งที่มีความสำคัญในบทความข้างต้นของศาสตราจารย์แฮงค์ส์ คือ แนวคิดเรื่องอำนาจ แต่การละเลยดังกล่าวก็เป็นการละเลยที่ไม่ขัดแย้งกับแนวการเสนอข้อเขียนของศาสตราจารย์แฮงค์ส์เอง กล่าวคือ ท่านเองก็ให้น้ำหนักแก่แนวคิดเรื่องบุญในการอธิบายโครงสร้างของสังคมไทยมากกว่าเรื่องอำนาจ⁵⁵ ซึ่งอาจถือว่าเป็น “จุดอ่อน” ของบทความของท่านก็ได้ แต่ผู้เขียนก็ยังเห็นว่าสำหรับท่านนั้นแนวคิดเรื่อง “บุญ” เป็นเครื่องอธิบายความแตกต่างของตำแหน่งแห่งที่หรือสถานภาพของคนในสังคมไทย ในขณะที่แนวคิดเรื่อง “อำนาจ” เป็นเพียงวิธีการหนึ่งที่จะได้มาซึ่งสถานภาพที่สูงขึ้นหรือเพื่อดำรงสถานภาพนั้นไว้ บุญเป็นเรื่องที่จะมาแต่เหตุในอดีตอันยาวนานหรืออาจจะเป็นชาติปางก่อน ส่วนอำนาจเป็นเรื่องของการให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการในบัดดลและส่งผลเฉพาะหน้า หากเรายอมรับว่าสภาพของสังคมในชาติภาพปัจจุบัน เป็นโลกที่คาบเกี่ยวต่อเนื่องกับชาติภาพและจักรวาลวิทยาในอดีต เราคงไม่อาจอธิบายชีวิตในสังคมไทยได้โดยไม่กล่าวถึงเรื่องบุญเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่ง

อีกประการหนึ่ง งานเขียนของศาสตราจารย์แฮงค์ส์ดังกล่าวนี้ เป็นงานเขียนที่มาจากกรวิชัยภาคสนามในหมู่บ้านบางชั้น ทางภาคกลางของประเทศไทยเมื่อกว่าสองทศวรรษมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ แนวคิดอื่นๆ เช่น โชค เงิน หรืออำนาจ อาจใช้อธิบาย

⁵⁵ R. Basham, op. cit., p. 14.

สถานภาพของบุคคลได้มากกว่าแนวคิดเรื่องบุญก็เป็นได้⁵⁶ เมื่อความเชื่อความศรัทธาในโลกทัศน์ทางพุทธธรรมกำลังเจือซาอ่อนแอลงไปทุกขณะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมือง คงจะมีน้อยคนนักที่ “อธิบาย” การมีสมบัติอัครฐานอันมหาศาลของตระกูลจิราธิวัฒน์ หรือโสภณพนิช ด้วยแนวคิดเรื่อง “บุญเก่าในชาติปางก่อน” แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ถ้าเรามองไปที่สถาบันพระมหากษัตริย์ อันถือว่าเป็นจุดสุดยอดของโครงสร้างของสังคมไทย หรือเมื่อมองไปที่ชาวชนบท หรือแม้แต่พฤติกรรมกรรมการเปลี่ยนพันธมิตรโดยฉับพลัน หรือแม้แต่การ “ฟังบุญ” หรือ “ฟังบารมี” ของเจ้านายในบริษัทหรือหัวหน้ากองในหน่วยราชการ เราก็ยังสามารถพบเห็นการเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาของโลกทัศน์เกี่ยวกับเรื่องบุญและอำนาจในสังคมไทยได้อย่างชัดเจน

ประการสุดท้ายนี้จะขอตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การแสวงหา “ความเป็นพุทธ” ในสังคมไทยอาจจะไม่ควรเริ่มต้นจากการถามว่า คนไทยถือศีลห้าอย่างเคร่งครัดเพียงใด หรือเมื่อชายไทยบวชเป็นภิกษุ นั้น เป็นเพราะว่าเขา “เชื่อ” ในพุทธธรรมที่แท้แค่ไหน แต่อาจจะต้องพิจารณาว่า เนื้อในของชีวิตทางสังคมไทยนั้นแสดงนัยที่สอดคล้องหรือแตกต่างจากพุทธธรรมหรือไม่ กลไกและกลวิธีทางสังคมที่ประสบพบเห็นกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันนั้น เมื่อวิเคราะห์ดูให้ดีแล้วเป็นการขัดกับหลักพุทธธรรมในชั้นพื้นฐานหรือไม่ ผู้เขียนมีความเห็นว่า คำถามประการหลังนี้น่าจะได้พิจารณากันอย่างถี่ถ้วนเสียก่อนการถือเอา “ศีล” เป็นมาตรวัดมากำหนดตั้งไว้ แล้วตรวจสอบว่าพฤติกรรมที่เป็นจริงนั้นขัดกับ “ศีล” แค่ไหนเพียงใด แล้วก็สรุปอย่างมั่นใจว่า คนไทยถือศีลมากกว่าพุทธ ทั้งนี้มิได้หมายความว่า การวัดความเป็นพุทธกันที่การปฏิบัติตัวตามศีลห้าเป็นมาตรวัดที่ผิดแต่ประการใด

ในข้อเขียนนี้ ผู้เขียนได้พยายามชี้ให้เห็นว่า การกำหนดสถานภาพของบุคคลในสังคมไทยก็ดี กลวิธีการเปลี่ยนระดับสถานภาพก็ดี กลยุทธ์การแสวงหาและการแปรเปลี่ยนพันธมิตรตามลำดับชั้นแห่งชีวิตในสังคมไทยก็ดี ล้วนแต่มีนัยทางตรรกวิทยาที่สอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ อันได้แก่ หลักทุกขัง อนิจจัง และอนัตตาได้อย่าง

⁵⁶ Ibid., p. 15. ศาสตราจารย์แสงศักดิ์ตระหนักรับเปลี่ยนแปลงหรือการเสื่อมถอยของคำอธิบายตามแนวพุทธศาสนาในแง่

แนบสนิท หัวใจแห่งพุทธธรรมประการนี้ได้ปรากฏรูปลักษณะเป็นการยืนยันภาวะแห่งทุกข์ของชีวิต (บุญและการสั่งสมบุญจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด) ทุกข์คือใจทักของชีวิต (Suffering is the given) ซึ่งผูกสัมพันธ์กับความเป็นจริงทางสังคมอันเป็นรูปธรรมกลายเป็นลำดับชั้นแห่งชีวิตซึ่งมีกฎเกณฑ์การเคลื่อนไหวไหลลื่นสู่สถานภาพที่สูงขึ้น ทั้งในชีวิตนี้และชีวิตหน้า ซึ่งอาจเขียนได้ดังนี้

ทุกข์	ปรากฏรูปเป็น	ลำดับชั้นแห่งชีวิตทางสังคมและจักรวาลวิทยาแห่งชีวิตทั้งปวง
อนิจจัง	,,	การไหลลื่นแห่งการผูกพันมิตร
อนัตตา	,,	ภาวะการขาดปัจเจกชนนิยมในเชิงบวก

ภายใต้คำอธิบายนี้ การนับถือเจ้าถือผี ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ถึงแม้จะไม่ใช่ “พุทธ” ตามพระธรรมคัมภีร์ แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งอันเป็นรูปธรรมะของหลักอนิจจังได้ การผูกพันมิตรกับ “ทุกฝ่าย” ที่อาจมี “อำนาจ” ดลบันดาลให้สิ่งต่างๆ สมฤทธิ์ผลได้นั้น น่าจะเป็นนัยทางตรรกวิทยาของการเน้นความไม่จริงของชีวิต ในสังคมไทยนั้นดูเหมือนว่า “คุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย” หรือพลังอะไรก็ได้ที่สามารถส่งผลทันตาอันเป็นรูปธรรมใกล้เคียง กลายเป็นมาตรวัด “ความจริง” อันโดดเด่น ทั้งนี้เพราะในที่สุดแล้ว ความจริงของความจริงคือความไม่จริงนั่นเอง การจกจวดยเอาเฉพาะหน้า การแก่งแย่งกัน หรือแม้แต่การใช้อิทธิพล “บิบบ” เอามาในสิ่งที่ต้องการ หากเป็นสิ่งที่ “ส่งผล” ก็เป็นที่ยอมรับทั้งสิ้น แม้ว่า วิธีการเหล่านั้น ควรเป็นสิ่งที่ถูกห้ามปรามตามหลักพุทธจริยธรรมก็ตาม ในเมื่อสรรพสิ่งไม่จริงยั่งยืน ความซื่อตรงมั่นคงต่อพันธะระยะยาว (Long Term Commitment) ดูจะเป็นสิ่งไร้สาระไป ถึงแม้บุคคลจะปฏิบัติตนอยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมศีลธรรมตลอดชีวิตนี้ แต่เคราะห์กรรมก็อาจเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นเมื่อใดก็ได้ เพราะ “กรรมเก่า” ก็ยังเป็นปัจจัยที่ส่งผลได้ในชาตินี้ ภายในโลกแห่งความทุกข์และความไม่แน่นอนนี้ การยอมรับ “อำนาจ” ทุกรูปแบบ การแปรเปลี่ยนพันธมิตรอย่างฉับพลัน หรือทุกสิ่งทุกอย่างก่อให้เกิดสมฤทธิ์ผลเชิงปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมอาจเป็นสิ่งที่ “สมเหตุสมผล” อย่างที่สุดก็เป็นได้ ปฏิบัตินิยมอย่างฉับพลัน (Immediate Pragmatism) อาจเป็นบทสรุปอันจริงจิ่งสำคัญยิ่งของหลักธรรมะในบริบทแห่งชีวิตทางสังคมไทย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กุกดา เกษบุญชู. “ความคิดเรื่องอำนาจกับพิธีกรรม.” *จุดสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. (ฉบับ
ปรัชญาและความคิดทางการเมืองไทย), 2525.
- กึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “เอกลักษณ์ของชาติ.” ใน *จำนงค์ ทองประเสริฐ (บรรณาธิการ)
พระพุทธศาสนา : ศาสนาประจำชาติไทย*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริม
พระพุทธศาสนา, 2525.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ (บรรณาธิการ). *พระพุทธศาสนา : ศาสนาประจำชาติไทย*. กรุงเทพฯ : คณะ
กรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา, 2525.
- พระราชวรมุนี. *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ : คณะธรรมกรรม, 2525.
- _____. *ปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2518.
- วิทย์ วิศเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก. *หนังสือสังคมศึกษารายวิชา ส. 048 – ส. 049 พระพุทธ-
ศาสนานับถือนับที่ 4*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2528.
- ส. ศิวรักษ์. *ศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2525.
- สุวรรณา วงศ์ไวศยวรรณ. *พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม*. เอกสารประกอบการ
สัมมนาเรื่อง พุทธธรรมกับสังคมไทย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2529.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. *บัวบานกลางเปลวเพลิง*. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2526.
- อกิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325–2416*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

ภาษาอังกฤษ

- Anderson, B. “Studies of the Thai States : The State of Thai Studies.” In *The Study of
Thailand*. Edited by E.B. Ayal. Athens, Ohio : Ohio University Center for
International Studies, 1978.
- Basham, R. “Thematic Research, Official Culture and the Problem of Merit and Power in
Thailand.” A thesis paper, n.d.
- Bechert, H. “Sangha, State, Society, Nation : Persistence of Traditions in Post-Traditional
Buddhist Societies.” *Daelalus* Vol. 102 No. I, 1973.
- Brummelhuis, H.T. “Abundance and Avoidance : An Interpretation of Thai Individualism.”
In *Strategies and Structures in Thai Society*. Edited by H.T. Brummelhuis and
J.H. Kemp. Amsterdam : Anthropological-Sociological Centre, 1984.

- Dhiravegin, L. "Social Change and Contemporary Thai Politics." ใน *อินทชัย วัฒนาพร (บรรณาธิการ) การเมืองไทยยุคใหม่*. กรุงเทพฯ : แพรวพินิตยา, 2527.
- Hanks, L. "Merit and Power in the Thai Social Order." *American Anthropologist*. Vol. 64 (1962).
- . "The Thai Social Order as Entourage and Circle." In *Change and Persistence in Thai Society*. Edited by G.W. Skinner and Thomas Kirsch. Ithaca : Cornell University Press, 1975.
- Keyes, C.F. "The Power of Merit." *Visakha Buja* B.E. 2516.
- Ling, T. *The Buddha*. Haverhill, Suffolk : Lowe & Brydone, 1974.
- . *Buddhism, Imperialism and War*. London : George Allen & Unwin Ltd., 1979.
- Mulder, N. *Everyday Life in Thailand*. Bangkok : Duang Kamol, 1985.
- Podhisita, C. "Traditional Buddhist World View." In *Traditional and Changing Thai World View*. Edited by Amara Pongsapich. Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute, 1985.
- Southwold, M. "True Buddhism and Village Buddhism in Sri Lanka." In *Religions Organization and Religions Experience*. Edited by J. Davis. London : Academic Press Inc., 1982.
- Spiro, M. *Buddhism and Society*. Berkeley : University of California Press, 1982.
- Tambiah, S. *Buddhism and the Spirit Cults in North-east Thailand*. London : Cambridge University Press, 1970.
- Vajiranana, Prince. *The Buddhist Attitude Towards National Defense and Administration*. Bangkok : Mahamakut Rajavidhyalai, n.d.
- Warren, H.C. *Buddhism in Translation*. New York : Atheneum, 1979.

กฎหมายกับสังคม

วิลเลียม เจ. คลอสเนอร์* (แต่ง)

สุวิทย์ สุวรรณ (แปล)

ประเทศไทยก็เหมือนกับประเทศที่กำลังพัฒนาอื่น ๆ ที่มีข้อขัดแย้งระหว่างกฎหมายที่รัฐบาลประกาศใช้กับวิถีชีวิตจริงหรือประเพณีของประชาชนเกิดขึ้นอยู่เสมอ นักมานุษยวิทยา เช่น มาลีโนว์สกี และ แรดคลิฟ-บราวน์ นักเขียนนวนิยาย เช่น วิกกี บอม, เจอราลดีน ฮอลส์ และ ซีนัว แอชเชป ซึ่งต่างก็ได้บรรยายไว้ในทัศนะต่าง ๆ กันเกี่ยวกับวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรม (Crisis Culturelle) ที่มีผลมาจากการเผชิญหน้ากันระหว่างกฎหมายหรือระเบียบแบบฉบับตามลักษณะที่พาดพิงไปถึงสังคมตะวันตกหรือสังคมยุคใหม่ กับพฤติกรรมอันถือเป็นประเพณีปฏิบัติที่เป็นผลมาจากขนบธรรมเนียม พิธีการ และวงรอบการทำงาน ความกดดันทางเศรษฐกิจที่ต้องแสวงหาสิ่งจุนเจือเพื่อ ยังชีพ ความเชื่อถือโซคลาง พิธีการทางศาสนา หรือกรอบความคิดของชุมชน ตลอดจน ประเพณีและความเชื่อมั่น ซึ่งแสดงออกโดยผ่านทางจิตใต้สำนึกของหมอดู คนทรง หรือ

*ผู้เขียนขอขอบคุณ ศาสตราจารย์สรวเสริญ ไกรจิตติ ศาสตราจารย์ ดร. อุกฤษ มงคลนาวิน ศาสตราจารย์ ดร. เสน่ห์ จามริก ดร. วิทิต มั่นตราภรณ์ คุณสุวิทย์ สุวรรณ และ มร. เดวิด ลายแมน ที่ได้ให้ข้อคิดและประสบการณ์แก่ผู้เขียนอย่างมากในเรื่องที่เขียน อย่างไรก็ตาม ข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่ได้แสดงไว้ข้างต้นเป็นของผู้เขียนโดยลำพัง

หัวหน้าเผ่า วิกฤตการณ์ที่ว่ามานี้มิใช่เป็นวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมแต่เพียงอย่างเดียว ในสภาพแวดล้อมที่มีความไม่สอดคล้องกัน ระหว่างกฎหมายกับประเพณีปฏิบัติอย่างเห็น ได้ชัดนั้น วิกฤตการณ์นี้ยังเกี่ยวพันไปถึงรูปการณ์ทางสังคมและทางกฎหมายด้วย บทความนี้ ได้พยายามตรวจสอบความไม่สมดุลระหว่างกฎหมายกับประเพณี และแสวงหา ลู่ทางที่จะก่อให้เกิดความสมดุลหรือความขัดแย้งในทางสร้างสรรค์ระหว่างพลังทั้งสอง ดังกล่าวมาแล้ว

ผู้สังเกตการณ์บางท่านได้ให้บรรดาธิบายว่า การขาดความเคารพนับถือใน กฎหมายนั้น มีสาเหตุมาจากความล้าสมัยของกฎหมายหรือกฎหมายไม่สอดคล้องกับ สภาพการณ์ในปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ และเกี่ยวพันกับเงื่อนไขของสังคมยุคใหม่เป็นส่วน น้อย ในหลายปีที่ผ่านมาสื่อมวลชนได้พยายามชี้ให้เห็นว่ามีกฎหมายที่ล้าสมัยแต่ไม่ได้ถูก ยกเลิกอยู่จำนวนมากที่ถูกละเมิดโดยประชาชนอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์อยู่ทุกวัน ตัวอย่าง ที่เป็นเรื่องน่าขำขัน ได้แก่ กฎหมายที่บังคับให้จดทะเบียนช้างทุกเชือก หรือกฎหมาย ที่ห้ามนำกระบือลงเกลือกกลิ้งในลำคลอง อย่างไรก็ตาม ยังมีกฎหมายอยู่อีกจำพวกหนึ่ง ที่ถูกละเมิดมิใช่เพราะความล้าสมัย แต่เพราะขัดกับประเพณีและวิถีชีวิตในท้องถิ่น และ ประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวไร่ชาวนาต่างก็ไม่เข้าใจถ่องแท้ว่าทำไมจึงต้องมีกฎหมาย ดังกล่าว ด้วยเหตุนี้เองจึงมีการละเมิดกฎหมายในเรื่องการฆ่าโคกระบือ การตัดไม้ทำลาย ป่า การพนัน การทำเหล้าเถื่อน การทำปิ่นเถื่อนกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ ชาวบ้านเป็นผู้ ยึดถือประเพณี ส่วนข้าราชการนั้นเป็นผู้รักษากฎหมาย แม้จะเป็นการรักษาโดยเคร่งครัด เป็นครั้งคราวก็ตาม ชาวบ้านตัดไม้เพื่อนำมาสร้างบ้านหรือสร้างยุ้งฉาง ต้มเหล้าก็เพื่อ งานเลี้ยงตามประเพณี และผลิตอาวุธเถื่อนก็เพื่อคุ้มครองป้องกันตนเองหรือเพื่อการล่าสัตว์ ส่วนมากชาวบ้านจะรู้ดีว่าการกระทำของตนไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่จะไม่มีความรู้สึกว่า ตนผิด เพราะเหตุว่าตนได้กระทำไปเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ และความยึดมั่นใน ประเพณี ซึ่งเป็นสิ่งที่ยอมรับในชุมชน นอกจากนี้ ชาวบ้านส่วนมากจะไม่มี ความเข้าใจ ในเหตุผล และความจำเป็นทางสังคม เศรษฐกิจ หรือวิทยาศาสตร์ของประเทศชาติ ในการที่ต้องมีกฎหมายดังกล่าวออกมาบังคับใช้เป็นการทั่วไป ความรู้สึกนี้ก็คิดที่จะเอาชนะ ผู้รักษากฎหมายด้วยเล่ห์เหลี่ยมและชั้นเชิงก็เป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่เกิดการละเมิด

กฎหมาย ชาวบ้านหลาย ๆ คนยกย่องและนับถือศรีธนันชัย หรือเสียงเมือง ซึ่งเป็นชาวนาอีสานผู้หลักแหลมทัดเทียมกันที่สามารถเอาชนะข้าราชการและขุนนางต่าง ๆ ได้ด้วยเล่ห์เพทุบายและสติปัญญา การพยายามเลี่ยงกฎหมายและการหลบหลีกมิให้ถูกจับได้ไล่ทัน เป็นเกมกีฬาอย่างหนึ่งซึ่งชาวบ้านรู้จักเล่นมาแต่ดึกดำบรรพ์

ในสังคมชาวกรุง การขัดแย้งกันระหว่างกฎหมายกับพฤติกรรมประเพณีก็มีอยู่ทั่วไปเช่นเดียวกัน ความขัดแย้งนี้จะเห็นได้อย่างเด่นชัดขณะเราอยู่ในท้องถนน กฎหมายจราจรถูกละเมิดกันอย่างไร้สำนึก รถบัส รถบรรทุก ปล่อยควันจากท่อไอเสียอย่างผิดกฎหมายและเกินขีดอันตรายน “เด็กชายพวงมาลัย” ร่อนเร่ไปบนถนนอย่างน่าหวาดเสียวบาทวิถีตัดคั่นไปด้วยแผงลอยที่ตั้งระเกะระกะ เพื่อจำหน่ายสินค้าปลอมแปลง และเลียนแบบสินค้าชื่อดังของต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นเสื้อ Lacoste, Fila หรือ Ellesse หรือแม้กระทั่งสินค้าเครื่องประดับของ Gucci, Cardin และ Vuitton ในที่ทำการหรือสำนักงานเราจะพบว่า ลูกจ้างและคนงานจำนวนมาก “เล่น” หวยใต้ดินและแชร์ เช่นเดียวกับชาวชนบท ชาวกรุงเหล่านี้ต่างก็ได้รับรู้สึกว่าตนมีความผิดแต่อย่างใด เพราะถือว่าการกระทำของพวกตนเป็นความจำเป็นทางเศรษฐกิจ และเป็นเรื่องที่สังคมยอมรับ

โสเภณีและการทำแท้งก็เป็นตัวอย่างอีกประการหนึ่งที่มีความขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับประเพณีปฏิบัติสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน การค้าประเวณียังมีกรกระทำกันในหลายรูปแบบบั้งหน้า นอกจาก “ซ่อง” แล้ว แหล่งค้าประเวณียังมีบาร์ โรงอาบอบนวด บริการเพื่อนเที่ยว โรงน้ำชา โรงแรม “จังหวัด” หรือโรงแรม “มานรุติ” อีกด้วยการตรวจค้นและจับกุมมีขึ้นเป็นครั้งคราว การบังคับตามกฎหมายเป็นไปอย่างเจาะจงและเลือกปฏิบัติ และในช่วงเวลาไม่เป็นปกติ และส่วนมากกระทำไปเพราะแรงบีบบังคับทางการเมือง เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่การเลือกปฏิบัติดังกล่าวมีการจ้อราษฎร์บังหลวงเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ส่วนเรื่องการทำแท้งนั้นกฎหมายไทยในปัจจุบันระบุเป็นความผิดทั้งแพทย์และหญิงผู้ทำแท้ง มีข้อยกเว้นให้ทำแท้งได้เฉพาะในกรณีต่อไปนี้คือ (1) เมื่อสุขภาพร่างกายของหญิงอยู่ในอันตราย (2) หญิงนั้นถูกข่มขืนกระทำชำเรา หรือ (3) หญิงอายุไม่เกิน 13 ปี ตั้งครรภ์ เพราะการกระทำผิดทางเพศ ไม่ว่าจะหญิงนั้นจะยินยอมหรือไม่ก็ตาม และ (4) หญิงที่ตั้งครรภ์เพราะตกเป็นผู้เคราะห์ร้ายจากการกระทำความผิด

ทางเพศบางอย่าง ตามประมวลกฎหมายอาญา การทำแท้งโดยผิดกฎหมายมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทั่วประเทศ

ในหลายปีที่ผ่านมาได้มีการสนับสนุนให้มีการค้าประเวณีโดยชอบด้วยกฎหมาย และขยายขอบข่ายข้อยกเว้นของกฎหมายเรื่องการทำแท้ง ผู้ที่สนับสนุนการปฏิรูปกฎหมายดังกล่าวมีความเป็นห่วงในเรื่องการขาดการควบคุมทางการแพทย์และอันตรายที่จะเกิดแก่สุขภาพของโสเภณี และหญิงที่ลักลอบทำแท้ง แม้ความเพียรพยายามที่จะให้มีการผ่อนคลายกฎหมายเรื่องการทำแท้งต้องล้มเหลวในไม่กี่ปีที่ผ่านมา แนวความคิดที่สนับสนุนให้มีการทำแท้งได้ในกรณีที่การปล่อยให้เด็กเกิดจะสร้างปัญหาความยากแค้น หรือก่อให้เกิดแรงกดดันทางสังคม หรือในกรณีที่หญิงเกิดมีครรภ์เพราะเหตุข้อบกพร่องหรือผิดพลาดของเครื่องมือคุมกำเนิดที่แพทย์อนุมัติก็ยังได้รับการกล่าวขานกันอย่างต่อเนื่อง สำหรับเรื่องการค้าประเวณีนั้นแม้จะมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่าสมควรเพิ่มโทษแก่ผู้จัดหาและเจ้าของสถานที่พักก็ตาม บรรดาผู้สนับสนุนให้มีการเปิดการค้าประเวณีโดยถูกกฎหมายไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เมื่อไม่นานมานี้ แนวความคิดที่จะไม่เอาโทษแก่โสเภณีได้รับการยอมรับมากขึ้น การไม่เอาโทษแก่ผู้ค้าประเวณีจะทำให้ลดช่องว่างระหว่างกฎหมายกับสภาพความเป็นจริง และหลีกเลี่ยงปัญหาต่าง ๆ ที่จะตามมาในกรณีที่ใช้วิธีการทำให้การค้าประเวณีถูกกฎหมาย โดยวิธีการจดทะเบียน เช่น ความล่าช้าในระบบราชการ การฉ้อราษฎร์บังหลวง และปัญหาเรื่องเกียรติยศ ชื่อเสียงในทางสังคม เป็นต้น โดยวิธีการนี้โสเภณีจะไม่ต้องรับโทษทางอาญา แต่บรรดาผู้จัดหาหรือผู้ยักยอกอยู่บรยายได้ของโสเภณีจะได้รับโทษหนักขึ้น

ช่องว่างกฎหมายและสภาพความเป็นจริงในเรื่องค่านิยมของความสัมพันธ์นอกสมรส ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในหมู่ผู้มีการศึกษาในสังคมชาวกรุง ภายใต้กฎหมายปัจจุบันการอุปการะเลี้ยงดูภริยาน้อยถือเป็นเหตุหนึ่งสำหรับการฟ้องหย่าอย่างไรก็ตาม ประเพณีการมีภริยาน้อยก็ยังคงอยู่ และหญิงในยุคใหม่ก็มีความอดกลั้นในเรื่องนี้สูงกว่าหญิงยุคก่อน แม้กฎหมายใหม่ซึ่งได้ประกาศใช้เพียง 2-3 วันก่อนหน้าที่รัฐสภาจะถูกยุบและรัฐธรรมนูญจะถูกยกเลิกในเดือนตุลาคม 2519 จะได้พยายามสร้างความเท่าเทียมในฐานะกฎหมายระหว่างหญิงและชายก็ตาม ปัจจุบันชายมีขู้ หญิงก็ยังมีขี้

ไม่อาจฟ้องหย่าได้ ตรงกันข้าม หากหญิงมีชู้ ชายถือเป็นผู้ฟ้องหย่าได้ เป็นที่คาดหมายได้ว่ากลุ่มเรียกร้องสิทธิสตรีทั้งหลายคงจะเพียรพยายามต่อไปในการขจัดความเหลื่อมล้ำดังกล่าว และหยุดยั้งประเพณีนิยมที่ให้ชายมีสิทธิเหนือหญิง บรรดา กฎและระเบียบอื่น ๆ ซึ่งถูกเขียนขึ้นตามแนวความคิดที่ผู้ชายเป็นใหญ่ คงจะได้รับการแก้ไขที่ละเล็กละน้อย เพื่อตอบสนองความต้องการและข้อเรียกร้องของหญิงไทยที่มีมากขึ้น เป็นต้นว่า การอนุญาตให้หญิงเป็นนายอำเภอ หรือผู้ว่าราชการจังหวัดได้ การเอาผิดแก่สามีที่ข่มขืนภริยาตัวเอง การยอมให้ภริยาใช้นามสกุลเดิมของตนเองได้แม้จะสมรสแล้ว การแก้กฎหมายให้โสเภณีหมายรวมถึงผู้ค้าประเวณีที่เป็นชายด้วย ฯลฯ

ดังที่ แกลเวอร์ซี่ ได้กล่าวไว้ “ความเห็นของมวลชนย่อมมาก่อนกฎหมาย” ทศนคติ ความเชื่อ และค่านิยมใหม่ ๆ กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างช้า ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชาวกอง และในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย และการทำแท้ง เป็นที่คาดหวังได้ว่าการปฏิรูปกฎหมายคงจะตามมาในที่สุด

ความแตกต่างระหว่างโลกในความคิดซึ่งเป็นฐานที่ตั้งของกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ กับสภาพสังคมเศรษฐกิจตามความเป็นจริง ภายใต้อสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนอยู่เสมอเช่นนั้น อาจเป็นผลมาจากการปฏิวัติทางเทคโนโลยี ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อการดำรงชีวิตสมัยใหม่ได้เช่นเดียวกัน ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เช่น การเพาะเชื้อเทียม การสร้างคอมพิวเตอร์ หุ่นยนต์ และอุปกรณ์วิดีโอ ตลอดจนการผลิตเครื่องช่วยชีวิต และการค้นคิดเทคนิคในการช่วยชีวิตใหม่ ๆ ย่อมจะทำให้หน่วยงานนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการของรัฐต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษในผลกระทบทางกฎหมายที่ตามมา กฎหมายเท่าที่มีอยู่ไม่อาจน่าบังคับใช้ได้ ประชาชนจึงมีความรู้สึกว่างกฎหมายเท่าที่มีอยู่ไม่เพียงพอ ไม่ยอมรับนับถือ หรือมิเช่นนั้นก็บิดเบือนกฎหมายที่มีอยู่นั้นเพื่อให้สมประโยชน์ของตน

กล่าวโดยสรุป เมื่อใดก็ตามที่กฎหมายที่ตราออกมาใช้ขัดกับประเพณีปฏิบัติตามความเป็นจริง การละเมิดกฎหมายและความไม่เคารพกฎหมายก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น นอกไปจากนี้ การบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวก็มักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นการใช้อำนาจตามอำเภอใจ ก่อให้เกิดความเกลียดชัง และเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ใช้กฎหมาย ตลอดจนการเผชิญหน้า

ระหว่างข้าราชการกับประชาชน การบังคับใช้กฎหมายโดยวิธีเลือกปฏิบัติ และในสภาพการณ์ไม่ปกติเช่นนี้ ย่อมเป็นช่องทางให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวง ในการที่จะหลีกเลี่ยงผลเสียทางสังคมและการเมืองเหล่านี้ เราควรเพียรพยายามทำให้กฎหมายและประเพณีเข้ามาอยู่ในแนวเดียวกัน วิธีการที่จะทำให้บรรลุปเป้าหมายดังกล่าวมีมากมาย และคงจะมีความคิดเห็นขัดแย้งกันไปต่าง ๆ นานา ทั้งขึ้นอยู่กับทัศนะและความพอใจในวัฒนธรรมและการเมืองของแต่ละคน แต่ไม่ว่าจะนำเอาวิธีการใดมาใช้ก็ตาม การท้าทายในเชิงปัญญาก็ยังมิได้อยู่เสมอ วิธีการหนึ่งที่จะบรรลุปเป้าหมายดังกล่าวได้ คือ การยกเลิกแก้ไข เปลี่ยนแปลง หรือประกาศใช้กฎหมายใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรม สภาพความจำเป็นทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เช่น การแก้กฎหมายในเรื่องการค้าประเวณี และการทำแท้ง เป็นต้น อีกวิธีหนึ่งได้แก่ การที่ศาลจะตีความกฎหมายที่มีอยู่เพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เป็นอยู่มากขึ้น และโดยคำนึงถึงทัศนคติของสาธารณชนที่แปรเปลี่ยนไป เช่น ในเรื่องการทำแท้ง อาจจะตีความให้กว้างออกไปว่า สุขภาพของหญิงที่ทำแท้งนั้น รวมทั้งสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตด้วย หรือในกรณีฟ้องหย่า ศาลอาจยอมรับเหตุที่สามีมีชู้เป็นเหตุอย่าได้ในอนาคตอันใกล้ โดยถือว่าการที่สามีมีชู้เป็นการ “ประพฤดิชั่วเป็นเหตุให้ภริยาอับอายขายหน้า... ได้รับความดูถูกเกลียดชัง” หรือเป็นการ “ทำร้ายจิตใจภริยา หรือเหยียดหยามภริยาอย่างร้ายแรง” อย่างหนึ่งด้วย แม้หลักความจริงในกฎหมายจะถือว่า “ประเพณีตีความกฎหมายได้ดีที่สุด” (Optima est legis interpres consuetudo) แต่ศาลไทยยังคงมีแนวความคิดอนุรักษนิยมอยู่ และยังคงจะตีความกฎหมายอย่างเคร่งครัด ฉะนั้น การตีความกฎหมายให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของสังคมคงจะต้องเกิดขึ้นหลังจากมีการแก้กฎหมายแล้ว

ในด้านแรงงานสัมพันธ์ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และความกดดันทางการเมืองที่แปรเปลี่ยนไปทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องทบทวนตัวบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง เช่น บทบัญญัติในเรื่องค่าจ้างขั้นต่ำ สิทธิในการก่อตั้งสหภาพกรรมกร สิทธิในการนัดหยุดงาน เป็นต้น ในการที่จะหลีกเลี่ยงหรือบรรเทาความวุ่นวายทางเศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนลดการเผชิญหน้าระหว่างคนงานกับนายจ้าง หรือคนงานกับ

เจ้าหน้าที่ของรัฐ เราจำเป็นที่จะต้องมีการแก้ไขกฎหมายให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ตลอดจนวิถีชีวิตที่เป็นที่ยอมรับทั่วไปเมื่อมีการแก้ไขกฎหมายแล้ว ก็ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้อุบายนั้นในประการที่จะไม่ก่อให้เกิดความโกรธแค้นและ ก่อกวนซึ่งกันและกัน จากผลการประเมินของสำนักงานสถิติแห่งชาติเมื่อไม่นานมานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าคนงานและลูกจ้างประมาณหนึ่งในสามที่ทำงานอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ได้รับค่าจ้างต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำตามกฎหมาย

ในอีกแง่หนึ่งของทัศนะ กฎหมายและประเพณีอาจจะสอดคล้องต้องกันได้ หาก ขนบธรรมเนียมและประเพณีของประชาชนได้เปลี่ยนแปลงหรือหันเหมาสอดคล้องกับ กฎหมายบ้านเมืองมากขึ้น การอบรมและชักจูงให้ประชาชนเห็นความจำเป็นของการ เคารพนับถือกฎหมายของบ้านเมืองเป็นกระบวนการที่ยุ่ยาก แรกทีเดียวประชาชนต้อง รับรู้รายละเอียดของกฎหมายที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจะต้องทำให้ประชาชนเข้าใจหลักและ เหตุผลหรือความจำเป็นของกฎหมายที่ออกมาบังคับใช้นั้น ในบางกรณีมีความจำเป็นที่จะ ต้องทำให้ประชาชนยอมรับด้วยการพิทักษ์และปกป้องประโยชน์ส่วนตัวและประโยชน์ ของส่วนรวมนั้นจะทำได้สำเร็จก็ต่อเมื่อประชาชนเคารพกฎหมาย ตัวอย่างเช่น ในการ ปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ส่วนบุคคล จำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนทุกคนไม่ว่าจะเป็น ชาวบ้านในชนบทหรือชาวกรุง ที่จะต้องแจ้งการเกิด การตาย จดทะเบียนสมรส ขอมีบัตร ประจำตัวประชาชน บันทึกการทำพินัยกรรม หรือจดทะเบียนนิติกรรมเกี่ยวกับที่ดินต่อ นายทะเบียนหรือพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ ในท้องที่ชนบทนั้น เรื่องเหล่านี้มักจะมี ได้้อยู่ในความสนใจของชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังควรชี้ให้ประชาชนทั่วไปเกิดความรู้ ความเข้าใจในเหตุผลและความจำเป็นในด้านนิติวิทยา สาธารณสุข ความมั่นคง ปลอดภัยของส่วนรวม ตลอดจนเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ว่า ทำไมรัฐจึงต้องห้ามตัดไม้ทำลาย ป่า ห้ามผลิตสุราเถื่อน ห้ามฆ่าโคกระบือโดยมิได้รับอนุญาต ห้ามเล่นการพนัน หรือห้าม ผลิตอาวุธเถื่อน เป็นต้น สำหรับผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองหรือชานเมือง กระบวนการศึกษา เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนเมืองหลวงควรจัดให้มีขึ้นเพื่อให้ประชาชนผู้อยู่อาศัยทราบถึงกฎ- หมายที่เกี่ยวกับการจราจร สภาพแวดล้อม และมลภาวะ

ความเพียรพยายามอย่างจริงจังที่จะทำให้ประชาชนได้รู้และเข้าใจสิทธิและหน้าที่ของตนนั้นเพิ่งจะมีขึ้นในช่วงทศวรรษที่แล้วมานี้เอง เราอาจจะเคยได้ยินข่าวที่แพร่สะพัดว่า มีนิสิตนักศึกษาออกไปให้การศึกษาและแนะนำแก่ประชาชนในชนบทถึงสิทธิและหน้าที่ของตนตามระบอบประชาธิปไตย โดยเน้นหนักในเรื่องที่เกี่ยวกับปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ และการปฏิบัติต่อคนที่ไม่เป็นธรรม คณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดทำโครงการส่งนิสิตนักศึกษาและอาจารย์ทางกฎหมายออกให้การศึกษา และแนะนำประชาชนในเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันมาเป็นเวลานาน แต่โครงการนี้มีค่อยได้รับการเผยแพร่ข่าวเท่าใดนัก มีการจัดพิมพ์หนังสือหรือตำรา “กฎหมายสำหรับประชาชน” ออกแจกจ่ายสมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายก็ได้ดำเนินโครงการทำนองเดียวกันในชนบทเพื่อให้ประชาชนได้ทราบและเข้าใจกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ยังมีโครงการซึ่งสมาคมทนายความแห่งประเทศไทยดำเนินการอยู่เกี่ยวกับการศึกษาและการให้คำแนะนำทางกฎหมายด้วย มีกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันเอกชนจำนวนมากไม่ยอมให้พยายามรณรงค์ให้ประชาชนเคารพกฎหมาย บทบาทของสงฆ์ในเรื่องการศึกษายังมีอยู่ไม่น้อย ทั้งในชนบทและในเมือง เป็นเวลากว่า 10 ปีมาแล้ว ที่กระทรวงมหาดไทยได้ริเริ่มโครงการรณรงค์ทางการศึกษาเพื่อให้ประชาชนได้รู้และเข้าใจกฎหมายเบื้องต้นที่จำเป็น เพื่อที่จะได้รู้จักปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม หน่วยงานที่รับผิดชอบในกระทรวงมหาดไทย ได้เปลี่ยนจากสำนักนโยบายและแผนมาเป็นกรมอัยการ ดังนั้น เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ทั้งรัฐบาลและเอกชนได้เพียรพยายามอย่างต่อเนื่องในการที่จะสร้างเสริมความรู้ความเข้าใจด้านกฎหมายให้แก่ประชาชน ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมาย และหลีกเลี่ยงการกระทำที่ถือว่าผิดกฎหมาย กระบวนการที่กล่าวมานี้แม้จะคืบหน้าไปอย่างเชื่องช้า ก็ถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่พยายามเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยและความเคยชินของประชาชนเพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมือง

จริงอยู่ บุคคลจะอ้างความไม่รู้กฎหมายมาเป็นเหตุให้พ้นความรับผิดชอบได้ (*Ignorantia legis neminem excusat*) แต่เราก็ต้องยอมรับความจริงว่า การยึดมั่นในหลักกฎหมายนี้อย่างเคร่งครัดย่อมจะไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบังคับให้ประชาชนใน

ชนบทต้องรู้จักกฎหมาย หรือเข้าใจถึงความจำเป็นของกฎหมายที่มีอยู่ทุกฉบับ รัฐและเอกชน ผู้มีความรู้ความเข้าใจในสังคมและการเมือง ตลอดจนบรรดากลุ่มปัญญาชนทั้งหลายควรถือเป็นหน้าที่ในการที่จะให้ความรู้และให้การศึกษอบรมแก่ประชาชนทั่วไปในเรื่องสิทธิและหน้าที่ของตนตามกฎหมาย

ฝ่ายตุลาการ แม้จะมีหน้าที่พิพากษาคัดสินคดีตามตัวบทกฎหมายอย่างเคร่งครัด ก็ควรจะต้องคำนึงถึงระดับภูมิปัญญา และสภาพแวดล้อมของจำเลยเป็นองค์ประกอบในการลงโทษหรือกำหนดโทษ เช่น ในคดีผลิตอาวุธเถื่อน หรือการลักลอบตัดไม้ หากปรากฏว่าผู้กระทำผิดเป็นชาวบ้านห่างไกลคมนาคมในภาคอีสาน และได้กระทำไปเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจในครอบครัว หรือเพื่อคุ้มครองป้องกันทรัพย์สินหรือสวัสดิภาพของตนเอง ศาลควรพิจารณาลดหย่อนผ่อนโทษให้เป็นการฉะพินิเศษ รวมทั้งการรอกการลงโทษด้วย หากผู้กระทำผิดลักษณะเดียวกันนี้เป็นคนในเมืองผู้มีการศึกษาคิดแล้ว และไม่มี ความแร้นแค้นทางเศรษฐกิจจนถึงขนาดต้องทำผิด ศาลก็สมควรตัดสินลงโทษหนักตามกฎหมาย ด้วยวิธีการนี้การใช้ดุลพินิจลดหย่อนผ่อนโทษในกรณีที่เหมาะสมจะเป็นการส่งเสริมให้คนเคารพกฎหมายมากขึ้น เมื่อชาวชนบทสำนึกผิด และได้รับความกรุณาปราณีจากศาล สถิติยุติธรรมตามควรแก่กรณีแล้ว ก็เป็นที่หวังได้ว่าต่อไปในอนาคตเขาจะยอมรับความจำเป็นของกฎหมายและเข้าใจในเหตุที่ต้องเคารพกฎหมายมากขึ้น

การไม่เคารพกฎหมาย นอกจากจะมีสาเหตุมาจากความไม่สอดคล้องกันระหว่างกฎหมายกับขนบธรรมเนียมแล้ว ยังมีสาเหตุมาจากความแตกต่างระหว่างเจตนาธรรมแท้ที่แท้จริงของกฎหมายกับการตีความกฎหมายของเจ้าหน้าที่ผู้ใช้กฎหมายอีกด้วย ประชาชนจำนวนมากเกิดความคับข้องใจเมื่อเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติตามกฎหมายพยายามออกกฎหมายหรือระเบียบภายในต่าง ๆ เกินขอบเขต หรือเกินอำนาจหน้าที่ที่ระบุไว้ในกฎหมาย เรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นเป็นประจำ เกี่ยวกับกฎหมายภาษีอากรและกฎหมายที่ดิน ความเคารพเชื่อมั่นในกฎหมายย่อมจะลดน้อยถอยไปเมื่อหน่วยราชการผู้ปฏิบัติตามกฎหมายยอมรับบรรทัดฐานการตีความกฎหมายของศาลฎีกาว่ามีผลผูกพันเฉพาะเรื่องและเฉพาะกรณีเท่านั้น ทำให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียต้องฟ้องร้องต่อสู้คดีไปจนถึงศาลสูงสุด แม้ว่าข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายที่พิพาทจะเป็นเรื่องที่ศาลฎีกาได้วินิจฉัยชี้ขาดมาแล้วในคดีอื่นก็ตาม การเป็น

ความในศาลมักจะเสียเวลาและค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ผู้เสียหายจำนวนมากไม่ใช่สิทธิทางศาล แม้จะรู้สึกว่าคุณไม่ได้รับความเป็นธรรม ความเพียรพยายามที่จะลดขั้นตอนในกระบวนการยุติธรรมโดยวิธีการจัดตั้งศาลแรงงานและศาลภาษีอากรแยกออกมาต่างหาก และให้อุทธรณ์คดีที่เสร็จจากศาลแรงงานและศาลภาษีอากรดังกล่าวไปยังศาลฎีกาได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านศาลอุทธรณ์นั้น ประสบผลสำเร็จบ้างเล็กน้อย มีการเสนอแนะให้ตั้งศาลพิเศษ เช่น ศาลจรรยา ศาลครอบครัว และศาลปกครอง แต่ด้วยเหตุผลหลายประการ ศาลเหล่านี้ก็ยังมีได้ถูกจัดตั้งขึ้น การที่ยินยอมให้คู่ความมีสิทธิอุทธรณ์ ฎีกาได้ทั้งข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย ทำให้กระบวนการยุติธรรมต้องยืดยาวออกไปโดยมีอาจหลีกเลี่ยง การปฏิรูประบบกฎหมายวิธีสบัญญัติ นอกจากจะทำให้กระบวนการรวดเร็วขึ้นแล้ว อาจจะสร้างความรู้สึกที่เป็นธรรมได้อีกด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าในระบบกฎหมายไทยนั้น ผู้เสียหายจะไม่มีสิทธิได้รับค่าเสียหายในเชิงโทษ (Punitive Damages) ในคดีละเมิด ที่เกี่ยวกับความรับผิดในผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม (Product Liability) การคุ้มครองผู้บริโภค หรือการหมิ่นประมาท การฟ้องร้องเพื่อค่าสินไหมทดแทนในคดีประเภทดังกล่าวจึงมักจะไม่ได้ผลคุ้มค่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ประชาชนผู้ประสงค์จะฟ้องกฎหมายเพื่อความยุติธรรมจึงเกิดความคับข้องใจและขาดความเคารพเชื่อถือในกฎหมาย เมื่อคนขาดศรัทธาในระบบกฎหมาย บ้านเมือง การแก้แค้นทดแทนกันเป็นส่วนตัว หรือการใช้กำลังก็อาจเป็นผลที่ตามมา

รูปการณ์ที่ต่างออกไปอีกอย่างหนึ่ง คือสภาพการจำกัดตนเองของกฎหมายรัฐธรรมนูญ จริงอยู่ในทางทฤษฎีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่ในความเป็นจริง พระราชบัญญัติ และกฎหมายที่ออกโดยฝ่ายบริหารมักจะมาก่อนเสมอ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยระบุว่า ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพทางการเมืองและในทางแพ่ง “ภายใต้บทบัญญัติของกฎหมาย” กฎหมายที่ออกมาจำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนมักจะอ้างเหตุผลในเรื่องความมั่นคง ความเป็นระเบียบ และศีลธรรมอันดีของประชาชน เนื่องจากรัฐธรรมนูญให้อำนาจฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารตรากฎหมายออกมาบังคับใช้ ฉะนั้น แม้กฎหมายนั้นจะมีผลเป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชน ประเด็นเรื่องกฎหมายฉบับใดจะขัดกับรัฐธรรมนูญหรือไม่ ศาลสถิตยุติธรรมไม่มีอำนาจวินิจฉัยชี้ขาดได้ ความคับข้องใจของประชาชนย่อมบังเกิดขึ้นได้หากมองจากทัศนะที่ว่า

สิทธิเสรีภาพของประชาชนได้รับการประกันไว้แล้วตามรัฐธรรมนูญ แต่สิทธิเสรีภาพก็ยังอาจถูกกลืนรอนลงไปอีกโดยผลของกฎหมายซึ่งขาดหลักการและเหตุผลที่เด่นชัด

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เราอาจจะแก้กฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือในทางกลับกัน เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีให้สอดคล้องกับกฎหมาย วิธีการอีกอย่างหนึ่งที่จะทำให้กฎหมายสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมก็คือการปรับใช้สภาพบังคับของกฎหมายไว้ในกรณีที่เราเห็นว่า การบังคับใช้จะเกิดความขัดแย้ง วิธีการนี้อาจทำได้โดยการระบุบทเฉพาะกาลไว้ในกฎหมาย เช่น ระเบียบใช้บทบัญญัติที่บังคับให้ผู้ขับขีจักรยานยนต์สวมหมวกกันกระแทก หรือร้านขายยาต้องมีเภสัชกรประจำตลอดเวลา ไว้เป็นการชั่วคราว ในทางตรงกันข้าม การทำให้กฎหมายสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมอาจทำได้โดยการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดและเสมอหน้ากันทุกหมู่เหล่า ซึ่งวิธีการนั้นนอกจากจะต้องมีแรงบังคับทางการเมือง มีความสำนึกในหน้าที่พลเมือง และความรับผิดชอบในสังคมแล้ว ยังต้องมีกำลังเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายที่ฝึกอบรมมาแล้วอย่างดีในจำนวนที่เพียงพอด้วย เท่าที่เป็นอยู่ส่วนมากเมื่อกฎหมายขัดกับประเพณีปฏิบัติ เจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายมักจะ “เอาหูไปนาเอาตาไปไร่” เมื่อมีผู้ทำผิดกฎหมายหรือมีเช่นนั้นก็เลือกปฏิบัติเป็นครั้งคราว ซึ่งการกระทำเช่นนี้รังแต่จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาในทางลบจากประชาชน และถูกกล่าวหาว่าใช้อำนาจตามอำเภอใจ เกิดความเคียดแค้นชิงชังในหมู่ประชาชน สำหรับชุมชนในเมือง ตัวอย่างที่เห็นอยู่บ่อย ๆ ได้แก่ การละเมิดกฎจราจร การข้ามถนนในบริเวณที่ห้าม อาจจะเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องติดตามรัฐประศาสนโยบาย ที่มุ่งกลั่นกรองกฎหมายต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างกฎหมายและประเพณีมากขึ้น และในขณะเดียวกันส่งเสริมการศึกษาต่อเนื่องที่จะยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีและวัฒนธรรมในทางที่สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมือง

เราไม่ควรจะมองข้ามความสำคัญของภาคเอกชนและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เช่น สมาคมคุ้มครองผู้บริโภค หรือกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มเหล่านี้สามารถส่งเสริมให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคม และเคารพกฎหมายอย่างได้ผล อีกทั้งยังมีอำนาจต่อรองทางการเมืองกับเจ้าหน้าที่หรือหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ผลจากความเพียรพยายามของกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้จะทำให้มีการยอมรับนับถือกฎหมายอย่างกว้างขวาง

ในส่วนต่างๆ ของชุมชน เอกชนหรือพลเมืองทั่วไปอาจเข้ามามีบทบาทสำคัญในการบังคับใช้กฎหมายถ้าหากโครงสร้างทางการเมืองและการบริหารเอื้ออำนวยต่อการแสดงบทบาทดังกล่าว ในการที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสอดส่องดูแลการปฏิบัติตามกฎหมายได้นั้น ประชาชนต้องได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอ เช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีกฎหมายบังคับให้หน่วยงานของรัฐเปิดเผยข้อมูลและข่าวสารแก่ประชาชนผู้สุจริต (Freedom of Information Act) ปัจจุบัน การที่ข้าราชการและพนักงานของรัฐกระทำการอันไม่เหมาะสมหรือผิดปกตินั้น มีทางแก้ทางกฎหมายน้อยมาก ทำให้เกิดความคับข้องใจในความยุติธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย ได้มีการเสนอแนะและความกดดันให้จัดตั้งศาลปกครองเพื่อชำระสะสางคดีเกี่ยวกับการประพฤติมิชอบ หรือไม่เหมาะสมของพนักงานของรัฐ แต่ทางราชการให้ความสนใจในเรื่องนี้น้อยมาก

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นบทวิเคราะห์ทั่วไปเกี่ยวกับความขัดแย้งและการเผชิญหน้าระหว่างรัฐกับประชาชนในหลาย ๆ กรณี ประชาชนผู้มีข้อพิพาทกับรัฐในทางแพ่งจะพยายามหลีกเลี่ยงการดำเนินการทางศาล วัฒนธรรมไทยไม่ส่งเสริมให้เกิดการเผชิญหน้าหรือความขัดแย้งทางสังคม ฉะนั้น เมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้น ประชาชนจำนวนมากได้ระงับข้อพิพาทโดยการไกล่เกลี่ย ประนีประนอมซึ่งกันและกัน โดยอาศัยข้อแนะนำหรือคำขอร้องของผู้เคารพนับถือ ผู้ใหญ่ พระ ผู้ใหญ่บ้าน หมอโบราณ หัวหน้าตระกูล เป็นต้น ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกว่าการยุติธรรมเป็นกลไกที่ยุงยากซับซ้อนเสียเวลาก่อให้เกิดการเผชิญหน้าขึ้นแตกหัก เป็นวิธีการใช้เล่ห์เพทุบายของนายความ และอยู่ภายใต้ความกรุณาของผู้พิพากษาซึ่งเป็นคนแปลกหน้า สัญชาติญาณของคนไทยโดยทั่วไปก็เหมือนกับความรู้สึกนึกคิดของจอร์จ เฮร์เบทท์ที่ว่า “การเป็นความ ทำให้เสียเงิน เสียเวลา เสียแรงงาน และเสียเพื่อน” ในสภาพการณ์เช่นนี้ วิธีการระงับข้อพิพาทตามประเพณี นอกกรอบของกระบวนการยุติธรรมตามปกติจึงมักจะนำมาใช้กันอยู่เสมอ ๆ อย่างไม่รู้ก็ตาม เมื่อชนบทกลับกลายเป็นเมือง บริการสาธารณะ และระบบศาลสถิตยุติธรรมขยายขอบข่ายออกไปมากขึ้น การระงับข้อพิพาททางศาลก็เพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นที่น่าคาดหมายได้ว่า ความตึงเครียดที่เกิดจากการแพ้คดีในศาลจะอยู่ในระดับสูง และการเผชิญหน้ากันก็จะแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางในสังคม

เป็นที่น่าสนใจว่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้ กระทรวงยุติธรรมได้จัดตั้งศาลเคลื่อนที่ออกไปชำระสะสางคดีและข้อพิพาทในท้องที่ชนบทห่างไกลคมนาคม แต่การระงับข้อพิพาทโดยการชำระคดีโดยศาลดังกล่าวก่อให้เกิดการแตกแยกทางสังคมอย่างกว้างขวาง ในทางตรงกันข้าม การจัดตั้งศาลแรงงานเพื่อพิจารณาและระงับข้อพิพาทแรงงานในลักษณะที่ฝ่ายนายจ้าง ลูกจ้าง หันหน้าเข้ามาเจรจากันโดยสันติวิธีต่อหน้าศาล เป็นการระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการประนีประนอมอย่างได้ผล เพราะศาลแรงงานพยายามส่งเสริมให้คู่กรณีไกล่เกลี่ยปรองดอง เพื่อลดการเผชิญหน้าเหมือนกับการพิพาทกันในศาลอื่น ๆ ฝ่ายลูกจ้างส่วนมากพอใจการไกล่เกลี่ยของศาล และฝ่ายนายจ้างก็มักจะไม่มีความรู้สึกเป็นปฏิบัติกับต่อลูกจ้าง เราควรพิจารณาหาทางที่จะส่งเสริมให้มีการระงับข้อพิพาทในทางแพ่งนอกศาลผ่านทางวิธีการอนุญาโตตุลาการให้มากขึ้น

ความหวังโยในผลในทางลบของ “ระบบกล่าวหา” นั้น มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่นักสังคมศาสตร์เท่านั้น ในสมัยที่ยังดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ คุณเชาวนวัศ สุตลาภา ได้ริเริ่มโครงการรณรงค์ให้ประชาชนมีความจำเป็นต้องพึ่งศาลน้อยลง นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านได้รับมอบหมายให้มีบทบาทมากขึ้นในการอนุญาโตตุลาการข้อพิพาทของชาวบ้าน จากแนวความคิดนี้เอง กระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้ง “ศาลหมู่บ้าน” ขึ้นเป็นโครงการทดลอง โดยผ่านทางสำนักผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งคุณเชาวนวัศได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งสืบต่อมา จะเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งถ้าเราจะทำการประเมินผลการปฏิบัติงานของศาลหมู่บ้านดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ทราบว่าเป็นทางออกที่เหมาะสมสำหรับการระงับข้อพิพาทในหมู่บ้าน หรือเป็นการสร้างกลไกใหม่ที่เป็นภาระแก่ชาวบ้าน นอกเหนือไปจากกลไกที่มีอยู่แล้ว หากผลเป็นประการหลัง สังคมก็จะไปราบรื่น แม้ว่าเราจะลดคดีในศาลปกติลงได้ก็ตาม เราคงจะต้องยอมรับว่ากลไกในระบบกฎหมายนั้นสามารถที่จะบังคับหรือควบคุมเพื่อให้มีการใช้และการพัฒนาระบบให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น และป้องกันการเอารัดเอาเปรียบ หรือความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ในสังคม

ประเด็นต่าง ๆ ที่ได้หยิบยกมาข้างต้น เป็นประเด็นที่เกี่ยวกับการแก้ไขข้อขัดแย้งในสังคม ซึ่งมีความสำคัญต่อความมั่นคงของชาติ สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษา

วิจัยกันต่อไป จะเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์และน่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับนักนิติศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ นักปรัชญา และแม้กระทั่งนักทฤษฎีในการที่จะวิเคราะห์ความสลับซับซ้อนของสัมพันธภาพระหว่างกฎหมายแม่บท (Positive Law) กับกฎเกณฑ์ที่เป็นกรอบประเพณีของชีวิตประจำวัน (Living Law) สายสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายแม่บทกับกฎเกณฑ์แห่งชีวิตที่แท้จริงเสมือนหนึ่งเป็นดินและปุ๋ยอันอุดมสมบูรณ์ที่เมล็ดพันธุ์ของความราบรื่น ความสงบเรียบร้อย และความมั่นคง หรือในทางตรงกันข้าม ความขัดแย้ง ขาดความสามัคคี และความไม่มั่นคง จะออกงามเจริญเติบโตขึ้นมา ทั้งนี้และทั้งนั้นขึ้นอยู่กับมาตรการที่รัฐและเอกชนนำมาใช้

ในการที่จะปลูกฝังความก้าวหน้าในลักษณะที่เกิดความกลมเกลียว สมานฉันท์ และเป็นธรรมนั้น เราจะต้องปรุงแต่งเมล็ดพันธุ์ที่ใช้เพาะปลูกด้วยส่วนผสมที่จะยังผลให้เกิดความสอดคล้องต่อกัน ระหว่างกฎหมายแม่บทกับกฎเกณฑ์แห่งชีวิต การปรับปรุงกฎหมายให้ทันต่อเหตุการณ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การยอมรับนับถือกระบวนการระงับข้อพิพาทโดยสันติวิธี และการใช้กฎหมายเพื่อจัดการเอาเปรียบหรือความไม่เป็นธรรมในสังคม

ระบบกฎหมายจะต้องถูกนำมาใช้เพื่อการควบคุมพฤติกรรมของฝ่ายเจ้าหน้าที่ให้ปฏิบัติตามกฎหมาย และยอมรับคำพิพากษาของศาลฎีกาว่ามีผลผูกพันเสมือนหนึ่งเป็นกฎหมาย (Stare Decisis)

หวังว่าข้อคิดเห็นที่กล่าวมาข้างต้นจะเป็นกรอบแห่งความคิดให้ผู้สนใจทั่วไปได้ศึกษาและวิเคราะห์อย่างได้ผลและต่อเนื่องในเรื่องสัมพันธภาพระหว่างกฎหมายกับสังคม การขาดความสนใจในสัมพันธภาพดังกล่าว และมองกฎหมายในสภาพที่ว่างเปล่าจะเป็นผลทำให้เกิดความไม่สมดุล หรือเกิดสัมพันธภาพในทางทำลายระหว่างกฎหมายกับสภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา

นิติ เที่ยวศรีวงศ์

บทนำ

ในระยะเวลาประมาณ 5 ศตวรรษกว่าก่อนจะถึงการปฏิรูปการปกครองของ
รัชกาลที่ 5 นั้น มีอำนาจทางการเมืองของศูนย์กลางในลุ่มน้ำเจ้าพระยาปรากฏอยู่ใน
นครศรีธรรมราชตลอดมา ไม่ว่าจะอำนาจที่ปรากฏนั้นจะมีระดับมากหรือน้อยแตกต่างกัน
อย่างไรก็ตาม ย่อมมีส่วนกระทบต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของนครศรีธรรมราชอยู่เสมอ
แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่อมให้ความสำคัญแก่ตัวท้องถิ่นมากกว่าการปรากฏ
ของอำนาจทางการเมืองจากศูนย์กลาง แต่อำนาจจากศูนย์กลางนี้หากมีอยู่ก็เป็นสิ่งที่
ละเอียดโดยเด็ดขาดไม่ได้ เพราะส่วนหนึ่งของอำนาจนั้นย่อมกระทบต่อพัฒนาการในด้าน
ต่าง ๆ ของท้องถิ่นนั่นเอง

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยา (ไม่ว่าจะตั้ง
ที่เกาะกรุงศรีอยุธยาหรือที่บางกอก) จึงมีนัยสำคัญการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นคร-
ศรีธรรมราชด้วยเหตุนี้

แต่เนื่องจากหลักฐานที่บอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างสองศูนย์นี้ในระยะ 400 ปีแรก มีอยู่น้อยมาก จึงมักนำไปสู่การใช้แนวเทียบความสัมพันธ์ของยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเกณฑ์ในการอธิบายความสัมพันธ์นั้น การใช้หลักฐานสมัยหลังเพื่อย้อนกลับไปอธิบายประวัติศาสตร์ในสมัยก่อนหน้า ไม่ใช่สิ่งที่ทำไม่ได้เสียเลยทีเดียว แต่จำเป็นต้องจำกัดการใช้หลักฐานสมัยหลังเพียงเพื่อเทียบเคียงให้เห็นความเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่การใช้หลักฐานสมัยหลังเพื่ออธิบายหรือระบุความเป็นไปในยุคก่อนหน้านั้น

การอาศัยหลักฐานสมัยหลังเพียงประมาณ 1 ศตวรรษเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีและนครศรีธรรมราชตลอดทั้ง 5 ศตวรรษ เป็นผลให้ภาพของความสัมพันธ์นั้นหยุดนิ่งอยู่กับที่ ปราศจากพัฒนาการที่เชื่อแน่ๆว่าต้องมีในความสัมพันธ์ของศูนย์ทั้งสอง เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เรารู้ได้แน่ๆว่ามีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่างในราชธานี และมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่างในนครศรีธรรมราชตลอดช่วง 500 ปีนี้ ความสัมพันธ์ของศูนย์ทั้งสองจึงไม่สามารถคงที่ตายตัวอยู่เช่นนั้นได้

จากหลักฐานที่มีอยู่จำนวนน้อยนั้น บทความนี้จะพยายามจะเสนอภาพของความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยแวดล้อมหลากหลาย ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและนครศรีธรรมราช หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการมองพัฒนาการของนครศรีธรรมราชในกรอบของราชอาณาจักรอยุธยา ก่อนที่“สยามประเทศ”จะถือกำเนิดขึ้นในรัชกาลที่ 5

จากประเทศราชถึงเมืองพระยามหานคร

จากมหาวงศ์พงศาวดารลังกา, จารึก“วัดหัวเวียง” (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2 : 27-31) และจารึกดงแม่นางเมือง (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 : 12-18) ทำให้รู้ว่าในต้นพุทธศตวรรษที่ 18 มีรัฐที่มีอำนาจมากตั้งอยู่ในแถบนครศรีธรรมราช อำนาจของรัฐนี้ต้องมีมากพอที่จะปรากฏร่องรอยในภาคกลางของประเทศไทย และพอที่จะแผ่แสนยานุภาพเข้าไปแทรกแซงทางการเมืองในลังกาได้เมื่อปลายพุทธศตวรรษนี้

ครั้นถึงศตวรรษที่ 19 อำนาจของรัฐนี้ก็ถูกจำกัดลง จากความที่ไม่สู้ชด้นักในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ดูเหมือนว่านครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองใหญ่สุดของดินแดนแถบนี้กำลังเสื่อมอำนาจลง แม้ว่าเมือง

บริวารของนครศรีธรรมราชยังแผ่ไปไพศาลอยู่พอสมควรก็ตาม เพราะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ยอมจำนนต่ออำนาจของพระเจ้าแผ่นดินของภาคกลางพระองค์หนึ่ง (ดู ตริ อมาตยกุล, 2505 : 51-52) อาจเป็นการยอมจำนนแต่เพียงในนาม แต่ก็แสดงความเป็นรอง

ในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อได้สถาปนาอโยธยาเป็นราชธานีของแคว้นหนึ่ง ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างแล้ว ก็เข้าใจว่าอโยธยาจะได้รับสิทธิการเป็นเจ้าของประเทศ-ราช นครศรีธรรมราช สืบทอดมาจากพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ได้เคยรับการยอมจำนนของ นครศรีธรรมราช กฎมนเทียรบาลซึ่งเข้าใจกันว่าฉบับที่มีอยู่เริ่มออกในรัชกาลพระบรม ไตรโลกนาถ (ปลายศตวรรษที่ 20-ต้นศตวรรษที่ 21) ได้แยกเมืองขึ้นของอโยธยาออก เป็นสองประเภท คือ เมืองที่กษัตริย์ถวายดอกไม้เงินทอง และเมืองที่กษัตริย์ถวายทั้ง ดอกไม้เงินทองและได้ถือน้ำพระพิพัฒน์ด้วย นครศรีธรรมราชถูกจัดให้อยู่ในเมืองขึ้น ประเภทหลัง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 : 70)

สถานะของเมืองขึ้นที่ต้องถือน้ำด้วยนั้นแตกต่างอย่างไรจากเมืองขึ้นที่ไม่ต้องถือน้ำ ไม่มีหลักฐานที่จะอธิบายได้ แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือในบรรดาบัญชีรายชื่อเมืองขึ้นทั้ง 20 เมืองซึ่งกล่าวไว้ในกฎหมายมนเทียรบาลนี้ ไม่ได้รวมหัวเมืองขึ้นในของอโยธยาเช่นสุพรรณบุรี, เมืองสิงห์, เมืองสวรรค, ละโว้ ฯลฯ เหล่านี้ไว้ด้วย แสดงว่าสถานะของนครศรีธรรมราช นั้นยังแตกต่างจากหัวเมืองขึ้นในซึ่งกษัตริย์แห่งกรุงอโยธยาน่าจะมีอำนาจปกครองได้โดยตรง กฎมนเทียรบาลระบุชัดเจนว่า สถานะของเมืองนครศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษ ที่ 20-21 นั้น เท่าเทียมกันกับเมืองศรีสัชชนาลัย, สุโขทัย, กำแพงเพชร และพิษณุโลก ซึ่งล้วนเป็นเมืองสำคัญของแคว้นสุโขทัยมาก่อน เพราะฉะนั้นจึงอาจเปรียบเทียบวิธีการ ที่อโยธยาคุมหัวเมืองในแคว้นสุโขทัยในประมาณศตวรรษที่ 20-21 นี้กับวิธีการที่คุมเมือง นครศรีธรรมราชได้ ในแคว้นสุโขทัยราชวงศ์พระร่วงยังคงสามารถสืบทอดตำแหน่งเจ้า-เมืองต่อมาอย่างไม่ขาดสาย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อโยธยาต้องปล่อยให้อำนาจท้องถิ่นดำรง อยู่ต่อไปอย่างค่อนข้างแข็งแกร่ง ไม่น่าสงสัยว่าสถานการณ์อย่างเดียวกันก็เกิดในนครศรี- ธรรมราชเช่นกัน อำนาจท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชที่สามารถสืบทอดอำนาจและดำรง อำนาจในอาณาบริเวณแถบนี้ก็คงมีอยู่เหมือนเดิม โดยที่อโยธยาไม่สามารถลดรองอำนาจ

นั้นลงได้มากนัก และอำนาจท้องถิ่นที่น่าจะมีอยู่นั้นก็ควรจะสัมพันธ์โดยทางใดทางหนึ่งกับราชวงศ์ศรีธรรมมาโศกราชซึ่งมีเกียรติยศและราชศักดิ์สูง จนเป็นที่ยอมรับในหัวเมืองทั้งหลายของคาบสมุทรมาก่อน

แม้ว่าอำนาจท้องถิ่นของนครศรีธรรมราชยังสามารถดำรงอยู่ต่อมาได้ แต่ก็ต้องยอมรับว่าในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (หรือ 1 ศตวรรษที่เป็นประเทศราชของอโยธยา) นั้น สถานะของนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรได้ตกต่ำลงไปบ้าง เพราะเริ่มต้นราชอาณาจักรด้วยการเป็นเพียงประเทศราช แต่อีก 1 ศตวรรษต่อมาก็มีหลักฐานว่าเป็นเพียงเมืองพระยามหานครซึ่งไม่ว่าจะมีความหมายอย่างไร ก็คงมีอำนาจในการปกครองตนเองน้อยกว่าระดับประเทศราชที่ไม่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์

ในฐานะเมืองพระยามหานครนี้ มีหลักฐานร่วมสมัยของโทเม พิเรส์ชาวโปรตุเกสได้กล่าวถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้ในกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ว่า

ที่สอง (รองจากพระเจ้าแผ่นดิน) คืออุปราชแห่งละคอน เรียกท่านผู้นี้ว่าพ่ออยู่หัว (Poyohya) ท่านเป็นผู้ปกครองจากปะหังถึงอโยธยา... และอุปราชคนนี้เป็นบุคคลที่มั่งคั่งมากและสำคัญมาก เกือบจะสำคัญเท่ากับอุปราชอีกคนหนึ่งคืออุปราชแห่งกำแพงเพชร... (Tomé Pires, 1944 : 109-110)

เห็นได้ชัดจากคำบรรยายของพิเรส์ว่า นครศรีธรรมราชได้รับสิทธิในการปกครองตนเองสูงมาก และยังสามารถดำรงอำนาจของตนในคาบสมุทรวัดได้เป็นอาณาจักรแว่นกว้างขวาง อำนาจของนครศรีธรรมราชเหนือหัวเมืองอื่นของคาบสมุทรวัดจะเป็นอย่างไรในพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่มีหลักฐานที่จะบอกได้ แต่ในกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ปรากฏว่าเจ้าเมืองพัทลุงเป็นบุตรของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2512 : 22) และมีหลักฐานโปรตุเกสในพุทธศตวรรษที่ 21 ว่า เจ้าเมืองปัตตานีเป็นบุตรเขยของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จึงเข้าใจได้ว่าในพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อพิเรส์กล่าวว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็น “ผู้ปกครองจากปะหังถึงอโยธยา” นั้น หมายความว่าเจ้าเมืองของหัวเมืองในคาบสมุทรวัด (อย่างน้อยก็ตั้งแต่ชุมพรลงไป... หากไม่อาจเชื่อคำพูดของพิเรส์ได้ทุกถ้อยคำ) ล้วนเป็นญาติหรือบุคคลในกลุ่มเครือญาติของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสิ้น แสดงว่ากลุ่มอำนาจเดิมที่เคยปกครองรัฐศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษที่ 18-19 ก็ยังคงสามารถ

รักษาอิทธิพลของตนไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ ดุจเดียวกันกับที่ราชวงศ์พระร่วงสามารถรักษาอิทธิพลของตนไว้ในแคว้นสุโขทัยเช่นกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้การแบ่งแยกเมืองขึ้นตามที่ปรากฏในกฎมนเทียรบาลซึ่งออกในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถนั้น ในความเป็นจริงแล้ว ความแตกต่างระหว่างเมืองขึ้นที่ถวายดอกไม้เงินทอง และเมืองขึ้นที่ต้องถือน้ำด้วยนั้นก็คงมีน้อยมาก อำนาจในการปกครองตนเองของเมืองขึ้นทั้งสองประเภทนี้เกือบจะไม่ต่างจากกันเท่าใดนัก เพียงแต่ว่าเมืองขึ้นที่ต้องถือน้ำคืออาณาบริเวณที่ถูกผนวกเข้าไว้กับราชอาณาจักรอยุธยาโดยพิธีกรรม หรือเป็นส่วนที่ร่วมอยู่กับราชอาณาจักรเพราะอยู่ในบริเวณของพิธีกรรมเดียวกัน กล่าวคือเจ้าเมืองต้องถือน้ำเหมือนกับเจ้าเมืองของหัวเมืองชั้นใน สถานะที่ต่ำลงของนครศรีธรรมราชในศตวรรษที่ 21 นั้นจึงเป็นเพียงต่ำลงในทางพิธีกรรมเท่านั้น

เมื่อพิจารณาในแง่การปกครองส่วนภูมิภาคแล้ว (ที่เรียกกันว่า) การปฏิรูปการปกครองของพระบรมไตรโลกนาถนั้น ก็มุ่งที่จะปฏิรูปเฉพาะหัวเมืองในภาคกลางซึ่งอยู่ในอิทธิพลของแคว้นอโยธยามาก่อน โดยรวมเอาแคว้นสุพรรณบุรี, ละโว้, ฟังตะวันออกของบางปะกง, แคว้นเพชรบุรี, และหัวเมืองรอบก้นอ่าวไทย มาไว้ภายใต้การควบคุมโดยตรงของรัฐบาลกลางเท่านั้น

สถานะของเมืองนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรก็ยังคงดำรงอยู่เช่นสืบมาจนถึงกลางศตวรรษที่ 22 มีหลักฐานอยู่สองชั้นที่แสดงถึงอำนาจการปกครองตนเองที่ค่อนข้างอิสระของนครศรีธรรมราชอย่างหนึ่ง และแสดงถึงพลังของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นนครศรีธรรมราชอีกอย่างหนึ่งในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 นี้

หลักฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกลางศตวรรษที่ 22 ชี้ว่า เมื่อบริษัทอังกฤษสนใจที่จะเปิดการค้ากับนครศรีธรรมราช เพื่อมุ่งหวังจะได้สินค้าพริกไทยซึ่งมีคุณภาพดีของนครศรีธรรมราชนั้น บริษัทได้ส่งตัวแทนไปเจรจากับเจ้าเมืองพร้อมทั้งมี "เครื่องราชบรรณาการชั้นสูงหลายถวาย" และดูเหมือนบริษัทและเจ้าเมืองได้ทำสัญญาการค้าแก่กันโดยตรงกล่าวคือไม่ต้องผ่านความเห็นชอบจากกษัตริย์ที่อยุธยา (กรมศิลปากร, 2512 : 132-133) และยังสามารถหาซื้อพริกไทยในนครศรีธรรมราชได้โดยไม่ผ่านการผูกขาดของพระคลังสินค้า (กรมศิลปากร, 2512 : 138)

จดหมายเหตุวันวลิต (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79) กล่าวถึงการจัดออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา นางามาซา) ให้พ้นวิถีทางการเมืองของพระเจ้าปราสาททอง โดยส่งออกญาเสนาภิมุขและกองทหารญี่ปุ่นให้ไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อพระเจ้าปราสาททองแรกขึ้นครองราชสมบัติ

นี่เป็นหลักฐานที่เก่าสุดอันแสดงว่าเมืองหลวงได้ส่งคนจากส่วนกลางซึ่งไม่มีรากฐานที่ท้องถิ่นมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ปัญหาที่น่าสงสัยก็คือเจ้าเมืองและเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าหายไปไหน? บันทึกของฟานฟลิทเองอธิบายว่า เชื้อสายของเจ้าเมืองเก่าได้วางอุบายฆ่าออกญาเสนาภิมุขตายในเวลาต่อมา และชาวเมืองได้ลุกฮือขึ้นก่อการกบฏขับไล่ญี่ปุ่นออกไปจากเมืองนครศรีธรรมราช คำตอบของปัญหาก็คือ เชื้อสายเจ้าเมืองเก่าซึ่งเป็นผู้มีรากฐานอำนาจอยู่ในท้องถิ่นสามารถจัดอำนาจจากศูนย์กลางออกไปได้ในเวลาไม่นาน อันเป็นเครื่องแสดงว่าแท้จริงแล้วอำนาจท้องถิ่นยังคงเข้มแข็ง และการแทรกแซงจากเมืองหลวงในการเมืองภายในของท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ นี่อาจเป็นเหตุผลที่พระเจ้าปราสาททองซึ่งทรงทราบสถานการณ์ดีอยู่แล้ว จึงได้ส่งศัตรูทางการเมืองของพระองค์มาให้ฆ่าเสีย

จากเมืองพระยามหานครถึงหัวเมืองเอก

แต่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 จดหมายเหตุของพ่อค้าอังกฤษและวิลันดาต่างรายงานให้ภาพของสถานะของเมืองนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรแตกต่างไปจากกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นอันมาก ดังเช่นเมื่อพ่อค้าอังกฤษต้องการซื้อดีบุกในแถบเมืองชุมพร, ไซยา, พุนพิน ฯลฯ พ่อค้าอังกฤษก็ขอและได้สิทธิในการซื้อจากพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา (กรมศิลปากร, 2513 : 164-165) ความพยายามที่จะขายข้าวที่เมืองนครศรีธรรมราชก็กระทำด้วยหนังสือฝากฝังจากพระคลังในกรุงศรีอยุธยา (กรมศิลปากร, 2513 : 238-239) จดหมายเหตุของพ่อค้าวิลันดาในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกับกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาส่งออกพระสุนทรโกษาพร้อมทั้งท้องตราออกมารับซื้อดีบุกในนครศรีธรรมราชทั้งหมดตามราคาที่รัฐบาลกลางเป็นผู้กำหนดขึ้น (นันทา สุกกุล, 2513 : 168-169) อันแสดงว่าการผูกขาดสินค้าของพระคลังหลวงได้ขยายลงมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว

ไม่พ้องต้องพุดถึงสิทธิในการทำสัญญาและค้าขายกับชาวต่างชาติโดยตรง ดังที่เมืองนครศรีธรรมราชเคยมีมาในกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ขึ้นไป

หลักฐานไทยที่ออกจะรับรองหลักฐานอังกฤษและฮอลันดาว่าสถานะของนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรออกจะเสื่อมถอยลงก็คือชุดเอกสารที่รวมพิมพ์ใน*ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับไปนามสมัยอยุธยาภาค 1* (คณะกรรมการจัดพิมพ์ฯ, 2510) การตีความเอกสารชุดนี้คงมีปัญหาก็อย่างหนึ่งได้มาก แต่มีข้อที่น่าจะเห็นพ้องกันได้โดยย่อว่า เอกสารชุดนี้แสดงพระราชอำนาจของกรุงศรีอยุธยาเหนือหัวเมืองภาคใต้คือนครศรีธรรมราชและพัทลุงสูงกว่าเอกสารรุ่นก่อนหน้าที่ยกมาแล้วอย่างเห็นได้ชัด เช่นการเรียกตัวเจ้าเมืองพัทลุงไปลงอาญาในกรุง, การทวงแรงงานของข้าพระซึ่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุงได้ละเมิดคำสั่งเอาไปใช้งานโดยกำหนดให้ชำระเป็นวัสดุก่อสร้าง, การส่งขุนนางซึ่งมีตำแหน่งเป็นขุนนางส่วนกลางลงมาปกครองเมืองนครศรีธรรมราช (ดังจะกล่าวถึงข้างหน้า) ฯลฯ

อายุของเอกสารชุดนี้นั้นพอกำหนดได้แน่ชัดเพราะมีศักราชกำกับไว้ว่าเป็นพ.ศ. 2242 แม้ว่าบางส่วนอาจเป็นการคัดลอกจากเอกสารที่เก่าขึ้นไปกว่านี้ (และบางท่านคิดว่ามันเป็นเอกสารเก่าถึงรัชสมัยพระเอกาทศรถ) เหตุการณ์ที่เล่าถึงในเอกสารนี้โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการรุกรานของประชาชนต่างชาตินั้น จึงต้องเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าศักราชที่กำกับไว้ นั้น และเมื่อคำนวณจากรายชื่อของคนที่ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหรือพัทลุงหลังเหตุการณ์ และคะเนจากเหตุการณ์จลาจลุ่นวายกินระยะเวลานานสักเท่าใดแล้ว ก็ออกจะแน่ชัดว่าเหตุการณ์การรุกรานและภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนในพัทลุงกับนครศรีธรรมราชนั้น ควรจะเกิดในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 เพราะฉะนั้น เนื้อความของเอกสารชุดนี้จึงสะท้อนสภาพของหัวเมืองแถบนครศรีธรรมราช-พัทลุงในพุทธศตวรรษที่ 22-23

หลักฐานทั้งไทยและต่างประเทศเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 สถานะของเมืองนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว เปิดโอกาสให้รัฐบาลกลางของราชอาณาจักรเข้าแทรกแซงในกิจการภายในได้บ่อยครั้งและหลายด้าน อำนาจท้องถิ่นซึ่งเคยดำรงความเป็นอิสระในระดับสูงจากเมืองหลวง

หายไปไหน? หรือถึงยังอยู่ เหตุใดจึงไม่แสดงพลังต่อต้านการแทรกแซงจากเมืองหลวง
 อย่างที่เคยเป็นมา?

ศตวรรษที่ 22 จึงนับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอันหนึ่งในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของนครศรีธรรมราช สถานที่ที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรเพราะอยู่ในอาณาบริเวณของพิธีกรรมเดียวกันเท่านั้น กำลังเปลี่ยนไปเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรเพราะอยู่ในอาณาบริเวณของระบบปกครองอันเดียวกันอีกด้วย เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งหลักฐานปลายอยุธยาจะถือว่าเป็นหนึ่งในหัวเมืองเอกเพียงสองเมืองของราชอาณาจักร (กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 5 : 88-95) คู่กันกับเมืองพิษณุโลกได้รับสถานะเช่นนี้มาก็เนื่องจากจุดที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์นี้เอง ในกฎมณเฑียรบาล เราได้เห็นแล้วว่าเมืองนครศรีธรรมราชถูกจัดอยู่ในบรรดาเมือง “พระยามหานคร” ซึ่งประกอบด้วยเมืองทั้งหมด 8 หัวเมืองด้วยกัน แต่ในพระราชกำหนดของปลายอยุธยา หัวเมืองเอกลดลงเหลือเพียง 2 หัวเมือง ในขณะที่หัวเมืองอื่นในกลุ่มเมือง “พระยามหานคร” นั้นกลายเป็นเมืองโทไปหมด การลดสถานะของนครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรลงนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการ “ปฏิรูป” การปกครองในสมัยใดสมัยหนึ่งหลังพระบรมไตรโลกนาถ ที่ได้เลิกเมืองพระยามหานครตามความหมายเดิมไป และสถาปนาระบบเมืองเอก-โท-ตรี-จัตวาขึ้นแทน ชะตากรรมของนครศรีธรรมราชคือชะตากรรมของความเปลี่ยนแปลงจากสถานะเมืองพระยามหานครมาสู่หัวเมืองเอก

ความเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่จะเพิ่มอำนาจแก่ราชธานีนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพราะการเปลี่ยนนโยบายของส่วนกลางเท่านั้น แต่ต้องมีปัจจัยในท้องถิ่นที่ทำให้ส่วนกลางสามารถเปลี่ยนนโยบายได้สำเร็จอีกด้วย หลักฐานชั้นต้นที่จะอธิบายปัจจัยในท้องถิ่นนครศรีธรรมราชที่เปิดโอกาสให้ส่วนกลางผนวกเข้าไปเป็นหัวเมืองเอกนั้นมีน้อยมาก และไม่ชัดเจนในตัวเอง แต่นับว่าโชคดีที่เราสามารถกำหนดช่วงระยะเวลาของความเปลี่ยนแปลงได้ว่าควรจะอยู่ในระหว่างครึ่งหลังของศตวรรษที่ 22 การอธิบายปัจจัยในท้องถิ่นที่นำไปสู่การเปลี่ยนสถานะของนครศรีธรรมราช จึงสามารถคาดเดาจากสถานการณ์แวดล้อมและหลักฐานชั้นต้นที่ไม่กระจ่างในช่วงเวลาเดียวกันได้

ปัจจัยที่พอจะมองเห็นได้ว่าน่าจะมีส่วนนำความอ่อนแอมาสู่นครศรีธรรมราชที่เกิดในช่วงศตวรรษที่ 22 ก็คือ

1. ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 22 สถานการณ์ทางภาคใต้ของจีนปั่นป่วนเนื่องจากการสลายตัวของราชวงศ์เหม็ง การต่อต้านพวกแมนจูมีศูนย์กลางอยู่ในตอนใต้ ซึ่งราชวงศ์ซิงยังไม่สามารถปกครองได้ในระยะแรก โคฮิงกาซึ่งเป็นผู้สนับสนุนราชวงศ์เหม็งต่อต้านพวกแมนจูด้วยการตั้งตัวเป็นรัฐโจรสลัดในไต้หวัน และกว่าที่ราชวงศ์ซิงจะสามารถยึดครองไต้หวันได้ก็ถึงปีพ.ศ. 2226 (John K. Fairbank, 1965 : 118) ความเป็นอิริของประชาชนในภาคใต้ กับการที่กลุ่มต่อต้านแมนจูระบอบอยู่ทั่วไปตามแนวชายฝั่งทะเลตลอดไปถึงบางประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้รัฐบาลแมนจูค่อนข้างรังเกียจชาวจีนอพยพ และการค้าขายทางทะเลกับโลกภายนอก (Victor Purcell, 1965 : 26—29) แม้ว่ารัฐบาลซิงไม่เคยสามารถบังคับใช้นโยบายปิดประเทศได้อย่างเด็ดขาด แต่ก็มีผลทำให้การค้าของพ่อค้าจีนกับเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดอุปสรรคขึ้นเป็นครั้งคราว ตามแต่ว่านโยบายของจักรพรรดิจะบังคับใช้กฎหมายห้ามติดต่อและอพยพไปต่างประเทศอย่างจริงจังในตอนใด นโยบายของรัฐบาลจีนดังกล่าวคงมีผลกระทบต่อบทบาทของนครศรีธรรมราชในการค้าระหว่างประเทศด้วย ในกลางศตวรรษที่ 21 มีรายงานของพิเรสชี้ให้เห็นบทบาทของนครศรีธรรมราชว่า เป็นผู้กระจายสินค้าทั้งจากจีนและจากมหาสมุทรอินเดียไปยังเมืองท่าเล็ก ๆ ตามแนวชายฝั่งตั้งแต่ฉวนไต้ไปจนกระทั่งถึงฝั่งสุมาตรา และนครศรีธรรมราชเองก็มีสำเภของตนเพื่อทำการค้าในรูปนี้อยู่จำนวนมาก (Pires, 1944 : 110) นครศรีธรรมราชจึงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอยู่ไม่น้อยในแถบนี้ แม้ว่าจะไม่สามารถเทียบได้กับมะละกาหรืออยุธยาก็ตาม แต่รายงานของพ่อค้าอังกฤษและวิลันดาในช่วงศตวรรษที่ 22 ไม่ได้ให้ความรู้สึกเดียวกันเลย ความสนใจของพ่อค้าวิลันดาต่อนครศรีธรรมราชจำกัดอยู่ที่สินค้าตัวเดียวคือดีบุก (หน้า, 2513 : 162—163) ในขณะที่ความสนใจของพ่อค้าอังกฤษต่อนครศรีธรรมราชอยู่ที่พริกไทย (กรมศิลปากร, 2512 : 132—133) บทบาททางการค้าระหว่างประเทศของนครศรีธรรมราชเปลี่ยนไปจากศูนย์กลางของการค้าส่งผ่าน มากลายเป็นศูนย์กลางของผลิตผลพื้นเมืองเพียงไม่กี่อย่างคือพริกไทยซึ่งมีปลูกทั้งในนครศรีธรรมราช, สงขลา, พัทลุง ฯลฯ และดีบุกซึ่งมีการขุดและหลอมกันในหลายท้องที่ของภาคใต้ เพียงแต่อาศัยนครศรีธรรมราชเป็นท่าสำหรับการส่งออกหนึ่งเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงบทบาทเช่นนี้ของนครศรีธรรมราชย่อมมีผลกระทบต่อรายได้ของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชเองด้วย ความมั่งคั่งที่ครั้งหนึ่งเคยมีอย่างมากจนถึงกับสามารถสร้างเจดีย์สถานขนาดใหญ่ที่รุ่งเรือง เช่นพระบรมธาตุได้หมดไปแล้ว สถานทางเศรษฐกิจที่จะผลุดอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นอ่อนแอลงอย่างเห็นได้ชัด

2. เมื่อขาดกำลังทางเศรษฐกิจ การอุดหนุนกำลังทางวัฒนธรรมก็น่าจะเสื่อมลงด้วยเช่นกัน สถานะที่เคยเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาอันเลื่องชื่อของนครศรีธรรมราช หากไม่สูญสลายไปก่อนหน้านั้นก็คงดำรงอยู่ต่อไปในพุทธศตวรรษที่ 22-23 ไม่ได้ ดังเช่นเรื่องของพระรามนักปราชญ์ผู้เป็นหัวแรงบูรณะวัดเขาพะโคะ ก็ยังต้องเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่กรุงศรีอยุธยา แม้ว่าในระยะเริ่มเรียนจะได้เข้ามาศึกษาในนครศรีธรรมราชก็ตาม (คณะกรรมกรการจัดพิมพ์ฯ, 2510 : 74-75) อันแสดงว่านครศรีธรรมราชเป็นแต่เพียงศูนย์กลางการศึกษาศาสนาในระดับท้องถิ่นเท่านั้น และไม่มีศักดิ์ศรีอันพอจะเทียบเท่ากับกรุงศรีอยุธยาได้เลย เมื่อคำนึงถึงว่า กษัตริย์สุโขทัยเคยอวดอ้างว่าพระเถระชั้นผู้ใหญ่ของสุโขทัยนั้นมาจากนครศรีธรรมราชแล้ว จะเห็นถึงความตกอับของนครศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษที่ 22 ในฐานะของศูนย์กลางการศึกษาทางศาสนาได้ดี ส่วนหนึ่งของระบบเมืองสิบสองนักษัตรซึ่งเป็นรูปแบบของการรักษาเมืองบริวารของนครศรีธรรมราชนั้น อาศัยชื่อเสียงเกียรติยศที่เหนือกว่าของนครศรีธรรมราชซึ่งแสดงออกด้วยสัญลักษณ์หลายอย่าง เช่น การเป็นศูนย์กลางการศึกษา, การเป็นที่ตั้งของพระบรมธาตุ, การเป็นศูนย์กลางของการค้าระหว่างประเทศ ฯลฯ มาถึงศตวรรษที่ 22 เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่สามารถรักษาสัญลักษณ์นั้นให้มีความหมายได้ต่อไป สำนักสงฆ์ของนครศรีธรรมราชไม่สามารถเทียบเคียงได้กับกรุงศรีอยุธยาในแง่การศึกษา, พระบรมธาตุเองก็อาจทรุดโทรมลงไปกว่าสมัยเดิมอย่างมาก, และสำเภาก็เคยจอดแวะอย่างเนืองแน่นในท่าเรือก็เหลือจำนวนไม่ก่น่า, แม้แต่กลุ่มอำนาจท้องถิ่นของนครศรีธรรมราชเองก็อาจไม่สามารถนับสายสัมพันธ์ย้อนกลับไปถึงราชวงศ์ศรีธรรมมาโสกราชได้อีกแล้ว

เมื่อระบบเมืองบริวารขาดรากฐานทั้งในทางเศรษฐกิจ, การเมืองและวัฒนธรรม หนุนหลัง หัวเมืองทั้งหลายก็อาจจะเริ่มหลุดออกไปจากระบบ ในปลายศตวรรษที่ 22

และต้นศตวรรษที่ 23 จึงมีหลักฐานเกี่ยวกับการกบฏของหัวเมืองซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราชอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นสงขลา, ไทรบุรีและปัตตานี เป็นต้น นครศรีธรรมราชจึงอยู่โดดเดี่ยวในทางการเมือง และต้องเผชิญการแทรกแซงจากกรุงศรีอยุธยาโดยไม่สามารถรวบรวมพลังของหัวเมืองบริวารทั้งหมดมาต้านทานได้

3. เมื่อเปรียบเทียบกับกรุงศรีอยุธยา หลังรัชกาลพระนเรศวรไปแล้ว อยุธยาได้ขยายระบบราชการของรัฐบาลกลางไปอย่างกว้างขวาง จนทำให้การควบคุมหัวเมืองของอยุธยาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (ดู อคิน รพีพัฒน์, 2518 : 60-68) ในขณะที่นครศรีธรรมราชไม่ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบเมืองบริวารที่เรียกว่าเมืองสิบสองนักษัตรของตนเองเลย เพราะฉะนั้นกำลังของนครศรีธรรมราชเมื่อเปรียบเทียบกับกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ยิ่งอ่อนแอลงไปอีกมาก ยิ่งมีความเสื่อมโทรมในด้านการเมือง, เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมประจวบกันเข้าดังที่กล่าวแล้ว นครศรีธรรมราชจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะต้านทานการขยายอำนาจของอยุธยาเข้ามาในเขตอิทธิพลของตนได้เลย

ในท่ามกลางความอ่อนแอของอำนาจท้องถิ่นซึ่งเคยคงเสถียรภาพทางการเมืองของคาบสมุทรตอนล่างนี้ การรุกรานของคนต่างชาติก็กลายเป็นปัญหาใหญ่อย่างที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในประวัติศาสตร์โบราณ อาณาบริเวณคาบสมุทรตอนล่างนี้ ได้เคยถูกรุกรานจากอำนาจภายนอกอยู่เป็นประจำมาแต่โบราณ ในช่วงเวลาใดก็ตามที่อำนาจท้องถิ่นในคาบสมุทรอ่อนแอลง ก็จะมีอำนาจจากภายนอกผลักดันเข้ามาแสวงหาประโยชน์ในคาบสมุทรอยู่เสมอมา ในศตวรรษที่ 9 อำนาจจากตอนเหนือของแหลมอินโดจีนคืออาณาจักรพุนั้นเคยเข้ามาครอบครองบางส่วนของคาบสมุทร ในศตวรรษที่ 16 ราชอาณาจักรโจฬะจากอินเดียได้เคยแผ่แสนยานุภาพเข้าสู่คาบสมุทรบางส่วน และในศตวรรษที่ 17-18 ก็อาจเป็นไปได้ว่ามีอำนาจจากภูมิภาค, กัมพูชา และอาจรวมถึงลังกาเข้ามาแข่งขันเป็นใหญ่ในคาบสมุทร หลักฐานที่ไม่ชัดเจนของสุโขทัยและชาวส่วยให้เห็นว่ารัฐทั้งสองอาจเคยพยายามมีอำนาจในคาบสมุทรด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่ประหลาดที่ว่าเมื่ออำนาจท้องถิ่นอ่อนแอลงอย่างรวดเร็วในพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา อำนาจจากภายนอกก็เริ่มเข้ามาแทรกแซงมากขึ้น และก่อให้เกิดเป็นปัญหาใหญ่แก่ดินแดนแถบนี้

อำนาจจากภายนอก (ไม่นับอยุธยา) ที่ก่อให้เกิดปัญหาจนทั้งรุ่งโรยไว้ในหลักฐานท้องถิ่นคืออำนาจของประชาชน "อินโดนีเซีย" (ทั้งที่มาจากมาเลเซียและ

อินโดนีเซียในปัจจุบัน ทั้งที่พูดภาษามลายูและภาษาอื่นในตระกูลเดียวกัน) และมักเรียกกันในด้านมุขปาฐะว่า “แขกสลัด” อำนาจจากภายนอกกลุ่มนี้ผิดแผกจากผู้รุกรานในอดีตที่ปรากฏในหลักฐาน กล่าวคือ “แขกสลัด” ไม่มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองอื่นใดมากกว่าการปล้นสะดมและ/หรือการตั้งถิ่นฐาน จึงผิดจากราชอาณาจักรโบราณซึ่งมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่ต้องการครอบงำคาบสมุทรมหาสมุทรเพื่อประโยชน์ทางการเมืองหรือเศรษฐกิจ หาก “แขกสลัด” ตั้งถิ่นฐานลงในคาบสมุทรมหาสมุทร ก็มักจะแยกออกไปจากอำนาจรัฐของตนเองที่อยู่ภายนอก

เหตุฉะนั้นจึงเข้าใจว่าการรุกรานปล้นสะดมและ/หรือการตั้งถิ่นฐานของ “แขกสลัด” นั้นได้เคยมีมาในคาบสมุทรมหาสมุทรอย่างน้อยก็นับตั้งแต่โบราณกาลนานไกลแล้ว เพียงแต่ว่าในขณะที่อำนาจท้องถิ่นหรืออำนาจจากภายนอกที่สถาปนาขึ้นในท้องถิ่นยังเข้มแข็งอยู่ การปล้นสะดมและการตั้งถิ่นฐานของเหล่า “แขกสลัด” นี้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาที่หนักแก่รัฐ เพราะสามารถควบคุมการปล้นสะดมให้ไม่เกิดความเสียหายได้มาก อีกทั้งสามารถดุดกั้นการตั้งถิ่นฐานของ “แขกสลัด” ไว้โดยไม่สั่นสะเทือนโครงสร้างทางสังคมของรัฐ จึงไม่ปรากฏในหลักฐานได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ประวัติการตั้งราชอาณาจักรมะละกาที่อาจเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า “แขกสลัด” ได้เคยรุกเข้ามาก่อตั้งอาณาจักรขึ้นได้ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 22 แล้ว อีกทั้งยังแสดงให้เห็นสภาพการเคลื่อนตัวอย่างรวดเร็วของประชาชน “อินโดนีเซีย” ในช่วงระยะเวลานั้น เพื่อการตั้งถิ่นฐานในหลายท้องถิ่นของคาบสมุทรมหาสมุทร

การรุกรานของ “แขกสลัด” จึงไม่ใช่ปัญหาในตัวเอง แต่จะเป็นปัญหาหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับสภาพภายในของคาบสมุทรมหาสมุทร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมาจนถึงต้นศตวรรษที่ 24 เป็นอย่างน้อย การรุกรานของพวก “แขกสลัด” มีผลกระทบต่อการเมืองภายในของคาบสมุทรมหาสมุทรอย่างสูง และด้วยเหตุดังนั้นจึงมีผลกระทบต่อสถานะความสัมพันธ์ของนครศรีธรรมราชและราชอาณาจักรอยุธยาอีกด้วย

หลักฐานไทยที่กล่าวถึงการขยายตัวของประชาชน “อินโดนีเซีย” นั้นคือ “เรื่องกัลปนาวัตต์จังหวัดพัทลุง” (ในคณะกรรมการจัดพิมพ์ฯ, 2510 : 63-70) และได้ให้ชื่อของประชาชน “อินโดนีเซีย” ที่รุกรานคาบสมุทรมหาสมุทรส่วนนี้อยู่หลายกลุ่มคือ “อาแจอะฮู”,

“อุซงคตนะและยักษัตริชวา” การรุกรานของพวกเขา “อุซงคตนะ” มีกล่าวถึงใน “สำเนาหนังสือครั้งกรุงเก่าว่าด้วยการพระราชทานที่กัลปนา” (คณะกรรมการจัดพิมพ์ฯ, 2510 : 71-84) เช่นกัน

หลักฐานมุขปาฐะที่เรียกประชาชน “อินโดนีเซีย” เหล่านี้ว่าสลัด ไม่ใช่ความเข้าใจผิด แต่ก็ต้องเข้าใจความหมายของคำว่า “สลัด” ในสมัยโบราณให้ดี ปัจจุบัน “สลัด” มีความหมายถึงโจรที่มีอาชีพปล้นสะดมเรือสินค้าในท้องทะเล หรือปล้นสะดมชุมชนตามชายฝั่งทะเล โดยยึดถืออาชีพเดียวได้แก่การปล้นสะดม แต่ “สลัด” ในสมัยโบราณทั้งโลกมิได้มีอาชีพเพียงอย่างเดียวคือปล้นสะดม หากทว่ายึดถืออาชีพค้าขายคู่เคียงกันไปกับการปล้นสะดม ปล้นเมื่อมีโอกาสจะปล้น และค้าเมื่อมีโอกาสจะค้า หากเข้าใจความหมายของสลัดตามนัยนี้ จะเรียกประชาชน “อินโดนีเซีย” ที่เข้ามารุกรานคาบสมุทรเหล่านี้ว่า “สลัด” ก็ไม่ผิด

พวก “แขกสลัด” ที่เรียกในหลักฐานว่า “อาแจอะอาหฺรุ” นี้ เข้าใจว่า “อาแจอะ” ก็หมายถึงรัฐที่อยู่ทางตอนเหนือสุดของเกาะสุมาตรา อันเป็นชื่อที่สุนทรภู่เรียกว่า “อัดแจ” ในสมัยหลัง รัฐนี้มีอำนาจมากในราวปลายศตวรรษที่ 22 ได้ขยายอิทธิพลข้ามเข้าสู่คาบสมุทรโดยเฉพาทำสงครามกับโปรตุเกสซึ่งตั้งอยู่ที่มะละกา และมลายูซึ่งตั้งอยู่ที่ยะโฮร์ การที่ชื่อของอัดแจมาปรากฏในหลักฐานไทยว่าได้รุกรานเข้ามาถึงพัทลุงและส่วนหนึ่งของนครศรีธรรมราชนั้น เข้าใจว่าส่วนหนึ่งของอิทธิพลอัดแจในรูปของกองเรือ “สลัด” อาจได้บุกรุกมาถึงส่วนนี้ของคาบสมุทรดด้วย

ส่วนอาหฺรุนี้เป็นชื่อของรัฐที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของสุมาตรา ราชอาณาจักรและประชาชนอาหฺรุมีชื่อเสียงในด้านการปล้นสะดมในท้องทะเลและตามชายฝั่งมานานแล้ว ในสมัยของโทเม ปิเรส์ กษัตริย์ของอาหฺรุเป็นเจ้าของเครื่องมือการปล้นสะดมคือเรือสำเภาพื้นเมือง ซึ่งจะร่วมลงทุนไปกับขุนนางของพระองค์ในการส่งกองเรือออกเที่ยวปล้นสะดม แล้วทรงแบ่งทรัพย์สินที่ปล้นมาได้ นอกจากปล้นสะดมเพื่อเก็บกวาดทรัพย์สินแล้วยังจับผู้คนเพื่อนำไปขายเป็นทาสอีกด้วย (Pires, 1944 : 146-148)

การรุกรานคาบสมุทรของอาหฺรุนี้เกิดขึ้นก่อนหน้าที่โปรตุเกสจะเดินทางมาถึงแถบนี้แล้ว ปิเรส์กล่าวว่า ราชอาณาจักรอาหฺรุนี้ได้ทำสงครามกับราชอาณาจักรมะละกามา

ตลอด อันที่จริงสำนวนว่าทำสงครามนั้นเป็นการอ่านเหตุการณ์จากสายตาของชาวโปรตุเกสเท่านั้น ราชอาณาจักรอาหฺรูได้ส่งคนออกปล้นสะดมทั้งเรือลูกค้าพาณิชย์และชุมชนตามริมฝั่งทะเลโดยทั่วไป เมื่อมะละการุ่งเรือง การปล้นสะดมก็มุ่งไปยังมะละกามากขึ้น เพราะเป็นแหล่งทรัพย์สินเงินทองและผู้คน ในขณะที่มะละกาเองก็ต้องปราบโจรสลัดในช่องแคบเพื่อความปลอดภัยของเส้นทางพาณิชย์นานาชาติ แต่ก็ไม่สามารถแผ่อำนาจของตนไปครอบงำอาหฺรูได้ตั้งราชอาณาจักรบนเกาะสุมาตราอื่น ๆ จึงได้มีการรบ (ซึ่งมองจากสายตาของมะละกาคือการปราบ) กับพวกอาหฺรูอยู่เสมอ (ซึ่งเมื่อมองจากสายตาของพวกอาหฺรูก็คือการประกอบอาชีพตามปกติ) สลัดอาหฺรูจึงเที่ยวอาละวาดไปทั่วคาบสมุทรมัจฉาหมายของรยุ เดอ อเรอาโฮ ไปยังผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสประจำเมืองกัว ลวงวันที่ 6 ก.พ. 2053 กล่าวว่ “ราชาแห่งอาหฺรูนั้นเป็นที่หวาดเกรงกันอย่างมาก เพราะพระองค์เป็นผู้กตัญญูโหดร้ายที่สุด” แก่ประชาชนทั่วไปในคาบสมุทรม (Luis de Matos, 1982 : 30-31)

ส่วนพวก “อุซงคตนะ” ซึ่งติดตามเข้าปล้นสะดมซ้ำเติมอีกนั้น ตามรูปศัพท์แล้วน่าจะเป็นภาษามลายูแปลว่า “แผ่นดินที่เป็นแหลม” หรือ “ที่แหลม” ชื่อนี้เคยปรากฏในกฎมณเฑียรบาลว่าเป็นเมืองขึ้นของอโยธยาประเภทถวายดอกไม้เงินทองเพียงอย่างเดียวว่า “อุยงคตนะ” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 : 70) จึงทำให้เข้าใจว่าจะอยู่ที่อื่นมากไปกว่าบนคาบสมุทรมลายูนี้ไม่ได้ และก็คงหมายถึงปลายสุดของคาบสมุทรมนี้หรือเป็นที่ตั้งของรัฐยะโฮร์นั่นเอง อันที่จริงในศตวรรษที่ 22 อำนาจที่แท้จริงของพวกมาลายูในยะโฮร์เสื่อมลงไปมากแล้ว กำลังรบของยะโฮร์จำนวนหนึ่งได้จากทหารจ้าง ซึ่งเป็นพวกบูกิสหรือที่ไทยเรียกว่าแขกมกักะสัน ในครั้งหลังของศตวรรษที่ 22 นั้น พวกบูกิสได้ระบอบออกจากแหล่งที่อยู่ของตนจำนวนมากขึ้น เข้าสู่อาชีพอโจรสลัด และได้เข้าไปมีบทบาทในการเมืองของประเทศต่าง ๆ แถบคาบสมุทรมและหมู่เกาะอย่างกว้างขวาง (D.G.E. Hall, 1981 : 362) ชื่อเสียงการรบและการปล้นสะดมอันเก่งกาจของพวกบูกิสเป็นที่เลื่องลือมานานแล้ว ดังที่พิเรสเคยกล่าวว่า “ผู้คนในหมู่เกาะนี้ (คือเซเลเบสหรือสุลาเวซีในปัจจุบัน) เป็นโจรที่ยิ่งใหญ่กว่าโจรที่ใดในโลก” (Pires, 1944 : 226) หลักฐานไทยที่แสดงให้เห็นถึงความระย่อของคนไทยต่อฝีมือการรบและความใจเด็ดของพวก

แขกมักกะสันคือจดหมายเหตุของฟอร์แบง (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80) ในศตวรรษที่ 23 พวกทหารจ้างชาวบูกิสเหล่านี้ก็จะมีอำนาจเด็ดขาดในยะโฮร์ อย่างไรก็ตามพอสรุปได้ว่าพวก “อุซงคตนะ” ซึ่งปรากฏในหลักฐานไทยว่าได้ปล้นสะดมรุกรานพัทลุงและส่วนหนึ่งของนครศรีธรรมราชนั้น แม้ว่ามาจากยะโฮร์แต่ก็ไม่ใช่พวกมลายู หากเป็นพวกบูกิสซึ่งเป็นทหารจ้างหรือ “สลัด” ของสุลต่านแห่งยะโฮร์อยู่แล้ว

แม้ไม่ปรากฏเรื่องการรุกรานของประชาชน “อินโดนีเซีย” ต่อดินแดนคาบสมุทรมุขที่เป็นของนครศรีธรรมราชโดยตรงในพุทธศตวรรษที่ 22 ในหลักฐานของตะวันตก แต่ว่าพหุมีหลักฐานการพิพาทถึงกับรบราฆ่าฟันระหว่างสยามและยะโฮร์ในศตวรรษนี้อยู่บ้าง ดังที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของสภาการพาณิชย์ที่ปัตตานีใน พ.ศ. 2198 ถึงกับ “มีการจัดส่งโจรสลัดไปยังกรุงสยามอีก เพื่อกระทำการตอบแทนเป็นการแก้แค้น...” (กรมศิลปากร, 2513 : 26)

ส่วนการรุกรานของพวก “ยักษตีชวา” นั้นไม่สามารถอธิบายได้ แต่ก็เข้าใจว่าหมายถึงประชาชน “อินโดนีเซีย” กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ไม่ได้เป็นคำอธิบายกลุ่ม “อุซงคตนะ” เนื่องจากมีคำว่า “และ” อยู่ด้วย อันที่จริงนอกจากพวก “ยักษตีชวา” แล้วก็เชื่อแน่ว่ายังมี “แขกสลัด” อีกหลายพวกทยอยยกกันเข้าปล้นสะดมชุมชนตามชายฝั่งตลอดจนล่องลำเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในแถบที่เคยเป็นแคว้นนครศรีธรรมราชมาก่อน เนื่องจากในตำนานมุขปาฐะมีการกล่าวถึง “แขกสลัด” เช่นนี้อยู่เสมอมาจนถึงสมัยหลัง และหลักฐานในพุทธศตวรรษที่ 24 ตอนต้นก็ยังกล่าวถึงการรบราฆ่าฟันเพื่อป้องกันตนเองจากการรุกรานของพวก “แขก” อยู่ ซึ่งมีความหมายได้ทั้ง “แขกสลัด” และการขยายอำนาจของรัฐมลายูตอนเหนือ เช่น ไทรบุรี ปัตตานี เป็นต้น

การปล้นสะดมของประชาชน “อินโดนีเซีย” ทำให้อำนาจของบ้านเมืองในท้องที่สงขลา พัทลุง และส่วนหนึ่งของนครศรีธรรมราชเกิดปั่นป่วน หรือถึงกับอันตรธานไปในบางแห่ง เปิดโอกาสให้ประชาชนมุสลิมเชื้อสาย “อินโดนีเซีย” ได้ขยายตัวไปตามเมืองท่าเช่นสงขลาและอื่น ๆ ได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาตลอดจนในที่สุดก็ได้อำนาจท้องถิ่นไว้ในมือ แต่ประชาชน “อินโดนีเซีย” เหล่านี้ไม่มีอำนาจรัฐที่แข็งแกร่งหนุนหลัง จึงมิได้นำเอาอำนาจท้องถิ่นที่ตนได้มาไปผนวกกับรัฐใดรัฐหนึ่งภายนอก ในทางตรงกันข้าม

ชาวมุสลิมที่ตั้งภูมิลำเนาแล้วนั้นกลับพยายามแทรกตัวเข้ามาในระบบราชการของราชอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือรับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองโดยถูกต้องจากอยุธยาซึ่งกำลังขยายอำนาจปกครองของตนลงมาถึงคาบสมุทรมลายูอย่างรัดกุมขึ้น ในระยะเวลาหนึ่ง พันมิตรระหว่างอำนาจท้องถิ่นที่เป็นชาวต่างชาติต่างศาสนากับกรุงศรีอยุธยาอาจเป็นการลิดรอนอำนาจของอำนาจท้องถิ่นนครศรีธรรมราชซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของเมืองบริวารแถบนี้มาก่อน หลังพุทธศตวรรษที่ 22 ไปแล้วจึงเป็นช่วงระยะเวลาที่ตระกูลมุสลิมจะได้อำนาจและการรับรองอำนาจจากอยุธยาในสงขลา, พัทลุง, และเกาะกลาง (ดู พระยาวิเชียรคีรี, 2507; สารูป ฤทธิชู, 2529; หมิ่นสนธิภิรมย์, 2514; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527) แต่เพราะต้องผูกพันกับอำนาจของราชอาณาจักรอยุธยา จึงทำให้ถูกกลืนเป็นพุทธศาสนิกไปในที่สุด

ความอ่อนแอ การรุกรานของประชาชน “อินโดนีเซีย” และการแทรกแซงของอยุธยาทำให้ในศตวรรษที่ 22-23 อำนาจท้องถิ่นในคาบสมุทรมลายูซึ่งแต่เดิมอาจจะสืบทอดมาตั้งแต่สมัยศรีธรรมโศกราชสลายตัวลง ศูนย์กลางของอำนาจท้องถิ่นนี้เคยอยู่ที่นครศรีธรรมราช ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ, เกียรติยศของราชวงศ์เก่าแก่, ศูนย์กลางของปฐนียสถานและพระพุทธรศาสนา, ผู้พันศูนย์อำนาจอื่น ๆ ในภาคใต้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บัดนี้ก็ได้แตกสลายลง เมืองบริวารทั้งหลายหลุดไทรมจากการยึดของชาว “อินโดนีเซีย” จนเกิดอำนาจท้องถิ่นใหม่ที่สัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งยังไม่อยู่ในกรอบของจารีตการปกครองเดียวกันอย่างที่เคยเป็นมา เหตุฉะนั้นในเวลาหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ตอนปลายไปโดยประมาณ อำนาจท้องถิ่นในภาคใต้ก็จะกระจายออกจากกันกลายเป็นอำนาจท้องถิ่นระดับย่อยที่ไม่ผูกพันกันเองต่างต้องพึ่งพากรุงศรีอยุธยาในระดับใดระดับหนึ่ง ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นภาคใต้ในแง่ของผู้นำจึงขาดตอนลง ประจวบเวลาพอดีกับการที่นครศรีธรรมราชกำลังถูกเปลี่ยนสถานะในราชอาณาจักรจากเมืองพระยามหานครมาสู่หัวเมืองเอก

แม้แต่อำนาจท้องถิ่นเก่าในเมืองนครศรีธรรมราชเองก็อันตรธานไปด้วย เมืองนครศรีธรรมราชหมดสิ้นศักดิ์ศรีอย่างที่เคยดำรงมาเป็นเวลานาน เป็นเพียงท้องถิ่นอันหนึ่งที่มีอำนาจในปริมาณลดจำกัดลง และเกิดอำนาจท้องถิ่นใหม่ซึ่งไม่สัมพันธ์กับอำนาจท้องถิ่นเก่า “คนหน้าใหม่” เหล่านี้จะเข้ามาส่วยอำนาจของราชวงศ์เก่าซึ่งเคยมีมาอย่างกว้างขวางย่อมเป็นไปได้

สภาพการณ์เช่นนี้เองที่ราชอาณาจักรอยุธยาซึ่งได้พัฒนาระบบราชการขึ้นอย่าง
ซับซ้อนกว่า จะสามารถแทรกแซงเข้ามาสถาปนาอำนาจของตนอย่างชัดเจนขึ้นใน
“แคว้น” นครศรีธรรมราชเดิมได้ และเอกสารไทยในศตวรรษที่ 23 ลงมาล้วนสื่อ
ร่องรอยของอำนาจที่แทรกเข้ามาโดยตรงในนครศรีธรรมราชทั้งสิ้น

สถานะที่ไม่แน่นอนของหัวเมืองเอก

เมืองขึ้นเคยเป็นคุณประโยชน์แก่อโยธยาในแง่ที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่
ท้องถิ่นซึ่งเมืองขึ้นมีอำนาจอยู่ ดังเช่นนครศรีธรรมราชก็อาจช่วยอำนวยความสะดวกแก่
ราชอาณาจักรในอาณาบริเวณของระบบเมืองสิบสองนักษัตรในคาบสมุทรทั้งหมด นอกจากนี้
เมืองขึ้นยังสามารถรวมพลังกับอยุธยาเพื่อต่อต้านศัตรูร่วมกัน ดังเช่นที่นครศรีธรรมราช
และอยุธยาได้ร่วมมือกันในการทำสงครามต่อต้านมะละกาอยู่หลายทศวรรษ ผลประโยชน์
ทางเศรษฐกิจที่อโยธยาพึงได้จากเมืองขึ้นนครศรีธรรมราชก็คือ เมืองท่านครศรีธรรมราช
ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบเมืองท่าของการค้าส่งผ่านซึ่งมีอโยธยาเป็นศูนย์กลาง
(ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2526 : 87 - 99) ในศตวรรษที่ 21 การค้าระหว่างประเทศยัง
อาศัยการค้าส่งผ่านเป็นตัวทำรายได้หลัก สถานะเมืองขึ้นของนครศรีธรรมราชก็ให้ประ-
โยชน์ตอบแทนที่เพียงพอแก่อโยธยา

เมืองขึ้นมีบทบาทที่ชัดเจนแน่นอนในราชอาณาจักร แต่หัวเมืองเอกมีบทบาท
อย่างไร ?

แรงผลักดันสำคัญที่อยุธยาเปลี่ยนสถานะของเมืองขึ้นมาเป็นหัวเมืองเอกอาจจะ
มาจากเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเปลี่ยนวิถีทางการค้าระหว่างประเทศ สินค้าป่า, แร่ธาตุ,
และพืชผลบางชนิดเริ่มมีความสำคัญสูงมากกว่าสินค้าส่งผ่านจากจีนหรือจากอินเดียและ
ตะวันออกกลางในการค้าระหว่างประเทศของอยุธยา เพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าป่า, แร่ธาตุ,
และพืชผลบางชนิดนั้น อยุธยาจำเป็นต้องเข้าควบคุมเมืองขึ้นอันเป็นแหล่งผลิตมากขึ้น
และเพื่อจะควบคุมได้มากขึ้นก็จำเป็นต้องทำลายอำนาจท้องถิ่นเดิมซึ่งใหญ่และมีอิทธิพล
สูงลง หรืออย่างน้อยก็ไม่ช่วยรักษอำนาจท้องถิ่นนั้นไว้ต่อไป หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับ

การค้าในนครศรีธรรมราชนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา (ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น) จึงสะท้อนการที่รัฐบาลกลางเข้าไปถือประโยชน์โดยตรงในการค้าระหว่างประเทศของ นครศรีธรรมราชมากขึ้นตลอดมา

แต่การที่ขาดอำนาจท้องถิ่นขนาดใหญ่ที่มีประสิทธิภาพในหัวเมืองเอก ก็เป็นผลให้หัวเมืองเอกไม่สามารถมีบทบาททางการเมืองในราชอาณาจักรอย่างในเมืองขึ้นเคยมีมา เช่นหัวเมืองเอกไม่มีกำลังเพียงพอจะอำนวยความสะดวกและสงบเรียบร้อยในอาณาบริเวณ ได้กว้างขวาง ดังในปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และต้นศตวรรษที่ 23 นครศรีธรรมราชไม่สามารถปราบกบฏที่เกิดขึ้นในสงขลา, บัตตานี และไทรบุรีได้เอง อยุธยาต้องใช้กำลังของตนหรือใช้การทูตเพื่อปราบการกบฏในหัวเมืองเหล่านั้นเอง นอกจากนี้แล้วหัวเมืองเอกก็ยังไม่สามารถช่วยอยุธยาในการต่อสู้กับศัตรูร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในต้นศตวรรษที่ 23 นครศรีธรรมราชไม่เคยมีส่วนช่วยอยุธยาในการพิพาทกับบริษัทอินเดียตะวันออกของวิลันดา หรือไม่มีส่วนช่วยอยุธยาในการสงครามกับประเทศอังกฤษโดยสิ้นเชิง และดูเหมือนว่า นครศรีธรรมราชอาจจะไม่เคยส่งกำลังมาช่วยรบกับพม่าในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ด้วย การเข้าควบคุมเพื่อหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจของอยุธยาในหัวเมืองขึ้นนั้น อยุธยาต้องสูญเสียกำลังทางการเมืองของเมืองขึ้นเป็นการแลกเปลี่ยน

กล่าวโดยสรุป เมืองขึ้นให้ประโยชน์แก่เมืองหลวงในทางการเมืองแต่ให้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจน้อย หัวเมืองเอกอาจให้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจมากกว่า แต่ก็ให้ประโยชน์ทางการเมืองแก่ราชอาณาจักรได้น้อย

นโยบายของอยุธยาที่มีต่อนครศรีธรรมราชนับตั้งแต่ได้ผนวกเอาเป็นหัวเมืองเอก มาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น ผันแปรไปตามสภาวะทางการเมืองในท้องถิ่นและในราชอาณาจักร โดยพยายามรักษาเป้าหมายหลักคือการถือประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากขึ้นกว่าเมื่อเป็นเมืองขึ้น เช่น การเกณฑ์ส่วย, การผูกขาดการค้าหรือสินค้า ฯลฯ จากหลักฐานที่มีอยู่ไม่มากนัก เราอาจกำหนดความเปลี่ยนแปลงของนโยบายได้ดังนี้

ครั้งแรกของศตวรรษที่ 23

ในเรื่อง “*กัลปนาวัตจังหวัดพัทลุง*” ได้ออกชื่อบุคคลที่ได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไว้หลายคน โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่พวก “อุซงคตนะ” ได้โจมตีดินแดน

แถบนี้และก่อให้เกิดความระส่ำระสายจนอำนาจท้องถิ่นเดิมถูกทำลายลง และบ้านเมืองเกือบกลายเป็นบ้านร้างเมืองร้างไปหลายแห่ง

ชื่อเจ้าเมืองเหล่านี้เท่าที่รวบรวมได้คือ “ออกพระราชเดชชัย”, “ออกพระศรีไสยรัตน์รังสี”, “มีตราโกษาธิบดีออกมาให้ออกขุนทรเนทรเทพและเจ้าพลภายณราชมาวังเมืองนครศรีธรรมราช” และเคยเลื่อน “ออกหลวงชัยราชาราชสงคราม” เจ้าเมืองพัทลุงไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

น่าสังเกตว่าศของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏในที่นี้ดูจะต่ำเกินไปกว่าที่กล่าวทั้งในพระราชพงศาวดารและกฎหมายตราสามดวง และน่าจะต่ำกว่าเกียรติศักดิ์ของ “อุปราช” เมืองนครดังที่พิเรศรายานไว้ในพุทธศตวรรษที่ 21 (ยศของขุนนางส่วนกลางในปลายศตวรรษที่ 22 และ 23 ได้ “เพ้อ” คือสูงขึ้นมากแล้ว) จึงชวนให้คิดว่าหลังความระส่ำระสายที่เกิดจากการรุกรานของประชาชน “อินโดนีเซีย” อำนาจท้องถิ่นเดิมของนครศรีธรรมราชได้สลายตัวลงจนสิ้นเชิง เกิดอำนาจท้องถิ่นระดับย่อยขึ้นทั่วไป บุคคลที่ได้ออกชื่อไว้เหล่านี้คือหัวหน้าของอำนาจท้องถิ่นย่อยที่ได้รับความไว้วางใจจากกรุงศรีอยุธยา เพราะต่างก็พยายามสร้างความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาเพื่อให้ได้รับการรับรองฐานะที่ไม่มั่นคงของตนเอง ดังสำนวนของ “เรื่องกลับนาวัดจังหวัดพัทลุง” กล่าวว่า คนเหล่านี้พากัน “เข้าไปกรุงศรีอยุธยา” และได้รับแต่งตั้งออกมาวังเมือง

เหตุฉะนั้นจึงเข้าใจว่าในระยะแรกหลังจากที่ได้ผนวกเอาแคว้นนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกแล้ว นโยบายของกรุงศรีอยุธยาก็คือรักษาให้อำนาจท้องถิ่นในแถบนี้กระจัดกระจายออกเป็นอำนาจท้องถิ่นระดับย่อยต่อไป และเลือกที่จะสนับสนุนอำนาจท้องถิ่นย่อยบางกลุ่มซึ่งไม่มีทางขยายหรือรื้อฟื้นอำนาจท้องถิ่นระดับใหญ่ที่ครอบงำอำนาบบริเวณกว้างขวางขึ้นได้ใหม่

แม้ว่านโยบายเช่นนี้จะทำให้อยุธยาสามารถควบคุมหัวเมืองได้สะดวกขึ้น เพราะไม่มีกำลังมากพอจะแข็งเมืองได้ แต่ก็ก่อให้เกิดปัญหาในตัวเองได้มาก เช่น การเกลี้ยกล่อมผู้คนที่แตกงานชานเช่นเมื่อคราวที่ถูก “แขกสลัด” รุกรานให้คงคืนภูมิลำเนาที่ทำได้ยาก แม้แต่การป้องกันตนเองจากการปล้นสะดมของ “แขกสลัด” ระลอกใหม่ก็ไม่สามารถทำได้ด้วยเช่นกัน ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ได้กล่าวแล้วว่า กรุงศรีอยุธยาไม่สามารถอาศัย

กำลังจากหัวเมืองในภาคใต้เพื่อปราบกบฏของสงขลา, ปัตตานีและไทรบุรีได้เท่าไร จำเป็นต้องยกกองทัพลงมาทำการปราบปรามเอง นครศรีธรรมราชซึ่งเคยเป็นตัวแทนอำนาจของราชธานีหมดความแข็งแกร่งอย่างที่เคยมีมา เพราะฉะนั้นในระยะแรกที่มีการผนวกดินแดนในคาบสมุทรเข้ามาเป็นหัวเมืองเอกนั้น ยิ่งก่อให้เกิดความวุ่นวายปั่นป่วนในสังคมของภาคใต้เพิ่มขึ้นไปอีก สภาพของอำนาจท้องถิ่นระดับย่อยที่มีอยู่กระจัดกระจายเหล่านี้ อาจก่อให้เกิดการรบราฆ่าฟันกันเองกลายเป็นจลาจลก็ได้ ดังที่จะพบได้ในสมัยหลัง (ดูข้างหน้า) และอำนาจท้องถิ่นเหล่านี้ไม่สามารถเป็นตัวแทนของอยุธยาเพื่อสำเร็จกิจการการเมืองตั้งต้องการได้

ก่อนจะสิ้นกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ก็เข้าใจว่ารัฐบาลของราชอาณาจักรได้เปลี่ยนนโยบายการปกครองหัวเมืองเอกในภาคใต้ไปแล้ว และจะเป็นนโยบายการปกครองที่ใช้สืบมาจนถึงสิ้นกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310

ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 23

ในปลายครึ่งแรกของศตวรรษนี้ กรุงศรีอยุธยาได้ปรับนโยบายการปกครองหัวเมืองเอกในภาคใต้ใหม่ เพื่อเผชิญกับปัญหาทางการเมืองในภาคใต้เอง ได้แก่ การสร้างศูนย์กลางที่เป็นตัวแทนของอยุธยาขึ้นในท้องถิ่น โดยการส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลางมาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช อาจด้วยความหวังว่าศูนย์กลางที่เป็นตัวแทนอำนาจรัฐบาลกลางในท้องถิ่นจะเข้มแข็งขึ้นพอที่จะเผชิญกับการปราบกบฏ และการปล้นสะดมของ "แขกสลัด" ได้เอง โดยการรวบรวมอำนาจท้องถิ่นอื่น ๆ เพื่อจัดการกับปัญหาในภาคใต้โดยเป็นภาระแก่อยุธยาน้อยลง

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ผลักดันให้มีการปรับนโยบายนั้นคงจะมาจากปัญหาเฉพาะหน้าซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลพระเพทราชา ได้แก่ การกบฏของขุนนางโดยเฉพาะขุนนางในหัวเมือง ในราว พ.ศ. 2242 พระยายมราชสังข์ซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาในสมัยพระนารายณ์ ได้ก่อการกบฏตั้งแข็งเมืองขึ้น กรุงศรีอยุธยาต้องใช้กำลังในการปราบปรามอยู่นาน อีกทั้งพระเจ้าแผ่นดินราชวงศ์ใหม่ก็ไม่ค่อยไว้วางพระทัยขุนนางที่ถือทัพไปปราบปรามด้วย เกรงว่าจะเข้าร่วมกับพวกกบฏแล้วพากันโค่นล้มพระองค์ลง จึงได้มีการลงโทษทัณฑ์ขุนนางในช่วงนี้อย่างร้ายกาจจำนวนมาก แม้กระนั้นการปราบกบฏก็ประสบความสำเร็จในที่สุด (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36* ; 146-158) แต่พระยายมราชสังข์สามารถ

หลบหนีไปซ่อนสมุหนายกและก่อกบฏที่นครศรีธรรมราชได้ใหม่อีก ต้องส่งกองทัพไปปราบปรามในภาคใต้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 : 264) การที่พระยายมราชสังข์สามารถนำพรรคพวกไปตั้งตัวในนครศรีธรรมราชได้โดยง่ายนั้น แสดงให้เห็นอยู่แล้วว่าอำนาจท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชนั้นอ่อนแอเกินกว่าจะต้านทานได้สะดวก เพราะฉะนั้นการให้อำนาจท้องถิ่นอ่อนแอแม่ให้ประโยชน์แก่อยุธยาในแง่การควบคุมได้ง่าย แต่ก็ก่อให้เกิดปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงของราชอาณาจักรได้ง่ายเช่นกัน โดยเฉพาะในสมัยที่ขุนนางส่วนกลางไม่ได้รับความไว้วางใจก็เกรงว่าขุนนางส่วนกลางที่มีเกียรติยศและบริวารมากจะหลบหนีไปอาศัยนครศรีธรรมราชหรือหัวเมืองเอกภาคใต้ในการตั้งเมืองต่อรัฐบาลกลาง ดังกรณีของพระยายมราชสังข์นี้ การกบฏของพระยายมราชสังข์จึงช่วยทำให้รัฐบาลกลางมองเห็นปัญหาของการจัดการปกครองหัวเมืองเอกภาคใต้โดยวิธีกระจายอำนาจท้องถิ่นออกเป็นอำนาจย่อยนั้นได้ชัดเจนขึ้น และนำไปสู่การปรับนโยบายเพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองทั้งของท้องถิ่นและของราชอาณาจักร

หลักฐานที่แสดงว่าได้มีการส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลาง (ซึ่งไว้วางใจได้) ออกไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น คำนวณเวลา (หลักฐานไม่ระบุศักราชไว้แน่ชัด) ว่าตกอยู่ในราวครึ่งหลังของศตวรรษที่ 23 ทั้งนี้ เท่าที่รวบรวมไว้ได้โดยไม่สามารถระบุลำดับเวลากันได้มีดังนี้ “เรื่องกัลปนาวัตจัดจังหวัดพัทลุง” กล่าวถึง “ญากกรีผู้เป็นออกญานครและที่เจ้าเมืองไชยญ่าม...” (คณะกรรมการจัดพิมพ์ฯ, 2510 : 70) ดูเหมือนไม่น่าสงสัยว่า “ญากกรี” คือออกญาจกรี สมุหนายกซึ่งได้เป็นทั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองไชยาพร้อมกัน คือมีอำนาจดูแลได้กว้างขวาง ความที่รับราชการในส่วนกลางจนถึงได้เป็นสมุหนายกเสียก่อนเช่นนี้ ทำให้เข้าใจว่าไม่น่าจะเป็นคนพื้นเพในภาคใต้มาก่อน

ขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีกคนหนึ่งปรากฏชื่อในทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชซึ่งชำระรวบรวมของเก่าในรัชกาลที่ 2 กล่าวอ้างถึง “สมุทดำแหน่งครั้งพระยาสุโขทัยออกมาเป็นเจ้าพระยานคร” (ตรี, 2505 : 97) ตำแหน่งพระยาสุโขทัยนี้ตามทำเนียบในกฎหมายมียศเป็นออกญา และแม้ว่าสุโขทัยจัดว่าเป็นเมืองโท แต่เจ้าเมืองก็ถือศักดินา 10,000 เหมือนกันกับเจ้าเมืองเอกทั้งสอง พระยาสุโขทัยจึงต้องไม่ใช่ขุนนางเล็กๆ และไม่น่าจะคิดไปได้ว่าเป็นคนท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราชเช่นกัน

ยังมีสำเนากฎตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชครั้งกรุงเก่าซึ่งเหลือตกทอดมาเพียงฉบับเดียว ก็ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2258 ได้โปรดให้ “พระยาไชยาริเบศร์” เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (ตรี, 2505 : 161-169) ราชทินนามนี้ไม่ปรากฏในทำเนียบ แต่ต้องไม่ใช่เจ้าเมืองไชยาซึ่งมีราชทินนามและยศตามทำเนียบว่า “ออกพระวิจิตรภักดี” เป็นเพียงเจ้าเมืองตรี หากจะมีราชทินนามที่พอจะใกล้เคียงกับไชยาริเบศร์อยู่บ้างก็คือออกญาไชยาริเบศร์เป็นเจ้าเมืองตะนาวศรี ถือศักดินา 10,000 เช่นเดียวกับเจ้าเมืองสุโขทัย อย่างไรก็ตาม ราชทินนามนี้อาจเป็นของขุนนางส่วนกลางก็ได้ เพียงแต่ว่ายศที่สูงส่งให้เห็นว่าต้องเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่และไม่น่าจะเป็นคนมีพื้นเพทางนครศรีธรรมราชเช่นกัน

ขุนนางส่วนกลางคนสุดท้ายที่ปรากฏชื่อในหลักฐานคือพระยาราชสุภาวดี ซึ่งกล่าวกันในหลักฐานชั้นรองทั่วไปว่าได้เป็นเจ้าเมืองนครฯ เมื่อตอนกรุงแตก อย่างไรก็ตามมีหลักฐานชั้นต้นยืนยันว่าบุคคลผู้นี้มีจริงและยังมีชีวิตอยู่จนถึงปลายรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างน้อย ออกชื่อไว้ว่า “พระยาราชสุภาวดีละคร” (ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก : 479) เป็นขุนนางนอกราชการ ตำแหน่งราชสุภาวดีคือเจ้ากรมพระสุรัสวดีกลาง แม้ในทำเนียบให้มีศักดินา 5,000 และเป็นเพียงออกพระ แต่ในปลายอยุธยาตำแหน่งนี้เพิ่มพูนความสำคัญขึ้นมากจนส่วนใหญ่แล้วจะปรากฏยศเป็นพระยาทั้งสิ้น (H. G. Quaritch Wales, 1965 : 93-98) เพราะฉะนั้นพระยาราชสุภาวดีในปลายอยุธยาคนนี้จึงไม่ใช่ข้าราชการชั้นผู้น้อย ได้ไต่เต้าในราชการส่วนกลางจนได้ถึงระดับสูง ผิดแบบแผนธรรมเนียมของเชื้อสายตระกูลขุนนางท้องถิ่นซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองในสมัยหลัง จึงเข้าใจว่าพระยาราชสุภาวดีคนนี้ก็คงไม่ใช่คนมีพื้นเพในนครศรีธรรมราชมาก่อน เช่นเดียวกับขุนนางชั้นผู้ใหญ่คนอื่นที่ถูกส่งมาเป็นเจ้าเมืองนครในระยะนี้

นโยบายส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่มาปกครองหัวเมืองเอก เพื่อให้มีบารมีเหนืออำนาจท้องถิ่นระดับย่อยทั้งหลายโดยหวังว่าจะสามารถประสานอำนาจท้องถิ่นย่อยเหล่านี้เข้าด้วยกันในการประกอบภารกิจที่ได้รับมอบหมายจากอยุธยา เช่นการส่งส่วยหรือการเกณฑ์ทัพประสบความสำเร็จพอสมควร ตลอดช่วงครึ่งศตวรรษท้ายของกรุงศรีอยุธยา ไม่มีการกบฏอย่างใหญ่เกิดขึ้นในหัวเมืองภาคใต้, ไม่มีการรุกรานของ “แขกสลัด” จนก่อให้เกิดความระส่ำระสายในสังคม แต่การมีตัวแทนของอำนาจจากอยุธยามาอยู่ที่นครศรีธรรมราช

ไม่ได้เป็นการทำลายอำนาจท้องถิ่นระดับย่อยที่มีอยู่ทั่วไปในภาคใต้ ตัวแทนของอยุธยาสามารถปกครองภาคใต้ได้ก็ด้วยการประนีประนอมกับอำนาจท้องถิ่นเหล่านี้ในระดับหนึ่ง เหตุฉะนั้นภารกิจหลักที่จะสามารถปฏิบัติได้จึงเป็นภารกิจที่มีผลประโยชน์สอดคล้องกันกับอำนาจท้องถิ่นย่อยทั้งหลายด้วย เช่น การป้องกันตนเองจากการรุกรานของ “แขก” และ “แขกสลัด” อย่างไรก็ตาม นับว่าเป็นความบังเอิญของช่วงเวลาด้วยที่คาบสมุทรมลายูไม่มีภัยคุกคามขนาดใหญ่จากแหล่งใด เช่น บริษัทวิลันดากำลังเสื่อมอิทธิพลลง, กำลังการขยายตัวของพวกบุกิสส์ในสุมาตรา, บริษัทอังกฤษยังไม่กลับมาแสวงหาประโยชน์ในคาบสมุทร, รัฐมลายูค่อนข้างแตกแยกกันอย่างหนัก โดยเฉพาะหลังการเสื่อมสูญของราชวงศ์มะละกาที่ยะโฮร์

ช่วงระยะเวลาของศตวรรษที่ 23 จึงเป็นระยะเวลาที่คนต่างชาติต่างภาษาซึ่งได้ชิงเอาอำนาจท้องถิ่นไว้ในมือตนเอง ได้รับโอกาสให้ฝังตัวลงไปในพื้นที่นั้นและในระบบของราชอาณาจักร เช่น ตาตะปะระหมุที่สงขลาซึ่งเป็นมุสลิม, ตระกูลมุสลิมเดียวกันนี้ยังได้อำนาจท้องถิ่นไว้ในส่วนหนึ่งของพัทลุง, เพรีซีและเพรีมูยชาวต่างชาติ (ว่ากันว่าเป็นพรหมณ์จากอินเดีย) ก็ได้อำนาจอยู่ในพัทลุงเช่นกัน, เชื้อสายสุลต่านแห่งไทรบุรีเข้ามาร่วมในอำนาจท้องถิ่นที่เกาะกลาง ฯลฯ คนต่างชาติต่างภาษาเหล่านี้ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองในท้องถิ่นตามคำสั่งของรัฐบาลกลางบ้าง ได้รับแต่งตั้งเป็นกรมการเมืองบ้าง จึงค่อย ๆ ถูกกลืนเข้าไปสู่ระบบราชการไทยแน่นแฟ้นขึ้น จนมีการเปลี่ยนศาสนาและกลายเป็นอำนาจท้องถิ่นอย่างแท้จริงในเวลาต่อมา

แต่อำนาจท้องถิ่นไม่ได้เกิดขึ้นและหยุดการแตกตัวเพียงเท่านั้น ในปลายศตวรรษที่ 23 และต้นศตวรรษที่ 24 มีหลักฐานเกี่ยวกับอำนาจท้องถิ่นของคนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ใช่อำนาจท้องถิ่นเดิม ดังเช่นอำนาจท้องถิ่นของกลุ่มพระสงฆ์ขลาง (โยม) หรืออำนาจท้องถิ่นของกลุ่มตระกูลของนายเฮาเหยียง (ดู เจ้าพระยาวิเชียรคีรี, 2514) ในเมืองสงขลา หรือกลุ่มเงินที่น่าจะมีอำนาจท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชเองคือกลุ่มเงินปาด (หลวงอนุสรสิทธิกรรม, 2475 : 51) เป็นต้น เหตุฉะนั้นในพุทธศตวรรษที่ 23-24 เมื่อพิจารณาจากภายนอกดูเหมือนว่านโยบายหัวเมืองเอกของอยุธยาทำให้เกิดความสงบขึ้นทั่วไปในภาคใต้ แต่แท้ที่จริงแล้วเบื้องล่างความสงบเรียบร้อยนั้นคือการแตกแยกของอำนาจท้องถิ่น

ระดับย่อยที่เฟื่องฟูขึ้นจากสภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองของภาคใต้ซึ่งเปลี่ยนแปลงไป อำนาจท้องถิ่นย่อยเหล่านี้ยอมอยู่ในระเบียบที่ราชอาณาจักรอยุธยาจัดไว้ให้ แต่ก็ทำให้ถูกจับประสานให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ เมื่อใดก็ตามที่อำนาจของราชอาณาจักรสลายลง ความปั่นป่วนวุ่นวายในภาคใต้อาจเกิดขึ้นได้ทันที เพราะเชื้อแห่งความแตกแยกและความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มอำนาจท้องถิ่นอันหลากหลายเหล่านี้ ก็เพียงพอที่จะก่อให้เกิดสภาพจลาจลขึ้นได้อีก ทั้งนี้เนื่องจากตัวแทนของราชอาณาจักรย่อมหมดอำนาจไปโดยปริยาย

เหตุฉะนั้นในสงครามครั้งเสียกรุง ขณะที่พม่ากำลังล้อมพระนครอยู่นั้น นครศรีธรรมราชและหัวเมืองภาคใต้ที่อยู่ต่ำลงไปกว่านั้นจึงปลีกตัวออกจากราชอาณาจักรอยุธยา โดยรวมตัวกันภายใต้การนำของอำนาจท้องถิ่นย่อยกลุ่มหนึ่งในนครศรีธรรมราช และรู้จักกันในประวัติศาสตร์ว่า “ชุมชนเจ้านคร”

หัวเมืองเอกนครศรีธรรมราชในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

กล่าวกันในหลักฐานรุ่นหลังว่าเจ้านคร (หนู) นั้นเคยเป็นหลวงสิทธิ นายเวรมหาดเล็กในกรุงศรีอยุธยา (หลวงอนุสรสิทธิกรรม, 2475 : 48) ได้รับแต่งตั้งเป็นพระปลัดเมืองนคร (ตรี, 2505 : 175) เมื่อก่อนกรุงแตก ได้แต่งงานกับหญิงชาวนคร ชื่อหม่อมทองเหนี่ยว ซึ่งเป็นธิดาของคหบดีชาวจีนอันมีชื่อเสียงในเมืองนครศรีธรรมราช ชื่อจินปาด กล่าวกันว่า ศพของจินปาดซึ่งเป็นพ่อตาของพระปลัดหนุยังฝังอยู่ที่ริมคลองที่จะไปท่าแพ และเรียกกันว่าก่งจนถึงสมัยหลัง (หลวงอนุสรสิทธิกรรม, 2475 : 51) การที่ยังจดจำกันถึงโคตรเหง้าทางหม่อมทองเหนี่ยวรวมทั้งระบุถึงที่ฝังศพของพ่อตาทำให้เห็นว่าพระปลัด (หนู) คงไม่ได้มีบรรพบุรุษของตนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช มิเช่นนั้นแล้วก็น่าจะยกย่องวัดหรือ “บ๊ว” ของบรรพบุรุษขึ้นเป็นพิเศษบ้าง

คำนวณจากอายุของธิดาเจ้านครแล้ว ทำให้เห็นว่าพระปลัดหนุซึ่งแม้ไม่ใช่คนมีพื้นเพในนครศรีธรรมราช แต่ก็ต้องได้รับแต่งตั้งเป็น กรมการผู้ใหญ่ของเมืองมานานแล้ว อย่างน้อยก็ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระเจ้าบรมโกศหรือรัชกาลพระเจ้าอู่ทอง เพราะเหตุที่ได้เป็นกรมการผู้ใหญ่อยู่ในนครศรีธรรมราชอยู่นาน อีกทั้งยังได้แต่งงานกับคหบดีที่มี

ทรัพย์และชื่อเสียงของเมือง อันอาจเป็นหัวหน้าของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นหนึ่งในเมืองนครฯ ด้วยก็ได้ จึงทำให้เจ้านครได้มีโอกาสส่งตัวลงไปใช้อำนาจท้องถิ่นทางสายภรรยา และกลายเป็นผู้นำของอำนาจท้องถิ่นหนึ่งในนครศรีธรรมราชเมื่อก่อนกรุงแตก และเมื่อกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถอำนวยความสะดวกมาถึงนครศรีธรรมราชได้อีกเพราะถูกข้าศึกล้อมไว้ จึงเป็นธรรมดาที่เจ้านครจะเป็นอำนาจท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งแยกตัวออกจากราชอาณาจักร

แต่เหตุผลที่เจ้านครสามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ไม่แต่เพียงในท้องที่หนึ่งของเมืองนคร แต่หารวมไปถึงหัวเมืองอื่นทางใต้ของนครศรีธรรมราชคือพัทลุงและสงขลาด้วย ไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากเจ้านครสามารถปราบอำนาจท้องถิ่นอื่น ๆ ลงได้สำเร็จ หากเป็นเพราะหัวเมืองภาคใต้จากนครศรีธรรมราชลงไปต้องเผชิญการรุกรานของ “แขกสลัด” และรัฐมลายู เมื่ออำนาจของราชอาณาจักรอยุธยาสลายไปแล้ว หัวเมืองเหล่านี้ก็จำเป็นต้องรวมตัวกันเพื่อต่อต้านการรุกรานดังกล่าว ด้วยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่งเจ้านครได้เป็นผู้นำของกลุ่มพันธมิตรที่จะต่อต้าน “แขก” สำเนากฎตั้งเจ้านครครั้งกรุงธนบุรีก็ยกความดีความชอบของเจ้านครในการนี้ไว้ว่า “ครั้งพระนครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึกแต่ก่อน ฝ่ายกรมการพลเมือง ๆ นครหาที่พึ่งไม่ ยกปลัดเมืองขึ้นผ่านแผ่นดิน...ก็ได้พึ่งพาอาศัยส่วยยุทฺธิชงชัยชนะแขกข้าศึก ถ้าหาไม่ชนทสิมาก็จะระส่ำระสายเป็นไป ความชอบมีอยู่กับแผ่นดิน...” (ตรี, 2505 : 175) ด้วยเหตุฉะนั้นอำนาจของเจ้านครซึ่งเป็นอำนาจท้องถิ่นกลุ่มหนึ่ง จึงมิได้มีอยู่อย่างเด็ดขาด ต้องปล่อยให้อำนาจท้องถิ่นอื่น ๆ ที่มีได้อ่อนน้อมเป็นพรรคพวกของเจ้านครตั้งตัวอยู่ในท้องที่ของตนเองต่อไป

ในระหว่างที่เจ้านครเป็นใหญ่อยู่นั้น ได้ใช้ญาติ (ทางฝ่ายภรรยา?) และพรรคพวกในกลุ่มอำนาจของตนออกไปเป็นเจ้าเมืองที่ขึ้นกับเมืองนคร กล่าวคือหลานชายได้เป็นเจ้าเมืองพัทลุง และเมื่อหลานชายถึงแก่กรรมก็ได้ให้พระยาพิมลซึ่งมาจากกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในเกาะกลางเป็นพระยาพัทลุงแทน (หมื่นสนิทภริมย์, 2514 : 118) ส่วนที่สงขลา เจ้านครก็ให้ญาติอีกคนหนึ่งชื่อหลวงวิเถียนเป็นเจ้าเมืองสงขลา (เจ้าพระยาวิเชียรคีรี, 2514 : 4-6) แต่อำนาจท้องถิ่นทั้งในพัทลุงและสงขลา ซึ่งมีอยู่เดิมก็ยังคงอยู่ แม้จะเจ้านครได้ขยายกลุ่มของตนเข้าไปในท้องที่เหล่านี้แล้ว ดังเช่นที่พัทลุงก็มีกลุ่มของมุสลิมซึ่งสืบตระกูลมาจาก “มาหุมแขก” และจะได้กลับเป็นเจ้าเมืองพัทลุงในภายหลัง ส่วนที่

สงขลา^๕ ยังมีกลุ่มของพระสงขลา (โยม) ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีจะโปรดให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาอยู่ระยะหนึ่ง และเป็นกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในสงขลาที่มีอิทธิพลสูงมาก (เจ้าพระยาวิเชียรคีรี, 2514 : 5-6 และ พระยาวิเชียรคีรี, 2507 : 35-46)

และเพราะ “ชุมนุมเจ้านคร” มิได้ครอบครองดินแดนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริง เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปปราบใน พ.ศ. 2312 อำนาจท้องถิ่นในกลุ่มอื่นจึงไม่ช่วยป้องกันต่อสู้ ชำช้าราชการของเจ้านครเองก็ยังลอบไปเข้าหาพระเจ้ากรุงธนบุรีอีกด้วย (เจ้าพระยาวิเชียรคีรี, 2514 : 4-5) อันแสดงให้เห็นความไม่มั่นคงภายในของ “ชุมนุมเจ้านคร” ซึ่งเกิดขึ้นจากความจำเป็นเฉพาะหน้า และการประนีประนอมกันของกลุ่มอำนาจหลากหลายชั่วคราว

พระบรมราชาโบายของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการปกครองหัวเมืองภาคใต้ นั่นคือ ความพยายามจะสืบทอดนโยบายของอยุธยา ได้แก่ การส่งคนสนิทที่ไว้วางใจได้อันมียศหรือตำแหน่งสูงในส่วนกลางไปปกครองเป็น ประธานแก่กลุ่มอำนาจท้องถิ่นย่อยทั้งหลาย ด้วยเหตุฉะนั้น จึงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่คือเจ้านราสูริยวงศ์ได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนที่พัทลุงโปรดให้ “มหาดเล็ก” ของพระองค์คนหนึ่งชื่อ “จัน” ได้เป็นเจ้าเมือง (หลวงศรีวรรณวัตร, 2507 : 342) เฉพาะที่สงขลาเท่านั้นที่พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องเลือกเอาอำนาจท้องถิ่นขึ้นเป็นเจ้าเมือง และได้โปรดให้นายโยมเป็นพระสงขลาตั้งที่กล่าวแล้ว

แต่การตั้งคนจากส่วนกลางไปปกครองภาคใต้ นั้นได้ยกเลิกไปในระหว่างรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี หลัง พ.ศ. 2319 เมื่อเจ้านราสูริยวงศ์ทิวคงแล้วก็โปรดให้เจ้านครได้กลับคืนเมืองเป็นเจ้าประเทศราช ส่วนที่พัทลุงได้ปลดพระยาพัทลุง (จัน) ออกแล้วให้นายขุนซึ่งสืบตระกูลมาจากอำนาจท้องถิ่นกลุ่มมุสลิมได้เป็นพระยาพัทลุงใน พ.ศ. 2315 ที่สงขลาได้ปลดเจ้าเมืองออกแล้วตั้งคนใหม่ซึ่งเป็นชาวจีนขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทนใน พ.ศ. 2318 กล่าวโดยสรุปก็คือในที่สุดแล้วพระเจ้ากรุงธนบุรีกลับต้องหันไปใช้นโยบายที่ประนีประนอมกับอำนาจท้องถิ่น และอำนาจท้องถิ่นที่ได้รับเลือกสรรแล้วก็จะได้กลับคืนไปมีอำนาจในท้องถิ่นของตนใหม่ แม้แต่หลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เฮาเหยียง) ซึ่งตระกูลไม่เคยเป็นเจ้าเมืองมาก่อน แต่ก็เป็นอำนาจท้องถิ่นหนึ่งในสงขลาเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม พระบรมราชาบายของพระเจ้ากรุงธนบุรีในระยะหลังก็ไม่เหมือนกับนโยบายของอยุธยาในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 ที่เดียวกัน ข้อแตกต่างที่พอมองเห็นได้มีอยู่สามประการ ซึ่งมีความสำคัญเพราะจะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ราชวงศ์จักรีจะใช้ในเวลาต่อมากับหัวเมืองในภาคใต้ด้วย

1. สายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างราชสำนักและกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่ได้รับเลือกสรรถูกเน้นมากขึ้น นอกจากทรงรับเอาธิดาเจ้านครมาเป็นพระสนมเอกแล้ว ยังได้ถือว่าการที่ธิดาเจ้านครได้มีพระราชโอรสกับพระองค์แล้วเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งในการที่โปรดให้เจ้านครได้กลับคืนเมือง ดังที่กล่าวเป็นคำปรารภไว้ในสำเนาฎตั้งเจ้านคร (ตรี, 2505 : 75) นอกจากนี้ก็ยังมีหลักฐานบางแห่งกล่าวว่า พระยาพัทลุง (ขุน) ก็ได้ถวายธิดา (บางแห่งว่าน้องสาว) ให้ได้รับราชการฝ่ายในเช่นกัน ส่วนหลวงสงขลานั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดรับเอาบุตรชายคนโตไปเลี้ยงในพระราชวัง

2. ในคราวที่โปรดให้เจ้าพระยานครคืนเมืองนั้น ก็ได้โปรดให้เจ้าพระยาอินทวงษาคุมเรือรบถือพล 500 ออกไปด้วย แล้วมีรับสั่งว่าให้เจ้าพระยาอินทวงษา "อยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัดส่วยสาอากรในเมืองนครแคว้นหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนคร" (ตรี, 2505 : 181) เจ้าพระยาอินทวงษาได้ไปตั้งวังปราบที่ปากพระระหว่งเมืองกลางและตะกั่วทุ่งในเวลาต่อมา เพื่อเร่งรัดส่วยตีบุกและสะสมกำลังรบทางน้ำไว้คุมทะเลหน่นนอก (ประมวลหลักฐานสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภาคที่ 1 : 42) ทางเมืองหลวงจึงมีกำลังของตนปรากฏอยู่ในภาคใต้ตลอดเวลา สามารถเรียกเกณฑ์ทัพยากรที่ต้องการและควบคุมมิให้อำนาจท้องถิ่นเหล่านี้เอาใจออกห่างได้ง่าย ๆ

3. แม้ว่าได้ยกฐานันดรของเจ้านครไว้สูงเพียงใด แต่อำนาจที่แท้จริงของเจ้านครนั้นก็มิได้มากนัก อำนาจของเจ้านครที่เคยตั้งเจ้าเมืองพัทลุงและสงขลาไม่มีอีกแล้ว เพราะเจ้าเมืองทั้งสองนั้นได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งที่ได้กล่าวแล้ว แม้เมืองสงขลาซึ่งเคยขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชก็ถูกจับแยกออกเสียใน พ.ศ. 2320 (พระยาวิเชียรคีรี, 2507 : 30-34) ให้ขึ้นพระนครโดยตรง กล่าวโดยสรุป แนวโน้มของการปกครองภาคใต้ก็คือ แม้ว่าสนับสนุนอำนาจท้องถิ่นบางกลุ่มให้ได้เป็นใหญ่ แต่ก็จำกัดอำนาจนั้นไม่ให้ขยายตัวไปในอาณาบริเวณที่กว้างขวางได้ เช่นมีกำลังทหารของรัฐบาล

กลางตั้งอยู่ใกล้เคียง หรือการแยกระบบเมืองขึ้นซึ่งน่าจะเป็นหัวใจของการตั้งเมืองเอก—โท—ตรีในสมัยหนึ่ง ให้แต่ละเมืองขึ้นกับรัฐบาลกลางโดยตรง ฐานะของเมืองเอกและเมืองโทหรือเมืองตรีจึงแทบไม่มีอะไรต่างกัน นอกจากเกียรติยศที่ว่างเปล่าทั้งหลายเท่านั้น การแข่งขันชิงดีกัน ระหว่างเมืองเอกราชธรรมราชและเมืองตรีสงขลาใน สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นตัวอย่างที่ดีซึ่งชี้ให้เห็นว่าเมืองเอกในสมัยหลังไม่มีความหมายมากนัก

อย่างไรก็ตาม ในช่วงรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี อำนาจท้องถิ่นย่อย ๆ ที่ได้รับเลือกสรรให้เป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางยังไม่สามารถขจัดอำนาจท้องถิ่นย่อยอื่น ๆ ในอาณาบริเวณเมืองของตนไปได้ ความสงบเรียบร้อยโดยปราศจากการแข่งดีกันระหว่างอำนาจท้องถิ่นต่าง ๆ ในแต่ละเมืองนั้นเกิดขึ้นได้ด้วยบารมีของรัฐบาลกลาง เพราะฉะนั้นเมื่อรัฐบาลกลางของราชวงศ์ธนบุรีสลายลงอย่างฉับพลันใน พ.ศ. 2325 สภาพจลาจลเพราะการรบราฆ่าฟันกันเองของอำนาจท้องถิ่นในหัวเมืองบ่กษได้ก็เกิดขึ้นทันที ดังที่กล่าวในสำเนาฎตั้งเจ้าพืดเป็นเจ้าพระยานครใน พ.ศ. 2327 ว่า “..แลลักษณะทุกวันนี้ เมืองข้าขอบขัณฑสีมาบ่กษได้ฝ่ายตะวันออกโดยปริมณฑลรอบคอบไม่สงบราบคาบ กอบไปด้วยจลาจลทำการณรงค์สงครามเกิดการรบพุ่งกันทุกแห่งทุกตำบลอยู่...” (ตรี, 2505 : 192) และเพราะสภาพจลาจลเช่นนี้เองที่ทำให้ราชวงศ์จักรีซึ่งเมื่อเริ่มปราบดาภิเษกนั้นหาได้มีอำนาจเหนือนครศรีธรรมราชลงไปไม่ สามารถสถาปนาอำนาจของตนเหนือดินแดนบริเวณนี้ได้โดยง่ายใน พ.ศ. 2327 เนื่องจากกลุ่มอำนาจท้องถิ่นต่าง ๆ ก็ต้องการรัฐบาลกลางมาอำนวยความสะดวกทางการเมืองให้เช่นเดียวกัน ยังไม่พักต้องกล่าวถึงการป้องกันตนเองจาก “แขกข้าศึก”

นโยบายของราชวงศ์ธนบุรีในภาคใต้ได้รับการสืบทอดมาในราชวงศ์จักรี กลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่ได้รับการเลือกสรรจำนวนหนึ่งก็ได้โอกาสค่อย ๆ สร้างฐานะของตนให้สูงขึ้น มีกำลังทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจมากขึ้น จนกลายเป็นอำนาจท้องถิ่นที่ใหญ่ที่สุดในเมืองของตน แม้แต่การส่งขุนนางส่วนกลางไปตั้งเร่ร่อนวัดส่วยสาอากรดังเช่นเจ้าพระยาอินทวงษา ก็ยังคงทำต่อมาในราชวงศ์จักรี คือ การส่งเจ้าพระยาสุรินทราชาไปเป็นผู้กำกับหัวเมืองทะเลหน้่านอกแปดหัวเมือง

ตระกูลของอำนาจท้องถิ่นที่ได้รับเลือกสรรในภาคใต้อีกหลายตระกูลจะสามารถสืบทอดอำนาจกันได้ในตระกูลอย่างมั่นคงในราชวงศ์จักรี จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูปการปกครอง ในที่สุดหลังความปั่นป่วนวุ่นวายเนื่องจากการสลายตัวของกลุ่มอำนาจศรีธรรมมาโคกราชในศตวรรษที่ 22 สถานะอันสับสนของหัวเมืองเอกราชศรีธรรมราชในราชอาณาจักรก็ได้บรรลุถึงทางออกอันหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์อย่างที่เราจักกันดีในต้นรัตนโกสินทร์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองเอกและหัวเมืองอื่นของภาคใต้ในทางปฏิบัติ นครศรีธรรมราชได้ผ่านสถานะของหัวเมืองเอกมาสู่ความเป็นหัวเมืองเฉยๆ เสียแล้ว แม้ว่าในทางทฤษฎีคือกฎหมายและทำเนียบราชการ ยังจัดนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกอยู่ก็ตาม

ภาพที่พอมองเห็นได้ก็คือ อำนาจท้องถิ่นในภาคใต้แตกย่อยออกเป็นอำนาจท้องถิ่นเล็ก ๆ ที่มีบทบาทและอิทธิพลอยู่ในวงจำกัด และด้วยเหตุดังนั้นจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะท้าทายอำนาจของรัฐบาลกลางได้จริงจัง แม้ว่าเจ้านคร (หนู) อาจแสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อราชวงศ์จักรีในระยะ 2 ปีแรกของราชวงศ์ แต่การปลดเจ้านคร (หนู) ก็ไม่ทำให้เกิดการจลาจลขึ้นในนครศรีธรรมราช ตลอดระยะเวลาที่ราชวงศ์จักรีปกครองภาคใต้ก่อนที่จะสร้างระบบราชการแผนใหม่ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 25 นั้น ไม่ปรากฏว่าเกิดการกบฏในหัวเมืองไทยของคาบสมุทรมลายูเลย

ความอ่อนแอของภาคใต้นี้ รัฐบาลในกรุงเทพฯ ต้องจ่ายเพื่อซื้อหามาด้วย ไม่ใช่ของที่ได้มาเปล่า นั่นก็คือในระยะหนึ่งศตวรรษกว่านี้ รัฐบาลของราชวงศ์จักรีต้องส่งทัพลงมาขับไล่พม่า หรือปราบกบฏมลายู หรือแสดงแสนยานุภาพแก่อังกฤษ หรือปราบกูดิจิน ฯลฯ ด้วยตนเองหลายครั้งหลายหน โดยไม่สามารถพึ่งกำลังท้องถิ่นดังเช่นที่กรุงศรีอยุธยาเคยทำสงครามกับราชอาณาจักรมะละกาเป็นเวลานาน ๆ โดยความร่วมมือของนครศรีธรรมราชได้เลย (มีข้อยกเว้นอยู่กรณีเดียว คือเมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ยึดไทรบุรี) เมื่อเปรียบเทียบกับราชวงศ์อื่นที่เคยครองราชอาณาจักรอยุธยามาด้วยกันแล้ว นับว่าราชวงศ์จักรีต้องเข้ามารับผิดชอบต่อภาคใต้เองโดยตรงมากกว่าราชวงศ์ใดๆ ทั้งสิ้น นั่นคือราคาของความอ่อนแอของภาคใต้ ซึ่งให้ประโยชน์ในรูปของการ “ปกครองง่าย” แต่ใช้ประโยชน์ในทางอื่นได้น้อย

สรุป

บทความนี้เป็นคำถามมากกว่าคำตอบ นั้นหมายความว่า ด้วยหลักฐานจำนวนไม่มากนัก ผู้เขียนได้พยายามสร้างภาพที่เคลื่อนไหวได้ของความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเมืองหลวงและนครศรีธรรมราช ผู้เขียนหวังแต่เพียงว่าภาพที่เสนอนี้จะมีคุณค่าเพียงพอสำหรับการพิจารณาของผู้รู้เท่านั้น ไม่ได้หวังว่าจะเป็นที่ยอมรับ

เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์การเมืองของนครศรีธรรมราชในกรอบของราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างแล้ว ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและนครศรีธรรมราชมิได้มีลักษณะหยุดนิ่งแบบเดียวตลอดระยะ 5-6 ศตวรรษที่ผ่านมา และดังที่มักนิยมยกเอาแบบความสัมพันธ์ของสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นเกณฑ์ในการอธิบายเสมอ แท้ที่จริงแล้วกว่าจะได้ภาพของลักษณะความสัมพันธ์แบบต้นรัตนโกสินทร์ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้วยปัจจัยนานาชนิดมาแล้วอย่างมาก บทความนี้อาจเน้นความเปลี่ยนแปลงโดยมองจากสายตาของส่วนกลางมากเกินไป ทั้งนี้เพราะหลักฐานที่ใช้เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรซึ่งมักผลิตขึ้นโดยรัฐบาลกลาง แต่ความเปลี่ยนแปลงในความเป็นจริงย่อมเกิดขึ้นจากการปรับตัวของทั้งสองฝ่าย นักวิชาการท้องถิ่นจะสามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงจากสายตาของนครศรีธรรมราชเองได้ดีกว่า

ความสัมพันธ์ใน กรอบของราชอาณาจักรนี้แม้ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญเพียงอย่างเดียวที่กำหนดความเป็นไปในท้องถิ่น แต่ก็ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างปฏิเสธไม่ได้ การมองเห็นพลวัตในลักษณะความสัมพันธ์เช่นนี้ จึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการศึกษาประวัติศาสตร์หรือความเป็นไปในท้องถิ่นอย่างมีพลวัตเช่นกัน

การอ้างอิง

กฎหมายตราสามดวง (5 เล่ม) พระนคร, กุรุสภา, 2505-6.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ, *ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อถ้อยปาสมัยอยุธยา ภาค 1*, พระนคร, สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.

—————, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3*, พระนคร, สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508.

จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเพทราชา, (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36), พระนคร, ก้าวหน้า, 2508.

เซเดส์, ยอร์ช *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2*, พระนคร, กรมศิลปากร, 2504.

ตรี อมาตยกุล (รวบรวม), *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, พระนคร, พิมพ์ในงานศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต, 2505.

“ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2*, พระนคร, คลังวิทยา, 2506.

นนทา สุตกุล (แปล), *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา*, กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, 2513.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร*, กรุงเทพฯ, สำนักศิลปวัฒนธรรม, 2526.

—————, “จากรัฐชายขอลี้มนชลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง*, กรุงเทพฯ, องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต, 2508.

ประมวลหลักฐานสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชภาคที่ 1, พระนคร, พิมพ์ในงานศพนางขั้ว กาญจนะศัพท์, 2482.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64), พระนคร, พิมพ์ในงานศพนายแม่ ขวลิตและนายชาย ขวลิต, 2503.

เดอ ฟอ์แบง, *จดหมายเหตุฟอ์แบง* (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80), ม.จ. ดำรัสดำรง เทวกุล, แปล, กรุงเทพฯ, กุรุสภา, 2513.

ฟานฟลิท, เบอเรอเม็ยส, *จดหมายเหตุวันวลิต* (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79), นนนทา สุตกุล แปล, กรุงเทพฯ, กุรุสภา, 2513.

วิเชียรคีรี, เจ้าพระยา, *พงศาวดารเมืองสงขลา* (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53), กรุงเทพฯ, ก้าวหน้า, 2514.

วิเชียรคีรี, พระยา, *พงศาวดารเมืองสงขลา*, (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3), พระนคร, ก้าวหน้า, 2507.

ศรีวรวัตร, หลวง, *พงศาวดารเมืองพัทลุง* (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15), พระนคร, ก้าวหน้า, 2507.

ศิลปากร, กรม, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17* (เล่ม 1), พระนคร, กรมศิลปากร, 2512.

ศิลปากร, กรม, (เล่ม 2), 2513.

—————, (เล่ม 3), 2522.

—————, (เล่ม 5), 2520.

สนธิภริมย์, หมั่น, *พงศาวดารเมืองพัทลุง* (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53), กรุงเทพฯ, ก้าวหน้า, 2514.
 สารูป ฤทธิชัย, “สภาพการเมืองพัทลุง พ.ศ. 2315–2439,” *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 7, เล่มที่ 3 (ม.ค., 2529).

อกิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325–2410*, กระจายทอง สวีสุขและผู้อื่นแปล, กรุงเทพฯ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518.

อนุสรสิทธิกรรม, หลวง “พงศาวดารเมืองนคร,” ใน *พระราชพงศาวดารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช*, พระนคร, พิมพ์ในงานพระศพ ม.จ. อุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช, 2475.

Fairbank, John K., et. al., *East Asia, the Modern Transformation*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1965.

Hall, D. G. E., *A History of South-East Asia*, New York, St. Martin's Press, 1981.

Matos, Luis de, “The First Portuguese Documents on Siam,” in *Thailand and Portugal, 470 Years of Friendship*, Lisbon, The Calouste Gulbenkian Foundation, 1982.

Pires, Tomé, *The Suma Oriental of Tomé Pires*, Armando Cortesao, tr., London, The Hakluyt Society, 1944.

Purcel, Victor, *The Chinese in Southeast Asia*, London, Oxford U. Pres, 1965.

Wales, H.G. Quaritch, *Ancient Siamese Government and Administration*, New York, Paragon Book Reprint Corp., 1965.

เมืองไทยยุคใหม่ :

สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก

สมเกียรติ วันทะนง

บทความนี้มีจุดประสงค์จะชี้ให้เห็นว่า สำนักทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในสมัยของรัฐประชาชาติ (Nation - State) ทำให้คนเราปัจจุบันซึ่งอยู่ในยุคของรัฐประชาชาติมองรัฐไทยในยุคก่อนรัฐประชาชาติด้วยอคติบางอย่าง อคติดังกล่าวเกิดจากการเอามาตรฐานของยุคปัจจุบันไปวัดอดีตที่อยู่ห่างไกลอย่างไม่รู้ตัว บางคนอาจรู้ตัวว่ามาตรฐานของปัจจุบันกับสภาพการณ์ในอดีตอันไกลนั้นไม่สู้ลงรอยกันนัก แต่ก็ต้องแสรังจใจกระทำให้ดูเสมือนหนึ่งว่ามาตรฐานของรัฐไทยปัจจุบันกับมาตรฐานของรัฐไทยยุคก่อน ๆ นั้นไม่เพียงแต่ไม่มี ความแตกต่างกันเท่านั้น หากยังมีความสืบเนื่องกันอย่างเหนียวแน่นและไม่ขาดสายอีกด้วย การที่คนเรามีสำนักทางประวัติศาสตร์ที่สืบเนื่องเป็นสายอย่างนี้ได้จะ ได้แสดงให้เห็นต่อไปในบทความนี้เป็นเพราะพลังผลักดันทางอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ (ซึ่งมีรัฐประชาชาติเป็นรูปแบบล่าสุด) เรียกร้องหรือบางทีถึงกับบีบบังคับให้ เป็นเช่นนั้นทีเดียว

รัฐประชาชาติ*

รัฐประชาชาติคืออะไร มีหน้าตาเป็นอย่างไร

เมื่อนักรัฐศาสตร์ให้คำจำกัดความของรัฐว่าเป็น “ชุมชนของมนุษย์จำนวนหนึ่ง ซึ่งครอบครองดินแดนที่มีอาณาเขตแน่นอน รวมกันภายใต้รัฐบาลเดียวกัน ซึ่งรัฐบาลนั้นมีได้อยู่ในอำนาจควบคุมของรัฐอื่น ๆ สามารถที่จะปกครองและดำเนินกิจการภายในกับทำการติดต่อกับรัฐอื่น ๆ อย่างอิสระ”¹ นั้นโดยทั่วไปแล้วเรามีภาพของรัฐประชาชาติอยู่ในใจ แม้ในความเป็นจริงไม่มีรัฐใดบรรลุถึงความเป็นอุดมคติของรัฐประชาชาติอย่างสมบูรณ์แบบก็ตาม แต่แบบแผนอุดมคติ (Ideal Type) ของรัฐประชาชาติเป็นสิ่งที่คิดคำนึงถึงได้ แบบแผนอุดมคติดังกล่าวมีลักษณะ 4 ประการดังต่อไปนี้

ก. ประชากร รัฐประชาชาติควรมีประชากรจำนวนมากพอสมควร เพราะถ้ามีประชากรน้อยอาจทำให้มีปัญหาในการป้องกันประเทศ ในการขยายตลาด และในการแข่งขันกับรัฐอื่น ๆ ในสังคมโลกทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่ “มากพอสมควร” คือมากแค่ไหน เป็นอุดมคติที่กำหนดยาก เกณฑ์พิจารณาามีเพียงว่าถ้ารัฐนั้นสามารถทำให้ประชากรของตนมีคุณภาพสูงแล้วไซ้ เรื่องจำนวนก็ไม่มีปัญหา กล่าวคือ ยิ่งมากยิ่งดี แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับปัจจัยอื่น ๆ ดังจะกล่าวต่อไปอีกด้วย

ข. ดินแดนที่แน่นอน รัฐประชาชาติมีดินแดนที่มีอาณาเขตระบุได้ชัดเจนแน่นอน แต่อาณาเขตควร “กว้างขวาง” แค่นั้นนั้นต้องดูปัจจัยอื่นประกอบ กล่าวคือ ถ้าดินแดนดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ในตำแหน่งที่มีชัยภูมิดีทั้งในทางภูมิศาสตร์การเมืองและภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ประชากรจำนวนมากนั้นก็มีคุณภาพ และรัฐบาลมีความสามารถในการปกป้องรักษาดินแดนนั้นได้ ขนาดของดินแดนของรัฐในเชิงอุดมคติก็นั้นคือ เป็นดินแดนผืนเดียวกันที่ยิ่งกว้างก็ยิ่งได้เปรียบ

ค. รัฐบาล รัฐประชาชาติมีคณะบุคคลที่ใช้อำนาจปกครองของรัฐซึ่งคือรัฐบาลนั้นสามารถทำการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพและสัมฤทธิ์ผลทั่วทุกพื้นที่ในดินแดน

¹ โกวิท วงศ์สุวัฒน์, รัฐศาสตร์เบื้องต้น (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2519).
หน้า 9.

ของรัฐ แม้ว่ารูปแบบและระเบียบวิธีของการได้มาซึ่งรัฐบาลอาจแตกต่างกันไปในแต่ละรัฐ แต่อุดมคติที่ว่าการปกครองกระทำในนามของประโยชน์สุขของประชาชาติ (Nation) โดยตรงนั้นเป็นเอกลักษณ์ของรัฐประชาชาติโดยแท้²

ง. อำนาจอธิปไตย อำนาจอธิปไตยของรัฐบาลซึ่งใช้จัดการเกี่ยวกับเรื่องการเมืองภายในได้ในทุกพื้นที่ของรัฐ และใช้จัดการเรื่องที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศได้อย่างเป็นอิสระนั้นเรียกว่าอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) ในยุคของรัฐประชาชาติ อำนาจอธิปไตยในทางอุดมคติเป็นของปวงประชารัฐร่วมกัน มิใช่เป็นของสถาบันอื่นใดทั้งสิ้น

อุดมการณ์ของรัฐประชาชาติ

อุดมการณ์ของรัฐประชาชาติแสดงออกผ่าน นวัตกรรมทางการเมืองและสังคมหลายรูปแบบ เช่น ลัทธิชาตินิยม แนวคิดเรื่องเชื้อชาติและสัญชาติ เพลงชาติ ธงชาติ และวันชาติ เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยสรุปแล้วสะท้อนสารัตถะเดียวกัน นั่นคือความเชื่อมั่นที่ว่าชาติหรือประชาชาติเป็นหน่วยทางการเมืองชนิดเดียวเท่านั้นที่เป็นธรรมชาติและเป็นจริง³ สำนึกเรื่องธรรมชาติก็คือ ความคิดที่ว่ามนุษย์ยุคไหน ๆ ก็คงมีชีวิตไม่แตกต่างไปจากมนุษย์ในยุครัฐประชาชาติของปัจจุบัน คนเราในปัจจุบันนั้นโดยทั่วไปแล้วยากที่จะเข้าใจว่ามนุษย์เคยอยู่ในสังคมการเมือง ซึ่งมีลักษณะต่างกับรัฐประชาชาติมาได้อย่างไร สำนึกที่ว่ารัฐประชาชาติเป็นธรรมชาติอีกเช่นกัน ที่ทำให้คนเราคิดต่อไปว่าในอนาคตมนุษย์ก็ต้องอยู่ในรัฐประชาชาติต่อไป กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ คิดไม่ออกว่าคนเราจะอยู่ในสังคมการเมืองแบบที่ไม่ใช่รัฐประชาชาติได้อย่างไร สำนึกอีกประการหนึ่งคือสำนึกที่ว่ารัฐประชาชาติเป็นของจริงแท้ เก่าแก่ และไม่ใช่อะไรซึ่งใครแอบสร้างขึ้นมาใหม่ ๆ แล้วมาแอบอ้างว่าเป็นของเก่า สำนึกอย่างหลังนี้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ช่วยสร้างได้มาก แต่ใครเล่าที่จะสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบนี้ได้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แสดง

² Leonard Tivey, "Introduction," in Leonard Tivey, ed., *The Nation - State : The Formation of Modern Politics* (Oxford : Martin Robertson, 1981), p. 4.

³ เฟงอั้ง; Eric Hobsbawm, "Introduction : Inventing Traditions," in Eric Hobsbawm and Terrence Ranger, eds., *The Invention of Tradition* (Cambridge : Cambridge University Press, 1983), p. 14.

ให้เห็นว่าชาติของตนมีความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ คำตอบก็คือนักคิดที่มีส่วนในการสร้างรัฐ-ประชาชาตินั้นเอง รัฐประชาชาติและประวัติศาสตร์แห่งชาตินั้นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รัฐประชาชาติที่ขาดประวัติศาสตร์แห่งชาติก็เปรียบเสมือนคนที่ไม่มีความหมาย ปลายตีน เหมือน “ผู้ดีใหม่” และเพราะเหตุนี้ก็จะไม่ได้รับการนับหน้าถือตาจากสมาคมของรัฐประชาชาติทั้งหลาย ประวัติศาสตร์แห่งชาติที่ขาดรัฐประชาชาติสนับสนุนเป็นพื้นฐานก็เปรียบเสมือนความผันลม ๆ แล้ง ๆ ของผู้ลี้ภัยหรือชนกลุ่มน้อยที่ต้องอาศัยแผ่นดินเขายู่ และเพราะเหตุนี้ก็ย่อมไม่อาจก่อกระแสเป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ทรงพลังแก่คนจำนวนมากได้เพราะไม่มีช่องทางแสดงออก

รัฐประชาชาติของไทย

รัฐประชาชาติของไทยเกิดขึ้นเมื่อใดแต่ยังเป็นปัญหาที่หาข้อยุติเป็นเอกฉันท์ไม่ได้ ในสภาพของความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ในปัจจุบันมีแนวพินิจที่แตกต่างกันอยู่สองแนวเป็นอย่างน้อย คือ

แนวที่ 1 ซึ่งเป็นแนวพินิจที่เกิดขึ้นมาก่อน ดูเหมือนจะเริ่มที่บทความเรื่อง “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ของ เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์ ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เมื่อต้นปี 2511⁴ และมีนักวิชาการอีกจำนวนมากที่รับทฤษฎีนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน⁵ สำคัญโดยสรุปของแนวพินิจนี้ก็คือ ไทยเป็นรัฐประชาชาติเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 (เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2435)

⁴ เกษม ศิริสัมพันธ์ และนีออน สนิทวงศ์, “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (ธันวาคม 2510 ถึง กุมภาพันธ์ 2511), หน้า 25-46, พิมพ์ใน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประวัติศาสตร์และการเมือง: หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 187-213.

⁵ เช่น ไพบูลย์ ช่างเขียน, สังคมการเมืองและการปกครองของไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2520), หน้า 7; และ ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ และ วิมลพรรณ ปัทมวิชัย, บทบาทของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: บริษัท ทรนัธวิชัย จำกัด, 2525), หน้า 48 เป็นต้น

แนวที่ 2 เริ่มด้วยบทความของ เบนดิค แอนเดอร์สัน เมื่อปี 2521⁶ และตามด้วยบทความของข้าพเจ้าในปี 2525 และ 2527⁷ สำระสำคัญโดยสรุปของแนวการมองนี้ก็คือ ผลของการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 มิได้สร้างรัฐประชาชาติขึ้นมาได้โดยอัตโนมัติ แต่เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) มากกว่า⁸ ข้าพเจ้าเองเคยเสนอว่าจะเรียกรัฐไทยว่าเป็นรัฐประชาชาติได้อย่างสมความหมายก็ต่อเมื่อถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 นี้เองด้วยซ้ำ

อันที่จริงแนวพินิจทั้งสองนี้จะไปต่อกันไม่ได้อย่างสิ้นเชิงก็หาไม่ ดูด้วยใจ เป็นธรรมดาแล้วจะเห็นได้ว่าในขณะที่แนวแรกเน้น ‘จุดก่อตัว’ แนวที่สองหันมาเน้น ‘จุดอยู่ตัว’ นั่นเอง จุดเน้นที่ต่างกันในเชิงทฤษฎีแล้วประนีประนอมได้ เพราะการเกิดของ

⁶ Benedict Anderson, “Studies of the Thai State : The State of Thai Studies” in *The Study of Thailand*, edited by Eliezer B. Ayal (Athens, Ohio : Ohio University Center for International Studies, Southeast Asia Program, 1978), pp. 193—247.

⁷ สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435—2475,” บทความประกอบปาฐกถาทางวิชาการ จัดโดย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม และ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 19 มีนาคม 2525 ห้องประชุมตึก 3 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 28 หน้า; และ สมเกียรติ วันทะนะ, “สองศตวรรษของรัฐและประวัติศาสตร์ในพันธไทย.” *วารสารธรรมศาสตร์*, ปีที่ 13 ฉบับที่ 3 (กันยายน 2527), หน้า 152—171.

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยเสนอไว้เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2525 ว่า “...ในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มตามความหมายของคำนี้อย่างสมบูรณ์เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์” [ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, *วัฒนธรรมกระดุมพิกักรวดกรรมตันรัตนโกสินทร์*, เอกสารวิชาการหมายเลข 20 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525, หน้า 203]. ปลายปี 2527 นิธิ อธิบายการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่า “การปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงมิได้เป็นการสร้างรัฐชาติขึ้นโดยตรง อภิสัทย์ของกลุ่มสถานภาพสูงของระบบศักดินาอุกรักราชาไว้อย่างเหนียวแน่น... กฎหมาย และการดำเนินการ เหล่านี้ก่อให้เกิดพระราชอาณาจักรสยาม ซึ่งเป็นรัฐแบบราชสมบัติไม่ใช่รัฐชาติ แม้ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่ารัฐแบบราชสมบัติที่พัฒนาถึงที่สุดของมันแล้วนี้ จะเป็นรากฐานสำคัญแก่การอุบัติของ รัฐชาติไทยในเวลาต่อมา ก็ตาม ... การปฏิวัติทางการเมืองใน พ.ศ. 2475 มีข้อจำกัดหลายอย่าง แต่ก็เห็นผลสำคัญที่ทำให้รัฐชาติไทยได้ถือกำเนิดอย่างแท้จริงจากรากฐานของรัฐแบบราชสมบัติ” [ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง,” *ภาษาและหนังสือ*, ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2527—มีนาคม 2528), หน้า 22 และ 29]. ท้ายที่สุดเมื่อปลายปี 2529 นิธิ เริ่มใช้คำว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” สำหรับเรียกรัฐที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 [ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 267].

รัฐประชาชาติไม่ว่าที่ไหนไม่ใช่สิ่งที่สำเร็จได้ในชั่วข้ามคืนหรือแม้แต่ข้ามปี หากแต่เป็นกระบวนการ (Process) ที่ต้องกินเวลาหลาย ๆ สิบปีขึ้นไป อย่างไรก็ตาม การประนีประนอมแบบที่ว่ามีขีดจำกัดอยู่เหมือนกัน บทความนี้จะแสดงให้เห็นต่อไปว่า แม้จะมีแนวความคิดหรือองค์ประกอบบางส่วนของรัฐประชาชาติเริ่มพัฒนาขึ้นมาแล้วในช่วง พ.ศ. 2435-2475 ก็ตาม กฎเกณฑ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่อาจปล่อยให้องค์ประกอบ ทุกส่วนของรัฐประชาชาติเติบโตได้เต็มที่ เพราะสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบรัฐประชาชาติ นั้นในที่สุดแล้วจะต้องเบียดขับและทำลายสัมพันธ์ภาพทางอำนาจแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิ โดยปริยาย ผู้กุมอำนาจรัฐภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใช้จะไม่รู้ถึงตรรกแห่งความขัดแย้งอันนี้ แต่เพราะเหตุที่เขาวิตีและพยายามที่จะปรับตัวเข้ารับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตอย่างค่อยเป็นค่อยไปต่างหากที่ทำให้การปฏิวัติประชาชาติ 2475 ไม่ครึกโครมรุนแรง หรือแตกหัก อย่างการปฏิวัติประชาชาติของฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1789

รัฐไทยสมัยใหม่

ได้กล่าวมาแล้วว่าสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในรัฐสมัยใหม่นั้นเป็นสำนักที่ไม่เน้น (หรือไม่เห็น) ความแตกต่างหรือความขาดตอนระหว่างอดีตและปัจจุบัน แต่ในทางตรงกันข้ามกลับเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความต่อเนื่อง กล่าวโดยสรุปก็คือ สำนักประวัติศาสตร์แบบนี้เป็นการสร้างภาวะนามธรรมให้กับประเด็นทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และรัฐ จะขอยกตัวอย่างให้เห็นพอสังเขปว่า องค์ประกอบแต่ละส่วนของรัฐไทยนั้นมีพัฒนาการคลี่คลายมาอย่างไร

ก. ประชากร

จรรยา สุภาพ นิยามคำว่า "ชาติ" ว่า หมายถึงกลุ่มบุคคลซึ่งอยู่รวมกันและมีความผูกพันต่อกันอย่างเป็นปึกแผ่น โดยที่มีความสมัครสมานสามัคคีระหว่างกัน ยิ่งกว่าความผูกพันกับกลุ่มอื่นหรือชุมชนอื่น มีการประสานประโยชน์และการร่วมมือระหว่างกัน อยู่ภายใต้ระบบการปกครองอำนาจอธิปไตย นโยบาย และกฎหมายต่าง ๆ อย่างเดียวกัน และยึดมั่นในอุดมคติแห่งชาติ (เช่นมีความรู้สึกในชาตินิยม สิทธิเสรีภาพ ความเจริญก้าวหน้า ความเข้มแข็ง มั่นคง) ร่วมกัน ท่านผู้นี้ยังบอกด้วยว่า บ่อยครั้งที่คำว่า "ชาติ" อาจใช้แทนที่กับคำว่า "รัฐ" หรือ "ประชาชนที่อยู่ในชุมชนแห่งรัฐร่วมกัน" หรือคำว่า

“ประเทศ” ก็ได้⁹ เห็นได้ชัดว่าคำนิยามที่กล่าวมาเป็นความหมายของคำนี้ในยุคใหม่ แต่หลังจากรับเอาคำนิยามนี้แล้วท่านก็ใช้คำว่า “ชาติ” ในสองความหมายคือ ในความหมายแรก “ชาติไทย” เป็นสถาบันทางนามธรรมซึ่งดำรงอยู่อย่างไม่ขาดสายตั้งแต่ครั้งที่อยู่แถบภูเขาอัลไตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ชาติไทยในเชิงนามธรรมนี้รับรู้ได้จากลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ (ก) ความต่อเนื่องของความเป็นชาติอันยาวนาน (ข) ความเป็นเอกราช (ค) ความสามารถในการรู้จักประนีประนอมและประสานประโยชน์ (ง) ความมีจิตใจกว้างขวางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมตตากรุณา และ (จ) ความเป็นมิตร ในความหมายที่สองเป็นความหมายทางรูปธรรม ซึ่งหมายถึง ชนชาติไทย หรือ ประชาชนไทย¹⁰ อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าความหมายในแนวที่สองจะมุ่งชี้ลักษณะรูปธรรมของประชากรของรัฐไทยในแต่ละยุคสมัยก็ตาม - แต่โดยแท้แล้วจะเห็นได้ว่าก็ยังเป็นความหมายแบบนามธรรมอยู่นั่นเอง กล่าวคือ ในที่สุดแล้วตามความหมายนี้ คนไทย ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในยุคไหน ๆ ก็ล้วนมีคุณลักษณะ 5 ประการเหมือนกับ “ชาติไทย” หรือ รัฐไทย นั่นเอง

ถึงตรงนี้ คำถามมีอยู่ว่า คนก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 มีความคิดเกี่ยวกับคำว่า “ชาติ” และคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันนี้หรือไม่ คำตอบก็คือ มี แต่คำว่า “ชาติ” มิได้มีความหมายตรงกับที่เราเข้าใจกันในปัจจุบันแต่อย่างใด หนังสือ*อักษราภิธานศรับท์* ของหม่อมปรีดีเล ซึ่งตีพิมพ์เมื่อต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2416) ให้ความหมายของคำว่า “ชาติ” ว่า หมายถึง “บังเกิด” หรือ “เอากำเนิด” เท่านั้น ไม่มีการอธิบายทั้งสิ้นว่า ชาติไทย หรือ ชาติจีน หรือ ชาติแขก คืออะไร มีแต่คำดำคนบางคนว่าเป็น “ชาติหมา” หรือ คำชมคนบางคนว่าเป็น “ชาติหงส์” เป็นต้น¹¹ การใช้คำว่า ชาติ ในแบบของหนังสือ*อักษราภิธานศรับท์* เป็นการใช้ในการความหมายแบบดั้งเดิมซึ่งเทียบได้กับคำว่า Natio หรือ Nasci ของภาษาลาติน ซึ่งทั้งคู่เป็นการระบุแบ่งความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของคนในแนวตั้งมิใช่การแบ่งคนในแนวระดับตามสภาพภูมิรัฐศาสตร์ หรือ กฎหมายระหว่างประเทศ อันเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในยุคใหม่

⁹ จรูญ สุภาพ, “บทที่ 2 ชาติ,” ใน กระมล ทองธรรมชาติ และคนอื่น ๆ, *การปกครองและการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), หน้า 52-53.

¹⁰ เฟื่องอ้าง, หน้า 55-56.

¹¹ แदनบ็ช แบรดเลย์, *หนังสืออักษราภิธานศรับท์* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2514), หน้า 179.

ดูเหมือนผู้ที่พยายามกำหนดความหมายของคำว่าชาติ (แบบใหม่) ขึ้นในกรณีของไทยเป็นคนแรกก็คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในราว พ.ศ. 2442-2443 พระองค์ทรงระบุว่า คนที่ได้ชื่อว่า “ชาติสยาม” คือ คนที่พูดภาษาสยาม และอยู่ในดินแดนซึ่ง “ในทิศเหนือต่อกับปลายแดนจีน ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อกับแดนตั้งเกี้ยว ในทิศตะวันออกต่อกับแดนญวน ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อกับแดนเขมร ในทิศใต้มีปากอ่าวสยามเป็นที่กำหนด ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ต่อกับแดนมลายู ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อกับแดนพม่า”¹² เห็นได้ชัดว่า ชาติในที่นี้หมายถึงคนหรือประชากรของรัฐนั่นเอง แต่ทว่ายังมี “ชาติ” อีกความหมายหนึ่ง

หนังสือแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 2 (พ.ศ. 2446) สอนนักเรียนตอนหนึ่งว่า “อย่าลืมนะ เราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าอยู่หัวของเรามากกว่าตัวเราเอง และเมื่อโตขึ้นเราจะทำการงานให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและชาติของเรา ให้บ้านเมืองและชาติของเราดีเทียบบ้านเมืองและชาติอื่น ๆ เขา”¹³ ในที่นี้ดูเหมือนชาติจะหมายถึงประเทศหรือรัฐมากกว่าคนแต่เพียงอย่างเดียว

การใช้แนวความคิดเรื่อง “ชาติ” ในทางกฎหมายเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติสัญชาติออกใช้ใน พ.ศ. 2456 มาตรา 3 กำหนดว่าบุคคลที่ได้บัญญัติว่าเป็นคนไทย คือ

1. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แม้เกิดในพระราชอาณาจักรสยามก็ดี เกิดนอกพระราชอาณาจักรก็ดี
2. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ
3. บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม
4. หญิงต่างชาติผู้ได้ทำการสมรสกับคนไทยตามกฎหมายประเวณี
5. คนต่างประเทศผู้ได้แปลงชาติมาถือเอาสัญชาติไทยตามพระราชบัญญัติ¹⁴

¹² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ประวัติศาสตร์โบราณคดี* (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 3-5.

¹³ *วิทยากรย*, เล่ม 2, หน้า 165.

¹⁴ *ประมุขกฎหมายประจำศก*, เล่ม 25-26 พุทธศักราช 2455-2456, หน้า 257.

พระราชบัญญัติสัญชาติ 2456 นี้เป็นผลมาจากกระบวนการอันยาวนานและยากลำบากที่จะสร้างเอกภาพของประชากรของรัฐภายใต้กรอบโครงสร้างของรัฐสมบูรณาญาสิทธิกล่าวในเชิงทฤษฎีได้ว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแนวคิดเรื่องชาติจากระดับบุคคล(Personal Nationality) มาเป็นชาติในระดับการเมือง (Political Nationality)¹⁵ จะเห็นได้ว่าแม้ในต้นสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเอง พระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (พ.ศ. 2417) ก็ยังประกาศว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่...พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม นั้นยังเป็น "...บรมราชาธิราชในเมืองใกล้เคียง คือ ลาวเฉียง ลาวกาว มลายู กระเที๋ยง แลอื่น ๆ"¹⁶ อีกด้วย พระราชบัญญัตินี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางการเมืองและการปกครองในระบอบ "ราชาธิราช" ซึ่งตามพระราชดำริของสมเด็จพระยาตำรง ฯ เป็นระบอบซึ่งนิยมให้มีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต¹⁷ แต่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่นิยมเช่นนั้น ภายใต้ระบอบนี้ รัฐต้องการบูรณภาพแห่งดินแดน (จะกล่าวในข้อถัดไป) และเอกภาพของประชากรของรัฐ และด้วยตรรกอันนี้ ถ้าประชากรของรัฐยังไม่มีความเป็นเอกภาพ ทางเลือกก็มีทางเดียวคือทำให้มีเอกภาพขึ้นให้จงได้ กรรมวิธีสร้างเอกภาพของประชากรของรัฐนั้นทำได้สองแนวทางใหญ่ ๆ คือ ประการแรก เน้นการรวมศูนย์อำนาจปกครองอย่างแท้จริงโดยนำประชากรทุกระดับชั้นมาอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพอย่างไม่แบ่งแยก ทั้งนี้ด้วยการนำระบบศักดินามาปรับปรุงให้เหมาะสมแก่สมัยด้วย ประการที่สอง คือ การสร้างสำนึกแห่ง "ความเป็นไทย" ร่วมกัน ในหมู่ชนซึ่งแต่เดิมมาถูกเรียกขานว่าเป็นต่างชาติต่างภาษา การเปลี่ยนชื่อเรียกหัวเมืองและชาวเมืองในหลายต่อหลายบริเวณในสมัยรัชกาลที่ 5 ล้วนกระทำไปบนรากฐานของตรรกดังกล่าวข้างบนทั้งสิน¹⁸

¹⁵ R.D. Grillo, "Introduction," in R.D. Grillo, ed., "Nation" and "State" in Europe : Anthropological Perspectives (London : Academic Press, 1980), pp. 6-7.

¹⁶ ดู ขัณฑ์นัต สมุทวนิช และ ชัตติยา วรรณสุต, รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 20.

¹⁷ สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 15 (นครหลวง : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 375.

¹⁸ คือการเปลี่ยนชื่อดังต่อไปนี้

ทว่าบทบัญญัติทางกฎหมายอย่างเดียวย่อมไม่อาจสร้างเอกภาพของประชากรในเรื่องชาติได้อย่างพอเพียง พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” (พ.ศ. 2458) เป็นประจักษ์พยานได้อย่างดี กฎหมายเรื่องสัญชาติ พ.ศ. 2456 ระบุชัดอยู่แล้วว่าใครคือคนไทย แต่ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อดันสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น คำว่า “ชาติ” มีความหมายทางลัทธิอุดมการณ์ทางการเมืองแฝงอยู่ด้วยแล้ว คนที่มีความคิดเป็นทางการเมืองต่างกันก็ตีความคำว่า “ชาติ” ต่างกันไปด้วย เพราะฉะนั้นการอ้าง “ชาติ” อย่างลอยๆ ไม่อาจเป็นข้อประกันได้ว่าจะเป็นการสร้างเอกภาพทางสำนึกของประชากรได้ พระมงกุฎเกล้าฯ ทรงจำแนกเกณฑ์ 4 ประการเพื่อใช้พิจารณาว่าความเป็นชาติโดยแท้จริงนั้นควรมีลักษณะอย่างไร ดังนี้

ก. เกณฑ์ทางด้านกฎหมายระหว่างประเทศ เช่น ให้อำนาจที่กฎหมายลักษณะชาติ (กรณีของสยามก็อยู่ที่ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 เป็นต้น)

ข. เกณฑ์ทางรัฐประศาสนศาสตร์ คือให้ถือว่า อำนาจของรัฐบาลนั้นสามารถแผ่การปกครองไปได้เพียงใด

ก. “มณฑลลาวเฉียง” (เชียงใหม่, ลำปาง, ลำพูน, น่าน, แพร่, เถิน) เป็น “มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ” (2437) และเป็น “มณฑลพายัพ” ในที่สุด (2443).

ข. “มณฑลลาวพวน” (อุดรธานี, ขอนแก่น, นครพนม, สกลนคร, เลย, หนองคาย) เป็น “มณฑลฝ่ายเหนือ” และเป็น “มณฑลอุดร” ในที่สุด

ค. “มณฑลลาวกาว” (อุบลราชธานี, นครจำปาศักดิ์, ศรีสะเกษ, สุรินทร์, ร้อยเอ็ด, มหาสารคาม, กาฬสินธุ์) เป็น “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” และเป็น “มณฑลอีสาน” ในที่สุด

ง. “มณฑลลาวกลาง” (นครราชสีมา, ชัยภูมิ, บุรีรัมย์) เป็น “มณฑลนครราชสีมา”

จ. “มณฑลเขมร” (พระตะบอง, เสียมราชู, ศรีโสภณ, พนมสก) เป็น “มณฑลบูรพา” (2439).

ฉ. “หัวเมืองแขกมลายูตะวันตก” (ไทรบุรี, ปัตตานี, สตูล) เป็น “มณฑลไทรบุรี” (2440-2452).

ช. “หัวเมืองแขกมลายูทั้ง 7” (ปัตตานี, ยะลา, ยะหริ่ง, ะแงะ, รามัน, สายบุรี, หนองจิก) เป็น “มณฑลปัตตานี” (2449).

ดู พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), “การปกครองระบอบเทศาภิบาล,” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล, บก., *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ*, เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์ฯ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524), หน้า 6-19,

ก. เกณฑ์ทางด้านภาษา ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็คือ “ใครเป็นคนชาติใดนั้นก็มียุแต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกติแล้ว” และ

ง. เกณฑ์ทางด้านความภักดี ซึ่งหมายความว่า “การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใด ดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากไม่ได้”¹⁹

ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า เกณฑ์ทั้ง 4 ประการข้างบนนี้ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความเป็นชาติด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่น่าสนใจที่สุดก็คือการจัดลำดับความสำคัญของปัจจัยเหล่านี้ ถึงแม้ว่าพระองค์จะมีได้ทรงจัดอันดับปัจจัยเหล่านี้ออกมาอย่างชัดเจนก็ตาม แต่ผู้ที่อ่านพระราชนิพนธ์นี้ย่อมรอบคอบย่อมเห็นได้ไม่ยากว่า เกณฑ์เรื่องความภักดีนั้นมาอันดับหนึ่ง ภาษามาเป็นอันดับสอง อำนาจปกครองมาเป็นอันดับสาม ส่วนเกณฑ์ทางด้านตัวบทกฎหมายนั้นมาเป็นอันดับสุดท้าย ทั้งนี้เพราะ “การแปลงชาติด้วยกระดาศนั้น ข้าพเจ้าคนหนึ่งเป็นผู้ที่ไม่เลื่อมใสเชื่อถือว่าเป็นไปได้จริงมาแต่เดิมแล้ว ครั้นมาเมื่อเกิดมหาสงครามในยุโรปครั้งนั้น และได้ยินคำกล่าวแสดงความเห็นกันขึ้นว่าสัญญาต่าง ๆ เป็นพิเศษกระดาศขึ้นหนึ่ง ๆ เท่านั้น และว่าความจำเป็นย่อมไม่รู้จักรรณะใด ๆ ดังนี้ ก็ยังทำให้ข้าพเจ้ามีความเชื่อถือในอำนาจแห่งพิเศษกระดาศใบแปลงชาตินั้นน้อยลงอีกมากทีเดียว”²⁰ การจัดอันดับโดยนัยเช่นนี้เป็นดัชนีชี้ชัดว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ๆ ทรงเป็นรัฐาธิปัตย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิมากกว่าของรัฐประชาชาติ ความข้อนี้จะกล่าวโดยละเอียดอีกครึ่งข้างหน้า ในที่นี้เพียงต้องการกล่าวย้ำอีกครั้งว่า ปัจจัยเรื่อง “ชาติ” ในแบบที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบันนั้นไม่เคยดำรงอยู่ในความคิดและประเพณีปฏิบัติทางการเมืองของไทยก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 25 การอ้างถึงชาติไทย หรือลักษณะประจำชาติของไทยสมัยสุโขทัยก็ดี สมัยล้านช้างก็ดี ล้วนเป็นเรื่องราวที่ประดิษฐ์กัน

¹⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ความเป็นชาติโดยแท้จริง,” ใน *ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ* [พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยานิรุทธเทวา (ม.ล. พัน ฟังบุญ), 2494], หน้า 87-90.

²⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 88.

ขึ้นในเวลาไม่ถึงร้อยปีมานี้เอง ดังกล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า การประดิษฐ์หรือนวัตกรรมเหล่านี้ เป็นข้อเรียกร้องและความจำเป็นของรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐประชาชาติ ข้าพเจ้า เคยกล่าวไว้อย่างค่อนข้างละเอียดแล้วในที่อื่น²¹ ว่ากระบวนการปลุกความรู้สึกทางการเมืองของชาติพันธุ์ (Politicization Ethnicity) และกระบวนการปลุกความรู้สึกทางชาติพันธุ์ของสังคมการเมือง (Ethnicization of the Polity) มีความสำคัญอย่างไรต่อกรตั้งตัวของรัฐประชาชาติไทยในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ในที่นี้จึงไม่ควรกล่าวซ้ำอีก

ข. ดินแดน

รัฐไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 มีการครอบครองดินแดนขนาดหนึ่งนั้นเป็นความจริงแน่ ข้อนี้ไม่มีปัญหา เพราะมนุษย์เราต้องมีที่สำหรับอยู่อาศัยและทำมาหากิน ไม่อาจบินร่อนไปมาอยู่กลางอากาศเหมือนนกหรือว่ายน้ำเล่นไปตามกระแสน้ำเหมือนปลา และมนุษย์ในรัฐไทย ไม่ว่าจะสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี หรือ กรุงเทพฯ ต่างก็ก้าวพ้นยุคของการเป็นสังคมของคนเร่ร่อนแล้ว แต่ว่าดินแดนของรัฐไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 มี “อาณาเขตแน่นอน” หรือไม่ ข้อนี้แหละที่มีปัญหา

การทำแผนที่เพื่อแสดงอาณาเขตที่แน่นอนของรัฐหรือของประเทศ เป็นแบบแผนและอุดมคติของฝรั่ง การทำแผนที่ประเทศสยามหรือเมืองไทยตามคติฝรั่งเพิ่งเสร็จเรียบร้อยพิมพ์เผยแพร่ได้เมื่อ ค.ศ. 1897 หรือ พ.ศ. 2440 นี้เอง²² แผนที่ดังกล่าวมีเส้นระบุให้เห็นถึงอาณาเขตที่แน่นอนได้ [แผนที่ดังกล่าวมีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะสะดวกในการอัดสำเนามาให้ดูในที่นี้ได้ ผู้สนใจขอให้ดู วารสารแผนที่ ฉบับพิเศษ ครอบคลุม 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์, ประจำปีที่ 24-25 (กรกฎาคม 2524-มิถุนายน 2526), ถัดจากหน้า 56, 68 และ 100] ก่อนหน้านั้นแนวความคิดทางภูมิศาสตร์ของไทย ไม่มีแนวคิดเรื่อง “เส้นกั้นอาณาเขต” (Borders) มีแต่แนวความคิดเรื่อง “แดนต่อแดน” (Frontiers)²³ สิ่งที่เรียกว่า “แดนต่อแดน” คืออะไร คำตอบคือ “แดนต่อแดน” เป็น

²¹ ดู สมเกียรติ วันทะนะ, 2527, อ้างแล้ว, หน้า 158-161.

²² ดู วารสารแผนที่ ฉบับพิเศษ ครอบคลุม 200 ปีกรุงรัตนโกสินทร์; ประจำปีที่ 24-25 (กรกฎาคม 2524-มิถุนายน 2526), หน้า 23 และ 32.

²³ ข้อสังเกตที่ว่ารัฐสมัยก่อนมี Frontiers แต่ไม่มี Borders ได้มาจาก Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, volume two of *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (Oxford: Polity Press, 1985), pp. 49-50.

เครื่องชั่งว่า ๓ อาณาบริเวณนั้นเป็นเขตปลอดอำนาจรัฐ หรืออำนาจปกครอง หรือแม้ถ้าไม่ปลอดอำนาจรัฐโดยสิ้นเชิงก็เป็นเขตที่อำนาจรัฐเบาบาง และ แผลไปอย่างไม่สม่ำเสมอไม่ต่อเนื่อง ลักษณะของอาณาบริเวณชนิดนี้ก็คือ เป็นพื้นที่ป่าเขาลำเนาไพร หรือ เป็นพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่า หรือ เป็นที่ที่ไม่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุที่เป็นที่ที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งหรือหลาย ๆ สาเหตุที่กล่าวมา พื้นที่ที่เป็น “แดนต่อแดน” ไม่จำเป็นต้องอยู่ตามชายแดนของรัฐเสมอไป แต่อาจอยู่ระหว่างเมืองหนึ่งกับอีกเมืองหนึ่งไกล ๆ กับศูนย์กลางอันเป็นที่ตั้งของกลไกของอำนาจรัฐก็ได้ (เช่น ชายทุ่งทางด้านเหนือของกรุงเทพฯ ก่อนที่จะมีการขุดคลองรังสิตในสมัยรัชกาลที่ 5) แนวคิดเรื่อง “แดนต่อแดน” เป็นประเด็นที่สะท้อนลักษณะเฉพาะของอำนาจรัฐและการปกครองในระบบอบบรมราชาธิราช ดังนั้นขอยกเรื่องนี้ไว้อภิปรายข้างหน้าในตอนที่ว่าด้วยรัฐบาลและอำนาจรัฐ

ตอนนั้นขอล้อมกลับมาตั้งคำถามว่า ก่อนหน้าการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2435 นั้น ดินแดนที่เรียกว่า “สยาม” นั้นกว้างใหญ่แค่ไหน จากแผนที่ในหนังสือราชอาณาจักรสยาม ของ ลา ลูแบร์ อัครราชทูตฝรั่งเศสผู้เดินทางมาเจริญสัมพันธไมตรีในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ จะเห็นได้ว่า ตากเป็นเมืองสำคัญปลายสุดของพรมแดนของราชอาณาจักรสยามทางเหนือ นครไทย และ นครราชสีมา เป็นเมืองชายแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ จันทบูรณอยู่ริมสุดทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ สงขลาอยู่สุดพรมแดนทางด้านใต้ ทางด้านตะวันตกนั้นจรดทะเลอันดามันโดยรวมเอามะริดและตระนาวศรีเข้าไว้ด้วย [ดู ภาคผนวก 1, หน้า 124]²⁴

ภาพของดินแดนของสยามอย่างสังเขปเช่นที่กล่าวมานี้ ไม่สู้เปลี่ยนแปลงมากนักจนกระทั่งถึงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ยกเว้น ทะวาย มะริด และตระนาวศรี ซึ่งหลุดออกไปจากอำนาจรัฐของสยามหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว คำว่า “แผ่นดินสยามเหนือใต้” ที่กล่าวในพระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต พ.ศ. 2417 ก็คือดินแดนขนาดไล่เลี่ยกับที่ลา ลูแบร์ ระบุไว้นั่นเอง แดนนอกจากดินแดนที่เรียกว่าสยามแล้ว ยังมี

²⁴ แผนที่ราชอาณาจักรสยาม ของ ลา ลูแบร์ (Simen de La Loubere, *The Kingdom of Siam* (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969), p. 2).

ดินแดนอีกประเภทหนึ่งที่เป็นเมืองขึ้นของสยามในช่วงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (เรียกว่า เมืองชั้นเสมอบ้าง เมืองประเทศราชบ้าง) ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมืองที่เจ้าเมืองได้รับการตั้งให้เป็นเจ้าประเทศราช คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ สุวรรณภูมิ อุบลราชธานี กัมพูชา และ เชียงใหม่²⁵

แต่ในช่วง พ.ศ. 2329 ถึง พ.ศ. 2452 รัฐบาลสยามสูญเสียอาณาเขตที่อยู่ภายใต้อำนาจ (อย่างหลวม ๆ) ของตนไปหลายครั้ง คือ

1. อังกฤษเข้าครอบครองบีนัง เมื่อ พ.ศ. 2329 และอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2343
2. ทวาย มะริด และตระนาวศรี ตกไปขึ้นกับพม่าเมื่อ พ.ศ. 2336
3. ฝรั่งเศสเข้าอารักขากัมพูชา (ยกเว้นพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ) เมื่อ พ.ศ. 2410 (นี่คือเหตุผลที่ว่า ทำไมพระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต พ.ศ. 2417 ละเว้นไม่กล่าวถึงเขมรว่าเป็นเมืองขึ้น)
4. ฝรั่งเศสได้สิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหกใน พ.ศ. 2431
5. ฝรั่งเศสได้ดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดในปี 2436 หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งฝรั่งเศสใช้เรือรบปิดปากอ่าวไทยจนรัฐบาลสยามต้องยอมจำนนและยังต้องยอมให้กองทหารฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรี (พ.ศ. 2436-2447) และตราด (2447-2449) อีกด้วย
6. ฝรั่งเศสได้ดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอีกสองส่วนคือ ส่วนตรงข้ามหลวงพระบางและส่วนตรงข้ามปลายเขตอีสานใต้ในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2447
7. ฝรั่งเศสได้พระตะบอง เสียมราฐ และ ศรีโสภณ เมื่อ พ.ศ. 2450
8. สยามยกกลับดิน ตรังกานู ไทรบุรี และปะลิส และเกาะใกล้เคียงให้อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2452²⁶

²⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *เรื่องตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1* (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514), 54 หน้า

²⁶ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, *ประวัติศาสตร์การทูตของไทย* (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2486), หน้า 28-54; Larry Sternstein, *Thailand : The Environment of Modernization* (Sydney : McGraw-Hill Books, 1976), p. 2; J.R.V. Prescott, H.J. Collier, and D.F. Prescott, *Frontiers of Asia and Southeast Asia* (Melbourne : Melbourne University Press, 1977), pp 54-59.

แท้จริงการสูญเสียดินแดนในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มิใช่การเสียดินแดนที่

เป็นสยามเลย หากแต่เป็นดินแดนที่เป็นเพียงเมืองขึ้นของสยามเท่านั้น แต่กระนั้นก็ได้

สยามก็ยังสามารถ "เพิ่ม" ดินแดนที่ไม่เคยถูกนับว่าเป็นสยามแท้เข้าไว้ด้วย ดินแดนที่

กล่าวคือ มณฑลพายัพ และมณฑลปัตตานี มองในแง่นี้แล้วเราต้องสรุปว่า ไม่เพียงแต่

สยามไม่เสียดินแดนในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เท่านั้น หากแต่ที่จริงแล้วยังได้เพิ่มมาอีก

ด้วยซ้ำ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในเมื่อชนชั้นนำของสยามแต่เดิมมาไม่เคยถือว่าดินแดน

เหล่านั้นเป็นแผ่นดินเดียวกับสยาม (เรียกเหยียดว่าเป็นของกระเหรี่ยง ลาว เขมร ฯลฯ) ดัง

นั้นมีเหตุผลอันใดที่จะต้องโอดครวญเมื่อดินแดนเหล่านั้นไปขึ้นกับคนอื่น ชนชั้นนำของ

สยามในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้รู้ได้เห็นความจำเป็นที่ว่าจารีตการปกครองดั้งเดิมที่ใช้กัน

มาหลายศตวรรษนั้นถึงคราวแล้วที่ "ต้องเปลี่ยน" ถ้าหากยังต้องการมีเอกราชในการปก-

ครองดินแดนบางส่วนต่อไป

ในเรื่องดินแดนนี้คนที่เกิดภายหลังจากที่รัฐมีเส้นกันอาณาเขตแน่นอนแล้ว (คือ

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา) ย่อมไม่อาจเข้าใจได้ว่ารัฐจะดำรงอยู่ได้อย่างไรโดยไม่มี

อาณาเขตที่แน่นอน ทั้งนี้เพราะเขาถูกกล่อมเกล่าให้คิดถึงรัฐในแง่ของลักษณะแห่งรัฐตาม

แบบแผนอุดมคติของรัฐสมัยใหม่ ไม่ว่าจะป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิหรือรัฐประชาธิปไตยก็ตาม

และแนวความคิดในเรื่องการทำแผนที่สมัยใหม่ก็เป็นตัวบ่งชี้หรือตัวสร้าง ความชอบธรรม

ให้กับแนวการมองดังกล่าวได้เป็นอย่างดี แนวความคิดในการทำแผนที่แบบดั้งเดิมของไทย

นั้นไม่มีสำนึกในการลากเส้นกันอาณาเขต ไม่ว่าจะเส้นนั้นจะกันเมืองต่อเมืองหรือรัฐต่อรัฐ

ก็ตาม เป็นแต่ระบุชื่อและชนิดของสถานที่จะไปตามร่ายทางที่ผู้เขียนแผนที่เดินทางผ่าน

[ดูตัวอย่างแผนที่ครั้งรัชกาลที่ 1 ในภาคผนวก 2, หน้า 125] แต่แนวความคิดในการทำ

แผนที่สมัยใหม่นั้นมีลักษณะเป็นการเสนอภาพแบบนามธรรม ซึ่งหมายความว่าเมื่อลาก

เส้นกันอาณาเขตของรัฐหนึ่ง ๆ ขึ้นบนกระดาษได้แล้วก็ควรระบายสีภาพของรัฐนั้น ๆ ให้

เป็นสีเดียวกันต่อกันเป็นพืดทีเดียว แท้จริงแล้วอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังการทำแผนที่สมัย

ใหม่นี้ก็คือความต้องการที่จะใช้แผนที่เป็นเสมือนหนึ่งโหนดที่แสดงความเป็นเจ้าของในทาง

ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการเมือง ที่อำนาจรัฐมีต่อดินแดนที่เขียนออกมาเป็นแผน

ที่นั้น แนวความคิดสมัยใหม่ดังกล่าวนี้มีแนวโน้มที่จะถูกใช้ย้อนหลังกลับไปอธิบายลักษณะ

ของรัฐสมัยก่อน ๆ ด้วยทั้ง ๆ ที่คนในรัฐสมัยก่อนนั้นไม่เคยมีแนวคิดเรื่องดินแดนในแบบที่เราเข้าใจในปัจจุบันเลย [ดูแผนที่สุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และ กรุงเทพฯ ตอนต้น ที่พิมพ์ออกมาในช่วง พ.ศ. 2478-2479 ใน ภาคผนวก 3, หน้า 126-128]

ก. รัฐบาล

รัฐบาล หรือ อำนาจปกครอง ในรัฐแต่ละประเภทไม่เพียงแต่มีรูปแบบแตกต่างกันเท่านั้น ในด้านเนื้อหาที่มีความแตกต่างกันอยู่ไม่น้อยด้วย พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2452 เป็นเอกสารที่ชี้ให้เห็นได้ชัดเจนนัยหนึ่งว่า แนวความคิดและประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จากสมัยรัฐจักรวรรดิ/ราชาธิราช สู่อารยธรรมอนุรักษนิยม ความบางตอนที่น่าสนใจมีดังนี้

ในชั้นต้นต้องเข้าใจว่า พระราชอาณาจักรของกรุงสยามมีสองชั้นคือหัวเมืองชั้นในกับชั้นนอกฤๅประเทศราช ส่วนการปกครองแต่ก่อนๆ มาด้วยเหตุที่ทางไปมาลำบากมากจึงได้ปล่อยให้หัวเมืองชั้นนอกเป็นประเทศราชปกครองตัวเอง เป็นแต่ส่งเครื่องบรรณาการ เพราะฉะนั้นกรุงเทพฯ ไม่ได้ผลประโยชน์อันใดจากหัวเมืองประเทศราชนอกจากบรรณาการเท่านั้น ต่อมาเราได้จัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขก็ได้ทันแต่มณฑลพายัพมณฑลเดียว ด้วยเหตุว่ามีเหตุเกิดขึ้นก่อนมณฑลอื่นๆ คือเรื่องป่าไม้ กับเป็นมณฑลที่ตั้งอยู่ในลำแม่น้ำอันเดียวกันกับกรุงเทพฯ พอจะทำการได้โดยง่ายจึงคิดจัดการเอิบเอื่อมเข้าไปปกครอง ก็ได้ไว้ทั้งมณฑล.. ฝ่ายทางแหลมมลายูก็ได้จัดการอย่างเดียวกันแต่เราเดินไปได้เพียงมณฑลปัตตานี ถึงแม้ยังไม่ได้ประกาศรวมเป็นกรุงสยามก็จริง แต่ก็เหมือนรวมแล้ว แต่เมืองตรังกานันท์ได้มีสัญญากับอังกฤษไว้แต่แรกว่า เราจะไม่เกี่ยวข้อ ฝ่ายเมืองไทรเป็นเมืองที่เราตีได้ จึงให้แยกปกครองตัวเองเป็นประเทศราช การที่เกี่ยวข้องกันในชั้นหลังมานี้ก็เพราะหัวเมืองเหล่านี้อยู่ใกล้เขตแดนอังกฤษมากขึ้น ผลประโยชน์ก็เดินถึงกันเข้า ฝ่ายอังกฤษยกเหตุกล่าวว่าเราปกครองไม่พอ ตามความคิดระวางของเขาว่าถ้าต่างประเทศชาติใดชาติหนึ่งที่มีอำนาจจะมาขอเช่าที่ดินในตัวเมืองเหล่านี้ ซึ่งเราจะห้ามก็ไม่ได้แล้วจะเป็นการเสียผล-

ประโยชน์ของเขา... การที่เสียดพระราชาอาณาเขตไปครั้งนี้ [คือ กลันตัน ตรัง - กานู ไทรบุรี ปะลิส และเกาะใกล้เคียง-ผู้อ้าง] ก็เป็นที่เสียดเกียรติยศมาก เป็นที่เศร้าสลดใจอยู่ แต่ครั้งจะเอาไว้ก็มีแต่จะเกิดความร้อนใจ เพราะอังกฤษมีความปรารถนาแรงกล้า เมื่อเราเห็นว่าจะได้อะไรบ้าง [คืออังกฤษยอมลดอำนาจและสิทธิพิเศษทางการศาลของตนในมณฑลพายัพ-ผู้อ้าง] แล้วจึงจัดการเสียเพื่อจะได้จัดการปกครองให้ทั่วถึงในส่วนที่เป็นของเรา เราจะมีอำนาจมากกว่าเมื่อมีเมืองที่ไม่มีอำนาจปกครองพ่วงอยู่ เพราะเมื่อมีอยู่ก็ต้องปกครองรักษาให้ได้สิทธิขาดจริง ๆ ถ้าปกครองไม่ได้สิทธิขาดแล้วไม่มีเสียดีกว่า²⁷

พระราชดำรัสชี้ชัดว่า ในรัฐสมัยใหม่นั้น อำนาจปกครองที่ทั่วถึงในทุกส่วนที่เป็นดินแดนของรัฐเป็นองค์ประกอบอันจำเป็นที่จะขาดเสียมิได้ แต่ว่าในรัฐก่อนสมัยใหม่ไม่จำเป็นที่จะต้องมืองค์ประกอบเช่นที่กล่าวนั้นเสมอไป เป็นที่แน่นอนว่ารัฐสมัยเก่าก็มีอำนาจปกครอง หรือกิจกรรมและองค์กรที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่ารัฐบาลเช่นกัน แต่ว่ารัฐบาลเช่นนี้มีอำนาจไม่ทั่วถึงและกว้างขวางเหมือนกับรัฐบาลสมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคและขัดจำกัดหลายประการที่ทำให้รัฐบาลสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 5 ไม่อาจมีอำนาจทั่วถึงและเด็ดขาดได้ คือ

(ก) การคมนาคม ในยุคที่ไม่มีรถยนต์ เรือยนต์ รถไฟ และเครื่องบิน การคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองหลวง (อยุธยา และ กรุงเทพฯ) กับหัวเมืองกระทำได้ด้วยความยากลำบาก เพราะต้องเสี่ยงกับสภาพความร้ายกาจนานาชนิด จากโรคภัยสัตว์ร้าย และโจรผู้ร้าย และด้วยเหตุผลนี้จึงใช้เวลานานเป็นเดือนกว่าจะไปถึงเชียงใหม่ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์ หรือพระตะบอง²⁸ การที่อำนาจปกครองจากส่วนกลางจะเข้าไปควบคุมดูแลกิจการในหัวเมืองไกล ๆ หรือในหัวเมืองประเทศราชจึงเห็นได้ชัดอยู่แล้วว่าเป็นไปอย่างใกล้ชิดไม่ได้ กล่าวได้ว่าแม้ล่วงมาถึงรัชกาลที่ 4 แล้วก็ตามพื้นที่ที่รัฐบาล

²⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัส ทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128," *ศิลปากร*, ปีที่ 20 เล่ม 3 (กันยายน 2519), หน้า 68-69.

²⁸ Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam 1892-1915* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977), p. 4.

กลางพอจะดูแลได้ใกล้ชิดอยู่บ้างก็จำกัดอยู่เพียงอาณาบริเวณซึ่งใช้เรือแจวเรือพายไปมาได้ คราวละ 24 ชั่วโมงเท่านั้น บริเวณดังกล่าวคือ “ทิศเหนือกำหนดถึงปากน้ำบางพุทราที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อไปจนถึงกำแพงเมืองลพบุรี เลยไปถึงท่าพระงามเมืองสระบุรี ทิศตะวันออกแต่ท่าพระงามถึงบางชานาปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อไปถึงปากน้ำบางปะกงไปจนเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้แต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่ฝั่งอ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า”²⁹ ที่ ๆ อยู่เกินเลยจากวงขอบดังกล่าวออกไปถือว่าเป็น “ที่เปลี่ยวที่ไกล”³⁰ กว่าที่อุปกรณ์การสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ เช่น ไปรษณีย์โทรเลข การรถไฟ และการทางหลวงแผ่นดินจะเข้ามามีบทบาทช่วยทางด้านการเมืองการปกครองได้ ก็ต้องรอจนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อต้นสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นเทียว

(ข) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ รัฐสมัยใหม่ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐประชาชาติ ก่อรูปขึ้นเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เป็นวิสาหกิจแบบทุนนิยมและมีลักษณะการผลิตแบบอุตสาหกรรม³¹ แต่การที่จะตีความว่ารัฐเกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ “รับใช้” กลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจอย่างกลไกนั้นไม่ตรงกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ในกรณีส่วนใหญ่เราสรุปได้อย่างกว้าง ๆ เพียงว่าในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว (ทุนนิยมพาณิชย์หรือทุนนิยมอุตสาหกรรมก็ตาม) บทบาทหลักของรัฐก็คือความพยายามในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในขณะที่พยายามแสดงบทบาทแทรกแซงมิให้เกิดวิกฤตการณ์ขึ้นแก่ระบบสังคมและเศรษฐกิจและชนชั้นปกครองของรัฐเองมากกว่า³²

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศว่าด้วยการประพุดต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกัน ที่มาอยู่ในเมืองไทย” (พ.ศ. 2399), ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404* (พิมพ์ในงานพระราชเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ, 2511), หน้า 150.

³⁰ “ประกาศว่าด้วยเขตที่ฝรั่งเศสจะเช่าหรือซื้อได้” (พ.ศ. 2399), ใน *เพ่งอ้าง*, หน้า 144.

³¹ Giddens, 1985, p. 5.

³² Bertrand Badie and Pierre Birnbaum, *The Sociology of the State*, translated from the French by Arthur Goldhammer (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983), p. 72.

ในกรณีของสยาม ก่อนยุคใหม่อำนาจปกครองไม่ขยายตัวกว้างขวางเพราะรัฐมีบทบาททางเศรษฐกิจเบาบาง รัฐของสยามเก่ามิใช้รัฐในวิธีการผลิตแบบเอเชียตามค่านิยมของวิทไฟเกลเพราะรัฐมิได้มีบทบาทในการชลประทานเพื่อการผลิตทางการเกษตร³³ ต้องรองกันว่าสยามเข้าสู่วงจรเศรษฐกิจการค้าโลกเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (หลังสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศตะวันตกนับแต่ พ.ศ. 2398) นั่นแหละที่รัฐต้องขยายอำนาจปกครองออกไปอย่างกว้างขวางเพราะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (ข้าวในที่ราบลุ่มน้ำภาคกลาง ป่าไม้ในภาคเหนือ และเหมืองแร่ในภาคใต้) ที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ เริ่มสร้างปัญหาที่จารีตการปกครองและระบบราชการแบบเดิมไม่อาจแก้ไขได้ดังที่เห็นได้ชัดจากพระราชดำรัสในรัชกาลที่ 5 ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

ด้วยเหตุที่อำนาจปกครองของรัฐสมัยเก่าไม่กว้างขวางทั่วถึงตลอดดินแดน เราจึงควรเรียกรัฐบาลของรัฐดังกล่าวว่าเป็นรัฐบาลแบบราชาธิราช รัฐบาลแบบนี้โดยสาระสำคัญแล้วอำนาจปกครองกระจายอยู่ตามศูนย์ต่าง ๆ หลายศูนย์ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430 ชี้ให้เห็นว่าอำนาจในการบังคับบัญชาหัวเมืองนั้นแยกอยู่เป็น 3 ส่วน คือ มหาดไทย กลาโหม และ กรมท่า อำนาจในการบังคับบัญชาศาลชำระความต่าง ๆ นั้นก็แยกกระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ นับสิบ ๆ แห่งจนดูเหมือนกับว่าแต่ละกรมกองก็จะต้องส่งวนอำนาจในการพิจารณาตัดสินความไว้สำหรับตนเองเสมอ ทั้งนี้เพราะ "ลูกขุนตระลาการผู้พิจารณาพิพากษาทั้งปวงต้องหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตในทางมันคงนั่นเอง"³⁴ และเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เข้าใจได้เพราะข้าราชการการไม่มีเงินเดือนประจำในการเลี้ยงชีพ การควบคุม

³³ Robert C. Pendleton, *Thailand : Aspects of Landscape and Life* (New York : Duall, Sloan and Pearce, Affiliate of Meredith Press, 1962), p. 139; Geham Wijeyewardene, "Hydraulic Society in Contemporary Thailand," in *Studies of Contemporary Thailand*, edited by Robert Ho and E.C. Chapman (Canberra : The Australian National University, 1973), p. 94; Shigeharu Tanabe, *Historical Geography of the Canal System in the Chao Phraya Delta from the Ayuthaya Period to the Fourth Reign of the Rattanakosin Dynasty* (Kyoto : The Centre for Southeast Asian Studies, Kyoto University, Discussion Paper No. 95, 1977), p. 9.

³⁴ "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ใน *เอกสารการเมืองการปกครองไทย*, อ้างแล้ว, หน้า 107.

ภาษีอากรและการบังคับบัญชากำลังพลของแผ่นดินก็มีลักษณะกระจายอยู่ตามกรม-
กองต่าง ๆ เช่นเดียวกัน ในแง่ของการภาษีอากรนั้น “พระยาราชภักดีที่เป็นผู้ทำการ
แทนเจ้าพระยาพระคลังมีอำนาจน้อย บังคับได้แต่ในพระคลังมหาสมบัติ ภาษีอากร
เกิดขึ้นในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า กรมเมือง คลังสินค้า เงินส่วนหัวเมือง
ทั้ง 3 กรม เงินค่านาคำราชการ ตัวเลขซึ่งเป็นเงินสำหรับใช้จ่ายราชการแผ่นดินแยกไป
อยู่ในกรมต่าง ๆ พระยาราชภักดีก็ไม่ทราบว่ามีจำนวนมากน้อยเท่าใด ไม่มีอำนาจที่จะ
เร่งรัดตักเตือน สุดแต่มาส่งเท่าไรก็รับไว้เท่านั้น ตำแหน่งพระคลังจึงต้องนับว่าเป็นอัน
ไม่มี เพราะไม่มีผู้ที่จะรู้จำนวนเงินแผ่นดินและคอยเร่งรับจ่ายได้ทั่วไป”³⁵ ในส่วนที่
เกี่ยวกับอำนาจในการบังคับบัญชาไพร่พล “อำนาจสัสดีที่จะได้บังคับสัสดีหัวเมืองดังแต่
ก่อนนั้นเลิกไปพร้อมกับกรมอื่น ๆ และภายหลังท่านเสนาบดีที่ได้บังคับหัวเมืองมีอำนาจ
มากขึ้น ก็ไม่มีใครอยากจะให้สัสดีเกี่ยวข้องกับไพร่พลหัวเมือง ไม่มีใครสั่งให้เลิกธรรมเนียม
ที่ย่นบัญชีแก่กรมสัสดีเสีย และไม่มีใครสั่งห้ามไม่ให้สัสดีบังคับบัญชาตลอดจนเลิก
หัวเมือง แต่สัสดีมีอำนาจน้อย เมื่อท่านเสนาบดีผู้บังคับการในหัวเมืองเพิกเฉยเสียก็
ไม่มีอำนาจจะไปตักเตือนเอาได้ เมื่อนึกถึงถ้อยความอันใด เสนาบดีเจ้ากระทรวงก็บังคับ
ไปเสียไม่พูดด้วยสัสดี สัสดีจึงได้ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาอันใดไปได้”³⁶ สภาพความ
เป็นจริงที่ว่ากรมคมนาคมติดต่อไม่สะดวกก็ดี ธรรมเนียมปฏิบัติที่ต้องแบ่งส่นปันส่วนให้
ข้าราชการหาประโยชน์กันเองก็ดี ล้วนเป็นสภาวะที่เห็นได้เป็นธรรมดาและรัฐบาลกลาง
ต้องยอมรับสภาพการแบ่งแยกอำนาจปกครองโดยปริยาย ดังนั้นในสภาวะที่รัฐบาลกลาง
ไม่อาจเข้าทำการปกครองทั่วทุกพื้นที่โดยตรง (เพราะขาดการฝึกข้าราชการที่จะใช้ในการ
นั้น ขาดเงินที่จะจ่ายเป็นเงินเดือน และอื่น ๆ) ทางที่ดีที่สุดที่รัฐบาลกลางจะกระทำได้
ก็คือพยายามรักษาดุลยภาพระหว่างศูนย์อำนาจต่าง ๆ ให้ดำรงอยู่ได้โดยปล่อยให้
เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปและคาดหวังที่จะเห็นระบบแห่ง
ดุลยภาพนั้นปรับตัวได้เองตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในเชิงวิวัฒนาการ ตราบใดที่
ศูนย์อำนาจหนึ่ง ๆ ไม่เติบโตใหญ่ไพศาลจนกระทั่งจะคุกคามให้ดุลยภาพโดยส่วนรวมของ

35 เฟ็งอั้ง, หน้า 92.

36 เฟ็งอั้ง, หน้า 96—97.

ระบบต้องเสียไป ตราบนั่นก็ไม่มีความจำเป็นที่รัฐบาลกลางจะต้องเสี่ยงทำการปฏิรูปหรือ
ยกกระบิแบบแผนธรรมเนียมการปกครองแบบกระจายอำนาจนี้

อย่างไรก็ดีเมื่อถึงกลางสมัยรัชกาลที่ 5 แม้อุคตลยภาพดังกล่าวจะไม่ได้เสียไปอย่าง
สิ้นเชิงก็ตาม แต่อุคตลยภาพดังกล่าวอิตอาดเจ็อยซาพันสมัยเสียแล้ว ระบบคตลยภาพแห่งการ
กระจายอำนาจดังกล่าวถูกกล่าวหาจากมาตรฐานของรัฐในสังคตมตะวันตกว่า “ปกครองไม่
พอ” ดังที่อ้างแล้วในพระราชดำรัสเรื่องทำหนังสือสัญญาทำอังกฤษ พ.ศ. 2452 ข้างต้น
หรือตั้งที่เจ้านายและข้าราชการเคยกราบบังคตมทูลเมื่อ พ.ศ. 2428 ว่า “แต่บัดนี้ชาวยุโรป
พากันลงเนื้อเชื่อกันเป็นอันมาก จนถึงมีกล่าวในหนังสือเรื่องราวผู้ ซึ่งได้เข้ามาในกรุงสยาม
หนังสือของคาลนอกเป็นต้น แลลงพิมพ์ว่า การรักษากรุงสยามในทุกวันนี้ไม่มีเสนาบดี
แลเจ้าพนักงานกรมใดเอาใจใส่ในพนักงานหน้าที่ของตน มีผู้บำรุงรักษาแลคตการแผ่นดิน
อยู่ก็แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียว กับผู้ที่ได้ช่วยในราชการเป็นกำลังจริงก็
แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวงศวีโรปการพระองค์เดียวเท่านั้น...ก็เมื่อการรักษ
บ้านเมืองมีอยู่แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวงศวีโรป-
การ แต่สองพระองค์เท่านั้น จะมีชาติใดในประเทศยุโรปเชื่อว่ากรุงสยามจะมีความ
ยุติธรรม แลบำรุงรักษาให้มีความเจริญแลเรียบร้อยไปได้”³⁷ นี่คืภูมิหลังทางความคิด
ของการปฏิรูปใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเริ่มตั้งแต่ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการ
ปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430, พระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดี วันที่ 1
เมษายน พ.ศ. 2435, ประกาศจัดบ้นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงมหาด-
ไทย พ.ศ. 2437, พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2440, ขอบบังคับลักษณะ
ปกครองหัวเมือง พ.ศ. 2441, พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2448 และการเก็บ
เงินค่าราชการแทนการผูกบักแถคนจีนเมื่อ พ.ศ. 2452 เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้รัฐบาล
สยามมีแบบแผนการปกครองที่เป็นระเบียบเดียวกันทั่วพระราชอาณาเขตตั้งแต่ระดับต่ำสุด
จนถึงสูงสุดเป็นครั้งแรก

รัฐบาลของรัฐสมบูรณาญาสิทธิสยามนั้นจัดปรับปรุงขึ้นโดยยึดเอาคตติของรัฐประ-
ชาชาติของยุโรปเป็นแบบแผน เพียงแต่ว่ารัฐบาลสยามมิได้รับเอาแบบแผนดังกล่าวมาอย่าง

37 “เจ้านายและข้าราชการกราบบังคตมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการ
แผ่นดิน ร.ศ. 103,” ใน เฟ็งอ้าง, หน้า 59.

เต็มรูป หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือรัฐบาลที่เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีรูปแบบเป็นแบบรัฐประชาชาติของตะวันตก แต่คติที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบดังกล่าว ^{= ความนิยมปฏิรูป} นั้น รัฐบาลสยามมิได้รับเอามาด้วย แบบแผนดังกล่าวนี้เรียกว่า “คอนสติติวชัน” ซึ่งมีความหมายว่า “ชาวยุโรปได้แปลคำจัดแจงบ้านเมืองของเขา คือคอนสติติวชันว่าเป็นเหมือนดังเครื่องจักร ที่เมื่อเวลาติดไฟเข้าแล้ว ก็อาจสามารถที่จะเดินไปได้เอง ไม่ต้องไปช่วยหมุนจักรโน้นจักรนี้ที่จะให้เดินสะดวกขึ้นอีก การที่จะคิดจัดบ้านเมืองครั้งนั้นก็เหมือนกัน ต้องจัดให้เจ้าพนักงานหัวหน้าของกรมนี้ ๆ ได้รับผิดชอบดีชั่วในกรมของตัวเองทุกอย่าง จึงจะเป็นเครื่องจักรที่ไม่ต้องให้เป็นที่ขุ่นเคืองในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ในกิจการของกรมนี้ ๆ อีกต่อไป”³⁸ การแบ่งราชการให้มีผู้รับผิดชอบชัดเจนนั้นเป็นสิ่งที่สยามรับมาใช้ สิ่งที่สยามยังเห็นว่ารับไม่ได้หรือยังไม่พร้อมที่จะรับก็คือคำกราบบังคมทูลที่ว่า “เพราะฉะนั้นจึงต้องจำเป็นที่จะต้องจัดการบำรุงบ้านเมือง ตามเช่นที่เขาเชื่อเขาถือทั่วกันว่าการบำรุงรักษาโดยทางที่จะให้ได้ยุติธรรม จะมีได้ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียง ผู้ที่เป็นเสนาบดีก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ทั้งต้องรับผิดชอบทั่วกัน เหมือนอาศัยปัญญาแลความคิดความยุติธรรมของคนมากด้วยกัน การจึงจะเป็นที่เชื่อว่าเป็นยุติธรรมจริงแน่แท้ แลเจริญรุ่งเรืองได้”³⁹ เพราะในที่สุดแล้วความคิดดังกล่าวนี้เกิดจากความเชื่อมั่นชนิดใหม่อันเป็นสำนักแบบรัฐประชาชาติโดยแท้ที่ว่า “แลทั้งพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นของข้าพระพุทธเจ้าชาวสยามทั่วกันหมด”⁴⁰ ระดับพัฒนาการของสยามยังไม่ถึงขั้นที่จะรับสำนักแบบรัฐประชาชาติได้ ดังนั้นสาระสำคัญของการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 โดยส่วนรวมจึงไม่มีอะไรพลิกกลับซับซ้อนมากไปกว่าที่พระองค์ทรงแถลงเองว่า “รวมความก็อย่างเดียวกันคือคอเวอนเมนต์รiformนี่แลเป็นต้นเหตุที่จะจัดการทั้งปวงได้สำเร็จตลอด”⁴¹ และ “การที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือประเทศยุโรปก็จะไม่สามารถปกครองบ้าน-

³⁸ เฟื่องอ้าง, หน้า 61-62.

³⁹ เฟื่องอ้าง, หน้า 59.

⁴⁰ เฟื่องอ้าง, หน้า 47.

⁴¹ “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่ให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247” (พ.ศ. 2428) ใน เฟื่องอ้าง, หน้า 81.

เมืองได้ และจะไม่ใช่เป็นที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้าด้วย...เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่า ราชานภาพของพระเจ้าแผ่นดินควรจะถูกกำหนดตามแบบเดิม...คือเหมือนหนึ่งไม่กำหนด”⁴²

อย่างไรก็ดี หลังจากที่มีการจัดระบบราชการตามรูปแบบของรัฐประชาชาติไม่นานนัก สำนักที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบดังกล่าวก็เติบโตขึ้นในสังคมไทยด้วย สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอันนี้ก็คือกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องอำนาจสูงสุดของรัฐ ซึ่งจะได้อธิบายให้เห็นในข้อถัดไป

ขง. อำนาจอธิปไตย

คำว่า “อำนาจอธิปไตย” ในความหมายที่เป็นอำนาจสูงสุดของประเทศหรือรัฐนั้น เพิ่งมีใช้ครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 มาตรา 2 ของรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวระบุว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุข ทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้” ก่อนหน้านั้น พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 มาตรา 1 ระบุข้อความทำนองเดียวกันแต่นำเสียงเด็ดขาดกว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” ย้อนกลับไปอีกเล็กน้อยเราจะพบรากเหง้าของแนวความคิดแบบเดียวกันแต่นำเสียงแรงขึ้นอีก กล่าวคือ ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ระบุว่า “ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่าประเทศเราเป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก....คณะราษฎรไม่มีประสงค์ทำการชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองของแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความเห็นนี้ให้กษัตริย์ทราบแล้วเวลานี้ยังอยู่ในความรับผิดชอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมา ก็จะถือว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นกาณ์จำเป็นที่ประ-

⁴² เพิ่งอ้าง, หน้า 124.

เทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา”⁴³ คำประกาศของคณะราษฎรนี้สะท้อนให้เห็นถึงสำนักแบบเดียวกับที่เคยมีผู้สะท้อนไว้แล้วในคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการเมื่อ พ.ศ. 2428 นั่นเอง ต่างกันแต่เพียงว่า คำประกาศของคณะราษฎรมีความรุนแรงทางการเมืองมากกว่าทั้งในแง่เนื้อหาและเนื้อหาเอกสารทั้งสองชั้นอ้างความรักชาติเหมือนกัน และเอกสารทั้งสองชั้นอ้างว่าประเทศเป็นของราษฎรเหมือนกัน

แนวคิดที่ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของหรือมาจากราษฎรหรือปวงชนนั้น เป็นลักษณะเฉพาะของรัฐประชาชาติ ในแง่การเปลี่ยนแปลงเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของรัฐประชาชาติสยาม แต่ทว่าก่อนหน้านั้น แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐมีลักษณะที่แตกต่างออกไป

อำนาจอธิปไตยคืออะไร นักรัฐศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นว่า อำนาจอธิปไตย (Sovereignty) มีลักษณะสำคัญ 4 ประการคือ เต็มขาด (Absoluteness) ทั่วไป (Comprehensiveness) ถาวร (Permanence) และ แบ่งแยกไม่ได้ (Indivisibility)⁴⁴ มองในแง่ที่อำนาจอธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่นามธรรมที่มีความสมบูรณ์และสูงสุดในตัวเอง ไม่มีสิ่งใดสูงหรือสำคัญไปกว่า อำนาจที่จะเรียกได้ว่าเป็นอำนาจอธิปไตยจึงต้องเป็นอำนาจซึ่งสามารถดำรงอยู่ได้หรือบังคับใช้ได้โดยไม่ต้องอ้างสิ่งอื่น ปัญหาที่มีอยู่ว่าแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจในทำนองที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นในรัฐไทยเมื่อใด

เพื่อให้การพิจารณาเรื่องนี้กระชับขึ้นเราต้องการเปลี่ยนแปลงเรื่องความคิดในการบัญญัติกฎหมาย ก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 แนวความคิดหลักเกี่ยวกับกฎหมายเป็นแบบกฎหมายธรรมชาติหรือกฎหมายอุดมคติ (Natural Law) ตามแนวความคิดนี้ ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่เองเป็นนิรันดร์ในธรรมชาติ ขบวนการยุติธรรมของแต่ละสังคมเป็นเพียงความพยายามที่จะนำเอากฎเกณฑ์ที่ยุติธรรมนั้นมาปฏิบัติให้ได้ในสังคม กฎหมายตราสามดวงซึ่งประมวลขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2347 สะท้อนแนวคิดนี้ได้ดีดังความที่ว่า “มะโนสาร

⁴³ “ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1,” ใน เฟื่องอ้าง, หน้า 209–210.

⁴⁴ โกวิท วงศ์สุววัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 29–31.

ฤกษ์มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริย์เจ้ากอปรด้วยทศพิชราชธรรม 10 ประการ จึง
 เหาะไปยังกำแพงจักรวาล เหนบบ่าฟ้าคำภีร์พระธรรมสาตรอันคำภีร์ภาพเป็นลายลักษณ-
 อักษรปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาล มีประวิมณฑลที่เท่ากายคชสาร มะโนสารฤกษ์จึง
 กำหนดบาฬินนแม่่นยาจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นคำภีร์พระธรรมสาตร⁴⁵ ตามแนวคิด
 นี้หลักความยุติธรรมปรากฏอยู่เองตามธรรมชาติที่กำแพงจักรวาล มะโนสารฤกษ์เป็นเพียง
 ผู้ไปจดเอามาเผยแพร่ และพระมหากษัตริย์ผู้ดำรงแผ่นดินมีหน้าที่นำกฎเกณฑ์ดังกล่าวมา
 บังคับใช้เพื่อผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรมดังกล่าว บางครั้งบทกฎหมายพระอัยการทั้งปวงอัน
 กษัตริย์แต่ก่อนได้บัญญัติขึ้นไว้เป็นสาขะคดีเพื่อใช้เป็นกรณี ๆ ตามความต้องการของยุค
 สมัยอาจวิปริตผันแปรไปได้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ
 จะผันแปร หากเป็นเพราะ “คนอันโลภหลง หาความลอยแก่บาปมิได้ ดัดแปลง
 แต่งตามชอบใจไว้พิภพภาษาให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มีบ้าง”⁴⁶ หน้าที่ของพระ-
 มหากษัตริย์ที่ใส่พระทัยในความยุติธรรมของแผ่นดินจึงต้องทรงอำนาจการชำระกฎหมาย
 ให้ถูกต้องตามหลักความยุติธรรมตามธรรมชาตินั้น พระองค์จะทรงตั้งกฎหมายหรือหลัก
 ความยุติธรรมขึ้นมาเองหาได้ไม่ จากแนวความคิดนี้เราจะเห็นว่าพระราชอำนาจของพระ-
 มหากษัตริย์นั้นมีได้มีลักษณะเด็ดขาดเป็นที่สุดในตัวเอง (Absoluteness) แต่จำเป็นต้อง
 อ้างอิงอำนาจที่เหนือกว่าขึ้นไปอีก คืออำนาจแห่งกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั่นเอง ด้วยเหตุนี้
 จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยว่าอำนาจสุดท้ายในการชี้ขาดว่าใครผิดใครถูกในกรณีที่เกิดคดีกันก็จะ
 ต้องอ้างอิงถึงอำนาจแห่งความยุติธรรมที่ดำรงอยู่ในธรรมชาตินั่นเอง กฎหมายลักษณะ
 พิสุทธิ ดำน้ำ ลุยเพลิง ระบุให้คู่กรณีแต่งเครื่องบวงสรวงขึ้นบูชาเทพยดา ก่อน ทั้งนี้เพราะ
 “ท่านว่าเทพยดามีเข้าด้วยคนใจร้ายอันหาความสัจมิได้”⁴⁷ ถัดจากนั้นคู่กรณีต้องถวายสัจ
 ตามสำนวน โองการดำน้ำ หรือ โองการลุยเพลิง หรือทั้งสองอย่างแล้วแต่กรณี ซึ่งใน
 ทั้งสองกรณีเทพยดาพาดินยอมชี้ได้เองว่าใครผิดใครถูก กล่าวคือ “...ผู้จริงจึงมีไชยศรี
 ผู้เท็จกระลี พินาศด้วยพระคงคา” และ “(ผู้จริง)...แลสิ่งอันร้ายอย่าทำ แม้นสัตว์ร้าย

⁴⁵ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง* [กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา (แผนกการพิมพ์), 2521], หน้า 8.

⁴⁶ เฟื่องอ้าง, หน้า 2.

⁴⁷ เฟื่องอ้าง, หน้า 232.

มีกัมม อย่าได้กระทำวิบัติจึงได้ปราณี แม่นว่าเข้าในอักษิ ผู้เทจ้อบปรี พระเพลิงจ
เร่งสังหาร ให้ไหม้พุงอย่างนาน”⁴⁸

อำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างที่ไม่เด็ดขาดและสูงสุดในตัวเองเพราะต้องอ้าง
อำนาจอื่น ๆ (นับตั้งแต่พุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ เทพดาพาดินสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ตลอดไปจนกระทั่งภคสมบัติสากลมวล) อย่างนี้ไม่เรียกว่าอำนาจอธิปไตย แต่เรียกว่า
อำนาจอริราช (Suzerainty) ^{อำนาจที่มอบให้โดยผู้ปกครอง}อำนาจแบบนี้ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์
ทรงอธิบายว่าเป็น “อำนาจแห่งความเป็นใหญ่ในฐานะที่เป็นผู้รับความสวามิภักดิ์”⁴⁹ จะ
เห็นได้ว่าความซื่อสัตย์จงรักภักดีของข้าราชบริพารนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดที่ทำให้
อำนาจอริราชดำรงอยู่ได้ โองการ แข่งน้ำจึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดที่ตรงนี้—โองการ
แข่งน้ำแข่งว่า “...ผู้ดับชื่อ ชื่อใครใจจด ขบถต่อเจ้า ผู้ผ่านเกล้าอยู่ททยา สมเด็จพระ
พระรามาริบัติ ศรีสินทรมหา จักพรอดิศร ราชาธิราช ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณอนเภา
อันอาไศรยร่ม และอาจข่มช้ำ หักกิ่งฆ่า อาจถอนด้วยฤทธานุภาพ บาปเบียดตน
พันธุพวกพ้อง ญาติกามาไส้ ไชวใจจอด ทอดใจรัก ชักเกลอสหาย คนทั้งหลายมาเพื่อ
จะทำขบถ ทดโทรทแก่เจ้าตนไส้ จงเทพดาผู้นี้ ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสาม
เดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิเมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย...”⁵⁰
อำนาจแบบนี้มีลักษณะเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์อยู่หลายส่วน ข้อนี้เป็นที่เข้าใจได้เพราะใน
เงื่อนไขที่การคมนาคมไม่สะดวก และอุปสรรคการใช้อำนาจบังคับปกครอง (เช่นกองทหาร
กองตำรวจ คุกตะราง ข้าราชการประจำที่ส่งจากส่วนกลางไปอยู่ในพื้นที่ เป็นต้น) ยัง
ไม่พัฒนาขึ้น ก็จำเป็นอยู่เองที่สัมพันธ์ภาพแห่งอำนาจภายในรัฐย่อมขึ้นอยู่กับความจงรัก-
ภักดีที่พสกนิกรและข้าราชบริพารมีต่อองค์อริราช

48 ดูรายละเอียด “โองการดำน้ำ” และ “โองการลุยเพลิง” ใน เฟื่องอ้าง, หน้า 234—
237.

49 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม (พระนคร : แพรวพิทยา,
2506), หน้า 478. ส่วนอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) นั้นหมายถึง “อำนาจแห่งความเป็นใหญ่ในฐานะ
ที่เป็นเจ้าของดินแดน” (ที่เดียวกัน, หน้าเดียวกัน).

50 ดู ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า (พระนคร : ศรีเมืองการพิมพ์, 2512), หน้า 8; และ ดร.
นิยะดา เหล่าสุนทร, “โองการแข่งน้ำ ฉบับอักษรเฉียงพราหมณ์ภาษาไทย,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 6
ฉบับที่ 11 (กันยายน 2528), หน้า 106.

อำนาจอิทธิพลเริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 คำประกาศฉบับร้อย ๆ ชิ้น (เท่าที่เหลือพิมพ์แล้ว 343 ฉบับ) ในรัชกาลนี้มีฐานะเป็นกฎหมายปฏิธานนิยม (Positive Law) กล่าวคือเป็นกฎหมายที่ตั้งขึ้นตามแนวความคิดที่ว่า มนุษย์หรือผู้มีอำนาจในบ้านเมืองสร้างกฎหมายขึ้นเพราะเห็นว่ากฎหมายนั้น ๆ เป็นสิ่งจำเป็นและมีประโยชน์แก่บ้านเมืองขณะนั้น กฎหมายประเภทนี้ไม่มีความจำเป็นต้องอ้างถึงความยุติธรรมตามธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ในพัฒนาการขั้นสูงสุดของแนวคิดนี้ถือว่ากฎหมายเกิดขึ้นจากเจตนาารมณ์ขององค์อธิปัตย์ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในช่วงที่อำนาจสูงสุดในรัฐไทยอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากอำนาจอิทธิพลเป็นอำนาจอธิปไตย เพราะถึงแม้ประกาศของพระองค์ซึ่งแสดงเจตนาารมณ์ของผู้ปกครองจะมีฐานะเป็นกฎหมายปฏิธานนิยมก็ตาม เราจะเห็นได้ว่าในหลาย ๆ กรณีความชอบธรรมในการตั้งประกาศนั้นยังคงอ้างอิงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ เช่น ในประกาศเรื่องคนกงนอก พ.ศ. 2398 มีความตอนหนึ่งว่า “เมื่อท่านผู้มึบรดาศักดิ์ผู้ใดมีข้าคนบ่าวไพร่ ไปตั้งทำไรทำนา รักษาช้างม้าโคกระบืออยู่ในแขวงหัวเมืองใด ๆ ถ้ามีหนังสือไปฝากเจ้าเมืองกรมการหรือว่าด้วยโวหารวาจาตัวเอง ให้เจ้าเมืองกรมการเกรงกลัวจนจะว่ากล่าวอะไรไม่ได้ จะบอกเข้ามายังเวรลูกขุน ณ ศาลาก็ไม่กล้าบอก แล้วท่านผู้เป็นเจ้าเป็นนายของคนเช่นนั้นซึ่งเป็นผู้ฝากก็ดี เป็นอันไม่ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน ถ้าแผ่นดินมีเทวดารักษาทำนุบำรุงอยู่ เทวดาจะไม่รักษาทำนุบำรุงผู้นั้น”⁵¹

จนกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นแหละที่แนวคิดที่ว่าองค์อธิปัตย์คือที่มาอันถูกต้องชอบธรรมเพียงแหล่งเดียวเท่านั้นของการกำหนดกฎหมายจึงจะปรากฏชัดเจน พระองค์ถึงกับทรงมีพระราชดำรัส (เมื่อ พ.ศ. 2428) ว่า “การเรื่องที่จะทำกฎหมาย และที่จะคิดการทั้งปวงในกระบวนได้เสียของกฎหมายที่จะออกไปเหล่านี้ เราเห็นว่าแต่กำลังคนไทยที่จะตั้งขึ้นเป็นลียิสเลตีฟเคาน์ซิล คงจะไม่ตลอดเป็นแน่ ด้วยการเกี่ยวข้องเจือปนกับต่างประเทศมากนัก เหลือความรู้อันจะรู้ไปได้จริง ๆ จำเป็นที่จะต้องมีหมอคความคนหนึ่ง ฤาสองคน มาเป็นที่ทำหรือจึงจะทำการไปได้”⁵² แนวความคิดในการทำกฎหมายที่เปลี่ยน

51 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, อ้างแล้ว, หน้า 104.

52 เอกสารการเมืองการปกครองไทย, อ้างแล้ว, หน้า 81.

ไป^{ขึ้น}ได้รับการสะท้อนไว้อย่างชัดเจนในพระนิพนธ์เรื่อง ว่าด้วยกฎหมาย (ร.ศ. 118) ของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ที่ว่า “ในเมืองไทยคำพิพากษาเก่า ๆ และคำพิพากษาเดียนั้นด้วย อ้างความยุติธรรมขึ้นตงเสมอ ๆ แต่คำที่เรียกว่ายุติธรรม เป็นคำไม่ดีเพราะเป็นการที่ทุกคนเห็นต่างกันตามนิสัย ซึ่งไม่เป็นกิริยาของกฎหมาย กฎหมายต้องเป็นยุติจะเถียงแปลกออกไปไม่ได้ แต่เราเถียงได้ว่าอย่างไรเป็นยุติธรรม ไม่ยุติธรรมทุกเมื่อทุกเรื่อง”⁵³ ต้องใช้เวลาประมาณ 30 ปี (พ.ศ. 2451-2478) ที่กฎหมายหลักของระบบกฎหมายปฏิฐานนิยม อันได้แก่ประมวลกฎหมายอาญา และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นต้น จึงจะได้รับการร่างเสร็จสมบูรณ์ เบื้องหลังกระบวนการนี้แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจสูงสุดของรัฐก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ถึงแม้ว่าปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและปัญหาการถูกจำกัดในด้านอำตราชำย ศาลากรตงแต่ พ.ศ. 2398 จะยังไม่ได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงไปอย่างสิ้นเชิงจนกว่าจะถึง พ.ศ. 2481 ก็ตาม อำนาจสูงสุดของรัฐสยามก็มีลักษณะทั่วไปที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นอำนาจอธิปไตยแล้ว เพียงแต่ว่าเป็นอำนาจอธิปไตยที่ยังไม่สมบูรณ์แบบเท่านั้นเอง อำนาจอธิปไตยในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ. 2475 นั้นเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายและข้าราชการเรียกประเพณีการปกครองของประเทศสยามในปี พ.ศ. 2428 เป็นภาษาอังกฤษว่า “แอบโซลูตโมนากี” และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เองก็มีพระราชดำรัสตอบยืนยันว่าพระราชอำนาจของพระองค์นั้นเรียกว่า “แอบโซลูต” หรือ “เต็มบริบูรณ์” นั้นเอง⁵⁴

อย่างไรก็ดี แนวความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเริ่มเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเมื่อสิ้นรัชสมัยอันยาวนานของรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงทางความคิดดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันว่าการรับเอาแบบแผนทางการเมืองการปกครองของตะวันตกนั้นจะรับเพียงแต่รูปแบบและประโยชน์ใช้สอยเฉพาะหน้าหาได้ไม่ เพราะในที่สุดแล้วแนวความคิดเชิงอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังสถาบันทางการเมืองแบบนี้ก็ต้องติดตามเข้ามาด้วยไม่เร็วก็ช้า สิ่งที่เจ้านายและข้าราชการเรียกใน พ.ศ. 2428 ว่า “เครื่องจักร” ซึ่งในที่นี้ก็คือจักรกลของระบบราชการ

⁵³ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์, *ว่าด้วยกฎหมาย* (กันยายน ร.ศ. 118) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสวง เตระขานนท์, 2507), หน้า 100.

⁵⁴ *เอกสารการเมืองการปกครองไทย*, อ้างแล้ว, หน้า 60 และ 76.

ที่เน้นหน้าที่และความรับผิดชอบเฉพาะด้านและกินเงินเดือนประจำนั่นเอง) นั่นแหละคือที่มาของการเปลี่ยนแปลงในสำนักเรื่องอำนาจอธิปไตย คำถามตามปรกตินิยามที่จะต้องเกิดขึ้นตามมากับการเกิดขึ้นขององค์กรสมัยใหม่แบบนี้ก็คือ องค์กรทำหน้าที่อะไร ทำเพื่อใคร และอ้างความชอบธรรมอันใดในการดำรงอยู่และกระทำเช่นนั้น ตามจารีตการปกครองของไทยตั้งแต่ระบอบบรมราชาธิราชเรื่อยมาจนกระทั่งถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คิดที่เราอาจเรียกได้ว่าอุดมการณ์ของรัฐนั้นคาดหวังให้ข้าราชการมีความจงรักภักดีต่อองค์สมเด็จพระมหากษัตริย์เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นและอย่างไม่มีผันแปรไปตามสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะตามจารีตดังกล่าวพระมหากษัตริย์ทรงดำรงสถานะเป็นแกนกลางของโลกชีวิตแห่งสังคมการเมืองทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ตามกรอบของความคิดนั้นพระมหากษัตริย์กับสังคมการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก มองได้อีกแง่หนึ่งด้วยว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ทรงกระทำให้สังคมการเมืองมีขึ้นและดำรงอยู่ได้ หนังสือ ลิลิตยวนพ่าย จึงกล่าวว่าเมื่อแผ่นดินเป็นจลาจล (ระเบียบแห่งสังคมการเมืองระส่ำระสายใกล้แตกสลายหรือกำลังแตกสลาย) นั้น “เหตุพิตรคิดกรุณา ประชาราชฎร อยยวจพินาศ หงมุล สุญภพสบสิ่ง รจึงแกล้งแสงสรรบรวบเอา อัมภามูรติมามิศร ด้วยพิตรเสวีจก็เสด็จมาอุปติในกระษัตริ ทวีติวงชอภิชาติ รังบราชรีปู ชูแผ่นดินให้หงาย ทายแผ่นดินฟ้าให้ชว้า ล้ากรัณทรัดนวัตถวิ ตรีโลกยบให้อุณห หนนพระพุทศศาสนให้ตรง ดำรงกรษัตร์ให้กรสานต ประหารทุกขให้เกษย ขยเกษตรให้เกษม เปรมใจราชฎร กำจรอยศโยค ดิลกโลกยอาศรัย ชยชยนฤเบนทราทรงเดช ภาล่งดินฟ้าฟุ้งช่าวขจรฯ”⁵⁵ ① พระมหากษัตริย์ควรเป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดีจากข้าราชการและพสกนิกรทั่วหน้า ไม่เพียงเพราะพระองค์ทรงชูแผ่นดินให้หงายและถือแผ่นดินฟ้าให้คว่ำเท่านั้น หากเป็นเพราะพระองค์ยังทรงดำรงพระ “ชาติ” ที่แตกต่างและยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวงอีกด้วย กล่าวคือ ประการแรก ทรงเป็นทิวชาติ หมายถึงเกิดสองครั้ง ได้แก่อีกกำเนิดครั้งแรกเป็นชาติมนุษย์แจกเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป และอีกครั้งหนึ่งกำเนิดเป็นชาติกษัตริย์โดยผ่านพระราชพิธีราชาภิเษก ประการที่สอง การกำเนิดเป็นชาติมนุษย์ของพระมหากษัตริย์ก็มี

⁵⁵ กรมศิลปากร, ลิลิตยวนพ่าย, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2517), หน้า 1, คำอธิบายใน ฉันทิษฐ์ กระแสสินธุ์, ยวนพ่ายโคลงต้น...พร้อมด้วยข้อวินิจฉัยทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี วัฒนธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513), หน้า 34-37.

ความแตกต่างและยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์โดยทั่วไปอีกด้วย ถึงแม้สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยจะไม่อ้างทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right of the King) ตามแบบคติฝรั่งแต่ก็อ้างการเป็น “สมมุติเทพ”⁵⁶ ซึ่งย่อมมีความยิ่งใหญ่เหนือกว่ามนุษย์ธรรมดาอยู่แล้ว นอกจากนี้ชาติสมบัติของพระองค์ยังเป็น “อุกโต สุชาโต โหติ” อีกด้วย กล่าวคือ เป็นผู้เกิดมาดี โดยชนกชนนีทั้งสองฝ่ายไม่ลักลั่น มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชนแห่งบูรพบิดาอันใคร ๆ ไม่กล้าคัดค้านยกโทษได้⁵⁷

ความภักดีทางการเมืองที่พุ่งตรงขึ้นไปยังสถาบันพระมหากษัตริย์เป็น ศูนย์รวมเพียงหนึ่งเดียวเช่นที่กล่าวมานี้⁵⁸ เริ่มแปรสภาพเมื่อขึ้นต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่ว่าแปรสภาพนั้นมีได้หมายความว่า ความภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จะสูญหายไป (จะกล่าวต่อไปข้างหน้าว่าอันที่จริงแล้วความภักดีทางการเมืองต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในหมู่พสกนิกรวงกว้างเพิ่งจะเกิดขึ้นจริงจึงเป็นครั้งแรกก็นับจากเวลาดังกล่าวเป็นต้นมานั่นเอง) แต่หมายความว่าศูนย์แห่งความภักดีทางการเมืองมิได้จำกัดวงอยู่แค่เพียงสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีองค์ประกอบอื่น ๆ อันได้แก่ “ประเทศชาติบ้านเมือง” และ “ศาสนา” เพิ่มเติมเข้ามาในชีวิตทางการเมืองและสังคมของไทยสมัยใหม่นี้ด้วยการจัดลำดับองค์ประกอบเหล่านี้เข้าเป็นระบบระเบียบเดียวกันย่อมมีความผันแปรไปตาม

56 พระราชกำหนดเกล้า พ.ศ. 2273 ระบุตอนหนึ่งว่า “อนึ่งแผ่นดินเป็นใหญ่แต่สมเด็จพระมหากษัตริย์ด้วยเหตุว่าพระมหากษัตริย์เจ้านั้นเป็นสมมุติเทวดา...” ดู *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, อ้างแล้ว, หน้า 685).

57 ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พระธรรมเทศนา* (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 100.

58 วรรณกรรมภายิตที่เน้นให้ข้าราชการบริพารถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ที่รู้จักกันดีคือเรื่อง “พาลีสอนน้อง” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนารายณ์ แต่ก็ยังมีฉบับที่แต่งขึ้นโดยผู้อื่นอีกหลายฉบับ ดู ทวน วิเชียรภรณ์, *รวบรวมและจัดพิมพ์, พระราชนิพนธ์ภายิต* (พระนคร : ไทยมิตรการพิมพ์, 2508), หน้า 20-26; และ *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสรี)* (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีวพร, 2517), หน้า 584-587; และกรมศิลปากร, *ทุกคะสอนบุตร พาลีสอนน้อง พิภกสอนเบญจกาย และ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* (พระนคร : บริษัทในดิงเกลโอลิมปิค จำกัด พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศรีสังฆญาณมุนี, 2506), หน้า 25-37 เป็นต้น

ยุคสมัย และความผันแปร^{๕๙} เองที่เป็นตัวบ่งชี้อย่างดีเยี่ยมถึงปัญหาอันเป็นรากเหง้าแห่งสัมพันธภาพของอำนาจของสังคมการเมืองไทยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ความลึกกลับศักดิ์สิทธิ์และห่างเหินจากพสกนิกรของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยยุคก่อนนั้นเห็นได้จากเหตุผลที่กฎหมายเก่าอธิบายว่า “ด้วยว่าพระราชสถานนั้นกอบปรด้วยเครื่องประดับประดาอั่งการทั้งปวง เป็นที่ห้ามแหนบุคคลจะได้เห็นเป็นอันยาก อนึ่งพระสุรัสวดีแลองค์พระมหากษัตริย์เจ้านั้นยากที่บุคคลจะได้ยินได้เห็น ครั้นเป็นคนหิระชาติได้เห็นพระราชสถานแลองค์พระมหากษัตริย์เจ้า แลได้ฟังสุรัสวดีอันมิควรจะได้เห็นได้ฟังนั้น ก็มีใจกำเริบมัวเมาไปก็สำคัญว่าอาตมาจะได้เป็นใหญ่ ครั้นออกจากพระราชสถานแล้วก็จะนำเอาการในเป็นการนอก และทงองอาจอดอ้างว่าเฝ้าแหนพิดทูลได้ ก็ย่ำยีเบียดเบียนราษฎรๆจะได้รับความแค้น”^{๖๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงประกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ให้ยกเลิกการยิงกระสุน แลอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน^{๖๑} ยิ่งกว่านั้นการสร้างที่ประทับในหัวเมืองและการเสด็จประพาสหัวเมืองบ่อยๆของรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ใกล้ชิดกับพสกนิกรเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของสยาม^{๖๒} อย่างไรก็ตามมาตรฐานของประสบการณ์ทางการเมืองของตะวันตก ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีจุดอ่อนในตัวเอง ตามความเห็นของเจ้านายและข้าราชการส่วนหนึ่งซึ่งกราบบังคมทูลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ระบบนี้ “อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็ต้องตกถึงพื้น ถึงแก่ฟกช้ำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปได้ต่าง ๆ ฤาบางทีทำลายยับเยินสิ้นทีเดียว ฉันทไฉน การปกครองทุกวันนี้คิดด้วยเกล้าฯ เห็นว่า ถ้าประจักษ์หนึ่งไม่มีพระองค์ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงเป็นพระราชธุระในเวลาใดแล้ว การบ้านเมืองทุกอย่างก็จะเป็นที่ระส่ำระสาย แลบางทีถึงจะให้เกิดจลาจลแก่บ้านเมืองได้”^{๖๒}

^{๕๙} เรื่องกฎหมายตราสามดวง, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘๕.

^{๖๐} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๐-๒๐๕.

^{๖๑} ดู กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๔๖-๑๘๐; และ Prachum Chomchai, *Chulalongkorn the Great* (Tokyo : The Center for East Asian Cultural Studies, 1965), pp. 154-157.

^{๖๒} เอกสารการเมืองการปกครองไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๘.

การคาดคะเนของเจ้านายและข้าราชการกลุ่มดังกล่าวไม่ไกลความจริงนัก หลังจากรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต และรัชกาลที่ 6 เสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเศษ ก็เกิด กรณีกบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งรัฐบาลกวาดจับผู้ก่อการได้ถึง 106 คน และในบรรดาผู้ถูกตัดสินลงโทษ 92 คนนั้นเป็นพลเรือนสังกัดกระทรวงยุติธรรม 4 คน ทหารเรือ 3 คน และเป็นทหารบกถึง 85 คน เบื้องหลังของกรณี ร.ศ. 130 สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ศุนย์ของความภักดีได้แปรไปจากเดิมแล้ว ในเอกสาร “ว่าด้วยความเสื่อมชามแลความเจริญของประเทศ” ของฝ่ายกบฏให้ความเห็นเกี่ยวกับความเสื่อมชามของประเทศว่าส่วนหนึ่งเกิดจากคนสอพลอที่แวดล้อมพระมหากษัตริย์ ดังนี้ “...คนสอพลอพวกนี้มีอยู่สองจำพวก จำพวกหนึ่งทำการให้กระษัตริย์โดยตรง ดังเช่น ข้าทาสและพวกบริวารของกระษัตริย์ เป็นต้น อีกจำพวกหนึ่งนั้นถึงแม้ว่ามีหน้าที่ตั้งแต่ให้ทำงานสำหรับรัฐบาลก็จริงแต่เอาเวลาไปใช้ในทางสอพลอเสียหมด ส่วนการที่ออฟฟิศนั้นถึงแม้ว่าจะบกพร่องและเสียหายอย่างไรก็ไม่ต้องคิด ขอแต่ให้ใกล้ชิดคลั่งเกลือกอยู่กับเจ้าก็แล้วกัน ความดีความชอบจะไปข้างไหนเสีย ประเดี๋ยวได้ลาภประเดี๋ยวได้ยศ ฝ่ายพวกที่มัวหลงทำการอยู่ยังออฟฟิศก็ต้องอดโซ่ไปตามกัน บางคนก็ติเตียนว่าคนเหล่านี้ไม่รู้จักหาความดีความชอบใส่ตัว มัวนั่งมุดหัวอยู่แต่ที่ออฟฟิศและยังขาดเตียนว่าเป็นคนเกียจคร้านไม่รู้จักเข้าเฝ้าเจ้าแผ่นดิน การสอพลอหรือการประจบเจ้านั้นใคร ๆ ก็ต้องทำได้ทุกคน เว้นแต่คนที่เห็นแก่ชาติแลบ้านเมือง...”⁶³ ฝ่ายกบฏเห็นว่าการปฏิบัติราชการตามภารกิจของหน่วยงานเป็นสิ่งสำคัญที่สุดเพราะในที่สุดแล้วนั่นคือการแสดงความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมืองโดยแท้แต่ดูเหมือนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นด้วย หากทรงเห็นว่า “ข้าราชการ ในเวลา นี้ เรามีความ เสียใจ ที่สังเกตเห็น ได้ว่า ผิดกับ แต่ก่อน เป็นอัน มาก คำว่า จงรักภักดี ก็ แปลว่า เจไป เสียหมด แล้ว คือ มัก แปลไป ว่า จงรักภักดี เจ้า กระทรวง เพราะ จะ นั้น ผู้ ใด ไม่ ฝาก เนื้อ ฝาก ตัว แก่ เจ้า กระทรวง มา ทำ ตัว เป็น ผู้ นิยม เฝ้า แทน ตัว เรา ผู้ เป็น เจ้า แผ่นดิน เขาก็ หา ว่า เป็น ผู้ ไม่ จงรักภักดี กลับ เรีย กว่า เป็น คน หัว ประจบ”⁶⁴ ด้วยเหตุที่มีความเห็นต่อความจงรักภักดีต่างกัน (ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

⁶³ แลมสุข นุ่นนนท์, ยังเติร์กรุ่นแรก กบฏ ร.ศ. 130 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2522), หน้า 162-163.

⁶⁴ ที่เดียวกัน.

อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าจะรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินเป็นสิ่งสำคัญที่สุด) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงตระหนักดีว่าในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินย่อมมีความสำคัญเป็นที่หนึ่ง⁶⁵ พระองค์จึงไม่ทรงเห็นว่าเป็นความจำเป็นหรือเป็นการถูกต้องที่จะต้องใส่พระทัยกับคำวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว แต่กลับทรงยืนยันด้วยว่า “ก็ข้าราชการที่มีอำนาจทำการบางอย่างได้นั้น เข้าใจว่าได้อำนาจมาจากไหน ไครมอบหมายอำนาจให้ หรือรับอำนาจของตนขึ้นได้เอง เปล่าทั้งสิ้น อำนาจใด ๆ ที่มีอยู่ ก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งพระราชอำนาจทั้งสิ้น และที่พระราชทานส่วนหนึ่งแห่งพระราชอำนาจให้ผู้ใดถือไว้แล้ว ก็ต้องเปลวว่าทรงไว้วางพระราชหฤทัยแล้วว่าผู้นั้นมีความสามารถที่จะใช้พระราชอำนาจส่วนนั้นโดยอาการอันตรงตามพระบรมราชประสงค์”⁶⁶

อย่างไรก็ตาม พระบรมราชาบายทางการปกครองของรัชกาลที่ 6 ถูกวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ดังนี้ “...ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินยังเป็นที่เคารพและเกรงกลัวอยู่มาก แม้ว่า

65 “ข้แจงให้เข้าใจโดยชัดเจนว่า ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ตรงกับความรักชาติ เพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นเสมือนวัตถุที่แทนชาติ...ผู้ใดไม่นับถือพระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนไม่นับถือชาติไทย และไม่นับถือตนเอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติไทย” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพันตรีหลวงเทพศุภานุศิษฐ์, 2456, อ้างใน วารุณี โอสธารมย์, “อุดมการณ์แห่งชาติ พ.ศ. 2411–2475 พัฒนาการของความคิดชาตินิยมและการปลุกฝังผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน,” เอกสารหมายเลข 8 ของสมาคมประวัติศาสตร์ ร่วมกับสถานทูตตุรกี ในการสัมมนาเรื่องการปฏิรูปของอตาเตอร์กี และการศึกษาเปรียบเทียบของขบวนการปรับตัวให้ทันสมัยในประเทศตุรกีและไทย ระหว่าง พ.ศ. 2424–2481, 15–16 สิงหาคม 2524, หน้า 15)

“ร่วมชาติต้องร่วมรัก	และสมัครสามัคคี
จงรักภักดี	ต่อพระปิ่นนรากร
ทั่วกันจงกันกาง	รักษาชาติสโมสร
ศาสนาให้ถาวร	อิสระอดสาน”

(“นามขอกเอานามบ่ง,” บทร้อง) ใน พระราชนิพนธ์ภายิต, อ้างแล้ว, หน้า 308.

ในส่วนของคุณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 ร้อยโท จรูญ ผู้ซึ่งทำหน้าที่เรียบเรียงกฎหมายและข้อบังคับและการปกครองของคุณะฯ เคยกล่าวในที่ประชุมว่า “พระเจ้าแผ่นดินนั้นทาง่ายแต่บ้านเมืองหายาก” (อ้างใน อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, “อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย,” เอกสารวิชาการหมายเลข 29, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525, หน้า 29).

66 “ความเข้าใจผิด” (7 พฤษภาคม 2458) ใน ประมวลลบทพระวชิรพันธุในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ, อ้างแล้ว, หน้า 72.

ในตอนปลายรัชสมัยจะมีคนหนุ่มกลุ่มหนึ่งเริ่มวิพากษ์วิจารณ์พระมหากษัตริย์ในหลาย ๆ ด้านแต่ก็ได้เป็นไปอย่างเปิดเผย ในรัชสมัยที่เพิ่งสิ้นสุดหลายสิ่งหลายอย่างได้ทวีความเลวร้ายไปมาก เนื่องจากเหตุหลายประการ...พระเจ้าแผ่นดินกลายเป็นผู้ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของข้าราชการบริพารคนโปรด ข้าราชการทุกคนถูกเฟื่องเลี้ยงมากบ้างน้อยบ้างในด้านฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือเล่นพรรคเล่นพวก ยังนับเป็นโชคที่พระบรมวงศานุวงศ์ยังเป็นที่เคารพยกย่องว่าเป็นคนซื่อสัตย์ สิ่งที่เป็นที่น่าเสียใจยิ่งคือ พระราชสำนักของพระองค์เป็นที่เกลียดชังอย่างรุนแรง และในตอนปลายรัชสมัยก็ถูกล้อเลียนเยาะเย้ย กำเนิดของหนังสือพิมพ์ฟรีเพรสทำให้สถานการณ์ในขณะนั้นขยายตัวเลวร้ายมากขึ้นฐานะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นสิ่งที่ตกอยู่ในสภาวะลำบาก ความเคลื่อนไหวทางความคิดในประเทศแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าระยะเวลาของระบบเอกราชปีเดียวเหลือน้อยเต็มที... ”⁶⁷

อีกไม่ถึง 6 ปีถัดมาพระบรมราชวิจารณ์ดังกล่าวก็ได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นความจริง ระบบ“เอกราชปีเดียว” ถูกโค่นล้มโดยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 วิกฤตของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นั้นมิใช่การเผชิญหน้ากันระหว่างปัญหาที่ว่าอำนาจสูงสุดของบ้านเมืองเป็นของสถาบัน “พระมหากษัตริย์” ตามจารีตทางการปกครองอันเก่าแก่หรือเป็นของสถาบัน “ชาติ” ที่เพิ่งเติบโตขึ้นไม่นานนักกันแน่ เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ไม่ทรงเน้นย้ำในพระราชอำนาจที่สูงสุดเด็ดขาดเหมือนกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ แต่เป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มความคิดสองกระแส กล่าวคือ ระหว่างกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่ง “ไม่เชื่อว่า ความปรารถนาต้องการรูปการปกครองด้วยเสียงประชาชนจะมีอยู่แพร่หลายในหมู่ประชาชน” ฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นผลผลิตของการศึกษาสมัยใหม่และกระแสความคิดทางสังคม-การเมืองจากตะวันตกซึ่งมีความคิดเห็นว่า “...พวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และพวกเจ้านายทำ (ราชการบ้านเมือง) กันตามอำเภอใจ ไม่ใคร่เอาใจใส่ความเห็นของผู้น้อย ซึ่งแม้จะมีเหตุผลควรเชื่อก็ตาม ...และเมื่อการบริหาร

⁶⁷ ยังเติร์กรุ่นแรกฯ, อ้างแล้ว, หน้า 192-193. (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ถึง ดร. ฟรานซิส บี. แซร์, 23 กรกฎาคม-สิงหาคม 2469),

ราชการบ้านเมืองดำเนินไปตามความเห็นของพวกผู้ใหญ่ไม่กี่คน ซึ่งถ้าท่านเหล่านั้นมีความคิดเห็นอย่างเก่า ๆ และแคบ ๆ ด้วยแล้ว ก็อาจชักนำให้บ้านเมืองไปสู่ความเสื่อมและความล้มจมได้ง่าย”⁶⁸ อีกฝ่ายหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เริ่มเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เป็น “จุดเริ่ม” ของการสถาปนา “รัฐประชาชาติ” ที่เรียกว่าเป็นจุดเริ่มก็เพราะรัฐประชาชาติก็เหมือนกับรัฐชนิดอื่น ๆ ที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการก่อตัวและสร้างความเข้มแข็ง ระยะเวลาที่ยาวนานแค่ไหนเป็นเรื่องที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดของรัฐนั้น ๆ เราไม่ควรมองว่า “2475” เป็นเส้นตัดอายุของรัฐก่อนหน้านั้นและหลังจากนั้นให้ขาดออกเป็นขาวเป็นดำ “2435” และ “2475” เป็นเพียงที่หมายอย่างสังเขปเท่านั้นว่า ณ จุดนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพที่สำคัญได้ตั้งต้นขึ้นแล้ว ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชมีได้วัดที่ พ.ศ. 2436 จนถึง พ.ศ. 2476 ก็มีใช้เกณฑ์วัดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของรัฐประชาชาติของสยามฉนั้นนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ “2435” และ “2475” เปรียบเสมือนหลักบอกอาณาบริเวณที่เป็น “น้ำกร่อย” และบริเวณน้ำกร่อยนั้นเราจะเห็นได้ว่ามีส่วนผสมของทั้งกระแสน้ำจืดซึ่งนับแต่จะเจือจางลงไปเป็นลำดับและกระแสน้ำเค็มซึ่งนับแต่จะเข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ แนวความคิดที่ว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ยอมเป็นที่ล้นที่พินันมีมาแล้วตั้งแต่ก่อนสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช แต่ในยุคของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชที่เท่านั้นที่แนวความคิดดังกล่าวปรากฏจริงทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ ในทำนองเดียวกันแนวความคิดที่ว่าอำนาจสูงสุดของประเทศหรือรัฐอยู่ประการชาวสยามทั้งหมด (ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ด้วย) ก็มีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชแล้ว แต่เมื่อเริ่มต้นยุคของรัฐประชาชาติเท่านั้นที่แนวความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนได้รับการยอมรับว่าเป็นหลักการอันชอบธรรมของชีวิตทางการเมืองของรัฐ

แนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังศัพท์ “รัฐ” และ “ชาติ” นั้นเริ่มแพร่หลายมาตั้งแต่สมัย

⁶⁸ เสน่ห์ จามริก, การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 123-125.

รัชกาลที่ 5 แล้ว⁶⁹ แต่ “รัฐประชาชาติ” เป็นแนวคิดใหม่ที่เกิดหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คำว่า “ประชาชาติ” นั้น ม.จ. วรณไวทยากร วรธรรม (ภายหลังเป็น พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ทรงเสนอบัญญัติขึ้นเพื่อให้มีความหมายเท่ากับคำว่า “Nation” ในภาษาอังกฤษ การเลือกใช้คำว่า ประชาชาติ มิใช่เป็นด้วยเหตุผลทางภาษาศาสตร์อย่างลอยๆ แต่เป็นเพราะคำดังกล่าวฟังความหมายทางรัฐศาสตร์หรือการเมืองไว้ด้วยอย่างสำคัญ พระองค์ทรงอธิบายที่มาของศัพท์ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

– คนเรานี้ ถ้าเพ่งหมายเป็นส่วนย่อยหรือส่วนแยกแต่ละคนแล้ว อังกฤษเรียกว่า Person ไทยเรียกว่า บุคคล ถ้าเน้นความเชิงแยกแต่ละคนแล้ว อังกฤษเรียกว่า Individual ไทยอาจเรียกได้ว่า เอกบุคคล หรือ บั๊จเจกบุคคล

– ถ้าเพ่งหมายเป็นส่วนรวมแล้ว อังกฤษเรียกว่า People ไทยเรียกว่า ประชาชน

– ถ้าเพ่งหมายถึงประชาชนรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะตามวิสัยธรรมดาแล้ว อังกฤษเรียกว่า Community ซึ่งไทยอาจเรียกได้ว่า เหล่าชน (บัดนี้ใช้ว่า ประชาคม)

– ถ้าเพ่งหมายถึงประชาชนรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะโดยการกระทำของตนเองแล้ว อังกฤษเรียกว่า Society ไทยเรียกว่า ชุมชนุมชน (บัดนี้ใช้ว่า สังคม)

– ถ้าเพ่งหมายถึงประชาชนรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะตามวิสัยธรรมดา เพื่อการควบคุมกันเป็นบ้านเมืองแล้ว อังกฤษเรียกว่า Nation คำไทยยังเป็นปัญหาอยู่

– ถ้าเพ่งหมายถึงประชาชนรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะโดยมีระเบียบข้อบังคับ เพื่อการควบคุมกันเป็นบ้านเมืองแล้ว อังกฤษเรียกว่า State ไทยเรียกว่า รัฐ

⁶⁹ ดู พระธรรมเทศนาหลายฉบับ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เช่น

1. “ทศพิธราชธรรมจรรยาทักถา (ในรัชกาลที่ 5)” (พ.ศ. 2436)
2. “เทศนาพิเศษ จักรวัตต์วัตตสุตฺต” (พ.ศ. 2436)
3. “จตุรงคธรรมสมาคมกถา” (พ.ศ. 2446)
4. “พระรัฐประศาสนนัย ปุริมภาค และ บัจฉิมภาค” (พ.ศ. 2451)
5. “ทศพิธราชธรรมจรรยาทักถา (ในรัชกาลที่ 6)” (พ.ศ. 2453)

ใน *พระธรรมเทศนา* (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514) หน้า 1–82, 107–130, 191–204 และ 457–492,

- คำว่า “ชาติ” นั้น เคยใช้กันมา แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าความหมายซึ่งใช้อยู่ นั้นกว้างไป ปทานุกรมให้ความหมายว่า การเกิดการเป็นขึ้นมา การเอากำเนิดใหม่ พวกตระกูล คราว เหล่ากำเนิด ชนิด จำพวก ชั้น หมู่

- ในการที่ใช้คำว่า “ปวงชน” นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าขัดกับหลักวิชาอยู่ เพราะว่า “ปวง” ตามปทานุกรมก็อธิบายว่า ทั้งหมดทั้งสิ้น และเวลาเราพูดว่า “ท่านทั้งหลายทั้งปวง” เราก็มองเห็นว่า ทั้งหมด ทั้งสิ้น คำว่า ทั้งหมด ทั้งสิ้นนี้ เพ่งหมายถึง ส่วนย่อย ส่วนแยก แต่หากรวมกันเข้าทั้งหมดหาได้หมายถึงคณะ ซึ่งเป็นปึกแผ่นอันเดียวกัน

- คำว่า Nation นั้น *Concise Oxford Dictionary* อธิบายว่า *Distinct race, people having common descent, language, history or political institutions* แปลเป็นไทยพอเป็นที่เข้าใจว่า ชนชาติหรือประชาชนเฉพาะเหล่า ซึ่งร่วมสายโลหิต ภาษา ประวัติ หรือ ประเพณีการเมือง... ข้าพเจ้าจึงได้เสนอคำว่า “ประชาชาติ” ซึ่งเห็นว่าจะกินความตามลักษณะซึ่งปทานุกรมออกฟอร์ดอธิบายไว้นั้นได้⁷⁰

คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ หลังจากเปิดฟังความคิดเห็นจากประชาชนทั่ว ๆ ไปแล้ว ในที่สุดก็ยืนยันข้อความที่ว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม...” ไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ต่อไป ข้อความดังกล่าวเปลี่ยนไปจากธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ฉบับ 27 มิถุนายน 2475 ซึ่งกล่าวว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นที่น่าเข้าใจได้ว่าเป็นเพราะความพยายามที่จะไกล่เกลี่ยความเป็นปฏิปักษ์ระหว่าง “คณะราษฎร” กับ “พวกเจ้า” ซึ่งแสดงออกอย่างรุนแรงในประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ให้ยุติ ทั้งนี้เพราะคำว่าราษฎรหมายถึงสามัญชน ซึ่งไม่รวมขุนนางและเจ้านาย⁷¹ แต่การที่คณะอนุกรรมการไม่รับเอาคำว่า “ประชาชาติ” เป็นคำแปลคำว่า Nation นั้นเกิดจากเหตุผลอะไร ข้าพเจ้าผู้เขียนเรื่องนี้ไม่พบว่ามีหลักฐานใดชี้แจงไว้ หลังจากมีการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2482 แล้ว

⁷⁰ สิริ เปรมจิตต์, *ประวัติรัฐธรรมนูญไทย ฉบับแรก พ.ศ. 2475 ถึงฉบับปัจจุบัน* (พระนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2511), หน้า 36-40.

⁷¹ *วิทยาวรรณกรรม*, อ้างแล้ว, หน้า 364.

รัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มา ก็ล้วนแต่ระบุว่า อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทยทั้งสิ้น ถ้าหากคำว่าปวงชนให้ความหมายว่าเป็นการเอาส่วนน้อยส่วนแยกมารวมกันเข้าไว้โดยไม่เป็นปึกแผ่นเดียวกันอย่างแท้จริง ตามที่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นั้นทรงชี้แจงไว้จริง ก็นับว่าพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยช่วงสะท้อนชีวิตการเมืองไทยได้อย่างชัดสุดที่พอสมควร เพราะอำนาจอธิปไตยไม่เคยเป็นของหรือมาจากประชาชาติหรือประชาชนไทยเลย แต่มาจาก “ปวงชน” ซึ่งไม่เคยเป็นปึกแผ่นทางการเมืองได้เลย และก็เพราะด้วยเหตุนี้เองกฎหมายรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นแม่บทที่กำหนดการใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ จึงถูกฉีกได้โดยง่ายและบ่อยครั้ง และการฉีกหรือการร่างใหม่ทุกครั้งก็กระทำในนามของอำนาจอธิปไตยจากปวงชนทั้งสิ้น⁷² อย่างไรก็ดี ถึงแม้คำว่า “ประชาชาติ” จะไม่ติดอยู่ในรัฐธรรมนูญ แต่คำนี้ก็ได้รับการฝังรากลึกลงในเพลงชาติ

“ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย
เป็นประชารัฐของไทยทุกส่วน

„73

“ประชารัฐ” ในที่นี้จะเป็นอย่างอื่นใดไปไม่ได้นอกจากรัฐประชาชาติ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ รัฐของประชาชาติ ประชารัฐในที่นี้จะแปลว่า รัฐของประชาชนไม่ได้ เพราะความหมายจะแคบเกินไป พระมหากษัตริย์ทรงเป็นส่วนหนึ่งของประชาชาติไทย แต่มิได้ทรงเป็นส่วนหนึ่งของประชาชน รัฐประชาชาติไทยซึ่งปกครองด้วยระบอบรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ย่อมถือตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญว่า พระมหากษัตริย์

⁷² ในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้นมีผู้เสนอว่า ควรบัญญัติข้อความที่ว่า “อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย มอบถวายพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ทรงใช้” เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดแต่จัดการโดยแอบอ้างอำนาจอธิปไตยของปวงชน แต่ข้อเสนอดังกล่าวไม่มีผลในการยกร่าง (ดู ประวัติรัฐธรรมนูญไทย ฯ, อ้างแล้ว, หน้า 206).

⁷³ เพลงชาติเพลงแรก แต่งคำร้องโดย ขุนวิจิตรมาตรา เมื่อ พ.ศ. 2477 และใช้ร้องมาจนถึง พ.ศ. 2482 ซึ่งจากนั้นก็เปลี่ยนมาใช้เพลงชาติตามคำร้องปัจจุบัน ซึ่งแต่งโดยหลวงสารานุประพันธ์ เนื่องจากมีการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย (ดู รายละเอียดเนื้อร้องของเพลงชาติเดิมใน ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา, 9 ตุลาคม 2523), หน้า 406-407).

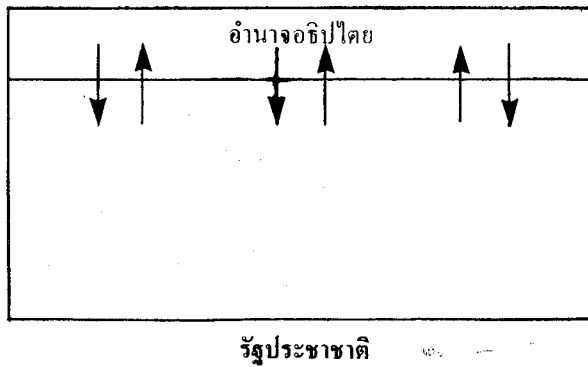
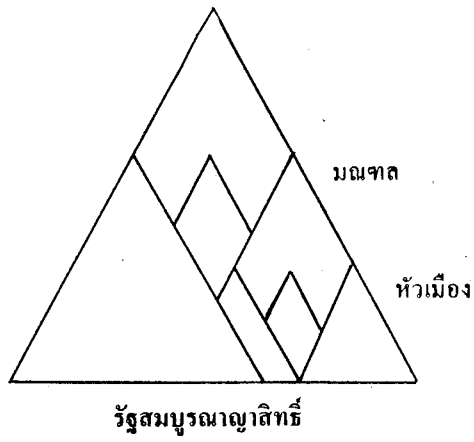
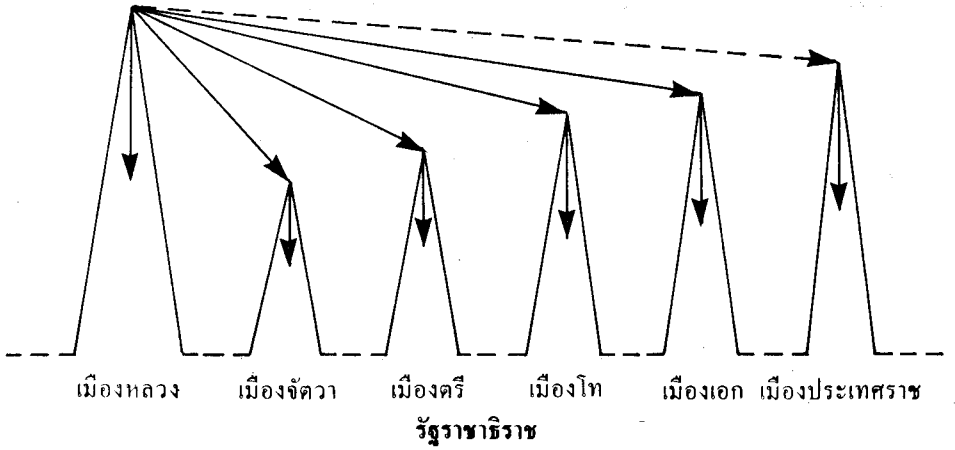
ในฐานะที่ทรงเป็นส่วนหนึ่งของประชาชาติไทยนั้น ทรงเป็นเจ้าของรัฐร่วมกับชาวไทยคนอื่น ๆ ทั้งหมดซึ่งเป็นประชาชาติไทยด้วยกัน แต่พระองค์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐ และทรงใช้อำนาจอธิปไตยแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

องค์ประกอบแห่งรัฐในเชิงพัฒนาการที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นอาจสรุปย่อได้ดังตารางข้างล่างนี้ (ดู ตารางที่ 1) และลักษณะแห่งการใช้อำนาจปกครองตามทฤษฎีของรัฐในแต่ละยุคก็อาจสรุปได้ดังแสดงในแผนภูมิถัดไป (ดู แผนภูมิที่ 1)

ตารางที่ 1 องค์ประกอบแห่งรัฐในเชิงพัฒนาการ

องค์ประกอบแห่งรัฐ	รัฐราชาธิราช	รัฐสมบูรณาญาสิทธิ	รัฐประชาชาติ
ระยะเวลาโดยสังเขป	สมัยอยุธยาถึง รัชกาลที่ 4	รัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ. 2475	ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน
ประชากร	พสกนิกร	พสกนิกร	ประชาชาติ
ดินแดน	แดนต่อแดน เป็นที่หมาย	มีพัฒนาการของ เส้นกั้นอาณาเขต จนแน่นอนหรือ เกือบแน่นอน	มีเส้นกั้นอาณาเขต ที่แน่นอน
รัฐบาล/การปกครอง	แบบราชาธิราช	แบบสมบูรณาญา สิทธิราชย์	แบบรัฐธรรมนูญ
อำนาจสูงสุดของรัฐ	อำนาจอิทธิราช	อำนาจอธิปไตยของ พระมหากษัตริย์	อำนาจอธิปไตยของ ประชาชาติ

แผนภูมิที่ 1 ลักษณะทางทฤษฎีของการใช้อำนาจปกครอง

* บทสรุป : ประวัติศาสตร์สำนักกับวิกฤตเอกลักษณ์

รัฐสมัยใหม่ต้องการสร้างสำนักทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะอย่างน้อย 3 ประการคือ มีเอกภาพ มีความต่อเนื่อง และ มีความยาวนาน ลักษณะทั้งสามประการของประวัติศาสตร์สำนักนี้ต่างเกือหนุนซึ่งกันและกัน และมีความเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ ตามความเข้มแข็งของรัฐ วิกฤตเอกลักษณ์จะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อรัฐพยายามยื่นมือเข้ามาผูกขาดการตีความเอกลักษณ์ของรัฐหรือประเทศชาติอย่างเป็นทางการ และบังคับให้ประชากรของรัฐต้องเชื่อว่าเอกลักษณ์ตามแบบที่รัฐต้องการเท่านั้นที่เป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้แต่เพียงอย่างเดียว วิกฤตเอกลักษณ์อย่างที่ว่านี้มักเกิดในช่วงที่รัฐมีปัญหาความชอบธรรมทางการเมืองอย่างชัดเจน ในส่วนท้ายสุดของบทความนี้จะเป็นการลำดับความให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างประวัติศาสตร์สำนักและวิกฤตการณ์ที่เกี่ยวข้องอย่างสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับทำความเข้าใจกับวิกฤตเอกลักษณ์ของรัฐไทยในปัจจุบัน

แนวความคิดเรื่อง “เอกภาพ” หรือ “ความสามัคคี” เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยราวรัชกาลที่ 4 และได้รับการเน้นย้ำมากขึ้น ๆ หลังจากนั้น ก่อนหน้านั้นแนวความคิดเรื่องความสามัคคีมีปรากฏอยู่แล้วในหลาย ๆ ซาตกของพระพุทธศาสนา แต่แนวความคิดดังกล่าวไม่เคยเป็นองค์ประกอบสำคัญในการอธิบายความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมการเมืองทั้งระบบ หนังสือ สังคัตยวงศ์ (พ.ศ. 2332) ซึ่งพูดถึงสาเหตุแห่งการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ชัดที่สุด ก็กล่าวเพียงว่า “สมเด็จพระเชษฐาธิราชเสวยราชย์ได้ 8 ปีเศษ มีปรีชาน้อยมักหลงใหล ปราศจากความสมบูรณ์ด้วยหิริโอตตปปะ ไม่วิจารณ์ในราชกิจทั้งหลาย ไม่มีใครครวญในคุณแลโทษ ครั้งนั้นเสนาบดีแลอำมาตย์เป็นต้นก็ดี ชาวพระนครก็ดี ชาวชนบทก็ดี ชาวคานนิคมก็ดี พวกกันตั้งอยู่ในอสังฆธรรม...”⁷⁴ แต่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงผู้แต่งหนังสือ ซานพระศรี (พ.ศ. 2418) เล่าว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรับสั่งเรื่อง นโปเลียน โบนาปาร์ต และ บิสมาร์ก เป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ที่แสดงผลสำเร็จของความ

⁷⁴ สมเด็จพระวันรัตนวัตพระเชตุพน ในรัชกาลที่ 1, สังคัตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนามหรรษรมวินัย [ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน วิศิษฎ์มหาเถร), 2521], หน้า 402.

สามัคคี⁷⁵ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และ สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ ล้วนหยิบยกเอาเรื่องเอกภาพหรือความสามัคคีมาเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยอย่างเห็นได้ชัด⁷⁶

แนวความคิดเรื่องความต่อเนื่องของรัฐสมัยต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ไทย ก็เป็น × สิ่งที่ได้รับการเน้นย้ำตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ในสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 นั้น รัชสมัยที่ดูเหมือนจะมีปัญหาเกี่ยวข้องกับเรื่องของความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์มากที่สุด ก็คือรัชกาลของพระเจ้าเอกทัศและพระเจ้ากรุงธนบุรี เพราะทั้งสองรัชกาลนี้ทำให้ “แบบแผนของกรุงศรีอยุธยา” ขาดตอน⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงยกตัวอย่างสองรัชกาลนี้เป็นอุทาหรณ์ตักเตือนราษฎรให้คิดถึงพระมหากษัตริย์แต่ในแง่ดี “...ว่ามานี้ให้เห็นว่า ท่านผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินได้ครองแผ่นดินมาแต่ละพระองค์ ๆ มีพระเดชพระคุณแก่คนเป็นอันมาก ถึงมีความผิดมีความร้ายความชั่วเท่าใด ๆ จะมาล้างความดีให้หลุดไปหมดก็ไม่ได้...เพราะฉะนั้นถึงความชั่วถ้าไม่มีมาเหยี่ยวฆ่าซากเข้าชี้ต่อไปในทางนั้นแล้ว ก็ไม่มีใครบ่นถึงความชั่วเรื่องนั้นต่อไป...”⁷⁸ ในกรณีของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพทรง

⁷⁵ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง, *خانพระศรี* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมอุ้ม ศรีธวัช ณ อยุธยา, 2502), หน้า 28-54.

⁷⁶ ดู *โคลงภาพพระราชพงสาวดาร* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมจันทร์ เทวกุล, 2513), หน้า 70; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระรัฐประศาสน์ ปุริมภาค,” ใน *พระธรรมเทศนา*, อ้างแล้ว, หน้า 469; สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์อธิบาย,” ใน *พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 581.

⁷⁷ หมายรับสั่งในรัชกาลที่ 1 เรื่องแห่พระเจดีย์ทราย จ.ศ. 1144 ระบุว่า “...ทรงให้ทำราชการตามอย่างพระบรมโกษฐ์ อย่าให้เอาอย่างพระยาตากสิน” (ดู คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, *ประมุขหมายรับสั่งภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2525), หน้า 1.

⁷⁸ “พระบรมราชาบาท ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องให้ราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน,” ใน กรมศิลปากร, *ประชุมโอวาท* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายสถิตย์ สัทธกุล, 2512), หน้า 26,

พยายามแสวงหาข้อยุติไว้ดังนี้ “...อันคุณงามความดีของขุนหลวงตากนั้นมีมากนัก ได้เขียนไว้ในพงศาวดารเรารบพม่าครั้งกรุงธนบุรีโดยละเอียดแล้ว ควรพิจารณาให้ดี อย่าลืมหลักฐาน อย่าเอาโลกจืดเข้าใส่ในการวินิจฉัยเรื่องราวในพงศาวดาร ฟังกระทำด้วยความเที่ยงธรรม เรื่องขุนหลวงตากบ้าน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เคยเขียนเรื่องลือว่าไว้ เป็นเสียๆหายๆ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงอ่านระหว่างทางรถไฟจากบางกอกน้อยไปพระปฐมเจดีย์ ก็รำคาญไม่พอพระราชหฤทัยเลย ตรัสว่า ขุนหลวงตากเป็นคนทำคุณให้แก่ประเทศ ในส่วนนี้ไม่ควรจะเอาเข้ามาถือ กษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์นับถือขุนหลวงตากเสมอ ไม่ควรที่ใครจะมาลบหลู่บุญคุณ เพราะฉะนั้นการที่เขียนลืออย่างนี้ไม่ชอบด้วยพระราชนิยม”⁷⁹

การสร้างหรือเน้นความต่อเนื่องระหว่างกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นความจำเป็นของรัฐสมัยใหม่ที่จะแสดงให้เห็นร่วมกันทั่วไปว่า จริตแบบแผนของรัฐที่ดำรงอยู่นั้นมิใช่การเสกสรรปั้นแต่งขึ้น โดยอำเภอใจของคนใดคนหนึ่ง หากแต่เป็นสิ่งที่ผ่านการหล่อหลอมของสภาพแวดล้อมหนึ่ง ๆ มาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ปัญหาอยู่ที่ว่ายาวนานแค่ไหน ถึงตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อดีตของสยามมีความยาวนานไม่ก่อนไปกว่าการตั้งกรุงศรีอยุธยา รัชกาลที่ 5 ทรงให้เหตุผลว่า “ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ทำให้ทอดธุระเสียว่าเรื่องราวของชาติและประเทศเรา อยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาเรื่องราวที่เก่ากว่านั้นน่าจะพิจารณา ก็ได้ละเอียดถึงเสียทั้งสิ้นเพราะเห็นว่าบักลวงถึง 400 - 500 ปี พอแก่ความปรารถนาที่จะรู้อยู่เพียงนั้นแล้ว”⁸⁰ ความสนใจในของโบราณนี้เองทำให้มีการพยายามขยายอายุของ ประวัติศาสตร์ไทยออกไปอย่างรวดเร็วนับแต่นั้นมา การตีพิมพ์หนังสือ เที่ยวเมืองพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2451 นั้นเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการผนวกเอาสุโขทัยเข้าไว้ในสายธารประวัติศาสตร์ไทยด้วย ในพระราชนิพนธ์คํานำ

79 อ้างใน ณัฐฉา สุทธิสงกรม, สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รวมข่าว, 2528), หน้า 268.

80 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสเรื่องสมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศสยาม,” ศิลปากร, ปีที่ 12 เล่มที่ 2 (กรกฎาคม 2511), หน้า 43.

ทรงตั้งความหวังว่า “หวังใจว่าหนังสือเล่มนี้จะมีผลอย่างอื่นบ้างคือ ประการหนึ่งบางทีจะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า ชาตินไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าหรือที่เรียกตามภาษาอังกฤษ “อินดิวิไลซ์” ชาตินไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว”⁸¹

เรื่องราวของกรุงสุโขทัยถูกนำมาต่อเข้ากับกรุงศรีอยุธยาได้อย่างสมบูรณ์เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระยาตำรางฯ ในฐานะเสนาชายนายกหอพระสมุทวชิรญาณ ทรงสามารถจัดให้มีการพิมพ์ศิลาจารึกพร้อมคำแปลจำนวน 15 หลัก ขึ้นได้เมื่อ พ.ศ. 2467 ในคำอธิบาย “ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารในจารึกกรุงสุโขทัย” ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ สามารถกำหนดเอา พ.ศ. 1800 เป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทยในประเทศไทย และต่ออายุสุโขทัยลงมาจนค่อย ๆ ผนวกเข้ากับอยุธยาหลัง พ.ศ. 1893⁸² และท้ายที่สุดก็มาถึงหนังสือ หลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งได้รับพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เมื่อ พ.ศ. 2471 หนังสือนี้กำหนดให้ภูมิลำนาดั้งเดิมของไทยอยู่บริเวณภูเขาอัลไต และยืดอายุความเก่าแก่ไปได้ถึงกว่า 6000 ปีล่วงมาแล้ว⁸³

วิกฤตเอกลักษณ์คืออะไร วิกฤตเอกลักษณ์ก็คือสภาพที่บุคคลหรือรัฐ (ซึ่งก็คือนิติบุคคลในกฎหมายและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) ต้องการมีเอกลักษณ์แต่หาเอกลักษณ์ไม่พบ ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเป็นเวลาที่ยุทธศาสตร์ไทยเจอวิกฤตเอกลักษณ์แจ่มชัดที่สุดในประวัติศาสตร์ของประเทศไทยสมัยใหม่ บุคคลที่ประสบผลสำเร็จสูงสุดในการสร้างประวัติศาสตร์สำนักของสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นไทย” คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในภาพ ในปาฐกถาเรื่อง “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ซึ่งทรงแสดงหน้าที่ประทับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่สามัคยาจารย์สมาคมเมื่อ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2470 นั้นทรงเสนอข้อวินิจฉัยประการหนึ่งว่า “เหตุที่ชนชาติไทยจะได้เป็นใหญ่ใน

⁸¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์คำนำ” (ไม่ปรากฏเลขหน้า) ใน เที่ยวเมืองพระร่วง [พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาบำเรอศักดิ์ (สนิท จารุจินดา), 2526].

⁸² ยอช เซเดส์, “ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารในจารึกกรุงสุโขทัย” ใน คณะกรรมการพิจารณาจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 12-14.

⁸³ ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย, จัดพิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, 2518), หน้า 9-10.

ประเทศสยาม เพราะมีกำลังมากกว่าชนชาติอื่นซึ่งปกครองอยู่ก่อนนั้นเป็นธรรมดา แต่ที่ชนชาติไทยสามารถปกครองประเทศสยามมาได้ช้านานถ้าจะนับเวลาก็เกือบถึง 700 ปี เข้าบัดนี้ (หมายถึงจาก พ.ศ. 1800 ถึง พ.ศ. 2470-ผู้อ้าง) จำต้องอาศัยคุณธรรม อย่างอื่นอันมีอยู่ในอุปนิสัยของชนชาติไทยด้วย ข้าพเจ้าพิจารณาตามหลักฐานที่ปรากฏ ในพงศาวดาร เห็นว่าชนชาติไทยมีคุณธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถปกครอง ประเทศสยามมาได้ คือ ① ความจงรักภักดีของชาติอย่างหนึ่ง ② ความปราศจากวิหิงสา อย่างหนึ่ง ③ ความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง...⁸⁴ พระมติดังกล่าวได้รับการยืนยันอ้างอิงหลายครั้งในฐานะที่เป็นเสมือน “เอกลักษณ์” (ลักษณะที่ทำให้เหมือนกันหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) ของคนในประเทศนี้ ล่าสุดของการยืนยันดังกล่าวคือ พระดำรัสในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระราชทานแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนา เรื่องเอกลักษณ์ของชาติกับการพัฒนาชาติไทย ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2526 ดังความที่ว่า “เอกลักษณ์ของชาตินั้น นอกจากจะเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติและลักษณะไทยว่าแตกต่างจากชาติอื่นแล้ว ยังมีความสำคัญต่อความอยู่รอด ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของชาติไทยอีกด้วย การที่ประเทศไทยซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนานชาติหนึ่งในโลก สามารถดำรงความเป็นอิสระปกครองประเทศเป็นปึกแผ่นมากกว่า 700 ปีจนบัดนี้ ก็เนื่องมาจากชาวไทยมีเอกลักษณ์สำคัญ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ชื่อว่า “คุณธรรม 3 ประการของชนชาติไทย” คือความรักภักดีเสรีประการหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสา หรือการไม่เบียดเบียนผู้อื่นประการหนึ่ง และความฉลาดในการประสานประโยชน์อีกประการหนึ่ง นอกจากเอกลักษณ์สำคัญทั้งสามประการนี้แล้ว เรายังมีเอกลักษณ์สำคัญที่ควรแก่การภาคภูมิใจอีกหลายประการ เช่นความโอบอ้อมอารี มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ตกทุกข์ได้ยาก ความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ อันมีบิดามารดา บุพการี ครูบาอาจารย์ ประมุขผู้ปกครอง ตลอดจนประเทศชาติเป็นอาทิ ความผูกพันอันแน่นแฟ้นของสมาชิกในครอบครัวไทยเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ-

⁸⁴ ประวัติศาสตร์และการเมือง, อ้างแล้ว, หน้า 6.

ไทยที่เป็นความภูมิใจของคนไทย”⁸⁵ ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้อความอันเป็นพระดำรัสของทั้งสองพระองค์ข้างต้นนี้ไม่เพียงแต่คนไทยทั่วไปจะไม่ปฏิเสธ หากยังภาคภูมิใจได้อย่างแท้จริงกับอุปนิสัยที่เห็นได้เด่นชัดดังกล่าวอีกด้วย แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่ามติของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ในส่วนที่เกี่ยวกับ “เอกลักษณ์ของชาติ” เมื่อ ปี 2526 เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดข้างต้นนี้แล้วนับว่ามีคุณภาพต่างกันไกลอย่างยิ่ง กล่าวคือ แนวคิดเรื่องเอกลักษณ์ของชาติ ไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงความสับสนและคับแคบทางความคิดของผู้เกี่ยวข้องเท่านั้น หากแต่สิ่งที่เรียกว่าเอกลักษณ์เองก็ชี้ให้เห็นถึงการขาดความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมนี้ และต่อรัฐประศาสนโยบายอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษของเราทั้งในระยะใกล้และระยะไกลอีกด้วย

ก่อนอื่นต้องพิจารณาข้อเสนอของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติก่อน คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติถือว่าตนมีหน้าที่โดยตรงในการวางแผนประสานงาน และให้คำปรึกษาเชิงวิชาการในการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันสูงสุดของชาติ อันได้แก่ “สถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข”⁸⁶ เริ่มจากจุดนี้ คณะกรรมการฯ ก็ทำการพิจารณาความหมายของคำว่า “ชาติ” ซึ่งสรุปออกมาได้ว่าประกอบด้วยองค์ประกอบ 6 ประการ คือ

1. ดินแดน
2. ประชากร
3. ความเป็นเอกราชและอธิปไตย
4. รัฐบาลและการปกครอง
5. วัฒนธรรม
6. เกียรติภูมิ

แต่คณะกรรมการฯ มีความเห็นต่อไปอีกว่า องค์ประกอบที่ 5 นั้นรวมเอาสถาบันที่สำคัญของชาติอีก 2 สถาบัน คือ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ เข้าไว้ด้วย เห็นสมควรแยกให้โดดเด่นออกมาจากองค์ประกอบที่ 5 เป็นการเฉพาะ ดังนั้น “ชาติ” จึงประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 องค์ประกอบ คือ ดินแดน ประชากร ความเป็นเอกราชและอธิปไตย รัฐบาลและการปกครอง ศาสนา พระมหากษัตริย์ วัฒนธรรม และ เกียรติภูมิ⁸⁷

⁸⁵ คณะอนุกรรมการอุดมการณ์ของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, รายงานการสัมมนาเรื่องเอกลักษณ์ของชาติกับการพัฒนาชาติไทย (กรุงเทพฯ : พิมพ์บริษัท วิกเตอร์เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2528), หน้า 26.

⁸⁶ เฟื่องอ้าง, หน้า 81.

⁸⁷ เฟื่องอ้าง, หน้า 1.

ความสับสนเกิดขึ้นทันทีเมื่อแทนที่ความหมายของคำว่า ชาติ เข้าไปในที่ๆ มีคำว่า สถาบันชาติ ปรากฏอยู่ ยกตัวอย่างเช่นคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติมีหน้าที่วางแผนประสานงานในการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ "...ดินแดน ประชากร ความเป็นเอกราชและอธิปไตย รัฐบาลและการปกครอง ศาสนา พระมหากษัตริย์ วัฒนธรรม เกียรติภูมิ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข" ดังนี้ เป็นต้น ความสับสนในที่นี้ส่วนหนึ่งเกิดจากความซ้ำซ้อน มีการกล่าวถึงการปกครอง 2 ครั้ง กล่าวถึงศาสนา 2 ครั้ง และกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ 3 ครั้ง อีกส่วนหนึ่งของความสับสนเกิดจากการที่นิยามความหมายของคำว่า ชาติ ไว้กว้างขวางเสียจนคำดังกล่าวไร้ความหมาย คณะกรรมการ ฯ ก็แสดงความรู้สึกไว้เองแล้วว่า "จะเห็นได้ว่า คำว่า เอกลักษณ์ของชาติ มีความหมายที่กว้างมาก ครอบคลุมทุกส่วนของชาติจนทำให้บางครั้งอาจก่อให้เกิดความเข้าใจที่สับสนและขาดความชัดเจน และสิ่งที่กำหนดขึ้น 8 ประการดังกล่าวนี้ก็ยังไม่ใช่ที่ยอมรับจากทุกฝ่าย" ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าประหลาดใจที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช องคปาฐกพิเศษก็ยังกล่าวว่า "กระผมเองก็ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเอกลักษณ์นั้นแปลว่าอะไร"⁸⁹

การที่เจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัฐมองว่า "ถ้าคนไทยมีวินัยและมีวัฒนธรรมที่ดีแล้ว ชาติไทยก็จะได้ชื่อว่ามีเอกลักษณ์ที่สูงเด่นตามไปด้วย"⁹⁰ นั้นเป็นความคิดที่แคบเกินไป การมองปัญหาเรื่องเอกลักษณ์อย่างแคบเกินไปเช่นนั้นพาไปสู่ข้อสรุปที่ผิดเพี้ยนด้วยเช่น "...ในครึ่งสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี สมัยก่อนที่จะพัฒนาเรา ทุ่งกังเกงแพรรนะครับสำหรับผู้ชาย ผู้หญิงก็นุ่งผ้าโจงกระเบน ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นนุ่งกางเกงอย่างปัจจุบันนี้ นั่นเป็นการพัฒนาในทางที่ดีจนเป็นเอกลักษณ์ของเราจนปัจจุบันนี้"⁹¹ ข้อสรุปอย่างนี้ควรระมัดระวังให้มาก เพราะในที่สุดแล้วถ้าการเปลี่ยนจากนุ่งกังเกงแพรรมาเป็นนุ่งกางเกงฝรั่งเป็นเอกลักษณ์ เอกลักษณ์ไทยก็คงถูกลดค่าเหลือเพียงการเปลี่ยนจากเลียนแบบจีนมาเป็นเลียนแบบฝรั่งเท่านั้นเอง นอกจากนี้การมองว่าเอกลักษณ์

88 ที่เดียวกัน.

89 เฟงอ๋อง, หน้า 32.

90 เฟงอ๋อง, หน้า 43.

91 เฟงอ๋อง, หน้า 44.

ของชาติเป็นเรื่องที่รัฐจะต้องเร่งรัดปลุกปั้นให้มีขึ้นอย่างทันทีทันควัน ทั้งๆที่ยังไม่อาจหา
 ทัศนะร่วมในเรื่องดังกล่าวได้อย่างชัดเจนพอเพียง ก็จัดว่าเป็นความคิดแบบคับแคบอย่าง
 หนึ่ง มีแต่รัฐที่ถือคตินิยมแบบอำนาจนิยมฟาสซิสต์หรือคอมมิวนิสต์เท่านั้นที่พยายามทำ
 ตัวเป็นผู้สั่งสอนอบรมและถ่ายทอดศีลธรรมจริยธรรมให้กับผู้คนในสังคมโดยวิธีการ
 จากเบื้องบน ตามคติเช่นนี้ “เอกลักษณ์” จึงมิใช่สิ่งที่เกิดจากสร้างสรรค์ปั้นแต่งของ
 ผู้คนในสังคมนั้นๆ โดยผ่านการทดสอบด้วยระยะเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ หาก
 แต่เป็นสิ่งที่รัฐหรือผู้มีอำนาจรัฐเห็นว่าถูกต้อง และเป็น “ภาระหน้าที่” ของประชาชนที่
 จะต้องเห็นและปฏิบัติตามสิ่งที่รัฐเห็นว่าถูกต้องนั้น⁹²

ความสับสนและความคิดที่คับแคบต่อสิ่งที่เรียกว่า “เอกลักษณ์ของชาติ” นั้น
 นำไปสู่การขาดความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งในการกำหนดนโยบายของรัฐในเรื่องนี้ด้วย
 สิ่งที่จะเชิดชูเป็นเอกลักษณ์ของชาติได้นั้น ควรมีลักษณะสำคัญพื้นฐานสองประการคือ
 ๑. ประการแรก สิ่งนั้นควรก่อให้เกิดเอกภาพในหมู่ประชากรของรัฐนั้นทั้งหมด และประการ
 ที่สอง สิ่งนั้นควรที่จะคงทนต่อการพิสูจน์หักล้างหรือโต้แย้งได้ในระยะยาวทั้งในอดีต
 ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อพิจารณาจากแง่มุมดังกล่าวนี้แล้วเราจะเห็นได้ว่า พระดำริ
 ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ๓ ประการของชนชาติไทย เป็นสิ่งที่เข้า
 ข่ายการเป็นเอกลักษณ์ที่ควรแก่การเชิดชูและภาคภูมิใจของคนไทยได้ เพราะคุณธรรม
 ดังกล่าวมีลักษณะสำคัญดังที่กล่าวมาแล้ว (ซึ่งรายละเอียดไม่จำเป็นต้องขยายความในที่นี้)
 แต่สิ่งที่คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติเรียกว่า “สถาบันสูงสุดของชาติ” (ซึ่งได้แก่ ชาติ
 ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์
 เป็นประมุข) นั้นไม่เหมาะแก่การนำมากำหนดเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. การยึดมั่นในเรื่อง “ชาติ” นั้นเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นจริงจังตามแบบที่เข้าใจ
 กันในปัจจุบันไม่ก่อนไปกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 ~~การ~~ ประเด็นเรื่องความยึดมั่นเรื่องชาติว่า

92 เพิ่งอ้าง, หน้า 24-25 : นายกรัฐมนตรีกล่าวกราบพลุรายงานว่า “การยึดมั่นในสถาบัน
 ชาติ ศาสนา และความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันหลักอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ
 ตลอดจนความศรัทธายึดมั่นในระบอบการปกครองประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ซึ่งเป็น
 ระบอบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย จึงถือได้ว่าเป็นภาระหน้าที่ของคนไทยทุกคน”

เป็นเอกลักษณ์ไทยในอดีตกาลก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และอาจถูกพิสูจน์หักล้างได้ด้วยการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถ้ารัฐพยายามยึดเยียดให้ประเด็นเรื่องชาติกลายเป็นเอกลักษณ์ไทยที่ยาวนานด้วยท่าทีที่เผด็จการมากขึ้นเท่าไร กระแสการปฏิเสชน่าจะรุนแรงขึ้นด้วย และในที่สุดผู้เกี่ยวข้องจะต้องถูกตราหน้าว่าเป็นผู้มีความฉาบฉวยและผิวเผินต่อความรู้ประวัติศาสตร์ไทย ในฐานะนักประวัติศาสตร์เอกของไทยสมัยใหม่ สมเด็จพระยาตำราญ ทรงเข้าพระทัยดีว่า สำนึกเรื่องชาติเป็นของใหม่และไม่อาจใช้เป็นสิ่งที่ยืนยันคุณธรรมไทยในอดีตกาลระยะยาวได้ นอกจากนี้ ท่าทีในการเสนอความเห็นในเรื่องที่เป็นสมบัติร่วมก็เปิดเผยให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันกว้างขวางและให้เกียรติผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างมากยิ่งของพระองค์⁹³ ผิดกับผู้ยิ่งใหญ่จำนวนไม่น้อยในสมัย “ประชาธิปไตย” เสียอีกที่เห็นว่าประชาชนคนไทยนั้นจะต้องถูก “ปลุก” และ “ปลุกฝัง” (ในความหมายที่ไม่ต่างอะไรกับ “ปลุกผี”) ให้สำนึกใน “เอกลักษณ์” ของตัวเอง

2. “การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข”

เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยหรือ คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติดูเหมือนจะคิดเช่นนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าการเน้นย้ำเช่นนี้ไม่ชอบด้วยหลักวิชาและประเพณีทางการเมืองของไทยที่สถาปนาขึ้นหลัง พ.ศ. 2475 เป็นที่ทราบกันดีว่า “ระบอบประชาธิปไตย” เป็นเรื่องการเมือง และเรื่องราวทางการเมืองนั้นจะห้ามมิให้เกิดความแตกต่างหรือความขัดกันทางความคิดหาได้ไม่ (นอกเสียจากรัฐบาลจะประกาศตนเป็นผู้เผด็จการเบ็ดเสร็จและจะไม่ทนต่อความแตกต่างทางความคิดอีกต่อไป) ในประเพณีทางการเมืองสมัยใหม่ของไทย คำว่า “ประชาธิปไตย” มีความหมายแตกต่างกันได้หลายอย่าง ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาของการสร้างสถาบันทางการเมืองหรือระบอบการเมืองโดยทั่วไป ย่อมต้องใช้เวลาในการ

⁹³ ประวัติศาสตร์และการเมือง, อ่างแล้ว, หน้า 3-4 : “...การแถลงเรื่องโบราณคดี แม้ในบทพระบาลีมีขาดคเป็นต้น เมื่อท่านจะแสดงอดีตนิทานก็มักใช้คำขึ้นต้นว่า “กัร” แปลว่า ได้ยินมาอย่างนั้น ๆ บอกให้ทราบว่าจะแสดงเป็นแต่ท่านได้สืบมา ข้อสำคัญอันเป็นความรับผิดชอบของผู้ว่าเรื่องโบราณคดีมาแสดง อยู่ที่ต้องแถลงตามตนเชื่อว่าจริง และหลักฐานที่ทำให้ตนเช่นนั้นให้ปรากฏ ข้อใดเป็นแต่ความคิดวินิจฉัยของตนเองก็ควรบอกให้ทราบ ให้ผู้ฟังมีโอกาสเอาเรื่องและหลักฐานที่ได้ฟังไปพิจารณาช่วยค้นคว้าหาความรู้ให้ต้องแย้งขึ้นในคดีเรื่องทีแสดงนั้น การที่ข้าพเจ้าแสดงปรากฏอาขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจว่าตั้งใจจะให้เป็นอย่างว่ามานี้”

ปรับตัวของความคิดและสัมพันธภาพทางอำนาจ รวมทั้งการหยั่งรากลงเป็นประเพณี ปฏิบัติ
 ทางการเมืองที่มีความยืดหยุ่นและมั่นคงสูง ในระยะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 พ.ศ. 2475 ใหม่ ๆ คำว่า “ประชาธิปไตย” หมายถึงรูปแบบการปกครองที่ “ประมุข
ของประเทศ... เป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตาม
 กำหนดเวลา”⁹⁴ ต่อ ๆ มาความหมายของประชาธิปไตยก็เปลี่ยนแปลงไปอีก รัฐธรรมนูญ
 ฉบับ 9 พฤษภาคม 2489 กล่าวถึง “การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์
เป็นหลัก”⁹⁵ ว่าเป็นระบอบที่ได้รับการสถาปนามาอย่างดีแล้วนับแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญ ฉบับ 10 ธันวาคม 2475⁹⁵ พจนานุกรมฉบับ
 ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้ความหมายไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า ประชาธิปไตยคือ
 “แบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่”⁹⁶ เมื่อ พ.ศ. 2508 มีผู้จำแนกประชาธิปไตย
 ออกเป็นแบบตะวันตก และแบบไทย โดยชี้แจงว่าประชาธิปไตยที่ใช้กันมาตั้งแต่ พ.ศ.
 2475 นั้นเป็นแบบตะวันตกและไม่เหมาะสมกับสภาพของคนไทย ส่วนประชาธิปไตยที่
 ควรมีขึ้นต่อไปนั้นควรเป็นประชาธิปไตยแบบไทยเพราะ “ที่นี่เป็นประเทศไทย ที่นี่ไม่ใช่
สหรัฐอเมริกา ไม่ใช่อังกฤษ ไม่ใช่ลาว ไม่ใช่เขมร และไม่ใช่อินโดนีเซียหรือเวียดนามใต้
ถ้าจะเปรียบกันไปก็เหมือนกับว่า เราจะไม่เอาเสื้อตามขนาดของฝรั่งซึ่งใหญ่เกินไปมา
สวม เราจะไม่ใช่เสื้อและรองเท้าแบบทหารลาวและเวียดนามใต้ ซึ่งอยู่ในสภาพที่
มอมแมมเกินไปมาใช้”⁹⁷ คำว่า “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็น
ประมุข” เริ่มปรากฏขึ้นในรัฐธรรมนูญ ฉบับ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2511 ซึ่งในคำ
 ปราบระบุมว่า “ตามวิวัฒนาการปรากฏว่า ระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็น

⁹⁴ ดู “ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1,” ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย, อ้าง
 แล้ว, หน้า 210.

⁹⁵ ดู “คำปรารภของรัฐธรรมนูญ ฉบับ 9 พฤษภาคม 2489,” ใน ศาสตราจารย์ไพโรจน์
 ชัยนาม, รัฐธรรมนูญ บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519), หน้า 410.

⁹⁶ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, พิมพ์ครั้งที่ 8 (พระนคร : โรงพิมพ์
 การศาสนา, 2510), หน้า 563.

⁹⁷ อ้างใน ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ดร. กนก วงษ์ตระหง่าน, ภาษากับการเมือง
 (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 101.

ประมุขนั้น เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของปวงชนชาวไทยเป็นการถาวรมั่นคงตลอดมา ข้อที่
 จำต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญได้แก่สัมพันธภาพระหว่างรัฐสภากับคณะรัฐมนตรี
 และรูปของรัฐสภาเป็นสำคัญ... สภาร่างรัฐธรรมนูญลงมติกำหนดหลักการสำคัญเป็น
 การทั่วไปว่า ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็น
 ประมุข⁹⁸ ในปัจจุบันมีผู้วิจารณ์และเสนอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญ ฉบับ 22 ธันวาคม
 2521 ให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เช่น ประธานสภาผู้แทนราษฎรควรเป็นประธาน
 รัฐสภาแทนประธานวุฒิสภา นายกรัฐมนตรีจะต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และ
 บ้างก็เสนอเพิ่มเติมว่ารัฐสภาของไทยควรมีเพียงสภาเดียวเท่านั้นคือสภาผู้แทนราษฎร
 ทั้งนี้เพราะประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ 2521 นั้นเป็นเพียง “ประชาธิปไตยครึ่งใบ”
 เท่านั้น⁹⁹ และล่าสุดก็คือบทเพลง “ประชาธิปไตย” ซึ่งมีเนื้อหาคะแนะกระหน่ำอย่าง
 เผ็ดร้อน (แต่ยากจะปฏิเสธได้ว่าไม่จริง) ของคณะกรรมการว่า “ประชาธิปไตย
 ธิปไตยเอ๋ยหน้าตาเจ้าเป็นยังไง ยังไงหนอ ขอดูหน่อย ขอดูหน่อย เปิดให้ดูหน่อย
 เปิดให้ดูหน่อยซิ ประชาธิปไตย ธิปไตยอ้อหน้าตาเจ้าเป็นอย่างนี้เอง โอ้โฮเห็นแล้ว
 โอ้โฮนั่นไงเบ้อเร่อเลย เบ้อเร่อเลยรูเบ้อเร่อเลย รูเบ้อเร่อเลย รูว์...รูว์เราต้องอุดรู
 ว์ไหล ถ้าอยากเห็นเมืองไทยพัฒนาขึ้น อย่างผู้นำต้องมาจากการเลือกตั้ง ใครอยาก
 เป็นบ้างยกมือขึ้น ให้ประชาชนมีสิทธิ์ออกเสียง ผู้มากุมบังเหียนชีวิตประชาชน จะปก-
 ครองแบบประชาธิปไตย จะเล่นแบบไทยๆ หรือระบบสากลก็เลือกเอา...”¹⁰⁰

จะเห็นได้ว่าทัศนะที่มีต่อประชาธิปไตยนั้นแม้จะเห็นพ้องต้องกันทั่วไปว่าหมายถึง
 ถึงเสรีประชาธิปไตย (มิใช่สาธารณรัฐ หรือประชาธิปไตยประชาชน หรือประชาธิปไตย
 ใตยรวมศูนย์ตามแบบคอมมิวนิสต์) ก็ตาม แต่ในรายละเอียดยังมีความขัดแย้งแตกต่าง
 ทางความคิดกันอยู่มาก การนำสถาบันพระมหากษัตริย์เข้าไปผูกพันกับระบอบประชาธิปไตย
 ใตย ไม่ว่าเหตุผลที่แท้จริงจะเป็นเช่นไรก็ตาม ย่อมเท่ากับทำให้พระมหากษัตริย์ทรงผูก

⁹⁸ ศาสตราจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม, อ้างแล้ว, หน้า 709—710.

⁹⁹ ดู ดร. กระมล ทองธรรมชาติ, *วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2524), หน้า 78—85.

¹⁰⁰ การาวบว, “ประชาธิปไตย,” ใน *พจนานุกรมเพลงประทับใจ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 วรรณสาส์น, 2529), หน้า 20.

พันกับการเมืองโดยปริยาย แม้จะเป็นโดยอ้อมก็ตาม การกล่าววาระบอบการปกครอง
ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็น “ระบอบการปกครองที่สอดคล้อง
กับวิถีชีวิตของคนไทย”¹⁰¹ โดยสาระแล้วก็คือการอ้างพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความชอบ
 ธรรมให้กับระบอบประชาธิปไตยชนิดหนึ่งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันนั่นเอง (หมายถึงประชา
 ธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ ฉบับ 2521) แท้ที่จริงแล้วไม่ควรนำข้อความที่ว่า “อันมีพระ
มหากษัตริย์เป็นมุข” มาต่อเข้ากับคำว่า “ประชาธิปไตย” แต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะในประ
 เณธิการเมืองไทยสมัยใหม่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของรัฐอยู่แล้ว และทรงดำรง
 ฐานะดังกล่าวอยู่เสมอ ไม่ว่ากระบวนการทางการเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรภายใต้รัฐ
บาลชนิดต่าง ๆ เช่น คณะราษฎร คณะรัฐประหาร คณะปฏิวัติ คณะปฏิรูป คณะประชา
 ธิปไตยเต็มใบ คณะประชาธิปไตยครึ่งใบ หรือคณะอื่นใดที่จะพึงมีขึ้นในอนาคต การ
 อ้างพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลหนึ่ง ๆ หรือรูปแบบการปกครอง
 หนึ่ง ๆ ซึ่งมีธรรมชาติผันแปรอยู่เสมออันย่อมขัดกับหลักที่ว่าความรับผิดชอบทางการเมือง
 ไม่พึงมีหรือพึงแอบอิงแก่พระมหากษัตริย์ หลักการที่ว่าเป็นมรดกที่ระบบการเมืองที่พระ
 มหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) เช่น อังกฤษ และ ไทย
 ใช้เวลาและสติปัญญาจำนวนมากสร้างสรรคขึ้นเพื่อเทอดสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นไว้
 เหนือความขัดแย้งทางการเมือง เพื่อเป็นที่เคารพสักการะและเป็นศูนย์รวมน้ำใจของคน
 ในชาติอย่างแท้จริงในระยะยาว¹⁰²

✱ กล่าวโดยสรุป วิฤตเอกลักษณ์เป็นอาการอย่างหนึ่งของรัฐประชาชาติไทยที่
 แบบแผนทางความคิดความเชื่อ และสัมพันธ์ภาพทางอำนาจ ยังไม่กลั่นตัวเป็นระบบระ-

101 ที่เดียวกับเชิงอรรถที่ 92.

102 ดู สนิท เจริญรัฐ, “ความหลังครั้งเริ่มระบอบใหม่,” ใน พระยามานวราชเสวี (แทน
 คณะผู้จัดทำ), ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายเกียรติแด่ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์พงษ์ประพันธ์
 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 120-121; และดูพระราชดำไว้ในพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวรัชกาลปัจจุบันที่ว่า “...โดยพื้นฐานแล้วการเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยก็คือการเป็น
 ประมุขของรัฐ...” ใน กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, แนวพระราชดำริแก้รัชกาล (กรุงเทพฯ ;
 โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2527), หน้า 268.

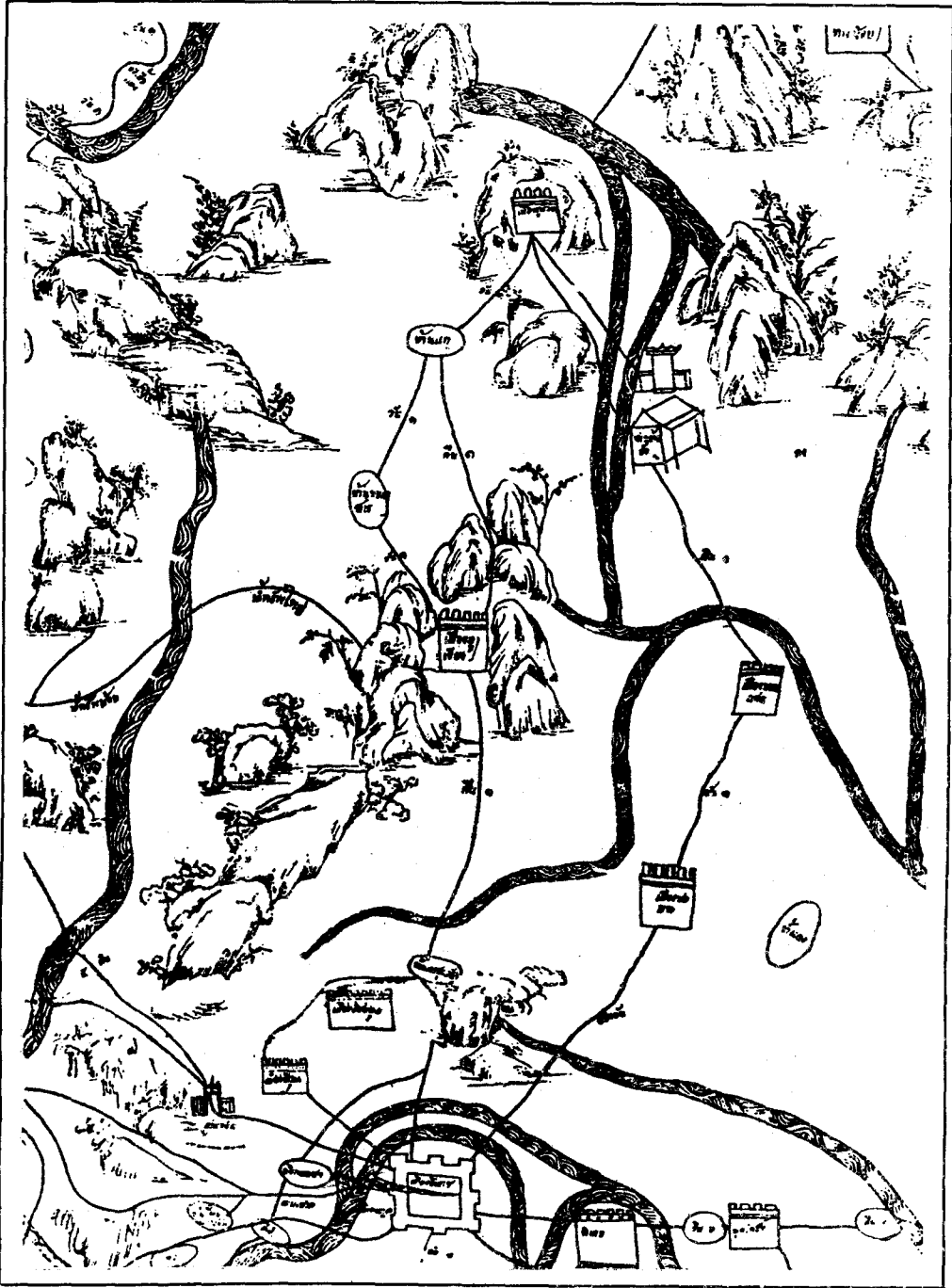
เบียบที่แน่นอนชัดเจน คำที่ได้รับการกล่าวอ้างมากที่สุดทางการเมืองคือคำว่า “ชาติ”¹⁰³ แต่คำนี้ก็มีความสับสนในทางความหมายมากที่สุดเช่นกัน ความพยายามที่จะกำหนดว่าอะไรคือสถาบันหลักของชาติก็ดี อะไรคือเอกลักษณ์ของชาติก็ดี ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธภาพอันใกล้ชิดระหว่างพัฒนาการของรัฐและประวัติศาสตร์สำนักสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ยังต้องมีการค้นคว้าความหมายของคำว่า “ชาติ” อย่างจริงจัง ก่อนที่เราจะเข้าใจได้อย่างชัดเจนถึงสัมพันธภาพดังกล่าว *

103 ดู ภาษากับการเมือง, อ้างแล้ว, หน้า 32--42.

ภาคผนวก 2

แผนที่ครึ่งรัชกาลที่ 1

(ที่มา : Victor Kennedy, "An Indigenous Early Nineteenth Century Map of Central and Northeast Thailand," in *In Memoriam of Phya Anuman Rajadhon*, edited by Tej Bunnag and Michael Smithies (Bangkok: The Siam Society, 1970), plate 8).

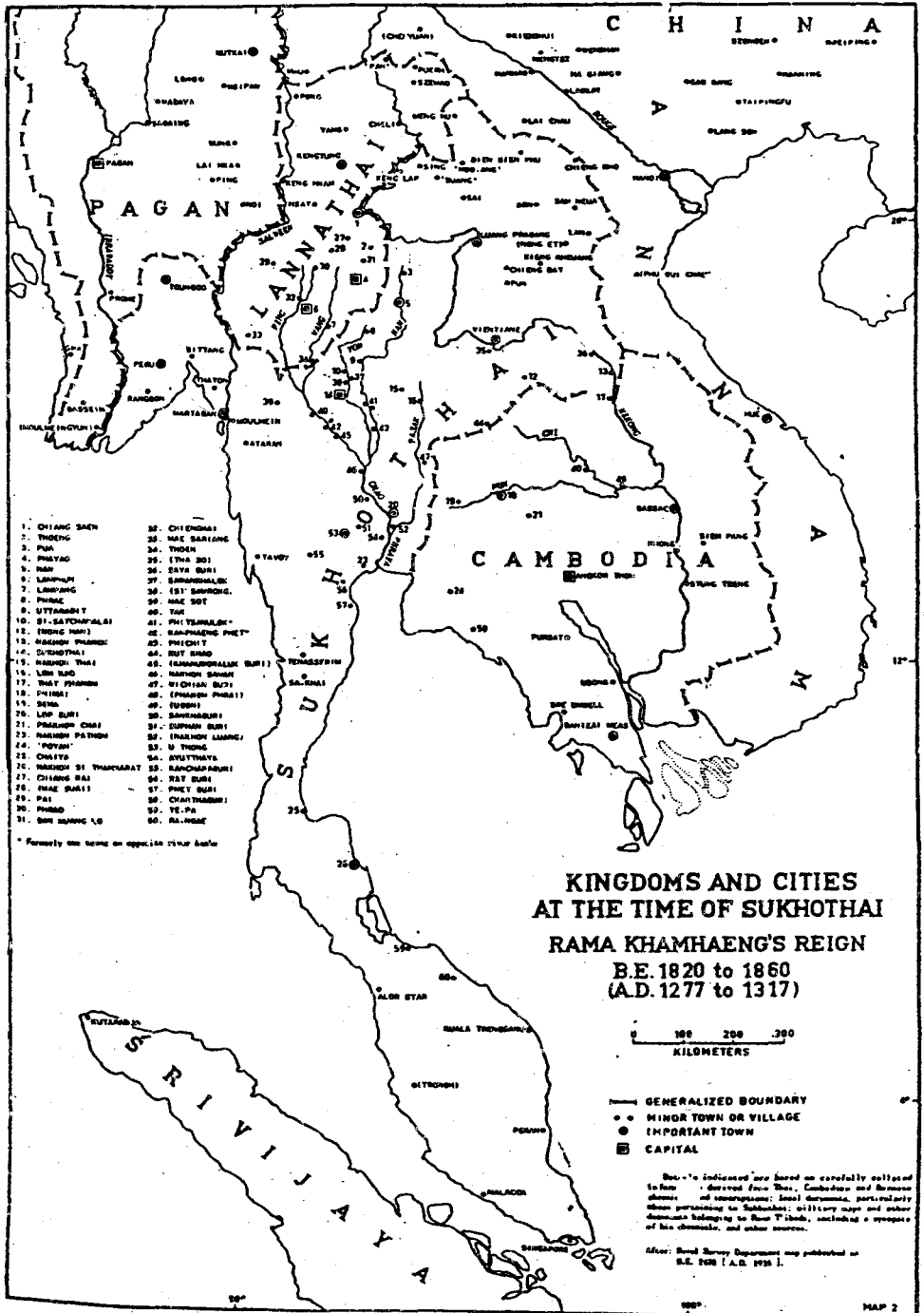

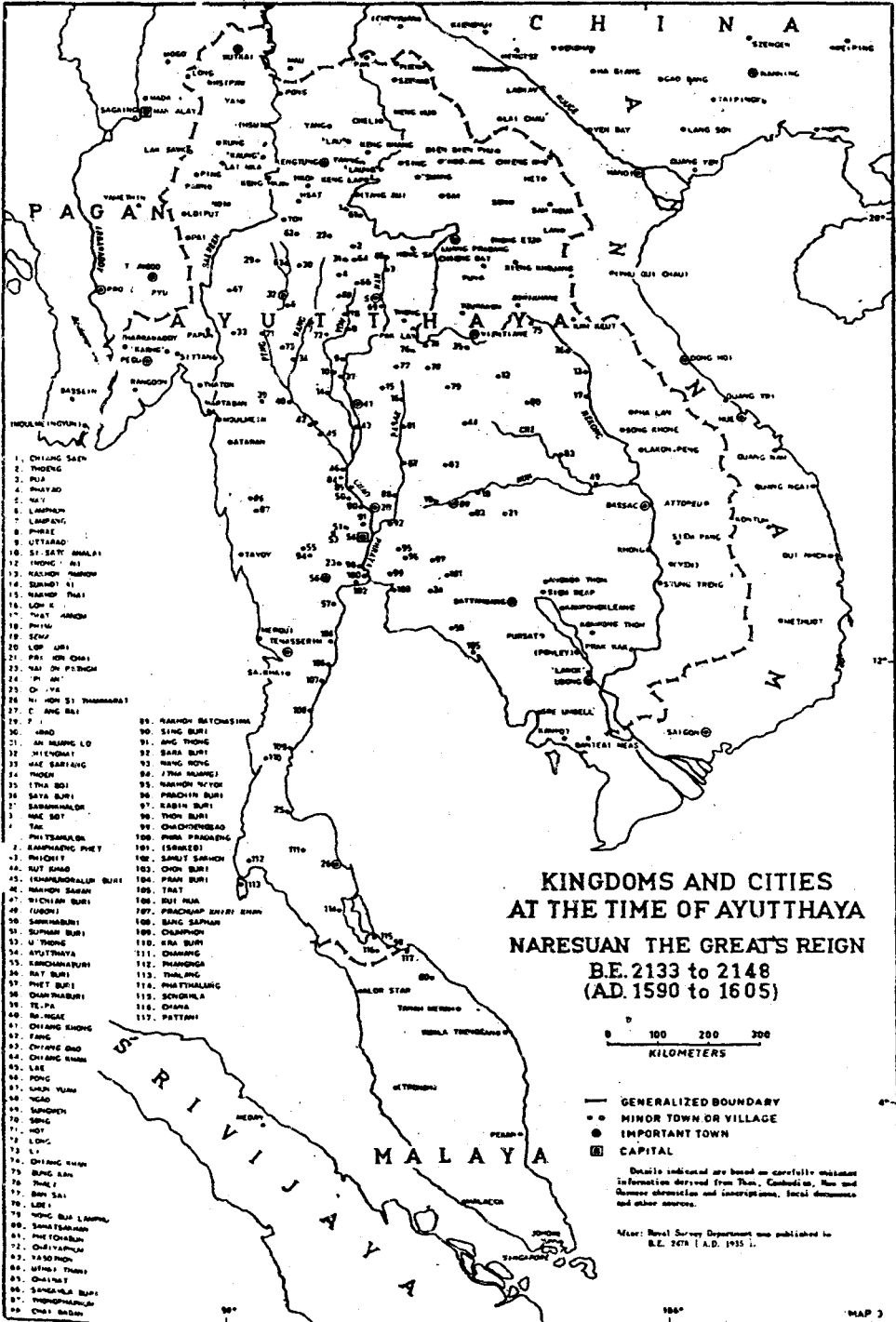
ภาคผนวก 3

แผนที่สุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ ตอนต้น ที่พิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2478-2479.

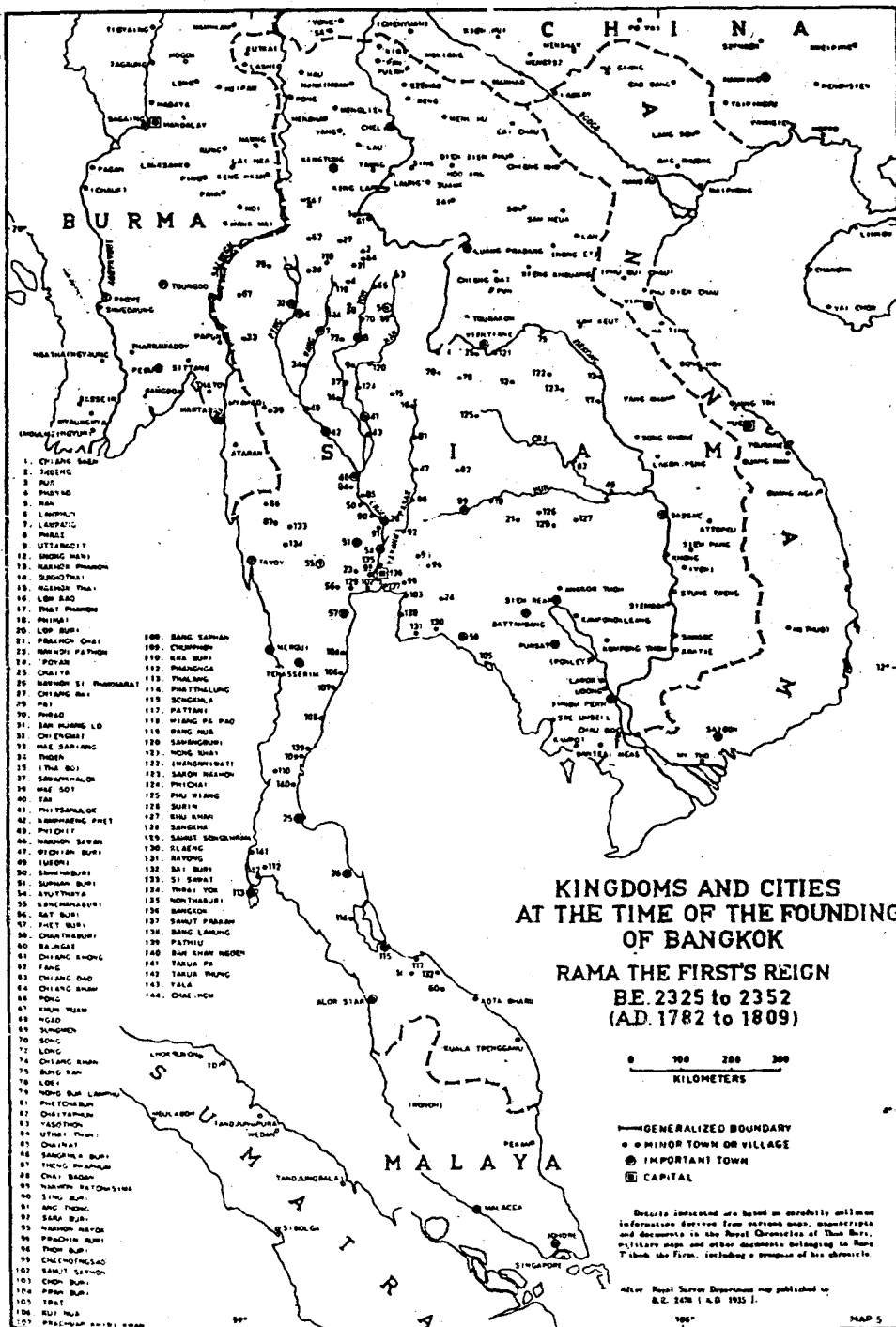
(ที่มา : Larry Sternstein, "An 'Historical Atlas of Thailand'," *Journal of the Siam Society*, vol. 52, part 1 (April 1964)).

3.1

1. CHANG SAEN
2. THONG
3. PAI
4. NAIYAO
5. NAI
6. LAMPANG
7. LAMPANG
8. PHAI
9. UTTARAD
10. SI SATT ANALAI
11. INHONG AI
12. RACHON
13. RACHON
14. BANHO 41
15. NAKHON PHAI
16. LOM K
17. NAI ANHON
18. PHUM
19. SENG
20. LOP JRI
21. PHU KHU OHAI
22. NAI KHU PONGH
23. PHU KHU
24. PHU KHU
25. PHU KHU
26. NI KHU SI THAMMAHAT
27. C ANG BAI
28. PHU KHU
29. NAKHON RATCHASIMA
30. SING BURI
31. ANG THONG
32. BANG BURI
33. NANG HONG
34. PHUM
35. ITHA SOI
36. SAKA BURI
37. SARAKHANG
38. NAI SOT
39. TAI
40. PHU KHU
41. PHU KHU
42. PHU KHU
43. PHU KHU
44. PHU KHU
45. PHU KHU
46. PHU KHU
47. PHU KHU
48. PHU KHU
49. PHU KHU
50. PHU KHU
51. PHU KHU
52. PHU KHU
53. PHU KHU
54. PHU KHU
55. PHU KHU
56. PHU KHU
57. PHU KHU
58. PHU KHU
59. PHU KHU
60. PHU KHU
61. PHU KHU
62. PHU KHU
63. PHU KHU
64. PHU KHU
65. PHU KHU
66. PHU KHU
67. PHU KHU
68. PHU KHU
69. PHU KHU
70. PHU KHU
71. PHU KHU
72. PHU KHU
73. PHU KHU
74. PHU KHU
75. PHU KHU
76. PHU KHU
77. PHU KHU
78. PHU KHU
79. PHU KHU
80. PHU KHU
81. PHU KHU
82. PHU KHU
83. PHU KHU
84. PHU KHU
85. PHU KHU
86. PHU KHU
87. PHU KHU
88. PHU KHU
89. PHU KHU
90. PHU KHU
91. PHU KHU
92. PHU KHU
93. PHU KHU
94. PHU KHU
95. PHU KHU
96. PHU KHU
97. PHU KHU
98. PHU KHU
99. PHU KHU
100. PHU KHU

ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน”*

ธงชัย วินิจจะกุล

1. ภูมิศาสตร์คืออะไร ?

เป็นที่รู้กันอยู่อย่างน้อยก็ในหมู่นักประวัติศาสตร์ว่า อาณาจักรก่อนสมัยใหม่ในภูมิภาคนี้ไม่เคยมีการกำหนดเขตแดนโดยรอบแบบเส้นเขตแดนทุกวันนี้ สาเหตุมิใช่ปัญหาทางเทคนิค เช่น ขาดแคลนอุปกรณ์ ผู้มีความรู้ หรือปัญหาการคมนาคม แต่เป็นเพราะ

* 1. บทความนี้เป็นกรณำเอาบางประเด็นของวิทยานิพนธ์ซึ่งผู้เขียนกำลังทำอยู่มาเขียนขึ้นใหม่โดยเน้นที่จะเสนอทัศนะและวิธีการศึกษามากกว่าข้อมูลหรือหลักฐานประวัติศาสตร์ซึ่งเกินกว่าจะเรียบเรียงให้สมบูรณ์ได้ มีบุคคลมากมายที่ผู้เขียนต้องขอขอบคุณ แต่ขอเจาะจงเป็นพิเศษในที่คือน.ต. สุมาลี วีระวงศ์ และ พ.ต. วีระ วีระวงศ์ แห่งห้องสมุดกรมแผนที่ทหารทั้งสองท่าน ซึ่งให้ความช่วยเหลือผู้เขียนในเรื่องแผนที่เก่า ๆ และประวัติการทำแผนที่ แน่ใจว่าทัศนะและความเห็นต่างๆเป็นของผู้เขียนเองซึ่งผู้ให้ความช่วยเหลือทั้งหลายอาจจะมีได้เห็นด้วยก็ได้

2. คำว่า “สมัยใหม่” ซึ่งปรากฏในบทความนี้หลาย ๆ แห่งเป็นคำที่ไม่เข้าทำนองหลาย ๆ ประการ ที่สำคัญคือเป็นคำที่มันขยของความหมายไปในเชิง “ถูกต้อง”, “ดีกว่า”, และเป็นอนุสาวรีย์ของการใช้อำนาจสถาปนาสัจจะชนิดหนึ่งและกดปราบความรู้ความคิดอื่น ๆ อีกมากลงไป ยิ่งกว่านั้นยังเป็นคำที่กว้างขวางใหญ่โตเกินความจำเป็นไป แต่ด้วยเหตุแห่งความไม่เข้าทำที่กล่าวมาจึงทำให้คำว่า “สมัยใหม่” เป็นที่รู้จักและสื่อสารกับคนจำนวนมากได้ดีกว่าจะผลิตคำศัพท์ใหม่ขึ้นมาเองในที่นี้ ฉะนั้น คำนี้จึงอยู่ในบทความนี้โดยที่ผู้เขียนไม่เต็มใจนักและกรรมวาระนั้นยลวงตาที่คำนี้ชุดล่อไว้

ไม่มีความคิดเรื่องเส้นเขตแดนโดยรอบอาณาจักรอยู่ในความรับรู้เลย อาณาจักรหนึ่ง ๆ สามารถดำรงอยู่และเป็นที่รับรู้ได้โดยไม่ต้องอาศัยเส้นเขตแดนเลย

“อวกาศ” (space—ในความหมายถึงสิ่งตรงข้ามและคู่กันของเวลา ไม่ใช่หมายถึงถึงภาวะสูญญากาศนอกโลก), ผิวโลก, แผ่นดิน, พื้นที่ ก็เหมือนสรรพสิ่งในธรรมชาติ ซึ่งดำรงอยู่โดยตัวมันเองก็จริง แต่ไร้ความหมายในตัวเอง แต่จะกลายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อมนุษย์ในแง่ใดและอย่างไรขึ้นมา ย่อมขึ้นอยู่กับการณ์ที่มนุษย์กำหนดความหมายขึ้นมาด้วยความรู้ นิยาม ชื่อ คำ หรือธรรมเนียมต่างๆต่อสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น มนุษย์กำหนดว่าที่ดินจำนวนหนึ่งเป็นป่าสงวน เราจึงรู้ว่าป่านั้นมีไว้สงวนและไว้ลักลอบตัดไม้ ที่ดินอีกจำนวนหนึ่งไว้ทำที่อยู่อาศัยปลูกบ้าน, ที่อยู่อาศัยบางแห่งมีไว้เพาะปลูกพืชด้วย ในขณะที่อีกแห่งมีไว้ปลูกตึกสูงเสียดฟ้า ผิวโลกในสภาวะการใช้ของมนุษย์ต่าง ๆ กันยังมีความหมายซึ่งราคาค่างวดต่างกันลิบลับอีกด้วย แม้แต่ผิวโลกส่วนที่มักกล่าวกันว่าเป็น “ธรรมชาติ” ที่สุด เช่น หุบป่าเขาชนบท ก็คือที่ดินที่ถูกสงวนไว้ให้มีความหมายว่าเป็นวนอุทยาน, ชนบท, เพื่อให้มีความหมายต่อการพักผ่อนและท่องเที่ยวของคนกรุง และจึงชวนกันให้รักษาไว้ ในขณะที่ชาวชนบทอาจไม่มีความคิดแยกแยะระหว่างที่ทำมาหากินกับธรรมชาติที่มีไว้ท่องเที่ยวหรือเจริญสติก็ได้

เมื่อมนุษย์กำหนดความหมายสิ่งหนึ่งขึ้นมา ก็มักสร้างกฎเกณฑ์หรือค่านิยมที่พึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้นไว้ด้วย ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรม และชีวิตทางสังคม เช่น ผิวโลกส่วนที่เรียกว่ากรุงเทพ ฯ ในปัจจุบันไม่เหมาะที่จะเอาช้างสักเชือกมาเป็นพาหนะ, คอนโดมิเนียมไม่ใช่ที่ปลูกผักบุ้งหรือเลี้ยงควาย, ในขณะที่รังสิตคลองสิบสองยังไม่เหมาะจะสร้างศูนย์การค้าแห่งใหม่เพราะยังเป็น “หุบป่า” อยู่ การกำหนดความหมายของพื้นที่ผิวโลกและการปฏิบัติของมนุษย์ต่างส่งผลต่อกันและกัน ความเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งย่อมมีผลต่ออีกด้านไปด้วย ตัวอย่างเช่น เมื่อรังสิตเป็นหุบป่า ชีวิตที่นั่นก็เกี่ยวข้องอยู่กับการทำนา ยังไม่มีวิวัฒนาการจะเป็นศูนย์การค้า หรือรังสิตที่เป็นชุมชนทางรถระหว่างกรุงเทพ ฯ กับตอนบนของประเทศเมื่อมีมหาวิทยาลัยไปตั้งอยู่อีกแห่ง ความหมายของ “รังสิต” ในจินตภาพของผู้คนก็จะเปลี่ยนไปจากเดิม พฤติกรรมของชุมชนแถบนั้นและของผู้คนที่รังสิตก็คงเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วในเวลาไม่นานนัก

แม้แต่ความรู้สึกเรื่องระยะทางระหว่าง 2 จุดบนผิวโลกก็อาจเปลี่ยนไปเมื่อสภาวะการใช้ผิวโลกเปลี่ยนไป เช่น ความรู้สึกของคนยืนอยู่สนามหลวงเมื่อนึกถึงประตูน้ำเมื่อ 40 ปีก่อนกับปัจจุบันย่อมต่างกัน, หัวหมากก่อนมีถนนเพชรบุรีตัดใหม่และก่อนเอเชีย-เกมส์ปี 2509 ก็เป็นชานเมืองไกลลิบ ความรู้สึกต่อ “ชานเมือง” กลับเขยิบไกลออกจากพระบรมมหาราชวังทุกที่ทั้ง ๆ ที่สถานที่ต่าง ๆ ยังอยู่ที่เดิม ความรู้สึกต่อระยะทางที่เปลี่ยนไปยังส่งผลต่อความหมายของพื้นที่นั้น เช่น การเกิดห้างสรรพสินค้าในย่านหัวหมาก เป็นต้น

ในทางกลับกัน เราสามารถรับรู้ได้ว่าผิวโลกตรงนี้คือ เมือง ชนบท ที่รกร้าง วัด ทุ่งนา หรือที่มีไว้ลึกลับดัดไม้ ด้วยการปฏิบัติต่าง ๆ กันของมนุษย์ต่อผิวโลกส่วนนั้นๆ เช่น เราเดินไปเจอสถานที่ที่เราไม่รู้จัก เรียกไม่ถูก แต่รู้ได้ว่าเป็นห้างสรรพสินค้าเพราะเรารู้จักตู้ขายสินค้าและผู้คนเดินดูของในตู้ไปมา บางทีเราพอรู้ความหมายข้างเคียงไปด้วย เช่น บริเวณนั้นคงเป็นย่านมีการสัญจรไปมามากพอใช้หรือเป็นย่านที่อยู่อาศัยใจกลางเมือง มาบุญครองคอมเพล็กซ์กับสลัมต่างก็เป็นชุมชนแออัด แต่อาคารทำให้เรารู้ว่าแออัดกันคนละชนิด ให้ความรู้สึกต่อตาและให้กลิ่นคนละชุดกัน ในแง่นี้ตัวอาคาร สี สัน วัสดุ การแต่งกายของผู้คน ฯลฯ เป็นทั้งกรรมวิธีที่มนุษย์ใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นและเป็นสิ่งบอกความหมายของพื้นที่ไปด้วย นั่นคือเป็นสัญลักษณ์บอกความหมายของพื้นที่ดินแดนตรงนั้น ๆ

สัญลักษณ์บอกความหมายของพื้นที่เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้มนุษย์รู้ว่าพื้นที่นั้นคืออะไร จะใช้ทำอะไร จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ในกรณีที่เราจำกันดีทั้งสัญลักษณ์และความหมายของพื้นที่ การปฏิบัติก็จะสอดคล้องเหมาะสมเป็นเอกภาพ เช่น เครื่องหมายหน้าห้องน้ำหญิงและชาย เป็นต้น สัญลักษณ์อาจเป็นตึกอาคาร เส้น สี รูปภาพ การแต่งกายของผู้เกี่ยวข้อง หรือป้ายสัญลักษณ์ต่างๆ ในกรณีที่เราจำก็มีประสบการณ์กับพื้นที่ต่างๆ มากมายพอควร เราสามารถเกิดมโนภาพ รู้ เข้าใจได้โดยไม่ต้องพบปะสัมผัสกับพื้นที่หนึ่งๆ เลย แต่อาศัยสัญลักษณ์นามธรรมที่อาจไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับวัตถุชิ้นนั้นก็เลยก็ได้ ที่สำคัญคือ “ภาษา” เช่น เราเข้าใจได้เมื่อเอ่ยถึง “สลัม”, “ทุ่งนา”, “พระราชมังคลาภิเษก” หรือ “เขตทหารห้ามเข้า” โดยเราอาจกำลังนั่งอยู่ในห้องสัมมนาก็ได้ แต่สิ่งที่ผุดขึ้นมาในมโนภาพ เมื่อ

ใช้สัญลักษณ์ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ด้วย เช่น เมื่อเอ่ยถึง “ไทยแลนด์” ฝรั่งเศสก็นึกเป็นรูปพระบรมมหาราชวังตามที่เห็นบ่อย ๆ ในโฆษณาหรือโปสเตอร์ ในขณะที่คนไทยอาจนึกถึงอื่นๆสารพัดอย่าง ตั้งแต่บ้านตัวเองจนถึงรูปชวานโบราณ คำว่า “มาบุญครอง” คงไม่ทำให้เกิดมโนภาพใด ๆ เลยแก่ชาวชนบทที่ไม่เคยเข้ากรุง, แต่คนขับรถบรรทุกเป็นอาชีพเห็นเครื่องหมายห้ามจอดรถเป็นตัวอักษรมีขีดฆ่า กลับรู้ได้ทันทีว่าพื้นที่ตรงนั้นเอารถเข้าไปจอดโดยจงใจไม่ได้ แม้จะไม่รู้เลยว่านั่นคือตัวอักษรฝรั่งตัวอะไรมาจากคำว่าอะไรก็ตาม

แต่ทว่าในกรณีที่ความหมายของพื้นที่และ/หรือสัญลักษณ์กำกับ คือสามารถมีความหมายหลายอย่าง หลายนัย หรือบางทีขัดแย้งกัน ย่อมทำให้การปฏิบัติแตกต่างกัน และเกิดความขัดแย้งทั้งทางความคิดและพฤติกรรม เช่น คำว่า “ทางเท้า” มีความหมายว่า ชายของได้ และชายของไม่ได้ สุดแท้แต่จะเข้าข้าง กทม. หรือผู้ค้าขาย จึงเกิดการประลองกำลังกันเป็นประจำเพื่อพยายามตัดสินความคลุมเครือนั้น “ภูเก็ต” อาจหมายถึงป่าตองและสถานที่ท่องเที่ยวก็ได้หรือหมายถึงแทนทาลัมก็ได้, อาจหมายถึงหัวเมืองที่มีวีรสตรีในอดีตก็ได้หรือหมายถึงดินแดนที่โสเภณีถูกโซ่ล่ามไฟครอกตายก็ได้, สุดแท้แต่ผู้คิดเป็นนักการเมือง, ชาวบ้าน, กลุ่มเพื่อนหญิง หรือนักประวัติศาสตร์หรืออื่น ๆ และกำลังคิดถึง “ภูเก็ต” ในบริบทของเรื่องอะไร ในทำนองเดียวกัน คำบางคำทางภูมิศาสตร์จึงมีความหมายซับซ้อนแยกแยะไม่จบ เช่นคำว่า “กรุงเทพฯ” และ “ประเทศไทย”

นอกจากนี้ เรายังรู้ว่าภูมิศาสตร์คือเรื่องราวของพื้นที่ อวกาศ ผิวโลก รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ในแบบต่าง ๆ เราอาจกล่าวได้ว่า ภูมิศาสตร์ของรังสิตทุ่งนากับรังสิตธรรมศาสตร์ ธรรมกายไม่เหมือนกัน รังสิตของบริษัทชุดคลองแควคูนาสยามเป็น “ทุ่งนา” ภายใต้โครงการระบบชลประทานที่เกิดใหม่ รังสิตธรรมศาสตร์ธรรมกายเป็น “เมือง” ใหม่ จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดแต่ต้น เราอาจกล่าวโดยสรุปว่า ความแตกต่างกันของภูมิศาสตร์ซึ่งอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพการใช้พื้นที่ผิวโลก, การเปลี่ยนความหมายหรือตีความ มีผลหรือมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของความรับรู้และปฏิบัติของมนุษย์ นักภูมิศาสตร์รู้จักแนวคิดนี้ดี และจึงเกิดการศึกษารื่องชุมชนเมือง ชุมชนอุตสาหกรรม การอพยพ การวางผังเมือง เป็นต้น

ในตอนแรกนี้ ผู้เขียนเน้นให้เห็นภูมิศาสตร์หลาย ๆ ประเภทในชีวิตประจำวันของเราซึ่งเกิดจากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ต่าง ๆ กันไป, หรือเกิดจากการเปลี่ยนความหมายและตีความ ในตอนต่อไป เราจะเห็นความหลากหลายของภูมิศาสตร์อันเนื่องมาจากความรู้ภูมิศาสตร์คนละชนิดภายใต้จักรวาลวิทยาคนละแบบ อันมีกฎเกณฑ์ ตรรกะ วิทยาศาสตร์คนละชุด ซึ่งมีผลต่อมโนภาพและการปฏิบัติของมนุษย์ไปต่าง ๆ กันอีกเช่นกัน เพราะยอมให้ความหมายและกฎเกณฑ์ของโลก จักรวาล ดินแดน ผิวดินต่างกันไปตามรากฐานอย่างแน่นอน

โปรดสังเกตคำว่า “ภูมิศาสตร์” คำนี้เหมือนคำว่า “ประวัติศาสตร์” อยู่อย่างหนึ่งคือ มีความหมายหลายนัย ทั้งสองคำอาจหมายถึง วิชาที่ศึกษาอวกาศและอดีต หรืออาจหมายถึงอวกาศและอดีตที่ถูกศึกษาก็ได้ ทั้งนักภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ต่างพยายามเตือนให้เห็นความแตกต่างของสองนัยดังกล่าว แต่ดังจะให้เห็นในกรณีประวัติศาสตร์ของภูมิศาสตร์สยามที่จะอธิบายต่อไป, ความแตกต่างนั้นอาจเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออกก็ได้ ฉะนั้นการใช้คำว่า “ภูมิศาสตร์” ในที่นี้จึงเป็นการใช้อย่างมีความหมายกำกวมโดยจงใจ

แต่ก่อนจะเข้าสู่ตอนต่อไป ถึงตรงนี้อาจเกิดคำถามขึ้นมามากมายว่าสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดและต่อไปสำคัญอย่างไร ? ทำไมต้องทำสิ่งที่ดูง่าย ๆ ให้พิสดารไป ? คำตอบเบื้องต้นในที่นี้ก็คือ สิ่งที่จะกล่าวต่อไปก็ยังเป็นเรื่องง่าย ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ และเราอยู่ด้วยกันทุกวันจนดูเหมือนไร้สาระ เหมือนกับที่เรามักจะไม่ค่อยสนใจปลายจมูกของเราเองจนกว่าสักวันหนึ่ง เมื่อมีใครถามขึ้นมาว่า “ทำไมจมูกคุณจึงกลายเป็นอย่างนั้น ?” เมื่อนั้นแหละเราจะตระหนักความสำคัญของบทบาทของจมูกต่อใบหน้าทั้งหมด แล้วจะยกมือขึ้นจับจมูกทันที

2. มนุสสภูมิก่อนภูมิศาสตร์สมัยใหม่

ผลงานของ Hiene-Geldern ซึ่งนักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้รู้จักกันดี ชี้ให้เห็นว่า อาณาจักรโบราณในวัฒนธรรมอินโด-พุทธ กำหนดรูปทรงและแบบแผนทางสถาปัตยกรรมของพระราชวังด้วยความเชื่อว่า อาณาจักรของตนเป็นภาค

หนึ่งของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ พระราชวังเปรียบเสมือนที่สถิตของเทพเจ้า ณ ศูนย์กลางแห่งจักรวาล ฉะนั้นจึงต้อง “ถอดแบบ” มาจากแบบแผนรูปทรงของจักรวาลชนิดที่ตนเชื่ออยู่เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรและของพระองค์¹ ในที่นี้ความรู้ที่เกี่ยวข้อโดยตรงกับการจัดการพื้นที่และอวกาศคือสถาปัตยกรรม ถูกกำหนดด้วยความรู้ต่อจักรวาล พื้นที่ถูกสร้างความหมายขึ้นและถูกแปรสภาพหรือสร้างขึ้นเป็นวัตถุด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ตามความรู้ชั้น

แม้ว่า Heine— Geldern ยากจะหนีพ้นข้อวิจารณ์ที่ทัศนะ Indianization ของเขา (คือ ทัศนะว่าวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ภายใต้อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียที่แผ่ออกมา แล้วทำให้ภูมิภาคนี้ “กลายเป็นอินเดีย” ไปด้วย) แต่เฉพาะในประเด็นที่กล่าวข้างต้น การศึกษาถึงวัฒนธรรมก่อนอินเดีย (Pre-indic Culture) ของภูมิภาคนี้ยิ่งให้ตัวอย่างเพิ่มเติมขึ้นอีก Shorto ศึกษาวัฒนธรรมโบราณของมอญ ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับการจัดการหรือนิยามของดินแดนของมอญ อาณาจักรมอญแบ่งเป็น 32 หัวเมือง (*myo*) ซึ่งเขาพบว่าเป็นจำนวนศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าเมืองในจำนวนนี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่น ดับสูญ เกิดใหม่ก็ตาม, อาณาจักรยังถูกกล่าวถึงว่าประกอบด้วย 32 หัวเมืองเสมอ จำนวน 32, 33, 36, 37 เป็นตัวเลขที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อแบบแผนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือเป็นจำนวนของ *nat* หรือผีหรืออารักษ์ของดินแดนที่มอญรู้จักซึ่งมีเรื่องราวเป็นตำนานหรือนิทานอยู่ ในเวลาต่อมาเมื่อสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์เปลี่ยนชนิดไป จำนวนดังกล่าวก็ยังมีอิทธิพลเพียงแต่เปลี่ยนเป็น 32 ซ่างเผือก, 32 เจ้าฟ้าผู้มีซ่างเผือกหรือพระพุทธสาวิริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ในดินแดนมอญเป็นต้น อาณาจักรมอญจึงเป็นสหพันธ์ของพระสาวิริกธาตุ, ซ่างเผือกหรือผีเหล่านั้น โดยมีเจ้าฟ้าของชุมชนที่เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นสถิตอยู่เป็นตัวแทนอำนาจศักดิ์สิทธิ์ปกครองอยู่ แต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเจ้าฟ้าระดับ “ท้องถิ่น” เหล่านี้อยู่ภายใต้อำนาจสูงสุดของศูนย์กลาง ซึ่งเป็นเจ้าแห่งผี, อารักษ์, หรือเป็นราชาแห่งซ่างเผือก (เอราวัณ, อินทร์) หรือเป็นจักรวาลินตามพุทธคติโดยมีองค์ราชาธิราชของมอญเป็นตัวแทนรับมอบ

¹ R. Heine— Geldern, *Conception of State and Kingship in Southeast Asia* (Data-paper No. 18, SEA Program, Cornell Univ.), 1956,

อำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดนั้น² เมื่อพระเจ้าอโนรธาแห่งพุกามเอาชนะมอญได้สำเร็จในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 11 พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นพุทธธรรมราชาที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของพม่าและเจ้าแห่งอาณาจักรทั้งหมด มิใช่เพราะพระองค์ขจัดความเชื่อและระบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมออกไป แต่เพราะพระองค์ทำพิธียกฐานะพระพุทธเจ้าให้เป็นใหญ่เหนือ *nat* ที่ทั้งหลายซึ่งคุ้มครองดูแลดินแดนส่วนต่างๆ อยู่ แล้วอัญเชิญเทพศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาสถิต ณ พุกามซึ่งพระองค์ปกครองอยู่³

มโนภาพของดินแดนในเชิงสหพันธ์ของอำนาจศักดิ์สิทธิ์มิใช่เรื่องแปลกสำหรับชนชาติอื่นในภูมิภาค เช่น เขมรโบราณ สิ่งที่แตกต่างกันคือชื่อและคุณสมบัติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ ซึ่งต้องการพิธีกรรมต่างกันไป ในกรณีเขมรโบราณ, Chandler เสนอว่าชื่อต่างๆ ที่ถูกเรียกระดมเข้าเป็นพยานในพิธีแข่งน้ำเป็นชื่อผี (*nagta, mesa*) ซึ่งปกป้องคุ้มครองดินแดนหรือสถานศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หรือชื่อสถานที่ซึ่งกษัตริย์เขมรโบราณ (ในกรณีคือ ยโสวรมัน) เคยประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์ อาจจะเป็นพิธีเทวราชาหรือการส่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากพระองค์ไปประจำสถานที่นั้นๆ การสวดหรือการอ้างถึงชื่อเหล่านี้คือการระดมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองส่วนต่างๆ ของอาณาจักรอยู่และมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์เขมร เช่น อยู่ภายใต้อำนาจสูงสุดของพระองค์ผู้ทรงเป็นเทวราชาหรือของเทวะแห่งพระนคร นั่นคือจินตภาพของอาณาจักรเขมรโบราณถูกนิยามด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ Chandler ถึงกับเสนอว่าชื่อเหล่านี้เป็น “แผนที่” แห่งชาติชนิดหนึ่ง⁴ ถึงแม้ว่าข้อเสนอท้ายสุดว่า ยโสวรมันมีมโนภาพของแผนที่แห่งชาติของเขมรจะเป็นการจงใจเปรียบเทียบให้เกินจริง (หรือเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น?) จนเกินกว่าจะยอมรับได้, แต่การสนใจชื่อผีและสถานที่

² H.L. Shorto, “The 32 Myos in the Medieval Mon Kingdom,” *Bulletin of Scholl of Oriental and African Studies* (BSOAS), 26 : 3, 1963, pp. 572—591 and “The Dewatan Sotapan : A Mon Prototype of The 37 Nats,” *BSOAS*, 30 : 1, 1967, pp. 127—141.

³ Htin Aung, *Folk Elements in Burmese Buddhism* (O.U.P.), 1962, pp. 3—5, 73—75.

⁴ David P. Chandler, “Maps for the Ancestors : Sacralized Topography and Echoes of Angkor in Two Cambodian Texts,” *JSS*, 64/2, July 1976.

ศักดิ์สิทธิ์ในแง่กลับเป็นเรื่องน่าคิดและยังไม่เคยมีใครเสนอในกรณีโองการแข่งน้ำของต้นอุรุษยาซึ่งมีชื่อต่าง ๆ ในทำนองเดียวกันจำนวนมาก

มโนภาพทางภูมิศาสตร์โดยอาศัยความสัมพันธ์ของอำนาจศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้ ยิ่งปรากฏชัดในกิจกรรมทางศาสนาซึ่งคงจะเป็นรากฐานโดยตรงของความรู้ชนิดนี้ กล่าวอีกอย่างได้ว่า ภูมิศาสตร์ศาสนาคือคลังของความรู้ภูมิศาสตร์อาณาจักรชนิดที่กล่าวมาแล้ว ตัวอย่างของภูมิศาสตร์ศาสนาที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วคือ ภูมิศาสตร์ของการจาริกแสวงบุญและภูมิศาสตร์ของพุทธตำนาน

Keyes ศึกษาถึงความเชื่อเรื่องวัดประจำ 12 นักษัตรในภาคเหนือของไทยปัจจุบัน ซึ่งเป็นการผสมผสานของความเชื่อโบราณก่อนพุทธศาสนาเรื่องวงจร 12 ปีของจักรวาลและชีวิตกับพุทธศาสนาและพุทธสถาน กล่าวกันว่าแต่ละคนมีวัดประจำปีเกิดซึ่งควรกราบไหว้บูชาเป็นประจำและเป็นกลุ่มของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ชุดหนึ่งซึ่งมีคตินิยมเดินทางบูชาให้ครบเพื่อแสวงบุญ แต่วัดทั้ง 12 แห่งกลับกระจายอยู่ในอาณาบริเวณที่เป็นลานนา พม่าและอินเดียบ้างปัจจุบัน และอีกวัดอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แม้การบูชาในดาวดึงส์จะทำได้และการบูชาวัดในเขตต่างประเทศจะทำได้ยากในยุคหลัง จนต้องหาวิธีการทดแทน เช่น หาชื่อวัดคล้ายกันหรือขึ้นต้นด้วยอักษรตัวเดียวกันเป็นตัวแทน, แต่ภูมิศาสตร์นี้กลับไม่สนใจว่าจะต้องแก้ไขให้ทุกอย่างมาอยู่ใต้อาณาเขตของรัฐเดียวกัน Keyes เรียกว่า ภูมิประเทศศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Topography) ซึ่งกินความกว้างไปแต่บ่งบอกคุณสมบัติสำคัญซึ่งต่างกับภูมิศาสตร์สมัยใหม่⁵

ในกรณีนี้ ดินแดนของวัด 12 แห่งมีความสัมพันธ์เป็นระเบียบด้วยความรู้หรือความเชื่อชนิดหนึ่ง วัดทั้ง 12 แห่งร่วมกันถือได้ว่าเป็น “เซ็ท” (set) ของภูมิประเทศหน่วยหนึ่งเดียวกันซึ่งมีความหมายต่อการแสวงบุญและเคราะห์ประจำชีวิตบุคคล เซ็ทของภูมิประเทศนี้ยังทำให้วัดแต่ละแห่งมีความหมายขึ้นมาต่อมนุษย์จำนวนมาก เพราะแต่ละแห่งเป็นหน่วยย่อยของเซ็ทที่ทำให้มโนภาพทางภูมิศาสตร์ชนิดหนึ่งเกิดขึ้นและเข้าใจได้โดยไม่สนใจว่าภูมิประเทศดังกล่าวจะอยู่ในดินแดนของประเทศอะไรหรือภูมิชั้นไหน ในขณะที่ภูมิศาสตร์ของรัฐแบ่งสรรหรือนิยามผิวโลกแบบหนึ่ง เซ็ทของภูมิศาสตร์วัด 12

⁵ C.F. Keyes, “Buddhist Pilgrimage Centers and the Twelve-year Cycle: Northern Thai Moral Orders in Space and Time,” *History of Religion*, 15 : 1, 1975, pp. 71–89.

แห่งนั้นคือการแบ่งสรรและนิยามพิวโลกอีกชนิดหนึ่ง ฉะนั้นนักวิทยาศาสตร์ของการจาริกแสวงบุญจึงเป็นคนละนักศึกษาศาสตร์กับรัฐ แถมยังเป็นนักศึกษาศาสตร์พิวโลกอีกด้วย

นักศึกษาศาสตร์พุทธตำนานอาจนับได้ว่าเป็นนักปฏิบัติประเทศศักดิ์สิทธิ์อีกอย่าง Frank E. Reynolds เล่าให้ฟังถึงการท่องเที่ยววัด 4 แห่งในจังหวัดสุพรรณบุรี บนผนังวัดดังกล่าวเป็นเรื่องเล่าถึงกำเนิดพุทธศาสนาในอินเดียและการเข้ามาในสุวรรณภูมิ คำโครงเรื่องทำนองเดียวกันนี้ เราพบได้มากมายและแตกหน่อเป็นหลายสำนวนในตำนานต่าง ๆ สิ่งที่เขาสังเกตคือ ภาพบนผนังวัดนั้นเชื่อมอินเดียโบราณกับสุวรรณภูมิเข้าด้วยกันโดยไม่สนใจว่านักศึกษาศาสตร์พิวโลกที่เรารู้จักปัจจุบันจะมีดินแดนหรือทะเลอะไรขวางอยู่ สิ่งที่เขาเน้นในบันทึกการท่องเที่ยวของเขา คือ การเชื่อมนักศึกษาศาสตร์สากลของพุทธกับนักศึกษาศาสตร์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ 2 ดินแดนในทางศาสนา เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมแก่พุทธท้องถิ่นว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายโดยตรง⁶ [สิ่งที่เขาสนใจในบทความของเขา คือ ทฤษฎี 3 ประเภท หรือ 3 ระดับในพุทธศาสนา ได้แก่ ปรัชญาและธรรมเกี่ยวกับนิพพาน, จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ และความรู้อื่น ๆ ทางพุทธวิทยาว่าด้วยพุทธประวัติ ชาดก ตำนานต่าง ๆ รวมทั้งความคิดทางนักศึกษาศาสตร์ดังกล่าวด้วย⁷]

ถ้าหากพิจารณาเฉพาะนักศึกษาศาสตร์ดังกล่าวให้มากขึ้น จะเห็นได้ว่า มโนภาพของอวกาศหรือโลกคุณนิยามหรือจัดสรรด้วยความรู้ตำนานพุทธศาสนา ความเชื่อมต่อของดินแดนเป็นการแสดงออกอย่างหนึ่งของความเชื่อมต่อทางศาสนา หากถือเอานักศึกษาศาสตร์สมัยใหม่เป็นบรรทัดฐาน เราอาจกล่าวได้ว่าภาพดังกล่าวเป็นเพียงเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดด้วยภาพของดินแดน ไม่ใช่ภาพภูมิประเทศจริง ๆ แต่หากเราไม่ยึดถือความรู้สมัยใหม่เป็นสรณะ

⁶ F. E. Reynolds, "Buddhism as Universal Religion and as Civic Religion : Some Observation on a Recent Tour of Buddhist Centers in Central Thailand," in Bardwell L. Smith (ed.), *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma*, 1978.

⁷ เกี่ยวกับการแบ่งประเภทของความรู้หรือ "เรื่อง" ในวรรณกรรมพุทธศาสนา เขออธิบายละเอียดขึ้นในบทความแปลไตรภูมิพระร่วงของเขา. F.E. & Mani Reynolds—tr., intro. and notes., *Three Worlds according to King Ruang : A Thai Buddhist Cosmology*, Berkeley, 1982, pp. 11—22.

เราอาจนับได้ว่า ภาพดังกล่าวเป็นภูมิศาสตร์ชนิดหนึ่งซึ่งไม่สนใจว่าจะจริงตามผิวโลกหรือไม่ เพราะไม่มีความสำคัญ ทว่าจริงแน่ ๆ ในมโนภาพของตำนานที่เชื่อกัน ผู้เขียนจึงขอเรียกว่า ภูมิศาสตร์พุทธตำนาน

ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดคือการสร้างความหมายของอวกาศหรือพื้นที่ด้วยความรู้ต่าง ๆ ชนิดกัน ในแต่ละแง่หรือความรู้แต่ละชนิดนั้น, ต่างก็มีหน่วยหรือสัญลักษณ์ที่บ่งบอกความหมายของอวกาศหรือพื้นที่ดังกล่าว และเอาเข้าจริงมนุษย์รับรู้ความหมายได้ด้วยการมีมโนภาพของหน่วยหรือสัญลักษณ์เหล่านั้นในบริบทของความรู้ซึ่งสัญลักษณ์นั้นสังกัด ทำนองเดียวกับการที่เราสามารถอ่านแล้วเข้าใจได้เพราะเราสามารถมีมโนภาพของตัวหนังสือและสิ่งที่มันหมายถึงได้ เพียงเรารู้ภาษา รู้ไวยากรณ์ของตัวอักษรเหล่านั้นในระดับที่พออ่านออก

ถ้าหากภูมิศาสตร์หมายถึงอวกาศ พื้นที่และวิชาว่าด้วยสิ่งนั้น, ทั้งหมดที่ยกตัวอย่างมาจึงเป็นภูมิศาสตร์สารพัดชนิด อยู่ภายใต้จักรวาลวิทยาคนละชนิดกับสมัยใหม่โลกเป็นโลกคนละชนิดอยู่ภายในระบบจักรวาลคนละอย่าง (ระบบสุริยะและกาแล็กซี่หรือไตรภูมิ เป็นต้น) ความสัมพันธ์ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกอื่นภูมิอื่นก็เป็นคนละแบบมีระเบียบกฎเกณฑ์ของโลกและจักรวาลและชีวิตคนละชุดกัน

ภูมิศาสตร์สหพันธ์สังกัตต์สิทธิ์หรือภูมิประเทศสังกัตต์สิทธิ์อยู่ภายใต้กรอบจักรวาลวิทยาแบบศาสนา (ซึ่งอาจจะไม่สามารถจำแนกได้ว่าเป็นพุทธ ฮินดู หรือผี มากน้อยกว่ากันก็ส่วน) “ความจริง” ซึ่งภูมิศาสตร์ดังกล่าวสนใจไม่ใช่ผิวโลกเชิงประจักษ์ที่วัดสำรวจได้ด้วยวิทยาศาสตร์หรือสัมผัสได้เชิงประสบการณ์ ฉะนั้น ระเบียบกฎเกณฑ์หรือเหตุผลที่จำแนก จัดสรร หรือนิยามหน่วยทางภูมิศาสตร์จึงเป็นคนละเรื่องกับภูมิศาสตร์ที่เรารู้จักอำนาจสังกัตต์สิทธิ์ชนิดต่าง ๆ, วัด 12 แห่ง, หรือเรื่องในตำนานคือหน่วยของความหมาย ความสัมพันธ์ของหน่วยนั้น ๆ ภายใต้กฎเกณฑ์หรือไวยากรณ์ของความรู้หนึ่งคือความสัมพันธ์ของพื้นที่และอวกาศที่ดำรงอยู่จริงในทางวัตถุด้วย

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดในตอนนี้อย่างนี้เพื่อให้เห็นความหลากหลายของ “ภูมิศาสตร์” ประเด็นสำคัญที่สุด คือ แทนที่เราจะถือว่าภูมิศาสตร์ที่เรารู้จักเป็นชนิดเดียวที่มีอยู่ในโลกหรือเป็นชนิดที่ถูกต้องที่สุด ก้าวหน้าที่สุด เราควรจะตระหนักถึงความเฉาะเจาะจง ความจำกัด หรือบางคนอาจเรียกว่าความมีประวัติศาสตร์ของภูมิศาสตร์

ยิ่งกว่านั้น เราควรตระหนักว่าภูมิศาสตร์แต่ละชนิดมีกลไกหรือระบบการทำงานชุดหนึ่ง ซึ่งมนุษย์อาศัยวิธีการต่าง ๆ กัน, พิธีกรรมหรือธรรมเนียมต่าง ๆ กันในการจัดการกับภูมิศาสตร์นั้น ๆ ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น พิธีที่ยโสวรมันระดมพลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเขมรกับพระเจ้าอโนรธาบูชา *nat* คงไม่เหมือนกัน โครงการแข่งน้ำอั้งซ้อระดมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในขณะที่ทำพิธีในขณะที่ตำนานใช้เล่าใช้ดูในชีวิตประจำวันปกติได้ กล่าวเปรียบเทียบได้อีกอย่างว่า ภูมิศาสตร์ต่างชนิดมีอักษรคนละชุด ไวยากรณ์คนละแบบซึ่งสื่อความหมายหรือทำให้เราเข้าใจความหมายได้ด้วยระบบการทำงานต่างกัน เราจะสื่อสารด้วยภูมิศาสตร์หนึ่ง ๆ ได้จึงต้องรู้จักอักษรไวยากรณ์เฉพาะของมันด้วย

พื้นที่หรือผิวโลกแห่งหนึ่ง ๆ เมื่ออยู่ภายใต้ระบอบของภูมิศาสตร์ชนิดหนึ่งจึงมีกฎเกณฑ์ระเบียบปฏิบัติไปแบบหนึ่ง และเมื่อเปลี่ยนระบอบของภูมิศาสตร์ ระเบียบกฎเกณฑ์ย่อมเปลี่ยนไปด้วยเพราะภาษาไวยากรณ์เปลี่ยนไป เช่น ภูมิศาสตร์ที่เข้าถึงได้ด้วยพิธีกรรมเปลี่ยนเป็นการสำรวจวัดได้ด้วยอุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์, พื้นที่เพาะปลูกซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์ด้วยการบูชาบวงสรวงให้ถูกต้อง เปลี่ยนเป็นการใส่ปุ๋ยและระบบชลประทาน, ธรรมเนียมที่เคยอยู่อาศัยซึ่งเคยต้องระมัดระวังอย่าเหยียบธรณีประตูเปลี่ยนเป็นธรณีชนิดใหม่สูงเสียดฟ้าพ้นธรณี และไม่มีธรณีประตูเพราะเป็นรางเลื่อนเหนือหัวหรือประตูระบบลูกบิด

บางครั้งเมื่อผิวโลกหรือพื้นที่แห่งเดียวกันอยู่ภายใต้ระบอบของภูมิศาสตร์ต่างชนิดในเวลาเดียวกัน การปฏิบัติจึงผสมผสานหรือสับสนปนเป เช่น ความสำคัญของวิศวกรก่อสร้างและการคำนวณกับศาลพระภูมิเจ้าที่ในการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ หรือปัญหาเมื่อสืบกว่าปีก่อนเรื่องใส่รองเท้าอะไรจึงจะเข้าวัดพระแก้วได้ เพราะภูมิประเทศของวัดพระแก้วเกิดความคลุมเครือในการนิยามมาจนทำให้พฤติกรรมสับสน กล่าวคือ วัดพระแก้วเป็นทั้งภูมิประเทศศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การสักการะและภูมิประเทศเพื่อการท่องเที่ยว รองเท้าแตะกับรองเท้าหุ้มส้นก็มีความหมายไปคนละทาง ปัญหาจึงเกิดขึ้นและรวมศูนย์ในกรณีนักท่องเที่ยว (ฝรั่ง) ใส่รองเท้าแตะ

ฉะนั้น ประวัติศาสตร์ของภูมิศาสตร์จึงมิใช่เป็นเพียงการศึกษาเพียงว่า ความเชื่อโลกแบนกลายเป็นโลกกลมเมื่อไร? โดยใคร? (และทำไม?) แต่คือการศึกษาว่าโลก

แบบกลายเป็นโลกกลมได้อย่างไร? อะไรคือผลสะท้อนทางความคิดและการปฏิบัติของการเข้าแทนที่ซึ่งชุดทั้งระบบของภูมิศาสตร์ชนิดหนึ่งในปริมาตรที่ภูมิศาสตร์อีกชนิดหนึ่งเคยยึดครองอยู่เป็นเวลานาน? ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งมีกำเนิดในโลกตะวันตกก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างต่ออาณาจักรต่าง ๆ ในแถบนี้?

ดูเหมือนจะไม่มีนักภูมิศาสตร์นักประวัติศาสตร์ถ้ามมาก่อนเลยว่า ภูมิศาสตร์สยามมาจากไหน? เกิดขึ้นได้อย่างไร? ภูมิศาสตร์สยามมีความสำคัญอย่างไรต่อมโนภาพและการปฏิบัติต่อสิ่งที่เรียกว่า “ประเทศสยาม” หรือประเทศไทย? เหตุที่ไม่เคยถามอาจเป็นเพราะดูเหมือนจะรู้ได้โดยสามัญสำนึกว่า ภูมิศาสตร์สยามไม่ได้มาจากไหน อยู่ตรงนั้นมากับผิวโลกที่หลุดออกมาจากดวงอาทิตย์ เมื่อคนไทยเข้าครอบครองก็กลายเป็นดินแดนของไทย และกลายเป็นภูมิศาสตร์สยามหรือไทยในเวลาต่อมา แต่ในที่นี้ไม่ใช่ปัญหาเชิงธรณีวิทยาหรือแอสโตรฟิสิกส์

ปัญหาเมื่ออยู่ว่า ระหว่างอาณาจักรที่ไม่มีเส้นเขตแดนล้อมรอบกับประเทศที่มีเส้นเขตแดนล้อมรอบนั้น สะท้อนถึงความแตกต่างของความรู้ มโนภาพ การปฏิบัติ สัญลักษณ์ของพื้นที่ผิวโลกส่วนนี้อย่างไร? ความเปลี่ยนแปลงของภูมิศาสตร์เกิดขึ้นอย่างไรและก่อให้เกิดอะไรขึ้นต่อมนุษย์และความเป็นสยามประเทศโดยรวม?

3. โลกมนุษย์ยุคแทนที่

โลกมนุษย์ของภูมิศาสตร์สมัยใหม่ คือ สภาวะทางกายภาพของพื้นผิวโลกกลม ๆ ซึ่งถูกจัดสรรแบ่งส่วนเป็นทวีป มหาสมุทรและอื่น ๆ แต่ละส่วนถูกระบุด้วยสัญลักษณ์ประจำตัวพื้นฐานที่สุดคือชื่อ เมื่อภูมิศาสตร์ชนิดนี้เข้ามาในสยาม โลกมนุษย์ที่ชาวยุโรปรู้จักยังเป็นโลกที่เต็มไปด้วยสิ่งต่าง ๆ ซึ่งครอบครองผิวโลกอยู่คนละส่วนติดต่อกันไปเรียบร้อยแล้ว ฉะนั้นในตำราภูมิศาสตร์รุ่นแรกสุดของสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก็สอนเด็กไทยให้รู้จักสยามโดยระบุตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของสยามประเทศในทวีปเอเชียและระบุว่ามดินแดนติดต่อกับประเทศอื่นอย่างไรบ้าง⁸

⁸ ดู วันใดก็, *ภูมิประเทศ* (พิมพ์ที่เพชรบุรี), 2417 และ ดับเบิลยู จี. ขอนสัน, *ภูมิศาสตร์สยาม* (พิมพ์ครั้งแรก 2443) เป็นต้น.

แต่ที่ว่า เราสามารถรับรู้ มิมโนภาพของโลกที่แบ่งเป็นส่วนๆ ซ้ำๆ กัน มีเส้น ล้อมรอบติดต่อกันไปเต็มพื้นทวีปเช่นนี้ได้อย่างไร ? เราสามารถมิมโนภาพสยามประเทศ เป็นชวานทองเก่า ๆ อยู่ตรงคาบสมุทรค่อนมาทางใต้ของทวีปเอเชียได้อย่างไร ? เรา สามารถอ่านแล้วเข้าใจได้ว่าสยามมีดินแดนติดต่อกับประเทศนี้ได้อย่างไร ? เราชี้ตำแหน่ง หรือบอกรูปร่างของสยามโดยมีผิวโลกเป็นฉากหลังได้อย่างไร ?

ประการแรก เพราะในภูมิศาสตร์สมัยใหม่ที่มาจากชาวยุโรปนั้น ใช้เส้นเขตแดน เป็นสัญลักษณ์ในการนิยาม จัดสรร หรือกำหนดหน่วยทางภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์ชนิดอื่น ที่ใช้วัด 12 แห่ง, สหพันธ์สังคักดีสิทธิ์ (ผี เทพ เทวสถาน ศาสนวัตถุ ฯลฯ) เนื้อเรื่อง ตำนาน ฯลฯ เป็นหน่วยทางภูมิศาสตร์จะไม่สามารถระบุตัวตนทางภูมิศาสตร์ของสยาม ออกมาในทำนองเดียวกับที่เส้นเขตแดนทำอยู่ได้

แต่ไม่มีใครเคยเห็นเส้นเขตแดนของประเทศหนึ่งพร้อม ๆ กันทุกส่วน เพราะ เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่เกินกว่าจะเห็นได้ด้วยตาสองข้างพร้อม ๆ กันในคราวเดียว แม้แต่ มนุษย์อวกาศหรือดาวเทียมนอกโลกก็ไม่เคยส่งภาพผิวโลกเหมือนลูกโลกที่มีเส้น ล้อมรอบ เป็นส่วน ๆ มาให้เราเห็น ไม่เคยมีใครเห็นสยามชวานทองบนผิวโลกจริงๆ และเป็นไป ไม่ได้ ถ้าเราสามารถบินเหนือดินแดนที่ระบุว่าเป็นประเทศสยามในระดับที่สามารถมองเห็นทั้งคาบสมุทรพร้อม ๆ กันได้ เราคงเห็นสีต่าง ๆ ของป่าเขา (และทะเลทรายเล็ก ๆ เป็นหย่อม ๆ) ปะปนสับสนไปหมด แม้แต่เพียงภาพถ่ายทางอากาศซึ่งถ่ายที่ละส่วนของ ดินแดนสยามก็ไม่สามารถมองเห็นเส้นเขตแดนได้จากระดับสูง วันแต่จะเป็นเส้นเขตแดน ขนาดใหญ่ชัดเจนตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำโขง และฝั่งทะเล เป็นต้น

ฉะนั้น ประการที่สอง เราสามารถมิมโนภาพดังกล่าวได้ต่อเมื่อเราเคยเห็น แผนที่สมัยใหม่ของสยามมาบ้าง เมื่อเรานึกถึงสยามชวานทองเก่า ๆ เราจะนึกถึงสยามที่มี ขอบชัดเจน โดยมากมักจะนึกถึงสยามว่ามีสีพื้นสีเดียว และบ่อยครั้งจะนึกถึงสยามลอย ๆ โดยไม่มีผิวโลกเป็นฉาก ไม่ต้องนึกว่าปะอยู่ตรงไหนของทวีปหรือมีดินแดนต่อกับใครเลย สยามชวานทองขอบตัดสีเดียวและอยู่ลอย ๆ มีอยู่เฉพาะในแผนที่สมัยใหม่เท่านั้น

เพราะฉะนั้น มโนภาพของโลกที่เต็มไปด้วยประเทศเป็นส่วน ๆ และของสยาม ประเทศที่อยู่ในความคิดของเรามาจากภาพของโลกบนแผนที่โลก, บนลูกโลกในห้อง สมุด และมาจากแผนที่ประเทศไทยบนกระดาษหรือผ้าทงนั้น

ในภูมิศาสตร์ชนิดอื่นก็มีแผนที่เช่นกัน ทว่านอกจากจะต่างกับแผนที่สมัยใหม่แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างแผนที่โบราณชนิดต่าง ๆ กับภูมิศาสตร์ของตนไม่เหมือนกับบทบาทหน้าที่ซึ่งแผนที่สมัยใหม่มีต่อภูมิศาสตร์สมัยใหม่ ในที่นี้จึงขอย้อนกล่าวถึงแผนที่โบราณสักเล็กน้อย (ไม่นับแผนที่เก่าซึ่งฝรั่งเขียนขึ้นและรู้จักกันดีพอสมควรแล้ว)

ไมเคิล ไรท์เคยแนะนำแผนที่โบราณ 2 ชั้นใน *ศิลปวัฒนธรรม* ฉบับมกราคม และธันวาคม 2528 เฉพาะในแผนที่ชั้นแรก เขาเกิดปริศนาว่าทำไมอินเดียกับลานนาจึงติดต่อกัน ในขณะที่ลังกากลบอยู่อีกปลายสุดของแผนที่เลยแหลมมลายูออกไป⁹ ไรท์อาจลองเดินหาเส้นทางเชื่อมระหว่างอินเดียกับลานนาโดยไม่ผ่านพม่าดังที่เขาอ้างก็ได้ แต่คงไม่พบ เพราะแผนที่ดังกล่าวเป็นแผนที่ของภูมิศาสตร์พุทธตำนาน นั่นคือแทนที่จะใช้ตัวหนังสือเล่าอย่างในตำนาน ผู้วาดกลับจรรยาเรื่องราวตำนานออกเป็นภาพดินแดนต่าง ๆ ทำนองเดียวกับผนังวัดหลายแห่งก็มีเรื่องพวกนี้อยู่ แดนปริศนาอย่างชมพูทวีปของพระพุทธองค์ถูกถ่ายทอดด้วยภาพทิวทัศน์วิมานและตัวหนังสือเขียนไว้เฉย ๆ เฉพาะภาพของเกาะลังกาและสุวรรณภูมิคือ 2 หน่วยดินแดนในชุดภาพดังกล่าวกลับเป็นแผนที่ของภูมิประเทศเชิงประสบการณ์ นั่นคือเป็นแผนที่ของผิวโลกทางกายภาพซึ่งวาดตามข้อมูลและวิธีการเท่าที่อำนาจให้ ในที่นี้ แผนที่เกาะลังกาและสุวรรณภูมิถูกนำเข้าไปประกอบในแผนที่ใหญ่ซึ่งไม่ใช่ภูมิศาสตร์กายภาพของผิวโลก แต่อาศัยโครงเรื่องตำนานเป็นเนื้อหาสาระแทนรายละเอียดและบริบทซึ่งแผนที่ชุดนี้ปรากฏอยู่ ทำให้เรา “อ่าน” มันได้ไม่ใช่เพื่อความจริงเกี่ยวกับกายภาพของผิวโลกแต่เราจะได้ความจริงของตำนานแทน

แต่การที่มีแผนที่ของภูมิศาสตร์เชิงประสบการณ์ของลังกาและสุวรรณภูมิอยู่หมายความว่ามีความรับรู้เชิงประสบการณ์เกี่ยวกับพื้นที่หรือดินแดนบนผิวโลกอยู่ และแผนที่ของภูมิศาสตร์แบบนี้ซึ่งคล้ายกับแผนที่สมัยใหม่คงเป็นที่รู้จักดีอยู่ ผู้ทำสมุดภาพไตรภูมิพระร่วงฉบับกรุงธนบุรีจึงลอกมาผนวกเข้าไปได้ด้วยได้¹⁰ แน่นนอน แผนที่ของภูมิ-

⁹ ไมเคิล ไรท์, “คนโบราณมองภูมิศาสตร์โลก,” *ศิลปวัฒนธรรม*, 6 : 3, มกราคม 2528, น. 90-96 และ “แผนที่โบราณ,” *ศิลปวัฒนธรรม*, 7 : 2, ธันวาคม 2528, น. 46-48.

¹⁰ แผนที่ทั้ง 2 ชั้นของไรท์ พิมพ์อยู่ในบทความของ Klaus Wenk ใน *Felicitation Volumes of Southeast Asian Studies Presented to His Highness Prince Dhaninivat Kromamun Bidayalabh Bidhyakorn*, vol. 1 (Bangkok : Siam Society), 1965 และบางส่วนของ Klaus Wenk, *Thailändische*

ประเทศที่รับรู้ได้ด้วยประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่ทั่วโลกและทุกวัฒนธรรมรู้จักกันดีก็มี เช่น ลายแทงสมบัติ เพราะขึ้นวาดลายแทงด้วยภูมิศาสตร์ศาสนา คงจะหาสมบัติไม่พบเป็นแน่

ในกรณีสยาม มีแผนที่ของภาคอีสานในปัจจุบัน เรียกกันว่า แผนที่ยุทธศาสตร์ ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ซึ่งนักวิชาการกรมแผนที่ทหารเชื่อว่าทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่อาจลอกจากต้นฉบับของเก่ากว่านั้น และถือว่าเป็นแผนที่ฉบับแรกของไทย¹¹ มีผู้ศึกษาแล้วว่าแผนที่ดังกล่าวเขียนขึ้นในคราวยกทัพปราบการลุกฮือของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ โดยอาจถูกลอกเข้าไปในสมัยรัชกาลที่ 6 อีกครั้งซึ่งนิยมเรียกพระนามกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีด้วยคำว่า “ราม”¹² แผนที่ฉบับนี้บรรยายภูมิประเทศเชิงประสบการณ์แน่ ๆ เพราะเป็นลายแทงของเส้นทางเดินทัพ แต่ยังมีบางที่ห่างไกลจากเทคนิคของแผนที่สมัยใหม่หลายประการ เช่น ยังไม่มีแนวคิดที่ว่าแผนที่เป็นการถ่ายทอดความจริงทางกายภาพอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ทุก ๆ ส่วน คงจะเขียนขึ้นจากข้อมูลของผู้เคยเดินทางเพียงเพื่อให้รู้ทิศทาง ระยะทาง ระยะเวลาของที่หมายต่าง ๆ ฉะนั้น เมื่อกล่าวว่ามาตราส่วนของแผนที่ฉบับนี้ สับสน คือบางส่วนถูกขยายใหญ่ บางส่วนถูกขำไปเฉย ๆ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเพราะไม่มีมาตราส่วน ข้อมูลสำคัญคือเส้นทาง ระยะทาง และเวลา ไม่ใช่เพื่อบันทึกภูมิศาสตร์ภาคอีสาน อีกทั้งระยะทางไม่ถูกคำนวณโดยมาตราส่วนแต่ระบุได้ด้วยเวลาที่ใช้ในการเดินทางระหว่าง 2 จุด (เช่น 1 วัน, 2 วัน 1 คืน) แทน ยิ่งกว่านั้นแผนที่ยุทธศาสตร์ฯ ฉบับนี้คงไม่ใช่แผนที่ฉบับแรกแน่ ถ้าหากเรายอมรับว่าแผนที่ตำนานของไรท์เป็นแผนที่เช่นกันเพียงแต่เป็น ภูมิศาสตร์คนละชนิด จิตรกรรมฝาผนังจำนวนมากคือแผนที่ชนิดหนึ่งนั่นเอง ถ้าหากเราจะนับเฉพาะแผนที่ของภูมิศาสตร์เชิงประสบการณ์ แผนที่เกาะลังกาและสุวรรณภูมิ และแผนที่อกซันที่ไรท์แนะนำย่อมเก่ากว่าแผนที่ยุทธศาสตร์ฯ นี้

Miniaturmalereien, Weisbaden 1965. แต่ต่างกันในเรื่องละเอียดของภาพเพราะต้นฉบับ สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงธนบุรี มี 2 ชุด อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติชุดหนึ่ง อีกชุดอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงเบอร์ลินซึ่ง Wenk ใช้เป็นต้นฉบับ ความแตกต่างจึงอาจแสดงด้วยว่าเป็นการลอกเติมเสริมแต่งจากต้นต่ออันอีกทอดหนึ่ง

¹¹ กรมแผนที่ทหาร, *วิวัฒนาการทางแผนที่ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร), 2525, น. 5.

¹² Victor Kennedy, “An Indigenous Early Nineteenth Century Map of Central and Northeast Thailand,” in Tej Bunnag and Michaels Smithies (ed.), *In Memoriam Phya Anuman Rajadhon* (Bangkok : The Siam Society), 1970, pp. 315–348. มีแผนที่ประกอบในบทความนี้ด้วย.

แน่วและคงลอกจากต้นตออื่นอีกทอดด้วยซ้ำ นอกจากนี้ยังมีแผนที่ท้องถิ่นซึ่งตีพิมพ์แล้วอย่างน้อย 2 ชิ้น ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นแผนที่ตั้งแต่สมัยอยุธยา¹³ แผนที่ท้องถิ่นทำนองนี้น่าจะยังหลงเหลืออยู่ เพียงแต่อาจจะไม่มีผู้สนใจค้นคว้าจริงจังจึงยังไม่มีความคิดเห็นจะรวบรวมขึ้นมา ยังมีเรื่องน่าสนใจเกี่ยวกับแผนที่โบราณเหล่านี้ อีกมากและยังมีผู้สนใจศึกษาไม่มากนัก แต่ผู้เขียนไม่สามารถเสนอรายละเอียดในที่นี้ได้¹⁴

¹³ คูใน สุริวงส์ พงศ์ไพบูลย์, รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา (สถาบันทักษิณศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา), 2523, มีแผนที่ประกอบ ข้อความเกี่ยวกับแผนที่ยาวหลายเมตรขึ้นอยู่ใน น. 47-76 แผนที่ท้องถิ่นใน Lorraine Gesick, "Reading Landscape : Reflections on a Sacred Site in South Thailand," *JSS.*, 73/1 + 2, 1985, pp. 157-162. แผนที่ 2 ชิ้นน่าสนใจมากกว่าเป็นภูมิศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งรับรู้ได้ในเชิงประสบการณ์ แต่ภูมิประเทศและเส้นทางทั้งหมดเกี่ยวกับที่ตั้งของวัด ปัญหาที่น่าสนใจ คือ เป็นแผนที่วัดดังที่สุริวงส์เสนอ, หรือเป็นแผนที่ท้องถิ่นซึ่ง "อ่าน" หรือรับรู้และมีมโนภาพได้ด้วยการอาศัยวัดเป็นหน่วยการคิดทางภูมิศาสตร์ดังที่ Gesick เสนอ.

¹⁴ การศึกษาเกี่ยวกับแผนที่โบราณของไทยยังมีไม่มากนัก แผนที่เก่าที่รู้จักมักเป็นของฝรั่งซึ่งเดินทางมายังภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่และหาได้ไม่ยากนัก เช่น แผนที่สยามของราชสำนักฝรั่งเศส, แผนที่อยุธยา บ่อเมืองธนบุรี ลพบุรี, แผนที่ของชาวดัชต์ เป็นต้น (กรมแผนที่จัดพิมพ์แผนที่เหล่านี้ขึ้นเมื่อปี 2525) นอกจากนี้ก็มีแผนผังพระราชวังโบราณบางแห่งซึ่งนักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมรู้จักดีอยู่แล้ว แผนที่โบราณของไทยนอกจากที่เอ่ยถึงในก่อนหน้านั้นแล้ว, ยังไม่มีใครเสนออีก ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับแผนที่โบราณนอกจากงานของไรท์, Kennedy และ Wenk แล้วก็มีงานล่าสุดของ B.J. Terwiel, *Muang Thai and the World : Changing Perspective during the Third Reign* (a seminar paper, ANU), 1986. L. Sternstein เป็นผู้สนใจและมีบทความเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และแผนที่อดีตหลายชิ้น เช่น เกี่ยวกับแผนที่ของมาร์โคโปโล ใน *Felicitation*, op. cit., vol.2, หนังสือทำให้แก่ กทม. ในโอกาสสมโภชพระนคร 200 ปี ชื่อ *Portrait of Bangkok*, 1982, เกี่ยวกับแผนที่ของ James Low ใน *JSS*, ปี 1985, และศึกษาแผนที่ประวัติศาสตร์ (แผนที่ซึ่งทำเมื่อปี 2478, แสดงอาณาเขตของสุโขทัย, อยุธยา, ธนบุรี, รตนโกสินทร์, น่านเจ้า ฯลฯ) แต่ไม่มีชนิดเลยเกี่ยวกับแผนที่โบราณของไทยโดยตรง ประเด็นที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ คือ การศึกษาที่ผ่านมามีตั้งที่ระบุนามมานส่วนใหญ่จะเป็นการประเมินค่าความถูกต้องน่าเชื่อถือมากน้อยของแผนที่นั้น ๆ เช่นดูว่า มาตรฐานเท่าไร, ตรงหรือใกล้เคียง "ความจริง" มากน้อยขนาดไหน แล้ววิจารณ์ข้อบกพร่องหรือชมความสามารถของผู้ทำแผนที่นั้น ๆ เฉพาะ Wenk และ Terwiel เท่านั้นที่สนใจ "ความคิด" เบื้องหลังแผนที่โบราณเหล่านี้ แต่ทว่าครั้นเจอว่า "ผิดจากความจริงอย่างมาก" ก็กลับคิดว่าภาพที่เขาศึกษาไม่ใช่แผนที่เลย เป็นเพียงภาพจักรวาลและโลกตามคติไตรภูมิ เป็นไปได้ว่ายังคงมีแผนที่โบราณในแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะแผนที่เฉพาะท้องถิ่นหรือแผนที่เส้นทางระหว่างหัวเมืองหลงเหลืออยู่อีก แต่รอความสนใจค้นคว้าไปกระตุ้นให้มีการรวบรวมและศึกษา

แผนที่สมัยใหม่ (ต่อไปจะใช้คำว่า “แผนที่” เฉย ๆ ถ้าหมายถึงแผนที่สมัยใหม่ที่เรารู้จักทุกวันนี้) ของภูมิศาสตร์สมัยใหม่เป็นแผนที่ภูมิศาสตร์เชิงประสบการณ์ ซึ่งอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการสำรวจเก็บข้อมูลและทำเป็นแผนที่ขึ้นมา แผนที่สมัยใหม่ในสยามได้วิวัฒนาการมาจากแผนที่โบราณที่กล่าวมาเพราะเข้ามาพร้อมกับภูมิศาสตร์สมัยใหม่และชาวตะวันตก การเปรียบเทียบระหว่างแผนที่ของภูมิศาสตร์ต่างชนิดคงไม่สามารถอธิบายในรายละเอียดในบทความนี้ได้ แต่คำอธิบายคุณสมบัติพื้นฐานของแผนที่ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ข้างล่างนี้คงเป็นแนวให้เห็นความแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับแผนที่โบราณที่กล่าวมาได้พอสมควร

ในความเข้าใจทั่วไปของเรา แผนที่ เป็นสื่อหรือตัวกลางระหว่างมนุษย์กับความ เป็นจริงทางภูมิศาสตร์ แผนที่คือการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะต่าง ๆ ของพื้นผิวทางภูมิศาสตร์หน่วยหนึ่ง, ลดย่อหรือขยายด้วยการคำนวณสัดส่วนให้เหมาะสมกับกระดาษ แล้วแทนที่ข้อมูลเหล่านั้นด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ, ถ่ายทอดข้อมูลของพื้นผิวภูมิศาสตร์นั้นด้วยในรูปของแผนผัง เราสามารถอ่านแผนที่แล้วเกิดมโนภาพของความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ได้เพราะถือกันว่าแผนที่เป็นการจำลองความจริงด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์, ซึ่งตรวจสอบได้ ได้แย้ง แก้ไข ปรับปรุงโดยยึดถือความถูกต้องตรงความจริงเป็นบรรทัดฐาน แต่ละส่วนของแผนที่จึงนับกันว่าเป็นตัวแทนของความจริงเชิงประสบการณ์อย่างเที่ยงตรง

แต่แท้ที่จริง แผนที่กลับทำงานเสมือนตัวอักษรหรือคำในภาษาหนึ่ง ๆ คำหรือตัวอักษรเป็นสัญลักษณ์ให้เราเกิดมโนภาพต่อวัตถุหรือสิ่งต่าง ๆ ได้ ทั้ง ๆ ที่ตัวอักษรในภาษาใดก็ตามไม่มีคุณสมบัติหรือรูปทรงคล้ายคลึงความจริงที่ถูกหมายถึงเลย เช่น คำว่า “หมู” กับตัวหมูที่เดินในคอกหรือแขวนในตลาดไม่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการเป็นเหตุเป็นผลใดๆ ต่อกันเลย อักษร “ห”, “ม”, “ู” ไม่มีความอ้วน ไม่มีเสียงแต่เมื่อประกอบกันเราสามารถนึกถึงความอ้วน กินจุได้ เส้น สี และสัญลักษณ์เรขาคณิตในแผนที่ก็เช่นกัน วงกลมวงหนึ่งมีวงกลมดำที่บีบเล็ก ๆ อยู่ตรงกลาง แล้วมุมของแผ่นแผนที่บอกว่า เป็นสัญลักษณ์แทนเมืองหลวง ไม่มีความสัมพันธ์เป็นเหตุผลใดกับกรุงเทพฯ ที่แออัด รกติดและไม่กลมเลย ช้ำสัญลักษณ์เดียวกันยังแทนเมืองหลวงทุกประเทศในแผนที่เดียวกัน

ทั้ง ๆ ที่กรุงเทพฯ ฮานอย เวียงจันทน์ กับโตเกียวไม่เหมือนกันแน่ ๆ ฉะนั้นทั้งตัวอักษรและสัญลักษณ์ในแผนที่จึงเป็นเรื่องทางสังคมที่ตกลงกันว่าอักษรชุดหนึ่งแทนสัตว์ชนิดใดหรือสิ่งใดและคุณสมบัติโดยนัยอื่น ๆ เช่น ความอ้วน วงกลม เส้นสี หรือเส้นลายแทนอะโรบนิวโลก เป็นต้น

ฉะนั้น แผนที่ที่มีกลไกทำงานคล้ายภาษา คือ เอาข้อมูลหรือสิ่งที่เชื่อกันว่าเป็นความจริงมาทำให้กลายเป็นนามธรรม เป็นสัญลักษณ์ นี่คือการ “ใส่รหัส” (Encode) ผู้ดูสามารถเข้าใจได้ถ้าหากมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการใช้แผนที่ รู้จักการใช้สัญลักษณ์ซึ่งนิยมกันทั่วไปหรือระบุอยู่ตรงมุมของกรอบแผนที่ นี่คือการ “ถอดรหัส” (Decode) โดยนัยนี้ แผนที่เป็รรหัส (Code) ชุดหนึ่ง, เป็นภาษาชนิดหนึ่งของมนุษย์ซึ่งหลายวัฒนธรรมในโลกปัจจุบันร่วมกันใช้ยิ่งกว่าภาษาพูด แผนที่เป็รภาษาทางภูมิศาสตร์ แผนที่ทำงานได้และเป็น ที่เข้าใจได้ตราบเท่าที่สังคมมีสถาบันที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับการอ่านแผนที่และสัญลักษณ์จำนวนหนึ่งถูกถ่ายทอดอย่างเป็นมาตรฐานต่อ ๆ กันไป เช่น สถาบันการศึกษาและแบบเรียน คุณสมบัติเชิงวิทยาศาสตร์และความเป็นมาตรฐานเหล่านี้ไม่มีในแผนที่โบราณ

เพราะฉะนั้น เป็นที่ยอมรับหรือเชื่อร่วมกันว่าแผนที่เป็นเพียงสื่อกลางถ่ายทอดความจริงที่มีอยู่จริง, ที่ดำรงอยู่อย่างเอกเทศทางภววิสัย อยู่นอกเหนือการบงการของจิตใจเรา และเทคนิควิธีการทั้งหลายก็เพื่อถ่ายทอดความจริงให้ถูกต้องเที่ยงตรงที่สุดบิดเบือนน้อยที่สุด แผนที่เป็รเพียงสื่อ มิใช่สิ่งที่ไปกำหนดหรือสร้าง ความหมายหรือนิยามความจริงขึ้นมา ดุจเดียวกับที่มักเชื่อกันว่าภาษาเป็นเพียงตัวสื่อสารระหว่างมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับความจริงทางวัตถุต่าง ๆ นักปรัชญาศตวรรษที่ 20 หลายกระแส ใช้เวลาค่อนข้างศตวรรษกับการจาระในหาตัวกลาง เช่น ภาษา, ประโยค ที่สามารถเชื่อมมนุษย์กับความจริง, วัตถุกับจิต ให้มนุษย์เข้าใจความจริงซึ่งดำรงอยู่อย่างเอกเทศให้มากที่สุด นักทฤษฎีเกี่ยวกับแผนที่ก็เชื่อในทำนองเดียวกันว่า มนุษย์กับความจริงทางภูมิศาสตร์เป็นสองขั้วที่ดำรงอยู่อย่างไม่ขึ้นต่อกัน แผนที่ที่ดีคือแผนที่ที่ทำให้มนุษย์เข้าใจความจริงทางภูมิศาสตร์โดยเกิดการบิดเบือนน้อยที่สุด¹⁵

¹⁵ Robinson & Petchenik, *The Nature of Maps* (Univ. of Chicago Press), 1976 และ J.S. Keates, *Understanding Maps* (Longman), 1982.

แต่จากที่กล่าวมาทั้งหมดแต่ต้น ภูมิศาสตร์สมัยใหม่เป็นความจริงเฉพาะอย่างซึ่ง ภูมิศาสตร์สมัยใหม่กำหนดขึ้น ให้ความหมาย นิยาม จัดสรรขึ้น แผนที่เป็นกรรมวิธี หนึ่งในการจัดสรรหรือนิยามว่าอะไรทะเล อะไรมหาสมุทร ประเทศไหนอยู่ตรงไหน เป็นต้น แผนที่เป็นเทคโนโลยีชนิดหนึ่งในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งหากไม่มีแผนที่หรือเทคโนโลยีอื่นใดเลย โลกก็เป็นเอกเทศเสียจน ไม้มีความหมายใด ๆ และมนุษย์ไม่จำเป็นต้องรู้จัก

ด้วยเหตุนี้ แผนที่อาจมิใช่ตัวกลางหรือสื่อที่ไร้แรงเสียดทาน, ไร้บทบาทกระทำ, หรือเจือเจ๋อเสียจนมนุษย์กับความจริงสื่อสารกันได้โดยปราศจากการบิดเบือน แผนที่อาจมิใช่แค่สื่อถ่ายทอดความจริงที่ดำรงอยู่แล้ว แต่อาจเป็นสิ่งที่สร้างความจริงชนิดใหม่ ขึ้นมามากมาย แผนที่ของประเทศเป็นตัวอย่างที่ดี แผนที่ของประเทศหนึ่งถือว่าเป็น แผนที่ซึ่งถ่ายทอดคุณลักษณะต่าง ๆ ของประเทศภายในอาณาเขตของรัฐซึ่งระบุได้ด้วย เขตแดน เส้นเขตแดนของรัฐจึงเป็นวัตถุภูมิศาสตร์อย่างหนึ่งซึ่งดำรงอยู่ แล้วแผนที่นำมาถ่ายทอด

แต่สำหรับรัฐสยามซึ่งไม่เคยกำหนดเขตแดนล้อมรอบและไม่เคยมีแผนที่อาณาเขตของตนเองแน่ ๆ, มโนภาพเรื่องอาณาจักรมีขอบเขตเงินจึงเป็นเรื่องแปลกที่นึกไม่ออก และไม่มีกรปฏิบัติ แต่รัฐสยามไร้ขอบรอบอาณาจักรก็กลับเป็นสิ่งไม่อาจเข้าใจได้ในมโนทัศน์ของชาวยุโรปที่มารู้จักสยาม พวกเขาพยายามวาดแผนที่สยามต่าง ๆ นานามาตั้งแต่ ศตวรรษที่ 16-17 ราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 อันเป็นผู้บุกเบิกสำคัญในประวัติศาสตร์ของการทำแผนที่ก็พยายามวาดแผนที่สยามตามข้อมูลที่เขาได้รับ เช่นดังที่เราเห็นในหนังสือของลาลูแบร์ เป็นต้น แต่ความพยายามทั้งหลายเหล่านี้เป็นเพียงแค่การคาดเดา ประเมินเอาจากข้อมูลจากการบอกเล่าทั้งสิ้น จนถึงต้นศตวรรษที่ 19 ชาวยุโรปก็ยังสืบทอดความพยายามดังกล่าวอยู่ หนังสือของนักเดินทางและเจ้าหน้าที่ชาวยุโรปที่มารู้จัก สยามมักจะมีแผนที่สยามประกอบอยู่ด้วย เช่นหนังสือของ F.A. Neale, John Crawford, Harry Parkes, James Low เป็นต้น แต่เส้นประแสดงอาณาเขตสยามยังเป็นเพียงการ ประเมินจากคำบอกเล่าทั้งสิ้น แผนที่สยามจึงปรากฏออกมาต่าง ๆ กันมากมายชนิดที่ บัจจุบันคงยอมรับไม่ได้ แม้แต่แม่น้ำโขงยังเป็นแนวตั้งจากเหนือสู่ปากน้ำทางใต้โดยไม่มี

แนวคิดเคี้ยวตรงหลวงพระบางอยู่จนถึงกลางศตวรรษภายหลังการสำรวจของชาวฝรั่งเศส¹⁶ ปัญหาได้มีได้อยู่เพียงว่าพวกเขายังมีได้ลงมือสำรวจแต่เพราะชาวสยามเองก็ระบุไม่ได้ว่าอาณาเขตของสยามอยู่ตรงไหนบ้าง สยามไม่มีความจริงทางภูมิศาสตร์ชนิดที่พวกเขาจะทำเป็นแผนที่สยามขึ้นมาได้

ภูมิศาสตร์สมัยใหม่เรียกร้องการมีเขตแดนล้อมรอบเพื่อจะรับรู้การดำรงอยู่ของประเทศบนผิวโลกได้อย่างเป็นรูปธรรมและเพื่อให้แผนที่ทำงานได้ จะปล่อยให้ผิวโลกเป็นผืนว่าง ๆ หรือนิยามด้วยภูมิศาสตร์คนละชนิด ก็จะเป็นโลกปุปะ บางส่วนมีประเทศต่าง ๆ เป็นชั้น ๆ ติดต่อกันเป็นผืนใหญ่ บางส่วนกลับเป็นผืนว่าง ๆ ระบุชั้นส่วนและการต่อไม่ได้ เสมือนเป็นช่องว่างบนผิวโลก ย่อมเป็นสิ่งยอมรับไม่ได้ไม่ว่าสำหรับชาวยุโรปหรือชาวสยามที่เรียนรู้ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ในครั้งแรกของศตวรรษที่ 19 นั้น

4. การปะทะเรื่องเขตแดน

เฮนรี เบอร์นี ทูตอังกฤษเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักสยามเมื่อปี 2369 ในระหว่างปี 2367—2369 นั้นมีเหตุการณ์สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรก ซึ่งสิ้นสุดลงโดยอังกฤษยึดครองพม่าตอนใต้หรือหัวเมืองมอญไว้ได้ *เอกสารเฮนรี เบอร์นี* ซึ่งรวมจดหมายติดต่อรหว่างเจ้าหน้าที่อังกฤษและของเบอร์นีในการทูตคราวนั้นและรวมการติดต่อเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในภูมิภาคนั้นจนถึงประมาณ 20 ปีต่อมา มักเป็นที่สนใจของนักประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับการทำสัญญาการค้ากับสยามเมื่อปี 2369 และเกี่ยวกับปัญหาหัวเมืองมลายูซึ่งคุกรุ่นตลอดเวลานับจากปี 2364 เป็นต้นมา แต่อีกเรื่องหนึ่งซึ่งแทบไม่มีใครกล่าวถึงและดูจะเป็นธุระซึ่งไม่น่าตื่นเต็นเท่าเรื่องอื่น คือปัญหาเขตแดนระหว่างสยามกับพม่าตอนใต้ใน

¹⁶ ดู Larry Stein, "Low Maps of Siam," *JSS*. 73/1+2, Jan. and Jul., 1985, pp. 132—156, ซึ่งศึกษาแผนที่ของโลกแต่อธิบายสถานะความรู้ของชาวยุโรปเกี่ยวกับภูมิภาคในขณะนั้นด้วย.

ปกครองของอังกฤษและระหว่างหัวเมืองทางใต้ของสยามกับรัฐเล็ก ๆ น้อย ๆ ของมาเลย์ และเขตเช่าของอังกฤษ (เวลส์เลย์)¹⁷

ระหว่างที่เบอร์นีอยู่ที่กรุงเทพฯ นั้น สงครามใกล้จะยุติแล้ว เบอร์นีจึงได้รับมอบหมายให้ทาบทามรัฐบาลสยามให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไปตกลงเขตแดนด้วย แต่ราชสำนักสยามนั้นดูจะไม่สนใจ เบอร์นีจึงเสนอกับพระคลังซึ่งเป็นคู่เจรจาของเขาว่า พระคลังควรไปชายแดนเพื่อตกลงเขตแดนกัน เขาเล่าว่า “...ท่านเสนาบดี (คลัง) หมุนร่างอันใหญ่โตของท่านไปมารอบ ๆ จ้องข้าพเจ้าอย่างตกรใจราวกับว่าข้าพเจ้าได้เสนอให้ท่านเดินทางไปยุโรป”¹⁸

เบอร์นีไม่เข้าใจว่าเหตุใดจึงตกรใจเช่นนั้น เขาคาดว่าเป็นเพราะราชสำนักไม่ไว้วางใจให้ใครไปทำสัญญาใด ๆ กับอังกฤษ นอกจากที่เจรจากันอยู่ Hall เห็นว่าเป็นเพราะพระคลังวิตกว่าจะมีอันตรายต่อเอกราชของสยาม¹⁹ แต่สาเหตุจริงอาจเป็นเรื่องที่ฝรั่งไม่เข้าใจก็ได้ เช่น หัวเมืองด่านนั้นอยู่ในอำนาจของกลาโหม การไปทำอะไรละเมิดอำนาจผู้อื่นในระบบแบ่งเขตอำนาจเช่นนี้อาจเป็นเรื่องคอขาดบาดตาย หรืออาจจะเป็นเพราะสิ่งที่เบอร์นีเสนอเป็นเรื่องไม่เคยอยู่ในความคิดของสมัยนั้นเลยก็ได้ นั่นคือ การต้องเดินทางออกนอกกรุงเทพฯ ไปจนสุดป่าปลายแดนเพียงเพื่อชี้ว่าอำนาจสยามครอบคลุมถึงไหน สิ่งนี้อาจเป็นเรื่องน่าประหลาดใจพอ ๆ กับเดินทางไปยุโรปก็เป็นได้

¹⁷ *The Burney Papers* พิมพ์ครั้งแรกโดยหอสมุดวชิรญาณ กรุงเทพฯ เมื่อปี 1910 พิมพ์ซ้ำตามต้นฉบับ 1910 ทุกประการโดย Greg International เมื่อปี 1971 ภาษาไทยมีเฉพาะ 2 ภาคแรกของเล่ม 1 ตามต้นฉบับ 1910 ซึ่งเป็นเอกสารเกี่ยวกับคณะทูตเมื่อปี พ.ศ. 2368—2369 เท่านั้น (เอกสารของเฮนรี เบอร์นี, เล่ม 1 และ 2, หอสมุดแห่งชาติ, 2514 และ 2516). เอกสารชุดนี้มีทั้งหมด 5 เล่มใหญ่ ซึ่งแบ่งเป็นภาคย่อย ๆ รวมทั้งหมดได้ 15 ภาค การอ้างอิงในที่นี้ใช้ตัวย่อ BP. หมายเลขเล่มและภาคจะใช้ตามที่แบ่งในต้นฉบับ 1910 เช่น BP. 4/1 หมายถึงเล่ม 4 ภาค 1 การพิมพ์ซ้ำเมื่อปี 1917 ถ่ายแบบจากต้นฉบับทุกประการ แต่เย็บเล่มไม่เป็นไปตามการแบ่งเล่มของปี 1910 เช่น เล่ม 4 ของต้นฉบับรวมอยู่ในเล่ม 5 ของการรวมเล่มใหม่ และเล่ม 2 แยกเป็น 2 เล่ม เพราะยาวกว่าเล่มอื่น ๆ มาก แต่หมายเลขเล่ม, ภาคและหน้ายังคงเดิมทุกประการ จึงอ้างอิงตามเลขเล่ม, ภาคและหน้าปรากฏในเนื้อหา (เฉพาะเล่ม) ซึ่งแบ่งเป็น 4 ภาค แต่ถ้าดับหน้าต่อกันหมดทั้งเล่มไม่ว่าภาคใด จึงไม่จำเป็นต้องระบุหมายเลขภาคย่อยไว้)

¹⁸ BP. I, p. 54 (ดูภาษาไทย เล่ม 1, น. 71—73 คำแปลจะต่างจากนี้เล็กน้อย)

¹⁹ D.G.E. Hall, *Henry Burney: A Political Biography* (O.U.P.), 1974, pp. 67—

เบอร์นีย์ยังคงรบเร้าให้ราชสำนักสยามสนใจการตกลงเขตแดนให้ได้ เขาเล่าถึงการสนทนากับขุนนางไทยหลายคนในเรื่องนี้ แต่ดูจะไม่ได้รับความสนใจเลย จนเรื่องพรมแดนกลายเป็นประเด็นที่ปรากฏในเอกสารเบอร์นีย์บ่อยครั้งแต่ไม่มีผลเป็นขั้นเป็นอัน ในที่สุดเขาได้รับคำตอบอย่างเป็นทางการต่อเรื่องนี้ว่า

...เกี่ยวกับเรื่องทีกล่าวกันถึงเขตแดนของมะริด ทวาย และตะนาวศรีนั้น ไม่เคยมีเขตแดนใดสามารถกำหนดกันได้ระหว่างสยามกับพม่า แต่ในเมื่ออังกฤษปรารถนาจะให้กำหนดเขตแดนเหล่านี้แน่นอนลงไป ก็ให้ไปถามเอาจากผู้เฒ่าที่อาศัยอยู่ตามชายแดนมะริด ทวาย ตะนาวศรี ว่าพวกเขาจะรู้อะไรบ้างเกี่ยวกับดินแดนที่เชื่อมกัน และให้ถือเอาตามที่คนเหล่านั้นชี้ขึ้นแหละเป็นเขตแดนระหว่างส่วนของอังกฤษกับสยาม²⁰

เบอร์นีย์แจ้งต่อขุนนางสยามว่า เขาแจ้งแก่รัฐบาลเบงกอลของอังกฤษไปตามคำตอบนี้ไม่ได้เพราะ “เป็นคำตอบที่ตลกพิลึกมาก”²¹

สำหรับเบอร์นีย์และชาวยุโรป เขตแดนเป็นเรื่องสำคัญจนก่อสงครามกันได้ ความไม่สนใจใดที่จะปล่อยให้เป็นเรื่องของชาวบ้านว่าอย่างไรก็เอาอย่างนั้นคงเป็นเรื่องที่พวกเขาเข้าใจไม่ได้ เบอร์นีย์เองค้นคว้าบันทึกของชาวยุโรปที่เคยเดินทางมาในดินแดนแถบนี้เพื่อพยายามระบุให้ได้ว่าเขตแดนอยู่ตรงไหน แล้วแลกเปลี่ยนความเห็นของเขากับรัฐบาลเบงกอลเป็นครั้งคราว²² แต่เขาเรียนรู้อย่างรวดเร็วว่า การรบเร้าเรื่องเขตแดนมักทำให้ราชสำนักสยามไม่พอใจ ด้วยเหตุผลที่เขาไม่อาจเข้าใจได้ เขาจึงเงียบไป

ในสัญญาเบอร์นีย์ ปัญหานี้จึงสรุปไว้อย่างคลุมเครือเพียงเพื่อประนีประนอมระหว่างความต้องการของรัฐบาลเบงกอลซึ่งอยากให้ตกลงให้ได้กับราชสำนักสยามซึ่งไม่สนใจจะตกลง สัญญาระบุแต่เพียงว่า หากฝ่ายใดข้องใจเกี่ยวกับเขตแดน ให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทั้ง 2 ฝ่ายเพื่อตกลงกันฉันทมิตร²³ หมายความว่าภาวะที่เป็นอยู่ของเขตแดนยังไม่เป็น

²⁰ BP. I, pp. 154–155 (โปรดเทียบคำแปลกับภาษาไทย เล่ม 1, น. 194).

²¹ Ibid., p. 162 (ภาษาไทยคุณเล่ม 1, น. 202) แปลมาจากคำว่า “absurd.” Hall เห็นว่าเป็นคำตอบที่ naive, ดู Hall, op. cit., p. 73.

²² ดูตัวอย่างในเอกสารของเฮนรี เบอร์นีย์ เล่ม 2, น. 58–59.

²³ ดูร่างสัญญาเบอร์นีย์ ในท้ายเล่ม 2 ภาษาไทย โปรดสังเกตว่าในร่างครั้งแรกซึ่งเสนอโดยฝ่ายสยาม ไม่มีเรื่องนี้อยู่เลย.

ปัญหา จนกว่าจะเกิดปัญหาค่อยว่ากันอีกที เบอร์นีอยู่ในกรุงเทพฯ เพียงครึ่งปี แต่เขาเรียนรู้ที่จะสร้างความพอใจให้แก่เจ้านายของตนโดยไม่กระทบกระเทือนเจ้านายสยาม แม้ว่าข้อตกลงนั้นดูจะไม่มี ความหมายอะไรเลยก็ตาม

ในระยะครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 อังกฤษมีนโยบายผูกมิตรกับสยาม รัฐบาลเบงกอลระยะนั้นจึงไม่เร่งรัดเรื่องเขตแดนอีก อีกทั้งอังกฤษเองยังจัดการปกครองในเขตยึดครองใหม่ไม่เรียบร้อย จึงไม่ต้องการให้ปัญหาเขตแดนถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นข้อแย้งกับสยาม แต่ผู้ปกครองของจังหวัดตะนาวศรีของอังกฤษในทศวรรษต่อ ๆ มามีได้เคยเรียนรู้ปฏิบัติการของสยามต่อปัญหาเขตแดนอย่างที่เบอร์นีพบ พวกเขายึดมั่นในธรรมเนียมปฏิบัติอย่างที่พวกเขารู้จักทั้งทางภูมิศาสตร์และกฎหมายยิ่งกว่าจะเข้าใจธรรมเนียมของคนพื้นเมืองในภูมิภาค พวกเขาเห็นว่าต้องกำหนดเขตแดนให้แน่นอนลงไป, จึงเร่งเร้าสยามหลายครั้งในระยะ(คริสต์)ทศวรรษ 1840

นอกจากนี้ ในระยะนั้นเองเริ่มเกิดปัญหาขัดแย้งเรื่องการทำแร่ดีบุกบริเวณปากน้ำจัน ซึ่งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นของสยามออกเก็บภาษีจากชาวบ้านที่ทำแร่อยู่ทั้ง 2 ฟากแม่น้ำ แต่อังกฤษถือว่าแม่น้ำเป็นเขตแดน ฉะนั้นสยามไม่มีสิทธิเหนือฝั่งอังกฤษ²⁴ เขตแดนจึงกลายเป็นปัญหาขึ้นมาแล้ว ปี 2387 สยามจะยังไม่พอใจอยู่ แต่ยอมตกลงว่าจะจัดการเรื่องเขตแดนให้เรียบร้อย คราวนี้สยามเองเสนอว่าจัดการเสียให้หมดเรื่องหมดราวตั้งแต่เขตแดนด้านตากลงมาถึงปลายแหลมของดินแดนพม่าเสียเลย อังกฤษดีใจมาก แม้ว่า การตกลงจะกินเวลาอีกนานเพราะต้องชี้เขตแดนเป็นส่วน ๆ และบางตอนก็ยังคงตกลงกันไม่ได้

ในที่นี้ สิ่งที่น่าสนใจไม่ใช่รายละเอียดว่าเขตแดนส่วนใดตกลงสำเร็จเมื่อใด แต่คือปรากฏการณ์หลาย ๆ อย่างที่ชี้ให้เห็นว่าเขตแดนหรือชายแดนหรือดินแดนของรัฐในทัศนะของสยามเป็นคนละเรื่องกับ "boundary" ในทัศนะอังกฤษ ตัวอย่างเช่น การที่เขตแดนไม่ใช่สิ่งที่กำหนดโดยอำนาจส่วนกลางและไม่ใช่ฐะน่าสนใจเลย คำตอบที่ราชสำนักสยามตอบแก่เบอร์นีดังกล่าวข้างต้นมิใช่เรื่องบังเอิญหรือความเข้าใจผิดเพราะจนถึงภายหลัง 2428 เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นของลานนาายังตอบแก่อังกฤษซึ่งมาสอบถามเรื่องเขตแดน

²⁴ BP. 4/1. pp. 82-85, 110 passim.

ระหว่างสำนักลานนา กับพม่าตอนบนว่าผู้ดูแลเขตแดนคือ ชาวบ้านที่จับช้าง หานาผึ้ง หาของป่าในป่าบริเวณนั้น²⁵

อีกกรณีหนึ่ง เมื่ออังกฤษเจรจากับเจ้าเชียงใหม่ในปี 2376 เพื่อตกลงเกี่ยวกับเขตแดนตอนเหนือของตะนาวศรีซึ่งเป็นเขตทำป่าไม้คาบเกี่ยวกับดินแดนของลานนาอยู่, ดร.ริชาร์ดสัน (“ริชชอน” ในเอกสารไทย) ทำสัญญามิตรภาพกับเจ้าเชียงใหม่ (โดยกรุงเทพฯ ไม่มีส่วนรับรู้ใด ๆ) ในสัญญาดังกล่าวมีการตกลงเรื่องดินแดนอย่างกว้าง ๆ โดยไม่มีการกำหนดเส้นเขตแดนที่ชัดเจน แต่เจ้าเชียงใหม่ถือว่าเป็นการตกลงที่เรียบร้อยแล้ว ครั้นปี 2390 อังกฤษรบแล้วเจ้าเชียงใหม่ให้กำหนดเขตแดนลงไปให้ชัด เจ้าเชียงใหม่ตอบว่ามีอยู่ในสัญญาทำกับริชาร์ดสันแล้ว ถ้าหากอังกฤษต้องการกำหนดหลักหมายอะไรก็ให้อังกฤษไปทำเอาเอง ด้วยความร่วมมือกับกระเหรี่ยงผู้เฒ่าตามพรมแดนอังกฤษจึงกำหนดเส้นเขตแดนเสียเองโดยไม่รบกวนใจเจ้าเชียงใหม่อีก²⁶ ยิ่งกว่านั้นในการตกลงระหว่างริชาร์ดสันกับเจ้าเชียงใหม่เมื่อปี 2377 เจ้าเชียงใหม่ยกดินแดนส่วนหนึ่งให้อังกฤษเป็นของขวัญเพื่อมิตรภาพ โดยที่อังกฤษมิได้เรียกร้องเลย²⁷

ทางด้านหัวเมืองมลายูก็เช่นกัน เจ้านคร ๆ โกรธมากที่อังกฤษติดต่อมาเมื่อปี 2372 ขอให้ตกลงเรื่องเขตแดนระหว่างไทรบุรี (ภายใต้การดูแลของนคร ๆ ในเวลานั้น) กับเวลส์เลย์ซึ่งอังกฤษเช่าไว้

...ในขณะที่เรามีใจเอนเอียงแก่อังกฤษเสมอมา และในจดหมายของเราไม่เคยมีเจตนาร้ายใด ๆ เลย เราประหลาดใจอย่างมากว่าทำไมมิตรของเราจึงส่งจดหมายมาสอบถามเกี่ยวกับขอบเขตของดินแดน...

²⁵ นคร พันธุ์รงค์, การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนลานนาไทยและพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428-2438 (ปริชญานีพนธ์ กศ.ม., วิทยาลัยวิชาการศึกษา), 2516, น. 332.

²⁶ รายละเอียดของเหตุการณ์นี้ ดูใน BP. 4/1, pp. 221-241 ซึ่งเป็นจดหมายโต้ตอบกันของเจ้าหน้าที่อังกฤษ เมื่อปี 1847 รายงานว่าพบเอกสารปี 1834 เกี่ยวกับเรื่องเขตแดนในบริเวณดังกล่าว.

²⁷ Ibid., pp. 227-229.

...ดังนั้นเราจึงส่งขุนอากรกับจดหมายฉบับหนึ่งมายังมิตรของเราเพื่อให้เขา
สอบถามอย่างฉันทมิตรว่าจะไรคือเจตนาที่ได้ทำเช่น^{๒๘}

ยิ่งกว่านั้น เจ้านคร ๆ กลับเชื่อว่าในสัญญาเช่าเวลส์เลย์ซึ่งอังกฤษทำไว้กับสุลต่าน
ไทรบุรี (โดยกรุงเทพ ฯ หรือนคร ฯ ต่างไม่รู้เห็นด้วย) ตั้งแต่ปี 2345 ได้ระบุเขตแดน
ไว้แล้วทั้งๆ ที่ในสัญญาดังกล่าวระบุเพียงขนาดความกว้างของเขตเช่า นับจากฝั่งทะเล ดังนั้น
เจ้านคร ฯ จึงไม่สนใจส่งเจ้าหน้าที่มากำหนดเขตแดนแต่อย่างใด รัฐบาลเบงกอลจึงให้ทำ
เสาทำนบนเป็นเขตแดนขึ้นเสียเองตามขนาดที่ระบุไว้ในสัญญา โดยมีได้เจตนาจะขโมย
ดินแดนแต่คงได้บทรียนนั้นจากเบอร์นีว่าการกำหนดเขตแดนเป็นเรื่องรบกวนใจซึ่งสยาม
ไม่ชอบ

ครั้นปี 2374 อังกฤษช่วยนคร ฯ ปราบการลุกฮือของสุลต่านไทรบุรีที่ถูกกองทัพ
สยามขับออกไปตั้งแต่ปี 2364 คราวนั้นอังกฤษอ้างว่าเขตแดนระหว่างไทรบุรีกับเวลส์เลย์
ยังไม่ชัดเจนพอ พลพรรคของสุลต่านจึงยังเคลื่อนไหวยู่ตามเขตต่อแดนนั้น เจ้านคร ฯ
จึงยอมตกลงเขตแดนด้วย นอกจากนั้นเพื่อตอบแทนการที่อังกฤษช่วยปราบการลุกฮือ (สยาม
เรียกว่า “กบฏ”) เจ้านคร ฯ ยกดินแดนให้อังกฤษเพิ่มขึ้นอีกด้วย ข้าหลวงอังกฤษประจำ
สิงคโปร์ตื่นตื่นดีใจมากเพราะดินแดนที่ได้มาโดยไม่คาดฝันนี้ทำให้ดินแดนเวลส์เลย์เพิ่ม
ขึ้นเท่าตัวและอุดมสมบูรณ์^{๒๙}

ดินแดนผืนน้อยๆ ที่เชียงใหม่และนครศรีธรรมราชยกให้แก่อังกฤษโดยกรุงเทพ ฯ
ไม่รับรู้ไม่เคยถูกนับรวมใน “การเสียดินแดน” ถ้าหากจะนับ, ความใจดีและทัศนะเรื่อง
ของขวัญของเจ้าเมืองทั้งสองคงทำให้คนสมัยใหม่กระอักกระอ่วนเป็นแน่ เพราะคงทำให้
สาเหตุของการเสียดินแดนน่าเจ็บปวดน้อยลงและความศักดิ์สิทธิ์ของการหวงแหนดินแดน
ทุกตารางนิ้วตามคติสมัยใหม่อาจเสื่อมความขลังลง เราพิศวงต่อการยกดินแดนให้เป็น

²⁸ BP. 3/1, p. 151 จดหมายลงวันที่ 26 ต.ค. 1829 จดหมายตอบของอังกฤษอยู่ใน p. 155
พยายามอธิบายว่า เจ้านคร ฯ คงเข้าใจผิดอะไรบางอย่างซึ่งคงไม่เป็นปัญหาอะไร หากทำความเข้าใจ
กันให้ดี ผู้เขียนเห็นว่าคงไม่ใช่ความเข้าใจผิดที่เกิดจากการอ่านหรือแปลผิด แต่คงเป็นเพราะทัศนะและ
การปฏิบัติต่อเขตแดนต่างกัน

²⁹ BP. 3/2, pp. 359—361 รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับกรณีนี้ดูใน BP. 3/1, pp. 294—295
และ 298—299.

ของขวัญง่าย ๆ ฉันท ไฉนคร ๗ เจ้าเชียงใหม่ และคงจะรวมถึงราชสำนักกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นก็คงพิศวงต่อพฤติกรรมสมัยใหม่ต่อชายแดนฉันทนั้น

ความแตกต่างของทัศนคติและการปฏิบัติต่อเขตแดนยังแสดงออกในเหตุการณ์เล็ก ๆ น้อย ๆ อีกหลายครั้งซึ่งสะท้อนแต่ละแง่มุมของความแตกต่าง ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างอีกเพียงกรณีเดียวของความแตกต่าง ซึ่งเกือบจะกลายเป็นความขัดแย้งใหญ่โตเพียงเพราะความเข้าใจผิดนิดเดียว

อังกฤษที่ตะนาวศรีรับเรือสยามเรื่องเขตแดนเป็นพั่ว ๆ โดยรัฐบาลเบงกอลเดือนให้ระมัดระวังเพราะเกรงจะกระทบกระเทือนมิตรภาพกับสยามตลอดมา จนกระทั่งปี 2387 สยามตอบตกลงและเปลี่ยนท่าทีจากการไม่สนใจมาเป็นให้ความร่วมมืออย่างแข็งขัน ซ้ำยังเป็นฝ่ายเสนอให้กำหนดให้เสร็จเรื่องไปตั้งแต่ตกลงมาจนถึงคอคอดกระเสียเลยดังกล่าวนั้นแล้ว สาเหตุของการเปลี่ยนท่าทีนี้ไม่ชัดเจนนัก อาจจะเป็นเพราะทนว่าคาญจากการรบเรือของอังกฤษไม่ไหวก็ได้ เป็นที่ทราบกันดีว่าในครั้งหลังของรัชกาลที่ 3 นี้ ราชสำนักกรุงเทพฯ เปลี่ยนท่าทีต่อชาวตะวันตกทุก ๆ ด้านคือความระแวงไม่ไว้วางใจเพิ่มมากขึ้น การรบเรือเรื่องเขตแดนจึงอาจเพิ่มความระแวงไม่ไว้วางใจแก่สยามก็เป็นได้ และการยอมตกลงอาจเกี่ยวพันกับความไม่ไว้วางใจข้อนี้ แต่มีข้ออย่างให้อังกฤษเข้าใจ

สำหรับอังกฤษ, เขตแดนที่ชัดเจนเป็นปัจจัยประการหนึ่งของการรักษาสันติภาพของสองรัฐ การไม่ตกลงให้แน่นอนอาจทำให้เกิดกรณีพิพาทหรือความระแวงกันต่อไป การที่สยามยอมตกลง อังกฤษจึงถือว่าเป็นการสะท้อนถึงมิตรภาพและความเข้าใจอันดีระหว่าง 2 ฝ่าย แต่สำหรับสยาม, รัฐที่เป็นอริกันดังเช่น สยามกับพม่า คงยากจะตกลงเขตแดนใด ๆ ได้ เพราะทั้งคู่จ้องหาแต่โอกาสกวาดต้อนผู้คนและระวางมิให้ศัตรูมาสอดแนม แต่รัฐที่เป็นมิตรกันก็อาจไม่สนใจเรื่องเขตแดนก็ได้เพราะยอมเป็น "ทางเงินทางทอง" ให้ผู้คนสองฝ่ายทำมาค้าขายโดยสะดวก³⁰ ฉะนั้น การรบเรือให้ตกลงเขตแดนและวิธีการรักษาชายแดนหรือการควบคุมการเข้าออกเขตแดนอย่างอังกฤษทำ อาจหมายถึงความไม่ไว้วางใจกันในสายตาสยามก็เป็นได้ การยอมตกลงจึงอาจจะสะท้อนความระแวงสงสัยมากกว่าจะบ่งถึงความเข้าใจอันดี

³⁰ นคร พันธ์ธรงค์, 2516, เล่มเดิม, น. 330, 334-335.

ต้นปี 2389 ทั้ง 2 ฝ่ายจึงนัดหมายส่งเจ้าหน้าที่ไปกำหนดเขตแดนแห่งหนึ่ง กลางป่าระหว่างอุทัยธานีกับเมะลาลัง เจ้าหน้าที่อังกฤษไปถึงที่นัดหมายช้าไป 1 เดือนเต็ม ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามรออยู่กว่าเดือนและเพิ่งถอนตัวกลับไปก่อนหน้านั้นเพียงไม่กี่วัน เจ้าหน้าที่อังกฤษกลับพบว่ามีการลงเสาและวางกองหินประกาศเขตแดนไว้เรียบร้อยแล้ว ทั้ง ณ ที่นัดพบและอีกแห่ง ณ ชายป่าใกล้หัวเมืองของอังกฤษ อังกฤษถือว่าสยามได้ ประกาศเขตแดนโดยพลการและล้ำเข้าไปในดินแดนอังกฤษมาก

อังกฤษตรีครองแล้วจึงส่งจดหมายประท้วงสยามอย่างรุนแรง ในระหว่างนั้น เจ้าหน้าที่อังกฤษที่ตะนาวศรี, เบงกอล และบีนัง ปรีกษาหาหรืออย่างเคร่งเครียดเพื่อวิเคราะห์ สาเหตุที่สยามมีพฤติกรรมไม่เป็นมิตรเช่นนี้ ด้วยทัศนคติการเมืองระหว่างประเทศสมัยใหม่, อังกฤษเข้าใจว่าสยามตกลงเรื่องเขตแดน เพราะระยะนั้นพม่ากำลังรบกว่นชายแดนตอนเหนือของลานนาซึ่งเป็นของสยาม สยามจึงต้องการพันธมิตรไว้ ครั้นพม่าพ่ายแพ้กลับไป แล้ว สยามจึงไม่ต้องการตกลงใด ๆ กับอังกฤษอีก เหตุผลเรื่องการถ่วงดุลอำนาจจะเป็น ที่นิยมของนักการเมืองนักรัฐศาสตร์สมัยใหม่ไม่ว่าปัจจุบันหรือร้อยปีก่อนจนเรื่องอื่น ๆ ถูก มองข้าม ในกรณีนี้ก็เช่นกัน อังกฤษไม่คาดคิดเลยว่าเหตุอาจจะมาจากความเข้าใจผิด ธรรมดา ๆ

ในปี 2387 นั้น พม่ายกทัพไปตีหัวเมืองยางแดงของชาวกะเหรี่ยงนอกอิทธิพล เชียงใหม่ด้วยซ้ำ แต่อังกฤษเข้าใจว่าเป็นเมืองในสังกัดสยาม และอังกฤษคงมีมโนภาพ ของรัฐเอกภาพรวมศูนย์การป้องกันประเทศจึงเข้าใจว่าสยามคงตื่นตัวเรื่องทัพพม่าคราวนั้น แต่ที่จริงกรุงเทพฯ รับรายงานจากเชียงใหม่เมื่อทุกอย่างยุติไปแล้ว ซ้ำเชียงใหม่เพียงแต่ ส่งคนไปสอดแนมโดยมิได้ยุ่งเกี่ยวแต่อย่างใด เพราะยางแดงเป็นเมือง “อิสระ” ซึ่งยาก ที่ใครจะโจมตีได้และพม่าก็พ่ายแพ้เช่นกัน³¹ ฉะนั้น การวิเคราะห์ทางรัฐศาสตร์ของ อังกฤษจึงเป็นความลึกซึ้งของคนสมัยใหม่ที่ปรุงแต่งกันไปเอง

ราชสำนักกรุงเทพฯ เมื่อถูกประท้วงจึงเรียกตัวเจ้าหน้าที่ซึ่งถูกส่งไปชี้เขตแดน เข้ามาสอบสวน เจ้าหน้าที่รายหนึ่งเสียชีวิตไปแล้วหลังการเดินทางคราวนั้น ที่เหลือยืนยั้น

31 คูใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เล่ม 2,

ตรงกันว่า เมื่อไม่พบเจ้าหน้าที่อังกฤษก็กลับมาโดยมิได้ปรึกษาหารือกันหรือทำอะไรลงไปเกี่ยวกับเขตแดนเลย ส่วนกองหินและเสาหิน

...พนักงานที่ด้านตงเสาหินเพื่อเป็นที่หมายแก่ชาวบ้านของเขาให้รู้ว่า นายด่านทำหน้าที่ถึงตรงไหน...

...ส่วนกองหินและเรือนไม้เล็ก ๆ ทางศาสนาบนกองหินนั้น สร้างขึ้นโดยชาวบ้านตะเลงซึ่งแหวะที่บ้านนายด่านอุทัยธานี เพื่อเป็นที่หมายแก่ชาวบ้านของนายด่านนั้น^{๕ 32}

อังกฤษยุติการประท้วงเรื่องนี้และไม่มีกรกตกเถียงใด ๆ ด้วยตรรกการเมืองระหว่างประเทศในเรื่องนี้อีก

แต่การที่กล่าวมาทั้งหมดกลับมิได้หมายความว่าสยามไม่รู้จัก “เขตแดน” เลย ตรงกันข้าม, ตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดและการดำรงอยู่ของคำว่า “เขตแดน” ซึ่งหาได้ในหลักฐานประวัติศาสตร์จำนวนมากย่อมแสดงว่ามีมโนภาพและการปฏิบัติต่อสิ่งที่เรียกว่า “เขตแดน” อยู่ เพียงแต่เป็นเขตแดนคนละชนิดกับเส้นรอบรัฐตั้งที่อังกฤษในขณะนั้น หรือเราเข้าใจอยู่ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะไม่ขอลงไปสู่รายละเอียดว่า “เขตแดน” ในธรรมเนียมและความคิดของสยามเป็นอย่างไร เพราะสิ่งที่ดูเหมือนง่าย ๆ นี้มีรายละเอียดเกินกว่าจะบรรยายสั้น ๆ ได้ เฉพาะในที่นี้เราได้เห็นจากตัวอย่างข้างต้นแล้วว่า คุณสมบัติหลายประการของเขตแดนในมโนภาพและการปฏิบัติของสยามต่างกันชนิดตรงข้ามกับที่เรา รู้จัก ซึ่งย่อมหมายถึงความแตกต่างของทัศนคติและการปฏิบัติอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ทั้งของรัฐและชาวบ้านซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์ของรัฐ

กลุ่มชนชั้นนำสยามในรัชกาลที่ 4 คือกลุ่มผู้ศึกษาและนิยมวิทยาการหลายอย่างของตะวันตกรวมทั้งความรู้เกี่ยวกับโลกและประเทศต่าง ๆ ด้วย ดังนั้น สยามในยุคดังกล่าวจึงร่วมมือกำหนดเขตแดนกับพม่าของอังกฤษอย่างกระตือรือร้น รัชกาลที่ 4 ทรงอภิปรายปัญหาว่าจะกำหนดเขตแดนอย่างไร ให้ระมัดระวังอะไรอย่างละเอียด แม้แผนที่ซึ่งขุนนาง

³² BP. 4/1, pp. 181-192, เน้นโดยผู้เขียน.

ท้องถิ่นทำขึ้นในการตกลงกับอังกฤษยังเป็นแผนที่ที่นำไป “ตามวิสัยไทย” แต่ความคิดของพระองค์และขุนนางผู้รับผิดชอบอย่างเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ในรัชกาลที่ 5) เห็นได้ชัดว่า หมายถึงแผนที่และเขตแดนแบบเดียวกับที่อังกฤษต้องการ³³

แต่การเผชิญหน้ากันของมโนภาพและการปฏิบัติต่อเขตแดนต่างชนิดกันยังคงอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน เช่น เมื่อรัฐบาลกรุงเทพฯ พุดด้วยภาษาเดียวกับอังกฤษมากขึ้น, เจ้าหน้าที่หัวเมืองอาจจะยังปฏิบัติตามธรรมเนียมเดิมอยู่ กรมหลวงพิชิตปรีชากรซึ่งได้รับมอบหมายให้ดูแลการปกครองลานนาเมื่อปี 2428 เล่าว่าไม่มีการดูแลรักษาชายแดนอย่างอังกฤษทำเลย เพราะมัวรอแต่ว่าพม่าพลอหรืออ่อนแอเมื่อไรก็จะไปกวาดต้อนผู้คนมา³⁴ วิธีการรักษาเขตแดนเคร่งครัดแบบอังกฤษเป็นการปกป้องดูแลเขตแดนชนิดที่สยามไม่เคยทำ

ดังนั้น แต่ละครั้งของการเผชิญหน้ากันดังเช่นกรณีต่าง ๆ ที่ยกตัวอย่างมาจึงเป็นแต่ละ “ขณะ” (Moment) ของการปะทะ สับสน เข้าใจผิด และเป็นโอกาสที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงจากชนิดหนึ่งสู่อีกชนิดหนึ่ง

5. อธิปไตย-บูรณภาพเหนือดินแดน

ภูมิศาสตร์ของรัฐในแบบสมัยใหม่และแบบก่อนหน้านั้น นอกจากจะแตกต่างกันในเรื่องมโนภาพและการปฏิบัติต่อเขตแดนแล้ว, ยังมีความแตกต่างสำคัญชนิดอื่นอีก ในที่นี้จะขออภิปรายอีกเพียงประเด็นหนึ่ง คือ เรื่องของอธิปไตยเหนือดินแดน

³³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย), 2521, น. 352, 359 และ พระราชพงศาวดารฯ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เล่ม 2, น. 54-55, 67-71, 97-98 หรือใน ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อัครมหาเสนาบดี (กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา), 2516, เล่ม 1, น. 317-335.

³⁴ นคร พันธุ์ณรงค์, 2516; เล่มเดิม, น. 106-120 และในภาคผนวก ฉ-ฉ, น. 314-326 กรมหลวงพิชิตปรีชากรต้องไปส่งการตั้งบ้าน, แขวงตามชายแดนขึ้นมาใหม่ แล้วให้กำหนดหลักหมายของเขตแดน, ตั้งด่าน, บัอม และทำให้มีพลเมืองในบริเวณนั้นให้เพียงพอ เขตแดนด้านนั้นจึงพึงกำหนดกันในแบบสมัยใหม่คราวนั้นเอง ก่อนที่การเจรจากับอังกฤษจะเริ่มในปีถัดมา,

ในขณะที่เส้นเขตแดนสมัยใหม่คือแนวเส้นซึ่งไม่มีความหนาซึ่งอำนาจอธิปไตยของสองรัฐมาบรรจบกัน ณ ผิวดินตรงนั้นพอดี³⁵ หัวเมืองปลายแดนของสยามด้านพม่าตอนล่างเป็นป่ารก้าง ป่าและเทือกเขาทั้งหมดอาจเรียกได้ว่าเป็นกันชนธรรมชาติระหว่างศัตรู หรือเป็นเขตแดนชนิดนี้เช่นเส้นพม่าไม่เคยมีใครครอบครองอย่างเด็ดขาด เส้นเขตแดนชนิดนี้เป็นเส้นหนาหรือกันชนบนผิวดินที่แยกอำนาจอธิปไตยของสยามกับพม่าให้อยู่ห่างกันไว้ไม่บรรจบกัน แต่ละฝ่ายมีอำนาจเหนือดินแดนเท่าที่เจ้าหน้าที่หัวเมืองตรวจตรารักษาอยู่ ผิวดินส่วนที่เป็นกันชนจึงดำรงอยู่โดยไม่มีอำนาจอธิปไตยของฝ่ายใดครอบครอง แต่ชาวบ้านสามารถเข้าไปทำมาหากินในบริเวณนั้นได้ โดยอำนาจองค์อธิปไตยเหนือหัวไพร่ยังติดตัวตามแต่ละคนไปด้วย ขอบเขตของอำนาจสยามและพม่าจึงไม่ประชิดบรรจบกัน เหลือช่องว่างบนผิวดินไว้ให้คนจับช้างดูละ หรือไว้ให้กองสอดแนมของสองฝ่ายออกปฏิบัติการ

หัวเมืองด้านอื่น ๆ กลับอยู่ในสถานการณ์ตรงกันข้าม คือ ชายแดนซ้อนทับกัน หัวเมืองลานนาซึ่งมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง(ไม่ใช่ท้อถิ่น), หัวเมืองลาวที่มีหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์เป็นศูนย์กลาง, อาณาจักรเขมร, และรัฐเล็กๆ ในแหลมมลายู ล้วนแล้วแต่เป็นประเทศราชของอาณาจักรใหญ่กว่าซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่อยุธยาหรือกรุงเทพฯ อังวะ, ฮานอย, เว้ เป็นต้น

ประเทศราช หมายถึง อาณาจักรซึ่งมีเครือข่ายหัวเมืองย่อยของตน (ทำนองเดียวกับหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา ของไทย) สังกัดอยู่ แต่ความอ่อนแอกว่าราชอาณาจักรอย่างอยุธยาหรือกรุงเทพฯ อังวะ หรือเว้ ทำให้ต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมต้อง “ขึ้นต่อ” อาณาจักรที่มีอำนาจมากกว่า ความแตกต่างจึงมีได้อยู่ที่ปัญหาของอำนาจปกครองตนเองอย่างอิสระ แต่อยู่ที่สถานะของอำนาจบารมีระหว่างศูนย์กลางอาณาจักรใหญ่น้อยต่าง ๆ กัน

³⁵ ความหมายของเส้นเขตแดนในภูมิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ ดูได้จาก Richard Muir, *Modern Political Geography* (Macmillan Press), 1975, p. 119 และ J.R.V. Prescott, *Boundaries and Frontiers* (Rowman and Littlefield), 1978 หรือใน F.J. Monkhouse, *A Dictionary of Geography*, 1965 ก็ได้ นักภูมิศาสตร์เหล่านี้จะถือว่าเขตแดนหรือเส้นอาณาเขตเป็นแนวบรรจบของ 2 รัฐพอดีจึงไม่มีความหนา ส่วนคำว่าชายแดน (frontier) และพรมแดน (border) มีความหมายเหมือนกันคือ ดินแดน 2 ข้างตลอดแนวเส้นเขตแดน ดังนั้นจึงมีลักษณะเป็นแถบ (zone) ไม่ใช่เส้น,

ซึ่งแสดงออกหรือเทียบเคียงกันด้วยมาตรการหลายอย่าง เช่น ของขวัญ, บรรณาการ, การแต่งงานยกลูกสาวให้ รูปแบบถ้อยคำของพระราชสาสน์ หรือหากยังสงสัยก็ต้องตัดสินด้วยกำลังทหาร ประเทศราชจึงเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจปกครองตนเองอิสระแต่ยอมอยู่ใน “สีมา” (ขอบขันทีสีมา) ของอำนาจอาณาจักรอื่น และจึงต้องยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของมหาอำนาจซึ่งมีพันธะอยู่

ในหลายกรณี อาณาจักรระดับรองเหล่านี้ยอมขึ้นต่อมหาอำนาจหนึ่งเพื่อหาความคุ้มครองจากการคุกคามของอีกมหาอำนาจหนึ่ง ดังที่นักประวัติศาสตร์ไทยมักให้เหตุผลกัน แต่ในหลายกรณีเช่นกัน พวกเขาถูกมหาอำนาจหนึ่งบังคับให้ขึ้นต่อตนโดยไม่มี การคุกคามใดๆ จากฝ่ายที่สาม ความคุ้มครองในกรณีหลังนี้มีใช่เป็นแบบพันธมิตรต่อต้านศัตรูร่วม แต่เป็นความคุ้มครองแบบลูกพี่ใหญ่คุ้มครองลูกน้องเพราะมีบุญบารมีมากกว่า และจึงเป็นตรรกะที่อำนาจบารมีของมหาอำนาจอย่างหนึ่ง การหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธ “ความคุ้มครอง” ที่อาณาจักรใหญ่จะปกคลุมให้หรือความพยายามจะปลิดตัวออกจากพันธมิตรนั้นจึงเป็นความผิดรุนแรงและต้องถูกลงโทษ “กบฏ” หลายกรณีในประวัติศาสตร์ไทยซึ่งเกิดในประเทศราช คือการพยายามสลัด “ความคุ้มครอง” ประเภทหลังนี้จึงต้องถูกลงโทษ (“ความคุ้มครอง” ประเภทนี้ยังเห็นได้อยู่จนถึงปัจจุบัน และก็ยังใช้ศัพท์ว่า “ความคุ้มครอง” อยู่ทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น ความคุ้มครองที่อเมริกาให้แก่หลาย ๆ ประเทศ รวมทั้งนิวซีแลนด์และนิการากัวแต่ก่อน การสลัดความคุ้มครองจึงเปรียบเสมือน “การแข็งเมือง” หรือเราอาจรู้จักความคุ้มครองประเภทนี้ได้ในระดับท้องถิ่น เช่น บรรดาเจ้าพ่อและมาเฟียทั้งหลาย)

ความอิสระเป็นตัวของตัวเองของอาณาจักรรอง ๆ และความรอดพ้นจากการถูกลงโทษกวาดต้อนผู้คนจึงอยู่ที่ฝีมือที่รู้จักยอมสวามิภักดิ์ต่อลูกพี่, รู้จักรักษาระยะห่างมิให้ลูกพี่เข้ามาแทรกแซงควบคุมโดยตรง และรู้จักหลบหลีกเลี่ยงสังกัดเมื่อสถานการณ์ของบุญบารมีในภูมิภาคเปลี่ยนไป แต่บ่อยครั้ง, ภัยพิภพภายในราชสำนักของอาณาจักรรอง ๆ เอง กลับเป็นเงื่อนไขให้มหาอำนาจของภูมิภาคเข้ามาบงการ

กัมพูชาในสมัยเดียวกับต้นรัตนโกสินทร์ของไทยเป็นตัวอย่างดีที่สุด ความขัดแย้งภายในราชสำนักทำให้เกิดการแบ่งเป็นฝ่ายนิยมไทยและนิยมเวียดนาม มหาอำนาจภูมิภาคทั้งสองแย่งกันมีอำนาจเหนือกัมพูชาด้วยการหนุนคนของตนให้มีอำนาจทุกวิถีทาง

รวมทั้งกำลังอาวุธ ถึงที่สุดทั้งไทยและเวียดนามต่างก็ตั้งกองทหารไว้ในกัมพูชาแล้วรบกันเองในที่สุดดังที่รู้จักกันดีว่าเป็นสงคราม 14 ปีที่ไม่มีใครแพ้ชนะ³⁶ สถานะของราชสำนักกัมพูชาในภาวะดังกล่าวถูกสรุปลอยอย่างชัดเจนโดยกษัตริย์เวียดนาม (พระเจ้ายาลอง) ซึ่งมีพระราชสาส์นทูลฯ ถึงรัชกาลที่ 2 คราวหนึ่งเพื่อประนีประนอมความขัดแย้งในกัมพูชา

... เพราะเมืองเขมรเคยพึ่งทั้งไทยและญวนมาแต่ก่อน พระเจ้ากรุงสยามเหมือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนามเหมือนเป็นมารดาของเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้สมเด็จพระอุทัยราชามีความผิดต่อบิดา ไปอ้อนวอนขอให้พระมารดาช่วยขอโทษ ก็มิรู้ที่จะทอดทิ้งเสียได้ จึงมีพระราชสาส์นมาขอพระราชทานโทษ³⁷

ภายหลังสงคราม 14 ปี กษัตริย์กัมพูชาได้สรุปเงื่อนไขเพื่อจะรักษาสันติภาพของกัมพูชาไว้ว่า ให้กลับไปสู่สถานะเดิมก่อนสงคราม นั่นคือ "...ให้เราได้พึ่งบุญบารมีพระนครใหญ่ทั้ง 2 (หมายถึงสยามและเวียดนาม) ราชฎีไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า"³⁸

ปัญหาในที่นี้มีข้อข้อที่ว่าใครกันแน่มีสิทธิเหนือกัมพูชามากกว่ากัน เพราะกัมพูชาขึ้นกับทั้งสองฝ่าย ได้รับแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ประเทศราชทั้งโดยไทยและเวียดนาม แม้ว่ากัมพูชาเองอาจจะไม่ปรารถนาจะอยู่ใต้บงการของฝ่ายใดทั้งสิ้น³⁹ แต่ความขัดแย้ง

³⁶ มีการศึกษาเกี่ยวกับสงครามคราวนี้จากเอกสารไทยมากพอสมควร ซึ่งหลักไม่พ้นทัศนะแบบไทยที่ต่อกัมพูชา ตัวอย่างเช่น วิทยานิพนธ์ของ ถนอม อานามวัฒน์, มศว.ประสาณมิตร, 2514 และปรากฏในวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่มที่คาบเกี่ยวถึงกรณีนี้ ตัวอย่างของไทยต่อกัมพูชาที่รู้จักกันก็คือ เรื่องของพระนเรศวรกับพระยาละแวกซึ่งต่างกันไปหลายสำนวนแต่ความหมายใกล้เคียงกันคือพิธีปฐมกรรม โปรดอ่านเทียบกับ David P. Chandler, *A History of Cambodia* (Westview Press), 1983, โดยเฉพาะ ch. 6 และ 7, ซึ่งเห็นว่ากัมพูชาเป็นประเทศเล็กที่อ่อนแอ รักษาสระแต่ก็เต็มไปด้วยปัญหาภายในของตน จึงตกเป็นเหยื่อของปลาตัวใหญ่เสมอ แต่กัมพูชาไม่เคยหยุดคิดนเพื่อสลัดตัวเองออกจากอำนาจของปลาตัวใหญ่ทั้งหลาย.

³⁷ *ประชุมพงศาวดาร* เล่ม 41 ภาค 67, น. 235 ข้อความคล้ายคลึงกันมากปรากฏใน Chandler, 1983, op. cit., p. 116 ซึ่งอ้างมาจากเอกสารฝ่ายเวียดนาม.

³⁸ *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์*, เล่ม 2, น. 107.

³⁹ Chandler, 1983, op. cit., ch. 7 เน้นความพยายามของกษัตริย์กัมพูชาหลายพระองค์ โดยเฉพาะพระอุทัยราชที่จะเอาตัวออกจากอ้อมมือของสยามและเวียดนาม แต่กลวิธของยุคสมัยนั้นและปัญหาขัดแย้งในราชสำนักทำให้ความพยายามล้มเหลว

ภายในและความพยายามครอบงำจากทั้งสองมหาอำนาจกลับเป็นเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้หลีกเลี่ยงการเป็นประเทศราชไม่พ้น ประเด็นน่าสนใจในที่นี้ คือ ทักษะที่ว่า การแก่งแย่งมีอำนาจเหนือกัมพูชาอย่างเด็ดขาดแต่ผู้เดียวทำให้เกิดสงคราม ตรงข้าม, ความสงบเกิดขึ้นต่อเมื่อทุกฝ่ายยอมรับการมีอำนาจเหนือกัมพูชาพอๆ กัน แล้วปล่อยให้กษัตริย์กัมพูชาปกครองตนเองแต่ขึ้นต่อมหาอำนาจทั้งสองพอๆ กัน ในตรรกของการเมืองระหว่างประเทศปัจจุบัน ความคลุมเครือของอำนาจธิปไตยเหนือดินแดนหนึ่งเป็นภาวะที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งต้องรบ, แก่งแย่งเพื่อตัดสินว่าดินแดนนั้นอยู่ภายใต้อธิปไตยของใครอย่างชัดเจนเด็ดขาดแต่ผู้เดียว ในการเมืองแบบประเทศราชกลับตรงกันข้าม

ฉะนั้นเมื่อมองจากสายตาของประเทศราช ความอยู่รอดมีอำนาจเหนือหัวเมืองของตนเอง โดยไม่ถูกทำลายย่อยยับโดยผู้คุ้มครอง ได้มาด้วยการยอมอยู่ใต้ความคุ้มครองของหลายฝ่ายพร้อมๆ กัน ทฤษฎีถ่วงดุลอำนาจชนิดนี้มีหลักปฏิบัติตรงกันข้ามกับปัจจุบัน กล่าวคือ ในการเมืองระหว่างประเทศสมัยใหม่ ถ้าประเทศเล็กต้องการรักษาอธิปไตยด้วยการถ่วงดุลอำนาจของมหาอำนาจไว้ ประเทศนั้นจะต้องรักษาความเป็นกลาง รักษาระยะห่างที่พอเหมาะกับมหาอำนาจทุกฝ่าย หวงแหนอธิปไตยของตนไม่ยอมให้มหาอำนาจฝ่ายใดมาบงการครอบงำตนอย่างชัดแจ้งน่าเกลียด แต่การถ่วงดุลอำนาจของประเทศราชกลับหมายถึงการยอมอยู่ภายใต้อำนาจของหลายฝ่ายพร้อมๆ กัน อำนาจอธิปไตยเหนืออาณาจักรเล็ก ๆ นั้นจึงซ้อนทับกันอยู่ คือ มีทั้งอำนาจขององค์อธิปัตย์มหาอำนาจ และขององค์อธิปัตย์ประเทศราชนั้น ๆ ด้วย ภาวะเช่นนี้เองที่เรียกกันในหมู่หัวเมืองลาวว่าเป็นเมือง “สองฝ่ายฟ้า”, “สามฝ่ายฟ้า”⁴⁰

คนสมัยใหม่ปัจจุบันอย่างเราหรืออย่างชาวยุโรปในระบอบศตวรรษที่ 19 รับรู้สภาวะประเทศราชหลายฝ่ายฟ้าด้วยตรรกของการเมืองและกฎหมายระหว่างประเทศสมัยใหม่ ซึ่งอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนส่วนหนึ่ง ๆ มีเพียงหนึ่งเดียว จึงพยายามหาคำตอบหรือตัดสินว่าประเทศราชหนึ่ง ๆ เป็นของใครกันแน่แต่ผู้เดียว แม้แต่การตกเป็นอาณานิคมในการเมืองสากลยุคจักรวรรดินิยมศตวรรษที่ 19 ก็หมายถึงอำนาจอธิปไตยตกเป็นของประเทศแม่โดยเด็ดขาดและไม่มีกรณีที่ดินแดนหนึ่งจะเป็นอาณานิคมของสองประเทศแม่

⁴⁰ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี* (คุรุสภา), 2504, เล่ม 2, น. 622.

ในเวลาเดียวกัน “ประเทศราช” หรือ “เมืองขึ้น” จึงมีความหมายคนละอย่างกับ “อาณานิคม” และอยู่ในบริบทของระบบการเมืองคนละชนิดกัน ผู้บัญญัติศัพท์ใช้ประสบการณ์ของจักรวรรดิอังกฤษเป็นต้นแบบ จึงประสบปัญหาในกรณีคำว่าเมืองขึ้นและประเทศราช ซึ่งไม่ตรงทีเดียวนักกับความคิดเรื่อง “colony” หรือ “dependency” ของฝรั่ง⁴¹ อย่างไรก็ตาม ความหมายของคำเหล่านี้เคลื่อนเข้ามากลายเป็นสิ่งเดียวกันในสมัยหลังๆ เมื่อประสบการณ์ต่อระบบการเมืองเดิมในภูมิภาคนี้สูญหายไป ความแตกต่างจึงถูกละเลย และคนสมัยหลังจึงเข้าใจคำว่าเมืองขึ้นและประเทศราช ด้วยต้นแบบจากอาณานิคมในระบบการเมืองสมัยใหม่เสียมากกว่า

ย้อนกลับไปปลายศตวรรษที่ 18 และต้นศตวรรษที่ 19 รัฐบาลเบงกอลและบิ๊นังของอังกฤษจึงขบไม่แตกว่าไทรบุรีและหัวเมืองมลายูอีกหลายแห่งเป็นเอกราชหรืออาณานิคมของสยาม เพราะไทรบุรีทำสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะบิ๊นังและเวลส์เลย์โดยกรุงเทพฯ ไม่รู้เรื่องด้วยและไทรบุรีบอกว่าเป็นอิสระ แต่ไทรบุรีกลับต้องยอมทำตามสยามสั่ง เช่น การโจมตีเปรัก หรือการผูกกองทัพจากนครศรีธรรมราชสั่งให้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปกรุงเทพฯ จนในที่สุด เจ้าหน้าที่อังกฤษตกเป็น 2 ปีในแทบทุกกรณีเพราะตีความสถานะประเทศราชออกไปคนละแง่ของความกำกวม⁴²

⁴¹ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครชิพวงศ์ประพันธ์, *วิทยาวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ : แพรวพินิต), 2514, น. 172-179, 184-185.

⁴² L.A. Mills, *British Malaya 1824-1867* (O.U.P.), 1967, pp. 30-39. หนังสือเล่มนี้ซึ่งค่อนข้างโอนเอียงไปทางอังกฤษแจกแจงความขัดแย้งและฝักฝ่ายของอังกฤษในภูมิภาคนี้ดีพอควร ปีกหนึ่งคือรัฐบาลบิ๊นัง ซึ่งเห็นว่าไทรบุรีเป็นอิสระและอังกฤษควรมินโยบายแข่งกร้าวต่อสยามมากขึ้น อีกปีกหนึ่งคือรัฐบาลเบงกอลโดยมีเบอร์นีย์เป็นตัวแทนในภูมิภาคนี้และมักทะเลาะกับฝ่ายแรกเป็นประจำ ฝ่ายหลังเห็นว่าไทรบุรีเป็นของสยาม อังกฤษจึงไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของสยาม ควรผูกมิตรและระวังการกระทบกระทั่งกับสยาม แต่การตีความแบบฝ่ายหลังทำให้การเช่าบิ๊นังและเวลส์เลย์มีปัญหาว่าถูกกฎหมาย (ที่อังกฤษเชื่อที่อยู่) หรือไม่ จึงใช้นโยบายปล่อยให้เรื่องเงียบและพยายามไม่ยกเรื่องขึ้นมาต่อสยาม ปล่อยไว้เป็นปัญหาถกเถียงกันเองระหว่างชาวอังกฤษอีกหลายสิบปีต่อมา อันที่จริงเบอร์นีย์เคยอยู่ฝ่ายแรกมาก่อน แต่เปลี่ยนไปภายหลังเป็นทูตสยามเมื่อปี 2369 ผลงานของเขาในคราวนั้นจึงถูกโจมตีจากบิ๊นังและสิงคโปร์มากกว่าล้มเหลว ในขณะที่รัฐบาลเบงกอลถือว่าสำเร็จงดงาม (ดูประวัติของเขาจาก Hall, 1974, op. cit.) ร้อยเอกเจมส์โลว์อยู่ในฝ่ายแรก เช่น กรณีเขาทำสัญญากับเปรักเมื่อปี 2370 ให้เปรักประกาศตัวเป็นอิสระจากสยามและดั่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง แต่

ตัวอย่างของปัญหาที่กำกวมเนื่องมาจากสถานะประเทศราชของไทรบุรีคลุมเครือ ก็มีเช่น การเข้าป็นิ่งและเวลส์เลยจากไทรบุรีถูกต้องตามกฎหมาย (ซึ่งอังกฤษยึดถืออยู่) หรือไม่ ? อังกฤษมีสิทธิ์หรือเปล่าเพราะไม่รู้แน่ว่าสถานะของสุลต่านไทรบุรีคืออะไรแน่ ? การที่กองทัพนครฯ ขับไล่สุลต่านไทรบุรีจนต้องหนีไปอยู่ป็นิ่งควรถือว่าเป็นกิจการภายในของสยามหรือเป็นการรุกรานจากสยาม ซึ่งหมายถึงนโยบายว่าจะต่อต้านสยามหรือไม่ยุ่งเกี่ยวกับ ? ความหมายของต้นไม้เงินต้นไม้ทองและบรรณาการก็กำกวม เพราะสุลต่านไทรบุรีไม่ยอมรับว่าเป็นสิ่งแสดงถึงความป็นเมืองขึ้นของสยาม (ทำนองเดียวกับที่ไทยก็ไม่เคยยอมรับว่าบรรณาการของไทยไปจีนเป็นพันธะของเมืองขึ้น แม้จะทำพิธีเช่นนั้นก็ตาม) ในขณะที่สยามถือว่าบรรณาการจากไทรบุรีเป็นพันธะของการป็นเมืองขึ้นแน่นอน (ทำนองเดียวกับที่จีนสมัยโบราณอาจคิดต่อไทยเช่นนั้น)⁴³ ความกำกวมของบรรณาการจึงขึ้นอยู่กับว่าจะมองจากสายตาของผู้ให้หรือผู้รับและยังเป็นตัวแทนของความกำกวมของสถานะประเทศราช เมื่อมองด้วยทัศนคติสมัยใหม่แล้วเลือกข้างว่าจะใช้ทัศนคติฝ่ายใดไปตัดสิน จึงเกิดการอ้างสิทธิ ปกป้องสิทธิ และปฏิเสธการอ้างสิทธิพลันโดยนักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่มีความรักชาติเป็นคุณสมบัติ เหตุทั้งหมดเพราะไทรบุรีเป็นอาณาจักรเล็กที่เป็นประเทศราช, ไม่ใช่เอกราชแต่ไม่ใช่อาณานิคม, จึงมีอิสระมีอำนาจปกครองตนเอง แต่อยู่ภายใต้ร่มบารมีของมหาอำนาจระดับภูมิภาค ไทรบุรีขึ้นต่อพม่าบ้าง, ไทยบ้าง, สองฝ่ายพร้อมกัน

เฉพาะในปัญหาไทรบุรี เห็นด้วยว่าไทรบุรีเป็นของสยาม ความขัดแย้งระหว่างสองป็นิ่งดำรงอยู่ต่อมาอีกนาน และแสดงตัวในอีกหลายกรณี ซึ่งล้วนแต่มาจากต้นตอเดียวกันคือ ทัศนะสถานะของรัฐมาเลย์ต่างกัน เสนอนโยบายต่อสยามต่างกัน กรณีเปรัก ดู pp. 140-147, 156-158, กรณีกลันตัน ตรังกานุ ดูใน pp. 150-153 และ 167-172. จนกระทั่งตั้งแต่กลางจนถึงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 อังกฤษต้องการเข้าจัดการหัวเมืองมลายูมากขึ้น จึงตีความรองรับนโยบายของตน

⁴³ Mills, 1967, *ibid.*, pp. 31-33, ความหมายของต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นเหตุหนึ่งที่อังกฤษแตกความเห็นเพราะสุลต่านไทรบุรียืนยันว่าเป็นแค่บรรณาการแสดงความคารวะนอบน้อมมิใช่ป็นเมืองขึ้น แต่อังกฤษเองเห็นปรากฏการณ์ว่ามากกว่านั้น Mills เองก็พยายามหาคำตอบที่ไม่กำกวมแต่ไม่สำเร็จ จนต้องสรุปว่าบางที่ก็เป็นอย่างหนึ่ง บางที่ก็เป็นอีกอย่าง, ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (p. 32) ความหมายของบรรณาการไทยไปยังจักรพรรดิจีนก็ถูกอธิบายตลอดมาในแง่กำไรทางเศรษฐกิจซึ่งป็นไปได้และเป็นทางออกที่ดีเพื่อปฏิเสธความหมายเชิงลบทางการเมืองต่ออดีตของเราเอง แต่น่าคิดว่าเหตุผลเรื่องกำไรขาดทุนเป็นทัศนคติไร ? เริ่มเมื่อไร ? สุพรรณบุรีและลพบุรีติดต่อกับจีนในความหมายไหน ? ถ้าใช้เหตุผลทำนองเดียวกันต่อหัวเมืองมลายู ก็ควรพิจารณาด้วยว่าบรรณาการจากหัวเมืองมลายู

บ้าง ซ้ำยังให้อังกฤษเข้าดินแดนเพื่อหวังให้อังกฤษเข้ามาเป็น “ผู้คุ้มครอง” อีกรายหนึ่ง
พร้อม ๆ กัน⁴⁴

นอกจากลานนา ลาว กัมพูชาซึ่งขึ้นต่ออาณาจักรใหญ่อย่างสยาม พม่า อันนับ
ตั้งเกี่ยแล้ว, หัวเมืองเล็กๆ กว่านั้นระหว่างลานนากับยูนนาน, ลาวกับตั้งเกี่ยและอันนัม
ล้วนแล้วแต่เป็นประเทศราชหลายฝ่ายฟ้าขึ้นต่อมหาอำนาจภูมิภาคบ้าง, ขึ้นต่อประเทศราช
ใหญ่ที่เอื้อข้อข้างต้นบ้าง เช่น เมืองไล เมืองแกลง และหัวเมืองในแถบสิบสองจุไทย ขึ้นต่อ
หลวงพระบาง, ตั้งเกี่ยและหัวเมืองทางใต้ของจีน นับเป็นเมืองสามฝ่ายฟ้า เมืองไลเองมี
เมืองขึ้นของตนอีกทอดหนึ่งซึ่งบางครั้งรวมถึงเมืองแกลงด้วย เมืองพวนและอีกหลายเมืองใน
แถบหัวพันห้าทั้งหกขึ้นต่อหลวงพระบาง เวียงจันทน์ อันนัมและสยาม หัวเมืองในแถบ
สิบสองปันนาขึ้นต่อลานนา พม่า และยูนนาน⁴⁵

ถ้าหากเราจะวาดแผนที่ของรัฐใหญ่เล็กในภูมิภาคโดยไม่นับว่าประเทศราชเป็น
ส่วนหนึ่งของมหาอำนาจ เราคงจะได้ภาพรัฐเป็นหย่อมๆ มีเขตแดนต่อกันบ้าง ไม่ต่อกัน
บ้าง ขนาดต่างๆ กันเต็มไปหมด แต่ถ้าเราวาดแผนที่อาณาเขตมหาอำนาจในภูมิภาคโดยไม่
พึ่งคำให้การของประเทศราชเล็กๆ เหล่านั้น ถือเสียว่าเป็นส่วนหนึ่งของมหาอำนาจ เรา
จะเจอปัญหาว่าส่วนที่นับว่าเป็นชายแดนของมหาอำนาจซ้อนทับกันอยู่ เพราะหัวเมือง
หลายฝ่ายฟ้าเหล่านั้นต้องนับว่าเป็นหัวเมืองปลายพระราชอาณาเขตของหลายมหาอำนาจ
พร้อม ๆ กัน อีกทั้งคงต้องใส่เชิงอรรถไว้ด้วยว่าส่วนที่ซ้อนทับกันนั้นยังมีเจ้าของตนเอง
ปกครองอยู่ด้วย

ก็สร้างผลกำไรแก่หัวเมืองนั้นมากมายเช่นกัน เพราะกรุงเทพฯ จ่ายเงินมากกว่าที่ได้รับ (ขาดทุน?)
และยังเป็นช่องทางให้หัวเมืองอื่นๆ ต่อกายเพิ่มขนอีกด้วย โดยอ้างว่าเพื่อทำต้นไม้เงินต้นไม้ทอง. ดู
BP. 2/5, pp. 116 – 120 และ Tej Bunnag, *Provincial Administration of Siam 1892–1915* (O.U.P.),
1977, p. 37.

⁴⁴ R. Bonney, *Kedah 1771–1821: The Search for Security and Independence* (O.U.P.),
1971. ไทรบุรีของ Bonney คล้ายกับกัมพูชาของ Chandler มาก คือพยายามจะเป็นการมองไทรบุรีจาก
สายตาไทรบุรีเอง ซึ่งขัดแย้งกับการมองจากไทยหรืออังกฤษ.

⁴⁵ เกี่ยวกับหัวเมืองเหล่านี้ดูในหนังสือชุดประชุมพงสาวดาร ซึ่งมีพงสาวดารหรือเรื่องของ
เมืองเหล่านี้ จดจากคำบอกเล่าของขุนนางกรมการหรือผู้ใหญ่ของเมืองนั้นๆ เนื้อหาของคำบอกเล่าบ่ง
ถึงความสัมพันธ์หลายฝ่ายพ้องอยู่ในตัวเอง บางแห่งผูกพันมากถึงขนาดกลายเป็นตำนานว่าเกิดมาจาก
น้ำเต้าแตกด้วยกันด้วยซ้ำ.

สภาวะที่ชายแดนของรัฐ 2-3 แห่งซ้อนทับกันอยู่และทำให้ดินแดนส่วนนั้นมีอำนาจอธิปไตยของหลายรัฐปนเปกันอยู่เป็นสิ่งที่ภูมิศาสตร์การเมืองของยุโรปและของสมัยใหม่รับไม่ได้ จะต้องทำให้เกิดอธิปไตยและบูรณภาพเหนือดินแดนเป็นหนึ่งเดียวและชัดเจน

เมื่ออังกฤษชนะพม่าในสงครามครั้งที่สาม ปี ค.ศ. 1885 และได้พม่าตอนบนเป็นอาณานิคม อังกฤษเจรจากับสยามขอให้ตกลงเส้นเขตแดนให้เรียบร้อย กลุ่มผู้นำสมัยรัชกาลที่ 5 ล้วนแต่เป็นผู้คุ้นเคยกับวิทยาการตะวันตกและรู้จักความคิดเรื่องเขตแดนและภูมิศาสตร์แบบตะวันตกเป็นอย่างดี จึงตกลงให้ความร่วมมือ ทั้งสองฝ่ายตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อสำรวจสอบสวนเขตแดนรอบบริเวณลานนาในระหว่างปี 2429-2431 ในบันทึกการสอบถามขุนนางกรมการท้องถิ่นต่างๆ เราจะเห็นทัศนะต่อเรื่องเขตแดนที่ผู้นำท้องถิ่นเหล่านั้นเข้าใจ⁴⁶ ประเด็นหนึ่งซึ่งเป็นปริศนาต่อหัวหน้ากลุ่มชาวอังกฤษ คือ หัวเมืองกะเหรี่ยงบางแห่งขึ้นต่อหัวเมืองในเขตอังกฤษแต่กลับตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นเขตของลานนา อีกกรณีหนึ่งก็คือเมืองบางแห่งเป็นเมืองขึ้นของท่งเชียงตุง (ของพม่า) และน่าน เขาจึงสรุปว่าเป็น “เมืองกลาง” เพราะตัดสินใจไม่ได้ว่าจะถือว่าเป็นเขตแดนของใครแน่⁴⁷

เมื่อฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองลาวและกัมพูชา ฝรั่งเศสอ้างสถานะตามที่เวียดนามเคยมีเหนือหัวเมืองเหล่านั้นมาแต่ก่อน ถ้าหากทุกฝ่ายยังคงเดินตามตรรกและการปฏิบัติของระบบการเมืองแบบเดิมของภูมิภาค, สถานะที่เป็นผู้เป็นใหญ่ร่วมเหนือหัวเมืองหรืออาณาจักรเดียวกันระหว่างสยามกับฝรั่งเศสคงไม่ทำให้เกิดปัญหา แต่ทั้งฝรั่งเศสและสยามยุครัชกาลที่ 5 ต่างอยู่ภายใต้ระบอบมโนภาพและการปฏิบัติของภูมิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ ฉะนั้นหัวเมืองชายแดนทั้งหมดซึ่งอยู่ในสถานะหลายฝ่ายพัว จึงกลายเป็นความคลุมเครือของชายแดนและเขตแดน จึงต้องถูกกำหนดให้แน่ชัดว่าดินแดนไหนเป็นของใคร เพื่อกำหนดเส้นบนผิวโลกที่อำนาจอธิปไตยของสองฝ่ายมาบรรจบกันพอดีให้ได้

⁴⁶ คูภาพผนวกหลายชั้นของ นคร พันธุ์ณรงค์, 2516, เล่มเดิม ซึ่งเป็นบันทึกการสอบถามเขตแดนระหว่างอังกฤษกับลานนา.

⁴⁷ เล่มเดียวกัน, น. 341.

สำหรับกรณีกัมพูชา ฝรั่งเศสเปลี่ยนสถานะสองฝ่ายทำให้กลายเป็นของฝรั่งเศส แต่ผู้เดียวได้สำเร็จโดยปราศจากการแข่งขันหรือต่อต้านด้วยกำลังจากสยาม น่าสังเกตว่า ฝรั่งเศสเข้ามาในระยะแรกหลังสัญญา 2409 กับกัมพูชาด้วยการทำตัวเป็นผู้ปกครองร่วมเหนือราชอาณาจักรเขมร โดยยังยอมรับบทบาทของสยามเหนือกัมพูชาพอ ๆ กัน เช่น ในการบรมราชาภิเษกกษัตริย์เขมรเป็นต้น ทั้งฝรั่งเศสยังยอมให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับ กัมพูชาเป็นไปในแบบเดิมในระยะแรกนั้น จนถึงกับกล่าวว่าขอให้ทั้งสยามและฝรั่งเศสมี อำนาจเหนือเขมรเท่า ๆ กัน การกล่าวเช่นนี้ย่อมสอดคล้องกับประเพณีการเมืองของท้องถิ่นมากกว่าเป็นไปตามตรรกของการเมืองและกฎหมายระหว่างประเทศสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้ หากไม่ใช่สิ่งที่ฝรั่งเศสเสนอและกล่าว ก็เป็นสิ่งที่ราชสำนักรัชกาลที่ 4 เข้าใจ⁴⁸

เป็นธรรมดาที่ฝ่ายสยามย่อมไม่พอใจบทบาทของฝรั่งเศสสักไม่ว่าจะมาแทนที่ เวียดนามหรือมาในแบบจักรวรรดินิยมอย่างโจ่งแจ้งเพราะสยามตระหนักดีถึงอำนาจระดับโลกและการขยายอำนาจในระยะนั้น เมื่อฝรั่งเศสรุกอีกก็ทำสัญญา 2410 ถือว่ากัมพูชา เป็นรัฐในความคุ้มครองของฝรั่งเศสแต่ผู้เดียว สยามไม่พอใจแต่ทำอะไรไม่ได้มากไปกว่า ส่งพระราชพงศาวดารกัมพูชาไปประท้วงการยึดครองดังกล่าว โดยมีได้อ้างว่ากัมพูชาเป็น ของสยามแต่ผู้เดียว แต่เพื่อชี้ว่าตามพระราชพงศาวดารนั้น กัมพูชาพึ่งทั้งเวียดนามและ สยามมาก่อน⁴⁹

สยามสมัยรัชกาลที่ 5 ตระหนักดีถึงความคลุมเครือของอธิปไตยเหนือหัวเมือง ลาวทั้งหมดและความพยายามของฝรั่งเศสที่จะแปรความคลุมเครือให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของฝรั่งเศส ความปรารถนาของสยามก็ชัดเจนเช่นกัน คือจะแปรความคลุมเครือให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสยาม

ในพระบรมราชาโหวทลับ ถึงข้าหลวงไทยที่ถูกลงไปประจำหลวงพระบางเมื่อ ปี 1888 รัชกาลที่ 5 ทรงชี้ชัดว่าแม้แต่หลวงพระบางก็เป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าและถือโดย ปรียายว่าเป็นของไทยไม่ได้ ช้าความจงรักภักดีก็ยังอาจคลอนแคลนได้ เนื่องจากบทบาท

⁴⁸ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า, เล่มเดิม, น. 115-116 เป็นพระราชสาสน์ ของพระองค์ถึงเจ้าโรตมกรุงกัมพูชา เล่าถึงการสนทนากับโอบนเรตังสุลฝรั่งเศสเมื่อปี 2407

⁴⁹ Milton Osborne and David K. Wyatt, "The Abridged Cambodian Chronicle : A Thai Version of Cambodian History," *France—Asie*, 22, No. 193, 1968, pp. 189-197.

ของฝรั่งเศส พระบรมราชาชาวทังเจิ้นนั้นที่กลวิธีผูกใจหลวงพระบางให้อยู่กับสยาม, ไม่หันไปนิยมฝรั่งเศส ตอนหนึ่งซึ่งเปรียบเสมือนหลักนโยบายของการผูกใจ และเป็นการสรุปคาตการณ์ทั้งหมด ทรงดำริว่า

... ต้องอาศัยการโอบอ้อมเอาใจ ชี้แจงให้เห็นการเท็จจริงในการที่ชาติไทยกับลาวเป็นชาติเดียวกันภาษาเดียวกัน เป็นแผ่นดินอันเดียวกัน

... ฝ่ายฝรั่งเศสเป็นแต่ผู้อื่น มีความหมิ่นประมาทชาติวงศ์ของพวกลาวว่าเป็นชาวป่าชาวดง ถือว่าคนฝรั่งเศสผู้หนึ่งผู้ใดจะมาทำการอย่างใดให้เป็นทีชอบใจเป็นคุณแก่เจ้านายในเมืองหลวงพระบางอย่างหนึ่งอย่างใดก็เป็นแต่เหยื่อที่จะมาเกี่ยวเบ็ดล่อให้ติดพันอย่างเดียว

... ถึงแม้ว่าน้ำใจลาวจะถือลาวเป็นเราไทยเป็นเขาในเวลาที่มีอยู่ด้วยกันแต่สองพวกเท่านั้นก็ดี แต่เมื่อเอาไทยกับฝรั่งเศสเทียบกันแล้วก็คงเห็นไทยเป็นเราฝรั่งเศสเป็นเขาอยู่เป็นธรรมดา⁵⁰

ลาวคือลาวมานานแล้ว แต่ความปรารถนาจะสถาปนาภูมิศาสตร์ใหม่ทำให้เกิดความจำเป็นต่อนโยบายเอกลักษณ์กันใหม่ แต่มีไข่แค่ลาวเท่านั้นที่กำหนดเอกลักษณ์ของตนเอง ทั้งสยามและฝรั่งเศสต่างขอเข้าร่วมการนิยาม “เรา”, “เขา”, “ผู้อื่น” ของลาวด้วย ในทางกลับกัน, นิยามของเอกลักษณ์ความเป็น “ไทย” และ “เขา”, “ผู้อื่น” ของไทย ย่อมขยายหรือหดตามผลของการช่วงชิงดังกล่าวด้วย

6. สยามตามแผนที่-สยามบนเวทีโลก

เมื่อตระหนักถึงความคลุมเครือของอธิปไตยเหนือดินแดน กลุ่มผู้นำรุ่นนั้นของสยามจึงนำเอาวิธีการสมัยใหม่เข้ามาจัดการ คือ การทำแผนที่ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, กรมพระยาดำรงฯ และพระวิภาคภูวดล (เจมส์ เอ. แมคคาร์ธี) ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกกิจการแผนที่ในสยาม เสนอตั้งแต่ปี 2426 ว่าควรสำรวจและทำแผนที่ดินแดนที่ต่อกับตั้งเคียงและอันนั้นอย่างเร่งด่วนเพราะอาจกลายเป็นปัญหาต่อไป⁵¹

⁵⁰ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, *วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112* (มศว. ประสานมิตร), 2523, น. 411-412 (เน้นโดยผู้เขียน).

⁵¹ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการฯ*, เล่ม 2, น. 499.

ดังนั้นในปฏิบัติการที่เรียกกันว่า การปราบฮ่อซึ่งปฏิบัติการในแถบฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงหรือลาวตอนเหนือทั้งหมดลงมาถึงตอนกลาง ระหว่างปี 2426 จนถึงเมื่อเกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศสประมาณปี 2431-2436 (ไม่นับการปราบฮ่อครั้งแรกเมื่อปี 2419) ความมุ่งหมายประการหนึ่งที่สยามตระหนักดีและประกาศชัดเจนคือ การช่วงชิงโอกาสครอบครองดินแดนในบริเวณที่คลุมเครือนั้น ในยามที่ฝรั่งเศสยังวุ่นอยู่กับการจัดการปกครองเวียดนาม⁵²

ในกองทัพปราบฮ่อตั้งแต่คราวปี 2426 เป็นต้นมา ทุก ๆ กองทัพจึงมีพนักงานแผนที่สมัยใหม่พ่วงไปด้วย โดยมีแมคคาร์ธีเป็นหัวหน้าเองหลายครั้ง เพื่อทำการสำรวจหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁵³ นอกจากนี้พระบรมราชาโชวาทแก่กองทัพปราบฮ่อเมื่อปี 2428 ยังให้ความสำคัญแก่การทำแผนที่อย่างมาก คือ ให้ผู้บัญชาการทัพระดับต่าง ๆ สนับสนุนช่วยเหลือการสำรวจชายแดนให้บรรลุผลและทรงคาดการณ์ล่วงหน้าว่าอาจมีปัญหาขัดแย้งกับฝรั่งเศส ซึ่งก็คงทำแผนที่ชายแดนอยู่เช่นกัน ในกรณีเช่นนั้นให้ตัดสินใจด้วยการเจรจาที่กรุงเทพฯ ระหว่างรัฐบาลสยามกับกงสุลฝรั่งเศส⁵⁴

การสำรวจเพื่อทำแผนที่ของพื้นที่ขนาดใหญ่อย่างแผนที่อาณาเขตเป็นเรื่องนำตระหนักของราชสำนักสยามเมื่อครั้งที่อังกฤษมาขอสำรวจเพื่อทำแผนที่เขตแดนสยาม-พม่าเมื่อปี 2423⁵⁵ เพียงไม่กี่ปีภายหลัง สยามมีบุคลากรเทคนิคและสถาบัน (โรงเรียน,

⁵² จีรากรณ์, เล่มเดิม, น. 41-46, 67.

⁵³ รายละเอียดการเดินทางและปฏิบัติงานของพระวิภาคภูวดลหรือเจมส์ เอฟ. แมคคาร์ธี คุได้ ใน พระวิภาคภูวดล (สุมาลี วีระวงศ์-แปล), "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม" ใน *วารสารแผนที่ฉบับพิเศษ รวมเล่มปี 24-25* (กค. 2524-ม.ย. 2526), น. 50-184 แปลมาจาก James F. McCarthy, *Surveying and Exploring in Siam*, 1900. หนังสือออกเล่มหนึ่งซึ่งเป็นของ McCarthy อย่างไม่มีปัญหา แต่ผู้จัดพิมพ์ไม่ทราบและจึงกล่าวว่ามีปรากฏนามผู้เขียน คือ *An Englishman's Siamese Journal 1890-1893*, Bangkok : Siam Media International Books, n.d. ซึ่งในหน้าแรกผู้จัดพิมพ์ระบุเองว่ามาจาก *Report of a Survey in Siam* ซึ่งพิมพ์และแจกจ่ายเป็นการส่วนตัวตลอดจนเมื่อปี 1895 ข้อความทั้งเล่ม เกือบจะเหมือนกันกับเล่มข้างบนซึ่งแปลเป็นภาษาไทยแล้วแต่ระยะเวลาที่เนื้อหาเล่มแรกครอบคลุมมากกว่าเล่มหลัง

⁵⁴ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการฯ*, เล่ม 2, น. 332, 339-340.

⁵⁵ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ), "กำเนิดการทำแผนที่ในประเทศไทย," ใน *วารสารแผนที่ฉบับพิเศษ*, เล่มเดิม, น. 1-2. ครั้งนั้นเองที่สยามตกลงใจจ้างแมคคาร์ธีเป็นข้าราชการของรัฐบาลสยามเพื่อรับผิดชอบการทำแผนที่ให้แก่สยามเสียเลย

กรม) จนกลีบกลายเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของสยามในการสถาปนาสิทธิเหนือดินแดนที่คลุมเครือด้วยการกำหนดลงไปในพื้นที่ว่าส่วนใดเป็นดินแดนสยาม แผนที่ทำให้ดินแดนที่น้อยคนจะรู้จักและไม่ค่อยมีใครสนใจกลายเป็นผิวโลกที่มีตัวตน มีความหมายขึ้นมา คณะสำรวจทำแผนที่ออกปฏิบัติกรอย่างหนักเพื่อครอบคลุมพื้นที่มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ สยามสามารถทำแผนที่เขตแดนตะวันตกกับอังกฤษทั้งหมดสำเร็จเมื่อปี 2433 และลงมือทำงานต่อทันทีในแถบหัวเมืองลาว⁵⁶

การปราบฮ่อในระยะนั้นจึงมิใช่เพียงการปราบปรามความไม่สงบในหัวเมืองภายในพระราชอาณาเขตของสยาม หัวเมืองเหล่านั้นเป็นของสยามไม่มากไปกว่าเป็นของเวียดนามและของเจ้าเมืองนั้น ๆ เอง ตัวอย่างเช่น เมืองพวนซึ่งใกล้ชิดเวียดนามมามาก และเป็นแหล่งหลบภัยของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ภายหลังพ่ายแพ้เมื่อปี 2369 การพำนักที่พวนคราวนั้นถือว่าอยู่ใต้คุ้มครองของเวียดนาม จนต่อมาสยามกวาดล้างเจ้าอนุวงศ์ถึงเมืองพวนเมื่อเริ่มสงครามกับเวียดนาม สยามกวาดต้อนผู้คนแล้วทำลายพวนย่อยยับเมื่อ 2376 ด้วยถือว่าพวนเป็นเมืองปลายแดนของเวียดนาม⁵⁷ เมืองพวนถูกฟื้นฟูขึ้นอีกโดยอำนาจของเวียดนามและสยามไม่เคยมีบทบาทใด ๆ อีก จนกระทั่งกองทัพปราบฮ่อยาดราเข้าสู่เมืองพวนนั่นเองที่สยามสามารถกล่าวได้ว่าพวนเป็นของสยาม⁵⁸

คำเกิดคำวนก็เป็นสองหัวเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ในอิทธิพลเวียดนามชัดเจนเสียจนรัชกาลที่ 5 เองก็ทรงยอมรับ แต่ทรงมีพระบรมราโชบายชัดเจนว่า ในเมื่อฝรั่งเศสยังไม่พร้อมเข้าปกครอง จึงให้พยายามทุกวิถีทางที่จะให้คำเกิดคำวนกลายเป็นของสยาม เว้นเสียแต่ถ้าความพยายามนั้นจะกลายเป็นเหตุให้ทะเลาะกับฝรั่งเศสก็ให้งดเสีย ซึ่งไม่ถือว่าเป็นความสูญเสียอะไรมากไปกว่าว่าสยามไม่ได้เทือกเขาเป็นแนวเขตแดนเท่านั้นเอง⁵⁹

⁵⁶ ดูสรุปย่อผลงานของกรมแผนที่ในระยะแรกนับแต่ก่อตั้งเมื่อปี 2428 จนถึงประมาณปี 2440 ใน “The Royal Survey Department Siam : A Retrospect,” (รวมทั้งบทแปล) *วารสารแผนที่ฉบับพิเศษรวมเล่ม, เล่มเดิม, น. 19–36.*

⁵⁷ *ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 41 ภาค 61, น. 255–276.*

⁵⁸ ดู “พงศาวดารเมืองพวน,” *ประชุมพงศาวดาร, เล่ม 44 ภาค 70, น. 114–130.*

⁵⁹ อนุรักษ์ สุกฤษสงคราม และ บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง, *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม : ผู้ถวายชีวิตรักษาแผ่นดินอีสาน* (กรุงเทพฯ : วชิรวิทย์การพิมพ์), 2523, น. 190–191.

พระยอดเมืองขวาง, วีรบุรุษรักชาติในการต่อสู้กับฝรั่งเศส คือข้าราชการไทยในกองทัพปราบฮ่อซึ่งได้รับมอบหมายให้ปกครองดูแลพวนในบังคับสยามตามวิธีการใหม่ของกรุงเทพฯ ที่จะให้คนของตนเข้าควบคุมหัวเมืองโดยตรง แทนการปล่อยให้เจ้าประเทศราชปกครองตนเองดังแต่ก่อน พระยอดเมืองขวางตระหนักดีว่าคำเกิดคำมวนอยู่ใต้อิทธิพลเวียดนาม ยิ่งกว่าจะเป็นของสยาม แต่เขาเสนอแนะให้ยึดเมืองเล็ก ๆ ทั้งสองไว้ถ้าหากสยามปรารถนาจะยึดครองดินแดนในแถบลุ่มน้ำโขง⁶⁰ ด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์เช่นนี้เอง, ไม่ใช่ด้วยสิทธิทางประวัติศาสตร์ใด ๆ, คำเกิดคำมวนจึงกลายเป็นของสยามในการ “ปราบฮ่อ” ระยะเวลาหนึ่ง จนต่อมากลายเป็นชนวนของการปะทะกับฝรั่งเศสแห่งหนึ่ง

กองทัพกับการทำแผนที่จึงเป็นวิธีการสองด้านควบคู่กันที่สถาปนาอาณาเขตของสยามขึ้นมา ความคลุมเครือของอธิปไตยของดินแดนเหล่านั้นถูกทำให้ชัดเจนว่าเป็นของใครโดยการยึดครองของกองทัพ ส่วนแผนที่ที่มีบทบาท 2 ด้าน ด้านหนึ่งเป็นหลักฐานยืนยันสิทธิชอบธรรมของกองทัพในทางนิติศาสตร์และภูมิศาสตร์ (แม้ว่าแผนที่จะเพิ่งทำในระยะเดียวกับการยตราทัพก็ตาม) อีกด้านหนึ่ง ทั้งแผนที่และกองทัพต่างยึดถือความเชื่อว่าหัวเมืองเหล่านั้นเป็นของสยามมาแต่โบราณเป็น ความชอบธรรมในการทำงานของตน บางครั้งแผนที่จึงกำหนดเขตแดนล่วงหน้ากองทัพซึ่งมีระจุจัดการปกครองหัวเมืองที่เข้ายึดครองอยู่ คราวหนึ่ง แมคคาร์ธีขอพระราชอำนาจรัชกาลที่ 5 โดยตรง เพื่อเดินทางล่วงหน้ากองทัพไปยังดินแดนต่างๆ อ้างว่าจะสอบถามจากคนในถิ่นนั้นและตรวจดูประวัติศาสตร์ของดินแดนเหล่านั้นเพื่อดูว่าจะกำหนดเขตแดนตรงไหนดี, “เราจะได้รู้จักที่แผ่นดินที่ตัวเราอยู่นั้นได้” พระองค์ทรงปรารภในจดหมายตอบว่า “เหมือนหนึ่งว่าจะเป็นพระวิภาคกำหนดเขตแดนเองไป”⁶¹

ภารกิจสถาปนาอาณาเขตและดินแดนของสยามซับซ้อนไปในหลายระดับของการปฏิบัติ บันทึกราชการทัพคราวนั้นเต็มไปด้วยเรื่องทัพควบคู่กับเรื่องการสำรวจทำแผนที่เขตแดน⁶² ตัวอย่างที่น่าสนใจอีกอย่างคือ แทนที่จะแต่งตั้งเจ้าเมืองท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยคำ

⁶⁰ *ประชุมพงศาวดาร*, เล่ม 46 ภาค 74, น. 195–198.

⁶¹ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการฯ*, เล่ม 2, น. 365–372 ข้อความที่อ้างถึงอยู่ในหน้า 372 และ 366 ตามลำดับ.

⁶² ดู *ประวัติการฯ*, เล่ม 3 และ 4 หลายแห่งตลอดบันทึกราชการทัพปราบฮ่อ.

อันเป็นมงคลหรือแสดงอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ หรือคุณวิเศษต่าง ๆ ตามที่นิยมกันก่อนหน้านั้น กลับมีราชทินนามซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนเพราะเน้นหนักไปในทางหน้าที่ต่ออาณาเขต เช่น พระพิทักษ์อาณาเขต, พระสวามิภักดิ์สยามเขต, พระยาคุณพลพิทักษ์บูรณ-เขต, เพี้ยพันธุระอาณาเขตโกไสย, พระรัตนอาณาเขต, พระยาขันธเสมา เป็นต้น⁶³ ชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับวีรกรรมหรือคุณสมบัติของผู้ได้รับแต่งตั้งแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงวิธีการพยายามผูกมัดเจ้าท้องถิ่นด้วยภาษาและชื่อที่แสดงสังกัดต่อรัฐสยามให้ชัดเจน ตัวอย่างเช่นพระสวามิภักดิ์สยามเขต เจ้าเมืองแกลง ชื่อเดิมว่า กายตง หรือ กายโตง เป็นอดีตพ่อค้าชาวจีน เคยเป็นคนในสังกัดของเมืองไถ, เคยร่วมมือกับฮ้อ, เคยร่วมมือกับไปละราชฮ้อ, และในที่สุดขัดแย้งกับเจ้าเมืองไถจึงหนีมาพึ่งกองทัพสยามซึ่งขณะนั้น อยู่ที่หลวงพระบางจึงได้รับแต่งตั้งเป็นพระสวามิภักดิ์สยามเขต⁶⁴

แต่สยามมิได้ลงมือสถาปนาอาณาเขตเพียงฝ่ายเดียว ฝรั่งเศสก็ยกทัพมา “ปราบฮ้อ” ด้วยเช่นกัน ข้อตกลงเมืองแกลง 2431 เกิดจากสถานการณ์ที่กองทัพของทั้งสองฝ่ายต่างก็ “ปราบฮ้อ” ไปพลางจับจองดินแดนรายทางมาจนเจอกันที่เมืองแกลง สยามต้องการเดินทัพและสำรวจลึกเข้าไปในสิบสองจุไทยซึ่งถือว่าเป็นของสยาม ฝรั่งเศสกลับต้องการให้สยามถอนตัวออกจากหัวพันห้าทั้งหก, แกลง, และบริเวณใกล้หลวงพระบางเพราะถือว่าเป็นของเวียดนาม แต่ทั้งคู่ต่างไม่ยอมให้อีกฝ่ายเดินทัพต่อไป เพราะต่างอ้างสิทธิของตนและมีกองทัพค้าประกันสิทธิเรียบร้อยแล้ว ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงกันว่าใครยึดครองถึงตรงไหนก็แค่นั้นไปก่อนจนกว่าการตกลงที่กรุงเทพฯ จะสำเร็จ⁶⁵

⁶³ ดูตัวอย่างใน *ประวัติการฯ*, เล่ม 2, น. 264, 389 และเล่ม 3, น. 202–203, 263, 290.

⁶⁴ ประวัติของเขามาจากคำให้การของหลาย ๆ ฝ่ายซึ่งขัดแย้งกันหลายตอน ดูใน *ประชุมพงศาวดาร*, เล่ม 9 ภาค 9, น. 129–142, 80–95 และใน McCarthy, *An Englishman's*, pp. 185–186. McCarthy เขียนชื่อของเขาว่า “Kai Tong” สุนัขจิ้งจอกแปลเป็นไทย “ไก่อทอง” (ดู พระวิภาคภูวดล, 2526, น. 110–111) ซึ่งที่จริงหมายถึงบุคคลเดียวกัน กายตงหรือกายโตง ในเอกสารข้างต้น เขามีบทบาทปรากฏตลอดใน *ประวัติการฯ* แม้ทางกรุงเทพฯ จะไม่ไว้วางใจก็ตาม.

⁶⁵ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ การถกเถียง และข้อตกลงเมืองแกลง 2431 ใน *ประวัติการฯ*, เล่ม 4, น. 154–172.

แต่ที่ว่า ฝรั่งเศสส่งมือ “ปราบฮ่อ” และสถาปนาอาณาเขตภายหลังสยาม จึงพบว่าสยามจับจองดินแดนล่วงหน้าไปก่อนแล้ว ความขัดแย้งเพื่อแย่งดินแดนเป็นของตนให้มากขึ้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับมหาอำนาจระดับสากลอย่างฝรั่งเศส จึงไม่น่าแปลกใจที่ทั้งสองฝ่ายต่างกล่าวหาอีกฝ่ายว่าละเมิดดินแดน, ไม่ยอมหยุดยั้งพฤติกรรมก้าวร้าว, เหตุการณ์จำนวนมากที่เรียกกันว่าประวัติศาสตร์การเสียดินแดนของไทยแก่ฝรั่งเศส อยู่ในบริบทของการเคลื่อนทัพและทำแผนที่เพื่อสถาปนาเป็นดินแดนในอาณาเขตของรัฐทั้งสองตามแบบภูมิศาสตร์สมัยใหม่ นั่นคือ กองทัพสยามลงหลักปักเสาจับจองดินแดนก่อนฝรั่งเศสเพียงไม่กี่ปี ครั้นฝรั่งเศสไม่ยอมรับการครอบครองดังกล่าวจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น การประจัญหน้าที่เมืองแกลงผ่านพ้นไปโดยสันติ แต่ตลอดระยะเวลาหลายปีหลังจากนั้นเกิดมีเหตุการณ์ประจัญหน้าในทำนองเดียวกัน ณ ที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง รวมทั้งการปะทะที่เมืองคำเกิดและคำมวนซึ่งนำไปสู่วิกฤตการณ์ปิดแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อ ร.ศ. 112 และทำให้เกิดวีรบุรุษแห่งชาติอย่างพระยอดเมืองขวางด้วย

ในระยะเวลาดังกล่าวทั้งสยามและฝรั่งเศสต่างเร่งมือทำแผนที่ของตน แต่จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และกองแผนที่ถูกเรียกตัวกลับนั้น การทำแผนที่ด้านนั้นยังไม่เสร็จสิ้น ถึงตรงนี้มีปัญหาสำคัญข้อหนึ่งซึ่งจำเป็นต้องพิจารณา กล่าวคือในการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับการเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส มักอ้างกันว่า สยามทำแผนที่อาณาเขตด้านนั้นเสร็จสิ้นและพิมพ์แล้วที่อังกฤษเมื่อปี 2430⁶⁶

ปรากฏว่าที่มาของข้อมูลว่ามีแผนที่พิมพ์ที่อังกฤษเมื่อ 2430 มาจากแหล่งเดียวกันหมด คือ ข้อเขียนเรื่องกำเนิดการทำแผนที่ในประเทศไทยของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง)⁶⁷ นอกจากนี้ก็อ้างถึงแผนที่แมกคาร์ริซซึ่งตีพิมพ์ในบทความของ George Curzon เมื่อปี 2436 ก่อนหน้าวิกฤตการณ์ปากน้ำเพียงไม่กี่เดือน⁶⁸

⁶⁶ Tej, 1977, op.cit, p. 72 ; จิราภรณ์, 2523, เล่มเดิม, น. 45.

⁶⁷ พระยามหาอำมาตยาธิบดี, เรื่องเดิม, 2526, น. 8. ข้อเขียนชิ้นนี้เคยพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยามหาอำมาตยาธิบดีเองเมื่อปี 2499 ชื่อว่า *กำเนิดกรมแผนที่* แต่ไม่ระบุว่าเขียนเมื่อใดหรือเคยตีพิมพ์มาก่อนหรือไม่.

⁶⁸ George Curzon, “The Siamese Boundary Question,” *The Nineteenth Century*, vol. 28, no. 197, Jul. 1893, pp. 34–55.

แต่ในงานเขียนของแมคคาร์ธีเองทั้งสองเล่ม และในสรุปย่อผลงานของกรมแผนที่ในระยะแรกนั้น กลับไม่เอ่ยถึงการส่งแผนที่ไปพิมพ์ที่อังกฤษเมื่อปี 2430 เลยอย่างไม่น่าเป็นไปได้ที่จะหลงลืมผลงานก้าวสำคัญเช่นนั้น⁶⁹ เมื่อพิจารณารายละเอียดบันทึกการทำงานของแมคคาร์ธีจะพบว่าจนถึง ร.ศ. 112 ซึ่งเขาถูกเรียกตัวกลับนั้น เขาเพิ่งเสร็จสิ้นการวางโครงข่ายสามเหลี่ยม (Triangulation) ในบริเวณที่เกิดปัญหาคือลาวตอนเหนือและเพิ่งจะลงมือวัดเส้นฐาน (Base Line) ต่อไป ทั้งสองขั้นตอนล้วนแต่เป็นขั้นแรกๆ ของการทำแผนที่เขตแดนเท่านั้น⁷⁰ นอกจากนี้ ทั้งแมคคาร์ธีและผู้ที่ทำบันทึกสรุปผลงานของกรมแผนที่ในระยะนี้กลับระบุตรงกันว่า การทำแผนที่เขตแดนทั้งหมดเสร็จสิ้นและส่งไปพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปี 2440 ภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ไปแล้ว

เมื่อปี 2528 นี้เอง กรมแผนที่ทหารได้จัดพิมพ์แผนที่ชั้นหนึ่งชื่อว่า “แผนที่แมคคาร์ธี 2430” ในโอกาสครบรอบ 100 ปีการสถาปนากรมแผนที่ แต่แผนที่ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นมาจากแผนที่ภายหลัง 2430 อย่างแน่นอน สังกัดได้ง่าย ๆ ว่า เขตแดนเป็นไปตามสนธิสัญญากับฝรั่งเศสภายหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 แต่ก่อนสนธิสัญญาปี 2445 นอกจากนี้ยังแบ่งสยามออกเป็นมณฑลซึ่งเพิ่งเริ่มต้นเมื่อปี 2435 ชื่อของมณฑลเป็นไปตามพระราชบัญญัติซึ่งตราขึ้นเมื่อ 5 มิถุนายน 2442 แล้วถูกเปลี่ยนอีกทีโดยพระราชบัญญัติอีกฉบับเมื่อ 21 มกราคม 2443 (= ต้นปี 2444)⁷¹ ซึ่งหมายความว่าต้นฉบับของแผนที่ ซึ่งพิมพ์ขึ้นทำขึ้นภายหลัง 2436 แน่แน่นอนและอาจปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนชื่อระหว่าง 2442-2443 เมื่อสอบถามจากกรมแผนที่ทหารก็ได้รับคำยืนยันว่า ต้นฉบับของแผนที่แมคคาร์ธีมีเพียงฉบับเดียว คือ แผนที่ซึ่งพิมพ์อยู่ในหนังสือปี 2443 ของเขา

ก่อนวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 สยามมีแผนที่อยู่จริง แต่ก็คงจะเป็นเพียงแผนที่ฉบับร่างขึ้นก่อนการสำรวจดินแดนจริง ๆ โดยอาศัยการสอบถามประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่าง ๆ

⁶⁹ พระยามหาอำมาตยาธิบดีระบุด้วยว่า McCarthy เดินทางไปอังกฤษเพื่อพิมพ์แผนที่ 2430 ด้วย แต่บันทึกของ McCarthy บอกว่าระหว่างปี 2430-2431 เขานำทีมสำรวจเส้นทางรถไฟกรุงเทพฯ-เชียงใหม่อยู่ ดู พระวิภาคภูวดล, 2526, เล่มเดิม, น. 116-118.

⁷⁰ พระวิภาคภูวดล, 2526, เล่มเดิม, น. 175-182.

⁷¹ ดู ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 17, น. 47-48 และ 537-538.

และบวกกับความเชื่อของสยามเพื่อใช้ในการเดินทัพและอ้างกับฝรั่งเศส⁷² แผนที่แมคคาร์ธรี 2430 ก็อาจเป็นหนึ่งในแผนที่ร่างเหล่านี้⁷³ ประเด็นสำคัญก็คือ แผนที่ร่างก่อน 2440 เป็นความพยายามตัดสินความคลุมเครือของภูมิศาสตร์การเมืองแบบเดิมด้วยแผนที่สมัยใหม่ โดยอาศัยความเชื่อของสยามเป็นเกณฑ์ในการคาดเดา จึงตีความเข้าใจสยามให้มากที่สุด ดังนั้นจึงน่าเชื่อถือไม่มากไม่น้อยไปกว่าแผนที่ของชาวฝรั่งเศสที่พิมพ์ในแผนที่ของ Curzon เช่นกัน ซึ่งเป็นการตีความข้อมูลเข้าใจฝรั่งเศสให้มากที่สุดเท่าที่ตนเองและจิงร่างได้หลายแบบตามแต่จะตีความข้อมูล สยามจึงยังไม่รู้จักแผ่นดินที่ตัวเองอยู่ในแบบแมคคาร์ธรีกล่าว

72 ไม่มีข้อมูลชัดเจนว่าแผนที่ซึ่งกองทัพใช้เดินทัพและใช้อ้างอิงแก่ฝรั่งเศสเป็นอย่างไร แต่มีแผนที่ใช้แน่นอน มีข้อความน่าสนใจอยู่ตอนหนึ่งเมื่อปลายปี 2428 (เท่ากับต้นปี 2429) ว่า “อนึ่งแผนที่ประมาณซึ่งกรมแผนที่ให้มาสำหรับกองทัพหรือก็เด็กและแคบมาก จะถือเอาเป็นหลักในการเดินทัพก็หาได้ไม่ ทั้งเป็นแผนที่ประมาณด้วย” จนแม่ทัพต้องอาศัยการถามเส้นทางเอาจากคนท้องถิ่น (*ประวัติการฯ* เล่ม 2, น. 444) ถ้าหากกรมแผนที่ เมื่อปี 2428 เป็นผู้รับผิดชอบผลิตแผนที่แก่กองทัพก็น่าจะเป็นแผนที่แบบสมัยใหม่ แต่คำว่า “แผนที่ประมาณ” และคุณภาพดังที่บรรยายคงพอให้เราจินตภาพได้ว่าจนถึงบัดนี้, แม้แต่แผนที่ร่างยังก็อยู่ในระยะเบื้องต้นมาก.

73 ข้อมูลเกี่ยวกับแผนที่แมคคาร์ธรีสืบสนกว่าที่กล่าวมานี้มาก บนปกวารสารแผนที่ฉบับพิเศษรวมเล่มที่กล่าวถึง ผู้จัดทำก็กล่าวว่าเป็นแผนที่แมคคาร์ธรีซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2432 แต่ในย่อหน้าต่อมาระบุว่าต้นฉบับมาจากหนังสือซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี 1900 (พ.ศ. 2443) มีข้อความกล่าวว่า เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (ขณะเป็นจมนไวยวรรณาถ) เคยพบกับป้าที่หลวงพระบางคราวหนึ่งและมอบแผนที่เขตแดนสยามแก่ป้าไว้ด้วย 1 ฉบับ (*ประวัติการฯ*, เล่ม 3, น. 216) แต่ไม่มีรายละเอียดว่าพบเมื่อไร แผนที่ฉบับไหน จีราภรณ์ระบุว่าพบกันเมื่อปี 2428 และแผนที่นั้นเป็นแผนที่ฉบับร่างซึ่งแมคคาร์ธรีทำไว้เมื่อปี 2426 (จีราภรณ์, 2523, เล่มเดิม, น. 46 ไม่ระบุแหล่งข้อมูลอื่นนอกจาก*ประวัติการฯ*, เล่ม 3, น. 216 ดังกล่าว) ซึ่งผู้เขียนยังสงสัยอยู่มากเพราะทั้งสองพบกันที่หลวงพระบางเมื่อปลายปี 2429 (นับแบบเดิม, เท่ากับต้นปี 2430 นับตามสมัยใหม่) และไม่มีอะไรระบุว่าแม่แผนที่แมคคาร์ธรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับที่สำคัญคือแมคคาร์ธรีเพิ่งลงมือสำรวจเขตแดนครั้งแรกเมื่อมกราคม 2426 (เท่ากับต้นปี 2427) จึงน่าสงสัยว่าจะเขียนแผนที่อะไรไว้ในระยะเพิ่งเริ่มงานเช่นนั้น แผนที่แมคคาร์ธรี 2426 และ 2432 จะมีหรือไม่มีจึงไม่อะไรยืนยัน เฉพาะแผนที่ 2430 เท่านั้นที่ยืนยันได้โดยบทความของ George Curzon (แต่ควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยว่า เขามีได้เอ่ยถึงแผนที่แมคคาร์ธรีเลยแม้แต่คำเดียวในบทความของเขา ในขณะที่กล่าวถึงแผนที่ฝรั่งเศสที่พิมพ์อยู่ในกรอบเดียวกัน) ป้าที่พบกับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีออกธันวาคมปลายเดือนมีนาคม 2430 (เท่ากับต้นปี 2431) เขาเล่าว่าแม่ทัพไทยนำแผนที่ของแมคคาร์ธรีมาขังแฉงเขตแดนสยามด้วย แต่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มิได้คลี่แผนที่ออกให้เขา (ไม่ได้อธิบายหรือคาดเดาเหตุผลไว้—ดูใน A. Pavie, *Mission Pavie*, vol. 7, Paris, 1919, p. 67) นี่เป็นอีกแห่งที่ระบุถึงแผนที่แมคคาร์ธรีอย่างชัดเจน แต่เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏใน*ประวัติการฯ*

(คือ ด้วยแผนที่และเขตแดนที่สำรวจจากดินแดนจริง) จนกระทั่งการแข่งขันกันสถาปนาอาณาจักรเกิดขึ้นและยุติลงนั่นเอง

สิ่งที่เรียกว่าการเสียดินแดนของไทยแก่ฝรั่งเศส จึงเป็นเรื่องของข้อมูลข้อเท็จจริงพอ ๆ กับเป็นเรื่องของทัศนะหรือการเลือกจะมองด้วยสายตาใคร ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับดินแดนตรงที่เป็นปัญหานั้นมีความคลุมเครือที่ไม่มีทางแก้ตก เพราะมิใช่ปัญหาหลักฐานไม่พอหรือยังค้นไม่พบ แต่เป็นปัญหาของความคิดและการปฏิบัติต่อดินแดนทางการเมืองแบบเดิมถูกต้องความ พยายามให้ความหมายและแย้งกันด้วยความคิดและการปฏิบัติสมัยใหม่ ในเมื่อดินแดนสยามแต่เดิมไม่มีอาณาเขตแน่นอน ช้าชายแดนอยู่ในภาวะอธิปไตยซ้อนทับกัน การจะกล่าวว่ายสยามเสียดินแดนหรือตรงข้ามจึงขึ้นอยู่กับทางเลือกข้างใครแล้วใช้ภาษากฎนิศาสตร์สมัยใหม่ไปอธิบาย สยามตระหนักดีว่าหัวเมืองเหล่านั้นเป็นเมืองหลายฝ่ายฟ้า แต่ก็เชื่อมั่นว่าตนมีสิทธิมากกว่าฝรั่งเศส จึงเห็นว่าเป็นการเสียดินแดน

แต่ครั้นพิจารณาอย่างไม่เข้าใครออกใคร เราจะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์การเสียดินแดนและประวัติศาสตร์การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในระยะเดียวกันนั้น เป็นสองด้านของกระบวนการเดียวกัน สยามไม่เคยมีอาณาเขตแบบสมัยใหม่ล้อมรอบจนกระทั่งด้านหนึ่งต่อสู้ช่วงชิงจับจองดินแดนกับฝรั่งเศส อีกด้านหนึ่งแปรสถานะดินแดนประเทศราชด้านอื่น ๆ และเท่าที่จับจองได้ให้กลายเป็นบูรณภาพของสยามประเทศอันหนึ่งอันเดียวกัน ความเคลื่อนไหวทั้งสองคือสองด้านของการที่กฏนิศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ถูกนำเข้ามาเป็นเทคโนโลยีชนิดใหม่ในการจัดสรรแบ่งปันและนิยามหรือให้ความหมายแก่ผิวโลกว่าเป็นของสยามหรือผู้อื่น, ว่าอะไรเป็น “เรา”, อะไรเป็น “เขา” การต่อสู้กับฝรั่งเศสจึงอาจเรียกว่าการเสียดินแดนก็ได้ หรืออาจเรียกว่าเป็นการทำให้ “เรา” ได้รู้จักแผ่นดินที่ตัวเราอยู่” ก็ได้

อย่างไรก็ตาม, ไม่ว่าจะนับว่าเป็นการได้, เสีย, หรือเพียงเกิดของดินแดนก็ตาม, ผลที่ชัดเจนของกระบวนการดังกล่าวมี 2 ประการคือ

ประการแรก ผู้เสียดินแดนอย่างแท้จริงคือหัวเมืองเล็ก ๆ ที่ถูกกองทัพทั้งสองฝ่ายเข้า “ปราบฮ่อ” แล้วถูกแปรรูปให้กลายเป็นส่วนหนึ่งในเอกภาพของรัฐสมัยใหม่

ประการที่สอง ภูมิศาสตร์สมัยใหม่และแผนที่ได้รับชัยชนะและเข้าสับเปลี่ยนแทนที่ภูมิศาสตร์เดิมชนิดอื่น ๆ กลายเป็นระบอบของความคิดและการปฏิบัติที่ครองความเป็นใหญ่เหนือภูมิศาสตร์ระบอบอื่น ๆ โดยมีมนุษย์ไม่ว่าฝรั่งเศส อังกฤษ หรือสยามอยู่ภายใต้อำนาจของตน การปะทะขัดแย้ง ความเข้าใจผิด การตกลงเขตแดน สัญญา การเจรจา การแย่งกันจับจองดินแดนที่คลุมเครือ การปฏิรูป ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้คือ “ขณะ” (Moment) ต่าง ๆ ของกระบวนการต่อสู้ระหว่างภูมิศาสตร์ต่างชนิดกัน ซึ่งยุติลงด้วยความพ่ายแพ้ราบคาบของภูมิศาสตร์เดิมซึ่งเคยหล่อเลี้ยงให้หัวเมืองประเทศราชเล็ก ๆ เคยอยู่รอดได้ ผลบั้นปลายของขณะต่าง ๆ ทั้งหมดโดยรวมคือ การทำให้ตัวตนของสยามในเชิงภูมิศาสตร์เกิดขึ้น สยามเพียงสามารถรับรู้กายภาพของตนอย่างเป็นทางการด้วยเขตแดนได้, เพิ่งรู้ว่าตนเป็นชวานโบราณ ชวานทอง หรือกระบวยก็ตามแต่จะจินตนาการ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ได้มาก่อนหรือไม่มีใครสนใจจะคิดในเชิงนี้มาก่อนเลย

เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบของความคิดและการปฏิบัติชุดใหม่, กลไกรัฐ, การจัดการ, วิธีการ, พฤติกรรมหรือชีวิตด้านอื่น ๆ จึงต้องถูกปรับเปลี่ยนตามนิยามและการจัดสรรแบ่งปันอย่างใหม่ รวมทั้งเมื่อเกิดตัวตนชนิดใหม่ กลไกการสร้างเอกลักษณ์ใหม่ก็ต้องเดินเครื่องกันอีกตลอดยุคสมัยที่ระบอบนี้ยังดำรงอยู่

7. ชัยชนะของแผนที่

ภูมิศาสตร์ของประเทศหรืออีกนัยหนึ่งตัวตนหรือกายภาพของประเทศ ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่นั่นเอง รับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ของเรา จนบางคนอาจคิดว่าเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งบนผิวโลก ซึ่งทำให้ตำราภูมิศาสตร์สามารถสั่งสอนเราแต่เด็กได้ว่ารูปร่างของประเทศไทยเป็นอย่างไร แต่แท้ที่จริง ตัวตนของประเทศกลับมีกำเนิดจากการที่ภูมิศาสตร์สมัยใหม่เข้าสับเปลี่ยนแทนที่ความรู้และการปฏิบัติชนิดอื่นที่ดำรงอยู่ก่อน สถาปนาระบอบความคิดและการปฏิบัติที่จัดว่าเป็นความจริงหรือความถูกต้องชุดใหม่ขึ้นมา ซึ่งให้ความหมายและจัดการพื้นที่ด้วยระบบสัญลักษณ์ชุดใหม่ แผนที่และเขตแดนชนิดใหม่กลายเป็นองค์ประกอบจำเป็นของการคิดและปฏิบัติต่อผิวโลก มนุษย์ที่อยู่ภายใต้อำนาจของระบอบใหม่ของภูมิศาสตร์จึงแปรความคิดและความปรารถนาให้กลายเป็นรูปธรรม ตัวตนของประเทศจึงถูกสร้างขึ้นมา

ตัวตนของประเทศจึงมิใช่วัตถุที่ดำรงอยู่นอกเหนือการกำหนดสร้างของมนุษย์ แต่ก็มีใช้ความว่างเปล่าหรืออุปาทานภายในจิตใจของเราเอง มันเป็น “ผล” (Effect) ของการที่มนุษย์ใช้เทคโนโลยีเฉพาะอย่างเข้าจัดการ (นิยาม, จัดสรร, ถลุงหรือชำระ) วัตถุทางภูมิศาสตร์ ซึ่งในที่นี้คือ ผิวดินภายใต้อำนาจทางการเมือง กล่าวอีกอย่างได้ว่าเป็นเพียงผลของการประกอบกันเข้าของเหตุปัจจัยทั้งทางวัตถุและสำนักจำนวนหนึ่ง แต่ผลดังกล่าวนี้กลับกลายเป็นจุดตั้งต้นของชีวิตและพฤติกรรมมนุษย์นับไม่ถ้วน, ทั้งในความคิดและการปฏิบัติ, ทั้งอย่างรูปธรรมและนามธรรม, ทั้งบวกและลบ, ทั้งสร้างสรรค์และทำลาย เช่น มโนภาพต่อรูปร่างของประเทศ, ความคิดเรื่องอธิปไตย, เขตแดน, เอกราช และบูรณาภาพของดินแดน, ด่าน, การแย่งชิงดินแดน, สงคราม, ความภูมิใจ, ความยึดมั่นในเอกลักษณ์, ความหลงตัว ฯลฯ การเกิดมีตัวตนของประเทศนี้เอง ทำให้เกิดการศึกษาระวัติศาสตร์เรื่องการเสียดินแดนและการปฏิรูปขึ้น เพราะทั้งสองเรื่องไม่มีความหมายและไม่ส่งผลสะท้อนทางจิตใจใด ๆ เลย ถ้าหากเราไม่รู้จักตัวตนของประเทศ

จากเรื่องราวที่อธิบายมาทั้งหมดยังอาจทำให้เราคิดไปได้ว่า ตัวตนของประเทศได้มาจากวิวัฒนาการของทัศนคติและการปฏิบัติใด ๆ ที่มีอยู่เดิม ตรงข้าม, กลับเป็นผลของการปะทะขัดแย้งซึ่งมิได้ทำให้ทัศนคติและการปฏิบัติเดิม ๆ ค่อย ๆ ปรับตัวกลับกลายเป็นกลับถูกคุกคามแล้วแทนที่ด้วยทัศนคติและการปฏิบัติชุดใหม่ ณ “ขณะ” ต่าง ๆ กันจำนวนมาก ความเปลี่ยนแปลงจึงอาจมิใช่วิวัฒนาการแต่เป็นผลรวมของการปะทะแตกหักและกระโดดจากสิ่งที่ดำรงอยู่เดิมเข้าสู่ระบอบมโนภาพและการปฏิบัติอย่างใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นนับไม่ถ้วนด้วยความรุนแรงต่าง ๆ กัน “ขณะ” เหล่านี้มีทั้งเป็นวิกรรม, การต่อสู้เพื่อยุติ, ความใจดี, ความโลภ, การแย่งชิง, การฉวยโอกาส, ล่อลวง, ความเถรตรงและความเข้าใจผิด

โดยนัยนี้ ตัวตนของประเทศจึงมิใช่ความต่อเนื่องมาจากอาณาเขตของอาณาจักรโบราณใด ๆ พื้นที่และดินแดนเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในตัวมันเอง แต่ปราศจากความหมายที่แน่นอน บรรพบุรุษรับรู้ เข้าใจและจัดการต่อมันในแบบหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดชีวิตและพฤติกรรมไปแบบหนึ่ง เช่น ไม่รู้จักความคิดเรื่องอธิปไตยทุกตารางนิ้ว, ไม่รู้จักเขตแดนชนิดที่ทำให้รัฐต่าง ๆ ต่อเป็นผืนเดียวกันทั่วโลก, รู้จักแต่เครือข่ายของอำนาจที่ปรากฏตัวเป็นหย่อม ๆ ในทางดินแดน ตัวตนของประเทศเกิดจากกระบวนการผลิตหรือสร้างให้

มันเกิดขึ้นทั้งใหม่ในภาพและบนดินแดนจริง ๆ โดยมีแผนที่เป็นแม่บท ตัวตนของประเทศจึงเป็นเพียงผลของการทำให้แผนที่กลายเป็นรูปธรรมบนผิวโลก

โดยนัยนี้ “ภูมิศาสตร์” จึงหมายถึงความรู้และเทคโนโลยีชุดหนึ่งอย่างแยกไม่ออกจากสภาวะทางวัตถุที่ถูกกำหนดสร้างขึ้นโดยความรู้นั้น “ภูมิศาสตร์” เป็นคำรวมของระบบการคิดและปฏิบัติชุดหนึ่ง ทั้งสองแง่ของความหมายของคำว่า “ภูมิศาสตร์” จึงเป็นรูปลักษณะหรือการปรากฏตัวของสองด้านของระบบเดียวกัน ความกำกวมของความหมายสองนัยของคำว่า “ภูมิศาสตร์” จึงเป็นภาวะที่สะท้อนการขึ้นต่อกันและกันของสองด้านอย่างดีที่สุดแล้ว วิชาภูมิศาสตร์มิใช่เป็นเพียงสาขาของความรู้เพื่อเข้าใจหรืออธิบายความจริงทางภูมิศาสตร์ที่ดำรงอยู่ก่อนแล้ว แต่สามารถเป็นผู้กระทำผู้สร้างความจริงทางภูมิศาสตร์ขึ้นตามบงการของมันด้วย ความจริงทางภูมิศาสตร์มิใช่เป็นเพียงวัตถุซึ่งเป็นตัวต้นต่อของความนึกคิดทั้งหลาย แต่อาจเป็นเพียงผลของการแปรแม่แบบนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมเท่านั้นเองก็เป็นได้

แต่ทั้งภูมิศาสตร์ แผนที่ และตัวตนของประเทศเมื่อถือกำเนิดขึ้นมาแล้ว เรากลับยึดมั่นว่ามันเป็นความจริงตามธรรมชาติ มีกำเนิดไกลโพ้นลึกกลับในอดีตและเกิดกฎเกณฑ์ ค่านิยมและสถาบันทางสังคมจำนวนมากเกิดขึ้นมาสนองการดำรงอยู่และกฎเกณฑ์ของแผนที่และเขตแดน เปรียบได้กับเงินตราซึ่งถือกำเนิดโดยมนุษย์ แต่ในระบบทุนนิยมมันกลับกลายเป็นความจริงธรรมชาติซึ่งมนุษย์ไม่รู้ที่มา และกลับมีอิทธิพลบงการมโนภาพและการปฏิบัตินับไม่ถ้วนและก่อให้เกิดชีวิตทางสังคมด้านต่าง ๆ ขึ้นมามหาศาลกลายเป็นอาณาจักรของเงินตราตั้งแต่ในธนาคาร ตลาดหุ้น จนถึงกระปุกออมสิน เงินตราหลุดลอยจากมือมนุษย์และกลายเป็นผู้บงการมนุษย์ ทำนองเดียวกับที่พระเจ้าหลุดลอยจากการควบคุมของผู้สร้างจนกลายเป็นพระเจ้าผู้สร้างเสียเอง เขตแดนและแผนที่หลุดลอยจากกำเนิดทางเทคนิคของมัน กลายเป็นสิ่งมีค่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนเคารพยึดถือถึงขนาดยอมสละชีวิตได้ แผนที่และเขตแดนยังสามารถมีคุณค่าทางจิตวิทยาสำหรับปลุกความภูมิใจหรือไว้เป็นตราสมาคมหรือไว้ประกอบโฆษณาก็ได้ด้วย เศรษฐศาสตร์การเมืองของเขตแดนและแผนที่เป็นประเด็นใหญ่ ซึ่งต้องการอีกบทความต่างหากเช่นเดียวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองของเอกลักษณ์ใหม่, เรื่องของสถาบันและการผลิตซ้ำความเป็นเรา, เขา และผู้อื่น เป็นประเด็นซึ่งควรพิจารณาแต่เกินกว่าจะทำในที่นี้ได้

8. ประวัติศาสตร์คืออะไร ?

กรณีแผนที่ ภูมิศาสตร์และตัวตนของประเทศที่กล่าวมาทั้งหมดแต่ต้น อาจถือ
ว่าเป็นเพียงตัวอย่างกรณีหนึ่งของประวัติศาสตร์ในแนวนี้ก็ได้ การศึกษาประวัติศาสตร์
มักจะเริ่มต้นจากสิ่งหนึ่ง ๆ (เหตุการณ์, บุคคล, วัตถุ, ประเพณี, ฯลฯ) ที่มีความหมาย
ชัดเจนหรือถูกนิยามไว้เรียบร้อยแล้ว บางครั้งผู้ศึกษาก็นิยามหรือจำกัดเสียเองตั้งแต่บท
แรก ในที่นี้กลับเริ่มต้นจากปัญหาว่านิยามหรือการจำกัดความหมายหนึ่ง ๆ, โดยเฉพาะ
สิ่งที่กลายเป็นเอกลักษณ์หรือตัวตนนั้นมาจากไหน สิ่งที่ดูเหมือนจะชัดเจนจนยอมรับโดย
ไม่ต้องพิสูจน์นั้นมาจากไหน สยามจึงไม่ใช่คำหรือวัตถุที่มีความหมายชัดเจน เป็นเพียง
เวที, สนาม, หรือปริมาตรที่ถูกความคิดและการปฏิบัติสารพัดด้านของมนุษย์ให้ความ
หมายขึ้นมา โดยปกติจะมีระบอบของความคิดและปฏิบัติหลายชนิดเข้าแข่งขันกันเพื่อ
กำหนดความหมายในด้านหนึ่ง ๆ ดังเช่นที่กล่าวมาถึงภูมิศาสตร์หลายชนิดแข่งขันกัน
กำหนดความเป็นสยามในเชิงดินแดน ความเป็นสิ่งหนึ่งหรือเอกลักษณ์หนึ่งจึงหมายถึง
สภาวะที่ปริมาตรอันคลุมเครือนั้นตกอยู่ภายใต้ระบอบของความคิดและปฏิบัติชนิดหนึ่ง
พลวัตเกิดจากการปะทะกันของความหมายต่าง ๆ เพื่อพยายามครองความเป็นใหญ่สถาปนา
ตัวเองเป็นความหมายของสิ่งนั้น ๆ กำหนดของสิ่งหนึ่ง ๆ จึงอยู่ที่ขณะต่างๆของการปะทะเพื่อ
สถาปนาหรือสร้างตัวตนและยุติลงเมื่อระบอบของความคิดและปฏิบัติชนิดอื่นเข้าแทนที่ซึ่งทำ
ให้สิ่งนั้นกลายเป็นสิ่งอื่น, กลายเป็นความเป็นอื่น ประวัติศาสตร์ของสิ่งหนึ่ง ๆ ไม่ใช่ความ
ต่อเนื่องแต่คือการเกิด ๆดับ ๆ สับเปลี่ยน ณ ขณะต่าง ๆ

ทุกสิ่งทุกอย่างมีความหมายหลายนัย ชีวิตทางสังคมทุก ๆ ด้านอยู่ภายใต้เครือข่าย
ข่ายของความหมายจำนวนนับไม่ถ้วนซึ่งกำหนดความคิดและการปฏิบัติของเรา และมี
สถาบันทางสังคมซึ่งรับรองและปลูกฝังความหมายต่าง ๆ นับไม่ถ้วนเช่นกัน มนุษย์ใน
ประวัติศาสตร์ชนิดนี้เป็นทั้งผู้กระทำที่ตัดสินใจความหมายว่าจะให้เขตแดน, ชาติ, ความเป็น
ไทย, เงิน, พระเจ้า, ชาวบ้าน, รากเหง้า, หมายถึงอะไร แต่มนุษย์ก็เป็นเพียง “เครื่องมือ”
ที่ถูกบงการโดยความหมายที่เขาสร้างขึ้นเองด้วยในเวลาเดียวกัน แม้แต่แผนที่ซึ่ง
ดูจะเป็นวัตถุไร้อำนาจกลับสามารถบงการความคิด ความปรารถนา ความสำนึก การ
ปฏิบัติของทั้งชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยามที่ยอมรับมัน ให้สร้างความเป็นจริงขึ้นมาใน
แบบที่แผนที่ต้องการ

ประวัติศาสตร์ของสิ่งหนึ่ง ๆ รวมทั้งความเป็นสยาม จึงมิใช่ความต่อเนื่อง แต่คือการเกิด ๆ ดับ ๆ ตลอดเวลา เวลาและความเปลี่ยนแปลงไม่ใช่การค่อย ๆ “กลายเป็น” อย่างต่อเนื่อง แต่คือการปะทะสับเปลี่ยน, ก้าวกระโดดจากความเป็นสิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีคุณสมบัติแตกต่างออกไป (บ้างก็แตกต่างเพียงเล็กน้อยจนดูเหมือนเป็นวิวัฒนาการ แต่บ้างก็ต่างกันอย่างตรงข้าม) ความจริงหรือความชัดเจนเป็นตัวตนของสิ่งหนึ่ง ๆ เป็นเพียงระยะเวลาหนึ่งซึ่งปริมาตรนั้นถูกกำหนดความหมายขึ้นมาแบบหนึ่ง แต่ความหมายอื่น, การคิดและปฏิบัติชุดอื่นก็แฝงอยู่, ประปน, เต็มโตและอาจเข้าปะทะเพื่อเปลี่ยนแปลง ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชนิดนี้จึงมองหาความกำกวม, คลุมเครือ, ความเข้าใจผิด, การปะทะของความหมายที่ต่างกัน และ “ขณะ” ที่เกิดการตัดสินใจความกำกวมนั้นไปทางใดทางหนึ่ง ทั้งหมดนี้เพื่อตอบคำถามว่าความเป็นสิ่งหนึ่ง ๆ เป็นขึ้นมาได้อย่างไร ถูกประกอบขึ้นมาจากการคิด, ปฏิบัติต่าง ๆ อย่างไร

“กำเนิด” เป็นความลึกลับที่ผู้คนหลายยุคสมัยพยายามอธิบาย ไม่ว่าจะด้วยนิทานหรือประวัติศาสตร์ “กำเนิด” ของสิ่งหนึ่ง ๆ ในแนวที่อธิบายมาในกรณีตัวตนของประเทศกลับไม่ลึกลับ ประวัติศาสตร์ชนิดนี้ผิวเผินและที่ ๆ ง่าย ๆ เหมือนดังจะตอบคำถามที่ว่า “สยามมาจากไหน” ด้วยคำตอบที่ ๆ ง่าย ๆ ผิวเผินว่า “มาจาก ส. เสือ ย. ยักษ์ สระอา ม. ม้า” ซึ่งอ่านด้วยไวยากรณ์ภาษาไทยได้ว่า “สยาม” ในทำนองเดียวกันคำถามที่ว่า “ภูมิศาสตร์หรือความมีตัวตนของสยามมาจากไหน” ก็อาจตอบได้ง่าย ๆ ว่า “มาจากแผนที่” ถ้าหากเส้นที่, พลัง และความขลังของประวัติศาสตร์ที่เรารู้จักอยู่ที่ความลึกลับและความไกลโพ้นซึ่งถูกเปิดเผยออกมาทีละส่วน ๆ อย่างน่าเชื่อถือ จึงทำให้เกิดความภูมิใจ ความยึดมั่น หวงแหน และคุณวิเศษต่าง ๆ ได้, เส้นที่ของประวัติศาสตร์ชนิดที่กล่าวมาในเรื่องนี้กลับอยู่ที่ความผิวเผิน ง่าย ๆ ที่ ๆ ตรง ๆ ซึ่งเปิดเผยอยู่ตลอดเวลาแต่มักถูกมองข้ามเพื่อมองหาความลึกลับแทน ประวัติศาสตร์ชนิดที่ผู้เขียนเสนอมาไม่มีความขลังและไม่ต้องน่าเชื่อถือ เพื่อจะได้ไม่ต้องภูมิใจ, ยึดมั่นหรือหวงแหนจนเกินไป ความแตกต่างมิได้อยู่ที่สำนวนภาษาของการเขียนหรือปริมาณของเชิงอรรถและบรรณานุกรม (ซึ่งหากเขียนให้สนุก ๆ ง่ายลง ตรง ๆ ยิ่งขึ้น อาจจะน่ารบกวนยิ่งกว่านี้เสียอีก ความเป็นนามธรรมหน่อย ๆ, ภาษาน่าสับสนหน่อย ๆ คงช่วยลดความรุนแรงลงบ้าง) แต่อยู่ที่ว่าเป็นประวัติ-

ศาสตร์คนละชนิดซึ่งมุ่งหมายไม่ให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ความน่าภูมิใจหรืออำนาจบงการ ความมีตัวตนหรือความเป็นเรา, เขา, ผู้อื่นจนเกินไป ถ้าคุณค่าของทัศนะหนึ่ง ๆ อยู่ที่ค่าของความจริงความถูกต้อง ใครจะปฏิเสธบ้างว่า “สยาม” มาจาก ส-ย-า-ม จริง ๆ และถ้าคุณค่าอยู่ที่แนวคิด ทฤษฎีหรือปรัชญา, เท่าที่อธิบายมาคงเห็นแล้วว่าประวัติศาสตร์ที่อ้อ ๆ ง่าย ๆ ผิวเผินนี้ก็มีทัศนะและวิธีการศึกษาและความมุ่งหมายในแบบของตนซึ่งยังมีรายละเอียดอีกมาก

ย้อนกลับมากล่าวถึงเรื่องความเป็นชาติ, ภูมิศาสตร์เป็นเพียงองค์ประกอบรูปธรรมแห่งหนึ่งเท่านั้นที่ประกอบขึ้นเป็นการคิดและการปฏิบัติเกี่ยวข้องกับชาติขึ้นมาจำนวนมหาศาล ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งอยู่ภายใต้ระบอบการคิดและปฏิบัติอื่น ๆ ซึ่งประกอบกันเข้าเป็นความสำนึกและความเป็นชาติ ตัวอย่างเช่น ประวัติศาสตร์, ความรักเอกราช, ความสามัคคี, พุทธศาสนา, เอกลักษณ์ไทย, ฯลฯ รวมทั้งองค์ประกอบเชิงปฏิเสธอีกจำนวนมาก เช่น ความไม่ใช่คอมมิวนิสต์, ไม่ใช่ลาวไม่ใช่เวียดนาม, เป็นต้น

ถึงตรงนี้ เราอาจจะเริ่มต้นหน้าแรกของการศึกษาอีกชั้นหนึ่งได้ ยกตัวอย่างกรณีประวัติศาสตร์ ปัญหาใจกลางก็คือประวัติศาสตร์สร้างประวัติศาสตร์ได้อย่างไร ? ประวัติศาสตร์สร้างอดีตซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความจริงขึ้นมาอย่างไร ? เกิดอะไรขึ้นเมื่อประวัติศาสตร์และอดีตชนิดนี้เข้าสับเปลี่ยนแทนที่อดีตชนิดที่ดำรงอยู่ในการคิดและการปฏิบัติของผู้คนสมัยนั้น ๆ ? ประวัติศาสตร์เริ่มต้นที่ตรงนี้

อดีตชนิดที่เรารู้จักว่าดำรงอยู่จริงในเชิงประสบการณ์และมีวิวัฒนาการต่อเนื่องยาวนานมาจนก่อให้เกิดความภาคภูมิใจได้ทุกชาติ, เป็นอดีตชนิดที่ผู้คนแต่ก่อนไม่รู้จักความรับรู้ต่อเวลา, นิยามความหมายและความสำคัญของเวลาและอดีต, และความหมายของเหตุการณ์ในเวลาชนิดนั้น ๆ ล้วนแต่แตกต่างกันไป ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างแต่เพียงสั้น ๆ ว่า ประวัติศาสตร์สุโขทัยเริ่มมาอย่างไร

ศิลาจารึกหลักไหน ๆ ก็ตามมีสภาวะพื้นฐานอยู่อย่างเดียว คือ เป็นก้อนหินที่มนุษย์ไปยุ่งเกี่ยวกับ ความที่มีมนุษย์ไปเกี่ยวข้องด้วยทำให้ก้อนหินนั้นกลายเป็นปริณิพจน์ที่มีความหมายต่อมนุษย์ไปต่างๆ นานา เช่น เป็นของถวายเป็นบูชาหรือใช้ในพิธีกรรมหรือเพื่ออะไรสักอย่างแก่ผู้ผลิตมันขึ้นมา, เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านกราบไหว้บูชาและเชื่อว่า

มีอำนาจ (ถ้าหากเรื่องที่พระยามหินทรศักดิ์ธำรงเล่าเป็นจริง), และในที่สุดถูกทำให้เป็นโบราณวัตถุสำหรับมาไว้ในพิพิธภัณฑสถานและไว้ศึกษาประวัติศาสตร์ สุดแต่แต่ว่าหินก้อนนั้นจะอยู่ในระบอบการคิดและปฏิบัติอะไร

ศิลาจารึกเมื่อกลายเป็นโบราณวัตถุที่มีความหมายต่อ “ประวัติศาสตร์” (ซึ่งก็มีความหมายกำกวมอย่างเหมาะสมอยู่แล้ว) มันสามารถก่อให้เกิดความเป็นสุขทัยราชธานีแห่งแรกของไทย สุขทัยคืออาณาจักรโบราณแห่งหนึ่งเมื่อหลายร้อยปีก่อนเกิดใหม่เป็นราชธานีแห่งแรกของประวัติศาสตร์สามกรุงของไทย (มีกรุงธนบุรีเป็นระยะผ่าน) ด้วยการคิดและปฏิบัติของวิชาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ไปสร้างขึ้นมา ซึ่งทำให้สุขทัยมีความหมายและความสำคัญอีกหลายๆ อย่าง ชนิดที่สุขทัยเมื่อหลายร้อยปีก่อนคงไม่สามารถจะเป็นไปได้ ความสำคัญของประวัติศาสตร์คือระบอบการคิดซึ่งให้ความหมายและนิยามต่ออดีตในทำนองหนึ่ง, สร้างความจริง, ความถูกต้อง และมาตรฐานของสังคมขึ้นมาแบบหนึ่ง ความสำคัญของประวัติศาสตร์ขึ้นครองความเป็นใหญ่ พร้อมๆ กับการทำให้อดีตชนิดอื่นเช่นนิทานหรือตำนานซึ่งรับผิดชอบต่ออดีตมานานกลายเป็นสิ่งเชื่อถือไม่ได้ จากนั้นสำนักประวัติศาสตร์ก็ออกดอกสร้างผลและสถาบันทางสังคมขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นตำรา, ความเชื่อ, วัชรบุรุษวัชรตรี, อนุสาวรีย์, รายการวิทยุตอนเช้า, ความภูมิใจ, อาชีพอาจารย์, นักประวัติศาสตร์, ฯลฯ ประวัติศาสตร์ของชาติก็เป็นผลผลิตหนึ่งที่ “ประวัติศาสตร์” สร้างขึ้นมา

บทความนี้เป็นเพียงแค่ผลผลิตอื่น ๆ ที่อยู่ภายใต้ระบอบของการคิดและปฏิบัติต่ออดีตชนิดที่เรียกว่าประวัติศาสตร์

แต่แสงมีสถานะเป็นทั้งคลื่นและอนุภาคในเวลาเดียวกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ รวมทั้งฐานะของผู้สังเกตการณ์นั้นใด อดีตและเวลาก็สามารถมีประวัติศาสตร์ได้หลายชนิดหลายสถานะ หลายนัย และส่งผลต่างๆ กันนั้น

8 มีนาคม 2530

ณ จุดเล็ก ๆ ที่ไร้สาระแห่งหนึ่งบนผิวโลก

กำเนิด อมธ. กับความเคลื่อนไหว

ในขบวนการนักศึกษา

สุนทรী อาสระไวย์ และ สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์

การตื่นตัวของปัญญาชนคนหนุ่มสาว : ภารกิจต่อสังคม

ท่ามกลางสภาพการเมืองและเศรษฐกิจที่ทวีปัญหามากขึ้นในทศวรรษ 2510 ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นในหมู่ปัญญาชนคนหนุ่มสาวก็คือ การตั้งคำถามถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อสังคม จากจุดนี้เองที่ความคิดในเรื่องภารกิจหรือความรับผิดชอบของปัญญาชนคนหนุ่มสาวโดยเฉพาะบทบาทของอาจารย์และนักศึกษาถูกนำมาพิจารณาอีกครั้ง

อันที่จริงประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ของมหาวิทยาลัยเป็นเรื่องที่ถูกนำมาถกเถียงเสวนาหลายครั้งในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2500 ครั้งที่สำคัญครั้งหนึ่งคือ การสัมมนาเรื่องปัญหาและบทบาทของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย ระหว่างวันที่ 1-5 มิถุนายน 2507 ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการสัมมนาครั้งนั้นได้เป็นเวทีแสดงความคิดเห็นถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยทั้งในเชิงอุดมคติและการปฏิบัติของบรรดาครูบาอาจารย์ในรั้วมหาวิทยาลัยที่กว้างขวางที่สุด¹ ในการสัมมนาดังกล่าวมีหัวข้อที่น่าสนใจอยู่เรื่องหนึ่ง

¹ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, บันทึกรายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ปัญหาและบทบาทมหาวิทยาลัยในประเทศไทย, ระหว่างวันที่ 1-5 มิถุนายน 2507 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507).

คือ “หลักการและความมุ่งหมายของการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย” เสนอโดย ดร. กำแพง พลากร ในการอภิปรายได้ข้อสรุปว่า หลักการของการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยควรได้แก่ อิสระเสรีภาพของมหาวิทยาลัย เสรีภาพทางวิชาการทั้งในด้านการศึกษาและการวิจัย และความสามารถที่นักศึกษาจะควบคุมดูแลตนเองได้ อาจกล่าวได้ว่า การสัมมนาครั้งนั้นได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการทบทวนต่อบทบาทหน้าที่ของคนที่อยู่ในรั้วมหาวิทยาลัยตามมา และจะเป็นการขยายวงจากอาจารย์ออกไปสู่นักศึกษาและปัญญาชนภายนอกอีกด้วย

จุดเริ่มต้นของการร่วมถกเถียงปัญหาระหว่างอาจารย์ นักศึกษา และปัญญาชน น่าจะอยู่ที่การจัดสัมมนาสำหรับนิสิตนักศึกษาโดยสำนักกลางนักเรียนคริสเตียน เรื่อง ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ระหว่างวันที่ 8-9 มกราคม 2509 ซึ่งมีองค์ปาฐกที่สำคัญคือ อาจารย์ป่วย อิงภากรณ์ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานศาลฎีกา อาจารย์หมวก ไชยลังการณ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนปรีณสรอแยลวิทยาลัย เชียงใหม่ และประธานสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย² นอกจากนี้ยังมีอาจารย์และปัญญาชนที่เข้าร่วมในฐานะพี่เลี้ยงของกลุ่ม สัมมนาย่อย อาทิ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, เกษม ศิริสัมพันธ์, เสน่ห์ จามริก, สมศักดิ์ ชูโต, มัทนี โมซดารา, คุณหญิงจินตนา ยศสุนทร, โทศล ศรีสังข์, นิพนธ์ คันธเสวี, วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นต้น มีนักศึกษาเข้าร่วมจำนวน 168 คน สาระสำคัญของการสัมมนา คือ การชี้ให้เห็นถึงภาระรับผิดชอบต่อสังคมที่จะต้องเริ่มต้นจากบทบาทของมหาวิทยาลัย ซึ่งหมายถึงอาจารย์และนักศึกษา ข้อคิดเห็นดังกล่าว ได้มีการเผยแพร่เข้าสู่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ โดยผ่านองค์กรภายในที่นิสิตนักศึกษาสามารถ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ และจากจุดนี้เองที่การจัดกลุ่มกิจกรรมในรูปของการ ถกเถียงปัญหาอันมีสาระดะที่ก่อให้เกิดความงอกงามทางปัญญาและความคิดหลักที่เรียกว่า “สภากาแฟ” (Coffee Club) ซึ่งเป็นกิจกรรมที่กระทำกันในสำนักกลางนักเรียนคริสเตียนได้ถูกนำมาเผยแพร่ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ³ เช่น สภากาแฟของมหาวิทยาลัยเกษตร-

² สำนักกลางนักเรียนคริสเตียน, *บันทึกรายงานการสัมมนาเรื่อง ความรับผิดชอบทาง จริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ* (การสัมมนาสำหรับนิสิตนักศึกษา จัดขึ้นและจัดพิมพ์ โดยสำนักกลางนักเรียนคริสเตียนแห่งสภาคริสตจักรในประเทศไทย, 8-9 มกราคม 2509).

³ เพิ่งอ้าง, หน้า 2; และจากการสัมภาษณ์อาจารย์รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 16 ตุลาคม 2529.

ศาสตร์ กลุ่มเศรษฐกรรม สภาหน้าโดมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กลุ่มฟื้นฟูโซดัสของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกลุ่มวลัยุชทัศน์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ได้พัฒนาและกลายเป็นกลุ่มความคิดอิสระที่สำคัญในระยะเวลาต่อมา

เมื่อนิสิตนักศึกษาเริ่มเกิดสำนึกในบทบาทของมหาวิทยาลัยและตนเองต่อสังคม และเริ่มหันกลับมามองมหาวิทยาลัยนั้น ปรากฏว่านักศึกษาค่อนข้างไม่พึงพอใจกับสถานะของมหาวิทยาลัยที่เป็นอยู่ ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา จึงเป็นช่วงเวลาของการวิพากษ์วิจารณ์มหาวิทยาลัยรวมถึงกิจกรรมของนิสิตนักศึกษาอย่างจริงจังและแหลมคม ทั้งในภาพเฉพาะของแต่ละสถาบันและภาพรวมใหญ่ สิ่งที่มีส่วนส่งเสริมให้ความคิดดังกล่าวแพร่หลายคือ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา* ในช่วงตั้งแต่ปี 2509-2512⁴ ซึ่งเปิดโอกาสให้นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เข้ามารับผิดชอบเป็นคณะบรรณากรและร่วมเขียนบทความ บทความที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยมีปรากฏออกมาเป็นระยะ เริ่มจาก “ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” โดย รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, “ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการทำหนังสือรายปีในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” โดย ไพฑูรย์ สินลารัตน์, “กิจกรรมกีฬาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์” โดย ดีพร้อม ไชยวงศ์เกียรติ, “บันทึกย่อการสัมมนาเรื่องอุดมคติและสภาพของการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย”, “ปัญหาบางประการในสถาบันครู” โดย พิภพ ธงไชย, “ปัญหาแพทย์ไปนอก” โดย วิชัย โชควิวัฒน์, “ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับกิจการของคณะโบราณคดี” โดย พิพัฒน์ ไทยอารี, “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับผู้สอนในมหาวิทยาลัย” โดย เอนก เรียรถาวร, “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับศิลปะและนักศึกษาในมหาวิทยาลัยศิลปากร” โดย เทพศิริ สุขโสภา ฯลฯ ภาพที่ปรากฏในทัศนะของนิสิตนักศึกษา คือภาพสะท้อนของความล้มเหลวของมหาวิทยาลัย กล่าวคือ มหาวิทยาลัยทำหน้าที่เหมือนเครื่องจักรเก่า ๆ ที่ผลิตบัณฑิตคุณภาพต่ำ มหาวิทยาลัยมุ่งผลิตคนที่มีความรู้ความเข้าใจในสาขาวิชาเฉพาะโดยไม่พิจารณาปัญหารอบตัวที่สัมพันธ์กับสังคม ประเทศชาติ รวมถึงเรื่อง

⁴ ดู สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับนิสิตนักศึกษา* ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2509) - ฉบับที่ 8 (กันยายน 2512).

ราวของต่างประเทศ ในขณะที่เดียวกัน กิจกรรมของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยก็เต็มไปด้วยความฟุ้งเฟ้อหรือทรูทรากแทนการแสวงหาความรู้ กลับมุ่งสร้างคนให้เป็นอภิสิทธิ์ชนที่ไม่สนใจกับสังคมที่แวดล้อมตนเอง

นอกจากนี้ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ก็ยังจัดทำฉบับพิเศษในช่วงปี 2512-2514 วิพากษ์วิจารณ์บทบาทของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ “บัณฑิต” ต่อสังคม บทความที่ก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อวงการมหาวิทยาลัย คือ “จดหมายจากเขาวิ” โดย สุรเกียรติ์ อาชานานูภาพ⁵ ซึ่งเป็นที่มาของคำขวัญยอดนิยมของยุค คือ “หอคอยงาช้าง” อันเป็นคำเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยที่ดำรงอยู่โดยไม่สัมพันธ์กับสภาพสังคมที่เป็นจริง มหาวิทยาลัยสอนเพียงว่าจะออกไปทำมาหากินได้ແแล้วคล่องอย่างไร และสอนวิธีที่จะไปสร้าง “หอคอยงาช้าง” อันใหม่

ในรั้วมหาวิทยาลัยยังมีสิ่งพิมพ์ที่จัดทำโดยกลุ่มอิสระต่าง ๆ ที่กำลังเติบโตในช่วงเวลานั้น ก็มีเนื้อหาไปในการทำนงวิพากษ์วิจารณ์สถาบันการศึกษาเช่นเดียวกัน สิ่งที่น่าสังเกตคือ ในขณะที่นิสิตนักศึกษาไทยอยู่ในช่วงของการแสวงหาคำตอบให้กับตนเองนั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่นักศึกษาทั่วโลกกำลังตื่นตัวและมีบทบาทสำคัญในการประท้วงความไม่เป็นธรรมในสังคมของตน ด้วยเหตุนี้บทความหลายบทจึงเป็นการเสนอภาพการต่อสู้ของนิสิตนักศึกษาในต่างประเทศ ขณะเดียวกันก็มีการเสนอความคิดและทางเลือกใหม่ๆ อาทิเช่น หนังสือรายสะดวกชื่อ *ปลด* จัดทำโดยสภาคณา (เกษตร) ชมรมนิสิตนักศึกษา (มธ.) กลุ่มฟื้นฟูโซตัส (จุฬา) และกลุ่มเศรษฐกรรม (มธ.) ในปี 2515 เสนอบทความ “ปฐมนิเทศศึกษามหาวิทยาลัยเยล” แปลโดย วิทยากร เชียงกุล, “วิกฤตการณ์ในเสรีภาพทางวิชาการ” ของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “มาปฏิวัติมหาวิทยาลัยกันเถิด” โดย พิชิต จงสถิตย์วัฒนา, “นักศึกษากับสังคม” โดย อนุช อาภาภิรมย์, “นักศึกษา: คนรุ่นใหม่” โดย วิ หินเหล็กไฟ หรือหนังสือชื่อ *เล็บ* ของกลุ่มผู้หญิงเสนอบทความ “นักศึกษาต้องรู้จักกบฏ” โดย ณรงค์ฤทธิ์ ศรีรัตโนภาส, “คุยกับเพื่อนบ้านนักศึกษาฟิลิปปินส์” โดย กระฉิน ลมโซ้ย ข้อเสนอสื่อที่สำคัญก็คือการเสนอให้นักศึกษาลุกขึ้นเป็น

⁵ สุรเกียรติ์ อาชานานูภาพ, “จดหมายจากเขาวิ,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับบัณฑิต ฉบับที่ 4* (กรกฎาคม 2514), หน้า 17-20.

“กบฏ” หรือ “ปฏิวัติ” มหาวิทยาลัย ณรงค์ฤทธิ ศรีรัตโนภาส (มธ.) เสนอให้นักศึกษา “กบฏ” ใน 2 ทางคือ กบฏต่อความคิดทางการศึกษา, กบฏต่อความคิดทางสังคมการเมือง และกบฏต่อความคิดชนบประเพณี ด้วยการสรุปว่า

เท่าที่แล้ว ๆ มานักศึกษาย่านเรา^๖รู้จักแต่จะก้มหน้ายอมรับ แม้บางครั้ง จะเงยขึ้นมาบ้างก็เป็นแต่เพียงการเงยหน้าขึ้นร้องขอ ไม่ใช่เงยหน้าขึ้นเหยียดหยัน และทำลายความคิดเก่า ๆ โง่ ๆ เหมือนเดี๋ยวนี้นี้ ดังนั้นการที่จะดูว่าใครมีความ เป็นนักศึกษาจริง ๆ อยู่แค่ไหน จึงอาจดูได้จากความรู้^๗สึกของเขาที่มีต่อการ กบฏว่าจะรุนแรงและลึกล้ำเพียงใด^๖

ขณะที่ พิชิต จงสถิตย์วัฒนา (มธ.) เสนอว่า

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เคยเป็นบ่อน้ำบ่อใหญ่ที่ดับกระหายของนัก- ศึกษา แต่คิดดูอีกที ท่ามกลางความเป็นจริงในสภาพปัจจุบัน เราไม่หวังที่จะให้ น้ำต่าง ๆ เหล่านี้ถูกฉีดพ่นไปตามแหล่งแห้งแล้งอื่น ๆ บ้างหรือ สลัดแอกแห่ง ความเขลาทางวิชาการไปเสียเถอะ สลัดตัวจากสัญลักษณ์เก่า ๆ ไปรับใช้มวลชน เสียที ลงมาจากหอคอยงาช้างอย่างไม่สนใจ และออกไปสู่สังคมภายนอกบ้าง ที่โน่นมวลชนกำลังรอคุณอยู่^๗

ผลงานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ “ฉันทังมหาความหมาย” ซึ่งเป็นการรวม ผลงานเรื่องสั้น บทละครและบทกวีของ วิทยากร เชียงกุล ในช่วงปี 2508 – 2512 สภาหน้าโดมเป็นผู้จัดพิมพ์ผลงานนี้เป็นครั้งแรกในปี 2514 งานของวิทยากรโดยเฉพาะ บทกวีที่ชื่อ “เพลงเถื่อนแห่งสถาบัน” (เขียนในปี 2511) ถือเป็นการตั้งคำถามโดยตรง ต่อบทบาทของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้น และถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อความคิด ของนักศึกษาในรุ่นนั้นรวมถึงในยุคหลัง 14 ตุลาคม

⁶ ณรงค์ฤทธิ ศรีรัตโนภาส, “นักศึกษาต้องรู้จักกบฏ,” เด็บ (กลุ่มผู้หญิง มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2515), หน้า 17.

⁷ พิชิต จงสถิตย์วัฒนา, “มาปฏิวัติมหาวิทยาลัยกันเถิด,” ปลด [สภากาแฟ (เกษตร) ชุมรมนิตศึกษา (มธ.) กลุ่มฟื้นฟูชีวิต (จุฬา) และกลุ่มเศรษฐกรรม (มธ.) 2515], หน้า 20;

ในท่ามกลางกระแสแห่งการเป็นกบฏต่อมหาวิทยาลัย และการเรียกร้องให้ต่อสู้ เพื่อสร้างชุมชนมหาวิทยาลัยใหม่อันพึงปรารถนาซึ่งเป็นกระแสรวมทั่ว ๆ ไป เราจะพบว่า ชุมชนของ “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” ได้ขานรับการเรียกร้องดังกล่าว การต่อสู้และการได้มาซึ่ง “องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” เป็นตัวอย่างหนึ่งของการต่อสู้ในกระแสดังกล่าว

สมธ. กับปัญหาการปกครองตนเองของนักศึกษา

ถ้าพิจารณาถึงลักษณะการปกครองตนเองของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พบว่า นักศึกษาได้ต่อสู้จนได้มาซึ่งการปกครองตนเองเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2491 ตามระเบียบการสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2491 ข้อที่น่าสังเกตก็คือรูปแบบของสโมสรตามระเบียบดังกล่าวเป็นรูปแบบของการผสมผสานการเมืองค์กรปกครองตนเองในรูปของสหภาพนักศึกษา (Student Union) กับชุมนุมกีฬาและการพักผ่อนต่าง ๆ (Clubs)⁸ สหภาพนักศึกษาทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการรักษาและส่งเสริมสิทธิและประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของนักศึกษาเช่นเดียวกับสหภาพแรงงาน สมาคมธุรกิจ และสมาคมอาชีพ ขณะที่ชุมนุมกิจกรรมทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมนักศึกษาด้านกีฬาและการพักผ่อนอื่น ๆ⁹ อันที่จริงแล้วองค์กรทั้งสองมีบทบาทของตนเองที่ชัดเจนและแยกจากกัน แต่ด้วยเหตุผลทางการเมืองเมื่อมหาวิทยาลัยยินยอมให้นำมาใช้จึงมีการผสมองค์กรทั้งสองเข้าด้วยกัน และให้อยู่ภายใต้ระเบียบอันเดียวกัน คือ ระเบียบการสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2491

อย่างไรก็ตามในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ขึ้นครองอำนาจและมีการกวาดล้างขบวนการนักศึกษาและปัญญาชนครั้งใหญ่ นั้น พบว่ารูปแบบการปกครองสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปจากเดิม กล่าวคือ ได้มีการยกเลิกองค์กรปกครองตนเองให้คงมี

⁸ วิทยากร เชียงกุล, *ฉันจึงมาหาความหมาย*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เม็ดทราย, 2521).

⁹ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะที่ ครั้งที่ 12/2505, “ข้อเสนอจัดรูปกิจกรรมมหาวิทยาลัยเสียใหม่”.

เฉพาะชุมนุมกิจกรรม ด้วยเหตุผลว่า องค์กรปกครองตนเองของนักศึกษาเป็นช่องทางให้เกิดการแทรกแซงทางการเมืองจากบุคคลภายนอกโดยเฉพาะจากคอมมิวนิสต์¹⁰ ด้วยเหตุนี้ข้อบังคับที่ได้แก้ไขใหม่ในช่วงทศวรรษ 2500 จึงเป็นรูปของสโมสรสำหรับกิจกรรมของชุมนุมโดยไม่มีองค์กรปกครองตนเอง ขณะเดียวกัน กิจกรรมดังกล่าวนี้ก็ยังคงถูกควบคุมโดยอาจารย์ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกสโมสรและกรรมการสโมสรด้วยตามข้อบังคับสโมสร (ตัดคำว่านักศึกษาออก) ปี 2502, 2507, 2509 และ 2510

ผลพวงจากการเมืองยุคเผด็จการที่สโมสรถูกเปลี่ยนแปลงให้คงมีบทบาทเฉพาะกิจกรรมด้านกีฬาและการพักผ่อนโดยไม่มีองค์กรปกครองตนเอง ทำให้ทิศทางด้านกิจกรรมของนักศึกษาถูกหันเหไปให้ความสนใจเฉพาะกิจกรรมเพื่อความบันเทิงเริงรมย์กีฬา ทศนาจร งานบอลล์ ส่วนกิจกรรมด้านการเมืองและสังคมจะค่อย ๆ หดหายไป ผลที่ตามมาก็คือการที่สังคมมหาวิทยาลัยก้าวเข้าสู่ยุค “สายลมแสงแดด” ที่มหาวิทยาลัยดำรงอยู่ประดุจ “หอคอยงาช้าง” อย่างไรก็ตามในปลายทศวรรษ 2500 นั้นเอง ขบวนการนักศึกษาและปัญญาชนเริ่มฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่ง เสียงเรียกร้องขออำนาจการปกครองตนเองจากนักศึกษาจะเริ่มส่งสัญญาณดังขึ้นเป็นระยะ ๆ เริ่มต้นจากปี 2509 ในการสัมมนา “ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ” นายนิรันดร์ ประดิษฐ์กุล นักศึกษาจากคณะนิติศาสตร์ ได้ลุกขึ้นเสนอต่อประธานการสัมมนาคือ ดร. ป่วย อิงภากรณ์¹¹ ว่า ในประเด็นที่มีการเสนอให้นักศึกษามีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันโดยมีสมาคมหรือสโมสรของมหาวิทยาลัยนั้น ข้อเท็จจริงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตำแหน่งนายกสโมสรซึ่งควรจะเป็นนักศึกษากลับเป็นอาจารย์ที่ถูกเลือกให้มาดำรงตำแหน่ง จึงขอร้องเรียนผ่านอาจารย์ป่วยเพื่อให้มหาวิทยาลัยมีสโมสรที่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์เสียที ดร. ป่วยได้ตอบประเด็นนี้ว่า ท่านได้ศึกษานานแล้วว่า การควบคุมมหาวิทยาลัยควรจะดำเนินการโดยนักศึกษา แต่ก็ยังคิดไม่ออกว่าจะหาวิธีใดที่จะเกลี้ยกล่อมท่านผู้ใหญ่ต่าง ๆ ให้นักศึกษาได้ปกครองตนเองได้ ข้อแก้ตัวที่สำคัญคือ เท่าที่เคยเป็นมา “การปกครองตนเอง” ทำให้คอมมิวนิสต์เข้าแทรกซึมเกิดความระส่ำระสาย

¹⁰ เฟิงอ้าง.

¹¹ สำนักกลางนักเรียนคริสเตียน, อ้างแล้ว, หน้า 48 (20).

อีกข้อที่ถกเถียงกันก็คือ ถ้าบ้านเมืองเกิดขัดแย้งกับฝ่ายปกครอง นักศึกษามักเป็นผู้ออกหน้าในการเดินขบวน เมื่อตำรวจที่มารักษาการณ์เกิดจับเข้าคนสองคนก็ต้องเกิดเลือดตกยางออก ซึ่งเป็นเรื่องน่าหนักใจ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ได้เขียนบทความเรื่อง “ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”¹² (2509) กล่าวถึงข้อเรียกร้องของนักศึกษาให้ตำแหน่งกรรมการสโมสรเป็นนักศึกษาแทนอาจารย์ เพื่อว่ากิจกรรมของนักศึกษาจะได้ดำเนินไปได้อย่างเสรี สะดวกรวดเร็ว และสามารถประสานงานกับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ (ซึ่งมีนักศึกษาเป็นผู้ดำเนินกิจการเอง) ได้ง่ายเข้า อย่างไรก็ตามแม้จะเห็นด้วยกับหลักการนี้ก็ตาม ผู้เขียนก็ได้ติติงในทางปฏิบัติว่า นักศึกษาเองก็ขาดความรับผิดชอบ เห็นได้จากการเลือกตั้งกรรมการในระดับชุมนุมมีการโกงการเลือกตั้ง มีการคอร์รัปชันในการใช้เงิน และการเลือกบุคคลโดยความรักพวกพ้องมากกว่าการคำนึงถึงคุณสมบัติที่เหมาะสม

อย่างไรก็ดีในประเด็นนี้เราจะพบว่ามหาวิทยาลัยได้พยายามผ่อนปรนตามข้อเรียกร้องของนักศึกษาอยู่บ้าง ประกอบกับในช่วงปี 2511 ผู้บริหารมหาวิทยาลัยเองก็พบว่า การที่อาจารย์ดำรงตำแหน่งนายกสโมสรเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เพราะรู้สึกผิดแตกต่างจากสถาบันอื่น ๆ ในการประชุมระหว่างสถาบันอุดมศึกษา นอกจากนี้ยังทำให้นักศึกษาธรรมศาสตร์รู้สึกว่าคุณเองไม่มีเกียรติเท่าเทียมกับนักศึกษาที่อื่น ๆ ไม่สมควรให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ ผู้บริหารมีความเห็นว่า นักศึกษาที่เป็นผู้ที่เติบโตพอสมควรที่จะฝึกหัดให้รู้จักรับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ของสโมสรได้แล้ว จึงสมควรแก้ไขข้อบังคับว่าด้วยสโมสร เพื่อให้ให้นักศึกษาเป็นนายกสโมสรและรับผิดชอบต่อสโมสรมากขึ้น แต่ยังคงตำแหน่งที่ปรึกษาเป็นอาจารย์หรือข้าราชการซึ่งอธิการบดีแต่งตั้งคอยให้คำแนะนำและควบคุมอยู่¹³ ดังนั้นการออกข้อบังคับสโมสรฯ ฉบับใหม่ในปี 2511 จึงได้มีการนำเอาระบบการเลือกตั้งตัวแทนนักศึกษาเข้ามาใช้ในการเลือกตั้งกรรมการสโมสรทุกตำแหน่งรวมทั้งตำแหน่งนายกสโมสรด้วย

¹² รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ “ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับนิสิตนักศึกษา* ฉบับที่ 2 (กันยายน 2509).

¹³ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 1/2511 (1 ก.พ. 2511), “เรื่องแก้ไขข้อบังคับว่าด้วยสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2510”

ข้อที่น่าพิจารณาในประเด็นเรื่องการแก้ไขข้อบังคับสโมสรในปี 2511 นี้คือ ความเห็นพ้องกันในระดับหนึ่งของฝ่ายผู้บริหารมหาวิทยาลัยและนักศึกษา ในฝ่ายของผู้บริหารเป็นไปได้ว่านอกจากจะมองเห็นความไม่เหมาะสมของการใช้อาจารย์เป็นนายกสโมสรแล้ว ยังอาจเกิดจากความมั่นใจในการปกครองนักศึกษาให้อยู่ในความสงบมาได้นานร่วมทศวรรษ นักศึกษาโดยทั่วไปไม่มีใครให้ความสนใจต่อบัญหาของบ้านเมืองดังแต่ก่อนผู้บริหารจึงเริ่มคืบหน้าทางบางอย่างให้นักศึกษารับผิดชอบแต่ก็ยังคงสิทธิ์ในการแนะนำและควบคุมอยู่ ในส่วนของนักศึกษา ข้อเรียกร้องยังขาดความชัดเจนในเรื่องเกี่ยวกับการให้มืองค์กรปกครองตนเอง ข้อบังคับใหม่จึงมิได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก กล่าวคือ เป็นการเลือกตั้งสำหรับองค์กรบริหารของนักศึกษาในระดับชุมนุมกิจกรรม (Clubs) ไม่ใช่เรื่ององค์กรปกครองตนเอง ขณะเดียวกัน การเลือกตั้งที่เกิดขึ้นก็ยังคงเป็นการเลือกตั้งทางอ้อมและหลายชั้น กล่าวคือ ตำแหน่งกรรมการสโมสรเป็นการเลือกตั้งภายในคณะแต่ละคณะ จากนั้นกรรมการสโมสรทั้งหมดจึงมาประชุมตั้งกันขึ้นเป็น นายกสโมสร อุปนายก เหนรัญญิกและเลขาธิการ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการเลือกตั้งที่ไม่ยุติธรรม เช่น มีการ "ยั่วเสียง" สมยอมกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นครั้งนี้จึงยังไม่สอดคล้องกับความต้องการใหม่ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่นักศึกษา

การแสวงหารูปแบบการปกครองใหม่ : กรณีตัวอย่างจากคณะเศรษฐศาสตร์

ถ้าพิจารณาภาพของการเมืองภายนอกมหาวิทยาลัยในช่วงต้นทศวรรษ 2510 จะพบว่าเป็นบรรยากาศของการเรียกร้องต้องการรัฐธรรมนูญ ในแง่หนึ่งเป็นช่วงที่สังคมเริ่มตั้งความหวังว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยจะได้เริ่มต้นขึ้นใหม่ในไม่ช้า ทั้งนี้จากการที่มีข่าวว่าการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ใกล้จะสำเร็จและจะนำออกใช้ได้ในอนาคตอันไม่ไกลนัก บรรยากาศดังกล่าวนี้เองที่ได้จุดความหวังใหม่ ๆ ให้กับนักศึกษาให้คาดหวังว่าบ้านเมืองจะเป็นประชาธิปไตย และสิทธิเสรีภาพที่จะแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์จะได้รับการค้ำประกัน ระบอบประชาธิปไตยเป็นอุดมคติของนักศึกษาและปัญญาชนว่าเป็นสิ่งที่ไม่ไกลเกินฝันและเชื่อมั่นว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาของประเทศได้ ในบรรยากาศเช่นนี้เองที่สังคมมหาวิทยาลัยได้เกิดการเรียกร้องรูปแบบการปกครองภายในที่

สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยที่จะเกิดขึ้น ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเรียกร้องของนักศึกษาที่จะให้มีการปกครองตนเองได้เริ่มจุดประกายขึ้น “คณะเศรษฐศาสตร์” เป็นชุมชนแรกสุดในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ตอบรับข้อเรียกร้องต้องการของนักศึกษา และเริ่มจัดรูปแบบการปกครองในระดับคณะของตนเองขึ้นเป็นตัวอย่างก่อนเป็นคณะแรก¹⁴

ปัญหาที่น่าสงสัยคือ ทำไมการจัดรูปแบบการปกครองของนักศึกษาใหม่จึงเริ่มต้นที่คณะเศรษฐศาสตร์ คำตอบของเรื่องนี้คงอยู่ที่การทำความเข้าใจกับสภาพการปกครองของคณะเศรษฐศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว ในประการแรกขณะนั้นเป็นช่วงที่ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ (2507-2515) จากการที่อาจารย์ป๋วยเป็นผู้ที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตย อุดมการณ์ดังกล่าวจึงได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากท่าน ด้วยเหตุนี้การก่อตัวของกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคมภายในคณะเศรษฐศาสตร์โดยนักศึกษา เช่น กลุ่มเศรษฐธรรมในปี 2508 และกลุ่มไอเซคในปี 2510 ตลอดจนถึงการเคลื่อนไหวที่จะให้มีการปกครองตนเองภายในคณะเศรษฐศาสตร์จึงได้รับการยอมรับและสนับสนุนด้วยดี¹⁵ ขณะเดียวกัน ถ้าพิจารณาถึงคุณภาพของนักศึกษาก็พบว่าเศรษฐศาสตร์ในยุคที่อาจารย์ป๋วยเป็นคณบดี เกียรติยศชื่อเสียงของท่านในฐานะที่เป็นนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำและมีอุดมการณ์อันมั่นคงได้ดึงดูดเอานักศึกษาที่เป็นระดับหัวกะทิในแง่คุณภาพทางการศึกษาและมีจิตสำนึกต่อสังคมเข้ามาศึกษาในคณะเศรษฐศาสตร์¹⁶ ซึ่งมีผลทำให้บทบาทการต่อสู้ของนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างเด่นชัดและมีเอกภาพ ดังเราจะเห็นได้ โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาประเด็นการเรียกร้องการปกครองตนเองให้แก่ศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมา

14 เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, “ธรรมศาสตร์กับ 14 ตุลาคม ความทรงจำของผู้รู้เห็น,” ใน *ธรรมศาสตร์ 50 ปี* (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี แห่งการสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, มิถุนายน 2527).

15 ประสงค์ บุญพิบูลย์พงษ์, “กลุ่มเศรษฐธรรม,” และ ชโนทัย สุขทิศ, “ไอเซคมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,” ใน *อนุสรณ์เศรษฐศาสตร์ 2513; มหาวิทยาลัย ฉบับยังทอง*, 27 ก.ค. 2515; และสัมภาษณ์กลุ่มเศรษฐธรรม, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 18 มิถุนายน 2528.

16 สัมภาษณ์ อาจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, อ่างแล้ว.

จุดเริ่มต้นของการปกครองตนเองของคณะเศรษฐศาสตร์ได้เริ่มขึ้นในปี 2508 ในสมัยที่อาจารย์ชัย กาญจนาคม และอาจารย์วิโรจน์ โอสธานุเคราะห์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาของคณะฯ โดยสนับสนุนให้มีการเลือกตั้งผู้แทนนักศึกษาชั้นทุกชั้นปี ๆ ละ 5 คน เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการติดต่อประสานงานกับอาจารย์และเสนอความคิดเห็นตลอดจนสะท้อนความต้องการของนักศึกษาไปสู่ผู้บริหาร¹⁷ จากนั้นได้มีการมอบหมายให้นักศึกษาเป็นผู้ร่างระเบียบ “ธรรมนูญการปกครองตนเอง” ซึ่งได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการในฐานะ “แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกิจกรรมของนักศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2511”¹⁸ ธรรมนูญดังกล่าวได้กำหนดกิจกรรมของนักศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ว่ามีจุดมุ่งหมายถึงการสมาคมเพื่อความสัมพันธ์และเพื่อการแลกเปลี่ยนทัศนคติทางวิชาการของนักศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์กับนักศึกษา คณะอื่น ๆ โดยการจัดกิจกรรมทางวิชาการ การแข่งขันกีฬา การบันเทิง และงานรื่นเริงอื่น ๆ กิจกรรมการกุศล การจัดตั้งชุมนุมต่าง ๆ การเลือกตั้งผู้แทนนักศึกษา และการวางระเบียบเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของนักศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ ภายใต้ขอบเขตข้อบังคับว่าด้วยวินัยนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ธรรมนูญฉบับนี้ได้แบ่งการปกครองเป็น 2 ส่วนคือ “คณะผู้แทนนักศึกษา” หรือ “ผู้แทนปี” ประกอบด้วยผู้แทนนักศึกษาที่มาจาก การเลือกตั้งโดยตรงชั้นปีละ 5 คน รวมถึงกรรมการสโมสรของคณะอีก 2 คน ประธานเชียร์ของคณะอีก 1 คน รวมกันขึ้นเป็น “สภาผู้แทนนักศึกษา” มีประธานสภาเป็นผู้รับผิดชอบ อีกส่วนหนึ่งเรียกว่า “คณะกรรมการนักศึกษา” มี “ประธานกรรมการนักศึกษา” หรือ “ประธานนักศึกษา” เป็นผู้รับผิดชอบและมีกรรมการซึ่งเลือกตั้งมาจากผู้แทนนักศึกษา

การปกครองที่เริ่มจัดขึ้นโดยคณะเศรษฐศาสตร์เป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในแง่ที่มีสภาและองค์กรบริหารซึ่งมาจากการเลือกตั้งให้ทำหน้าที่ในลักษณะที่เป็นตัวแทนเสียงส่วนใหญ่ของนักศึกษา และให้มีการใช้อำนาจที่แบ่งแยกและตรวจสอบกันได้ กล่าวคือ สภาผู้แทนนักศึกษามีอำนาจและหน้าที่ควบคุม

¹⁷ บุญเกิด งอกคำ, *ธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งความหวัง ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คนดีที่โลกต้องการ* (กรุงเทพฯ : หจก. วิจิตรศิลป์การพิมพ์, 2526), หน้า 110.

¹⁸ เพิ่งอ้าง.

การดำเนินงานของคณะกรรมการนักศึกษาพิจารณาปัญหาซึ่งที่ประชุมกรรมการนักศึกษา
 ไม่อาจตกลงกันได้ ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการปกครองและกิจกรรมนักศึกษา ให้คำปรึกษา
 และรับทราบผลงานของกรรมการสโมสรที่ปฏิบัติ ส่วนอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ
 นักศึกษานั้นระบุว่าปฏิบัติภารกิจในฐานะตัวแทนนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ ดำเนินการ
 เลือกตั้งกรรมการชุมนุมต่าง ๆ ของสโมสรมหาวิทยาลัย กรรมการสโมสร ประธานเชียร์
 คณะ ทั้งนี้ให้สอดคล้องกับข้อบังคับมหาวิทยาลัยว่าด้วยสโมสร พิจารณาจัดสรรงบประมาณ
 ให้แก่ชุมนุมต่าง ๆ ของสโมสร และกลุ่มต่าง ๆ ภายในคณะ พิจารณาอนุมัติในการจัด
 ทำกิจกรรมตามที่ได้ระบุไว้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือจะเป็นการฝึกหัดนักศึกษาให้ปกครอง
 ตนเองในระบอบประชาธิปไตย¹⁹

“แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกิจกรรมของนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ พ.ศ. 2511”
 ซึ่งออกมาภายหลังจากที่มหาวิทยาลัยออก “ข้อบังคับสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรม-
 ศาสตร์ พ.ศ. 2511” ได้ทำให้เกิดตัวอย่างที่เห็นชัดว่า การปกครองตนเองของนักศึกษา
 สามารถกระทำได้โดยมีรูปธรรมที่เห็นชัดว่ามีอำนาจและหน้าที่แตกต่างไปจากรูปการปก-
 ครองในระบบสโมสร ขณะเดียวกันสิ่งที่น่าสังเกตก็คือ จากเงื่อนไขของข้อบังคับสโมสร
 ใหม่ที่ระบุว่าให้แต่ละคณะจัดการเลือกตั้งภายในคณะเพื่อเลือกตัวแทนคณะเข้าเป็นกรรม
 การสโมสรและกรรมการชุมนุม ก็ทำให้คณะเศรษฐศาสตร์เป็นคณะแรกที่มีตัวแทน
 สโมสรที่มาจากการเลือกตั้งในองค์กรปกครองระดับคณะ ซึ่งจะเข้าไปตรวจสอบการทํางาน
 ของสโมสร ขณะเดียวกันก็จะเข้าไปมีบทบาทที่สำคัญในการผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลง
 สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สมธ.) ให้เป็นองค์การนักศึกษามหา
 วิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.)

ในแง่หนึ่งการปกครองตนเองของคณะเศรษฐศาสตร์ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง
 ในการก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกันและกัน เสียงของนักศึกษาเริ่มเป็นที่ยอมรับ
 ของผู้บริหารมหาวิทยาลัยอย่างจริงจัง สมาชิกแทนนักศึกษาได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ
 ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ เช่นการจัดการกับผู้ทุจริตทั้งในระดับคณะและมหา
 วิทยาลัย เช่นในกรณีประธานชุมนุมพุทธศาสตร์ สมธ. ปี 2513 ถูกฟ้องร้องเกี่ยวกับ

¹⁹ สัมภาษณ์ อาจารย์เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง วันที่ 30 มกราคม 2528 ที่สถาบันไทยคดี.

กรณีทุจริตในการจัดพิมพ์หนังสือสอดใส่ กรณีนักศึกษาเศรษฐศาสตร์แอบอ้างชื่อคณะ
ไปหาค่าโฆษณาจัดพิมพ์หนังสือเชียร์²⁰ ด้วยเหตุนี้รูปแบบการปกครองตนเองของคณะ
เศรษฐศาสตร์จึงเป็นแบบอย่างที่ได้แพร่หลายไปยังคณะต่าง ๆ อีกหลายคณะและขณะ
เดียวกันก็เป็นแบบอย่างสำหรับ อมช. ที่จะได้ก่อตั้งขึ้นใหม่ด้วย

การเคลื่อนไหวเพื่อล้มเลิก สมช.

แม้ว่าข้อบังคับ สมช. ปี 2511 จะเริ่มมีการผ่อนคลายด้วยการให้นักศึกษามี
โอกาสเข้าไปบริหารงานได้ด้วยตนเองเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม แต่ก็ยังไม่สอดคล้องกับความ
ต้องการใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่นักศึกษา ที่สำคัญก็คือต้องการมีกิจกรรมที่หลากหลายและ
การปกครองตนเอง ขณะเดียวกัน การดำเนินงานของ สมช. กลับเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิด
ความไม่พอใจให้นักศึกษา ซึ่งมีการรวมตัวกันทั้งในระดับคณะ รวมถึงกลุ่มอิสระซึ่งเติบโต
ขึ้นในช่วงนี้ นักศึกษากลุ่มต่าง ๆ เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของ สมช. อย่าง
จริงจัง โดยเฉพาะปัญหาการทุจริตใน สมช. ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี และเมื่อถึงปี
2515 ความขัดแย้งทางการเมืองภายนอกซึ่งเริ่มชัดเจนและรุนแรงก็จะเข้ามาแทรกแซง
ภายในมหาวิทยาลัย และทำให้ สมช. เริ่มต้นความขัดแย้งกับนักศึกษาอื่น ๆ ที่แหลมคม
ดุเดือดขึ้นตามมา

ข้อบกพร่องในการดำเนินงานของ สมช. เป็นปัญหาที่ถูกนำมาวิพากษ์วิจารณ์
อย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ นับแต่ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา องค์กมนักศึกษาและกลุ่ม
อิสระที่รวมตัวกันอย่างเข้มแข็งและมีการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ได้หยิบยก
ปัญหาของ สมช. ขึ้นมาพิจารณา ประเด็นที่รุนแรงที่สุดคือ ปัญหาการทุจริตในการ
บริหาร สมช. กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ประเด็นเรื่องจริยธรรม เวทีของการวิพากษ์วิจารณ์
คือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ภายในมหาวิทยาลัยเป็นการเปิดเผยให้ทั้งนักศึกษาและบุคคลภายนอกได้
รับรู้ปัญหาเหล่านี้ มีกรณี^๕ อื้อฉาวเกิดขึ้นติดต่อกันทุกปี นับตั้งแต่กรณีหนังสือใส่ปี 2513,
กรณีการเดินทางไปต่างประเทศของนายก สมช. 2514, และกรณีการบริหารงานของ
สมช. 2515 อันเป็นปีสุดท้ายของระบบ สมช. การวิพากษ์วิจารณ์ที่มีติดกันถึง 3 ปี ได้
ส่งผลลดความเชื่อมั่นศรัทธาต่อระบบการทำงานของ สมช. และเปิดทางให้รูปแบบใหม่ ๆ

²⁰ บุญเกิด งอกคำ, อ้างแล้ว, หน้า 112,

ก้าวเข้ามาทำหน้าที่แทนในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม กระบวนการถดถอยของ สมธ. เป็นเงื่อนไขสำคัญขององค์กรบริหารงานนักศึกษาแบบใหม่ จึงสมควรพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ของ สมธ. โดยละเอียด

กรณีหนังสือยึดใสบปี 2513

กรณีนี้เกิดจากการทุจริตในการจัดทำหนังสือที่ระลึกในงานทอดกฐิน ของชุมนุมพุทธศาสตร์และประเพณี 2513²¹ ซึ่งมีนายภาณุมาศ บุณนาศ เป็นประธานชุมนุม และนายพัลลภ ไทยอารีเป็นบรรณากร กล่าวคือได้มีการออกหนังสือออกเป็น 2 เล่ม เล่มแรกเป็นเล่มที่ทำออกแจกจ่าย ส่วนอีกเล่มหนึ่งมีรูปเล่มเหมือนเล่มแรกแต่มีโฆษณาของบริษัท ห้างร้าน เป็นเล่มที่นำไปให้เฉพาะผู้เสียค่าโฆษณา ปรากฏว่าได้มีนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ 3 คน ทำเรื่องรวบรวมเรียนถึงกรณีดังกล่าวไปยังศาสตราจารย์ ดร. อดุล วิเชียรเจริญ ประธานกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาในปี 2514²² อย่างไรก็ตามปรากฏว่าการพิจารณาเรื่องนี้ได้ดำเนินไปอย่างล่าช้า หนังสือลอม/วงซึ่งจัดทำโดยนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ มีนายสำเร็จ คำพะอู เป็นบรรณาธิการ ได้ดำเนินการด้วยการลงบทความกระตุ้นให้สมธ. ทำการเร่งรัดการพิจารณาคดีนี้ต่อมหาวิทยาลัย ลอม/วง ฉบับเราสู้ 2515 คอลัมน์นิสิตนักศึกษาโดย ขอบเขต บุญวาปี เขียนบทความชื่อ "สิ่งที่สมธ. ไม่ควรนิ่งเฉย" กล่าวถึงกรณีนี้ออวในชุมนุมพุทธศาสตร์ว่าได้มีการซักถามนายกสมธ. ปี 2514 คือ นายอมรินทร์ พัฒนศิริ ในวันมอบตำแหน่งประธานกรรมการ นักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ถึงความคืบหน้าในการสอบสวนคดี ปรากฏว่านายก สมธ. ไม่ได้ให้ความกระจ่าง กล่าวแต่เพียงว่าทางมหาวิทยาลัยได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบสวนกรรมการชุมนุมพุทธศาสตร์แล้ว บทความยังได้วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาของ สมธ. อย่างเผ็ดร้อนโดยกล่าวว่า

การที่ทางมหาวิทยาลัยได้ตั้งกรรมการขึ้นสอบสวนกรรมการบริหารชุมนุมพุทธศาสตร์และประเพณีนี้ ได้ส่งผลสะท้อนต่อสภาพสังคมในปัจจุบันหลายต่อหลายอย่าง กล่าวคือ ขณะที่สังคมภายนอกมหาวิทยาลัยได้มีการกล่าวถึงการคอร์รัปชัน การเบียดบังผลประโยชน์ของประชาชนในหน้ากระ-

²¹ มหาวิทยาลัย ฉบับวันที่ 7 สิงหาคม 2515; และ รายงานการประชุมคณะที่ ครั้งที่ 30/2515, วันที่ 22 พฤศจิกายน 2515, วาระที่ 2 เรื่องการสอบสวนกรณีนักศึกษาจัดทำหนังสือพุทธศาสตร์.

²² เพิ่งอ้าง,

ดาชหนังสือพิมพ์ ในวงสนทนา สังคมภายในมหาวิทยาลัยก็มีเรื่องคอร์รัปชั่น เรื่องเบียดบังผลประโยชน์ของนักศึกษาเช่นเดียวกัน ขณะที่ได้มีการสอบสวน ผู้ที่ถูกสงสัยว่าจะเป็นผู้คอร์รัปชั่น หรือผู้เขมือบผลประโยชน์ของประชาชน การสอบสวนนั้น ๆ ก็มักจะไม่ได้ให้ความกระจ่างต่อประชาชนเท่าใดนัก การสอบสวนเป็นไปด้วยความล่าช้า และแนวทางการสอบสวนก็มุ่งจะรักษาผลประโยชน์ของผู้ถูกสอบสวนเสียมากกว่าจะมุ่งรักษาผลประโยชน์ของประชาชน ในกรณีเดียวกันนี้สังคมภายในมหาวิทยาลัยก็เช่นเดียวกัน²³

นอกจากบทบาทความดังกล่าวก็นำได้กระตุ้นให้นายก สมธ. คนใหม่ คือ นาย สัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์ และกรรมการสโมสร ซึ่งจะรับมอบงานจากกรรมการ สมธ. ชุดแรกให้ตระหนักในเรื่องนี้อย่างยิ่งและให้แสดงความจริงให้นักศึกษาทราบ โดยไม่ถือเอาความช่วยเหลือที่เคยได้รับจากอดีตกรรมการบริหารชุมนุมพุทธศาสตร์ฯ จนกระทั่งได้รับเลือกให้เป็นนายก สมธ. มาเป็นสิ่งที่ขัดขวางการปฏิบัติงานเพื่อรักษาผลประโยชน์ของนักศึกษา หลังจากบทบาทความดังกล่าวถูกตีพิมพ์เผยแพร่ นายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์ นายก สมธ. ก็ได้ชี้แจงกับหนังสือพิมพ์ มหาวิทยาลัย ฉบับวันที่ 7 สิงหาคม ชี้แจงว่าไม่ได้ตั้งใจนอนใจตามที่หนังสือลอมฟางว่า ความจริงได้มอบหมายให้นายธนา ดำรงมณี กรรมการ สมธ. จากคณะเศรษฐศาสตร์เป็นผู้ติดตามเรื่อง หนังสือลอมฟางฉบับฟ้าใหม่ 2515 จึงได้ติดต่อสอบถามจากนายธนา ซึ่งได้ชี้แจงแสดงความอ่อนอกอ่อนใจว่า อาจารย์ผู้ได้รับแต่งตั้งให้สอบสวนได้สอบไปแล้วผลก็ไม่กระจ่าง จนมหาวิทยาลัยให้สอบสวนใหม่อีกครั้งหนึ่ง และยังไม่มีความหวังว่าจะแล้วเสร็จ²⁴ อย่างไรก็ตาม กรณีนี้ในที่สุดได้ปรากฏหลักฐานในรายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 6/2515 วันที่ 21 ธันวาคม 2515 ว่า กรณีการสอบสวนนักศึกษาจัดทำหนังสือชุมนุมพุทธศาสตร์ฯ นั้น อธิการบดีได้ตั้งกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริง ได้ความว่า นายภาณุมาศได้กระทำผิดวินัยร้ายแรง ควรลงโทษห้ามเข้าสอบไล่ภายในกำหนดไม่เกิน 1 ปี ส่วนนายพัลลภนั้นการสอบสวนไม่ได้ความชัดว่ามีส่วนเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เมื่อคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาได้พิจารณาเรื่องนี้ กรรมการส่วนมากมีความเห็นว่าผู้ถูกกล่าวหากระทำผิดจริงก็ควรได้รับ

²³ ขอบเขต บุญวาทย์, “สิ่งที่ สมธ. ไม่ควรนิ่งเฉย,” ลอมฟาง ฉบับที่ 2515.

²⁴ ลอมฟาง ฉบับฟ้าใหม่ 2515.

โทษสถานหนัก กว่าที่คณะกรรมการสอบสวนเสนอ เพราะเป็นการกระทำที่เสื่อมเสีย ชื่อเสียงของมหาวิทยาลัย ซึ่งผิวดินัยนักศึกษาอย่างร้ายแรงควรได้รับโทษสถานหนัก โดยเสนอสภามหาวิทยาลัยส่งลบบชื่อออกจากทะเบียน และที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยมีมติให้ลบบชื่อนายภาณุมาศ บุนนาค ส่วนนายพัลลภ ไทยอารี ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องจึงไม่มีความผิด²⁵

กรณีนายก สมธ. เดินทางไปต่างประเทศ 2514

กรณีข้อกล่าวหาของกรรมการ สมธ. เกิดขึ้นอีกในปี 2514 จากกรณีการเดินทางไปประเทศญี่ปุ่นของนายก สมธ. คือ นายอัมรินทร์ พัฒนศิริ นายอมรินทร์ได้เดินทางไปประชุมกับ International Student Association of Japan ในหัวข้อเรื่อง Respect for Humanity ก่อนไปประชุม นายอมรินทร์แถลงแก่นักศึกษาว่า เขาเดินทางไปด้วยทุนส่วนตัวในฐานะของนักศึกษาคนหนึ่ง จะไม่ใช่ตำแหน่งนายก สมธ. เพื่อประโยชน์ส่วนตัวใด ๆ เลย²⁶ กรณีนี้ก็ได้ออกให้เกิดข้อสงสัยโดยทั่วไปด้วยปรากฏว่านักศึกษากลุ่มสภาน้ำโดมได้ตีพิมพ์บทความใน*สวารสภาน้ำโดม*²⁷ โจมตีนายอัมรินทร์ว่าได้ใช้ตำแหน่งนายก สมธ. ขอความอุปการะทางการเงินจากบุคคลและกลุ่มบุคคล และได้กีดกันสิทธิของนักศึกษาอื่น ๆ ในการไปญี่ปุ่น ขณะเดียวกัน สภาน้ำโดมก็เรียกร้องให้กรรมการ สมธ. พิจารณารณินให้กระจ่างเพื่อแถลงแก่นักศึกษาซึ่งส่งผลให้นายอัมรินทร์ยื่นใบลาออกจากตำแหน่ง

กรณีการบริหารงานของกรรมการ สมธ. 2515

ความขัดแย้งอย่างรุนแรงกรณี สมธ. ได้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปี 2515 อันเป็นปีสุดท้ายของการบริหารงานสโมสรนักศึกษา เริ่มต้นตั้งแต่ปัญหาการเลือกตั้งนายก สมธ. ซึ่งเป็นการชิงตำแหน่งกันระหว่างนายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์ จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์กับนายยุทธพงศ์ ภูริสัมบรรณ²⁸ จากคณะเศรษฐศาสตร์ การเลือกตั้งครั้งนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมากว่าเป็นการเลือกตั้งที่มีความขัดแย้งและเล่นพรรคเล่น

25 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมสภามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 6/2515.

26 มหาวิทยาลัย, 6 กันยายน 2514.

27 เฟื่องอ้าง; และบุญเกิด งอกคำ, อ้างแล้ว, หน้า 129.

28 เจ้าชองนามปากกา ระวี โดมพระจันทร์.

พวกอย่างมาก ต้องใช้เวลานับคะแนนเกือบก่อนวันจิ้งจู้ผล นอกจากนี้ยังมีกรกล่าวหา กันว่ามีบุคคลหลายฝ่ายทั้งภายในและภายนอกเข้ามาบงการการเลือกตั้ง ซึ่งผลของการเลือกตั้ง นายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์ ได้เป็นนายก สมช.²⁹

เมื่อคณะกรรมการ สมช. ชุดใหม่เข้าทำงานก็มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานต่าง ๆ ของ สมช. ตามมาอย่างต่อเนื่อง นักศึกษากลุ่มอิสระต่าง ๆ ลงบทความเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้จ่ายของ สมช. ที่เต็มไปด้วยความฟุ่มเฟือยและไร้สาระ และเสนอความคิดเห็นที่ขัดแย้งอย่างรุนแรงด้วยการออกหนังสือพิมพ์รายสะดวกชื่อ *เสียงนักศึกษา*³⁰ ของนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ ในคอลัมน์ “รอบรั้วมหาวิทยาลัย” โดย “ประโคนปัก” วิจารณ์การดำเนินงานของ สมช. ว่า (สมช.) ทำเหมือนไม่มีโครงการในการทำงาน งบประมาณ สมช. ในปี 2515 จำนวน 450,000 บาท ถูกใช้หมดในภาคการศึกษาเดียว ได้มีนักศึกษาร้องเรียนมาจึงขอให้นายก สมช. ชี้แจงรายละเอียดของการใช้เงิน ซึ่งในกรณีนี้ นายสัมพันธ์ ได้ทำหนังสือในนามนายก สมช. ถึงอาจารย์ฝ่ายปกครองคณะ³¹ ขอให้ตัดเดือนผู้เขียนหนังสือดังกล่าวว่าเป็นการเขียนโดยบิดเบือนข้อเท็จจริง ถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทสโมสรอย่างร้ายแรง และชี้แจงว่ารายละเอียดของการใช้จ่ายของสโมสรนั้นได้ตีตีประกาศให้รู้โดยทั่วกันมานานแล้ว ซึ่งผู้เขียนสามารถหาอ่านได้ จึงเรียกร้องให้มีการสอบสวนเพื่อความเป็นธรรมและชื่อเสียงของสโมสรอีกด้วย

ในปีเดียวกันนี้กลุ่มผู้หญิง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้ออกหนังสือชื่อ *เล็บตีพิมพ์บทความเรื่อง “เขาโกงนักศึกษา”* โดย ทับทิม³² กล่าวว่า เงินค่ากิจกรรมปีละ 50 บาทที่นักศึกษาทุกคนต้องเสียให้มหาวิทยาลัยนั้นไม่มีใครสนใจติดตามเลยว่าถูกนำไปใช้อย่างเหลวไหลอย่างไรบ้าง งบประมาณชุมนุมและงบประมาณกลางของ สมช. มีจำนวนทั้งสิ้น 391,237.50 บาท 80% ของเงินจำนวนนี้คือ 309,527.50 บาท ถูกใช้ไปในด้านกีฬาและการเชียร์ แต่ชุมนุมด้านวิชาการทุกชุมนุมรวมกันได้ไม่ถึง 10%

²⁹ บุญเกิด งอกคำ, อ้างแล้ว, หน้า 129-130.

³⁰ เฟื่องอ้าง, หน้า 139-140.

³¹ เฟื่องอ้าง, หน้าเดียวกัน.

³² ทับทิม, “เขาโกงนักศึกษา,” *เล็บ* (กลุ่มผู้หญิง มธ. 2515), หน้า 18-19.

ในบรรดาชุมนุมทั้งหมด 25 ชุมนุม แบ่งเป็นชุมนุมกีฬาถึง 17 ชุมนุม และเชียร์อีก 1 ชุมนุม ชุมนุมเชียร์เป็นชุมนุมที่เหลวไหลและไร้สาระที่สุด กลับได้งบประมาณมากที่สุดคือ 27,050.00 บาท คิดเป็นเกือบ 10% ของงบทั้งหมด

การวิจารณ์การทำงานของ สมธ. ในเรื่องการบริหารเงินนี้ไม่ใช่การกล่าวหากันอย่างเลื่อนลอย มีข้อเท็จจริงที่สามารถยืนยันได้ว่า สมธ. มีข้อบกพร่องจริงทั้งนี้จากการที่โครงสร้างของ สมธ. ไม่มีองค์กรที่ทำหน้าที่ในการตรวจสอบการทำงานของฝ่ายบริหาร เฉพาะอย่างยิ่งในปี 2515 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของ สมธ. นั้น ปรากฏหลักฐานในรายงานการตรวจสอบบัญชีการใช้จ่ายของ สมธ.³³ เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2516 ผลปรากฏว่ามีชุมนุมที่ส่งใบสำคัญจ่ายเงินครบเพียง 5 ชุมนุม คือ ชุมนุมพุทธศาสตร์และประเพณี ชุมนุมนาฏศิลป์และการละคอน ชุมนุมมยุโศ และชุมนุมแพะกาย ส่วนอีก 21 ชุมนุมที่เหลือไม่มีใบสำคัญให้ตรวจสอบ ตัวเลขยอดเงินตามใบเบิกของ สมธ. มีจำนวนรวมถึง 280,841 บาท ขณะที่ใบสำคัญของ 5 ชุมนุมมีรวมกันเท่ากับ 81,592 บาท แสดงให้เห็นถึงการใช้จ่ายเงินอย่างค่อนข้างหละหลวม เพราะจนกระทั่งมี อมธ. แล้วก็ยังไม่สามารถส่งใบสำคัญที่เหลือได้ เจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยได้มีบันทึกรายงานว่าได้พยายามติดต่อกับนายก สมธ. คนก่อนคือ นายสัมพันธ์ เพื่อขอทราบเหตุผล ก็ได้คำตอบเพียงว่าทางชุมนุมกำลังพยายามรวบรวมหลักฐานอยู่³⁴

ความขัดแย้งระหว่างนักศึกษาและ สมธ. ที่รุนแรงที่สุดจนกระทั่งได้แปรสภาพเป็นความขัดแย้งทางการเมือง คือกรณีที่ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) จัด “สัปดาห์ไม่ซื้อสินค้าญี่ปุ่น” ระหว่างวันที่ 20-26 พ.ย. 2515 ศนท. ได้ชักชวนนักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ ให้เข้าร่วม มีการตั้งขบวนที่มหาวิทยาลัยศิลปากรด้านสนามหลวง และเคลื่อนขบวนผ่านมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้านหอประชุมใหญ่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือมีนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่ง ได้รับปิดประตูทางเข้ามหาวิทยาลัยโดยอ้างว่าไม่ต้องการให้นักศึกษาระรรมศาสตร์ออกไปร่วม นักศึกษากลุ่มนี้บางคนสังกัดชุมนุมเชียร์ สมธ. ซึ่งมีนายพนอดล เมฆใหญ่ เป็นประธาน เมื่อขบวนนี้แพร่ออกไป

³³ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, *แท้มการตรวจสอบบัญชี*, 15 มิถุนายน 2516.

³⁴ เฟื่องอ้าง. ตามเอกสารระบุว่า 5 ชุมนุมที่ส่งใบเสร็จ แต่รายชื่อของชุมนุมปรากฏจริงเพียง 4 ชุมนุม

นักศึกษาก็พากันวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของประธานเชียร์³⁵ มีการออกไปปลิวและ
แฉผลงานของกลุ่มอิสระต่างๆ เช่น สภาน้ำโดมในยุคของนายเทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ
ได้ออกไปปลิวและแฉต่อนักศึกษาที่หน้าหอประชุมใหญ่ในวันที่ 10 ธันวาคม 2515³⁶
ระบุว่าฝ่ายเชียร์ของคณะรัฐศาสตร์เป็นผู้ทำลายบอร์ดงานนิทรรศการของคณะเศรษฐ-
ศาสตร์ในตอนเช้าของวันที่ 30 พ.ย. 2515 (คือนิทรรศการสัปดาห์ชาวนาไทยและทางแก้
จัดโดยกลุ่มเศรษฐกรรม ระหว่างวันที่ 1-7 ธ.ค. 2515) การกระทำครั้งนั้นก็เพื่อก่อให้เกิด
เกิดการแตกแยกระหว่างคณะ และเป็นการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้าเพื่อจะทำลายการเดินทาง
ขบวนของ สนท. ในตอนเย็น นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่เกี่ยวกับการเมืองภายนอกโดย
ระบุว่าประธานเชียร์รู้เห็นเป็นใจกับ พ.อ. ณรงค์ กิตติขจร ในการกระทำเพื่อขัดขวางการ
เดินทางขบวนและมีข่าวว่าประธานเชียร์ใกล้ชิดกับรองหัวหน้าคณะปฏิวัติคือจอมพลประภาส
จารุเสถียร

ฝ่ายประธานเชียร์คณะรัฐศาสตร์ก็ได้ออกแถลงการณ์ตอบโต้ “เรื่องคอมมิวนิสต์
ในรั้วเหลืองแดง”³⁷ โจมตีการกระทำของสภาน้ำโดมว่าเป็น “เดรัจฉานในคราบนัก-
ศึกษา” จะเห็นได้ว่าการสาดโคลนกันด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ได้เริ่มต้นกลับมาอีกครั้งหนึ่ง
ในช่วงเวลาเดียวกันกับการเมืองหวนกลับไปยุคเผด็จการอันเป็นผลมาจากการที่จอมพล-
ถนอม กิตติขจร ทำรัฐประหารล้มรัฐบาลตนเองในวันที่ 17 พ.ย. 2514 เป็นที่น่าสังเกต
ว่ากรณีการโจมตีนักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์ ได้เริ่มมาก่อนหน้านี้ กล่าวคือหนังสือพิมพ์
บางกอกโพสต์ ฉบับวันที่ 7 ส.ค. 2515 ในข้อเขียนของ จรูญ กุวานนท์³⁸ ได้กล่าวหา
ขบวนการหรือกลุ่มของคนหนุ่มสาวในมหาวิทยาลัยที่กำลังเติบโต และเริ่มมีบทบาทการ
วิจารณ์สังคมว่าเป็นการแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งก็
สอดคล้องกับรายงานระดับสูงของสำนักนายกรัฐมนตรีที่แจ้งว่า พคท. ได้มีการเคลื่อนไหว
แทรกซึมเข้าไปในวงการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อยุ้งนักศึกษาให้มี
ปฏิภริยาต่อการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่

35 บุญเกิด งอกคำ, อ้างแล้ว, หน้า 140-142; และดู *มหาวิทยาลัย*, 12 ธันวาคม 2515.

36 เฟื่องอ้าง, หน้า 142-145.

37 เฟื่องอ้าง, หน้า 142.

38 สำเร้ง คำพะอู, “ลามกกรรมของสิ่งพิมพ์ในประเทศด้อยพัฒนา,” *วารสาร สมช.* 2515,

สิ่งที่อาจสรุปได้ในช่วงปลายปี 2515 ก็คือเมื่อความขัดแย้งทางการเมืองภายนอกเริ่มปรากฏชัดสัมพันธ์กับการเมืองภายในมหาวิทยาลัย สมธ. ได้กระทำตนเป็นปฏิปักษ์ที่ขัดขวางการเคลื่อนไหวของนักศึกษาฝ่ายก้าวหน้าซึ่งส่วนใหญ่สังกัดกลุ่มอิสระหรือองค์กรอื่น ๆ และมองการกระทำของกลุ่มดังกล่าวซึ่งได้วิพากษ์วิจารณ์การทำงานของ สมธ. มาโดยตลอดว่าเป็นฝ่ายตรงข้าม หรือ “คอมมิวนิสต์”

ร่างธรรมนูญของคณคณิกศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในสภาวะการณ์ที่มีการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของ สมธ. จากนักศึกษากลุ่มต่าง ๆ เราจะพบว่ามีความเคลื่อนไหวที่จะให้มีการยกเลิก สมธ. และนำเอารูปแบบการปกครองใหม่เข้ามาแทนที่ ข้อที่น่าสังเกตคือ พร้อม ๆ กับที่มีการต่อสู้เรียกร้องของนักศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มอิสระต่าง ๆ ภายในองค์กรของ สมธ. เองก็มีการเคลื่อนไหวที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนักศึกษากลุ่มก้าวหน้าเริ่มเข้าไปยึดหัวหาดใน สมธ. และรับเอาความคิดของกลุ่มอิสระไปเคลื่อนไหวเริ่มจากในปี 2513 เมื่อนายบัณฑิต พิศลบุตร และขจิต ศิกษมัต ตัวแทนจากคณะเศรษฐศาสตร์ได้รับเลือกเป็นนายกและฝ่ายวิชาการ สมธ. ตามลำดับ³⁹ อันที่จริงหากมองย้อนกลับไปเรื่องความพยายามแก้ไขกฎข้อบังคับของ สมธ. โดยเฉพาะข้อบังคับสโมสร 2511 ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2512 ในสมัยที่นายจักรินทร์ ธรรมวิทย์ เป็นนายก สมธ. ด้วยเหตุผลว่า สมธ. มีขอบข่ายงานที่คับแคบและไม่ทันต่อสถานการณ์ในขณะนั้น แต่ในช่วงนั้นมหาวิทยาลัยไม่ได้ตอบสนองข้อเสนอแนะดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นเพราะมหาวิทยาลัยเพิ่งจะยอมให้มีการแก้ไขให้นักศึกษาได้เข้ามาเป็นนายกสโมสรแทนอาจารย์โดยผ่านการเลือกตั้งมาไม่นานนัก (คือปี 2511) จึงยังไม่เห็นความจำเป็นในการแก้ไขข้อบังคับอื่น ๆ แต่เมื่อล่วงมาอีก 2 ปี ในสมัยของนายบัณฑิตนั้น สมธ. ได้มีการแถลงว่าจะเปลี่ยนแปลงรูปการบริหารของสโมสรให้เป็นแบบแผนของ “องค์การนักศึกษา” ซึ่งมีจุดประสงค์สำคัญเพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกฝนตนเองตามระบอบประชาธิปไตยและมีเอกภาพที่แท้จริงในหมู่นักศึกษา

³⁹ ทวี ประจวบถาก, “ธรรมศาสตร์ : ก่อนจะมาเป็นองค์การศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,” ทัศนะวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบรอบ 41 ปี พ.ศ. 2518.

รูปแบบขององค์การนักศึกษาตามข้อเสนอเริ่มแรกที่สุดในปี 2513 นั้นจะประกอบด้วยการใช้อำนาจ 3 ฝ่าย⁴⁰ คือ

1. ฝ่ายบริหาร เรียกว่า คณะกรรมการบริหารนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2. ฝ่ายนิติบัญญัติ เรียกว่า สภานักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีอำนาจควบคุมการบริหารงานของฝ่ายบริหาร

3. ฝ่ายตุลาการ เรียกว่า คณะกรรมการวินัยนักศึกษา มีอำนาจหน้าที่สอบสวนกรณีพิพาทระหว่างนักศึกษา รวมถึงอาจารย์เพื่อนำเสนออธิการบดีตัดสินลงโทษ

ข้อเสนอนี้ถูกนำไปพิจารณาโดยคณะกรรมการฝ่ายการนักศึกษาของอธิการบดี ซึ่งมีศาสตราจารย์อดุล วิเชียรเจริญ เป็นประธาน มีกรรมการประกอบด้วย ประธานฝ่ายปกครองและประธานนักศึกษาจากคณะและแผนกอิสระ และนายก สมธ. คณะกรรมการชุดนี้ได้รับหลักการดังกล่าวเพื่อเสนออธิการบดีในสมัยที่ศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครราชสีมาฯ ทรงเป็นอธิการบดี เมื่อมหาวิทยาลัยรับหลักการ สมธ. จึงได้มอบหมายให้นายชจิต ติงฆมัต ฝ่ายวิชาการ สมธ. เป็นผู้รับผิดชอบในการยกร่าง อมธ. ที่เรียกว่า “ธรรมนูญการปกครองแห่งนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”⁴¹

ธรรมนูญฉบับนี้ได้ใช้เวลายกร่างประมาณ 4 เดือน และร่างเสร็จในปลายปี 2513 จากนั้นก็ได้นำเข้าสู่วาระการประชุมสมัชชาการบริหาร สมธ. ที่จัดตกว่าวัน อ. บางละมุง จ. ชลบุรี ระหว่างวันที่ 30 เมษายน-2 พฤษภาคม 2514 ผลจากการสมัชชา ที่ประชุมตกลงให้ยื่น “ร่างธรรมนูญการปกครอง” เข้ามาสู่การพิจารณาของกรรมการฝ่ายการนักศึกษาของอธิการบดีเพื่อทำการแก้ไขต่อไป⁴² ข้อที่น่าสังเกตคือ ในขั้นตอนของการเสนอให้คณะกรรมการฝ่ายการนักศึกษาแก้ไขนั้น ชื่อ “ธรรมนูญการปกครองนักศึกษา” ได้ถูกเปลี่ยนชื่อเป็น “ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”

อย่างไรก็ตาม ร่างข้อบังคับในปี 2513 ก็ประสบกับอุปสรรคหลายประการทั้งจากกลุ่มของอาจารย์และนักศึกษาที่พยายามหน่วงเหนี่ยวประวิงเวลา จากการแถลงของนายชจิต ติงฆมัต กล่าวว่า ร่าง อมธ. นั้น ปกติมหาวิทยาลัยจะต้องเป็นฝ่ายร่างและ

40 เฟื่องอ้าง.

41 เฟื่องอ้าง.

42 เฟื่องอ้าง.

ประกาศใช้กับนักศึกษา แต่เนื่องจากนักศึกษาใครจะมีส่วนร่วมเพราะนักศึกษาเป็นผู้ใช้ ฝ่ายนักศึกษาจึงเข้าทำการร่าง อย่างไรก็ตามเมื่อเสนอร่างแล้วฝ่ายอาจารย์เห็นว่าร่างยังบกพร่องจึงต้องยกร่างใหม่ในปี 2514⁴³ ข้อที่น่าสังเกตุคือ วิธีการที่นักศึกษาเข้าไปเป็นผู้กร่างนี้เป็นวิธีการที่นักศึกษาเศรษฐศาสตร์ได้เคยใช้ในการร่างธรรมนูญการปกครอง คณะเศรษฐศาสตร์ และร่างดังกล่าวได้รับการยอมรับจากผู้บริหารในคณะโดยเฉพาะ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งเป็นที่มาของ “การปกครองตนเองของนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์” แต่เมื่อนำมาใช้ในระดับมหาวิทยาลัยได้เกิดปัญหาที่ไม่ได้รับการยอมรับ การยกร่างในระยะต่อมาจึงเป็นการร่วมกันร่างระหว่างอาจารย์กับนักศึกษาในคณะกรรมการที่ปรึกษาของอธิการบดีฝ่ายการนักศึกษา และมีอาจารย์เป็นประธาน ไม่ปรากฏหลักฐานมากนักถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับร่าง อมธ. ปี 2513 อย่างไรก็ตามได้ปรากฏหลักฐานการประชุมคณะครั้งที่ 22/2513 ว่า ดร. อุดล วิเชียรเจริญ ได้มีหนังสือลงวันที่ 2 ต.ค. 2513 ขอลาออกจากตำแหน่งประธานกรรมการฯ ฝ่ายการนักศึกษา และที่ปรึกษาคณะกรรมการสโมสรนักศึกษา โดยให้เหตุผลว่า “เนื่องจากมีความรู้สึกที่ไม่อาจที่จะรับปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวได้” แต่ที่ประชุมพิจารณาเห็นว่า ดร. อุดลเป็นผู้เหมาะสมในตำแหน่งดังกล่าว จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ ดร. อุดลคงอยู่ในตำแหน่งต่อไป⁴⁴ แต่เมื่อถึงปี 2514 เมื่อศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งอธิการบดี ดร. อุดลได้ขอลาออกอีกครั้งหนึ่ง ในการประชุมคณะครั้งที่ 22/2514 ที่ประชุมได้ขอร้องให้อยู่ต่อ แต่ ดร. อุดลขอตัวและขอให้พิจารณาผู้อื่น ท่านอธิการบดีจึงรับที่จะไปหาเสียงหาผู้อื่น⁴⁵ ดังนั้นการยกร่างใหม่จึงยืดเยื้อต่อมาถึงสมัยที่ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษา

ถ้าพิจารณาบทบาทของ สมธ. เองในช่วงตั้งแต่ 2514-2515 จะพบว่า การเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลง สมธ. ได้หยุดชะงักไปทั้งสิ้นเนื่องจากหน้าที่ สมธ. ถูกยึดกุม

⁴³ มหาวิทยาลัย, 25 กันยายน 2514.

⁴⁴ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะครั้งที่ 22/2513, วันที่ 2 ตุลาคม 2513.

⁴⁵ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะครั้งที่ 22/2514, วันที่ 15 กรกฎาคม 2514.

โดยนักศึกษากลุ่มปฏิภริยาและถูกโจมตีด้านการทำงานจากกลุ่มอิสระอย่างรุนแรง โดยเฉพาะกรณีการแข่งขันกันในตำแหน่งนายก สมช. ในปี 2515 ซึ่งนายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์และกลุ่มประสพชัยชนะ มีผลทำให้บทบาทของกลุ่มก้าวหน้าซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามใน สมช. ถูกลดบทบาทลง ดังนั้นถึงแม้ว่า สมช. จะยังคงดำเนินนโยบายเดิมที่จะผลักดันร่าง อมช. ต่อไป แต่ก็ไม่มีเคลื่อนไหวที่เร่งเร้าจากฝ่าย สมช. เองมากนัก ในช่วงนี้เองที่การผลักดันจากกลุ่มนักศึกษาออก สมช. จะเริ่มบทบาทที่ชัดเจนขึ้น (อีกครั้งหนึ่ง) ในการเร่งรัดกระตุ้นให้มีการประกาศใช้ร่าง อมช.

ความพยายามผลักดันร่าง อมช. จากกลุ่มต่าง ๆ นอก สมช. เริ่มต้นจากการประชุมสถานศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ สมัยสามัญครั้งที่ 1/2515 เรื่ององค์การนักศึกษาที่ประชุมได้พิจารณาข้อเสนอ⁴⁶ ดังนี้

1. ให้ประธานสภามีหนังสือถึงอธิการบดี เพื่อขอทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการประกาศใช้องค์การนักศึกษา ซึ่งประเด็นนี้สมาชิกเห็นด้วย 4 เสียง
 2. ให้ดำเนินตามข้อเสนอแรก และให้ประธานนักศึกษามีหนังสืออีกฉบับเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยให้ชักชวนประธานนักศึกษาคณะอื่น ๆ ทุกคนลงนามด้วย ที่ประชุมมีมติเห็นด้วย 28 เสียง
 3. ให้รอดูเหตุการณ์ไปก่อน มีสมาชิกเห็นด้วย 1 เสียง
- มติดังกล่าวเป็นที่มาของจดหมายเปิดผนึกถึงอธิการบดีและคณบดี จากประธานนักศึกษาและกรรมการนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์ ลงนามโดย นายบุญเกิด งอกคำ (ประธานนักศึกษา) ยุทธพงศ์ ภูริสัมบรรณ และธนา ดำรงมณี เรียกร้องให้นำเอาระบบ อมช. มาใช้แทนที่ สมช.

สิ่งที่พวกเราพะอืดพะอมที่สุดก็คือ เรื่องของสโมสร เพราะปีนี้สโมสรจะมีเงินในครอบครองถึงสี่แสนห้าหมื่นบาท รวมทั้งเกี่ยวพันอยู่กับชื่อเสียงเกียรติยศของหมู่คณะ แต่เท่าที่ปรากฏมาทุกยุคทุกสมัยสโมสรเป็นแหล่งเพาะคนให้กลายเป็นคนชั่วทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำให้คนดี ๆ ที่ตั้งใจทำงานเพื่อหมู่คณะต้องกลายเป็นคนมัวหมอง เสียเกียรติประวัติโดยที่เจ้าตัวไม่อาจบอ

46 บุญเกิด งอกคำ, อางแลว, หน้า 198.

กันได้ การทุจริตคิดชั่วเกิดได้ทุกโอกาสและทุกขุมนุม ขุมนุมที่ไม่เคยมีประวัติ
มัวหมองก็ต้องพลอยเสียชื่อไปด้วย ขนาดขุมนุมนั้นอยู่ในพระบรมราชินูปถัมภ์
พวกคนชั่วก็ยังไม่แอบแฝงอยู่จนได้ แม้แต่หนังสือมันยังเอาอะไรไปยัดใส่ได้
บ้านนั้นมันจะมีวางแผนเอาอะไรทำอะไรมาบ่อนไส้ มธ. ให้นำบุตรไปหมดแล้ว
หรือ ขุมนุมดนตรีสากลแทนที่จะได้ยินเสียงไพเราะเพราะเพราะพริ้ง กลับมีแต่เสียง
คร่ำครวญของเหล่าเสือหัว...

เราต้องการเห็นองค์การนักศึกษาออกมาควบคุมดูแลเหตุการณ์เหล่านี้
โดยเร็วที่สุด อย่างช้าไม่ควรเกินภาคแรกของปีการศึกษา 2515 ก่อนที่เราจะ
หมดความเชื่อถือในคุณพ่อผู้ทรงคุณธรรม และทรงไว้ซึ่งความซื่อสัตย์สุจริต⁴⁷

การกระทำของคณะกรรมการนักศึกษาเศรษฐศาสตร์ได้รับความสนับสนุนจาก
นักศึกษากลุ่มอื่น ๆ มีการออกแถลงการณ์ร่วมของนักศึกษากลุ่มอิสระ คือ แถลงการณ์ร่วม
ของชมรมนิสิตนักศึกษา สภาน้ำโดม พรรคประชากรธรรม กลุ่มเศรษฐสัมพันธ์เรียกร้อง
ให้นักศึกษาเข้าร่วมฟังการอภิปรายเรื่อง “ธรรมศาสตร์กับการปกครองในรูปองค์การนัก
ศึกษา” ซึ่งจัดโดยฝ่ายวิชาการ สมธ. ในวันที่ 7 ก.ค. 2515 แถลงการณ์ดังกล่าวว่า

พวกเราได้ถกเถียงกันที่จะปฏิรูปสโมสรมาปีแล้วปีเล่า บัดนี้พวกเราหา
คำตอบได้ค่อนข้างแน่นอนแล้ว นั่นคือจะต้องเปลี่ยนระบบสโมสรซึ่งล้มเหลว
เกือบสิ้นเชิงไปสู่รูปแบบของ “องค์การนักศึกษา” รูปแบบขององค์กรนี้นักศึกษา
ทุกคนสามารถที่จะมีส่วนร่วมในการบริหารอย่างใกล้ชิด และมีขอบเขตกว้าง
ขวางกว่าในทุกด้าน⁴⁸

ขณะเดียวกัน ถ้าเราพิจารณาความคิดเห็นของนักศึกษาโดยทั่วไปในช่วงปี
2515 จะพบว่า บรรยาการการยอมรับ อมธ. มีอยู่ค่อนข้างสูง โดยเฉพาะภายหลังการ
อภิปรายเรื่อง “ธรรมศาสตร์กับการปกครองในรูปองค์การนักศึกษา” หนังสือพิมพ์มหา
วิทยาลัย ฉบับยุงทองประจำวันวันที่ 27 กรกฎาคม 2515⁴⁹ ได้ทำการสุมตัวอย่างความคิด
เห็นของนักศึกษาคณะต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่ององค์การนักศึกษา ผลปรากฏว่า นักศึกษา

⁴⁷ เฟิงอั้ง, หน้า 133-134.

⁴⁸ เฟิงอั้ง, หน้า 135.

⁴⁹ มหาวิทยาลัย ฉบับยุงทอง, 27 กรกฎาคม 2515.

ส่วนใหญ่ให้ความหวังว่าองค์การนักศึกษาจะเป็นรูปแบบขององค์กรใหม่ของนักศึกษาที่จะแก้ปัญหาความล้มเหลวของ สมธ. ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนมองเห็นได้ ด้วยเหตุผลที่ว่ารูปองค์การนักศึกษามีสถานศึกษาที่คอยควบคุมและตรวจสอบการทำงาน ก็จะเป็นตัวแทนของนักศึกษาได้อย่างแท้จริง ขณะที่ฝ่ายบริหารก็เป็นฝ่ายบริหารของนักศึกษาโดยตรงเพราะนักศึกษาลงคะแนนเลือกเป็นพรรค ซึ่งต่างจากระบบสโมสรที่ทำงานเป็นอิสระโดยไม่มีองค์กรใด ๆ ควบคุม นักศึกษาจึงเห็นด้วยที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลง

ภายหลังการเรียกร้องดังกล่าว เรื่ององค์การนักศึกษาได้ถูกนำมาพิจารณา ทบทวนอีกครั้งหนึ่งอย่างจริงจังโดยฝ่ายบริหาร ปรากฏในการประชุมคณะบดี ครั้งที่ 27/2515 วันที่ 1 พฤศจิกายน 2515 ในช่วงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงในคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาใหม่ซึ่งมีอาจารย์สุเทพ อัดถากร เป็นประธาน⁵⁰ ในการประชุมครั้งนี้อาจารย์สุเทพได้เสนอหลักการว่าด้วยวัตถุประสงค์ ขอบเขต และนโยบายของการจัดตั้งองค์การนักศึกษา ต่อที่ประชุมเพื่อให้ชัดเจนและกำหนดนโยบายเบื้องต้นเพื่อนำไปประกอบการยกร่างของข้อบังคับว่าด้วยองค์การนักศึกษา โดยมีประเด็นเพื่อพิจารณาดังต่อไปนี้⁵¹

⁵⁰ กรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษา ปี 2515

(1) อาจารย์สุเทพ อัดถากร	เป็นประธาน
(2) ศาสตราจารย์สนั่น บัณฑิติน	
(3) อาจารย์เจริญ ภมรบุตร	
(4) อาจารย์ประโยชน์ ธรรมกวีบุญดี	
(5) อาจารย์ประสาธต์ ศิงฆมานันท์	
(6) อาจารย์สุรพันธ์ จันเจริญ	
(7) อาจารย์ฉันทิมา อ่องสุรักษ์	
(8) นายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์	นายก สมธ.
(9) นายสุขสันต์ จิรจวิทยาเวช	ผู้แทนนักศึกษาคณะนิติศาสตร์
(10) นายฉัตรชัย เทียนทอง	ผู้แทนนักศึกษาคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
(11) น.ส. พจนารต สาคริก	ผู้แทนนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์
(12) นายทวีพันธ์ ศรีนุก	ผู้แทนนักศึกษาคณะศิลปศาสตร์
(13) นายวิจิต ไตเต็มโชคชัยการ	ผู้แทนนักศึกษาแผนกอิสสระวารสารศาสตร์

⁵¹ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะบดี ครั้งที่ 27/2515, วันที่ 1

พฤศจิกายน 2515.

1. มหาวิทยาลัยสนับสนุนให้เปลี่ยนรูปกิจกรรมของนักศึกษาเป็นรูปองค์การนักศึกษาหรือไม่

2. กิจกรรมของนักศึกษาควรทำในระดับมหาวิทยาลัยหรือไม่

3. องค์การนักศึกษาควรจัดให้เป็นไปในรูปสภานักศึกษาและกรรมการบริหารหรือไม่

4. ควรมีคณะกรรมการเกี่ยวกับวินัยหรือไม่

ประเด็นที่เสนอมาทงหมดถูกนำไปพิจารณาในที่ประชุมคณะบดีซึ่งมีศาสตราจารย์ จิตติ ติงศภทัย คณะบดีคณะนิติศาสตร์ รักษาการแทนอธิการบดีเป็นประธานได้ แสดงความคิดเห็นเรื่ององค์การนักศึกษาอย่างกว้างขวาง ซึ่งสรุปประเด็นได้ดัง⁵²

1. ควรสนับสนุนให้นักศึกษาปกครองกันเองให้มากที่สุด แต่เอกสารที่เสนอไม่เป็นไปในเชิงให้นักศึกษาปกครองกันเองมากนัก

2. สำหรับกิจกรรมนอกหลักสูตรและเสริมหลักสูตร ควรให้นักศึกษาทำเองทั้งหมด อาจจัดให้มีอาจารย์เป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำได้ แต่ไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องในการอนุมัติ

3. เรื่องเงินอุดหนุนของมหาวิทยาลัย ให้องค์การนักศึกษาไปจัดสรรกันเองภายในองค์การ และทางมหาวิทยาลัยตั้งผู้สอบบัญชีไปตรวจสอบ

4. ความเป็นผู้ใหญ่ของนักศึกษาวัดกันด้วยความรับผิดชอบ การฝึกให้นักศึกษามีความรับผิดชอบควรเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งขององค์การ

5. รูปแบบขององค์การนักศึกษาควรมีความยืดหยุ่น และดำเนินการเป็นขั้น ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ เนื่องจากยังมี “ระบบคณะ” อยู่ จึงควรมีอาจารย์เป็น “พี่เลี้ยง” อย่างน้อยสำหรับ 2 ปีแรก

6. การศึกษาระบบหน่วยกิต⁵³ เพียงแต่ทำให้ระบบคณะจางลงบ้างเท่านั้น เพราะนักศึกษาเรียนร่วมกันมากขึ้น และคาดว่าระบบคณะยังคงมีอยู่ต่อไป เรื่องนี้ต้อง

⁵² เพิ่งอ้าง.

⁵³ การศึกษาตามระบบหน่วยกิตเริ่มครั้งแรกใน มธ. ปี 2513 แต่มีปัญหายุ่งยากจนนักศึกษาในรุ่นนั้นบางส่วนกลับมาใช้ระบบเดิมแทน แต่ในปีต่อมาคือ 2514 จะเป็นการนำมาใช้อย่างเต็มรูปแบบและใช้มาจนปัจจุบัน

อาศัยความเข้าใจและความร่วมมือจากคณะที่เกี่ยวข้องสนับสนุนให้นักศึกษามีความเข้าใจ ที่ถูกต้อง และทำได้หากตั้งใจทำกันจริง ๆ

7. เพื่อให้องค์การนักศึกษาดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ มหาวิทยาลัยควรหา ทางส่งเสริมให้นักศึกษาเข้าไปมีส่วนในองค์การนักศึกษาให้มากที่สุด

8. เมื่อจัดตั้งขึ้นแล้ว มหาวิทยาลัยควรพิจารณาทบทวนองค์การนักศึกษาใน รูปใหม่ขึ้นเป็นครั้งคราวและปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

9. เนื่องจากยังมีนักศึกษาตามระบบเดิมอยู่ เห็นควรให้มีประธานนักศึกษา ของคณะต่อไปอย่างน้อยอีก 2 ปี

10. ในปัจจุบันนักศึกษาที่มีผลการเรียนดีมักไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของ นักศึกษา มหาวิทยาลัยควรมีมาตรการส่งเสริมให้นักศึกษาดังกล่าวเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมของนักศึกษาด้วย โดยไม่ทำให้ผลการเรียนเสีย มิฉะนั้นจะมีแต่ นักศึกษาซึ่งมีผล การเรียนไม่สู้ดีเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมขององค์การนักศึกษา

และที่ประชุมได้มีมติในหลักการใหญ่ ๆ ดังนี้⁵⁴

1. เห็นด้วยและสนับสนุนให้ สมธ. เป็นองค์การนักศึกษา โดยมีอาจารย์เป็น เพียงผู้ให้คำแนะนำ และให้องค์การนักศึกษามีความรับผิดชอบขั้นต้นกับกิจกรรมนัก ศึกษาทั้งหมด มหาวิทยาลัยจะเข้าไปเกี่ยวข้องก็แต่เฉพาะเมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น

2. กิจกรรมนักศึกษาให้ทำในระดับมหาวิทยาลัย ส่วนกิจกรรมทางวิชาการ หรือกิจกรรมพิเศษให้กระทำได้ในระดับคณะ

3. ให้ยกเลิกองค์กรนักศึกษา หรือกรรมการนักศึกษาในระดับคณะทั้งหมด รวมทั้งตำแหน่งประธานนักศึกษาของคณะด้วย

4. สนับสนุนให้จัดองค์การนักศึกษาในรูปของสภานักศึกษาและกรรมการ บริหาร ส่วนรายละเอียดนั้นที่ประชุมมอบหมายให้คณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนัก ศึกษาฯ รับผิดชอบพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

5. ที่ประชุมเห็นด้วยกับการจัดให้มีคณะกรรมการวินัย สำหรับวินัยเกี่ยวกับการ ตัดสิทธิของนักศึกษาภายในองค์การนักศึกษา คณะกรรมการวินัยควรมีอำนาจตัดสิน

⁵⁴ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะที่ ครั้งที่ 27/2515, อ้างแล้ว.

ได้ ส่วนในเรื่องการตัดสิทธิทางวิชาการ คณะกรรมการวินัยมีอำนาจทำการสอบสวน และเสนอลงโทษต่อมหาวิทยาลัย (ส่วนการทุจริตในการสอบไล่ ถือเป็นเรื่องของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ)

เมื่อพิจารณาเรื่ององค์การนักศึกษาดำเนินมาจนถึงจุดนี้เท่ากับว่ามหาวิทยาลัยได้ยอมรับอย่างเป็นทางการที่จะให้นักศึกษามีการปกครองตนเอง ได้มีการยกร่างข้อบังคับว่าด้วยการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2515 เสร็จเรียบร้อย และนำเสนอให้ที่ประชุมคณบดีพิจารณา ในการประชุมคณบดี ครั้งที่ 2/2516 วันที่ 10 มกราคม 2516 อาจารย์สุเทพ อัครถาวร ประธานกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษา แผลงว่าร่างข้อบังคับใหม่มีโครงสร้างที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้⁵⁵

1. แต่ละคณะและแผนกอิสระ จะไม่มีกรรมการนักศึกษาอีกต่อไป จะมีเพียงกรรมการระดับมหาวิทยาลัยระดับเดียว

2. ที่ประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษา เห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีคณะกรรมการตุลาการ การกระทำผิดของนักศึกษาซึ่งไม่ถึงขั้นที่บัญญัติไว้ในข้อบังคับว่าด้วยวินัยนักศึกษาให้สถานนักศึกษาทำหน้าที่เป็นองค์กรในการชี้ขาด

3. การตั้งชุมนุมต่าง ๆ ให้มีเฉพาะชุมนุมกลางของมหาวิทยาลัยระดับเดียว คณะและแผนกอิสระไม่มีสิทธิตั้งชุมนุมซึ่งเป็นการซ้ำซ้อน เว้นแต่กิจกรรมทางด้านวิชาการ โดยเฉพาะสำหรับระยะเริ่มแรก อธิการบดีสั่งตั้งชุมนุมได้ตามที่เห็นสมควร

ที่ประชุมคณบดีได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับร่างข้อบังคับฉบับนี้ เพื่อให้คณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการศึกษารับไปพิจารณาปรับปรุงแก้ไข ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้⁵⁶

1. การมีคณะกรรมการตุลาการจะช่วยให้การพิจารณารวดเร็วขึ้น แต่ถ้าหากไม่มีคณะกรรมการชุดนี้ สถานศึกษาก็ควรตั้งอนุกรรมการเฉพาะเรื่องขึ้น

2. อำนาจหน้าที่ของสถานศึกษา ซึ่งได้กำหนดให้ลงมติไม่ไว้วางใจคณะกรรมการบริหารได้ และคณะกรรมการบริหารก็อาจมีมติยุบสถานศึกษาได้เช่นกัน ข้อ

⁵⁵ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณบดี ครั้งที่ 2/2516, วันที่ 10 มกราคม 2516, วาระที่ 2 เรื่ององค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

⁵⁶ เพิ่งอ้าง.

กำหนดดังกล่าววันที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นว่า อาจมีปัญหาในทางปฏิบัติ จึงขอให้นำกลับไปพิจารณาใหม่

3. ตำแหน่งต่าง ๆ ของสถานศึกษา ซึ่งมีเหรียญก 1 คน รองเหรียญก 2 คน ข้อกำหนดนี้ไม่ถูกต้องด้วยหลักการเงินและการบัญชี ที่ประชุมเสนอให้ตำแหน่งเหรียญกและผู้ตรวจสอบการเงินแยกออกจากกันเสีย ส่วนตำแหน่งรองเหรียญกไม่มีความจำเป็น เพราะอาจตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่ในภายหลังก็ได้

อย่างไรก็ดีเนื่องจากการใช้จ่ายของสถานศึกษามีไม่มากนัก ให้เลขาธิการสภาทำหน้าที่อนุมัติการเบิกจ่ายก็จะเหมาะสมกว่าการมีตำแหน่งเหรียญก สำหรับตำแหน่งประธาน รองประธาน กรรมการวิชาการ และการศึกษารวม 4 ตำแหน่งนั้นไม่จำเป็นต้องระบุไว้เพราะสภาอาจมีงานหลายประเภทต่าง ๆ กัน จึงเห็นควรให้สภามีอำนาจตั้งกรรมการชุดต่าง ๆ เพื่อทำงานนั้น ๆ ได้

4. ที่ประชุมเห็นชอบที่ร่างข้อบังคับข้อ 13 ซึ่งเปิดโอกาสให้นักศึกษาทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสถานศึกษา หรือเป็นกรรมการบริหาร กล่าวคือต้องเป็นนักศึกษาชั้นปริญญาตรีที่ไม่เคยได้ปริญญามาก่อน และศึกษามาแล้วไม่เกินกว่า 4 ปี โดยไม่ต้องคำนึงถึงระยะเวลาการศึกษาตามหลักสูตรซึ่งคณะต่าง ๆ อาจจะแตกต่างกันได้ ดังนั้นทุกคนมีสิทธิ 4 ปี เท่าเทียมกันหมด

5. ให้ออกระเบียบการเลือกตั้งโดยอาศัยข้อบังคับนี้

6. ตามร่างข้อบังคับ (ข้อ 54, 74) การปฏิบัติงานของนักศึกษายังคงให้ผ่านอาจารย์ฝ่ายการนักศึกษาอยู่เช่นเดิม ซึ่งไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยที่จะให้นักศึกษาปกครองตนเองอย่างจริงจัง จึงให้ตัดข้อความวรรคท้าย (ของข้อ 54, 74) ที่เกี่ยวกับอาจารย์ฝ่ายการนักศึกษาออก

7. ให้กำหนดเรื่องการโอนทรัพย์สินทั้งหมดของ สมธ. เป็นขององค์การนักศึกษาไว้ในข้อบังคับด้วย

เมื่อการพิจารณาข้อบังคับใหม่ผ่านวาระต่าง ๆ ของที่ประชุมมาถึงระดับนี้ หมายความว่า ขั้นตอนทั้งหมดจะเสร็จสิ้นลง และคงมีการประกาศใช้องค์กรนักศึกษาแบบใหม่ในไม่ช้า ในช่วงนี้เองปรากฏว่าได้เกิดปฏิกิริยาไม่เห็นด้วยกับร่างข้อบังคับ

บางข้อขึ้นในหมู่นักศึกษาบางกลุ่ม กล่าวคือ ลอมฟาง ฉบับหนังสือ “โท” 2516 ได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง “ปัญหาเกี่ยวกับร่างองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” โดย นักรบ ศึกษาชัย⁵⁷ ระบุว่า วันที่ 15 มกราคม 2516 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ออกแถลงการณ์ประท้วงความไม่เป็นธรรมและต่อต้านการลิดรอนเสรีภาพในการรับเลือกตั้ง กล่าวคือ ตามข้อ 13 ของร่างข้อบังคับฯ ระบุว่า “ผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องมีคุณสมบัติ คือ เป็นนักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต้องไม่เป็นผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรีหรือเทียบเท่ามาก่อน และได้ศึกษามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาแล้วไม่เกินสี่ปี ทั้งยังไม่อยู่ในระหว่างถูกลงโทษ ถ้าเคยถูกลงโทษทางวินัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย จะต้องพ้นโทษมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปีในวันปีตรับสมัครเลือกตั้ง”

สิ่งที่นักศึกษาคัดค้านไม่เห็นด้วยคือ ข้อที่ต้องศึกษามาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาแล้วไม่เกินสี่ปี ซึ่งที่ประชุมที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาของอธิการบดีชุดปี 2515 โดยมีอาจารย์สุเทพ อัดถากร เป็นผู้ยกร่าง ได้ให้เหตุผลไว้ 3 ประการคือ ต้องการฝึกคนรุ่นใหม่ ไม่ต้องการให้มีนักศึกษาอาชีพ และประการสุดท้าย ต้องการให้นักศึกษาที่เกินสี่ปีสำเร็จไปโดยเร็ว

นักศึกษาที่ไม่เห็นด้วยกับข้อบังคับนี้ ได้ให้เหตุผลดังปรากฏในแถลงการณ์ว่า ...สิ่งที่เราปรารถนาคือ การพยายามรวบรวมคนดี คนมีความสามารถในทุกๆ ส่วนของสังคมเข้ามาร่วมกันทำงาน เพื่อสร้างสรรค์สังคมให้เจริญก้าวหน้า การสกัดกั้นคนในสังคมไม่ว่าในส่วนใด ๆ ส่วนหนึ่งก็ดี เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่มีเหตุผลและเป็นสิ่งที่ไม่น่าพึงปรารถนา... เมื่อมหาวิทยาลัยยอมรับสภาพการเป็นนักศึกษาภาคปกติ 7 ปี และภาคค่ำ 10 ปี นั้นหมายความว่า ความรับผิดชอบของนักศึกษาต่อมหาวิทยาลัย และความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยต่อนักศึกษาย่อมจะต้องดำรงไว้ตามสภาพการเป็นนักศึกษานั้นด้วย การยอมรับข้อ 13 ของร่างองค์การนักศึกษานี้ เท่ากับมหาวิทยาลัย

⁵⁷ นักรบ ศึกษาชัย, “ปัญหาเกี่ยวกับร่างองค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,” ลอมฟาง ฉบับ “โท” 2516,

ปฏิเสธความรับผิดชอบที่มีต่อนักศึกษา และขัดขวางความรับผิดชอบที่นักศึกษาคงจะมีต่อมหาวิทยาลัย...⁵⁸

นอกจากนี้แถลงการณ์อีกฉบับหนึ่งกล่าวว่า

จุดประสงค์ของร่างองค์การฯ ข้อนี้อาจเป็นไปได้ว่าไม่ต้องการให้นักศึกษาผู้เคยทำงานรับใช้นักศึกษาซึ่งเจตนาดีและเท่าทันในเล่ห์เหลี่ยมของบุคคลบางคนเข้ามาขัดขวางผลประโยชน์และความคิดที่จะครอบงำมหาวิทยาลัยโดยบิดเบือนความจริงไปว่า เกรงนักศึกษาอาชีพจะเข้ามาหากิน ทั้ง ๆ ที่ในพรรคของนักศึกษาเอง ก่อนที่จะเสนอชื่อผู้สมัครรับเลือกตั้งย่อมต้องพิจารณาอย่างถ่องแท้ และแม้แต่ในสภาฯ เองก็ย่อมมีวิธีการตรวจสอบอย่างดีอยู่แล้ว⁵⁹

นักรบ ศึกษาศัย ยังได้วิพากษ์วิจารณ์เหตุผลของที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาของอธิการบดีทั้ง 3 ประเด็นที่ยกมาอ้างว่ามีความไม่สมเหตุสมผล⁶⁰ ประเด็นที่ว่าต้องการฝึกคนรุ่นใหม่ขึ้นเป็นความพยายามลิดรอนสิทธิเสรีภาพของนักศึกษาส่วนหนึ่งออกจากความรับผิดชอบของสังคมที่ตนดำรงอยู่เป็นสิ่งที่ชอบด้วยเหตุผลหรือ ในเมื่อมติของที่ประชุมคณะบดี ครั้งที่ 27/2515 (1 พ.ย. 2515) ได้ระบุไว้ชัดเจนในข้อ 7 ว่า มหาวิทยาลัยควรหาทางส่งเสริมให้นักศึกษาเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์การนักศึกษาให้มากที่สุด และข้อ 4 กล่าวว่า ความเป็นผู้ใหญ่ของนักศึกษาด้วยกันได้ด้วยความรับผิดชอบ การฝึกให้นักศึกษามีความรับผิดชอบควรเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งขององค์การ มติดังกล่าวจึงชอบด้วยเหตุผล กว้างขวาง และสมบูรณ์ที่สุดในความหมาย และที่สำคัญเท่ากับปฏิเสธความคิดใดๆ ที่จะกีดกันและลิดรอนสิทธิและเสรีภาพของนักศึกษา ประเด็นที่ไม่ต้องการให้นักศึกษาอาชีพ เหตุผลข้อนี้มีความหมายไม่กระจ่างชัด เปรียบเสมือนกำปั้นทุบดินเหมือนคำกล่าวที่ว่า อยากดังหรือมีชื่อเสียงสามสอแตก และประการสุดท้ายที่กล่าวว่าการให้นักศึกษาที่เกินปีที่สี่สำเร็จโดยเร็วเหตุผลข้อนี้อ่อนไป การที่จะให้นักศึกษาสำเร็จเร็ว ๆ

58 เฟ้งอั้ง.

59 เฟ้งอั้ง.

60 เฟ้งอั้ง.

ตำแหน่งประธาน (แทนอาจารย์สุเทพ อุตถากร) ในการประชุมคณะบดีครั้งที่ 3/2516 วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2516 ประธานคนใหม่ได้แถลงว่าในการพิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมร่างข้อบังคับฯ ที่ประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาฯ ส่วนใหญ่เห็นชอบด้วยกับข้อสังเกตของที่ประชุมคณะบดีครั้งที่แล้ว (2/2516 วันที่ 10 มกราคม 2516) ทุกประการ และได้แก้ไขเพิ่มเติมไปตามข้อสังเกตของที่ประชุมคณะบดี⁶⁴ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ไม่มีคณะกรรมการตุลาการ แต่ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสภานักศึกษา [ข้อ 9 (8)] ที่จะพิจารณาข้อขัดแย้งระหว่างนักศึกษา และการกระทำผิดใด ๆ ที่ไม่ถึงขั้นที่บัญญัติไว้ในข้อบังคับว่าด้วยวินัยนักศึกษา หรืออาจแต่งตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาได้ [ข้อ 10 (8)]

2. สภานักศึกษาลงมติไม่ไว้วางใจคณะกรรมการบริหารได้ [ข้อ 9 (7)] และไม่มีบทกำหนดให้คณะกรรมการบริหารยุบสภานักศึกษา ทั้งนี้เพราะเห็นว่าสภามีขนาดใหญ่กว่าและมีหน้าที่ควบคุมฝ่ายบริหารซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติงาน

3. ตัดตำแหน่งบางตำแหน่งของสภานักศึกษาออกคงเหลือไว้เท่าที่จำเป็น

4. ตามที่ปรากฏว่ามีนักศึกษากลุ่มหนึ่งแสดงความไม่พอใจเกี่ยวกับสิทธิของผู้สมัครรับเลือกตั้งซึ่งตามร่างข้อบังคับกำหนดให้มีอายุการศึกษาไม่เกิน 4 ปีนั้น คณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการนักศึกษาฯ ได้นำเรื่องนี้เข้าพิจารณา ซึ่งที่ประชุมคงยืนยันตามเดิม และได้ทำเรื่องชี้แจงให้ผู้ไม่เห็นด้วยแล้ว แต่จนบัดนี้ก็ไม่มีนักศึกษาผู้ใดเรียกร้องขึ้นมาอีก

5. ให้สภานักศึกษามีอำนาจออกระเบียบได้ [ข้อ 9 (9)]

6. ตัดข้อความในวรรคท้ายของข้อ 54, 74 (ร่างเดิม) ที่ยังคงให้การปฏิบัติงานของนักศึกษาต้องผ่านอาจารย์ฝ่ายการนักศึกษายู่นี้ออก

7. ระบุให้โอนทรัพย์สินของ สมธ. และชุมนุมในสังกัดเป็นขององค์การนักศึกษา (ข้อ 79)

(5) นายสัมพันธ์ เศรษฐาภรณ์

นายก สมธ.

(6) นายฉัตรชัย เทียนทอง

ผู้แทนนักศึกษาคณะพาณิชยฯ

(7) น.ส. พจนารถ สาคริก

ผู้แทนนักศึกษาคณะสังคมฯ

(8) นายทวีพันธุ์ ศรีนุก

ผู้แทนนักศึกษาคณะศิลปศาสตร์

⁶⁴ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานการประชุมคณะบดี ครั้งที่ 3/2516, วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2516.

ที่ประชุมรับทราบและได้พิจารณาประเด็นอื่นเพิ่มเติม⁶⁵ คือ

1. อายุของสถานศึกษา (ข้อ 16) สมควรจะสิ้นสุดเมื่อใด ที่ประชุมเห็นว่า อายุของสถานศึกษาควรสิ้นสุดในวันที่อธิการบดีแต่งตั้งสมาชิกสถานศึกษาชุดใหม่ (ข้อ 15)
2. ในร่างข้อบังคับ 9 (5) และ (6) ยังมีข้อความแสดงถึงการที่อาจารย์ที่ปรึกษาเข้าไปมีหน้าที่ให้คำปรึกษาอยู่ ซึ่งคงติดมากับร่างเดิม จึงให้ตัดออก
3. เพื่อให้นักศึกษาได้รับการฝึกฝนในการใช้สิทธิและการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ ที่ประชุมเห็นว่าองค์การนักศึกษาควรที่จะรับผิดชอบในกิจการทั้งหมดรวมทั้งการเงินด้วย ฉะนั้นเงินอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยจึงให้ถือเป็นเหมาจ่าย ซึ่งนักศึกษาอาจเบิกจากมหาวิทยาลัยไปใช้จ่ายเป็นงวด ๆ และอยู่ในความรับผิดชอบเองทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นการจัดซื้อ หรือค่าใช้จ่ายใด ๆ ก็ตาม โดยนำระเบียบการเงินและพัสดุของมหาวิทยาลัยมาใช้โดยอนุโลม ทั้งนี้ให้เขียนไว้ในข้อบังคับว่าด้วยการเงินขององค์การนักศึกษา
4. ระบุให้โอนหนี้สินของ สมช. และชุมนุมในสังกัดเป็นขององค์การนักศึกษาด้วย

ที่ประชุมคณะบดีเห็นว่าเรื่องข้อบังคับ ฯ นี้เป็นเรื่องเร่งด่วน⁶⁶ และควรมีการขัดเกลาข้อความให้ถูกต้อง จึงขอความกรุณาให้ท่านคณบดีคณะนิติศาสตร์ ศาสตราจารย์จิตติ ดิงศภทัตย์ รับร่างข้อบังคับไปแก้ไขเพื่อให้ทันเสนอที่ประชุมสภามหาวิทยาลัยพิจารณาในการประชุมวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2516 ในที่สุดร่างข้อบังคับ ฯ ที่ใช้เวลาร่างและพิจารณาอย่างยาวนานก็ได้ผ่านการรับรองจากสภามหาวิทยาลัย และประกาศเป็นข้อบังคับใช้ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2516

องค์การนักศึกษาใหม่

ภายหลังการต่อสู้อันยาวนานถึง 3 ปีเต็ม ธรรมนูญ อมช. ก็ลุลอกออกมาภายใต้ชื่ออย่างเป็นทางการว่า “ข้อบังคับมหาวิทยาลัยว่าด้วยการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัย

⁶⁵ เฟิงอั้ง.

⁶⁶ เหตุที่เร่งด่วน เพราะต้องการประกาศใช้ให้ทันปีการศึกษา 2516 ซึ่งนักศึกษาต้องทำการเลือกตั้งกรรมการบริหารองค์การนักศึกษาและสถานศึกษา ก่อนเดือนมิถุนายน 2516.

รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2516⁶⁷ กำเนิดขององค์การนักศึกษาครั้งนี้จะมาพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนโฉมหน้าใหม่ของบทบาทของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขบวนการนิสิตนักศึกษาของสังคมไทย

ในพิธีปฐมนิเทศนักศึกษาใหม่ วันที่ 6 มิถุนายน 2516 ศาสตราจารย์สัญญาธรรมศักดิ์ ได้ปราศรัยกับนักศึกษาใหม่ว่า มหาวิทยาลัยถือเป็นแนวนโยบายสำคัญที่จะให้นักศึกษาทุกชั้นปีมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีความเป็นอิสระแก่ตนเอง กิจกรรมต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยย่อมขึ้นอยู่กับนักศึกษาแต่ละคน ไม่มีการบังคับขู่เข็ญให้เข้าร่วมด้วยในรูปใดรูปหนึ่ง คำปราศรัยในครั้งนั้นเป็นที่มาของคำขวัญสำคัญของธรรมศาสตร์ ที่ว่า “มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว”⁶⁸ คำกล่าวของอธิการบดีเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับการที่มหาวิทยาลัยออกข้อบังคับว่าด้วยการปกครองใหม่แก่นักศึกษา ซึ่งเราจะพบว่า ข้อบังคับนี้ได้พยายามลดทอนบทบาทการควบคุมของฝ่ายผู้บริหารมหาวิทยาลัยลงจนเกือบจะหมดสิ้น อาจมีข้อโต้แย้งได้ว่าข้อบังคับฯ นี้ยังไม่ได้ให้สิทธิที่สมบูรณ์แบบอย่างที่นักศึกษาในสังคมตะวันตกได้รับ แต่ข้อบังคับนี้ได้ให้โอกาสและเปิดบทบาทใหม่แก่นักศึกษาไทยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าธรรมศาสตร์กำลังก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ นั่นคือ “ยุคของเสรีภาพและประชาธิปไตย” อันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญที่สุดนับแต่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้ถูกก่อตั้งขึ้น กล่าวได้ว่าร่างข้อบังคับฯ นี้ได้ทำให้อุดมคติของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้ปรากฏเป็นจริงในทางปฏิบัติขึ้น

ตามข้อบังคับฯ ว่าด้วยการปกครองนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2516 ได้กำหนดการปกครองของนักศึกษาในรูปขององค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งใช้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Thammasat University Student Government หรือ อมธ. ได้มีการระบุดำเนินการประสงค์ของการปกครองนักศึกษาไว้อย่างชัดเจนดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้นักศึกษาได้รับการฝึกฝนในการใช้สิทธิและเสรีภาพและการปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตย
2. เพื่อให้ศึกษามีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีทัศนคติกว้างขวาง

67 โปรดดูภาคผนวก.

68 มหาวิทยาลัย, 6 มิถุนายน 2516.

3. เพื่อให้ นักศึกษามีความรับผิดชอบและได้รับการฝึกฝนตนเองให้เป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม

4. เพื่อให้ นักศึกษามีบุคลิกภาพและพละนาถัยดี และรู้จักเข้าสังคมตลอดจนฝึกฝนในการจัดกิจกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้างต้น

ในขณะที่ฝ่ายองค์กรบริหารงานนักศึกษากำหนดวัตถุประสงค์ของการปกครองในลักษณะเช่นนี้ เราจะพบว่าข้อบ่งคั้งนี้ได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของนักศึกษาให้สอดคล้องกันไว้ดังนี้

1. มีสิทธิโดยเท่าเทียมกันในการเข้ารับบริการสมัครรับเลือกตั้ง และออกเสียงภายในวงการของนักศึกษาตามระเบียบและข้อบ่งคั้งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ
2. มีสิทธิแสดงความคิดเห็นและวิจารณ์อย่างเสรีเกี่ยวกับกิจการของมหาวิทยาลัยภายในขอบเขตแห่งข้อบ่งคั้งและระเบียบแบบแผน นอกจากกิจการด้านวิชาการและการสอน แต่อาจให้ความคิดเห็นหรือเสนอแนะโดยทางสภานักศึกษา หรือองค์การบริหารนักศึกษา
3. มีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎ ข้อบ่งคั้ง ระเบียบ และประเพณีอันดีงามของมหาวิทยาลัย
4. มีหน้าที่ดำรงไว้ซึ่งความสามัคคี ความเป็นเอกภาพ สร้างชื่อเสียงและเกียรติคุณให้แก่มหาวิทยาลัย
5. มีหน้าที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีแก่กิจกรรมนักศึกษาตามที่ระบุไว้ในข้อบ่งคั้ง

สิทธิและหน้าที่ของนักศึกษาใน 5 ข้อนี้ในหลายส่วนเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ดั้งเดิมที่มีมาไม่ว่าจะเป็นความสามัคคี รักษาเอกภาพ ปฏิบัติตามกฎระเบียบ ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม จะมีที่แตกต่างออกไปอย่างชัดเจนคือ การให้สิทธิแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีทั้งในส่วนของกิจกรรมของมหาวิทยาลัยและการเรียนการสอน ซึ่งประเด็นนี้ยังไม่เคยมีปรากฏการณ์ให้เสรีภาพอย่างเป็นทางการในลักษณะเช่นนี้มาก่อน ในประเด็นนี้ เราจะพบว่าในระยะเวลาต่อมาเมื่อการเมืองภายนอกเป็นยุคประชาธิปไตย บรรยายภาศการวิจารณ์

การเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเป็นที่ที่เข้มข้นแหลมคมที่สุด และก่อให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งระหว่างอาจารย์และนักศึกษาตามมาในบางระดับ

รูปแบบขององค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อมธ.) เป็นรูปแบบที่นักศึกษามีสิทธิและหน้าที่ในการปกครองตนเอง โดยมีองค์กรหลักคือ สภานักศึกษา และองค์การบริหาร ซึ่งเป็นองค์กรที่มาจากการเลือกตั้งทั่วไปจากนักศึกษา ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ตามข้อเสนอเริ่มแรกของนักศึกษา อำนาจในการปกครองตนเองของนักศึกษาจะแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ แต่ตามข้อบังคับฉบับนี้ อำนาจตุลาการยังคงอยู่กับผู้บริหารมหาวิทยาลัยทั้งนี้เป็นไปตามข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยวินัยนักศึกษา พ.ศ. 2516 ซึ่งออกมาพร้อมๆกับข้อบังคับอมธ. และให้อำนาจบางส่วนแก่สภานักศึกษา โครงสร้างและหน้าที่ของสภานักศึกษาและองค์การบริหารจะเป็นดังต่อไปนี้

สภานักศึกษา

ประกอบด้วยสมาชิกสภา (ส.ส.) ซึ่งนักศึกษาเลือกตั้งขึ้นจำนวนทั้งสิ้น 60 คน โดยเลือกตามฐานะปี ๆ ละ 15 คน และให้มีตำแหน่งประธานสภา รองประธานสภา คนที่ 1 รองประธานสภาคนที่ 2 เลขาธิการสภา ผู้ตรวจสอบการเงิน กรรมการฝ่ายวิชาการและการนักศึกษาและกรรมการอื่น ๆ ตามที่เห็นสมควร และกำหนดหน้าที่ของสภานักศึกษาไว้ดังนี้

1. ดำเนินการให้เป็นไปตามข้อบังคับ
2. พิจารณาและให้ความเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบต่อนโยบาย โครงงานและงบประมาณของคณะกรรมการบริหาร
3. ตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการบริหาร
4. ประเมินผลการดำเนินงานของคณะกรรมการบริหาร และให้ข้อท้วงติงต่างๆ
5. ลงมติไม่ไว้วางใจคณะกรรมการบริหารทั้งคณะหรือลงมติถอดถอนสมาชิกที่ดำรงตำแหน่งในสภานักศึกษาคนหนึ่งหรือหลายคน มติในกรณีนี้ต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่า 2 ใน 3 ของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

6. พิจารณาข้อขัดแย้งระหว่างนักศึกษา การกระทำที่ละเมิดต่อข้อบังคับนี้และการกระทำผิดใด ๆ ที่ไม่ถึงขั้นที่บัญญัติไว้ในข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยวินัยนักศึกษา

7. ออกระเบียบขององค์การนักศึกษาเพื่อปฏิบัติตามข้อบังคับนี้

องค์การบริหาร

ประกอบด้วยคณะกรรมการบริหารกับชุมนุมต่างๆ ของนักศึกษา คณะกรรมการบริหารประกอบด้วยกรรมการบริหารจำนวน 15 คน ซึ่งนักศึกษาเลือกตั้งขึ้นในตำแหน่งนายกองค์การบริหาร รองนายกองค์การบริหาร เลขานุการ เหรัญญิก ประธานฝ่ายประชาสัมพันธ์ ประธานฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ ประธานฝ่ายสถาบันสัมพันธ์ ประธานฝ่ายกีฬา ประธานฝ่ายวิชาการ ประธานฝ่ายวัฒนธรรม และกรรมการอีก 5 คน ซึ่งอาจดำรงตำแหน่งอื่นตามสมควร

คณะกรรมการบริหารมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบดังนี้

1. บริหารกิจการทั้งปวงที่เกี่ยวกับนักศึกษา ดูแลความเรียบร้อยโดยทั่วไปตามระเบียบและข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

2. ควบคุมและให้ความสะดวกในการดำเนินงานของชุมชนต่างๆ

3. กำหนดนโยบาย จัดทำแผนงาน โครงการ และงบประมาณประจำปีของคณะกรรมการบริหารต่อสภานักศึกษา

4. พิจารณางบประมาณและโครงการประจำปีของชุมนุมเพื่อเสนอต่อสภานักศึกษา

5. ออกระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับชุมนุม

6. เข้าร่วมประชุมชี้แจงต่อสภานักศึกษาทุกครั้งที่มีการประชุม

7. เสนอชื่อคณะกรรมการบริหารเป็นรายบุคคลต่ออธิการบดีเพื่อพิจารณาถอดถอนกรรมการบริหารผู้นั้นตามมติของกรรมการบริหาร โดยความเห็นชอบของสภานักศึกษา

8. ถอดถอนคณะกรรมการชุมนุมหรือกรรมการชุมนุมรายบุคคล

ชุมนุมของนักศึกษา

เป็นชุมนุมสำหรับนักศึกษาทั่วทั้งมหาวิทยาลัยและอยู่ภายใต้การควบคุมของกรรมการบริหาร ในระดับคณะหรือแผนกอิสระอาจจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมในลักษณะที่ไม่ซ้ำซ้อนกับงานขององค์การบริหารได้ แต่ต้องเป็นกิจการที่เกี่ยวข้องกับวิชาการของสาขาวิชาในคณะหรือแผนกอิสระนั้นโดยเฉพาะ ทั้งนี้ โดยความเห็นชอบของคณบดีหรือหัวหน้าแผนกอิสระ แต่กลุ่มกิจกรรมเช่นนี้จะไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากงบประมาณ

ชุมนุมของนักศึกษาแต่ละชุมนุมให้มีคณะกรรมการชุมนุมประกอบด้วยสมาชิกซึ่งสมาชิกของแต่ละชุมนุมเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก นายทะเบียน ฝ่ายประชาสัมพันธ์และฝ่ายพัสดุ

ภายหลังจากการออกข้อบังคับฯ ว่าด้วยการปกครองนักศึกษา ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2516 มีการออกระเบียบว่าด้วยพรรค ว่าด้วยการหาเสียงหลายฉบับตามมา

อมธ. กับบทบาทในขบวนการ 14 ตุลาฯ

ภายหลังจากการออกธรรมนูญ อมธ. ปี 2516 การรวมตัวในรูปของพรรคการเมืองของนักศึกษาเริ่มเกิดขึ้น พรรคที่ปรากฏชื่อในการรณรงค์ครั้งแรกมีอยู่ 3 พรรคคือ พรรคพลังธรรม พรรคพิทักษ์ธรรม และพรรคยูงทอง ในจำนวนสามพรรคดังกล่าวพบว่า พรรคพลังธรรมเป็นพรรคที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันมากที่สุด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่พรรคพลังธรรมเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มอิสระที่เกิดขึ้นและมีกิจกรรมก้าวหน้ามาก่อน อันได้แก่ กลุ่มเศรษฐธรรม สภาน้ำโดมและชมรมนิติศึกษา⁶⁹ เป็นต้น อันที่จริงเราจะเห็นการรวมตัวของกลุ่มอิสระครั้งสำคัญซึ่งจะเป็นที่มาของพรรคพลังธรรมแล้วตั้งแต่ปี 2515 นั่นคือในการสรรหาอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์คนใหม่ กลุ่มอิสระต่าง ๆ ได้แก่ สภาน้ำโดม นิติศึกษา เศรษฐธรรม และพรรคประชากรธรรม ได้เสนอชื่อ ดร. ป่วย อิงภากรณ์ เป็นอธิการบดี เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวมีแนวทางกิจกรรมที่ชัดเจนทั้งที่เกี่ยวกับปัญหาภายในมหาวิทยาลัย เช่น ปัญหาการศึกษา ปัญหาค่านิยมที่ฟุ้งเฟ้อ

⁶⁹ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, อ้างแล้ว, หน้า 480; และจากการสัมภาษณ์ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528,

ของนักศึกษาไปจนกระทั่งถึงการต่อต้านความฟุ่มเฟือยของงานฟุตบอลประเพณี ฯลฯ และปัญหาภายนอกที่เป็นปัญหาของบ้านเมืองในแง่มุมมองที่กว้างขวางมาตั้งแต่ปี 2513-2515 ผลงานของกลุ่มอิสระเหล่านี้เป็นผลงานที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวทางที่ก้าวหน้า นอกจากบทบาทการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่ง อมร. ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กลุ่มดังกล่าวยังมีบทบาทสำคัญในการจัดกิจกรรมด้านสติปัญญาในรูปของการอภิปรายและนิทรรศการในปัญหาสำคัญ ๆ ของบ้านเมือง รวมไปถึงการรณรงค์ในปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ไม่ว่าจะเป็นการประท้วงขึ้นค่ารถเมล์ การเข้าร่วมสังเกตการณ์เลือกตั้ง การต่อต้านภัยจากประเทศจักรวรรดินิยม การประท้วงประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 299 ฯลฯ ในแง่หนึ่งพรรคพลังธรรมจึงมีภาษีดีกว่าพรรคอื่น ๆ ในการรณรงค์เพื่อรับการคัดเลือก นอกจากผลงานในอดีตที่ประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับ พรรคยังมีฐานจากนักศึกษาที่ค่อนข้างกว้างขวาง และที่สำคัญก็คือพรรคยังมีประสบการณ์มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ในแง่ของการรณรงค์หาเสียง

ผลการเลือกตั้งกรรมการบริหารและสภานักศึกษาครั้งแรกระหว่างวันที่ 8, 10 และ 11 มิถุนายน สมาชิกพรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งฝ่ายบริหารขององค์การนักศึกษา จำนวน 15 คน⁷⁰ โดยมี นายพีรพล ตรียะเกษม จากคณะนิติศาสตร์

⁷⁰ รายชื่อผู้ดำรงตำแหน่งในองค์การบริหาร

นายพีรพล ตรียะเกษม	นายก
นายประจวบ พัคฆพันธ์	รองนายก
น.ส. สุจินดา ตั้งสัจจงจน์	เลขาธิการ
น.ส. มาลี เมฆวเศรษฐพันธ์	เหรัญญิก
นายประसार สิ้นสวัสดิ์	ประชาสัมพันธ์
นายวิสูตร ทิพย์วิวัฒน์พจนาน	สถาบันสัมพันธ์
นายบุญยงค์ มหาวิเศษศิลป์	ประธานฝ่ายกีฬา
น.ส. กัญญา ตันปัทมดิลก	ประธานฝ่ายวัฒนธรรม
นายเสริม พงพานิช	ประธานฝ่ายวิชาการ
นายประสาท ลีลาเชิธร	วิเทศสัมพันธ์
นายสุขวัฒน์ ตำนเสริมสุข	ประธานฝ่ายบริการชุมชน
นายบัณฑิต อูรพรงค์	ประธานฝ่ายบริการนักศึกษา
นายสุชาติ พวงพุ่ม	ประธานฝ่ายวิจัย
น.ส. สุมลมาลย์ หาญวิบูลย์วัฒน์	ประธานฝ่ายพัฒนาชุมชนและสังคม
นายชาญวิทย์ สิงหเสนี	สาราณียากร

ได้ดำรงตำแหน่งนายก อมช. คนแรก ส่วนทางด้านสถานศึกษา พรรคพลังธรรมก็ได้รับเสียงข้างมากดังต่อไปนี้คือ พรรคพลังธรรมได้ 42 ที่นั่ง พรรคพิทักษ์ธรรมได้ 15 ที่นั่ง และพรรคยูงทองได้ 3 ที่นั่ง และเมื่อมีการเลือกตั้งตำแหน่งประธานสภาและตำแหน่งอื่น ๆ พรรคพลังธรรมก็สามารถคุมตำแหน่งต่าง ๆ ไว้ได้⁷¹

การที่พรรคพลังธรรมสามารถคุมเสียงข้างมากไว้ได้ทั้งในส่วนขององค์การบริหารและสถานศึกษา ทำให้ฐานะของ อมช. โดยรวมมีเสถียรภาพที่มั่นคง ซึ่งจะมีผลทำให้การตัดสินใจในการดำเนินงานของ อมช. เป็นไปได้โดยปราศจากอุปสรรคขัดขวาง กรณีที่เห็นได้ชัดก็คือการตกลงใจให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นฐานปฏิบัติการเริ่มแรกในการประท้วงในขบวนการ 14 ตุลาฯ ซึ่งเกิดขึ้นในระยะเวลา 4 เดือน ภายหลังจากมี อมช. ฝ่ายบริหารขององค์การนักศึกษามีบทบาทที่สำคัญในการใช้กลไกและองค์กรนักศึกษาใหม่ในการตัดสินใจและดำเนินการซึ่งมีผลให้ธรรมศาสตร์กลายเป็นหัวหอกสำคัญของขบวนการ 14 ตุลาฯ

การจับกุมอาจารย์และนักศึกษาในกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญของรัฐบาลในวันที่ 6 ตุลาคม 2516 ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาขึ้นโดยทั่วไปในหมู่นักศึกษา ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ได้ออกแถลงการณ์ประท้วงการจับกุมดังกล่าวในวันที่ 7 ตุลาคม ทางด้านมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความเคลื่อนไหวในกรณีนี้ได้เริ่มขึ้นในวันที่ 8 ตุลาคม โดยองค์การบริหารได้เรียกประชุมลับคณะกรรมการองค์การบริหารที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งนี้โดยมีผู้แทน ศนท. เข้าร่วมสังเกตการณ์ ซึ่งสรุปข้อคิดเห็นในที่ประชุม⁷² ได้ว่า

71 นายภูมิสันต์ โรจน์เลิศจรรยา	คณะเศรษฐศาสตร์	ประธานสภา
นายปฏิวัฒน์ สันติเมธินันต์	คณะนิติศาสตร์	รองประธาน
นายเพ็ชรเลิศ วงศ์ภวรัชต์	คณะเศรษฐศาสตร์	รองประธาน
นายสวัสดิ์ มิตรานนท์	คณะนิติศาสตร์	เลขาธิการ
น.ส. สุภณี พยุงกิจสมบัติ	แผนกอิสระวารสารศาสตร์	รองเลขาธิการ
นายไพฑูรย์ แก้วเพทาย	คณะพาณิชยศาสตร์ฯ	ผู้ตรวจสอบภายใน
นายวิทยา เนติวัฒน์	คณะนิติศาสตร์	กรรมการฝ่ายวิชาการ
นายสิริศักดิ์ อินทรกำแหง	คณะนิติศาสตร์	ประชาสัมพันธ์

⁷² ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ขบวนการประชาชน ตุลาคม 2516,

1. การกระทำของกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญเป็นวิธีการที่เปิดเผยมองสงบเรียบร้อย ไม่ขัดต่อศีลธรรม มีเจตนาดีต่อบ้านเมืองที่จะให้ปกครองกันในระบอบประชาธิปไตย เป็นการสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาและรับผิดชอบต่ออนาคตของชาติ บ้านเมือง

2. รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร มีเจตนาไม่บริสุทธิ์ในการจับกุมเพื่อเป็นการ กวาดล้างนักศึกษาประชาชน

3. นักศึกษาตื่นตัวมากแล้ว

4. นักศึกษาบางส่วนจะงดสอบ

5. บรรยาการในมหาวิทยาลัยไม่เอื้ออำนวยให้สอบ

เป้าหมายขั้นแรกให้ทางรัฐบาลปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 12 คน และผู้ซึ่งจะถูกจับเกี่ยวกับกรณีนี้โดยปราศจากข้อหาใด ๆ

ขณะเดียวกันกลุ่มนักศึกษาอิสระเสนอต่อที่ประชุมว่า องค์การบริหารควรถักชวนให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์งดสอบ และชุมนุมเพื่อการประท้วงโดยเรียกร้องสถาบันอื่น ๆ ให้ร่วมมือ แต่เนื่องจากวันที่ 9 ตุลาคม ยังเป็นวันที่สองของการสอบ นักศึกษาส่วนใหญ่อาจลังเลเป็นห่วงเรื่องสอบ จึงเสนอให้องค์การฯ ปิดดึกเรียนโดยใช้โซ่ล่ามประตูเหล็กทุกประตู เอลวดและปูนพลาสเตอร์อุดรูกุญแจ รวมทั้งถอดสลักไฟลิฟท์ทุกตึก ในที่สุดที่ประชุมมีมติให้ดำเนินการต่าง ๆ เพื่องดสอบประจำภาคแรกไว้อย่างไม่มีกำหนด เพื่อประท้วงรัฐบาลในการจับกุมผู้ต้องหาทบทวนรัฐธรรมนูญทั้ง 12 คน จนกว่าการต่อสู้จะบรรลุผล ทั้งจะมีการประท้วงที่ลานโพธิ์ และออกแถลงการณ์ให้นักศึกษารอบเพื่อเป็นการชักชวนสถาบันอื่นในการผนึกกำลังนิสิตนักศึกษาในการร่วมประท้วง⁷³

ภายหลังการประชุมดังกล่าวได้มีการประชุมคณะกรรมการ ศนท. ชั้นที่ชั้น 2 ของตึก อมธ. มติของ อมธ. ที่จะทำการประท้วงได้ถูกนำเสนอต่อที่ประชุม ศนท. อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในการถกเถียงกันนั้นความคิดเห็นได้แตกออกเป็น 2 ฝ่าย เสียงส่วนใหญ่ใน ศนท. เห็นว่าควรใช้มาตรการทางกฎหมายต่อสู้ข้อกล่าวหาที่รัฐบาลตั้งขึ้น ขณะที่เสียง

⁷³ เฟิงอั้ง, หน้า 75.

ส่วนน้อยซึ่งรวมทั้งผู้แทนจากธรรมศาสตร์เห็นควรชุมนุมประท้วง⁷⁴ ผลที่สุดที่ประชุม
 ศนท. ไม่คัดค้านการที่ธรรมศาสตร์จะประท้วง แต่ให้ดำเนินการไปในนามของมหา-
 วิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง การประท้วงของธรรมศาสตร์จึงเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่
 8 ตุลาคม 2516

เมื่อการตัดสินใจของฝ่ายธรรมศาสตร์เป็นเช่นนี้ นายพิรพล ตรียะเกษม ใน
 ฐานะนายก อมธ. และผู้แทนธรรมศาสตร์ใน ศนท. ได้เรียกประชุมสภานักศึกษาในวัน
 รุ่งขึ้น 9 ตุลาคม⁷⁵ เพื่อแจ้งให้ทราบว่า ทาง ศนท. ได้ออกแถลงการณ์ประท้วง แต่ยังไม่
 ตกลงจะชุมนุมประท้วง ด้วยเหตุผลว่านักศึกษาส่วนใหญ่ยังชอบ ให้เลื่อนไปประท้วง
 ในวันที่ 12 ตุลาคม 2516 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และแจ้งให้ทราบว่า อมธ. ได้
 ดำเนินการปิดห้องเรียนและขอให้ทางมหาวิทยาลัยประกาศทดสอบเพื่อประท้วง ขอให้สภา
 นักศึกษาอภิปรายถึงความเหมาะสมและลงมติรับรอง ที่ประชุมสภานักศึกษาได้อภิปราย
 และลงมติรับรองการกระทำขององค์การบริหารด้วยมติเอกฉันท์ และได้เสนอแนะให้ฝ่าย
 บริหารปฏิบัติเพื่อให้รัฐบาลปล่อยตัวผู้ต้องหา ข้ออภิปรายในสภาสรุปได้ดังนี้

1. ให้ประกาศจุดมุ่งหมายที่แน่นอน และกำหนดเป้าหมายที่แน่นอน
2. เรียกร้องให้รวมพลังอย่างเหนียวแน่น
3. ให้มหาวิทยาลัยงดสอบจนกว่ารัฐบาลจะปลดปล่อยผู้ต้องหาทั้ง 12 คนอย่าง
 ปราศจากเงื่อนไข
4. เรียกร้องให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญปกครองประเทศโดยเร็ว
5. ให้ประท้วงแบบอหิงสา
6. ให้เดินขบวนประท้วง
7. ให้ส่งตัวแทนเข้าพบรัฐบาล
8. เรียกร้องให้นักศึกษาทั่วประเทศประท้วงด้วย

⁷⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, อ้างแล้ว, หน้า 475; และ ภูมิสันต์ วิจารณ์เลิศจรรยา
 “ธรรมศาสตร์ 13-14 ตุลาคม,” *วันมหาปรีดี วารสาร อมธ. ฉบับพิเศษ 14 ตุลาคม* (พระนคร : โรงพิมพ์
 พิมพ์, 2516), หน้า 189.

⁷⁵ พิรพล ตรียะเกษม, “จากธรรมศาสตร์ถึงศูนย์,” *วันมหาปรีดี*, เฟื่องอ้าง, หน้า 147.

ที่ประชุมอภิปรายและลงมติให้ต่อสู้ในเป้าหมายเดียวกันคือให้รัฐบาลปล่อยบุคคลทั้ง 12 คน โดยปราศจากเงื่อนไข และลงมติให้องค์การบริหารดำเนินการต่อสู้เป็นขั้นตอน⁷⁶ ดังนี้

1. ทำหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 13 คน⁷⁷ โดยไม่มีเงื่อนไข โดยขอให้นักศึกษาทุกสถาบันลงชื่อเป็นทางว่าวและแต่งตั้งผู้แทน 10 คน ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี
2. ทำหนังสือถึงอธิการบดีให้เลื่อนสอบประจำภาคแรกออกไปจนกว่าการเรียกร้องจะได้ผล
3. ให้องค์การบริหารผู้ช่วยวิธอหิงสาโดยจะนั่งประท้วงไปตลอดทั้งวันทั้งคืน
4. หากวิธอหิงสาไม่ได้ผลจะใช้วิธีเดินขบวนประท้วง
5. ให้ประกาศจุดมุ่งหมายที่แน่ชัดและกำหนดเป้าหมายที่แน่นอนรวมทั้งเรียกร้องให้นักศึกษาทั่วประเทศร่วมประท้วง

สถานศึกษาได้ปฏิญาณตนว่าจะต่อสู้จนถึงที่สุด และลงมติเอกฉันท์เรียกร้องให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สนับสนุนการต่อสู้ในครั้งนี้ทุกวิถีทางและร่วมต่อสู้จนถึงที่สุด⁷⁸

การตัดสินใจขององค์การบริหารโดยได้รับความเห็นชอบและไว้วางใจจากสถานศึกษาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้าสู่การต่อสู้ในขบวนการ 14 ตุลาฯ แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพขององค์การปกครองตนเองของนักศึกษา ซึ่งได้ถูกสร้างขึ้นใหม่ ลักษณะที่เป็นเอกภาพได้ทำให้การตัดสินใจดังกล่าวมีความชอบธรรม เนื่องจากทั้งองค์การบริหารและสภาทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนของนักศึกษา จึงไม่ปรากฏเสียงคัดค้านการตัดสินใจดังกล่าวจากนักศึกษา ขณะเดียวกัน อมธ. เองก็สามารถระดมทรัพยากรทั้งทางด้านความคิดและกำลังคนจำนวนมากให้เข้ามามีส่วนร่วม นอกจากสมาชิกของพรรคพลังธรรมซึ่งเป็นฐานสำคัญของ อมธ. แล้ว กลุ่มอิสระต่าง ๆ ซึ่งยังคงดำรงฐานะ

76 เฟื่องอ้าง, หน้า 157; และ สนท., อ้างแล้ว, หน้า 86.

77 ในวันที่ 9 ตุลาคม 2516 ไชแสง สุกใส ได้ถูกจับเพิ่มเติมรวมเป็น 13 คน.

78 พีรพล ตรีชะเกษม, อ้างแล้ว, หน้า 158.

อยู่ในโครงสร้างการปกครองใหม่ รวมถึงกลุ่มอิสระใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามมา (ภายหลังการตั้ง อมธ. แล้ว) ก็ได้เข้ามาสนับสนุนการทำงาน และทำให้ธรรมศาสตร์สามารถจัดการประท้วงให้ดำเนินไปได้ได้อย่างได้ผลจนถึงวาระที่ สนท. ตัดสินใจเข้ามาร่วมดำเนินการในที่สุด

บทส่งท้าย

กว่าที่องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะตั้งขึ้นมาได้ก็ผ่านการต่อสู้เรียกร้องที่ยาวนาน ความสำเร็จของการเรียกร้องสิทธิการปกครองตนเองของนักศึกษา นับแต่เริ่มทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ไม่เพียงแต่จะมีผลให้ลักษณะกิจกรรมและรูปแบบองค์การนักศึกษาเปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น การได้มาซึ่งสิทธิเสรีภาพการปกครองตนเองภายใน ยังได้เป็นพลังผลักดันให้นักศึกษาธรรมศาสตร์เป็นหัวหอกสำคัญออกไปเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพให้แก่สังคมไทยโดยรวม และอาจกล่าวได้ว่านักศึกษาธรรมศาสตร์ได้กลายเป็นแถวหน้าของขบวนการนักศึกษาไทยตลอดทศวรรษ 2510

ภาคผนวก

ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ว่าด้วยการปกครองนักศึกษาามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2516

(พร้อมทั้งแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2519)

โดยที่เป็นการสมควรตราข้อบังคับว่าด้วยการปกครองนักศึกษาามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 สภามหาวิทยาลัยจึงตราข้อบังคับไว้ดังต่อไปนี้

- ข้อ 1. ข้อบังคับนี้เรียกว่า “ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยการปกครองนักศึกษาามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2516”
- ข้อ 2. ข้อบังคับนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันการศึกษา 2516 เป็นต้นไป
- ข้อ 3. ให้ยกเลิกข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยสโมสรนักศึกษาามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2511

ส่วนที่ 1

วัตถุประสงค์ของการปกครอง

- ข้อ 4. การปกครองนักศึกษามีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้
 - (1) เพื่อให้นักศึกษาได้รับการฝึกฝนในการใช้สิทธิเสรีภาพ และในการปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตย ภายในกรอบแห่งเหตุผล กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม
 - (2) เพื่อให้ศึกษามีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีทัศนคติกว้างขวาง
 - (3) เพื่อให้ศึกษามีความรับผิดชอบ และให้ได้รับการฝึกตนเองให้เป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม

- (4) เพื่อให้แก่นักศึกษามีบุคลิกภาพ พละนาถยดี และรู้จักเข้าสังคม ตลอดจนฝึกฝนในการจัดกิจกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ข้างต้น

ส่วนที่ 2

สิทธิและหน้าที่ของนักศึกษา

ข้อ 5. นักศึกษามีสิทธิและหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (1) มีสิทธิโดยเท่าเทียมกันในการเข้าร่วมรับบริการ สมัครรับเลือกตั้ง และออกเสียงภายในวงการของนักศึกษาตามระเบียบและข้อบังคับ เกี่ยวกับกิจการนั้น ๆ
- (2) มีสิทธิแสดงความคิดเห็นและวิจารณ์อย่างเสรีเกี่ยวกับกิจการของมหาวิทยาลัยภายในขอบเขตแห่งข้อบังคับและระเบียบแบบแผน นอกจากกิจการด้านวิชาการและการสอน แต่อาจให้ความคิดเห็นหรือเสนอแนะโดยทางสภานักศึกษา หรือองค์การบริหารนักศึกษา
- (3) มีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎ ข้อบังคับ ระเบียบและประเพณีอันดีงามของมหาวิทยาลัย
- (4) มีหน้าที่ดำรงไว้ซึ่งความสามัคคี ความเป็นเอกภาพ สร้างชื่อเสียงและเกียรติคุณให้แก่มหาวิทยาลัย
- (5) มีหน้าที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีแก่กิจการของนักศึกษาตามทีระบุไว้ในข้อบังคับนี้

ส่วนที่ 3

การแบ่งส่วนการปกครองของนักศึกษา

ข้อ 6. ให้มีองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ชื่อย่อ อมธ.) เรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Thammasat University Student Government” (ชื่อย่อ T.U.S.G.) ประกอบด้วยนักศึกษาทุกสาขาวิชา แบ่งออกเป็น

- (1) สภานักศึกษา
- (2) องค์การบริหาร

คณะและแผนกอิสระ จะจัดตั้งส่วนการปกครองนักศึกษาระดับคณะและแผนกอิสระอีกไม่ได้

ส่วนที่ 4

สภานักศึกษา

ข้อ 7. สภานักศึกษาประกอบด้วยสมาชิกซึ่งนักศึกษาเลือกตั้งมีจำนวนสมาชิกทั้งสิ้นหกสิบคน

ให้นักศึกษาฐานะปีที่หนึ่ง สอง สามและสี่ แต่ละฐานะปี มีสิทธิเลือกนักศึกษาฐานะปีเดียวกับตนเป็นสมาชิกสภานักศึกษาได้ฐานะปีละสิบห้าคน

ให้นำจำนวนปีที่ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเป็นฐานะปีตามวรรคก่อน นักศึกษาที่ได้ศึกษาอยู่เกินกว่าสี่ปีให้ถือว่าเป็นนักศึกษาฐานะปีที่สี่

ข้อ 8. อำนาจหน้าที่ของสภานักศึกษา มีดังต่อไปนี้

- (1) ดำเนินการให้เป็นไปตามข้อบังคับนี้
- (2) พิจารณาและให้ความเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบต่อนโยบาย โครงการและงบประมาณของคณะกรรมการบริหาร และต้องส่งเรื่องที่พิจารณาคืนแก่คณะกรรมการบริหารภายใน สิบห้าวันนับแต่วันได้รับ ถ้าไม่ส่งคืนตามกำหนดนี้ให้ถือว่านโยบาย โครงการและงบประมาณนั้นใช้ได้
- (3) ตรวจสอบการทำงานของคณะกรรมการบริหาร
- (4) ประเมินผลการดำเนินงานของคณะกรรมการบริหาร และให้ข้อท้วงติงต่าง ๆ
- (5) ลงมติไม่ไว้วางใจคณะกรรมการบริหารทั้งคณะ หรือลงมติถอดถอนสมาชิกที่ดำรงตำแหน่งในสภานักศึกษา ตามข้อ 9 คนหนึ่งหรือหลายคน มติในกรณีดังกล่าวต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

- (6) พิจารณาข้อขัดแย้งระหว่างนักศึกษา การกระทำที่ละเมิดต่อข้อบ่งคับนี้ และการกระทำผิดใด ๆ ที่ไม่ถึงขั้นที่บัญญัติไว้ในข้อบ่งคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยวินัยนักศึกษา
- (7) ออกระเบียบขององค์การนักศึกษาเพื่อปฏิบัติการตามข้อบ่งคับนี้

ข้อ 9. สถานศึกษามีตำแหน่ง ดังต่อไปนี้

- (1) ประธานสภา
- (2) รองประธานสภาคนที่หนึ่ง
- (3) รองประธานสภาคนที่สอง
- (4) เลขาธิการสภา
- (5) รองเลขาธิการสภา
- (6) ผู้ตรวจสอบการเงิน
- (7) กรรมการฝ่ายวิชาการและการศึกษา
- (8) กรรมการอื่น ๆ ตามที่เห็นสมควร

ให้ที่ประชุมสมานักศึกษาเลือกสมาชิกเข้าดำรงตำแหน่งดังกล่าว

ข้อ 10. อำนาจหน้าที่ของสมาชิกสมานักศึกษา มีดังต่อไปนี้

- (1) สมาชิกมีหน้าที่รับฟังความคิดเห็นและข้อวิจารณ์ของนักศึกษา อันจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เพื่อเสนอให้สมานักศึกษาวินิจฉัย
- (2) ประธานสภาหรือรองประธานสภาที่มีหน้าที่รายงานให้สมานักศึกษาทราบเรื่องที่ได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุมสมามหาวิทยาลัย การประชุมคณะบดีหรือการประชุมสภาอาจารย์
- (3) ประธานสภา มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้
 - ก. แต่งตั้งสมาชิกสมานักศึกษาเพื่อปฏิบัติการใด ๆ โดยความเห็นชอบของสมานักศึกษา
 - ข. ควบคุมการประชุมและดำเนินกิจการของสมานักศึกษา
 - ค. เป็นผู้ลงนามในนามของสมานักศึกษา
 - ง. แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อมอบงานของสภาแก่สมานักศึกษาชุดใหม่

- (4) รองประธานสภา มีอำนาจหน้าที่ช่วยประธานสภาในกิจการ
ทั้งปวง

เมื่อประธานสภาไม่อยู่ หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้รองประธานสภาคนที่หนึ่ง เป็นผู้ดำเนินการแทนประธานสภา แต่ถ้ารองประธานสภาคนที่หนึ่งไม่อยู่ หรือไม่
ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้รองประธานสภาคนที่สองเป็นผู้ดำเนินการแทนประ-
ธานสภา

- (5) ประธานสภา รองประธานสภา เลขานุการสภา ผู้ตรวจสอบ
การเงิน กรรมการฝ่ายต่าง ๆ ร่วมกันทำประมาณการค่าใช้จ่าย
ของสภาเสนอต่อคณะกรรมการบริหารภายในห้าวัน นับแต่วัน
ปิดประชุมสามัญสมัยที่หนึ่ง

- (6) เลขานุการสภา มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

ก. ออกหนังสือนัดประชุมสภานักศึกษา

ข. จัดทำรายงานการประชุม

ค. เก็บและรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ของสภานักศึกษาและทำ
หน้าที่ธุรการอื่น ๆ ของสภานักศึกษา

- (7) รองเลขานุการสภา มีอำนาจหน้าที่ช่วยเลขานุการสภาในกิจการ
ทั้งปวง

- (8) ผู้ตรวจสอบการเงิน มีหน้าที่ควบคุมการเงินและตรวจสอบบัญชี
การเงินของสภาและของคณะกรรมการบริหารให้เป็นไปตามงบประมาณ
ที่ได้รับความเห็นชอบจากสภานักศึกษา

- (9) กรรมการฝ่ายวิชาการและการศึกษา มีหน้าที่รวบรวมข้อมูล
ต่าง ๆ และทำรายงานเสนอต่อสภานักศึกษาในเรื่องที่ได้รับเชิญ
เข้าร่วมการประชุมสภามหาวิทยาลัย การประชุมคณะบดี การ
ประชุมสภาอาจารย์ หรือการประชุมทางวิชาการใด ๆ

ข้อ 11. ผู้มีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภานักศึกษา คือ นักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่
ในชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัย

ข้อ 12. ผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภานักศึกษาต้องมีคุณสมบัติดังนี้

- (1) เป็นนักศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัย
- (2) ไม่เป็นผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาหรือเทียบเท่ามาก่อน
- (3) ได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยมาแล้วไม่เกินสี่ปี และ
- (4) ไม่อยู่ในระหว่างถูกลงโทษทางวินัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย ถ้าเคยถูกลงโทษทางวินัยต้องพ้นโทษมาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งปีในวันปีตรับสมัครเลือกตั้ง

ข้อ 13. ให้ทำการเลือกตั้งสมาชิกสภานักศึกษาให้เสร็จสิ้นภายในยี่สิบวัน นับแต่วันเปิดภาคการศึกษาภาคแรก

ข้อ 14. อายุของสภานักศึกษาสิ้นสุดลงในวันที่อธิการบดีประกาศแต่งตั้งสมาชิกสภานักศึกษาชุดใหม่ตามข้อ 17

ข้อ 15. สมาชิกภาพของสมาชิกสภานักศึกษาสิ้นสุดลงเมื่อ

- (1) ออกตามวาระ
- (2) ตาย
- (3) ลาออก
- (4) ขาดคุณสมบัติตามข้อ 12
- (5) ออกตามข้อ 24 วรรคสุดท้าย
- (6) ถูกลงโทษทางวินัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

ข้อ 16. ในกรณีที่สมาชิกภาพของสมาชิกสภานักศึกษาสิ้นสุดลงในขณะที่ยังเหลือระยะเวลาเกินเก้าสิบวันก่อนปิดการศึกษาภาคสอง ให้ทำการเลือกตั้งซ่อมให้เสร็จสิ้นภายในยี่สิบวันหลังจากวันที่สมาชิกภาพสิ้นสุดนั้น

ข้อ 17. อธิการบดีเป็นผู้ลงนามประกาศแต่งตั้งและถอดถอนสมาชิกสภานักศึกษาและสมาชิกสภานักศึกษาที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ

ข้อ 18. ให้มีสมัยประชุมสามัญของสภานักศึกษาหกสมัย ดังต่อไปนี้

สมัยที่หนึ่ง ให้ประชุมภายในเจ็ดวัน นับแต่วันเลือกตั้งสมาชิกเสร็จสิ้น เพื่อเลือกสมาชิกดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในสถานศึกษาและให้คณะกรรมการมอบงานของสถานศึกษาชุดเก่ามอบงานแก่สถานศึกษาชุดใหม่

สมัยที่สอง ให้ประชุมภายในเจ็ดวัน นับแต่วันปิดสมัยประชุมครั้งที่หนึ่ง เพื่อรับรองนโยบายของคณะกรรมการบริหารนักศึกษา และงบประมาณขององค์การนักศึกษา

สมัยที่สาม ให้ประชุมก่อนเปิดการศึกษาภาคแรกไม่น้อยกว่าสามสัปดาห์

สมัยที่สี่ ให้ประชุมภายในสี่สัปดาห์ นับแต่วันเปิดการศึกษาภาคสอง

สมัยที่ห้า ให้ประชุมภายในหกสัปดาห์ นับแต่วันเปิดการศึกษาภาคสอง

สมัยที่หก ให้ประชุมก่อนปิดภาคการศึกษาภาคสองไม่น้อยกว่าสัปดาห์หนึ่ง เพื่อรับทราบรายงานสรุปผลงานของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 19. อธิการบดีเป็นผู้เปิดประชุมสามัญของสถานศึกษาสมัยที่หนึ่ง และปิดประชุมสมัยที่หก

ข้อ 20. ระยะเวลาประชุมสามัญสมัยหนึ่ง ๆ ให้สถานศึกษาเป็นผู้กำหนด

ข้อ 21. การประชุมวิสามัญของสถานศึกษาให้มีได้ในกรณี ดังนี้

- (1) อธิการบดีเรียกประชุม
- (2) ประธานสภาเรียกประชุม
- (3) สมาชิกไม่น้อยกว่าหนึ่งในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมดเข้าชื่อร้องขอต่อประธานสภาให้เรียกประชุม
- (4) นายกองกิจการบริหารนักศึกษาร้องขอต่อประธานสภาให้เรียกประชุมตามมติของคณะกรรมการบริหารนักศึกษา
- (5) นักศึกษาจำนวนไม่น้อยกว่าสองร้อยคนเข้าชื่อร้องขอต่อประธานสภาให้เรียกประชุม

ข้อ 22. ในการประชุมสามัญของสถานศึกษาสมัยที่หนึ่งให้สมาชิกที่เข้าประชุมเลือกสมาชิกคนหนึ่งโดยคะแนนเสียงข้างมากให้ทำหน้าที่ประธานการประชุม ถ้าคะแนนเสียงเท่ากันให้จับฉลากระหว่างผู้ที่ได้คะแนนเสียงเท่ากันนั้น

ในการเลือกตั้งสมาชิกสภานักศึกษา เพื่อดำรงตำแหน่งประธานสภา รองประธานสภาคนที่หนึ่ง รองประธานสภาคนที่สอง เลขานุการสภา ผู้ตรวจสอบการเงิน กรรมการฝ่ายวิชาการและการศึกษา และกรรมการอื่น ๆ นั้น สมาชิกแต่ละคนมีสิทธิเสนอชื่อสมาชิกได้หนึ่งชื่อ การเสนอชื่อนั้นต้องมีสมาชิกอื่นรับรองไม่น้อยกว่าห้าคน

ในกรณีที่มีการเสนอเพียงชื่อเดียวให้ถือว่าผู้ถูกเสนอชื่อนั้น ได้รับเลือกเมื่อที่ประชุมลงมติรับรองด้วยคะแนนเสียงเกินกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกที่เข้าประชุม

ในกรณีที่มีการเสนอชื่อหลายชื่อ ผู้ที่ได้รับเลือกต้องเป็นผู้ที่ได้คะแนนเกินกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกสภานักศึกษาทั้งหมด แต่ถ้าผู้ที่ได้คะแนนไม่เกินกว่ากึ่งหนึ่งของสมาชิกสภานักศึกษาทั้งหมดให้ทำการลงคะแนนเลือกตั้งใหม่ระหว่างบุคคลที่ได้คะแนนอันดับหนึ่งกับอันดับสอง และให้ถือว่าผู้ที่ได้รับคะแนนสูงสุดเป็นผู้ได้รับเลือก ถ้ามีผู้ได้คะแนนสูงสุดเท่ากันหลายคนให้ประธานการประชุมชี้ขาด

ให้เลขานุการสภาเลือกรองเลขานุการสภาจากสมาชิกสภานักศึกษา

ผู้ตรวจสอบการเงิน กรรมการฝ่ายวิชาการและการศึกษา และกรรมการอื่น ๆ มีสิทธิเลือกสมาชิกสภานักศึกษาเป็นผู้ช่วยในฝ่ายของตน

ข้อ 23. สมาชิกสภานักศึกษาจะดำรงตำแหน่งในสภานักศึกษาในขณะหนึ่งได้เพียงตำแหน่งเดียว

ข้อ 24. การประชุมสภานักศึกษา ต้องมีสมาชิกเข้าร่วมประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมด จึงจะเป็นองค์ประชุม

ในกรณีที่สมาชิกสภานักศึกษาเข้าร่วมประชุมไม่ครบองค์ประชุมให้เรียกประชุมอีกครั้งหนึ่ง ในการประชุมครั้งหลังนี้แม้มีผู้เข้าร่วมประชุมไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดก็ให้ถือว่าครบองค์ประชุม

ในกรณีที่สมาชิกขาดประชุมสองครั้งติดต่อกัน โดยไม่ได้แจ้งให้ประธานสภาทราบล่วงหน้าเป็นลายลักษณ์อักษร ให้สภานักศึกษาพิจารณาเสนอชื่อบุคคลนั้นต่ออธิการบดี เพื่อพิจารณาถอนชื่อออกจากการเป็นสมาชิกสภานักศึกษา

ข้อ 25. การนัดประชุมให้แจ้ง วัน เวลา สถานที่และระเบียบวาระการประชุมให้สมาชิกทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่าเจ็ดวันสำหรับการประชุมสามัญและไม่น้อยกว่าสามวันสำหรับการประชุมวิสามัญ

ข้อ 26. การลงมติของสภานักศึกษาให้ถือเสียงข้างมากของสมาชิกที่เข้าประชุม ในกรณีที่คะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็น เสียงชี้ขาด

ข้อ 27. ถ้าสภานักศึกษามีมติขัดแย้งกับมติของคณะกรรมการบริหาร และ สภานักศึกษาต้องการยืนยันมตินั้นให้เรียกประชุมสภานักศึกษาเพื่อพิจารณายืนยันมติเดิม อีกครั้งหนึ่งภายในเจ็ดวันหลังจากวันประชุมครั้งก่อน การลงมติในการประชุมครั้งที่สอง นี้ต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกสภานักศึกษาทั้งหมด

ข้อ 28. การใช้จ่ายของสภานักศึกษา ให้ประธานสภากับเลขาธิการสภาร่วม กันเบิกจ่ายและแจ้งให้สภานักศึกษาทราบ และให้ทำบัญชีรับ-จ่ายตลอดสมัยเสนอต่อสภานักศึกษาในการประชุมสามัญสมัยที่หกเป็นวาระแรก

ส่วนที่ 5

องค์การบริหาร

ข้อ 29. องค์การบริหารประกอบด้วยคณะกรรมการบริหารและชุมนุมต่าง ๆ ของนักศึกษา

หมวดที่ 1

คณะกรรมการบริหาร

ข้อ 30. คณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วย กรรมการบริหารจำนวนสิบห้า คนซึ่งนักศึกษาเลือกตั้ง มีตำแหน่งดังต่อไปนี้

- (1) นายกองกิจการบริหาร
- (2) รองนายกองกิจการบริหาร
- (3) เลขาธิการ
- (4) เภรัญญิก
- (5) ประธานฝ่ายประชาสัมพันธ์
- (6) ประธานฝ่ายวิเทศสัมพันธ์
- (7) ประธานฝ่ายสถาบันสัมพันธ์

- (8) ประธานฝ่ายกีฬา
- (9) ประธานฝ่ายวิชาการ
- (10) ประธานฝ่ายวัฒนธรรม
- (11) กรรมการอีกห้าคนซึ่งอาจดำรงตำแหน่งอื่นตามสมควร

ข้อ 31. คณะกรรมการบริหารมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบร่วมกัน ดังต่อไปนี้

- (1) บริหารกิจการทั้งปวงที่เกี่ยวกับนักศึกษา ดูแลความเรียบร้อย โดยทั่วไปตามระเบียบและข้อบังคับของมหาวิทยาลัย
- (2) ควบคุมและให้ความสะดวกในการดำเนินงานของชุมนุมต่าง ๆ
- (3) กำหนดนโยบาย จัดทำแผนงาน โครงการและงบประมาณประจำปีของคณะกรรมการบริหาร เสนอต่อสภานักศึกษา
- (4) พิจารณางบประมาณและโครงการประจำปีของชุมนุม เพื่อเสนอต่อสภานักศึกษา
- (5) ออกระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับชุมนุม
- (6) เข้าร่วมประชุมชี้แจงต่อสภานักศึกษาทุกครั้งที่มีการประชุม
- (7) เสนอชื่อกรรมการบริหารเป็นรายบุคคลต่ออธิการบดีเพื่อพิจารณาถอดถอนกรรมการบริหารผู้นั้นตามมติคณะกรรมการบริหาร โดยความเห็นชอบของสภานักศึกษา
- (8) ถอดถอนคณะกรรมการชุมนุมหรือกรรมการชุมนุมรายบุคคล

ข้อ 32. ให้นายกองค้การบริหารเป็นประธานคณะกรรมการบริหารมีอำนาจหน้าที่ควบคุมและจัดระเบียบการบริหารภายในองค์การบริหาร

นายกองค้การบริหาร และประธานฝ่ายวิชาการ มีหน้าที่เข้าร่วมการประชุมสภามหาวิทยาลัย การประชุมคณบดี การประชุมสภาอาจารย์เมื่อได้รับเชิญ

ข้อ 33. กรรมการบริหารที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ อาจแต่งตั้งอนุกรรมการ เพื่อช่วยเหลือร่วมดำเนินงานในส่วนที่ตนรับผิดชอบ โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 34. ผู้มีสิทธิเลือกตั้งกรรมการบริหารคือนักศึกษาชั้นปริญญาตรี

ข้อ 35. ผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการบริหารต้องมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภานักศึกษาในข้อ 12

¹ ข้อ 36. ให้ดำเนินการเลือกตั้งกรรมการบริหารประจำปีการศึกษาถัดไปให้เสร็จสิ้นก่อนปิดการศึกษาภาคสองไม่น้อยกว่าสิบห้าวัน

ให้ประกาศวัน เวลา และสถานที่ที่จะมีการเลือกตั้งให้นักศึกษาทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่ายี่สิบวัน

ข้อ 37. การเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารให้กระทำโดยการเลือกตั้งทั่วไป ผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งต้องรวมกันเป็นกลุ่ม โดยให้ระบุตำแหน่งหน้าที่ให้ครบตามข้อ 30

ข้อ 38. การเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารให้ผู้เลือกตั้งลงคะแนนเพียงหนึ่งกลุ่ม การนับคะแนนให้ถือว่ากลุ่มที่ได้รับคะแนนสูงสุดได้รับการเลือกตั้ง ถ้าคะแนนสูงสุดเท่ากันให้มีการเลือกตั้งใหม่เฉพาะกลุ่มที่ได้คะแนนเสียงสูงสุดเท่ากันจนกว่าจะได้กลุ่มที่ได้คะแนนสูงสุด

ข้อ 39. อธิการบดีเป็นผู้ลงนามประกาศแต่งตั้งและถอดถอนกรรมการบริหาร

ข้อ 40. คณะกรรมการบริหารต้องมอบงานแก่คณะกรรมการบริหารชุดถัดไปให้เสร็จสิ้นก่อนวันปิดการศึกษาภาคสอง

อายุของคณะกรรมการบริหารสิ้นสุดลงในวันมอบงานแก่คณะกรรมการบริหารชุดใหม่

ข้อ 41. กรรมการบริหารพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (1) ออกตามวาระ
- (2) ตาย
- (3) ลาออก
- (4) ขาดคุณสมบัติตามข้อ 35
- (5) ออกตามข้อ 31 (7)

¹ แก้ไขเพิ่มเติมโดยข้อบังคับ ฉบับที่ 2 เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2519 และให้ใช้ความตามที่ปรากฏอยู่ในข้อบังคับ

(6) ถูกลงโทษทางวินัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

ข้อ 42. คณะกรรมการบริหารพ้นตำแหน่งเมื่อสภานักศึกษาลงมติไม่ไว้วางใจตามข้อ 8 (5) ในกรณีนี้ให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารใหม่ให้เสร็จสิ้นภายในยี่สิบวัน หลังจากคณะกรรมการบริหารพ้นตำแหน่งให้คณะกรรมการบริหารชุดเดิมปฏิบัติหน้าที่ต่อไปจนกว่าคณะกรรมการบริหารชุดใหม่เข้ารับตำแหน่ง

อายุของคณะกรรมการบริหารชุดใหม่จะเริ่มแต่วันประกาศแต่งตั้งและสิ้นสุดลงตามอายุของคณะกรรมการบริหารชุดก่อน

ถ้าคณะกรรมการบริหารพ้นจากตำแหน่งก่อนปิดการศึกษาภาคสองไม่เกินหกสิบวันก็ไม่ต้องมีการเลือกตั้งใหม่ ตามวรรคหนึ่ง ให้คณะกรรมการบริหารชุดเดิมปฏิบัติหน้าที่ต่อไปจนกว่าคณะกรรมการบริหารชุดใหม่เข้ารับตำแหน่ง

ข้อ 43. ในกรณีที่กรรมการบริหารคนใดคนหนึ่งพ้นจากตำแหน่ง ให้คณะกรรมการบริหารพิจารณาเสนอชื่อบุคคลที่สมควรด้วยความเห็นชอบของสภานักศึกษาต่ออธิการบดีเพื่อแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทน

ข้อ 44. ให้มีการประชุมคณะกรรมการบริหารระหว่างเปิดภาคการศึกษาอย่างน้อยเดือนละสองครั้ง

การประชุมคณะกรรมการบริหารต้องมีกรรมการเข้าร่วมประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการบริหารทั้งหมด จึงถือว่าเป็นองค์ประชุม

ให้นายกองค้การบริหาลเป็นประธานที่ประชุม ในกรณีที่นายกองค้การบริหาลไม่อยู่ หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้รองนายกองค้การบริหาลปฏิบัติหน้าที่แทน ถ้รองนายกองค้การบริหาลไม่อยู่ หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้กรรมการที่เข้าร่วมประชุมเลือกตั้งกันเองเป็นประธานดำเนินการประชุม

ข้อ 45. การลงมติให้ถือเสียงข้างมากของที่ประชุม กรรมการคนหนึ่งออกเสียงได้หนึ่งเสียง ในกรณีที่คะแนนเสียงเท่ากันให้ประธานที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาดเฉพาะกรณีที่คณะกรรมการบริหารถือเป็นเรื่องสำคัญให้ใช้มติสองในสามของจำนวนกรรมการบริหารทั้งหมด

ข้อ 46. คณะกรรมการบริหารอาจเชิญคณะกรรมการชุมชนมาร่วมประชุมเพื่อชี้แจงแสดงความคิดเห็นก็ได้

ข้อ 47. การบริหารงานของคณะกรรมการบริหารในส่วนที่เกี่ยวกับชุมนุมต่าง ๆ โดยตรงมีสามฝ่าย คือ ฝ่ายกีฬา ฝ่ายวัฒนธรรม และฝ่ายวิชาการ ให้ผู้ดำรงตำแหน่งประธานฝ่ายกีฬา ประธานฝ่ายวัฒนธรรม และประธานฝ่ายวิชาการ เป็นผู้ดูแลและประสานงานอย่างใกล้ชิดกับชุมนุมที่เกี่ยวกับฝ่ายที่ตนเป็นประธาน

ข้อ 48. ให้คณะกรรมการบริหารจัดทำงบประมาณประจำปี โดยจัดสรรงบประมาณเป็นสี่ส่วน ดังต่อไปนี้

- (1) ส่วนของชุมนุมต่าง ๆ
- (2) ส่วนของสภานักศึกษา
- (3) ส่วนของคณะกรรมการบริหาร และ
- (4) ส่วนงบกลาง

ข้อ 49. ให้อาจารย์ฝ่ายการนักศึกษาเป็นที่ปรึกษาขององค์การนักศึกษา

หมวดที่ 2

ชุมนุมของนักศึกษา

ข้อ 50. ชุมนุมของนักศึกษาต้องมีลักษณะสำหรับนักศึกษาทั่วไปทั้งมหาวิทยาลัย และอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 51. การจัดตั้งหรือยุบเลิกชุมนุม ให้ทำได้โดยคำสั่งอธิการบดี

ในระดับมหาวิทยาลัยการจัดตั้งชุมนุมเพิ่มเติมให้ทำได้โดยมีนักศึกษาไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยคนจากสาขาวิชาต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่าเจ็ดสาขาวิชา เข้าชื่อยื่นต่อคณะกรรมการบริหาร และให้คณะกรรมการบริหารเสนอความเห็นต่ออธิการบดีเพื่อพิจารณาจัดตั้ง

ข้อ 52. ในระดับคณะหรือแผนกอิสระอาจจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมในลักษณะที่ไม่ซ้ำซ้อนกับงานขององค์การบริหารได้ แต่ต้องเป็นกิจการที่เกี่ยวข้องกับวิชาการของสาขาวิชาในคณะหรือแผนกอิสระนั้นโดยเฉพาะ ทั้งนี้โดยความเห็นชอบของคณบดีหรือหัวหน้าแผนกอิสระ กลุ่มกิจกรรมเช่นนี้จะไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากงบประมาณ

ข้อ 53. นักศึกษาอาจสมัครเข้าเป็นสมาชิกชุมนุมใดก็ได้

สมาชิกภาพของสมาชิกชุมนุมสิ้นสุดลงในวันสุดท้ายก่อนวันเปิดภาคการศึกษาภาคแรก

ข้อ 54. ชุมนุมของนักศึกษาแต่ละชุมนุมให้มีคณะกรรมการชุมนุมประกอบด้วยสมาชิก ซึ่งสมาชิกของแต่ละชุมนุมเลือกให้ดำรงตำแหน่งต่อไปนี้

(1) ประธาน

(2) รองประธาน

(3) เลขานุการ

(4) เภรัญญิก

(5) นายทะเบียน

(6) ฝ่ายประชาสัมพันธ์

(7) ฝ่ายพัสดุ

และกรรมการอื่นที่คณะกรรมการชุมนุมเห็นสมควร

กรรมการชุมนุมหนึ่งจะเป็นกรรมการชุมนุมอื่นอีกในเวลาเดียวกันมิได้

ข้อ 55. อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการชุมนุมมีดังต่อไปนี้

(1) บริหารงานทั่วไปให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของชุมนุม

(2) กำหนดนโยบาย จัดทำแผนงาน โครงการ และงบประมาณประจำปีของชุมนุมเสนอต่อคณะกรรมการบริหาร

(3) วางระเบียบปฏิบัติของชุมนุมด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการบริหาร

(4) พิจารณาการกระทำของสมาชิกที่ฝ่าฝืนระเบียบของชุมนุม หรือนำความเสื่อมเสียมาสู่ชุมนุม มติของคณะกรรมการชุมนุมที่ให้สมาชิกกระทำการใช้สิทธิหรือถอนชื่อออกจากการเป็นสมาชิกชุมนุมต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนกรรมการชุมนุมทั้งหมด

(5) รับผิดชอบดูแลรักษาเอกสารและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ของชุมนุม

ข้อ 56. ผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งกรรมการชุมนุมและผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการชุมนุม ต้องจดทะเบียนเป็นสมาชิกของชุมนุมนั้น เป็นเวลาไม่น้อยกว่าหกสิบวันก่อนวันเลือกตั้ง

ข้อ 57. ให้คณะกรรมการชุมนุมดำเนินการเลือกตั้งสมาชิกขึ้นดำรงตำแหน่งกรรมการชุมนุมใหม่ให้เสร็จสิ้นก่อนปิดภาคสองสามสัปดาห์ และให้มอบงานแก่คณะกรรมการชุดใหม่ให้เสร็จสิ้นภายในสัปดาห์วัน นับตั้งแต่วันเลือกตั้ง

ข้อ 58. ผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นกรรมการชุมนุมต้องมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภานักศึกษา

ข้อ 59. นายองค์การบริหารเป็นผู้ลงนามประกาศแต่งตั้งหรือถอดถอนกรรมการชุมนุม

ข้อ 60. อายุของคณะกรรมการชุมนุมสิ้นสุดลงในวันมอบงานแก่คณะกรรมการชุมนุมชุดใหม่

ข้อ 61. กรรมการชุมนุมพ้นตำแหน่ง เมื่อ

(1) ออกตามวาระ

(2) ตาย

(3) ลาออก

(4) ขาดคุณสมบัติตามข้อ 58

(5) ออกตามข้อ 31 (8)

(6) ถูกลงโทษทางวินัยตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

ข้อ 62. ในกรณีที่คณะกรรมการชุมนุมพ้นจากตำแหน่งตามความในข้อ 61 (5) ให้นำข้อ 42 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

ถ้ากรรมการชุมนุมคนใดคนหนึ่งพ้นจากตำแหน่งให้คณะกรรมการชุมนุมพิจารณาเสนอชื่อบุคคลที่เห็นสมควร ด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการบริหารต่อนายองค์การบริหารเพื่อแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทน

ข้อ 63. การประชุมคณะกรรมการชุมนุมต้องมีกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมด จึงถือว่าเป็นองค์ประชุม

ให้ประธานชุมนุมเป็นผู้เรียกประชุมและเป็นประธานที่ประชุม ในกรณีที่ประธานชุมนุมไม่อยู่หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้รองประธานชุมนุมปฏิบัติหน้าที่แทน

ถ้ารองประธานชุมนุมไม่อยู่หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ให้กรรมการที่เข้าประชุมเลือกตั้งกันเองเป็นประธานดำเนินการประชุม

การลงมติให้ถือเสียงข้างมากของที่ประชุม กรรมการคนหนึ่งออกเสียงได้หนึ่งเสียง ในกรณีที่คะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

ข้อ 64. ให้คณะกรรมการชุมนุมกำหนดนโยบาย โครงการ และงบประมาณประจำปีของชุมนุมเสนอต่อคณะกรรมการบริหารให้เสร็จสิ้น ก่อนเปิดภาคการศึกษาภาคแรกไม่น้อยกว่าสามสิบวัน

ข้อ 65. การให้บริการทั่วไปแก่นักศึกษา เช่นสวัสดิการการศึกษา การสังคม การพักผ่อนและการบันเทิง เป็นต้น ให้ชุมนุมต่างๆ ติดต่oprสานงานกับหน่วยงานของมหาวิทยาลัยในการจัดหา อำนวยความสะดวก การเก็บรักษา บุรณะซ่อมแซม และตรวจสอบทรัพย์สินอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกิจกรรมของนักศึกษา

ข้อ 66. การดำเนินกิจกรรมของชุมนุมทุกครั้งต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการบริหารก่อน จึงจะดำเนินการได้

ข้อ 67. นักศึกษาที่ทำคุณประโยชน์หรือชื่อเสียงดีเด่นให้แก่มหาวิทยาลัยในกิจกรรมของชุมนุมอาจได้รับสวัสดิการพิเศษจากมหาวิทยาลัย

ข้อ 68. ให้มีเครื่องหมายและสีเสื้อสามารถของชุมนุมตามความจำเป็นและเหมาะสมตามรูปและลักษณะที่มหาวิทยาลัยกำหนด

สิทธิใช้เครื่องหมายหรือใช้เสื้อสามารถตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการบริหารกำหนด

ส่วนที่ 7

การเงิน

ข้อ 69. ระเบียบการเบิกจ่ายเงินขององค์การนักศึกษานอกจากที่กล่าวในข้อบังคับนี้ให้ถือตามระเบียบการเงินของมหาวิทยาลัยโดยอนุโลม

ข้อ 70. รายได้ขององค์การนักศึกษา คือ เงินอุดหนุนซึ่งเหมาจ่ายจากมหาวิทยาลัย เงินค่าบำรุงสมาชิกและเงินรายได้พิเศษ เงินรายได้ที่กล่าวนี้ให้เก็บรักษาไว้ที่แผนกเงินของมหาวิทยาลัย

ข้อ 71. การเบิกจ่ายตามงบประมาณของคณะกรรมการบริหารให้นายกองกิจการบริหารลงนามร่วมกับเหรัญญิกของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 72. การเบิกจ่ายตามงบประมาณของชุมนุม ให้ประธานฝ่ายกีฬา ประธานฝ่ายวิชาการ หรือประธานฝ่ายวัฒนธรรมแล้วแต่กรณี ลงนามร่วมกับเหรัญญิกของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 73. การเบิกจ่ายตามงบประมาณของสภานักศึกษา ให้ประธานสภาลงนามร่วมกับเลขาธิการสภา

ข้อ 74. การเบิกจ่ายงบกลาง ให้นายกองกิจการบริหารลงนามร่วมกับเหรัญญิกของคณะกรรมการบริหาร

ข้อ 75. อธิการบดีมีอำนาจแต่งตั้งผู้สอบบัญชีให้ทำการตรวจสอบบัญชีการเงินขององค์การนักศึกษาได้ตามที่เห็นสมควรอย่างน้อยปีละสองครั้ง

ส่วนที่ 8

บททั่วไป

ข้อ 76. นักศึกษาจะดำรงตำแหน่งสมาชิกสภานักศึกษา กรรมการบริหาร และกรรมการชุมนุมในเวลาเดียวกันมิได้

ข้อ 77. การเสนอข้อแก้ไข ปรับปรุง หรือยกเลิกข้อบังคับนี้ อาจกระทำได้โดย

- (1) มติที่ประชุมสภานักศึกษาด้วยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมด หรือ
- (2) โดยมติของคณะกรรมการบริหารด้วยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนกรรมการบริหารทั้งหมด ให้เสนอที่ขอแก้ไขปรับปรุงหรือยกเลิกข้อบังคับต่อสภานักศึกษา การประชุมของสภานักศึกษาเพื่อพิจารณาข้อเสนอนี้ให้กระทำเป็นสองชั้น คือ

ขั้นที่หนึ่ง ให้เสนอญัตติเกี่ยวกับมติดังกล่าวเพื่อให้สภานักศึกษารับหลักการ
มติรับหลักการต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

ขั้นที่สอง เมื่อสภานักศึกษารับหลักการแล้ว ให้แต่งตั้งกรรมการร่างข้อบังคับ
ใหม่เสนอต่อสภานักศึกษา มติของสภานักศึกษาที่ให้เสนอร่างข้อบังคับใหม่ต่อมหาวิทยาลัย
ต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

ข้อ 78. ให้คณะกรรมการสโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วาง
ระเบียบและดำเนินการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารจำนวนสิบห้าคน และสมาชิกสภา
นักศึกษาจำนวนสี่สิบห้าคนจากนักศึกษาที่จะมีฐานะปีที่สอง สาม และสี่ ในปีการศึกษา
2516 เป็นชุดแรกก่อนสิ้นปีการศึกษา 2515

ข้อ 79. ให้อธิการบดีมีอำนาจพิจารณาและสั่งตั้งชุมนุมของนักศึกษาได้ตามที่
เห็นสมควรเป็นชุดแรกก่อนสิ้นปีการศึกษา 2515

ข้อ 80. ให้โอนทรัพย์สินและหนี้สินของสโมสรมหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์ และของชุมนุมต่าง ๆ ในสังกัด เป็นขององค์การนักศึกษา

ข้อ 81. ให้อธิการบดีรักษาการให้เป็นไปตามข้อบังคับนี้ และเพื่อการนี้ให้มี
อำนาจออกระเบียบได้

ประกาศ ณ วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2516

(ลงนาม) พระยาอรรณการีย์นิพนธ์

(ศาสตราจารย์ พระยาอรรณการีย์นิพนธ์)

นายกสภามหาวิทยาลัย

ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ว่าด้วยวินัยนักศึกษา

พ.ศ. 2516

โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงข้อบังคับว่าด้วยวินัยนักศึกษา

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 สภามหาวิทยาลัยจึงตราข้อบังคับไว้ ดังต่อไปนี้

ข้อ 1. ข้อบังคับนี้เรียกว่า “ข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยวินัยนักศึกษา พ.ศ. 2516”

ข้อ 2. ข้อบังคับนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศเป็นต้นไป

ข้อ 3. ให้ยกเลิกข้อบังคับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยวินัยนักศึกษา พ.ศ. 2501 ทั้งนี้ภายใต้บังคับข้อ 15

ข้อ 4. นักศึกษาต้องปฏิบัติตามข้อบังคับและระเบียบของมหาวิทยาลัยทุกประการและต้องรักษาวินัยโดยเคร่งครัดอยู่เสมอ

ข้อ 5. นักศึกษาต้องรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกัน และต้องรักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยและเกียรติของมหาวิทยาลัย

ข้อ 6. นักศึกษาต้องประพฤติตนเป็นสุภาพชน ไม่ประพฤติในสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่มหาวิทยาลัย ทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย

ข้อ 7. นักศึกษาต้องเชื่อฟังและแสดงคารวะต่อบรรดาผู้สอนของมหาวิทยาลัย และต้องปฏิบัติตามคำสั่งหรือคำตักเตือนของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ

ข้อ 8. นักศึกษาต้องแต่งกายตามระเบียบที่มหาวิทยาลัยกำหนด

ข้อ 9. โทษคดีวินัยมี 4 สถาน คือ

9.1 ไล่ออก

9.2 ให้พักการศึกษา หรือตัดสิทธิเข้าสอบไล่ หรือพักการให้ปริญญา มีกำหนดไม่เกินสองปีการศึกษา

9.3 ทำทัณฑ์บน

9.4 ว่ากล่าวตักเตือน

ข้อ 10. นักศึกษาผู้ใด

10.1 ต้องโทษโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่ความผิดที่เป็น
ลหุโทษ หรือความผิดอันได้กระทำโดยประมาท

10.2 เป็นตัวการยุ้งและก่อเหตุวุ่นวายร้ายแรงให้เกิดขึ้นในบริเวณ
มหาวิทยาลัย หรือ

10.3 กระทำการทุจริตอันเป็นการเสื่อมเสียร้ายแรงแก่มหาวิทยาลัย
ถือว่าเป็นผู้กระทำผิดวินัยอย่างร้ายแรงถึงขนาด ให้ลงโทษไล่ออก

ข้อ 11. นักศึกษาผู้ใด

11.1 ลักลอบเล่นการพนัน ต้มเครื่องต้มที่มีแอลกอฮอล์ เสพยาเสพติด
ให้โทษ หรือเมาสุราอาละวาด ในบริเวณมหาวิทยาลัย

11.2 ประพฤติผิดวินัยตามความใน ข้อ 5 ข้อ 6 ข้อ 10.2 หรือ 10.3
แต่ยังไม่ร้ายแรงถึงขนาดลงโทษไล่ออก

ถือว่าเป็นผู้กระทำผิดวินัยอย่างร้ายแรง ให้ลงโทษพักการศึกษา หรือตัดสิทธิ
เข้าสอบไล่ หรือพักการให้ปริญญา มีกำหนดไม่เกินสองปีการศึกษา

ข้อ 12. ผู้ใดกระทำทุจริตในการสอบไล่หรือพยายามกระทำการเช่นนั้น ถ้า
กระทำผิดไม่ร้ายแรงถึงขนาดให้ลงโทษพักการศึกษา หรือตัดสิทธิเข้าสอบไล่ หรือพักการ
ให้ปริญญา มีกำหนดไม่เกินสองปีการศึกษา สุดแต่ความร้ายแรงของการกระทำผิด

โทษทุจริตในการสอบไล่นี้ นอกจากจะถูกลงโทษตามที่ระบุไว้แล้ว ให้ถือว่า
สอบไล่ตกในลักษณะวิชาที่ทุจริตในการสอบไล่ได้อีกด้วย

ข้อ 13. ผู้ใดกระทำผิดวินัยในชั้นที่มีได้ระบุไว้ใน ข้อ 10 ข้อ 11 และข้อ 12
ให้ลงโทษด้วยการให้พักการศึกษา หรือตัดสิทธิเข้าสอบไล่ หรือพักการให้ปริญญา มี
กำหนดไม่เกินสองปีการศึกษา หรือทำทัณฑ์บน หรือว่ากล่าวตักเตือน ตามควรแก่กรณี

ข้อ 14. ให้อธิการบดี หรือคณบดี หรือหัวหน้าแผนกอิสระ แต่งตั้งคณะกรรมการ
สอบสวนการกระทำผิดวินัย ซึ่งเข้าลักษณะที่จะได้รับโทษตามความในข้อ 9.1 และข้อ 9.2

แห่งข้อบังคับนี้ เว้นแต่กรณีความผิดปรากฏชัดแจ้ง เมื่อได้ความเป็นสัจจะว่านักศึกษาผู้ใด
กระทำความผิดวินัยจริงและสมควรได้รับโทษ ให้ผู้มีอำนาจดังกล่าวนำเสนออธิการบดีเพื่อ
วินิจฉัยและสั่งลงโทษตามควรแก่ความผิด

ถ้าเป็นความผิดเข้าลักษณะที่จะได้รับโทษตามความในข้อ 9.1 แห่งข้อบังคับนี้
ให้อธิการบดีนำเสนอสภามหาวิทยาลัยพิจารณาโทษ ความผิดนอกจากนั้นให้อธิการบดีใช้
ดุลยพินิจสั่งลงโทษ

ข้อ 15. นักศึกษาที่กระทำความผิดวินัยก่อนวันที่ข้อบังคับนี้บังคับใช้

ก. ถ้ายังไม่ได้รับโทษฐานทำความผิดวินัยก็ให้ใช้ข้อบังคับนี้ หรือข้อบังคับ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าด้วยวินัยนักศึกษา พ.ศ. 2501 บังคับ
แล้วแต่ข้อบังคับใดจะเป็นคุณแก่นักศึกษายิ่งกว่า

ข. ถ้าอยู่ในระหว่างถูกลบชื่อออกจากทะเบียนนักศึกษาก็ให้นำข้อบังคับ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยวินัยนักศึกษา พ.ศ. 2501 ในส่วนที่
ให้สิทธิแก่นักศึกษาขอกลับเข้าเป็นนักศึกษาใหม่มาใช้บังคับ

ข้อ 16. ให้อธิการบดีรักษาการตามข้อบังคับนี้.

ประกาศ ณ วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2516

(ลงนาม) พระยาอรรณการีย์นิพนธ์

(ศาสตราจารย์ พระยาอรรณการีย์นิพนธ์)

นายกสภามหาวิทยาลัย

การเมืองของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย : กรณีศึกษา—พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน ปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505

พัชรี ธรรมย์

การศึกษาเรื่องการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของประเทศในโลกที่สาม และอิทธิพลขององค์การระหว่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศที่มีต่อขบวนการกำหนดนโยบายดังกล่าวเป็นเรื่องที่ได้รับการศึกษาค้นคว้ามานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทฤษฎีพึ่งพิง (Dependency Theory) แพร่หลายในทศวรรษที่ 1970 ประเทศที่ถูกนำมาใช้เป็นกรณีศึกษามากที่สุดได้แก่กลุ่มประเทศในลาตินอเมริกา ซึ่งธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกาได้พยายามเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้¹

ในประเทศไทยได้มีการพูดถึงเรื่องนี้มานานแต่ยังมีได้มีการศึกษาลึกลงไปในระยะเดียวคือลงไปว่า อิทธิพลจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทยอย่างไร เท่าที่ผ่านมามักเป็นการศึกษาพฤติกรรมของอิทธิพลจากภายนอก เช่น บทบาทของญี่ปุ่นในเศรษฐกิจไทย ซึ่งมักเป็นการศึกษาพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น

¹ ตัวอย่างกรณีศึกษาประเภทนี้ได้แก่ผลงานของ Peter Evans, *Dependent Development : The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Princeton : Princeton University Press, 1979) ; Franklin Tugwell, *The Politics of Oil in Venezuela* (Stanford, California : Stanford University Press, 1975).

มากกว่าโดยใช้กรอบการศึกษาของทฤษฎีฟังก์ชันหรือทฤษฎีการลงทุนต่างประเทศ² หรือผลกระทบจากการเข้ามาลงทุนดังกล่าวต่อเศรษฐกิจไทย แต่มิได้ศึกษาลึกลงไปกว่า รัฐบาลต่างประเทศหรือนักธุรกิจต่างประเทศดังกล่าวได้เข้ามามีบทบาทอย่างไรในขบวนการกำหนดนโยบายของรัฐบาลไทย

เมื่อปี พ.ศ. 2526 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดการประชุมทางวิชาการเรื่อง “ทฤษฎีการฟังก์ชันกับสังคมเศรษฐกิจไทย” ในการประชุมดังกล่าว ได้มีบทความสองเรื่องซึ่งได้ศึกษาถึงอิทธิพลขององค์การระหว่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจไทย งานชิ้นหนึ่งเป็นของกฤษ เพิ่มทันจิตต์ ซึ่งศึกษาบทบาทของธนาคารโลก และงานของอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ ซึ่งศึกษาถึงอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจไทยยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

งานของกฤษเป็นการเน้นบทบาทของธนาคารโลกที่เข้ามามีอิทธิพลกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ ตลอดจนกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน กฤษได้อ้างถึงรายงานต่าง ๆ ของธนาคารโลก เริ่มจาก A Public Development Program for Thailand (1959) ซึ่งวิจารณ์ยุทธวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพล ป. ว่าล้มเหลว และเสนอแนะยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ที่จำกัดบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจและส่งเสริมบทบาทการลงทุนของภาคเอกชนทั้งจากภายในและภายนอก กฤษได้ชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลไทยได้รับมาตรการต่าง ๆ ที่ธนาคารโลกเสนอแนะมาไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทยฉบับที่ 1 นอกจากนี้ในแผนพัฒนาฉบับต่อ ๆ มาจนถึงแผนพัฒนาฉบับที่ 5 ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากธนาคารโลกทั้งสิ้น

ส่วนงานของอุกฤษฏ์นั้น เพิ่งเล็งที่บทบาทของรัฐบาลอเมริกันในกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทยในยุคจอมพลสฤษดิ์ อุกฤษฏ์อ้างว่า การที่ไทยยอมรับคำ

² กฤษ เพิ่มทันจิตต์, “อิทธิพลขององค์การระหว่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจไทย: กรณีศึกษาว่าด้วยธนาคารโลก,” ใน รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ และ สมบูรณ์ ศรีประชัย (บรรณาธิการ), *ทฤษฎีการฟังก์ชันกับสังคมเศรษฐกิจไทย* (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 125-212; อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, “อิทธิพลขององค์การระหว่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศ ที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจไทย: กรณีศึกษาว่าด้วยอิทธิพลของสหรัฐอเมริกา” ใน รังสรรค์ และ สมบูรณ์, *เพิ่งอ้าง*, หน้า 229-312.

แนะนำจากรัฐบาลอเมริกันด้านยุทธวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพราะผู้นำไทย (คือจอมพลสฤษดิ์) ได้ผลประโยชน์จากการติดต่อเป็นพันธมิตรกับมหาอำนาจแบบสหรัฐอเมริกา ขณะเดียวกันสหรัฐอเมริกาเองก็ได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการที่ไทยมีนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวด้วย

ผู้เขียนมีความเห็นว่า ข้อเขียนของกฤษและอุกฤษภูมิ์มีจุดอ่อนสำคัญๆ อย่างน้อยสองประการ กล่าวคือ ประการแรก มีการเน้นบทบาทของต่างประเทศมากเกินไป กฤษเน้นบทบาทของธนาคารโลกในฐานะที่เป็นแหล่งเงินกู้รายใหญ่ของไทย ทำให้สามารถเข้ามาบงการทางเลือกนโยบาย (Choice-Making) ของผู้นำไทยได้ทั้งนโยบาย กฤษเห็นว่ารัฐบาลและผู้นำไทยมีบทบาทที่คล้อยตามคำแนะนำจากภายนอกโดยไม่มีเงื่อนไข (เน้นลักษณะ Passive Role ของรัฐบาลไทย) อันเป็นการวิเคราะห์ในแนวของทฤษฎีพึ่งพิงแบบเก่า (Old Dependency Theory)³ ซึ่งก็มีข้อถกเถียงได้มากกว่า การวิเคราะห์ในแนวดังกล่าวนี้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจากศูนย์กลาง (เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา) และประเทศรอบนอก ได้แก่ ประเทศโลกที่สาม (เช่น ประเทศไทย) ได้ลึกซึ้งแค่ไหน เพราะการวิเคราะห์ดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญแก่แรงกดดันจากภายนอก (ในที่นี้คือธนาคารโลก) มากเกินไป จนละเลยปัจจัยภายในของประเทศโลกที่สาม (ในที่นี้คือปัจจัยต่างๆ ของฝ่ายไทย) ว่ามีส่วนส่งเสริมหรือกีดกันการรับอิทธิพลจากภายนอกมากน้อยอย่างไร อุกฤษภูมิ์เองพยายามแก้จุดอ่อนอันนี้โดยชี้ให้เห็นว่า สาเหตุที่ผู้นำไทยนำประเทศเราไปผูกพันกับอภิมหาอำนาจ คือสหรัฐอเมริกา และรับรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจที่รัฐบาลอเมริกันเสนอแนะ ก็เนื่องจากผู้นำไทยได้ผลประโยชน์จากการกระทำดังกล่าวด้วย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่กฤษและอุกฤษภูมิ์ไม่ได้พูดถึงเลยก็คือ ลักษณะการยอมรับคำแนะนำจากภายนอกของผู้นำไทย ทั้งกฤษและอุกฤษภูมิ์จะเห็นพ้องกันว่า ผู้นำไทยยอมรับข้อเสนอแนะที่มาจากภายนอก (กฤษเห็นว่าผู้นำไทยยอมรับโดยไม่มีเงื่อนไขเพราะธนาคารโลกซึ่งคุมเงินกู้ “บีบ” รัฐบาลไทย ส่วนอุกฤษภูมิ์เห็นว่า ผู้นำไทย

³ ดู แนวความคิดของทฤษฎีพึ่งพิงแบบเก่าได้จากบทความของ วินิต ทรงประทุม, “พัฒนาการทางความคิดของทฤษฎีการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ,” ใน รังสรรค์ และสมบูรณ์, เฟื่องอ้าง, หน้า 1-55; และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคำวิจารณ์บทความนี้โดย พิณ สุทรารักษ์ ใน เฟื่องอ้าง, หน้า 56-69.

ได้รับผลประโยชน์ส่วนตัวจากการยอมรับข้อแนะนำจากสหรัฐอเมริกา) อย่างไรก็ตามยังไม่มีการศึกษาลึกลงไปกว่า ลักษณะการยอมรับข้อแนะนำจากภายนอกเป็นการยอมรับทั้งหมดหรือยอมรับเพียงบางส่วนเท่าที่จำเป็นและเป็นไปได้ กล่าวคือ งานวิจัยเท่าที่ทำมา ศึกษาเพียงสิ่งที่เป็นข้อแนะนำจากภายนอก (ซึ่งมีอยู่ในผลงานของกฤษและอุกฤษฏ์) และสาเหตุที่ผู้นำไทยจำต้องยอมรับข้อแนะนำดังกล่าว แต่ไม่ได้ศึกษาต่อไปว่าเกิดอะไรขึ้นหลังจากนั้น นโยบายเศรษฐกิจของประเทศหนึ่ง ๆ มิใช่ยุคที่ขึ้น ตอนการตัดสินใจเลือกยุทธวิธี (Choice-Making) การพัฒนาของผู้นำทางการเมืองเท่านั้น ขบวนการนโยบายเศรษฐกิจยังต้องพิจารณาถึงการนำทางเลือกนั้นมาเขียนขึ้นเป็นนโยบายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งขั้นตอนนี้ผู้ที่สำคัญคือ ข้าราชการ ในขั้นตอนการร่างนโยบาย ยุทธวิธีทางเลือกที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกอาจถูกบิดเบือนไป เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น จากการเมืองภายในระบบราชการ โดยเฉพาะเมื่อข้าราชการกลายเป็นผู้กำหนดนโยบาย⁴ หรือจากข้อจำกัดภายในประเทศนั้นเอง เช่น ข้อจำกัดด้านความพร้อมในการพัฒนาบุคลากร ทรัพยากรระดับเทคโนโลยีที่มีอยู่ การสะสมทุน ชนชั้นผู้ประกอบการธุรกิจ ฯลฯ⁵

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า อิทธิพลจากภายนอกที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจของประเทศใดประเทศหนึ่งมิใช่ยุคที่ขึ้นการตัดสินใจเลือกยุทธวิธีการพัฒนาและนโยบายที่ออกมา (Output) เท่านั้น เพราะผู้ที่เขียนนโยบายออกมาคือข้าราชการ และผู้ที่นำนโยบายไปปฏิบัติก็คือข้าราชการ ซึ่งการตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกและการนำนโยบายไปปฏิบัติในระดับข้าราชการอาจแตกต่างไปจากการตัดสินใจของผู้นำทางการเมืองก็ได้เพราะข้อจำกัดต่าง ๆ (Constraints) ในสองระดับนี้แตกต่างกัน

บทความนี้เขียนขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อลบล้างข้อบกพร่องจากการศึกษาที่มีมาในอดีต โดยมุ่งศึกษาถึงบทบาทและอิทธิพลจากภายนอกที่มีต่อการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทย ทั้งในขั้นการเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนา (Choice - Making) อันเป็นขั้นที่ผู้

⁴ Merilee S. Grundle, *Bureaucrats, Politicians, and Peasants in Mexico : A Case Study in Public Policy* (Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 1977).

⁵ ตัวอย่างปัญหาข้อจำกัดทางความพร้อมในการพัฒนา ดูได้จาก Donald Rothchild and Robert J. Curry, Jr., *Scarcity, Choice and Public Policy in Middle Africa* (Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 1978).

นำทางการเมืองของไทยมีบทบาทสำคัญ และขั้นการนำทางเลือกนั้นมาสร้างเป็นนโยบาย (Policy Formulation) อันเป็นขั้นที่ข้าราชการมีบทบาทสำคัญ กรณีศึกษาที่นำมาใช้ คือ พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนปี 1954 (พ.ศ. 2497) อันเป็นพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับแรกของไทยที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป. และพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับปี 2503 และ 2505 ซึ่งเกิดขึ้นในยุคจอมพลสฤษดิ์ สาเหตุที่เลือกยุคดังกล่าวสืบเนื่องจากเป็นยุคที่มีความสำคัญมาก เสมือนหัวเลี้ยวหัวต่อการเมืองไทยและการพัฒนาเศรษฐกิจยุคใหม่ ที่เป็นรากฐานของการพัฒนายุคปัจจุบัน นอกจากนี้ยุคนี้ยังได้รับการกล่าวขวัญมากว่า เป็นยุคที่พลังภายนอก อันได้แก่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลก เข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทย จึงเป็นยุคที่น่าจะใช้เป็นกรณีศึกษาถึงอิทธิพลของพลังภายนอกที่มีต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาของไทยได้เป็นอย่างดี พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนที่ถูกเลือกมาศึกษาในบทความนี้ก็เป็นการศึกษาทางนโยบายเศรษฐกิจไทยที่น่าสนใจยิ่งเพราะแสดงออกถึงยุทธวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเน้นอุตสาหกรรม และบทบาทของรัฐในการดำเนินนโยบายอุตสาหกรรมของรัฐบาลไทยยุคใหม่ เราจะเริ่มจากการพยายามตอบคำถามสำคัญที่ว่า ทำไมรัฐบาลอเมริกันจึงสนใจในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเล็ก ๆ แบบไทย และทำไมผู้นำไทยจึงต้องตอบสนองต่อข้อเสนอแนะจากภายนอกดังกล่าว ข้อเสนอแนะจากภายนอกได้กลายมาเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยอย่างไร และใครบ้างที่ได้ผลประโยชน์หรือเสียผลประโยชน์จากนโยบายดังกล่าว บทบาทของข้าราชการไทยในขบวนการรับอิทธิพลจากภายนอก เป็นอย่างไรบ้าง

เบื้องหลังการวางนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมของไทย :

ระยะต้นตัวหลังสงคราม

แนวความคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมอุตสาหกรรมแบบใหม่ของไทยเริ่มมีขึ้นหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสงบแล้วในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อจอมพล ป. ได้ทำรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 นั้น โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศยังไม่มีความแตกต่างไปจากโครงสร้างเมื่อปี 2475 ประชากรไทยในปีพ.ศ. 2483 มีจำนวน

ประมาณ 20 ล้านคน เป็นคนไทยถึงร้อยละ 90 ที่เหลือเป็นชาวจีนโพ้นทะเลที่อพยพ มาอาศัยอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 เพื่อหนีความ คออยากและระบอบการปกครองในประเทศจีน ชาวจีนอพยพประกอบอาชีพค้าขาย อุตสาหกรรม ธุรกิจการเงิน เหมืองแร่ และส่วนหนึ่งเป็นกรรมกรรับจ้าง โครงสร้างทาง เศรษฐกิจของประเทศแบ่งเป็นการเกษตรกรรมร้อยละ 85 พาณิชยกรรมร้อยละ 8 ข้าราชการร้อยละ 3 และที่เหลือเป็นการทำธุรกิจการเงินและอุตสาหกรรม ชาวไทยส่วน มากทำการเกษตรและรับราชการในขณะที่ชาวจีนประกอบอาชีพทางด้านพาณิชยกรรม

การบริหารประเทศอยู่ในมือของกลุ่มคนะบุคคลเพียงไม่กี่คน ประชากรส่วน ใหญ่เป็นชาวนาที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายตามสภาพภูมิประเทศและไม่สนใจการเมือง แรง งานรับจ้างส่วนมากเป็นชาวจีนอพยพ ซึ่งได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นสมาคมชาวจีนขึ้นเพื่อ ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ภาษา หรือรวมกลุ่มแข่งเดียวกันโดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ในปี 2489 รัฐบาลได้พยายามสนับสนุนผู้ใช้แรงงานที่เป็นคนไทยเพื่อประโยชน์ทางการเมือง ขณะเดียวกัน กลุ่มผู้นำสมาคมชาวจีนก็ได้ให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ใน ประเทศจีน ทำให้ผู้นำไทยเกิดความไม่ไว้วางใจในพฤติกรรมของสมาคมชาวจีน

ในระยะนั้นพรรคการเมืองในประเทศไทยอ่อนแอมากเนื่องจากแต่ละพรรคไม่มี อุดมการณ์หรือแนวทางการเมืองหรือแนวทางเศรษฐกิจที่แน่นอน การก่อการปฏิวัติรัฐ- ประหารหลายครั้งนับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาก็ทำให้อำนาจรัฐสภาอ่อนแอลงไปมาก

แม้ว่าจอมพล ป. จะกลับมาบริหารประเทศเป็นครั้งที่สองใน พ.ศ. 2490 แต่ จอมพล ป. ก็มีได้วางแผนการปรับปรุงระบบอุตสาหกรรมให้ทันสมัย จนถึง พ.ศ. 2493 รัฐบาลจึงได้เริ่มปรับปรุงทางด้านอุตสาหกรรม เนื่องมาจากแต่เดิมมาประเทศไทยเป็น ประเทศเกษตรกรรม รายได้ของประเทศส่วนใหญ่มาจากข้าว ยางพารา ดิบบุก และไม้สัก ธุรกิจการส่งออกสินค้าเหล่านี้อยู่ในมือชาวต่างประเทศ กล่าวคือ ชาวยุโรปและชาวจีน จำหน่ายดิบบุก บริษัทยุโรปเป็นผู้ประกอบการและจำหน่ายไม้สัก ชาวจีนสีข้าวเปลือกและ ชาวยุโรปเป็นผู้ส่งข้าวสารออกไปจำหน่ายในต่างประเทศ⁶

⁶ Ingram, 1971, 111.

ใน พ.ศ. 2462 มีโรงงานอุตสาหกรรมเพียง 7 โรงอยู่ในกรุงเทพฯ⁷ ได้แก่ โรงปูนซีเมนต์ 1 โรง โรงงานน้ำตาล 3 โรง โรงงานสบู่ 1 โรง โรงงานยาสูบ 1 โรง และโรงงานฟอกหนัง 1 โรง มีคนไทยเป็นเจ้าของโรงงานเพียง 2 โรง คือ โรงปูนซีเมนต์ และโรงงานน้ำตาล⁸

ความก้าวหน้าในเรื่องงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ มีจำกัดโดยเหตุที่ชาววัตถุดิบต่าง ๆ และโครงสร้างภาษีเป็นประการแรก ก่อน พ.ศ. 2470 ภาษีการขนส่งที่บังคับใช้ในการขนส่งทางเรือเป็นอุปสรรคต่อธุรกิจท้องถิ่นอย่างมาก อัตราภาษีดังกล่าวนี้แตกต่างกันบ้างโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 10⁹ รัฐบาลในสมัยนั้นต้องการรักษาภาษีนี้ไว้เพื่อเป็นรายได้ชดเชยกับรายจ่ายที่ประเทศไทยต้องเสียให้แก่อังกฤษและประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ใน พ.ศ. 2493 เพื่อแลกเปลี่ยนกับอิสรภาพในการเก็บภาษี ซึ่งแต่เดิมประเทศไทยเก็บภาษีขาเข้าเพียงร้อยละ 3.3 เท่านั้น

อุปสรรคอื่น ๆ ที่ทำให้ความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมต้องล่าช้าออกไปมาจากตลาดสินค้าของประเทศไทยซึ่งส่วนมากมีขนาดเล็กและวัตถุดิบส่วนใหญ่ต้องสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ นอกจากนี้ไทยยังขาดเงินทุน ผู้ประกอบการ และช่างฝีมือ ในเวลานั้นยังไม่มีธนาคารเพื่อการอุตสาหกรรมและขาดองค์ประกอบที่จำเป็นในการดำเนินงานอุตสาหกรรม เช่น เครื่องทุนแรงราคาถูกและถนนหนทางที่สะดวกในการขนส่งสินค้า

รัฐบาลได้เข้าดำเนินกิจการอุตสาหกรรมด้วยการจัดตั้งโรงงานกระดาษขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2460 โดย The Army Survey Department เป็นผู้ดำเนินงานและโอนกิจการให้กระทรวงอุตสาหกรรมใน พ.ศ. 2485 ซึ่งโรงงานก็ประสบภาวะขาดทุนตลอดมา กองทัพบกได้จัดตั้งโรงงานทอผ้าขึ้นใน พ.ศ. 2476 โรงงานแห่งนี้ดำเนินกิจการอยู่ได้เนื่องจากได้รับการอุดหนุนจากราชการ ต่อมาใน พ.ศ. 2484 กระทรวงการคลังได้จัดระบบผูกขาดในการซื้อขายยาสูบขึ้นทำให้กิจการรัฐวิสาหกิจประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง

เมื่อจอมพล ป. ชัยบริหารประเทศใน พ.ศ. 2490 ได้เกิดมีความคิดจะปรับปรุงระบบอุตสาหกรรมของประเทศให้ทันสมัยด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง

⁷ Ibid., 133.

⁸ Ibid., 133.

⁹ Ibid., 134.

กล่าวคือ ทางด้านเศรษฐกิจ ปัญหาที่เกิดขึ้นได้แก่จำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 - 2503 อัตราประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 3 ต่อปี รายได้ประชากรอยู่ใน อัตราร้อยละ 5.3 ต่อปี ซึ่งรัฐบาลคาดว่า รายได้ของประชากรระหว่างปี 2503-2513 ควรจะอยู่ในอัตราร้อยละ 6-7 ต่อปี ในเรื่องนอังก์การ ECAFE ได้ตั้งเป้าหมายไว้ว่า หากประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ใน พ.ศ. 2523 รายได้ประชากรจะอยู่ใน อัตราร้อยละ 5 ต่อปี¹⁰ ด้วยเหตุนี้เอง รัฐบาลจึงได้กำหนดเรื่องนี้ไว้ในแผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2507 ดังนี้

ถ้าอัตราเพิ่มของประชากรยังคงที่ตามที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จำนวน ประชากรที่ปัจจุบันมีอยู่ 30 ล้านคนจะเพิ่มเป็น 50 ล้านคนในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งในจำนวนนี้ร้อยละ 46 จะเป็นประชากรที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี สภาพเช่น นี้จะเพิ่มปัญหาพื้นฐานที่เป็นอยู่ในขณะนี้ซึ่งจะมีผลให้งานที่จะต้องยกระดับ รายได้ของประชากรจัดทำได้ยากยิ่งขึ้น¹¹

รายได้ประชากรในชนบทอยู่ในอัตราร่ำมากโดยเฉพาะชาวนาจะมีหนี้สินกันเป็น ส่วนมาก สำหรับภาคกลางที่มาตรฐานการครองชีพค่อนข้างดีกว่าภาคอื่น ๆ ใน พ.ศ. 2493 ชาวนาจำนวนถึงร้อยละ 93.4 มีหนี้สินซึ่งจะต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 187 ต่อปี¹²

เหตุผลทางเศรษฐกิจอีกประการหนึ่งคือรัฐบาลมีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าจาก ต่างประเทศจำนวนมากโดยเฉพาะผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาการขาดดุล ทางการเงินในอนาคต สินค้าทางด้านอุตสาหกรรมที่ส่งจากต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2498-2504 ได้แสดงไว้ในตารางที่ 1

¹⁰ ECAFE, "Review of Long - Term Macro - Economic Projection for Selected Countries of the ECAFE Region." *Economic Bulletin for Asia and the Far East* Vol. 15 (September 1974).

¹¹ NEDB, *National Economic Development Plan* (Bangkok : National Economic Development Board, 1964).

¹² Ministry of Agriculture, "Preliminary Report on Farm Study in Pra - Buddha Bart Self - Help Land Settlement, Crops Year 1960 - 1961" Division of Agricultural Economics, 1961.

ตารางที่ 1 สิ้นค้าเข้าหลักช่วงปี 2498-2504 (US \$ million)

รายการ	2498	2499	2500	2501	2502	2503	2504
ผ้าผ้าย	671	716	620	594	652	642	793
สิ่งทอสำเร็จรูป	275	258	279	200	203	203	296
ผ้าและสิ่งทออื่นๆ	225	215	209	165	206	185	256
รถยนต์ (ไม่รวม รถแทรกเตอร์)	388	408	531	495	529	684	660
เครื่องจักรทาง อุตสาหกรรม	315	237	397	503	840	552	585
ยา	213	249	273	266	316	320	353
กระดาษและ ผลิตภัณฑ์จาก							
กระดาษ	164	149	203	213	229	265	305
ยางรถ	161	149	187	187	170	227	204

ที่มา : Robert J. Muscat, *Development Strategy in Thailand : A Study of Economic Growth* (New York : Praeger, 1966).

นอกจากนั้น รัฐบาลยังมีเหตุผลทางการเมืองที่จะต้องปรับปรุงระบบอุตสาหกรรมให้ทันสมัย หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกามีบทบาทสำคัญในการทำสงครามเย็นและต่อต้านการรุกรานของคอมมิวนิสต์ในเอเชียและยุโรปตะวันออก เมื่อคอมมิวนิสต์เพิ่มการรุกรานในแถบเอเชียอาคเนย์โดยเฉพาะในเวียดนามและมาเลเซีย รัฐบาลอเมริกันได้พิจารณาเห็นว่า รัฐบาลไทยเป็นพันธมิตรที่จะร่วมต่อต้านคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้ และจอมพล ป. ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ไทยได้ต่อต้านคอมมิวนิสต์และประเทศไทยกำลังได้รับการคุกคามจากคอมมิวนิสต์

ทางด้านการเมืองภายในประเทศ หลังจากการปฏิวัติแล้วสภาผู้แทนราษฎรไม่มีอำนาจและอยู่ภายใต้การบริหารของผู้นำทางการทหาร จอมพล ป. ตระหนักดีว่า บรรดา

นายทหารที่เข้าร่วมกันทำการรัฐประหารเป็นผู้ควบคุมอำนาจทางทหารไว้ ดังนั้น จอมพล ป. จึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีความวิตกเกี่ยวกับการรุกรานของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้มาสนับสนุนอำนาจของตน งบประมาณช่วยเหลือทางการทหารที่สหรัฐให้ประเทศไทยระหว่างที่จอมพล ป. ปกครองประเทศ แสดงไว้ในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ความช่วยเหลือทางการทหารของรัฐบาลอเมริกันที่ให้แก่ประเทศไทย
ช่วงปี 2489-2500 (US \$ million)

ปีงบประมาณสหรัฐอเมริกา	จำนวนความช่วยเหลือ
2489-2497	111.2
2498	40.8
2499	43.4
2500	26.2

ที่มา : J. Montgomery, *The Politics of Foreign Aid* (New York : Praeger Co., 1963), p. 238.

จอมพล ป. เห็นว่า ชาวจีนเป็นผู้คุมเศรษฐกิจของประเทศ กลุ่มชาวจีนจึงเป็นกลุ่มที่สามารถจะทำให้อำนาจในการบริหารประเทศและความมั่นคงของประเทศกระทบกระเทือนได้ จอมพล ป. ได้หาวิธีจำกัดอำนาจของชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยด้วยการออกพระราชบัญญัติต่อต้านชาวจีน พ.ศ. 2491 อำนาจของพระราชบัญญัตินี้ทำให้สมาคมจีนทุกสมาคมสิ้นสุดสภาพ รัฐบาลยังได้ประกาศภาวะฉุกเฉินและเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ มีการจับกุมพวกหัวก้าวหน้าโดยอ้างเหตุผลว่า เป็นมาตรการป้องกันความมั่นคงของประเทศในภาวะที่ได้รับการแทรกแซงจากลัทธิคอมมิวนิสต์¹³ แต่ข้อเท็จจริงก็คือ มาตรการดังกล่าวเป็นการป้องกันการรัฐประหารที่อาจจะเกิดขึ้นอีกหลังจากที่ได้เกิดขึ้นถึง 2 ครั้งในปี 2491 และ 2492 จอมพล ป. จึงจำเป็นต้องใช้มาตรการรุนแรงเพื่อ

¹³ Frank C. Darling, *Thailand and the United States* (Washington D.C. : Public Affairs Press, 1965), p. 71.

กำจัดฝ่ายตรงข้ามรวมทั้งให้แทรกแซงและควบคุมสภาผู้แทนราษฎร ทำให้อำนาจนิติบัญญัติอ่อนแอยิ่งขึ้น

ในเดือนมิถุนายน 2493 คอมมิวนิสต์ได้เข้ารุกรานเกาหลีใต้ จอมพล ป. ได้ส่งทหารไทยไปสมทบกับกองทัพสหประชาชาติและส่งข่าวสารไปให้เกาหลีใต้จำนวน 40,000 เมตริกตัน นับว่าไทยเป็นประเทศเอเชียประเทศแรกที่ส่งทหารไปร่วมสงครามซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้ไทยได้รับความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและการแลกเปลี่ยนทางการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาตามพระราชบัญญัติฟูลไบร์ทซึ่งประกาศใช้ในเดือนกรกฎาคม 2493 ภายใต้ความตกลงตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้มีการจัดตั้งมูลนิธิฟูลไบร์ทเพื่อการศึกษาขึ้นที่กรุงเทพฯ เพื่อทำหน้าที่คัดเลือกนักศึกษาไปศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกา ในเดือนกันยายน 2493 รัฐบาลไทยและรัฐบาลอเมริกันได้ทำข้อตกลงให้ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการ โดยสหรัฐให้ความร่วมมือช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการ และไทยส่งเสริมทางด้านเศรษฐกิจและการค้าขายในต่างประเทศ สหรัฐได้ให้ความช่วยเหลือตามข้อตกลงนี้แก่รัฐบาลไทยเป็นจำนวนถึง 8,000,000 เหรียญ รวมทั้งได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุงแผนพัฒนาของไทยด้วย¹⁴ สหรัฐได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการเป็นจำนวน 7,000,000 เหรียญในปลายปี 2494¹⁵ นอกจากนี้ไทยยังได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐในการขอกู้เงินจากธนาคารโลกเพื่อนำมาก่อสร้างเขื่อนกันน้ำ ซ่อมแซมทางรถไฟและก่อสร้างท่าเรือกรุงเทพฯ เป็นเงิน 25,400,000 เหรียญ¹⁶ ต่อมาในปี 2493 สหรัฐอเมริกาและประเทศไทยได้ทำข้อตกลงว่าด้วยการให้ความช่วยเหลือทางการทหารโดยได้จัดให้นายทหารของไทยเดินทางไปรับการฝึกอบรมที่สหรัฐ และในปี 2494 ภายใต้ข้อตกลงฉบับนี้ ไทยก็ได้รับรถถังติดอาวุธ 28 คัน สำหรับติดตั้งประจำกองพันทหาร 10 กองพัน เครื่องบินรบสำหรับใช้ในกิจการกองทัพอากาศและเรือรบแบบทันสมัยไว้ใช้ในราชการกองทัพเรือ¹⁷

ข้อตกลงในการให้ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการที่สหรัฐและไทยได้จัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2493 ทำให้สหรัฐเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรม

¹⁴ Ibid., pp. 79–80.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., p. 80.

¹⁷ Ibid.

กรรม สหรัฐได้ส่งคณะที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจหลายคณะมายังประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ เช่น คณะที่ปรึกษา Griffin ซึ่งเดินทางมายังเอเชียอาคเนย์ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน 2493 คณะที่ปรึกษาได้จัดทำรายงานและระบุว่าเพื่อช่วยให้เกิดสันติภาพและความมั่นคงในภูมิภาคนี้ จำเป็นจะต้องมีการลงทุนภาคเอกชนโดยใช้เงินทุนจากต่างประเทศและในประเทศ¹⁸

รัฐบาลจอมพล ป. ได้ใช้คำแนะนำของคณะที่ปรึกษา Griffin เป็นแนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจ ในปี 2497 รัฐบาลได้จัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้น เช่น องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ในสังกัดกระทรวงคมนาคมเพื่อผูกขาดการขนส่งในเส้นทางสำคัญๆ บริษัทไทยโทรทัศน์จำกัด ซึ่งอยู่ในความดูแลของรัฐวิสาหกิจหลายหน่วยงานรวมทั้งหน่วยงานทางทหารด้วย องค์การสัตว์ปีกและองค์การตลาดในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เหตุผลของรัฐบาลในการจัดตั้งองค์การรัฐวิสาหกิจก็คือ เพื่อให้ชาวไทยได้มีบทบาทในการประกอบธุรกิจเพิ่มขึ้น และเพื่อปรับปรุงการตลาดที่ได้ดำเนินการอย่างไม่ถูกต้องให้ดีขึ้น¹⁹ แต่ข้อเท็จจริงที่รัฐบาลจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมาจากความเคลื่อนไหวทางการเมืองหลายประการประการแรก ตามข้อตกลงทางด้านความร่วมมือทางวิชาการระหว่างสหรัฐกับไทยในปี 2494 และการกู้เงินจากธนาคารโลก รัฐบาลไทยจำเป็นต้องจัดตั้งองค์การบริหารกิจการรถไฟและท่าเรือขึ้นในรูปของรัฐวิสาหกิจที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเพื่อให้ต่างประเทศเชื่อถือและให้ความช่วยเหลือ ประการที่สอง อัตรารายเดือนข้าราชการต่ำมากและรัฐบาลไม่สามารถจะขึ้นเงินเดือนข้าราชการหลังจากสงครามโลกได้สิ้นสุดลงแล้ว การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้น ช่วยให้จอมพล ป. สามารถตอบแทนคณะนายทหารที่ได้ช่วยกันทำรัฐประหารในปี 2490 ด้วยการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้บริหารในรัฐวิสาหกิจเหล่านั้น²⁰

¹⁸ อุกฤษณ์ บัฒมานันท์, *อ่าวแล้วเชิงอรรถที่ 2*, หน้า 235.

¹⁹ T.H. Silcock, *Thailand : Social and Economic Studies in Development* (Canberra : Australian National University Press, 1967), p. 262.

²⁰ อุกฤษณ์ ได้อ้างหลักฐานว่า กลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองสองกลุ่ม คือ กลุ่มราชครู และกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ สนับสนุนให้รัฐบาลจอมพล ป. ให้การสนับสนุนรัฐวิสาหกิจที่มีอยู่เดิม และให้เปิดรัฐวิสาหกิจใหม่รวมแล้วกว่า 140 แห่ง ทำการคุ้มครองการผลิตสำคัญ ๆ ของระบบเศรษฐกิจไทยเกือบหมด การควบคุมการผลิตดังกล่าวสร้างความมั่งคั่งแก่นายทหารทั้งสองกลุ่มนี้เป็นอย่างมาก ดู อุกฤษณ์, *อ่าวแล้วเชิงอรรถที่ 2*, หน้า 240-244.

ประการที่สาม การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเป็นแผนการต่อต้านการยึดครองทางเศรษฐกิจของชาวจีนในประเทศไทย เนื่องจากรัฐบาลเกรงว่าชาวจีนจะควบคุมระบบเศรษฐกิจของประเทศในกรณีที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้มีการลงทุนในภาคเอกชน²¹

การขยายรัฐวิสาหกิจมีผลกระทบต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมของไทย การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจทำให้เอกชนที่ลงทุน โดยเฉพาะชาวจีนเกิดความหวาดเกรง การที่ชาวจีนถูกคุกคามจากบรรยากาศการส่งเสริมการลงทุนโดยรัฐวิสาหกิจทำให้ชาวจีนไม่กล้าเสี่ยงที่จะประกอบอุตสาหกรรมต่อไป ชาวจีนส่วนใหญ่จึงหันไปประกอบการค้า นักธุรกิจชาวจีนตระหนักดีว่าไม่สามารถจะประกอบธุรกิจได้โดยไม่ต้องอาศัยอิทธิพลเพื่อหลีกเลี่ยงระเบียบข้อบังคับที่ยุ่งยาก ดังนั้น นักธุรกิจเหล่านี้จึงได้จัดรูปการดำเนินการเสียใหม่ด้วยการเชิญข้าราชการและบุคคลระดับสูงชาวไทยร่วมเป็นกรรมการบริหารกิจการ การดำเนินธุรกิจของชาวจีนจึงเป็นไปในรูปที่ชาวจีนเป็นผู้ลงทุนและประกอบกิจการ และชาวไทยเป็นผู้ให้ความคุ้มครองและให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ รวมทั้งอำนวยความสะดวกในการทำสัญญากับรัฐบาล ทางด้านรัฐวิสาหกิจที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นก็ได้บริหารงานอย่างไร้ประสิทธิภาพ มีการทุจริตเล่นพรรคเล่นพวกซึ่งก่อให้เกิดการลงทุนภาคีรัฐบาลได้รับความเสียหายอย่างมาก

พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497

รัฐบาลอเมริกันเองยังไม่ยอมล้มเลิกความคิดจะให้รัฐบาลไทยพัฒนาเศรษฐกิจโดยการส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชนทั้งในและนอกประเทศ เมื่อนโยบายรัฐวิสาหกิจของจอมพล ป. ล้มเหลวลง รัฐบาลอเมริกันจึงติดต่อกับรัฐบาลไทยอีกครั้งหนึ่ง ในคราวนี้ได้อ้างถึงความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและวิชาการว่ายังไม่ได้ดำเนินการลงทุนของอเมริกา” ลงนามเมื่อวันที่ 1 กันยายน 2497 โดยหวังว่า ถ้าอเมริกาเข้ามาลงทุนแล้ว ประเทศอื่น ๆ จะเข้ามาลงทุนตาม²² รัฐบาลจอมพล ป. ก็ตอบสนองรัฐบาลอเมริกันด้วยดีโดยการประกาศพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรมในปีเดียวกัน

²¹ Robert J. Muscat, *Development Strategy in Thailand : A Study of Economic Growth* (New York : Praeger, 1966), pp. 192-193.

²² อุกฤษณ์, อ้างหลังเชิงอรรถที่ 2, หน้า 244-245.

นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมด้วยการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อให้สิทธิพิเศษแก่อุตสาหกรรมที่รัฐบาลพิจารณาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจรวมทั้งสิ้น 29 ประเภท และให้สิทธิพิเศษแก่นักลงทุนชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีการออกข้อกำหนดในการใช้วัตถุดิบพื้นเมือง ขนาดของโรงงานและความรู้ทางด้านเทคนิคให้เป็นประโยชน์ ยกตัวอย่างเช่น Cotton Spinning Units ที่จะได้รับการส่งเสริมต้องมีจำนวนไม่น้อยกว่า 3,000 แกน การผลิตแก๊วจะต้องมีปริมาณไม่ต่ำกว่า 4,000 ตัน ต้องใช้เครื่องจักรทันสมัยผลิตสินค้าที่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในต่างประเทศและใช้วัตถุดิบพื้นเมือง “หลักเกณฑ์” ในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือกิจการอุตสาหกรรม มีดังนี้

- ก) ยกเว้นภาษีขาเข้าเครื่องจักรอุตสาหกรรมที่จะนำมาใช้ในการจัดตั้งโรงงานหรือการขยายโรงงานที่มีอยู่เดิม
- ข) ยกเว้นภาษีในอัตราร้อยละ 5 แรกของผลกำไรเป็นระยะเวลา 5 ปี
- ค) ยกเว้นหรือลดภาษีในอัตราที่ไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของอัตราที่กำหนดเป็นระยะเวลา 3 ปี สำหรับวัตถุดิบที่ส่งจากต่างประเทศในกรณีที่ไม่สามารถจะจัดหาวัตถุดิบได้จากภายในประเทศหรือวัตถุดิบในประเทศมีคุณภาพไม่ได้มาตรฐาน
- ง) ลดภาษีส่งออกในอัตราที่เหมาะสมที่จะไม่ทำให้เกิดความเสียหายในกรณีที่สินค้าที่ส่งออกไปจำหน่ายไม่สามารถจะแข่งขันในตลาดต่างประเทศได้
- จ) ห้ามหรือควบคุมการนำสินค้าเข้าจากต่างประเทศหรือการอนุญาตให้มีการผูกขาดสินค้า
- ฉ) อนุญาตให้นำเงินที่ได้ใช้ลงทุนและผลกำไรที่หักภาษีแล้วออกนอกประเทศในกรณีที่นักลงทุนเลิกกิจการอุตสาหกรรม
- ช) อนุญาตให้ช่างฝีมือชาวต่างประเทศที่มีความชำนาญและประสบการณ์เข้ามาประกอบอาชีพในประเทศไทยได้เกินโควตาในกรณีที่ช่างฝีมือเหล่านี้มีจำนวนไม่เพียงพอกับความจำเป็นในการประกอบกิจการอุตสาหกรรม²³

²³ หจข. ออก. 0201.2.7/1 รายงานการประชุมคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม, 2502.

ระหว่าง พ.ศ. 2497-2501 มีผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยื่นขอรับการช่วยเหลือสนับสนุนจากรัฐบาลจำนวน 93 รายและได้รับคัดเลือกในชั้นแรก 11 ราย และเหลือเพียง 6 รายที่มีคุณสมบัติครบถ้วนที่จะได้รับการสนับสนุนโดยมีเงินลงทุนรวมทั้งสิ้น 446.5 ล้านบาท (22.3 เหรียญ)²⁴ โรงงานอุตสาหกรรม 6 โรงที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลประกอบด้วยโรงงานของรัฐบาล 2 โรง ได้แก่ โรงงานเกลือในสังกัดกระทรวงการคลังและโรงงานน้ำตาลในสังกัดบริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจจำกัดซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจบริษัทต่างประเทศมีเพียงบริษัทเดียวที่ได้รับการส่งเสริมคือบริษัทผลิตภัณฑ์อาหารฟร้อมอสต์จำกัด²⁵ สรุปได้ว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 ไม่ได้มีผลกระทบมากมายต่อวงการอุตสาหกรรมไทย คณะผู้แทนธนาคารโลกและที่ปรึกษาชาวต่างประเทศได้วิพากษ์วิจารณ์พระราชบัญญัติฉบับนี้ กล่าวคือ คณะผู้แทนธนาคารโลกซึ่งมีศาสตราจารย์ P.T. Ellsworth เป็นหัวหน้าคณะได้เดินทางมาเยือนประเทศไทยระหว่างเดือนกรกฎาคม 2500 ถึงเดือนมิถุนายน 2501 ตามคำขอของรัฐบาลไทยเพื่อให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิควิชาการในการจัดทำแผนทางเศรษฐกิจและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดวางแบบแผนการดำเนินงานซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ²⁶

ศาสตราจารย์ P.T. Ellsworth และคณะได้ทำการสำรวจเศรษฐกิจด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเกษตร อุตสาหกรรม ขนส่งและคมนาคม บริการสาธารณะ การศึกษา การจัดการทางด้านการคลังและการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจ สำหรับด้านอุตสาหกรรม คณะของศาสตราจารย์ P.T. Ellsworth ได้เห็นว่าจะต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 ดังนี้

1) ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ที่ได้นำเอาคำว่า “หลักเกณฑ์” มาใช้ในที่นี้เพราะพระราชบัญญัติอันเกิดจากหลักเกณฑ์ ที่จริงไม่ใช่หลักเกณฑ์ แต่น่าจะเป็นบัญชีความ

²⁴ Peter F. Bell, “The Role of the Entrepreneur in Economic Development : A Case Study of Thailand” (Ph.D. thesis, University of Wisconsin Madison, 1968), p. 166.

²⁵ Frank H. Golay et al., *Under development and Economic Nationalism in South-east Asia* (Ithaca : Cornell University Press, 1969), p. 333.

²⁶ World Bank, *A Public Development Program for Thailand* (Baltimore : John Hopkins Press, 1959), p. vii.

ช่วยเหลือต่าง ๆ มากกว่า “หลักเกณฑ์” และ “ความช่วยเหลือ” ควรจะแยกออกจากกันให้ชัดเจน

2) รัฐบาลไม่ได้กำหนดขอบเขตความช่วยเหลือที่แน่นอนเนื่องจากในเงื่อนไขได้กำหนดไว้ว่า ผู้ที่ยื่นคำขอรับการส่งเสริมที่มีคุณสมบัติตรงตามหลักเกณฑ์จะได้รับความช่วยเหลือ จึงควรมีการกำหนดวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมให้ชัดเจน

3) รัฐบาลควรกำหนดเงื่อนไขที่ชัดเจนเกี่ยวกับการพิจารณาเงินภาษีในอัตราร้อยละ 5 แรกของผลกำไรในระยะเวลา 5 ปี การพิจารณาเงินภาษีเงินได้หรือเงินทุน การผ่อนผันให้ช่างฝีมือชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในประเทศไทยและการพิจารณาเงินภาษีขาเข้าสำหรับเครื่องจักรที่สั่งซื้อจากต่างประเทศ

4) การกำหนดอัตราเงินภาษีหรือลดภาษีขาเข้าสำหรับวัตถุดิบที่ส่งจากต่างประเทศยังไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนแน่นอน

5) คำว่า “เหมาะสม” ที่ใช้ในการลดภาษีส่งออกเป็นคำที่เลื่อนลอยและจะก่อให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้น

6) การควบคุมสินค้าที่สั่งซื้อจากต่างประเทศหรือการอนุญาตให้มีการผูกขาดสินค้าจะก่อให้เกิดการทุจริต

7) รัฐบาลควรมีหลักประกันว่าจะไม่ประกอบอุตสาหกรรมแข่งกับเอกชน

8) รัฐบาลควรจำกัดระยะเวลาส่งเสริมผู้ลงทุนแต่ละรายเป็นระยะเวลาตั้งแต่ 3-5 ปี²⁷

John Loftus ที่ปรึกษาอาวุโสชาวอเมริกันที่รัฐบาลไทยว่าจ้างให้เป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจระหว่าง พ.ศ. 2498-2505 และทำงานอยู่ในสังกัดกระทรวงการคลังและมีหน้าที่จัดทำบันทึกช่วยจำเสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเกี่ยวกับนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจทางด้านการคลัง อุตสาหกรรม และการบริหารธุรกิจ Loftus ไม่ได้วิจารณ์พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเช่นที่คณะผู้แทนธนาคารโลกปฏิบัติ แต่เขาได้วิจารณ์ผลของการใช้พระราชบัญญัตินี้ ในบันทึกลงวันที่ 30 สิงหาคม 2500 ที่เสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง Loftus ได้วิจารณ์เรื่องการจำกัดจำนวนบริษัทที่จะจัดตั้ง

²⁷ กค. 0301.2/75 เรื่อง International Bank for Reconstruction and Development, 2500-01.

ขึ้นใหม่เพื่อประกอบอุตสาหกรรมที่มีผู้ดำเนินการอยู่แล้ว เขาได้ยกตัวอย่างอุตสาหกรรมการผลิตยาสูบซึ่งมีโรงงานจัดทำอยู่แล้ว 3 โรง และได้เรียกร้องให้รัฐบาลจำกัดจำนวนโรงงานที่จัดตั้งขึ้นอีก และขอให้รัฐบาลห้ามนำยาสูบจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทย ชิน ทิวารี เจ้าหน้าที่กระทรวงอุตสาหกรรมได้สำรวจตลาดและเสนอว่า ในกรณีที่มีความต้องการยาสูบไม่สูงมาก การอนุญาตให้จัดตั้งโรงงานเพิ่มขึ้นอีกจะก่อให้เกิดการแข่งขันตัดราคาขายซึ่งจะทำให้สินค้ามีคุณภาพต่ำ²⁸ Loftus คิดว่ารัฐบาลไม่ควรจำกัดจำนวนโรงงานที่จะตั้งขึ้นใหม่เพื่อผลิตสินค้าซ้ำกับโรงงานที่มีอยู่แล้วเพราะรัฐบาลเกรงว่าผู้ผลิตที่ซื่อสัตย์จะประสบความเสียหาย ตรงกันข้าม การจำกัดจำนวนโรงงานจะเป็นผลเสียทางด้านการตลาดและทำให้ผู้บริโภคเสียประโยชน์ด้วย เขาคิดว่ารัฐบาลควรพิจารณาเป้าหมายของตลาดและควรพิจารณาส่งเสริมสนับสนุนการลงทุน โดยกำหนดระยะเวลาซึ่งควรเป็นเวลาไม่เกิน 5 ปี²⁹

พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 นับเป็นพระราชบัญญัติที่สำคัญแม้ว่าจะไม่ประสบความสำเร็จในการส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชน นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมทางภาคเอกชนมากกว่าภาครัฐบาล และเป็นครั้งแรกอีกเช่นเดียวกันที่รัฐบาลได้ให้การสนับสนุนนักลงทุนชาวต่างประเทศและชาวไทย การกำหนดนโยบายส่งเสริมการลงทุนในระยะต่อมาได้อาศัยพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 เป็นแนวทางและได้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องเพื่อให้การลงทุนลุล่วงไปตามนโยบายที่กำหนดไว้

พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2505

ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่าระบบรัฐวิสาหกิจที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้จัดตั้งขึ้นรวมทั้งพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 ไม่ได้ช่วยให้มีการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมมากนัก ขณะเดียวกันสถานการณ์ในอินโดจีนก็ทำให้ไทยต้องเป็นพันธมิตรใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกามากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา คอมมิวนิสต์ได้เปิดการรุกรานในลาว เขมร และเวียดนามใต้ ซึ่งเป็นสาเหตุให้รัฐบาลสหรัฐฯ ต้องเข้ามามีบทบาท

²⁸ หจข., กค. 0301.2.12/2 John Loftus, A Report of Economic Advisor to the Minister of Finance : Terms of Reference of the Economic Survey Group, 1957, 1959, 1962.

²⁹ Ibid., 1959.

ในภูมิภาคนี้และจัดตั้ง SEATO ขึ้น ผลจากสนธิสัญญา SEATO ทำให้รัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลือทางการทหารและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นจากจำนวน 6 ล้านเหรียญใน พ.ศ. 2495-2496 เป็น 11 ล้านเหรียญใน พ.ศ. 2496-2497 และ 38 ล้านเหรียญใน พ.ศ. 2497-2498³⁰

ใน พ.ศ. 2498 สหรัฐอเมริกาและค่ายโซเวียตลดความตึงเครียดระหว่างกันลงบ้างเนื่องมาจาก Spirit of Bandung บรรดาประเทศที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดได้จัดการประชุมที่บันดุง เพื่อลดการเผชิญหน้าระหว่างค่ายตะวันตกกับค่ายคอมมิวนิสต์ หลังจากการประชุมที่บันดุง สหรัฐฯ และจีนแผ่นดินใหญ่ได้เปิดการเจรจาอย่างไม่เป็นทางการในเดือนสิงหาคม 2498 ที่เจนีวา และมีข่าวลือว่าการเจรจาดังนี้จะก่อให้เกิดสัมพันธไมตรีระหว่างสหรัฐฯ และจีน ก่อนการเจรจาดังนี้ สหรัฐฯ ไม่ได้หารือกับประเทศภาคี SEATO ซึ่งทำให้บรรดาประเทศภาคี SEATO เสียใจมาก

อย่างไรก็ตาม การประชุมที่บันดุงก็เปิดโอกาสให้ไทยได้เจรจากับผู้แทนจีนเกี่ยวกับปัญหาเรื่องสัญชาติของชาวจีนซึ่งเป็นชนส่วนน้อยในประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับไทยอยู่ในสภาพที่ดีขึ้นกว่าเดิม แม้ว่าจะยังไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูต รัฐบาลไทยได้ตัดสินใจกำหนดนโยบายต่างประเทศที่ยืดหยุ่นกว่าเดิม โดยวางนโยบายที่เป็นทางการให้มีลักษณะเดียวกันกับประเทศพันธมิตรและขณะเดียวกันก็มีสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการกับจีน นโยบายต่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปนี้มีผลกระทบต่ออันนโยบายอุตสาหกรรมด้วย นับตั้งแต่รัฐบาลได้มีทัศนคติใหม่ต่อการดำเนินงานทางด้านเศรษฐกิจของชาวจีนในไทย ดังนั้นในปี พ.ศ. 2499 รัฐบาลจึงได้อนุญาตให้พ่อค้าติดต่อกับชาวจีนอย่างไม่เป็นทางการได้

รัฐบาลได้เลิกเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. 2499 หลังจากนั้นบรรดาหนังสือพิมพ์ก็ได้วิจารณ์บทบาทของสหรัฐอเมริกาและ SEATO โดยวิจารณ์สหรัฐฯ ว่าให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศเป็นกลาง เช่น อินเดียและกัมพูชาซึ่งมักจะแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อสหรัฐฯ บ่อยครั้ง ขณะที่ประเทศไทยซึ่งเป็นมิตรสนิทของสหรัฐฯ

³⁰ Donald E. Nuechterlein, *Thailand and the Struggle for Southeast Asia* (Ithaca : Cornell University Press, 1955), pp. 166-167.

ได้รับความช่วยเหลือไม่เพียงพอกับความจำเป็น ทางด้าน SEATO หนังสือพิมพ์ก็ได้
วิจารณ์ว่า บรรดาประเทศอาเซียนได้ตั้งสมญาให้แก่ประเทศไทยว่า “รัฐบาลหุ่นของ
สหรัฐอเมริกา”³¹

ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐฯเสื่อมลง สถานภาพของจอมพล ป.
ก็ไม่มั่นคง เนื่องจากกลุ่มนายทหารในกองทัพได้แตกแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสนับสนุน
จอมพล ป. และกลุ่มสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ ประชาชนส่วนใหญ่นิยมจอมพลสฤษดิ์
นับตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ได้แสดงความสามารถสลายขบวนการนักศึกษาที่ร่วมกันประท้วงการ
เลือกตั้งทุจริตที่พรรคการเมืองภายใต้การสนับสนุนของจอมพล ป. เป็นผู้ดำเนินการ
จอมพลสฤษดิ์เป็นผู้นำที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ซึ่งมีส่วนที่ช่วยให้สหรัฐอเมริกาให้การ
สนับสนุนเพราะสหรัฐฯวิตกกังวลเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศระหว่างไทยกับจีน³²
ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสนับสนุนจอมพล ป. และกลุ่มสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ก่อให้เกิด
การรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 ทำให้กลุ่มสนับสนุนจอมพล ป. สลายตัว การเปลี่ยนแปลง
ทางการเมืองครั้งนี้มีผลกระทบต่อนโยบายอุตสาหกรรม เพราะจอมพลสฤษดิ์ได้นำ
ประเทศให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐฯมากยิ่งขึ้น ทำให้สหรัฐฯ และธนาคารโลกมี
อิทธิพลต่อนโยบายอุตสาหกรรมของไทยตั้งแต่ปี 2503 และ 2505

จอมพลสฤษดิ์ได้นำประเทศไทยไปผูกพันกับสหรัฐฯอเมริกาด้วยเหตุผลหลาย
ประการ กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ต้องการนำความช่วยเหลือทางการเงินที่สหรัฐฯ มอบ
ให้ไทยไปเพิ่มอำนาจของตน หลังการรัฐประหาร จอมพลสฤษดิ์ตระหนักดีว่าหากต้องการ
ความสนับสนุนจากสหรัฐฯจำเป็นต้องให้สหรัฐฯรับรองรัฐประหารครั้งนี้ ดังนั้น จอมพล
สฤษดิ์จึงประกาศว่าไม่ได้ทำการรัฐประหารเพื่อตนเอง³³ เพื่อเป็นการแสดงความบริสุทธิ์ใจ
จอมพลสฤษดิ์จึงแต่งตั้งนายพจน์ สารสิน อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาและ
เลขาธิการ SEATO เป็นนายกรัฐมนตรี บรรดาผู้นำสหรัฐฯรู้จักนายพจน์ดีว่าเป็นผู้
ต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง นายพจน์มาจากครอบครัวที่มั่งคั่งจึงไม่มีมลทินทางการเงิน
จอมพลสฤษดิ์แน่ใจว่านายพจน์เป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุด แต่นายพจน์ดำรงตำแหน่ง

31 Ibid.

32 Nuechterlein, 177.

33 Thak Chaloehtiarana, *Thailand : The Politics of Despotism Paternalism* (Bangkok : Social Science Associatism of Thailand, 1979), p. 152.

นายกรัฐมนตรีเพียงสามเดือนเท่านั้นก็ได้ขอลาออก จอมพลสฤษดิ์ได้แต่งตั้งจอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรีในเดือนมกราคม 2503 หลังจากนั้นจอมพลสฤษดิ์ก็เดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาและยุโรปเพื่อทำการรักษาพยาบาล

จอมพลถนอมดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 10 เดือน (มกราคม-ตุลาคม 2501) ระหว่างนั้นเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำเนื่องจากการปลุกข้าวได้รับความเสียหาย สินค้าส่งออกไปจำหน่ายในต่างประเทศได้น้อย ราคาขงและดิบๆตกต่ำ นอกจากรายได้จะลดลงแล้วรัฐบาลยังประสบปัญหาการจ่ายเงินงบประมาณสูงกว่ารายได้ถึง 110 ล้านบาทเหรียญ เพื่อให้งบประมาณสมดุล รัฐบาลได้ขึ้นภาษีเครื่องอุปโภคบริโภคบางประเภท เช่น น้ำมันเชื้อเพลิง ปูนซีเมนต์และสินค้าอื่น ๆ การขึ้นภาษีครั้งนี้ทำให้นักหนังสือพิมพ์และพรรคการเมืองพากันวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก หลังจากการรัฐประหาร รัฐบาลได้ประกาศกฎอัยการศึก ห้ามการชุมนุมทางการเมือง และปิดหนังสือพิมพ์ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลรวม 6 ฉบับ³⁴ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็ยังคงอนุญาตให้มีพรรคการเมืองในสภาพที่ไร้อำนาจเช่นเดียวกับสภาผู้แทนราษฎร การที่รัฐบาลแก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วยการขึ้นภาษีทำให้ประชาชนไม่พอใจ บรรดาหนังสือพิมพ์และพรรคการเมืองพากันวิจารณ์นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลเท่าที่จะมีโอกาสอำนวยให้ แม้แต่ในพรรครัฐบาลเองก็มีการอภิปรายเกี่ยวกับเรื่องนี้ นอกจากนี้กลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ กลุ่มผู้ใช้แรงงาน กลุ่มนักธุรกิจ และกลุ่มเกษตรกรต้องการจะเข้าร่วมกำหนดนโยบายของรัฐบาล เช่น สหพันธ์ผู้ใช้แรงงานซึ่งประกอบด้วยองค์การแรงงาน 2 องค์การและมีสมาชิกมากกว่า 4,000 คนได้เรียกร้องให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายแรงงานเพื่อคุ้มครองผู้ใช้แรงงาน ชาวนาเกลือเรียกร้องรัฐบาลให้คุ้มครองผลประโยชน์ด้วยการห้ามนำเข้าเกลือจากต่างประเทศ นักศึกษามหาวิทยาลัยเรียกร้องให้รัฐบาลลดค่าธรรมเนียมการศึกษา³⁵ เมื่อต้องเผชิญกับปัญหามากมายเช่นนี้ จอมพลถนอมได้ประกาศว่าจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

จอมพลสฤษดิ์ซึ่งเดินทางไปผ่าตัดร่างกายที่สหรัฐอเมริกาและยุโรปได้เดินทางกลับมายังประเทศไทยทันทีและได้ทำรัฐประหารจอมพลถนอมในเดือนตุลาคม 2501 การ

³⁴ Darling, *op. cit.*, footnote 13, p. 182.

³⁵ *Ibid.*, 187.

ทำรัฐประหารครั้งนี้ ได้รับความสำเร็จอย่างยิ่งเพราะจอมพลสฤษดิ์มีอำนาจสูงสุด จอมพลสฤษดิ์ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญและรัฐสภาโดยมีเหตุผลว่าเพื่อยุติการรุกรานของคอมมิวนิสต์ จอมพลสฤษดิ์ได้จัดตั้งสภาคณะปฏิวัติขึ้นบริหารประเทศและได้ออกประกาศคณะปฏิวัติหลายฉบับซึ่งมีผลให้พรรคการเมืองและสหพันธ์แรงงานต้องสิ้นสภาพไป การชุมนุมประท้วงของผู้ใช้แรงงานถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย ร้านจำหน่ายหนังสือและหนังสือพิมพ์หลายฉบับที่ต้องสงสัยว่าได้รับการสนับสนุนจากคอมมิวนิสต์ถูกปิด และเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน สภาคณะปฏิวัติได้ออกคำสั่งลดค่ากระแสไฟฟ้า ค่าโดยสารรถไฟ ค่าธรรมเนียมการศึกษาและเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เช่น กาแฟเย็นและน้ำตาลทราย³⁶

ทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 33 ส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชนอย่างมากเนื่องจากจอมพลสฤษดิ์เป็นผู้บริหารที่มีความสนใจในการพัฒนาเศรษฐกิจและต้องการให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรม จอมพลสฤษดิ์คิดว่าการลงทุนภาคเอกชนเป็นนโยบายพัฒนาประเทศที่ดีที่สุด คำถามคือทำไมจอมพลสฤษดิ์จึงคิดเช่นนั้น ?

คงจะจำได้ว่าหลังจากรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 (รัฐประหารครั้งที่หนึ่ง) จอมพลสฤษดิ์ได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกาและยุโรปและได้รับการต้อนรับอย่างยิ่งจากประธานาธิบดี Eisenhower ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลสหรัฐฯสนับสนุนและรับรองรัฐประหารครั้งนี้ แท้ที่จริงสหรัฐอเมริกามีเหตุผลที่สมควรจะสนับสนุนคณะรัฐประหาร จอมพลสฤษดิ์ได้แสดงออกมากว่าเป็นผู้นำชาตินิยมอย่างจริงจังและเป็นผู้ต่อต้านคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาได้พิจารณาเห็นว่าในขณะที่การคุกคามของคอมมิวนิสต์ขยายตัวขึ้นในลาว จอมพลสฤษดิ์เป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุดที่จะเป็นผู้มีอำนาจ ระหว่างการเยือนสหรัฐอเมริกา จอมพลสฤษดิ์ได้รับการต้อนรับในฐานะแขกของประธานาธิบดีและมีโอกาสได้พบผู้บริหารชั้นนำของสหรัฐฯ เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม และ Mr. Dilton รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ จอมพลสฤษดิ์ได้เจรจากับผู้นำสหรัฐฯเกี่ยวกับการคุกคามของคอมมิวนิสต์ในเอเชียอาคเนย์และได้เสนอขอรับความช่วยเหลือจากสหรัฐฯในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ในระหว่างการหารือ Dilton ได้เสนอ

³⁶ Thak, op. cit., footnote 33, p. 121.

แนะนำสหรัฐอเมริกาจะให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการและทางด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศไทย ในกรณีที่ประเทศไทยส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชนและกำหนดเป็นนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ³⁷

จอมพลสฤษดิ์เห็นชอบกับข้อเสนอของ Dilton และได้ส่งโทรเลขถึงจอมพลถนอม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นให้จัดส่งพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 ไปให้เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการลงทุนของเอกชนชาวต่างประเทศ³⁸ ในขณะเดียวกัน คณะผู้แทนธนาคารโลกซึ่งมี Ellsworth เป็นหัวหน้าคณะและได้พำนักอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2501 ได้เสร็จสิ้นภารกิจและได้จัดพิมพ์รายงานการวิจัยเรื่อง Public Development Program for Thailand จอมพลสฤษดิ์ได้ศึกษารายงานเรื่องนี้ด้วยความสนใจอย่างยิ่ง หลังจากจอมพลสฤษดิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี 2501 รัฐบาลไทยได้ใช้คำแนะนำของสหรัฐอเมริกาและรายงานของธนาคารโลก เป็นแนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จอมพลสฤษดิ์ได้จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจ (ตามคำแนะนำของธนาคารโลก) ในปี 2502 เพื่อให้ทำหน้าที่วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สภาพัฒนาเศรษฐกิจได้ร่างแผนโดยอาศัยรายงานการวิจัยของธนาคารโลกและได้ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนเพื่อใช้แทนพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2497 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (2503-2507) ได้เน้นเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจโดยส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชน รัฐบาลเลิกขยายกิจการรัฐวิสาหกิจและได้ขายรัฐวิสาหกิจบางแห่งให้เอกชน มีการเชิญชาวจีนมาร่วมโครงการอุตสาหกรรมของรัฐบาลและจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการประกอบอุตสาหกรรม เช่น กระแสไฟฟ้าราคาถูก การขนส่งและการคมนาคม เป็นต้น

สหรัฐอเมริกาสนับสนุนคำแนะนำของธนาคารโลกและแผนพัฒนาอุตสาหกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ระหว่างปี 2500-2504 รัฐบาลสหรัฐฯ ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงนโยบายให้ความช่วยเหลือทางด้านการเงิน เดิมสหรัฐฯ ได้กำหนดนโยบายให้ความช่วยเหลือทางด้านการเงินแก่ต่างประเทศโดยการให้เงินงบประมาณสนับสนุนทางด้านทหารเป็นจำนวนมากแก่ประเทศที่ไม่ใช่ประเทศตะวันตก ซึ่งจะเห็นได้จากสมัยจอมพล ป. ที่สหรัฐฯ

³⁷ อุกฤษณ์, อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 2, หน้า 252-253.

³⁸ Ibid.

ให้งบประมาณทางด้านการทหารเป็นลำดับแรกก่อนงบประมาณด้านเศรษฐกิจและวิชาการระหว่างปี 2500—2504 สหรัฐเริ่มตระหนักว่าอำนาจทางทหารประการเดียวไม่สามารถจะต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ได้ การพัฒนาทางเศรษฐกิจก็เป็นเรื่องที่สำคัญเช่นเดียวกันด้วย Mr. U. Alexis Johnson เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2501 เป็นผู้หนึ่งที่เชื่อว่าสหรัฐควรจะให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศไทย เขาต้องการให้ประเทศไทยเป็นตัวอย่างของประเทศด้อยพัฒนาในเอเชียที่แสดงให้เห็นได้ว่าการส่งเสริมให้ชาวต่างประเทศมาลงทุนเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้าขึ้น เขาได้กล่าวว่า “ประเทศไทยให้โอกาสนักลงทุนอเมริกันเพื่อแสดงให้เห็นว่าการลงทุนภาคเอกชนสามารถพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้สำเร็จ”³⁹

นโยบายส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชน ของจอมพลสฤษดิ์ได้รับการสนับสนุนจากนาย Johnson และรัฐบาลอเมริกันอย่างยิ่ง ที่ปรึกษาอเมริกันได้เดินทางมาให้คำแนะนำวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น Dr. Glen Parker นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้คำแนะนำทางด้านพัฒนาอุตสาหกรรมระหว่างปี 2504—2506 และ Dr. Peter Gujervski นักเศรษฐศาสตร์อีกท่านหนึ่งได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับรายการจัดหารายได้ รัฐบาลอเมริกันได้ส่งนักวิชาการเหล่านี้มาให้คำปรึกษาแก่รัฐบาลไทยโดยผ่านทางองค์การ USOM ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่ต้นปี 2493 เมื่อสหรัฐเริ่มวางโครงการให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจแก่รัฐบาลไทย (ระหว่างการปกครองสมัยจอมพล ป.)

โครงการพัฒนาของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ซึ่งประกอบด้วยพื้นฐานที่มาจากข้อหาหรือตั้งกล่าวนี้ เห็นได้ชัดว่าอยู่ใต้อิทธิพลของสหรัฐและธนาคารโลก คำถามที่น่าคิดอันหนึ่งก็คือ ประเทศไทยภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์มีทางเลือกอย่างอื่นหรือไม่ การตัดสินใจของจอมพลสฤษดิ์ในเรื่องนี้วิเคราะห์ได้ว่ามาจากเหตุทางเศรษฐกิจและการเมืองพิจารณาจากเหตุทางด้านเศรษฐกิจจะเห็นว่าตามวิธีการของสหรัฐและธนาคารโลกนั้นการลงทุนภาคเอกชนน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุดจะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายทางด้านอุตสาหกรรม ปัญหาเรื่องเงินทุนก็ดี เทคโนโลยีก็ดี การบริหารก็ดี ตลอดจนนักธุรกิจไทย (ยกเว้นนักธุรกิจจีน) รัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกอย่างอื่นที่ดีพอ นอกจากสร้างบรรยากาศ

³⁹ Darling, op. cit., footnote 13, p. 172.

การลงทุนที่ดีพอที่จะเรียกร้องความสนใจของนักลงทุนภาคเอกชนโดยเฉพาะจากต่างประเทศ เพื่อที่จะดำเนินนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมให้สัมฤทธิ์ผล การแก้ปัญหานี้โดยนำระบบสังคมนิยมในแบบของประเทศจีน คิวบา หรือแบบอื่นมาใช้นั้น ถือว่าเป็นไปไม่ได้ตามความเชื่อและระบอบการเมืองของไทย ทางเลือกอีกทางหนึ่งที่เป็นไปได้คือ การให้รัฐเป็นผู้ลงทุนซึ่งได้ลงใช้แล้วในสมัยของจอมพล ป. แล้วล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ขณะเดียวกันประสบการณ์แสดงให้เห็นว่า เมื่อใดที่เกิดมีรัฐวิสาหกิจในด้านใดขึ้น ภาคเอกชนจะไม่ยอมเข้าร่วมโครงการนั้นของรัฐบาลทันที

นอกจากเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์ต้องกำหนดนโยบายอุตสาหกรรมตามคำแนะนำของสหรัฐและธนาคารโลก ยังมีเหตุผลทางด้านการเมืองอีกด้วยเป็นที่ทราบกันดีว่า สหรัฐและธนาคารโลกคัดค้านการลงทุนภาครัฐบาล หากรัฐบาลไทยต้องการงบประมาณช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากสหรัฐและธนาคารโลก รัฐบาลไทยก็จำเป็นต้องเลือกกำหนดนโยบายให้เป็นที่ยอมรับของผู้ให้ความช่วยเหลือ ทางด้านสถานการณ์ระหว่างประเทศในแหลมอินโดจีนที่ได้รับการรุกรานจากคอมมิวนิสต์ก็มีส่วนให้ผู้บริหารของไทยโดยเฉพาะจอมพลสฤษดิ์มีความวิตกกังวลในเรื่องนี้ จอมพลสฤษดิ์มีเหตุผลทางด้านความมั่นคงของประเทศที่ทำให้รัฐบาลไทยจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือทางการทหารและทางเศรษฐกิจจากสหรัฐและธนาคารโลก เมื่อจอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นครองอำนาจประเทศไทยแสดงท่าทีว่าต้องการเป็นภาคีสมาชิก SEATO และเป็นพันธมิตรที่ติดกับสหรัฐอเมริกา เจตนารมณ์ของจอมพลสฤษดิ์ในเรื่องนี้ได้แสดงออกชัดเจนยิ่งขึ้น หลังจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและกัมพูชาเสื่อมลงเนื่องจากกรณีพิพาทเรื่องเขาพระวิหารใน พ.ศ. 2510 และขบวนการประเทศลาวซึ่งสนับสนุนคอมมิวนิสต์มีอำนาจเพิ่มขึ้นในปี 2503 แม้ว่าประเทศไทยจะเป็นภาคีสมาชิกองค์การ SEATO แต่ก็ยังมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยเนื่องจากองค์การ SEATO เป็นการป้องกันร่วมกันของบรรดาประเทศสมาชิกประเทศไทยจึงได้จัดทำสนธิสัญญากับสหรัฐเรียกว่าสนธิสัญญา Rusk-Khoman พ.ศ. 2505 สนธิสัญญาดังกล่าวระบุไว้ว่า สหรัฐพร้อมที่จะป้องกันประเทศไทยจากภัยรุกรานของคอมมิวนิสต์ ผลจากการที่ประเทศไทยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสหรัฐทำให้สหรัฐให้งบประมาณช่วยเหลือทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2501-2502 เป็น

จำนวน 58.9 ล้านเหรียญซึ่งเป็นงบประมาณที่เพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วมาถึงสองเท่า⁴⁰ นับตั้งแต่สหรัฐให้งบประมาณช่วยเหลือแก่ประเทศไทย สหรัฐได้ใช้อิทธิพลในการกำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของไทยโดยมีผลประโยชน์ทางด้านการรักษาความมั่นคงของสหรัฐเองรวมอยู่ด้วย ยกตัวอย่างเช่น ส่งเสริมการสร้างทางหลวงในปริมณฑลที่มีฐานของสหรัฐตั้งอยู่ หรือที่อยู่ในเขตเร่งรัดพัฒนาชนบทที่เกี่ยวข้องจนถึงแผนต่อผู้ผู้ก่อการร้าย ได้รับการจัดอันดับความสำคัญตามโครงการพัฒนาแห่งชาติก่อน โครงการพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์จึงเปลี่ยนแปลงจากนโยบายเพื่อการพัฒนาประเทศมาเป็นนโยบายเพื่อความมั่นคงของสหรัฐ⁴¹

ขณะที่เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องพัฒนาประเทศตามแนวทางที่สหรัฐและธนาคารโลกกำหนดและอาศัยเงินงบประมาณช่วยเหลือจากสหรัฐ จอมพลสฤษดิ์ก็ได้ผลประโยชน์ด้วยโดยใช้เงินที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐมาเพิ่มอำนาจทางการเมือง ทั้งนี้ จอมพลสฤษดิ์ได้เริ่มปฏิบัติตั้งแต่ปี 2501 เมื่อเดินทางไปผ่าตัดที่สหรัฐ ทำให้ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐในการครองอำนาจต่อจากจอมพล ป. ธนาคารโลกก็ได้ประโยชน์จากจอมพลสฤษดิ์ด้วย ตามแนวทางที่ธนาคารโลกกำหนด รัฐบาลไทยก็ต้องส่งเสริมบรรยากาศการลงทุนรวมทั้งเสถียรภาพทางการเมือง ค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ สิ่งอำนวยความสะดวก อัตราภาษีและอัตราขนส่งโทรเลข จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้มาตรการปราบปรามฝ่ายตรงข้าม พรรคการเมืองต้องสลายตัวและการชุมนุมประท้วงถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย รัฐบาลอ้างว่าการกำหนดมาตรการเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการเสริมสร้างบรรยากาศการลงทุนที่ดี ขณะเดียวกันก็ทำให้จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจเพิ่มขึ้น คณะผู้แทนธนาคารโลกได้เสนอว่าแทนที่จะใช้ระบบเศรษฐกิจแบบชาตินิยม รัฐบาลไทยควรส่งเสริมนักลงทุนในประเทศ ได้แก่ กลุ่มชาวจีนส่วนน้อยให้มีส่วนร่วมแผนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จอมพลสฤษดิ์ไม่ได้จัดตั้งรัฐวิสาหกิจหรือกำหนดนโยบายชาตินิยมซึ่งจะทำให้นักธุรกิจชาวเงินหวาดเกรง จอมพลสฤษดิ์ได้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับผู้นำหอการค้าจีนและสนับสนุนให้ขยายกิจการธุรกิจ จอมพลสฤษดิ์ใช้

⁴⁰ Thak, op. cit., footnote 33, p. 240.

⁴¹ Ibid., chapter 5.

นโยบายกลืนเชื้อชาติ (Assimilation) มากกว่าชาตินิยม โดยเฉพาะการผสมผสานทางด้านการศึกษาและการสมรสซึ่งเป็นยุทธวิธีที่ดีในการควบคุมชาวจีน นโยบายของจอมพลสฤษดิ์จึงได้รับความสำเร็จอย่างยิ่ง เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2493 และ พ.ศ. 2505 ชาวจีนที่เกี่ยวข้องกับการลงทุนรู้สึกพอใจในเรื่องของภาษีอากรและค่าขนส่งที่ลดลงตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติฉบับนี้

ประเด็นที่จะต้องนำมาพิจารณาในที่นี้ก็คือ ขบวนการผสมผสานชาวจีนและพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2505 ซึ่งได้ระดมผู้ประกอบการธุรกิจชาวจีนมาร่วมโครงการอุตสาหกรรมของรัฐบาล มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์เดิมระหว่างนักธุรกิจชั้นนำชาวจีนกับข้าราชการระดับสูงหรือไม่ คงจะจำกันได้ว่าสมัยจอมพล ป. ได้มีระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นโดยข้าราชการไทยได้เข้าบริหารกิจการของบริษัทธุรกิจร่วมกับชาวจีนและก็ยังมีส่วนหนึ่งอยู่ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ด้วย จอมพลสฤษดิ์ได้รับผลประโยชน์จากหุ้นและเงินฝากในธนาคาร หลังจากจอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว มีเรื่องอื้อฉาวว่าจอมพลสฤษดิ์มีผลประโยชน์ในบริษัทต่าง ๆ ถึง 45 แห่ง และมีเงินสดฝากอยู่ในธนาคารต่าง ๆ จำนวน 410 ล้านบาท (หรือ 20.5 ล้านเหรียญ)⁴² ลูกน้องของจอมพลสฤษดิ์เองก็รู้เทคนิคในการแสวงหาความร่ำรวยด้วยวิธีเข้าร่วมในการบริหารธุรกิจและการธนาคารที่มีชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการ ได้แก่ จอมพลประภาส หัวหน้าผู้ช่วยของจอมพลสฤษดิ์ได้ดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการบริหารของธนาคารกรุงเทพ จำกัด Silcock ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจมากกว่า เมื่อผู้บริหารของไทยรู้วิธีที่จะหารายได้พิเศษจากธุรกิจของชาวจีนแล้วก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมาอีก⁴³ ดังนั้นการที่จอมพลสฤษดิ์ได้วางนโยบายส่งเสริมความก้าวหน้าของบริษัทเอกชนจึงเป็นการกระทำด้วยความเต็มใจเป็นส่วนตัวมากกว่าการกระทำตามคำแนะนำของธนาคารโลก

นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้แผนการพัฒนาประเทศในการระดมนักวิชาการมาปฏิบัติงานและให้ความสนับสนุนทางการเมือง จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

⁴² Ibid , p. 338.

⁴³ Silcock, op. cit., footnote 19, pp. 278—279.

วิธีการใหม่อีกอย่างหนึ่งในระบอบปฏิวัติคือ ให้เกียรติทางวิชาการซึ่งแต่ก่อนมาได้เกียรติน้อย เศรษฐกิจเป็นเรื่องเกี่ยวกับสามัญสำนึกอยู่มาก คนที่ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาเศรษฐศาสตร์มาเลยก็อาจพูดเรื่องเศรษฐกิจได้มาก...ทำให้เกิดความคิดต่อไปว่าไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยทางวิชาการ อาจจะได้คิดเอาเองได้ ความคิดเช่นนั้นไม่มีในตัวข้าพเจ้า⁴⁴

จอมพลสฤษดิ์ได้รวบรวมนักวิชาการหนุ่มที่มีการศึกษาดีให้เข้าทำงานในคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจในสังกัดกระทรวงการคลัง นักวิชาการเหล่านี้ได้แก่ ป่วย อิงภากรณ์ (ภายหลังได้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย) บุญชนะ อัดถาวร (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ) และอำนาจ วีรวรรณ (ที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจของนายกรัฐมนตรี) นักวิชาการเหล่านี้ได้รับการศึกษาอบรมจากประเทศตะวันตก ส่วนมากได้แก่สหรัฐอเมริกาและได้ร่วมกันปฏิบัติงานเพื่อพัฒนาประเทศอย่างจริงจังเพื่อให้ได้รับความช่วยเหลือจากประเทศตะวันตก

คำถามอันหนึ่งที่น่าคิดก็คือ เหตุใดนักวิชาการเหล่านี้จึงร่วมมือทำงานกับจอมพลสฤษดิ์ซึ่งเป็นเผด็จการทหาร Carl H. Lande และ Richard Hooley ได้เขียนถึงบทบาทของนักวิชาการในประเทศเอเชียอาคเนย์และได้อธิบายว่า โดยปกติ นักวิชาการในประเทศที่กำลังพัฒนาต้องการจะปฏิบัติงานกับรัฐบาลทหารแบบเผด็จการเพราะนักวิชาการจะมีโอกาสดีที่สุดในที่จะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและสามารถปฏิบัติงานตามโครงการต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่มีอุปสรรคจากความล่าช้าในระบบราชการประจำ และไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์จากพรรคการเมืองฝ่ายค้านและประชาชนทั่วไป นักวิชาการจึงมีความสัมพันธ์อย่างดีกับระบอบการปกครองแบบทหาร⁴⁵ ระหว่างที่จอมพลสฤษดิ์บริหารประเทศ พรรคการเมืองฝ่ายค้านและประชาชนไม่มีโอกาสวิจารณ์หรือแสดงความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานของรัฐบาล ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการจึง

⁴⁴ Thak, op. cit., footnote 33, p. 279.

⁴⁵ Carl H. Lande, "Technocrats in Southeast Asia : A Symposium : Introduction," *Asian Survey* Vol 16, No. 12 (December 1976), pp. 1151-1155; Richard Hooley, "The Contribution of Technocrats to Development in Southeast Asia," *Asian Survey* Vol. 16, No. 12 (December 1976), pp. 1160-1161.

ไม่จำเป็นต้องกังวลใจในเรื่องนี้ ยิ่งกว่านั้น จอมพลสฤษดิ์ยังเป็นผู้บริหารประเทศคนแรก ที่ยกย่องนักวิชาการ จอมพล ป. ไม่เคยขอให้นักวิชาการมาร่วมโครงการอุตสาหกรรม ขณะที่จอมพลสฤษดิ์มีนโยบายที่จะขอให้บรรดานักวิชาการร่วมกันจัดทำโครงการอุตสาหกรรมซึ่งทำให้นักวิชาการมีความยินดีและเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือกับรัฐบาลอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการมีท่าทีที่แตกต่างกับผู้นำทางทหาร กล่าวคือ นักวิชาการจะมีแนวโน้มที่จะใช้ระบบการทำงานที่อาศัยความรู้ความสามารถมากกว่าระบบพรรคพวก ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับระบบการทำงานของผู้นำทางทหารที่ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว อุปถัมภ์พรรคพวก และไม่ปฏิบัติตามระเบียบ⁴⁶ นักวิชาการส่วนใหญ่มักจะมีความคิดเห็นเช่นเดียวกับที่ปรึกษาต่างประเทศและคณะทำงานจากธนาคารโลกเนื่องจากเคยทำงานอยู่ในธนาคารโลกมาแล้ว เช่น ดร. ณรงค์ชัย อัครเศรณี ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวกับนโยบายรถยนต์ ใน พ.ศ. 2525 นักวิชาการเหล่านี้ได้ใช้ที่ปรึกษาต่างประเทศและผู้แทนธนาคารโลกมาเป็นเครื่องต่อรองกับผู้นำทางทหาร จอมพลสฤษดิ์เป็นผู้บริหารที่เก่งมากในแง่ที่สามารถทำให้นักวิชาการทำงานให้ตนได้ ขณะเดียวกัน ก็ได้ใช้ระบบอุปถัมภ์เลี้ยงพวกทหารที่เป็นฐานทางการเมืองของตน

นอกจากการระดมนักวิชาการมาร่วมทำงานให้แล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังได้จัดตั้งสำนักงานประมาณและสภาพัฒนาแห่งชาติเพื่อดำเนินงานตามแผนพัฒนาประเทศ ในรายงานการวิจัยของธนาคารโลกเรื่อง *A Public Administration of Thailand* พ.ศ. 2502 ได้เสนอแนะให้รัฐบาลไทยจัดตั้งสำนักงานประมาณและสภาพัฒนาแห่งชาติขึ้นเพื่อให้ปฏิบัติงานทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเน้นหนักทางด้านการพัฒนา โดยเฉพาะสภาพัฒนาแห่งชาติซึ่งจะทำหน้าที่ประสานงานระหว่างรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเศรษฐกิจ ได้แก่ การคลัง อุตสาหกรรม เกษตร มหาไถไทย เศรษฐกิจ คมนาคม และศึกษาธิการ และให้ขึ้นตรงกับนายกรัฐมนตรี ดังนั้น จอมพลสฤษดิ์จึงได้จัดตั้งสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นโดยตั้งหน่วยงานจากกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งหน่วยงานใหม่เพิ่มขึ้นในสำนักนายกรัฐมนตรีด้วย จอมพลสฤษดิ์ได้โอนบุคลากรและงบประมาณของกรมบัญชีกลาง กระทรวงการคลังไปจัดตั้งสำนักงานประมาณ สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติได้ปรับปรุง

⁴⁶ Hooley, *ibid.*, p. 1160.

เปลี่ยนแปลงเป็นสภาพพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และยังได้จัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนขึ้นด้วย หน่วยงานดังกล่าวขึ้นอยู่กับสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

การดำเนินงานของจอมพลสฤษดิ์อาจจะตีความได้เป็น 2 ประการ ประการแรก การจัดระเบียบบริหารราชการขึ้นใหม่ทำให้นายกรัฐมนตรีสามารถควบคุมการดำเนินงานได้โดยตรงซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นในการจะช่วยให้หน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและกำจัดความล่าช้าซึ่งเป็นอยู่ในการปฏิบัติราชการประจำปี Silcock เป็นนักวิชาการคนหนึ่งที่สนับสนุนข้อคิดเห็นดังกล่าวนี้ Silcock เห็นว่า จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจสูงสุดเมื่อดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังนั้น จอมพลสฤษดิ์จึงไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนโครงสร้างระบบราชการเพื่อเพิ่มอำนาจส่วนตัว ยิ่งกว่านั้น การที่นายกรัฐมนตรีควบคุมหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งมีหน้าที่ควบคุมงบประมาณช่วยเหลือจากต่างประเทศจะทำให้ประเทศที่ให้ความช่วยเหลือเกิดความไม่ไว้วางใจและอาจจะมีผลให้โครงการพัฒนาต้องหยุดชะงักลงได้ ดังนั้น การดำเนินงานของจอมพลสฤษดิ์จึงเน้นหนักทางด้านพัฒนา⁴⁷

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ มีความเห็นว่า จอมพลสฤษดิ์ได้จัดระบบในสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นใหม่เพื่อจะทำให้อำนาจในการวางนโยบายและควบคุมหน่วยราชการเข้ามารวมอยู่ในมือของตน⁴⁸ ซึ่งเป็นการเพิ่มอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ด้วย ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ยืนยันว่านโยบายรวบอำนาจของจอมพลสฤษดิ์จะเห็นได้จากการนำหน่วยราชการอื่น ๆ (นอกจากคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงบประมาณ และสำนักงานส่งเสริมการลงทุน) ได้แก่ สภาการศึกษาแห่งชาติ คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน สภาความมั่นคงแห่งชาติ และคณะกรรมการตรวจสอบภาษีไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีซึ่งทำให้อำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์มั่นคงยิ่งขึ้น⁴⁹

Silcock มีเหตุผลในการตั้งข้อสังเกตว่า จอมพลสฤษดิ์ได้จัดระบบงานในสำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อให้การดำเนินงานตามนโยบายประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ก็ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า จอมพลสฤษดิ์จัดระบบราชการขึ้นใหม่เพื่อรวบ

47 Silcock, op. cit., footnote 19, pp. 280—281.

48 Thak, op. cit., footnote 33.

49 Ibid., pp. 276—277.

อำนาจในการบริหาร ข้อสังเกตของทักษ์ยังมีข้อบกพร่องในด้านที่ทักษ์ได้เน้นเรื่องโครงสร้างในการจัดระบบการบริหารงานมากเกินไป โดยทางทฤษฎี การจัดระบบการบริหารงานช่วยให้จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจควบคุมการบริหารงานที่สำคัญที่สุด ได้แก่ การจัดสรรงบประมาณ การจัดการศึกษา การตรวจสอบการปฏิบัติงานของข้าราชการ ฯลฯ แต่มีปัญหว่าจอมพลสฤษดิ์ควบคุมการปฏิบัติงานเหล่านี้ได้อย่างไร จากหลักฐานที่มีอยู่จะเห็นได้ว่า นายกรัฐมนตรีเพียงแต่รับทราบการดำเนินงานเท่านั้น โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจของชาติซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องชาวยุและนักวิชาการเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ ปรากฏว่าจอมพลสฤษดิ์ได้มอบหมายให้นักวิชาการปฏิบัติตามแผนการพัฒนาย่างอิสระ ทั้งนี้จอมพลสฤษดิ์อาจจะพิจารณาเห็นว่า การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่ตรงต่อนายกรัฐมนตรีเป็นวิธีที่เหมาะสมในการที่จะช่วยให้นักวิชาการสามารถปฏิบัติงานได้โดยอิสระ ไม่ต้องเผชิญกับความล่าช้าตามระบบข้าราชการประจำ และหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นในกรณีที่นักวิชาการจะต้องทำงานขึ้นตรงกับกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ขณะเดียวกัน การจัดระบบราชการขึ้นใหม่ก็ทำให้จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจควบคุมหน่วยงานที่มีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายเศรษฐกิจแม้ว่าจอมพลสฤษดิ์จะไม่ได้เป็นผู้พิจารณาตัดสินใจงานทั้งหมดเพียงคนเดียวก็ตาม

บทบาทของข้าราชการประจำในการสร้างนโยบายส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรม

ในตอนที่แล้วเราได้ทราบแล้วว่า ข้อเสนอแนะของประเทศตะวันตก เช่น ธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกามีอิทธิพลต่อผู้นำทางการเมืองของไทย เช่น จอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์ ในการกำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติงาน หลังจากการกำหนดนโยบายแล้วจะต้องมีผู้ปฏิบัติได้แก่ข้าราชการประจำ ในช่วงนี้จะเน้นถึงบทบาทของข้าราชการประจำผู้ปฏิบัติงานตามนโยบาย และปฏิกิริยาของข้าราชการกับคณะผู้แทนธนาคารโลก สหรัฐ ที่ปรึกษาต่างประเทศ และนักลงทุนต่างประเทศ นอกจากนี้จะกล่าวถึงบทบาทของนักธุรกิจชาวไทยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย รวมทั้งจะกล่าวถึงปฏิกิริยาระหว่างนักธุรกิจกับข้าราชการด้วย

สถาบันที่มีหน้าที่กำหนดนโยบาย

ใน พ.ศ. 2505 หน่วยราชการสองแห่งที่ควบคุมนโยบายอุตสาหกรรม ได้แก่ กระทรวงอุตสาหกรรมและคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน

กระทรวงอุตสาหกรรมเริ่มต้นมาจากกองส่งเสริมอุตสาหกรรมที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2479 และสังกัดกรมพาณิชย์ กองส่งเสริมอุตสาหกรรมมีหน้าที่พัฒนาและขยายช่างฝีมือในงานอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น งานทำของเด็กเล่น งานทอผ้า เป็นต้น สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้งานของกองส่งเสริมอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างรวดเร็วเนื่องจากเครื่องอุปโภคจากต่างประเทศไม่สามารถจะนำเข้ามาในประเทศไทย และประเทศไทย จำเป็นจะต้องผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นขึ้นมาใช้เอง ได้แก่ การทอผ้า การประดิษฐ์เครื่องหนังและหมวก กองส่งเสริมอุตสาหกรรมได้เปิดการอบรมช่างฝีมือขึ้น ต่อมา ในปี พ.ศ. 2484 กองส่งเสริมอุตสาหกรรมได้ขยายงานเป็นกรม และใน พ.ศ. 2485 ได้จัดตั้งเป็นกระทรวงอุตสาหกรรมและมีหน่วยงานประกอบด้วย กองวิจัยและส่งเสริมอุตสาหกรรมโรงงานและผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม

หลังสงครามโลก กระทรวงอุตสาหกรรมมีความสำคัญน้อยลง ใน พ.ศ. 2489 และ 2490 มีการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นสังกัดกระทรวงต่าง ๆ กระทรวงอุตสาหกรรมจัดตั้งรัฐบาลวิสาหกิจด้วยสองสามแห่ง ซึ่งในจำนวนนี้มีโรงงานผลิตเครื่องเหล็กอยู่ด้วย พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 กำหนดให้กระทรวงอุตสาหกรรมมีหน้าที่พิจารณา กลั่นกรองคำร้องขออนุญาตส่งเสริมการลงทุน กองส่งเสริมอุตสาหกรรมเป็นหน่วยงานที่สำคัญที่สุดที่มีหน้าที่รับผิดชอบนโยบายอุตสาหกรรม ข้าราชการจำนวนมากในกองนี้มีพื้นความรู้ทางด้านเศรษฐศาสตร์และบางคนสำเร็จการศึกษาทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ ข้าราชการส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาจากมหาวิทยาลัยในประเทศแต่มีบางคนได้รับการศึกษาจากต่างประเทศและเคยเดินทางไปฝึกอบรมตามโครงการให้ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการที่สหรัฐและไทยได้จัดทำโครงการนี้ร่วมกันเมื่อ พ.ศ. 2493 โดยจะได้รับการฝึกอบรมอยู่ในสหรัฐเป็นเวลา 1-2 ปี ตามปกติ กลุ่มข้าราชการที่เคยศึกษาจากต่างประเทศมีแนวโน้มที่จะยอมรับคำแนะนำของที่ปรึกษาต่างประเทศและบุคลากรจากธนาคารโลกมากกว่าข้าราชการรุ่นเก่าที่ค่อนข้างจะเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยม

คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2497 เช่นเดียวกับคณะกรรมการส่งเสริมอุตสาหกรรม และอยู่ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนจัดตั้งขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่พิจารณาอนุญาตการส่งเสริมโครงการอุตสาหกรรมตามที่กำหนดไว้ ในพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ขึ้นครองอำนาจบริหารประเทศ จอมพลสฤษดิ์ได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 ซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริหารและขอบเขตการดำเนินงานของคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน ดังนั้น คณะกรรมการส่งเสริมอุตสาหกรรมจึงโอนไปรวมกับคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนและอยู่ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรมจนถึง พ.ศ. 2508 คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนได้ยกฐานะขึ้นเทียบเท่ากรมและโอนไปอยู่ในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

ใน พ.ศ. 2503 ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนมีจำนวนเจ้าหน้าที่เท่าใด แต่ใน พ.ศ. 2513 มีรายงานว่ามีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอยู่ 118 คน⁵⁰ ในฐานะที่สังกัดอยู่ในกระทรวงอุตสาหกรรม เจ้าหน้าที่ส่วนมากจึงมีพื้นฐานการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์และมีบางคนที่สำเร็จการศึกษาทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ เจ้าหน้าที่บางส่วนได้รับการศึกษาจากต่างประเทศตามโครงการให้ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการระหว่างไทยกับสหรัฐ พ.ศ. 2493 เจ้าหน้าที่ในสำนักงานแห่งนี้จะต้องรู้ภาษาต่างประเทศอย่างดี เพราะมีหน้าที่ติดต่อกับนักธุรกิจในประเทศและต่างประเทศ เจ้าหน้าที่มีโอกาสเดินทางไปต่างประเทศเพื่อปฏิบัติงานทางการส่งเสริมอุตสาหกรรม หน้าที่การงานดังกล่าวทำให้บรรดาผู้สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศและในประเทศสนใจมาก เลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนคัดเลือกจากบุคคลที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักธุรกิจและบางคนเคยทำธุรกิจมาแล้ว เลขานุการบางคนไปทำงานในบริษัทธุรกิจเอกชนหลังจากที่ลาออกจากตำแหน่งแล้ว เช่น อำนวย วิรวรรณ ไปทำงานกับธนาคารกรุงเทพ ทวี บุญยเกตุ ไปเป็นนายกสมาคมอุตสาหกรรมไทย เป็นต้น

⁵⁰ Sol H. Chafkin and William H. Rusch, "Thailand: Problems of Planning and Promotion of Investment in the 1970s," *Agency for International Development Paper No. 493-005* (Washington, D.C., September 7, 1970), pp. 74-75.

ข้าราชการประจำในฐานะผู้กำหนดนโยบาย

ก่อน พ.ศ. 2505 บทบาทของข้าราชการประจำในการกำหนดนโยบายอุตสาหกรรมมีน้อยมาก เพราะผู้บริหารประเทศไม่สนใจที่จะจัดทำแผนพัฒนาอุตสาหกรรมที่ทันสมัย รัฐบาลได้จัดตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมใน พ.ศ. 2485 แต่ไม่มีงานที่สำคัญนอกจากการพัฒนาและอบรมให้เกิดความชำนาญในอุตสาหกรรมที่ต้องใช้ความประณีต ได้แก่ การทอผ้า การประดิษฐ์ของเด็กเล่นและเครื่องหนัง เป็นต้น⁵¹

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กระทรวงอุตสาหกรรมก็ยังไม่มีความสำคัญโดยเฉพาะในสมัยที่จอมพล ป. มีนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมและต่อต้านชาวจีน รัฐบาลไม่สนใจกระทรวงอุตสาหกรรม มีการตัดทอนงบประมาณ และข้าราชการที่มีความสามารถสูงได้ลาออกไปประกอบธุรกิจ

จอมพล ป. ได้วางโครงการอุตสาหกรรม เมื่อต้นปี พ.ศ. 2493 ด้วยการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจที่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาลและให้อยู่ในสังกัดกระทรวงต่าง ๆ กระทรวงอุตสาหกรรมมีรัฐวิสาหกิจในสังกัดจำนวนมากที่สุดถึง 47 แห่ง จากจำนวนรัฐวิสาหกิจที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้นทั้งหมด 141 แห่ง รัฐวิสาหกิจที่อยู่ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรมได้แก่ องค์การน้ำตาลไทย โรงงานกระดาษไทย และองค์การเหมืองแร่⁵² บรรดารัฐวิสาหกิจที่สังกัดอยู่ในกระทรวงอุตสาหกรรมจำนวนมากเช่นนี้มีผลให้การขยายงานด้านการค้นคว้าวิจัยและการเตรียมแผนอุตสาหกรรมดำเนินการไปได้ไม่มากเท่าที่ควร

ใน พ.ศ. 2497 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน และได้แต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนขึ้นโดยได้โอนข้าราชการในกองส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมมาร่วมเป็นกรรมการด้วย คณะกรรมการคณะนี้มีหน้าที่ส่งเสริมกิจการอุตสาหกรรมและพิจารณาคำร้องขออนุญาตส่งเสริมการลงทุน แต่การดำเนินงานเพื่อสนับสนุนกิจการอุตสาหกรรมภาคเอกชนของคณะกรรมการคณะนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ได้ทำการปฏิวัติใน พ.ศ. 2500 และคณะปฏิวัติได้ออกประกาศ

⁵¹ Silcock, op. cit., footnote 19, pp. 258-259.

⁵² Fred W. Riggs, *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity* (Honolulu: East-West Center Press, 1966), pp. 305-306.

แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนดังกล่าวเพื่อให้สิทธิพิเศษและสนับสนุนนักลงทุนลงทุนโดยไม่จำกัดเชื้อชาติ (เช่น ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 31, 33, 42, 47 และ 49) ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 33 จัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2501 แทนคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497 คณะกรรมการที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจมีหน้าที่พิจารณาอนุญาตให้รัฐบาลให้การส่งเสริมการลงทุน (ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ตรงกันข้ามกับคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนที่จะต้องเสนอขออนุมัติจากคณะรัฐมนตรี) คณะกรรมการที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจได้แต่งตั้งคณะกรรมการภาคอุตสาหกรรมเพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมหรือกำหนดเกณฑ์มาตรฐานและกลั่นกรองอุตสาหกรรมที่ขอรับการส่งเสริมจากรัฐบาล คณะอนุกรรมการคณะนี้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 และ 2505

คณะอนุกรรมการภาคอุตสาหกรรมอยู่ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม คณะอนุกรรมการคณะนี้ประกอบด้วย อธิบดีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม) เป็นประธานอนุกรรมการ รองปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม อธิบดีกรมโรงงานอุตสาหกรรม ผู้อำนวยการฝ่ายส่งเสริมอุตสาหกรรม และผู้แทนคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน เป็นกรรมการ

การคัดเลือกประเภทอุตสาหกรรมที่จะได้รับการสนับสนุนขึ้นอยู่กับหลักเกณฑ์หลายประการ ประการแรก จะต้องเป็นอุตสาหกรรมที่อยู่ในรายการสินค้าเข้าจากต่างประเทศซึ่งจำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งจะช่วยประหยัดเงินตราต่างประเทศที่จะต้องซื้อสินค้านั้น⁵³ ประการที่สอง จะต้องเป็นอุตสาหกรรมต่อเนื่อง กล่าวคือ อุตสาหกรรมที่จะได้รับการสนับสนุนจะต้องเป็นอุตสาหกรรมที่มีแนวโน้มในการที่จะก่อให้เกิดการลงทุนเพิ่มขึ้นอีกซึ่งจะช่วยให้เกิดการจ้างแรงงาน ประการที่สาม จะต้องเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบภายในประเทศ

จุดมุ่งหมายประการหนึ่งของนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมคือการกระตุ้นให้มีการใช้วัตถุดิบภายในประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีการออกข้อบังคับกำหนดปริมาณวัตถุดิบที่จะต้องใช้ในการผลิตเนื่องจากผู้วางนโยบายได้พิจารณาเห็นว่า

⁵³ หจข. อก. 0201. 2.7/2 คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม, 2505.

การยืดหยุ่นในเรื่องนี้จะเป็นวิธีที่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม⁵⁴ เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือการส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมจะช่วยให้ได้รับความรู้และเทคนิคต่างๆ จากประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อุตสาหกรรมประกอบรถยนต์ เคมี การต่อเรือ ฯลฯ และช่วยให้ประเทศไทยลดความจำเป็นที่จะต้องใช้ผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศ ยิ่งกว่านั้นทางด้านนโยบายความมั่นคงของประเทศ อุตสาหกรรมบางประเภท ได้แก่ อุตสาหกรรมการผลิตเหล็กกล้าและการประกอบรถยนต์จะเป็นประโยชน์ในการนำมาใช้ผลิตภัณฑ์ในประเทศในระหว่างสงครามด้วย

คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนยังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับการส่งเสริมการลงทุนอีกหลายประการ ประการแรก ได้แก่ เรื่องการออกคำสั่งให้รัฐบาลผูกขาดการผลิตและจำหน่ายสินค้า คณะกรรมการเห็นด้วยว่า ประเทศไทยจะต้องสนับสนุนการลงทุนภาคเอกชนอย่างจริงจังและต้องยกเลิกระบบผูกขาดเพราะคณะกรรมการเกรงว่า การลงทุนภาครัฐบาลในรูปแบบใดก็ตามจะทำให้การลงทุนของชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักลงทุนอเมริกันเกิดความหวาดเกรง⁵⁵ และอาจไม่ยอมมาลงทุน

ประการที่สอง ได้แก่ การให้สิทธิพิเศษแก่งานอุตสาหกรรมใหม่ การส่งเสริมในด้านนี้กลุ่มผู้วางนโยบายเกรงว่า ถ้าให้สิทธิพิเศษแก่งานอุตสาหกรรมที่มีอยู่แล้วจะก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างผู้ประกอบการใหม่ที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนและผู้ประกอบการที่ทำอยู่แล้วขณะนั้นแต่ไม่อยู่ในข่ายที่จะได้รับสิทธิพิเศษ ความไม่เสมอภาคนี้อาจนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างโรงงานใหม่และโรงงานเก่า

ประการที่สาม ได้แก่ เรื่องเงื่อนไขที่ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมจะต้องถือปฏิบัติ เงื่อนไขข้อหนึ่งที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติเกี่ยวข้องกับมาตรฐานนานาชาติ สำหรับเงื่อนไขข้อหนึ่งเกี่ยวข้องกับขนาดผลิตภัณฑ์ ข้าราชการไทยทราบดีว่าเรื่อง “มาตรฐานนานาชาติ” เป็นเรื่องเลื่อนลอยแต่ก็ไม่ต้องการจะทำให้เรื่องนี้มีความหมายที่ชัดเจนเพราะมาตรฐานและคุณภาพจะเปลี่ยนแปลงตามการพัฒนาทางเทคโนโลยีอยู่ตลอดเวลา ในประเทศอุตสาหกรรมมีสถาบันที่ควบคุมมาตรฐานผลิตภัณฑ์ สถาบันเช่นนี้

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

มีค่าใช้จ่ายสูงและอยู่นอกเหนือความสามารถของประเทศไทยที่จะจัดตั้งขึ้นได้ ดังนั้น คำว่า “มาตรฐาน” จึงต้องปล่อยให้มีความหมายคลุมเคลือไว้ก่อน ให้เป็นคำที่มีความหมายกว้าง และยืดหยุ่นได้ นอกจากนี้ ยังเป็นการปลอดภัยที่ไทยจะผลิตอุตสาหกรรมตามมาตรฐาน และคุณภาพของประเทศอุตสาหกรรม เช่น สหรัฐฯ และเยอรมนี⁵⁶ ในการพิจารณาขนาดของผลิตภัณฑ์ ผู้กำหนดนโยบายต้องการจะกำหนดขนาดผลิตภัณฑ์แบบเดียวกับผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศ ได้มีการหารือเกี่ยวกับขนาดและประสิทธิภาพของการผลิต แต่โดยที่คณะกรรมการขาดความรู้ทางเทคนิคในเรื่องนี้ จึงเป็นการยากที่จะพิจารณาส่งเสริมหรือกำหนดขนาดของโรงงาน⁵⁷

ประการที่สี่ได้แก่เรื่องการที่ผู้กำหนดนโยบายเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับวงการอุตสาหกรรมซึ่งมีผู้แสดงความเห็นไว้สองประเด็น ประเด็นแรก มีผู้ให้ความเห็นว่า คณะอนุกรรมการควรเชิญบุคคลภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักธุรกิจต่างประเทศและในประเทศให้มาร่วมกำหนดนโยบาย ร่วมกำหนดวิธีการคัดเลือกอุตสาหกรรมที่สมควรได้รับการสนับสนุนและกำหนดเงื่อนไขให้อุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมปฏิบัติตาม นักธุรกิจจะต้องส่งผู้แทนในนามของสภาหอการค้าและสถานทูต ทั้งนี้เนื่องจากนักธุรกิจต่างประเทศและในประเทศมีข้อมูลทางด้านการตลาดซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบาย แต่อนุกรรมการอีกฝ่ายหนึ่งแย้งว่า ไม่สมควรเชิญบุคคลภายนอกมาร่วมดำเนินงานเพราะจะทำให้เกิดความสับสนและความขัดแย้งกันขึ้นในระหว่างคณะอนุกรรมการ เพราะมีสภาหอการค้าของชาวต่างประเทศและชาวไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งแต่ละสภาก็มีคำแนะนำที่แตกต่างกันก่อให้เกิดการขัดแย้งในคณะอนุกรรมการ ยิ่งกว่านั้นการรอคำนะนำจากกลุ่มนักธุรกิจอาจจะทำให้การกำหนดนโยบายต้องล่าช้าออกไปโดยไม่จำเป็น⁵⁸ ควรจะเชิญนักธุรกิจมาปรึกษาหารือในโอกาสที่สมควรเท่านั้น

ในที่สุดคณะกรรมการก็ได้กำหนดประเภทอุตสาหกรรมที่จะได้รับการส่งเสริมจำนวน 129 ชนิด ไว้ในพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 เมื่อพระราชบัญญัตินี้ประกาศออกมา มีอุตสาหกรรมจำนวน 77 แห่ง ซึ่งมีเงินทุนจำนวนทั้งสิ้น

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ibid.

889,322,000 บาท (45 ล้านเหรียญสหรัฐ) ได้รับการส่งเสริม อุตสาหกรรมส่วนใหญ่เป็นการลงทุนร่วมกัน ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2503 ถึงเดือนกันยายน 2504 รัฐบาลได้ส่งเสริมบริษัทอุตสาหกรรมจำนวน 31 แห่ง เงินทุนรวมทั้งสิ้น 267,850,000 บาท (13 ล้านเหรียญสหรัฐ)⁵⁹ (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 จำนวนกิจการอุตสาหกรรมที่ได้รับบัตรส่งเสริม

	2502 ถึง 2504	2505 ถึง 2507	2505 ถึง 2509	2502 ถึง 2509
จำนวนอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุมัติ	168	216	258	426
อุตสาหกรรมที่ได้รับบัตรส่งเสริม	102	177	220	322
ก. บริษัทคนไทย	50	58	77	127
บริษัทต่างชาติ	5	10	17	15
บริษัทรวมหุ้นไทย-ต่างชาติ	47	109	133	180
ข. บริษัทใหม่	68	124	161	229
บริษัทที่ขยายกิจการ	34	53	59	93

ที่มา : Somsak Tambunlertchai, "Japanese and American Investments in Thailand's Manufacturing Industries" (Tokyo : Institute of Developing Economics, 1977).

ปฏิบัติการเกี่ยวกับพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับข้าราชการ (พ.ศ. 2503)

บทบาทของรัฐบาลอเมริกัน

พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2503 กระตุ้นให้ผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายพากันวิพากษ์วิจารณ์ กลุ่มที่สำคัญที่สุดได้แก่รัฐบาลอเมริกันและที่ปรึกษาต่างประเทศ รัฐบาลอเมริกันได้วิจารณ์พระราชบัญญัตินี้ผ่านคณะสำรวจไบเซล (Beitzel Mission) ซึ่งเดินทางมาเยือนประเทศไทยใน พ.ศ. 2502 Beitzel เป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของประธานาธิบดี Eisenhower และเดินทางมายังประเทศไทยเพื่อหารือเกี่ยวกับพระราชบัญญัติฉบับนี้ คณะของ Beitzel ได้ปฏิบัติงานร่วมกับข้าราชการไทยซึ่งมีนาย

⁵⁹ Bell, op. cit., footnote 24, pp. 117-118.

ทวี บุญยเกตุ เลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเป็นเจ้าหน้าที่ร่วมอยู่ด้วยและได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่ประสานงานระหว่างคณะของ Beitzel และคณะข้าราชการไทย คณะ Beitzel ได้จัดทำรายงานผลการวิจัยเรื่อง Expanding Private Investment for Thailand's Economic Growth (1959) ในรายงานฉบับนี้ได้เสนอแนะให้มีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติฉบับนี้เพื่อให้นักลงทุนเกิดความเชื่อถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักลงทุนอเมริกัน เพราะรัฐบาลไทยก็มีความประสงค์ที่จะสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมภาคเอกชน รายงานผลการวิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะสรุปได้ดังนี้

- 1) รัฐบาลควรปรับระเบียบปฏิบัติให้ง่ายขึ้นเพื่อนำไปต่อรองกับข้อปฏิบัติบางประการที่มีผลต่อการลงทุน ยกตัวอย่างเช่น คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนควรมีอิสระในการพิจารณาต่อรองและทำข้อตกลงกับภาคเอกชน คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนควรจะเป็นหน่วยงานอิสระแทนที่จะต้องอยู่ในสังกัดกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง
- 2) รัฐบาลควรยกเว้นภาษีนำเข้าสำหรับเครื่องจักรที่ใช้ในการผลิตให้แก่อุตสาหกรรมภาคเอกชนทั้งหมด
- 3) รัฐบาลควรให้ผลประโยชน์พิเศษ เช่น อัตราภาษีศุลกากรและการยกเว้นภาษีสำหรับการประกอบอุตสาหกรรมที่มีแนวโน้มว่าจะมีการส่งออกเพิ่มขึ้นและใช้วัตถุดิบภายในประเทศ
- 4) รัฐบาลควรแบ่งกลุ่มอุตสาหกรรมที่จะส่งเสริมออกเป็น 3 กลุ่ม ตามความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ กล่าวคือ กลุ่ม ก. ได้แก่ อุตสาหกรรมที่สำคัญต่อการครองชีพและเป็นสิ่งจำเป็นทางเศรษฐกิจ กลุ่ม ข. ได้แก่ อุตสาหกรรมสิ่งฟุ่มเฟือยและไม่จำเป็น และกลุ่ม ค. ได้แก่ อุตสาหกรรมอื่น ๆ กลุ่ม ก. ประกอบด้วยอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก การผลิตเหล็กกล้า การถลุงทองแดง การประกอบรถแทรกเตอร์ รถจักรยานยนต์และอะไหล่ต่าง ๆ การประกอบอุตสาหกรรมประเภทนี้จำเป็นต้องใช้วัตถุดิบจากต่างประเทศ ขณะที่อุตสาหกรรมอื่น ๆ ใช้วัตถุดิบภายในประเทศและไม่จำเป็นต้องการครองชีพ ได้แก่ การผลิตอาหารกระป๋อง การแกะสลักไม้ เครื่องหยาและผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ การทอผ้า เป็นต้น

บทบาทของที่ปรึกษาต่างประเทศ

ที่ปรึกษาต่างประเทศก็ได้วิจารณ์พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 ด้วย ที่ปรึกษาที่สำคัญที่สุดที่ได้วิจารณ์เรื่องนี้ได้แก่ John Loftus ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจประจำกระทรวงการคลัง ตั้งแต่ พ.ศ. 2498 ถึง 2505 และ Glen Parker ที่ปรึกษาทางด้านอุตสาหกรรมประจำคณะกรรมการพัฒนาแห่งชาติและกระทรวงอุตสาหกรรมตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ถึง 2506

Loftus ได้วิจารณ์โครงสร้างการบริหารของคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนว่า คณะกรรมการบริหารควรจะมีจำนวนน้อยคนเพื่อปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เขามีความเห็นเหมือนกับ Beitzel ว่า คณะกรรมการควรมีอำนาจเด็ดขาดที่จะทำข้อตกลงกับผู้ยื่นคำขอรับการส่งเสริมโดยไม่ต้องขอความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีก่อน ซึ่งทำให้ขั้นตอนการดำเนินงานต้องล่าช้ามาก Loftus เห็นว่า ควรคัดเลือกประเภทอุตสาหกรรมที่จะได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาล เขาคิดว่าอุตสาหกรรมที่จะได้รับการสนับสนุนมากที่สุดควรจะเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบดั้งเดิมในท้องถิ่นนั้น (เช่น อุตสาหกรรมการเกษตร) ซึ่งหมายความว่ารัฐบาลไม่ควรสนับสนุนอุตสาหกรรมที่ใช้วัสดุราคาสูงจากต่างประเทศ (ได้แก่ อุตสาหกรรมประกอบรถยนต์ เคมี เครื่องใช้ไฟฟ้าประจำบ้าน ฯลฯ) ในประเด็นนี้เขาไม่เห็นด้วยกับ Beitzel ซึ่งขอสนับสนุนอุตสาหกรรมที่ใช้วัสดุจากต่างประเทศ Loftus มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาทางด้านขนาดของอุตสาหกรรมแต่ละประเภท เขาวิตกว่า ตลาดของไทยมีขนาดเล็กซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ นอกจากนี้ เขาคิดว่ารัฐบาลไทยควรเตรียมการในเรื่องที่จะสนับสนุนอุตสาหกรรมเพราะ Loftus เห็นว่า อุตสาหกรรมที่ได้รับการสนับสนุนส่วนมากได้ศึกษาขอบเขตและโครงสร้างการดำเนินงานน้อยมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมรถยนต์⁶⁰ ขณะที่รัฐบาลมีหลักการที่จะรับการส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ Loftus ก็เห็นว่าผู้กำหนดนโยบายของไทยได้เน้นการส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชนจากต่างประเทศมากเกินไป (ยกตัวอย่างเช่น มีการกำหนดระเบียบต่างๆ สำหรับผู้ลงทุนจากต่างประเทศขึ้นโดยเฉพาะ) Loftus เห็นว่า ผู้ลงทุนไทยและต่างประเทศควรได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกัน⁶¹

⁶⁰ Loftus, 1960, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 28.

⁶¹ เพิ่งอ้าง.

Loftus คัดค้านความเห็นของผู้กำหนดนโยบายของไทยที่จะช่วยเหลืออุตสาหกรรมที่ได้รับการสนับสนุนแล้วโดยการห้ามหรือควบคุมการนำสินค้าประเภทเดียวกันจากต่างประเทศมาจำหน่าย เขาเห็นว่า การจำกัดจำนวนบริษัทที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่หรือการควบคุมสินค้าต่างประเทศจะเป็นผลเสียต่ออุตสาหกรรมที่จะต้องขยายออกไปให้กว้างขวางและทำให้ผู้บริโภคต้องเสียประโยชน์ด้วย มีข้อสังเกตว่า Loftus เคยมีความเห็นเช่นนี้และได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ด้วยเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2497

Loftus ได้กล่าวถึงนโยบายของรัฐบาลที่จะต้องคงเส้นคงวา เขาอ้างถึงกรณีของบริษัท Thai Metal Drum จำกัด ซึ่งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนและกระทรวงอุตสาหกรรมได้ให้ใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2502 บริษัทสามารถผลิตกระป๋องน้ำมันก๊าดและถังน้ำมันได้ ในเวลาเดียวกัน กระทรวงกลาโหมก็ได้เปิดการเจรจากับบริษัทโรงกลั่นน้ำมันของหลายประเทศรวมทั้งได้เจรจาเรื่องการจัดทำกระป๋องและถังใส่น้ำมันด้วย และได้ขอยุติว่า บริษัทโรงกลั่นน้ำมันทั้งหมดจะผลิตกระป๋องขึ้นเองโดยไม่ต้องใช้ผลิตภัณฑ์ของบริษัท Thai Metal Drum จำกัด Loftus เห็นว่านโยบายของรัฐบาลที่ไม่แน่นอนเช่นนี้เป็นอันตรายต่อโครงการส่งเสริมอุตสาหกรรม⁶²

Loftus มีข้อสังเกตด้วยว่า ผู้กำหนดนโยบายไม่ควรคิดว่าการลงทุนเท่านั้นที่จะก่อให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นได้ ประเทศไทยควรทำแผนพัฒนาในรูปประชาธิปไตย โดยยอมให้มีความร่วมมือในการวางแผนและปฏิบัติตามโครงการพัฒนาต่าง ๆ ร่วมกันในงานพัฒนาด้านอื่น เช่น งานบริหาร นโยบายทางสังคม การพัฒนาประชากร ฯลฯ จำต้องสอดคล้องกัน หากจะให้ความสำเร็จสมดุลงันและเป็นไปด้วยตัวเองได้⁶³

Glen Parker นักเศรษฐศาสตร์ที่รัฐบาลอเมริกันได้จ้างให้ปฏิบัติงานทางด้านนโยบายอุตสาหกรรม โดยผ่านทางองค์การ USOM ได้วิจารณ์พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2503 ไว้ด้วย Parker มีหน้าที่แนะนำและช่วยเหลือคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ กระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ ทางด้านโครงการพัฒนาอุตสาหกรรม Parker ปฏิบัติงานอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2504-2506

62 เฟ็งอ้าง.

63 เฟ็งอ้าง.

Parker วิจารณ์เรื่องที่ถูกกำหนดนโยบายของไทยเน้นเรื่องการส่งเสริมการลงทุน มากเกินไป ขณะที่ Loftus คิดว่าควรจะเน้นนโยบายอื่น ๆ เท่ากับเรื่องอุตสาหกรรม เช่น นโยบายทางด้านสังคม Parker วิพากษ์วิจารณ์เรื่องการลงทุนในโครงการอุตสาหกรรม มากเกินไปในกรุงเทพฯ ตามความเห็นของ Parker รัฐบาลควรส่งเสริมการลงทุนด้านอุตสาหกรรม ในพื้นที่นอกกรุงเทพฯ Loftus เห็นว่าอุตสาหกรรมที่ต้องอาศัยการนำเข้านั้นไม่ควรได้รับการส่งเสริม แต่ Parker กลับมีความเห็นว่า เรื่องนี้ควรรับกันได้เป็นกรณีไปถ้า อุตสาหกรรมนั้นมีมูลค่าผลิตผลสูงและมีศักยภาพก็จะขยายเป็นงานผลิตระดับที่เรียกว่า Manufacture ได้ Parker ไม่เชื่อว่าอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นแทนที่การนำเข้าจะลดการนำเข้า ลงได้จริงตามที่ผู้วางนโยบายของไทยคิด สำหรับ Parker แล้ว ความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมที่จะแทนที่การนำเข้าได้นั้นเพียงแต่จะเปลี่ยนชนิดสินค้านำเข้าจากสินค้าอุปโภค บริโภคเป็นสินค้าสำเร็จรูปเท่านั้น ด้วยนัยนี้ ประเทศไทยก็ยังคงมีการนำเข้าอยู่ Parker ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ในการที่จะปฏิบัติตามนโยบายเศรษฐกิจให้ได้ผลจริงจึงจะต้อง ปฏิรูปกระทรวงอุตสาหกรรมเสียใหม่ ตามแผนของ Parker นั้น ควรจะมีการตั้งหน่วยงาน ขึ้นมาปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับนโยบายและแผน มาตรฐาน การวิจัย การผลิต และ ก่อสร้าง ฯลฯ ขณะเดียวกัน หน่วยงานบางหน่วยงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมก็ควรยุบ เลิกเสียเพราะงานในหน้าที่ของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมจะมอบให้กรมการผลิตและ ก่อสร้างกับกรมทรัพยากรธรณีรับไปดำเนินการแทน⁶⁴

Parker ได้เขียนรายงาน 2 เล่ม หนา 600 หน้าขึ้นใน พ.ศ. 2505 เขาได้ บรรยายถึงความยุ่งยากที่เขาได้ประสบจากการหาข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งจัดทำขึ้นตามแบบราชการ เขาได้เสนอให้ปรับปรุงโครงสร้างของกระทรวงอุตสาหกรรมซึ่งทำให้ข้าราชการแตกแยก เป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่สนับสนุนให้มีการปรับโครงสร้าง (กลุ่มข้าราชการส่วนน้อย) และ กลุ่มที่ต่อต้านการปรับโครงสร้าง (กลุ่มข้าราชการส่วนมาก) กลุ่มที่ต่อต้านการปรับโครงสร้างมีจำนวนมากกว่าจึงไม่มีการดำเนินงานปรับโครงสร้าง ยิ่งกว่านั้น Parker อาจจะใช้ วิธีตีอรรถในหัวขั้วในการติดต่อกับข้าราชการกระทรวงอุตสาหกรรมทำให้มีปัญหาในการ ปฏิบัติงาน ในระยะแรก Parker ทำงานกับคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแต่

64 Glen L. Parker, *Report to the National Economic Development Board, 1961-1962.*

ต่อมาได้ขยายเข้าไปในขอบข่ายของกระทรวงอุตสาหกรรม ทำให้ข้าราชการกระทรวงอุตสาหกรรมคิดว่าคณะกรรมการได้พยายามเข้ามาแทรกแซงกิจการของกระทรวงและได้รายงานข้อขัดแย้งให้สำนักงาน USOM ทราบ สำนักงาน USOM จึงได้แจ้งให้ Parker เลิกทำงานในกระทรวงอุตสาหกรรมและปฏิบัติงานกับคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงแห่งเดียว⁶⁵

คณะกรรมการผู้ร่างนโยบายได้พิจารณาข้อเสนอแนะบางประการของที่ปรึกษาต่างประเทศ (Beitzel, Loftus และ Parker) และได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับใหม่ พ.ศ. 2505 แทนฉบับ พ.ศ. 2503 โดยสรุป พระราชบัญญัติ พ.ศ. 2505 ให้สิทธิพิเศษแก่นักลงทุนมากกว่าพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2503 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเว้นภาษีเครื่องจักรและส่วนประกอบที่ใช้ในการอุตสาหกรรม เนื้อหาส่วนที่ตัดออกอีกส่วนหนึ่งได้แก่เรื่องการแบ่งประเภทอุตสาหกรรมออกเป็นสามประเภทตามลำดับความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านการบริหาร สำนักงานส่งเสริมการลงทุนได้ออนจากกระทรวงอุตสาหกรรมไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีและมีอำนาจที่จะเจรจาและทำข้อตกลงกับผู้ขอรับการส่งเสริมโดยไม่ต้องขอรับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีก่อน

ในพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2505 จะเห็นได้ว่า ที่ปรึกษาอเมริกันและผู้แทนธนาคารโลกมีบทบาทอยู่ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ประการแรก จะเห็นได้จากที่ปรึกษาอเมริกันที่ฝ่ายรัฐบาลไทยเป็นผู้ว่าจ้าง กล่าวคือ รัฐบาลไทยได้ว่าจ้าง John Loftus ให้เป็นที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจเพื่อให้เป็นฝ่ายของรัฐบาลไทยในการที่จะต่อต้านที่ปรึกษาต่างประเทศที่ได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ ข้าราชการไทยได้พิจารณาเห็นว่า รัฐบาลไทยเป็นผู้ว่าจ้าง Loftus ดังนั้น Loftus จะมีความเห็นที่เป็นกลางและเข้าข้างรัฐบาลไทยมากกว่าที่ปรึกษาอเมริกันและที่ปรึกษาจากธนาคารโลก ยิ่งกว่านั้น Loftus สามารถให้คำแนะนำและวิจารณ์นโยบายด้านต่าง ๆ ของไทยและสามารถพิจารณาถ่วงถ่วงที่ปรึกษาที่รัฐบาลอเมริกันและประเทศอื่น ๆ ส่งมาประจำประเทศไทยด้วย รัฐบาลไทยยอมรับความสามารถของ Loftus โดยจะเห็นได้จากการเก็บรักษายืนยันที่ช่วยจำและรายงานที่เขาเสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังแยกไว้

⁶⁵ Ibid.

เป็นเรื่องเฉพาะที่ National Archives ในขณะที่รายงานของที่ปรึกษาอเมริกันคนอื่นๆ ก็เก็บไว้ที่นั่นด้วยแต่ไม่มีการแยกไว้เป็นพิเศษ

ในขณะที่ Loftus ได้รับการปฏิบัติเป็นอย่างดี ตรงกันข้ามกับที่ปรึกษาที่รัฐบาลอเมริกันเป็นผู้ว่าจ้างซึ่งอาจจะพิจารณาได้เป็น 2 กรณี กรณีแรก อาจจะเกิดจากทัศนคติของข้าราชการไทยที่มีต่อที่ปรึกษาต่างประเทศที่ได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลต่างประเทศเป็นที่ทราบกันดีว่าข้าราชการไทยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอนุรักษนิยมและกลุ่มก้าวหน้า ข้าราชการกลุ่มก้าวหน้าประกอบด้วยนักวิชาการซึ่งเปลี่ยนทัศนคติได้ง่ายและพร้อมที่จะรับความคิดเห็นใหม่ๆ ขณะที่ข้าราชการกลุ่มอนุรักษนิยมมีแนวโน้มที่จะยึดมั่นในทัศนคติเดิมโดยไม่เปลี่ยนแปลง กลุ่มอนุรักษนิยมมีอคติที่จะไม่เชื่อถือที่ปรึกษาต่างประเทศที่รัฐบาลไทยไม่ได้เป็นผู้ว่าจ้าง ดังนั้นจึงปฏิบัติกับ Parker แตกต่างกับ Loftus กรณีที่สองก็คือ บุคลิกของ Parker มีผู้วิจารณ์ว่า Parker เป็นคนด้นทู่ และไม่มโนชนสัมพันธ์ ยิ่งกว่านั้น Parker ยังได้เสนอให้ปรับโครงสร้างกระทรวงอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากและเกี่ยวข้องกับทางการเมือง ทั้งบุคลิกประจำตัวและข้อเสนอดังกล่าวอาจจะเป็นสาเหตุให้ข้าราชการไทยไม่ชอบ Parker

คณะอนุกรรมการ ฯ รับทราบข้อเสนอแนะของที่ปรึกษาอเมริกันและธนาคารโลกซึ่งได้จัดทำข้อเสนอแนะไว้หลายประการ เช่น การแบ่งการควบคุมอุตสาหกรรม (จากกรุงเทพฯ ไปยังส่วนภูมิภาค) ประเภทอุตสาหกรรมที่ควรได้รับการสนับสนุน การส่งเสริมการส่งออก ฯลฯ แต่พวกเขา ก็ไม่ได้ปฏิบัติตามข้อเสนอแนะดังกล่าวนี้ในทันที เพราะเกรงว่า การแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนในทันทีทันใดจะส่งผลกระทบต่อบรรยากาศการลงทุนซึ่งอาจจะทำให้การลงทุนภาคเอกชนลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของหน่วยงานต่างๆ จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับทางการเมืองในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. 2513 ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสำนักงานตามข้อเสนอของที่ปรึกษาต่างประเทศ สำหรับข้อเสนออื่นๆ เช่น เรื่องการยกเว้นภาษีศุลกากร วัตถุดิบที่นำเข้าจากต่างประเทศเป็นเรื่องที่ขัดกับจุดมุ่งหมายของกระทรวงการคลัง (ที่ต้องการจะเก็บภาษีศุลกากรซึ่งเป็นรายได้หลักของประเทศ) เรื่องการนำสินค้าควบคุมเข้ามาจากต่างประเทศเพื่อประโยชน์ของผู้บริโภคก็ไม่ได้มีการพิจารณาเพราะอาจจะทำให้ผู้ผลิต

ในประเทศไทยเฉพาะผู้ที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุนจะต้องแข่งขันกับผลิตภัณฑ์ต่างประเทศ

ขณะที่ที่ปรึกษาต่างประเทศและธนาคารโลกมีบทบาทสำคัญในการเสนอแนวทางการวางนโยบาย โดยมีกลุ่มนายทหารเป็นผู้มีบทบาทสำคัญและข้าราชการเป็นผู้จัดทำนโยบาย กลุ่มนักธุรกิจมีบทบาทจำกัดมากในกระบวนการกำหนดนโยบายดังกล่าว บทบาทกลุ่มธุรกิจในการกำหนดนโยบายส่งเสริมการลงทุนยุคนี้จะได้นำมาวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

บทบาทของธุรกิจในประเทศและต่างประเทศ

กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวต่างประเทศ และกลุ่มชาวไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2520 บริษัทที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนแบ่งเป็นบริษัทคนไทย (72.9%) และบริษัทต่างประเทศ (27.1%) สำหรับบริษัทต่างประเทศประกอบด้วยบริษัทของญี่ปุ่น (34.7%) สหรัฐอเมริกา (15.6%) และบริษัทต่างชาติดอื่น ๆ

บทบาทของญี่ปุ่น

ในบทความนี้จะเน้นเฉพาะบริษัทของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นบริษัทต่างประเทศที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนมากที่สุด⁶⁶ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยจำกัดมาก มีการค้าขายติดต่อกันเพียงเล็กน้อย เช่น ใน พ.ศ. 2455 ประเทศไทยส่งสินค้าไปจำหน่ายในญี่ปุ่นเป็นมูลค่า 3,537,000 เยน และซื้อสินค้าจากญี่ปุ่นเป็นมูลค่า 1,337,000 เยน⁶⁷ เมื่อญี่ปุ่นและจีนทำสงครามใน พ.ศ. 2473 การค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่นลดน้อยลง อย่างไรก็ดี รัฐบาลญี่ปุ่นได้สนับสนุนรัฐบาลจอมพล ป. ในการเรียกร้องดินแดนสามจังหวัดในชายแดนเขมรคืนจากฝรั่งเศสใน พ.ศ.

⁶⁶ ภูมิหลังการเข้ามา มีบทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในรายละเอียด โปรดดูใน Patcharee Thanamai, "Patterns of Industrial Policymaking in Thailand: Japanese Multinationals and Domestic Actors in the Automobile and Electrical Appliances Industries" (Ph.D. thesis, University of Wisconsin—Madison, 1985).

⁶⁷ John L. Christian and Nobutake Ike, "Thailand and Japan's Foreign Relations," *Pacific Affairs*, No. 15 (1942), pp. 203-204.

2483 การเรียกร้องดินแดนครั้งนี้ทำให้ไทยต้องทำสงครามกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2483 ญี่ปุ่นซึ่งต้องการจะขยายอำนาจจักรวรรดินิยมในทวีปเอเชียได้ทำหน้าที่เป็นผู้ประนีประนอมกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2484 รัฐบาลไทยได้รับรองรัฐบาลหุ่นแมนจูว์ (แมนจูเรีย) ซึ่งมีญี่ปุ่นอยู่เบื้องหลัง ในเดือนธันวาคม 2484 ไทยได้ทำสนธิสัญญาความร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่นและได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่น (ภายใต้การปกครองของสหรัฐ) ไม่เกี่ยวข้องกับประเทศในเอเชียและมีความสัมพันธ์กับประเทศทางแถบเอเชียอาคเนย์ในวงจำกัดมาก นโยบายการปกครองของสหรัฐเน้นหนักทางเรื่องการไม่มีกำลังทหาร นโยบายของญี่ปุ่นภายใต้การยึดครองของสหรัฐได้แก่การปฏิรูปที่ดิน การกระจายระบบบริหารธุรกิจ และจัดตั้งสหพันธ์แรงงาน ในปีพ.ศ. 2490 เมื่อคอมมิวนิสต์รุกรานประเทศทางเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในแหลมอินโดจีนและพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้รับชัยชนะในประเทศจีน สหรัฐได้เปลี่ยนนโยบายการปกครองญี่ปุ่น ทั้งนี้สหรัฐได้พิจารณาเห็นว่า ญี่ปุ่นเป็นโดมิโนสุดท้ายในสงครามเย็นในเอเชีย⁶⁸ หากมีการนำญี่ปุ่นซึ่งมีสภาพภูมิประเทศ กำลังคน และประสิทธิภาพทางด้านอุตสาหกรรม ไปรวมกับดินแดนทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของไซเวียตและแมนจูเรียแล้ว จะทำให้ดุลอำนาจเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อไซเวียต รัฐบาลอเมริกันจึงสนับสนุนรัฐบาลและนักธุรกิจญี่ปุ่นให้หันมาสนใจในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ด้านการค้าและการลงทุน เพื่อทดแทนตลาดจีนแผ่นดินใหญ่ที่ญี่ปุ่นเคยมีสมัยก่อนสงคราม ญี่ปุ่นได้ใช้วิธีการจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามเป็นการปูทางการกลับเข้ามามีบทบาทในภูมิภาคนี้

ญี่ปุ่นไม่ได้จ่ายค่าเสียหายจากสงครามให้ประเทศไทย แต่ได้ให้เงินเยนเป็นพิเศษเพื่อชดเชยรัฐบาลไทยที่ได้จ่ายเงินบาทเพื่อซื้อสินค้าและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ให้แก่กองทัพญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง โดยญี่ปุ่นได้ชำระเงินเยนในอัตราพิเศษให้แก่ประเทศไทยรวม 2 ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. 2498 จำนวน 5,400 ล้านบาท (หรือ

⁶⁸ John Doner, "The Superdomino in Postman Asia : Japan in and out of the Pentagon Papers," *The Pentagon Papers*, The Senator Gravel edition (vol. 5), edited by Noam Chomsky and Howard Zins (Boston : Beacon Press, 1972).

15 ล้านเหรียญสหรัฐ) โดยชำระเป็นระยะเวลา 5 ปี และครั้งที่สองในปี 2505 จำนวน 9,600 ล้านเยน (48 ล้านเหรียญสหรัฐ) ซึ่งชำระเป็นระยะเวลา 8 ปี⁶⁹

การเจรจาเกี่ยวกับค่าเสียหายจากสงครามและการชดใช้ค่าเสียหายเป็นการดำเนินการระยะยาว รัฐบาลญี่ปุ่นจ่ายเงินเพื่อชดใช้ “ความพินาศเสียหายจากสงคราม” จำนวน 1,152,800,000 เหรียญสหรัฐ

ในปี 2505 Thomas W. Allen ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้นักลงทุนญี่ปุ่นตัดสินใจมาลงทุนในประเทศทางแถบเอเชียอาคเนย์ และพบว่าสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด⁷⁰ ซึ่งรวมทั้งเสถียรภาพของรัฐบาลและบรรยากาศส่งเสริมการลงทุน (เช่น ไม่มีการหยุดงานประท้วง ไม่มีภาวะเงินเฟ้อ เป็นต้น) การส่งเสริมทางภาครัฐบาล เช่น การยกเว้นหรือลดอัตราภาษีก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งด้วย

นอกจากบรรยากาศเอื้ออำนวยภายในประเทศเจ้าภาพแล้ว บริษัทญี่ปุ่นยังมีสิ่งจูงใจทางเศรษฐกิจของตนเองด้วย ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องนี้ก็คือต้องการรักษาดุลขาดของตนไว้ ตั้งแต่ปี 2493 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นอาศัยความได้เปรียบทางด้านภูมิศาสตร์ และจากข้อเท็จจริงที่ว่าแม้สินค้าสำเร็จรูปของญี่ปุ่นจะแพงกว่าของประเทศในยุโรปและสหรัฐที่ก้าวหน้ากว่าเพราะต้นทุนการผลิตสูง แต่สินค้าอุปโภคบริโภคของญี่ปุ่นได้รับความนิยมมากในเอเชียอาคเนย์เพราะราคาถูกกว่ามาก เอเชียอาคเนย์จึงกลายเป็นตลาดสำคัญที่สุดของญี่ปุ่น ยกตัวอย่างเช่น ระหว่างปี 2503 ญี่ปุ่นส่งสินค้าไปยังเอเชียอาคเนย์ตั้งส่งออกสิ่งทอร้อยละ 42 ส่งออกเครื่องใช้ไฟฟ้าร้อยละ 44⁷¹ เพราะฉะนั้น ความต้องการที่จะรักษาดุลจึงเป็นมูลเหตุจูงใจสำหรับบริษัทญี่ปุ่นให้มาดำเนินการผลิตในภูมิภาคนี้

⁶⁹ เจียน ชีระวิทย์, *ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่น* (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 177.

⁷⁰ Thomas W. Allen, "Policies of ASEAN Countries Towards Direct Foreign Investment," Southeast Asian Development Advising Group of the Asia Society. Paper presented to the SEADAG and Hoc Seminar on Multinational Corporations in Southeast Asia (La Jolla, California, 1973).

⁷¹ M.Y. Yashino, *Japan's Multinational Enterprises* (Cambridge : Havard University Press, 1976).

เหตุผลทางเศรษฐกิจอีกประการหนึ่งเกี่ยวข้องกับขนาดของการผลิต ถ้าบริษัท
ญี่ปุ่นสามารถรักษาการส่งออกชิ้นส่วนและอะไหล่โดยวิธีตั้งโรงงานประกอบขนาดเล็กใน
ตลาดต่างประเทศแล้ว บริษัทญี่ปุ่นเหล่านี้ก็จะสามารถขยายการผลิตที่โรงงานในประเทศ
ตนเองต่อไปได้ ขณะเดียวกัน รัฐบาลเจ้าของประเทศห้ามการนำเข้าแต่ยอมให้สินค้าที่
ประกอบในประเทศขึ้นราคาได้ ข้อนี้ทำให้บริษัทญี่ปุ่นทำกำไรจากโรงงานประกอบขนาด
เล็กได้ดีกว่าสภาพปกติ

บทบาทของธุรกิจไทย

ในเมื่อพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2505 มีผลให้บริษัทข้ามชาติ
ของญี่ปุ่นตัดสินใจมาลงทุนในประเทศไทยเช่นนี้ ก็น่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับนัก
ธุรกิจไทย คงจำกันได้ว่าใน พ.ศ. 2490 ก่อนที่จะกำหนดโครงการส่งเสริมอุตสาหกรรม
นั้น ชาวจีนโพ้นทะเลซึ่งมีจำนวนเพียงร้อยละ 8 ของจำนวนประชากรในประเทศไทย
ครอบคลุมนักธุรกิจของประเทศไว้ทั้งหมด คนไทยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร นอกนั้นเป็น
ลูกจ้างซึ่งจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ

เมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ใน พ.ศ. 2505 ปรากฏว่า นัก
ลงทุนส่วนใหญ่ที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริม (73%) เป็นคนไทย ทำให้เกิดคำถามขึ้นหลาย
ข้อ เช่น นักลงทุนไทยเหล่านี้เป็นใครมาจากไหน เป็นคนจีนโพ้นทะเลใช่ไหม อะไร
คือมูลเหตุจูงใจให้ลงทุน มูลเหตุจูงใจนี้เช่นเดียวกับของญี่ปุ่นใช่หรือไม่

วิวัฒนาการการลงทุนของไทยตอนต้นปี 2503 นี้ ได้มีทัศนะเป็นสามประการ
ความเห็นประการแรกเป็นของ Ayal (1966) ซึ่งมีว่า ได้มีกลุ่มนักธุรกิจชาวไทยที่เห็นดี
เห็นชอบในการสนับสนุนทางเศรษฐกิจของรัฐบาลอยู่แล้ว (เช่น การส่งเสริมที่รัฐบาล
ออกใบอนุญาตให้และภาวะเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวย) กลุ่มนี้ประกอบด้วยคนไทยที่มีการ
ติดต่อกับบริษัทต่างประเทศอยู่แล้ว (ในฐานะลูกจ้างหรือเป็นข้าราชการ) ซึ่งรู้เห็น
เทคนิคการผลิตของต่างประเทศหรือจากสื่อมวลชน หรือไม่ก็ได้ไปศึกษาหรืออบรมจาก
ต่างประเทศ นอกนั้นก็ให้แก่ชาวจีนที่ผสมผสานอยู่ในสังคมไทย นักธุรกิจไทยและจีน
เหล่านี้กลายเป็นนักธุรกิจที่มีส่วนในโครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมของรัฐบาล

ความเห็นอีกประการหนึ่งมาจาก Ingram ที่แย้งว่า โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่เป็นของชาวจีนหรือชาวต่างประเทศ คนไทยมีส่วนน้อยมาก

ความเห็นประการที่สามของ Bell ซึ่งได้สำรวจบทบาทของนักธุรกิจในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างจริงจัง และพบว่านักธุรกิจไทยส่วนใหญ่คือ 84% ที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนนั้นเกิดในประเทศไทย ส่วนมากมีเชื้อชาติเป็นจีน แต่ปัจจุบันถือตัวว่าเป็นคนไทยและถือสัญชาติไทย ยิ่งกว่านั้นอาชีพของบิดามารดาและบรรพบุรุษของคนเหล่านี้ส่วนมากเป็นพ่อค้าหรือนายธนาคาร ด้วยภูมิหลังทางการค้าเช่นนี้เป็นเหตุให้บุคคลเหล่านี้เป็นนักธุรกิจอยู่ในสังคมธุรกิจไทย⁷²

ความเห็นของ Bell น่าจะรับได้มากกว่าเพื่อนเพราะได้ทำการสำรวจและวิจัย จึงถือตามทัศนะของ Bell ได้ว่า นักธุรกิจไทยที่ได้รับใบอนุญาตส่งเสริมการลงทุนตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2505 นั้น คือ คนจีน-ไทยที่ถือตัวว่าเป็นคนไทย

ต่อปัญหาที่ว่า อะไรคือมูลเหตุจูงใจให้นักลงทุนไทยตัดสินใจลงทุนนั้น Bell อธิบายว่า มูลเหตุสำคัญที่สุดคือสภาพตลาดที่เอื้ออำนวย กล่าวคือ ความมั่นใจของเศรษฐกิจไทยในด้านนี้ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจมีความสำคัญมากในการสร้างความมั่นใจในหมู่นักธุรกิจไทย 25% ของผู้ที่ Bell ได้สัมภาษณ์ กล่าวว่า เขาคงไม่ลงทุนถ้าปราศจากนโยบายส่งเสริมของรัฐบาลโดยเฉพาะความคุ้มครองทางภาษีศุลกากร⁷³ ขณะเดียวกัน จำเป็นต้องคำนึงว่ามูลเหตุจูงใจสำคัญที่สุดที่บริษัทญี่ปุ่นมาลงทุนในประเทศไทยคือ ภาวะเศรษฐกิจและการเมืองที่เอื้ออำนวยรวมทั้งนโยบายส่งเสริมของรัฐบาล จะนั้นตามทัศนะของ Bell เหตุผลของการลงทุนของญี่ปุ่นและไทยก็เหมือนกัน เหตุผลอีกข้อหนึ่งของญี่ปุ่นก็คือ เพื่อรักษาตลาดในประเทศไทย เหตุผลข้อนี้ก็ใช้ได้สำหรับธุรกิจไทยเหมือนกัน กลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจของไทย (รวมทั้งจีน) แต่ก่อนนั้นทำการค้าอย่างเดียว โดยเฉพาะการนำเข้า-ส่งออกและขายปลีก แต่เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พ.ศ. 2505 แล้ว บุคคลเหล่านี้ได้เห็นโอกาสที่จะเปลี่ยนจากงานส่งสินค้าเข้ามาขายเป็นงานผลิตสินค้าซึ่งรัฐบาลสนับสนุนเต็มที่ โดยนัยนี้ พวกนี้จึงกลายเป็นนักลงทุน ไม่ทำเองก็เข้าหุ้นกับญี่ปุ่นหรือร่วมทุนกับบริษัทต่างประเทศอื่น ๆ

⁷² Bell, op. cit., footnote 24, pp. 200-214.

⁷³ Ibid., p. 209.

ในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของนักธุรกิจไทยและญี่ปุ่นในเรื่องการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรมนั้น เห็นได้ว่าบุคคลเหล่านี้มิได้มีบทบาทในการพิจารณาวางนโยบายเลย ในตอนที่มีการร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ฝ่ายวางนโยบายกลายเป็นผู้นำทางการทหารและเทคโนโลยีของประเทศไทย ส่วนฝ่ายที่เคลื่อนไหวนอกประเทศ ได้แก่ สหรัฐ ธนาคารโลก ตลอดจนที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ นักธุรกิจไทยและต่างประเทศที่เข้ามาเกี่ยวข้องก็เพียงเท่าที่รัฐบาลจะขอความเห็นเป็นเรื่อง ๆ ไป เช่น เรื่องการตลาด ในขั้นนี้จะเห็นได้ว่า นักธุรกิจชาวต่างประเทศจะมีอิทธิพลมากกว่านักธุรกิจไทยเสียอีกเพราะมีประสบการณ์และข้อมูลต่าง ๆ ที่มีประโยชน์แก่ผู้วางนโยบายของไทยมากกว่า นักธุรกิจไทยมีบทบาทน้อยและจำกัดเพราะส่วนใหญ่ขาดประสบการณ์ในงานวางนโยบาย หลักฐานพยานในเรื่องนี้จะเห็นได้จากกรณีอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์เย็บผ้า อนุกรรมการพิจารณาอุตสาหกรรมที่ควรส่งเสริมได้หารือไปยังบริษัทซิงเกอร์ (ประเทศไทย) จำกัด เกี่ยวกับภาวะตลาดจักรเย็บผ้าในประเทศไทยในปี 2502 บริษัทนี้ได้ให้คำแนะนำว่า ประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศที่มีตลาดเล็ก ๆ จะส่งเสริมอุตสาหกรรมประเภทนี้ บริษัทมีหลักฐานสถิติมาสนับสนุนคำแนะนำนี้ด้วย อนุกรรมการก็เชื่อโดยถือตามคำแนะนำและหลักฐานดังกล่าว อนุกรรมการจึงมีมติไม่ส่งเสริมอุตสาหกรรมประเภทนี้⁷⁴ แต่การณ์กลับเปลี่ยนไปเมื่ออนุกรรมการได้สอบถามไปยังหอการค้าไทยในเรื่องประเภทอุตสาหกรรมที่ควรส่งเสริมหอการค้าไทยไม่สามารถให้คำแนะนำในทางสร้างสรรค์อย่างใดได้เพราะไม่มีสถิติที่ถูกต้องในด้านการตลาดในเวลานั้น⁷⁵

แม้นักธุรกิจไทยและต่างประเทศจะได้มีบทบาทในการพิจารณาวางนโยบายแต่เพียงเล็กน้อย แต่เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้แล้วกลับมีบทบาทในขั้นปฏิบัติมากขึ้น พระราชบัญญัติฉบับนี้ให้สิทธิพิเศษในการยกเว้นภาษีและการคุ้มครองในด้านศุลกากร แต่โดยที่มิได้กำหนดว่าจะลดภาษีให้เท่าไรหรือให้การคุ้มครองทางศุลกากรอย่างไร จึงได้เกิดมีปัญหาค้างหลายอย่างในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่งานกับนักธุรกิจไทยและต่างประเทศตกลงกันไม่ได้ว่า ควรจะลดภาษีหรือให้การคุ้มครองทางศุลกากรเท่าใด นัก

⁷⁴ หจข. อก. 0201.2.7/2 คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรม, 2505.

⁷⁵ Ibid.

ธุรกิจทั้งไทยและต่างประเทศพากันร้องเรียนเกี่ยวกับเรื่องพิธีการต่าง ๆ และการขาดประสิทธิภาพของทางราชการที่เกี่ยวข้อง⁷⁶

เมื่อเกิดข้อขัดแย้งขึ้นเช่นนี้ พวกนักธุรกิจทั้งไทยและต่างประเทศก็พยายามเข้าหาผู้วางนโยบายของไทย เรื่องนี้ก็ไปขึ้นอยู่กับอิทธิพลของวงการธุรกิจประเภทหนึ่ง ๆ ในประเทศไทยนั้น โดยเฉพาะระหว่างปี 2503 นักธุรกิจต่างประเทศมีอิทธิพลมากกว่า นักธุรกิจไทยมาก อิทธิพลของนักธุรกิจต่างประเทศนี้มาจากกำลังเงินทุน เทคโนโลยี และข้อมูลทางการตลาดที่เชื่อถือได้มากกว่า และข้อนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้วางนโยบายของไทยที่สุด ยิ่งกว่านั้น นักลงทุนต่างประเทศมีอิทธิพลเพราะรวมกลุ่มกันได้นั่นหนาแน่นคงซึ่งสามารถใช้เป็นข้อต่อรองกับรัฐบาลไทยได้อย่างดี ตัวอย่างเช่น นักธุรกิจอเมริกันมีหอการค้าอเมริกัน (Am Cham) ในปี 2500 ซึ่งกลายเป็นตัวแทนของนักธุรกิจอเมริกันในประเทศไทยในการหารือกับฝ่ายราชการไทยในปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการลงทุน โดยเฉพาะเรื่องภาษี Am Cham ทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์ของสมาชิกเป็นเรื่อง ๆ ไป ในกลุ่มนี้ อนุกรรมการเกี่ยวกับภาษีของ Am Cham มีบทบาทสำคัญมากในการเจรจากับรัฐบาลไทย ระหว่างปี 2505 Mr. W.L. Meyer ประธานคณะกรรมการคณะนี้ได้พยายามร้องต่อกรมสรรพากร กระทรวงการคลัง เรื่องภาษีการค้าซ้ำซ้อนที่งานอุตสาหกรรมจะต้องเสีย ตามกฎหมายไทย ผู้ลงทุนจะต้องเสียภาษีสองครั้ง ครั้งแรกตอนที่นำเข้าวัตถุดิบและชิ้นส่วนที่จะนำมาใช้ในการผลิต และต่อมาต้องเสียภาษีอีกเมื่อได้ผลิตเป็นวัตถุดิบสำเร็จรูปแล้ว วงการธุรกิจต้องการให้รัฐบาลยกเว้นภาษีการนำเข้าวัตถุดิบและชิ้นส่วนที่นำมาผลิตสินค้า ในอันที่จะทำให้มีอำนาจในการเจรจากับราชการไทย อนุกรรมการนี้ได้มีการประชุมปรึกษาในหมู่สมาชิกของตนก่อนที่จะส่งผู้แทนเข้าเจรจากับคณะกรรมการพิจารณาแก้ไขประมวลรัษฎากร กระทรวงการคลัง ร่วมกับหอการค้าอื่น ๆ โดยวิธีเชิญข้าราชการไทย รับประทานอาหารและหารือเป็นการภายในกับสมาชิกของตน รวมทั้งชักชวนหอการค้าอื่นให้วิ่งเต้นกับรัฐบาลไทย ตลอดจนขอให้รัฐบาลอเมริกันช่วยสนับสนุนด้วย⁷⁸

⁷⁶ หจข. กค. 0301.2/125 Minutes of the Annual Meeting, The American Chamber of Commerce in Thailand, February—March 1962.

⁷⁷ หจข. กค. 0301.2/125 Newsletter (Am Cham), 1962.

⁷⁸ Ibid.

นักลงทุนญี่ปุ่นก็ตั้งหอการค้าของตนขึ้นเหมือนกันเมื่อปี 2500 และได้แต่งตั้ง
อนุกรรมการขึ้นดูแลเรื่องต่าง ๆ เป็นการเฉพาะ เช่น อุตสาหกรรมรถยนต์ เคมี ไฟฟ้า
อุปกรณ์ไฟฟ้า สิ่งทอ ฯลฯ ทำนองเดียวกับ Am Cham หอการค้าญี่ปุ่นจัดประชุมสมาชิก
เพื่อปรึกษาพิจารณาปัญหาต่าง ๆ เรื่องใดเกิดจากนโยบายของฝ่ายไทย หอการค้าญี่ปุ่น
จะส่งผู้แทนไปเจรจากับเจ้าหน้าที่ไทยหรือเชิญเจ้าหน้าที่ไทยรับประทานอาหารเช้า
กับสมาชิกของตน⁷⁹

ขณะที่กลุ่มนักธุรกิจต่างประเทศเข้มแข็งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ไทยใน
เรื่องผลประโยชน์ของตน กลุ่มนักธุรกิจไทยกลับอ่อนแอมากในช่วงต้นปี 2503 แม้นัก
ธุรกิจไทยจะมีหอการค้าไทยทำการแทนตนบ้าง หอการค้าไทยก็อ่อนแอและมีบทบาทใน
ด้านนโยบายเศรษฐกิจน้อยมาก เหตุผลข้อใหญ่ก็คือ ไม่มีกำลัง โดยเฉพาะข้อมูลที่ทัน
ต่อเหตุการณ์และสถิติด้านการตลาด ซึ่งสามารถทำให้สถาบันมีอิทธิพลในการต่อรองกับ
ฝ่ายวางแผนนโยบายของรัฐบาลได้ ยิ่งกว่านั้น นักลงทุนไทยยังขาดประสบการณ์ในการลงทุน
งานอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้ฐานะของตนอ่อนแอลงไปอีกเพราะไม่สามารถให้ความรู้ทาง
เทคนิคแก่รัฐบาลได้เลย

ประการสุดท้าย กิจกรรมของหอการค้าไทยถูกจำกัดด้วยบรรยากาศทางการเมือง
สมัยจอมพลสฤษดิ์ด้วย ระหว่างนั้น การรวมกลุ่มกันให้เป็นปึกแผ่นขึ้นใหม่ถูกจำกัด
เพราะฝ่ายทหารเกรงว่าจะเข้าไปเกี่ยวพันกับการเมือง ซึ่งอาจก่อความยุ่งยากให้รัฐบาล
ด้วยเหตุนี้กิจกรรมของสมาคมสโมสรต่าง ๆ จึงถูกตรวจสอบอย่างละเอียดก่อนได้รับอนุญาต
ให้จัดตั้งขึ้นได้ สหภาพแรงงานต่าง ๆ นอกจากที่รัฐบาลควบคุมอยู่ไม่ได้รับอนุญาตให้
จัดตั้งขึ้น⁸⁰ ภายใต้บรรยากาศเช่นนี้ วงการธุรกิจของไทยจึงจำเป็นต้องตกเป็นฝ่ายเสีย-
เปรียบทางการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อใดที่เกิดมีปัญหาเกี่ยวกับการลงทุนขึ้น เช่น
เรื่องภาษี บริษัทไทยก็ต้องร้องเรียนต่อหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง คำร้องเช่นนี้ก็จะถูกนำ
ไปหารือระหว่างข้าราชการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนมากก็ได้แก่กระทรวงอุต-

79 สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หอการค้าญี่ปุ่นประจำประเทศไทย เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2527.

80 Mabry, 1977.

สาทรกรรม กระทรวงการคลังและคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเป็นเรื่อง ๆ ไปแทนที่จะเป็นเรื่องของหอการค้า⁸¹

บทสรุป

พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนฉบับปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505 ที่ยกมาศึกษาในบทความนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของไทย และอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามามีบทบาทในขบวนการกำหนดนโยบายดังกล่าว อาจนำมาวิเคราะห์ได้ในสองระดับ คือ ระดับการตัดสินใจเลือกแนวทางการพัฒนา (Choice-Making) และระดับการนำทางเลือกนั้นมาสร้างเป็นนโยบาย (Formulation) และการนำนโยบายไปปฏิบัติ (Implementation)

ในระดับการตัดสินใจเลือกแนวทางการพัฒนานั้น กรณีศึกษาได้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า

1. ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในชั้นนี้ได้แก่ผู้นำทางการเมือง คือ จอมพล ป. (สำหรับ พ.ร.บ. ปี 2497) และจอมพลสฤษดิ์ (สำหรับ พ.ร.บ. 2503 และ 2505) ลักษณะที่น่าสนใจในช่วงนี้ได้แก่ การที่อำนาจการตัดสินใจทางการเมืองอยู่ในมือของผู้นำทางการเมืองซึ่งเป็นผู้นำจากทหาร กลุ่มนอกระบบราชการ เช่น พรรคการเมือง รัฐสภา ปัญญาชน กรรมกร ชาวนาและสื่อมวลชน ไม่ได้มีบทบาทแต่อย่างใดในเวทีการเมืองในยุคของ จอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์ อันเป็นลักษณะระบบการเมืองแบบที่ Riggs เรียกว่าอำมาตยาธิปไตย กลุ่มนอกระบบราชการไทยกลุ่มเดียวที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในยุคนี้ ได้แก่ สหรัฐอเมริกาและธนาคารโลก ที่เข้ามามีบทบาทอย่างสูงในการกำหนดทางเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจของไทย

2. การเข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทยของสหรัฐอเมริกาเป็นการเข้ามาเพื่อเหตุผลทางการเมือง กรณีศึกษาในบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์ในคาบสมุทรอินโดจีนและความต้องการรักษาสถิติภาคเอเชียอาคเนย์จากการแทรกแซงของคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือรัฐบาลไทยทั้งทางทหารและ

⁸¹ สัมภาษณ์ คุณกนกพันธ์ แห่งกองเศรษฐกิจอุตสาหกรรม สำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ 10 มกราคม 2527,

เศรษฐกิจ ในทางเศรษฐกิจนั้น รัฐบาลอเมริกันต้องการเห็นไทยพัฒนาในระบบทุนนิยม ซึ่งรัฐจะจำกัดบทบาทลงเหลือแค่สร้างสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศทางการลงทุนที่เหมาะสม เช่น สร้างมาตรการทางภาษี และสิ่งอำนวยความสะดวกซึ่งจำเป็นในการประกอบอุตสาหกรรม เช่น ระบบถนน น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ เพื่อดึงดูดใจให้เอกชนมาลงทุน ซึ่งรัฐบาลอเมริกันและธนาคารโลกได้รับรองว่า ถ้าไทยสร้างกฎหมายส่งเสริมการลงทุนที่เหมาะสม เอกชนจากต่างประเทศย่อมมาลงทุน ขณะเดียวกันก็ได้ชักชวนญี่ปุ่นให้หันมาสนใจการลงทุนและตลาดในภูมิภาคนี้ เพราะเกรงว่าถ้าไม่ปูทางออกทางนี้ไว้ ญี่ปุ่นก็อาจหันไปหาตลาดที่จีนคอมมิวนิสต์ซึ่งจะเป็นการสูญเสียพันธมิตรที่เข้มแข็ง เช่น ญี่ปุ่นให้แก่ค่ายสังคมนิยมไปอย่างน่าเสียดาย รัฐบาลอเมริกันจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะให้ญี่ปุ่นเข้ามาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ให้ได้ และการเข้าอย่างแนบเนียนเหมาะสมที่สุด คือ การเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจเพราะเป็นการรักษาผลประโยชน์ของทั้งฝ่ายญี่ปุ่น (ซึ่งกำลังต้องการตลาดและวัตถุดิบ และของประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งกำลังต้องการเงินทุน)

3. ลักษณะการเข้ามาของสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกในเมืองไทย เป็นการเข้ามาในลักษณะของพันธมิตร ผู้เข้ามาให้ความช่วยเหลือและแนะนำแก่รัฐบาลไทย ความช่วยเหลือที่ให้นั้นมีลักษณะผูกพันและทำให้ไทยพึ่งพิงต่อผู้ให้ต่อไปเรื่อย ๆ ความผูกพันนั้นจะเห็นได้จาก การมีสนธิสัญญาช่วยเหลือทางทหารและเศรษฐกิจระหว่างสหรัฐอเมริกาและไทย จำนวนความช่วยเหลือที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างยุคจอมพล ป. และ จอมพลสฤษดิ์ แสดงว่า ลักษณะความสัมพันธ์แบบผูกพันและพึ่งพิงระหว่างสองประเทศเพิ่มขึ้นตามลำดับ ความผูกพันและพึ่งพิงเช่นนี้ทำให้ผู้เชี่ยวชาญอเมริกันและธนาคารโลกเข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทยในช่วงที่เราศึกษาเป็นอย่างมาก

4. กรณีศึกษาเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำไทยได้ผลประโยชน์ส่วนตัวจากการยอมรับความสัมพันธ์ในลักษณะผูกพันและพึ่งพิงกับสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลก กล่าวคือสามารถใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวช่วยสร้างฐานอำนาจทางการเมืองภายในประเทศให้แก่ตน ทั้ง จอมพล ป. และ จอมพลสฤษดิ์ ได้อาศัยความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาเป็นเครื่องมือสำคัญสร้างฐานอำนาจทางการเมืองแก่กลุ่มของตน อย่างไรก็ตาม แม้เหตุผลทางการเมือง

จะเป็นแรงจูงใจสำคัญให้ผู้นำไทยยอมรับการเข้ามาของสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลก เหตุผลทางเศรษฐกิจก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีความสำคัญ จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและความจำเป็นที่ไทยต้องพัฒนาเศรษฐกิจเพราะได้ผูกพันกับเศรษฐกิจโลกยุคหลังสงคราม และการที่ไทยต้องพึ่งพิงสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ผู้นำเผด็จการแบบจอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์ ก็จำต้องยอมรับความเป็นจริงข้อนี้ และเล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรม สาเหตุทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจนี้ทำให้ผู้นำไทยหันมาสนใจกับการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมอย่างจริงจัง

5. กรณีศึกษาในบทความนี้ชี้ให้เห็นถึงหลักฐานที่คัดค้านคำอธิบายของนักทฤษฎีพึ่งพิงแบบเก่า (เช่น กฤษ) ที่อ้างว่า ธนาคารโลก (และสหรัฐอเมริกา) เข้ามา “บีบ” รัฐบาลไทยให้ยอมรับรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกา เป็นความจริงที่ว่า ธนาคารโลกและรัฐบาลอเมริกันพยายามอย่างยิ่งจะเข้ามามีอิทธิพลในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทย แต่ผู้นำไทยเองก็ต้องการและขอเชิญให้พวกนี้เข้ามาเพราะหวังจะได้ความช่วยเหลือ รัฐบาลจอมพล ป. เองถึงกับส่งทหารไทยไปช่วยในสงครามเกาหลี และแสดงตนต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เพื่อเอาใจรัฐบาลอเมริกัน จอมพลสฤษดิ์เองก็ดำเนินรอยแบบเดียวกัน นอกจากนี้ ผู้นำไทยยังมีความรู้สึกที่ว่า ไทยเป็นประเทศเล็ก สภาพทางภูมิศาสตร์ซึ่งติดกับประเทศอินโดจีน ทำให้ผู้นำไทยมองไม่เห็นทางเลือกอื่น ถ้าไม่ต้องการถูกกลืนเป็นคอมมิวนิสต์ ก็ต้องสวมมิกัดกับประเทศตะวันตกที่นำโดยสหรัฐอเมริกา จอมพล ป. เคยพยายามลดการพึ่งพาสหรัฐอเมริกาและหันไปคบกับจีนคอมมิวนิสต์ (ด้านการค้า) ในยุคปลายสมัยของตน แต่ก็ถูกจอมพลสฤษดิ์ ยึดอำนาจเสียก่อน สหรัฐอเมริกาเองก็สนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ เพราะมีความระแวงในรัฐบาลจอมพล ป. ที่เริ่มเปิดประตูคบกับประเทศสังคมนิยม

6. เปรียบเทียบระหว่างยุคจอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์แล้วกรณีศึกษาของเราชี้ให้เห็นว่า จอมพล ป. รับฟังคำแนะนำจากภายนอกน้อยกว่า เนื่องจากจอมพล ป. ไม่เลื่อมใสในวิธีการให้เอกชนเป็นหัวหอกในการประกอบกิจการอุตสาหกรรม เป็นเพราะเกรงว่าชาวจีนในเมืองไทยอาจมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจมากขึ้นจนรัฐควบคุมไม่ได้ จึง

สนับสนุนให้ตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว การตั้งรัฐวิสาหกิจยังให้ผลประโยชน์ส่วนตัวแก่จอมพล ป. เพราะสามารถตั้งพรรคพวกของตนเองเป็นผู้คุมองค์การรัฐวิสาหกิจเหล่านี้

จอมพลสฤษดิ์ได้รับอิทธิพลจากคำแนะนำจากภายนอกมากกว่าจอมพล ป. สาเหตุสำคัญอาจเนื่องมาจากที่จอมพลสฤษดิ์มองเห็นความเป็นจริงว่า การพัฒนาแบบรัฐวิสาหกิจของจอมพล ป. ล้มเหลว และตระหนักดีว่า ฐานอำนาจของตนจะต้องเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจให้ได้ผล และต้องได้รับการสนับสนุนจากมหาอำนาจภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกาที่รับรองฐานะรัฐบาลตน จอมพลสฤษดิ์จึงไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากเห็นว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบส่งเสริมให้เอกชนเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งเป็นรูปแบบที่สหรัฐอเมริกาส่งเสริม เป็นวิธีการที่เหมาะสมกับประเทศไทยยุคนี้มากที่สุด กรณีศึกษาของเราชี้ให้เห็นว่า จอมพลสฤษดิ์เองก็ได้ผลประโยชน์จากทางเลือกดังกล่าวด้วย เช่น บริษัทของจอมพลสฤษดิ์และพรรคพวกของเขาเป็นเจ้าของกิจการหลายแห่งที่ได้รับการส่งเสริมตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนปี พ.ศ. 2505

ส่วนในระดับการสร้างนโยบายซึ่งข้าราชการเป็นผู้มีบทบาทสำคัญนั้น กรณีศึกษาในบทความนี้ได้ชี้ให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ กล่าวคือ

1. ข้าราชการที่เป็นผู้สร้างพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนที่เราศึกษานี้ มีเป้าหมายและหลักการในการสร้างนโยบาย กล่าวคือ ต้องการส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมเพื่อสร้างงาน เพื่อรับเทคโนโลยี และต้องการอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ฯลฯ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวจำเป็นต้องสร้างนโยบายที่คาดว่าจะดึงดูดเงินลงทุน โดยเฉพาะนักลงทุนต่างชาติให้มาประกอบกิจการอุตสาหกรรมมากที่สุด ดังนั้น พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนปี 2503 และ 2505 ที่ออกมาจึงเป็นผลมาจากความเชื่อในลัทธิการปล่อยให้เอกชนเป็นผู้ประกอบการ และรัฐเป็นเพียงผู้สร้างบรรยากาศการลงทุน ในแง่ นโยบายส่งเสริมการลงทุนที่เราศึกษาจึงแตกต่างจากนโยบายในระบอบอำมาตยาธิปไตยของ Riggs ที่กล่าวว่า นโยบายเป็นเพียงผลผลิตจากการประนีประนอมของก๊กต่าง ๆ ที่ครองอำนาจ และอุดมการณ์ซ้าย-ขวา อนุรักษ์นิยม-เสรีนิยมไม่มีความหมายใด ๆ ในสังคมอำมาตยาธิปไตย แต่จากกรณีศึกษา เราได้เห็นว่ามีผู้เลือกนโยบายและผู้สร้างนโยบายต่างก็มีความเชื่อมั่นในยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ให้เอกชนเป็นผู้ประกอบการ (แม้

จะเป็นความเชื่อที่ได้อิทธิพลจากภายนอก) การที่ข้าราชการผู้สร้างนโยบายดังกล่าวมีความเชื่อเช่นนั้น อาจเป็นเพราะข้าราชการต้องสนองนโยบายของผู้นำทางการเมือง คือ จอมพลสฤษดิ์ ซึ่งมีความเชื่อในยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบนี้ หรือเป็นเพราะข้าราชการเทคโนโลยีซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในการสร้างนโยบายเศรษฐกิจได้รับอิทธิพลความคิดดังกล่าวในช่วงที่ได้ไปศึกษาต่างประเทศโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา

2. แม้ข้าราชการผู้สร้างนโยบายจะกำหนดเป้าหมายว่า ประเทศจำเป็นต้องมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อสร้างงาน เทคโนโลยี และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง แต่ก็ยังเป็นเป้าหมายที่เลื่อนลอย เพราะมิได้มีการกำหนดวิธีการให้แน่ชัดลงไปในระดับปฏิบัติงานว่า จะพัฒนาอุตสาหกรรมไปในแนวใดจึงจะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ เช่น การจัดประเภทอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมเป็นประเภท ก, ข และ ค ที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของประเทศ เพราะเป็นการเน้นอุตสาหกรรมหนักซึ่งต้องลงทุนสูงและไทยไม่มีวัตถุดิบ ในขณะที่อุตสาหกรรมประเภทที่เรามีวัตถุดิบ การลงทุนต่ำกว่าและมีการใช้แรงงานมาก กลับเป็นอุตสาหกรรมประเภทที่ได้รับการส่งเสริมอันดับท้าย ๆ เป็นต้น ความสับสนในเป้าหมายและวิธีการนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้นำการเมืองและผู้สร้างนโยบายอุตสาหกรรมไทยต้องการเห็นไทยมีการพัฒนาอุตสาหกรรม อันเป็นแฟชั่นที่นิยมในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ไม่ได้ศึกษาถึงลงไปว่าจะพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างไรจึงจะให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศมากที่สุด ลักษณะสุกเอาเผากินแบบนี้รวมไปกับความไม่พร้อมในการศึกษาปัญหาการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศโลกที่สามอื่น ๆ เช่น ประเทศในลาตินอเมริกา ซึ่งเริ่มพัฒนา ก่อนไทยหลายสิบปี

3. กรณีศึกษาของเราชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่ผู้สร้างนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมไทยหวังพึ่งการลงทุนจากต่างชาติเป็นอย่างมาก การพึ่งการลงทุนดังกล่าวจะถูกผู้กำหนดนโยบายอุตสาหกรรมไทยใช้เป็นข้ออ้างตลอดมาว่าจำเป็นเพราะไทยไม่มีทุน เทคโนโลยี และการประกอบการ แต่รัฐบาลไทยในช่วงที่เราศึกษาก็มิได้เล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนาสิ่งที่ไทยขาด (เช่น เทคโนโลยี) เท่าที่ควร การหวังพึ่งการลงทุนจากต่างประเทศดูจะเป็นสูตรสำเร็จที่รัฐบาลไทยยึดถือในการกำหนดนโยบายส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมตลอดมา

4. อิทธิพลของคณะที่ปรึกษาจากภายนอกที่มีต่อการสร้างนโยบายแตกต่างกัน ขึ้นกับว่าใครเป็นผู้จ้างคณะที่ปรึกษา และลักษณะของคำแนะนำที่ให้ความเข้ากับวัฒนธรรมทางการเมืองและการเมืองในระบบราชการไทยได้แค่ไหน คำแนะนำของ Beitzel ได้รับการตอบสนองอย่างดีเพราะรัฐบาลอเมริกันส่งมาโดยตรง และไทยต้องการให้นักลงทุนอเมริกันมาลงทุน ฉะนั้นจึงต้องพยายามออกนโยบายซึ่งจะถูกใจรัฐบาลอเมริกันมากที่สุด Beitzel เป็นตัวแทนระดับประธานาธิบดีอเมริกันจึงมีน้ำหนักมาก ที่ปรึกษาคนอื่นเช่น Loftus นั้น รัฐบาลไทยเป็นผู้ว่าจ้าง แต่คำแนะนำของเขาแม้จะสมเหตุผล เช่น การแนะนำให้ไทยเน้นการส่งเสริมอุตสาหกรรมซึ่งเรามีวัตถุดิบในประเทศ หรือให้พิจารณาการลงทุนต่างประเทศน้อยลง หรือให้มีการวางแผนพัฒนาการเมืองและสังคมควบคู่ไปกับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฯลฯ ข้อแนะนำเหล่านี้ขัดแย้งกับลักษณะสังคมไทยยุคนั้น เช่น การแนะนำให้พัฒนาประชาธิปไตยควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือให้เปิดวงกว้างแก่กลุ่มต่าง ๆ ในการสร้างนโยบายเศรษฐกิจ) หรือขัดแย้งกับความเชื่อของผู้สร้างนโยบายไทย (เช่น การลดการพึ่งการลงทุนต่างประเทศ) หรือขัดแย้งกับข้อแนะนำของรัฐบาลอเมริกัน (เช่น การจัดกลุ่มอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมออกเป็น ก, ข และ ค) จึงเป็นคำแนะนำที่ไม่ได้รับการตอบสนองทันทีในยุคนั้น หรือข้อเสนอแนะของ Parker เกี่ยวกับการปฏิรูปโครงสร้างกระทรวงอุตสาหกรรมก็ขัดแย้งกับการเมืองในกระทรวงนั้นเองจนรับไม่ได้ บุคลิกภาพของ Parker เองก็เข้ากับข้าราชการไทยไม่ได้ ทำให้คำพูดของ Parker มีน้ำหนักน้อยแม้ว่าเขาจะเป็นคนของรัฐบาลอเมริกัน (ตามความช่วยเหลือของ USOM) ฉะนั้นอิทธิพลจากภายนอกอาจมีน้ำหนักในระดับการเลือกยุทธศาสตร์นโยบาย ซึ่งนักการเมืองมีบทบาทสำคัญ แต่น้ำหนักนี้อาจลดลงเมื่อถึงขั้นสร้างนโยบายเมื่อข้าราชการเป็นผู้กำหนดนโยบาย

5. การตัดสินใจสร้างนโยบายของข้าราชการในกรณีศึกษานี้มีลักษณะรวบอำนาจอย่างสูง สมาชิกคณะอนุกรรมการผู้สร้างนโยบายเป็นข้าราชการที่มาจากแต่งตั้งเท่านั้น บุคคลภายนอก เช่น ตัวแทนกลุ่มธุรกิจและนักวิชาการ ฯลฯ ไม่ได้เข้ามามีส่วนในการกำหนดนโยบายแต่ประการใด ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเมืองในระบบอำมาตยาธิปไตย ซึ่งข้าราชการเป็นผู้กุมอำนาจการตัดสินใจทางการเมือง กลุ่ม

นอกระบบราชการไม่ได้เข้ามาร่วมในขบวนการตัดสินใจทางการเมืองแต่ประการใด อย่างไรก็ตาม กรณีศึกษาได้ชี้ให้เห็นถึงข้าราชการกลุ่มหัวก้าวหน้า ซึ่งเริ่มปรากฏในคณะกรรมการผู้สร้างนโยบายที่เราศึกษา ซึ่งพยายามให้กลุ่มธุรกิจเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างนโยบายด้วย แต่ความคิดนี้ได้ถูกยับยั้งจากข้าราชการอนุรักษ์นิยมซึ่งเกรงว่า การมีความคิดเห็นหลายกระแสแตกแยกกัน ทั้งจากภาครัฐบาลและเอกชน อาจทำให้กระบวนการสร้างนโยบายล่าช้าเสียเวลาโดยไม่จำเป็น แม้ว่าพวกข้าราชการหัวก้าวหน้าจะไม่ประสบความสำเร็จในการเปิดช่องทางให้ภาคเอกชนเข้ามาร่วมในการสร้างนโยบาย แต่ความคิดริเริ่มดังกล่าวมีความสำคัญมากในระยะต่อมา เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจมีเพิ่มขึ้น อิทธิพลของภาคเอกชนก็มีสูงขึ้นเป็นลำดับ เพื่อให้ภาคเอกชนร่วมมือในนโยบายเศรษฐกิจ รัฐบาลจำเป็นต้องรับฟังข้อชี้แนะจากภาคเอกชนในการสร้างนโยบายทางเศรษฐกิจ

6. กรณีศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ภายหลังจากที่พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนปี 2505 ออกใช้แล้ว ภาคเอกชนโดยเฉพาะธุรกิจต่างชาติได้ทำการร้องเรียนเรื่องการเก็บภาษีซ้ำซ้อนและความล่าช้าในระบบราชการ แต่ก็มีได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลไทยแต่ประการใด เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า แม้รัฐบาลไทยจะมีความต้องการอย่างแน่วแน่ที่จะให้มีการลงทุนจากต่างประเทศ พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนก็ได้พยายามจัดสร้างขึ้นเพื่อดึงดูดให้นักลงทุนจากต่างชาติเข้ามาทำกิจการในเมืองไทย แต่ขั้นตอนหลังจากการออกกฎหมายฉบับดังกล่าวก็มีได้จัดให้สอดคล้องกับนโยบายดังกล่าว ความไม่สอดคล้องและการไม่มีการประสานงานระหว่างหน่วยราชการด้วยกันเอง เป็นปรากฏการณ์ที่ปรากฏอยู่เสมอในระบบราชการไทย ชัยอนันต์ สมุทวณิช เรียกลักษณะเช่นนี้ว่า *การบริหารแบบล่าช้า* กล่าวคือ เบื้องบนของล่าช้าอาจมีไปไม่ซึ่งเสียตีสักนัยบ้าง อันแสดงว่าการประสานงานอาจมีในระดับเบื้องบน คือ ระดับนโยบายเท่านั้น แต่ในขั้นพื้นฐานซึ่งมีการปฏิบัติแล้ว การประสานงานแทบจะไม่มีเลยในระหว่างกระทรวงหรือกรมลงมา ประดุจกอลไม้ซึ่งต่างกอลก็สูงชะลูดขึ้นไปไม่มีสายสัมพันธ์ต่อกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว การกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยเช่นเดียวกับของประเทศอื่น ๆ ทั้งที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา กล่าวคือ มีความซับซ้อน

และชนกับปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ทั้งจากภายในและภายนอกกระบวนการเมืองนั้น ๆ กรณีศึกษาที่ยกมาใช้ในการบทความนี้เป็นเพียงส่วนย่อยของการกำหนดนโยบาย เศรษฐกิจยุคประเทศไทยเริ่มจะพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ กรณีศึกษาที่ใช้เพียงพระราชบัญญัติสามฉบับ ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบของการกำหนดนโยบายอุตสาหกรรมไทยยุคนั้น ซึ่งจุดนี้เป็นจุดอ่อนสำคัญของการวิจัยแบบกรณีศึกษาโดยทั่วไป ยิ่งไปกว่านั้น ข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนานแล้ว บันทึกรายงานการประชุมบางอันสูญหายไปจากหอบจดหมายเหตุแห่งชาติ หรือผู้กำหนดนโยบายยุคนั้นเสียชีวิต หรือไม่พร้อมจะให้สัมภาษณ์ ฯลฯ จุดอ่อนเหล่านี้มีส่วนสำคัญทำให้การตีความของผู้เขียนคลาดเคลื่อนไปจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ แต่อย่างน้อยที่สุด กรณีศึกษาที่นำมาเสนอได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของผู้นำทางการเมืองทั้งผู้นำทหารและพลเรือน (โดยเฉพาะพวกเทคโนแครต) ในการกำหนดนโยบายของรัฐ บทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยภายนอก เช่น รัฐบาลสหรัฐอเมริกา ธนาคารโลก ที่ปรึกษาต่างประเทศ และอุดมการณ์การพัฒนา เศรษฐกิจยุคนั้น ฯลฯ ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายในช่วงหลัง คือ ช่วงการเลือกแนวทางการพัฒนา แต่ในขั้นตอนการนำนโยบายไปเขียนและปฏิบัติ อิทธิพลดังกล่าวลดลงไปทุกที โครงสร้างการเมืองไทยในแบบอำมาตยาธิปไตยยังมีบทบาทสูงในการกำหนดค่านิยมและแนวทางปฏิบัติของข้าราชการไทย ค่านิยมดังกล่าวเน้นลักษณะการเมืองของกลุ่มพวกพ้องตนและผลประโยชน์ตอบแทนพวกตนมากกว่าการเน้นประสิทธิภาพ (Efficiency) อันเป็นค่านิยมที่มีอิทธิพลภายนอก เช่น ธนาคารโลก และที่ปรึกษาต่างชาติเสนอแนะ (เช่น ให้ปรับโครงสร้างกระทรวงอุตสาหกรรม) แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ภายใต้โครงสร้างการเมืองแบบนี้จะไม่มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในทางตรงข้ามความเจริญทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้ แต่การกระจายความเจริญไปยังกลุ่มนอกระบบราชการ โดยเฉพาะชนส่วนใหญ่ของประเทศในชนบท ยังจำกัดมาก เนื่องจากชาวนา กรรมกร พรรคการเมือง ยังอ่อนแอ ขาดฐานอำนาจและขาดการรวมตัวเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งพอที่จะลุกขึ้นมาเรียกร้องและเข้ามามีส่วนในการเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมของพวกเขาเอง

ข้อสังเกตเพิ่มเติม

บทความนี้ไม่ได้ตอบคำถามหลาย ๆ ข้อที่ผู้เขียนอยากยกขึ้นมา แต่หวังว่าบทความนี้จะ เป็นจุดเล็ก ๆ จุดหนึ่งที่กระตุ้นให้มีการทำวิจัยต่อเพื่อค้นหาคำตอบของคำถามต่อไปนี้ เช่น

– การกำหนดนโยบายอุตสาหกรรม ซึ่งให้เห็นถึงสภาวะการพึ่งพาปัจจัยภายนอก แนวความคิดในการพัฒนา ทูบ เทคโนโลยี ฯลฯ จะมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่จะช่วยลดสภาวะการพึ่งพาดังกล่าวลง และภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว รัฐ (State) และภาคเอกชน โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจ ควรมีบทบาทอย่างไรและควรแบ่งหน้าที่กันอย่างไร

– เป็นที่เห็นชัดว่า ผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่พึ่งพาต่างชาติทำให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ แต่ไม่มีการกระจายความเจริญมากเท่าที่ควร จะมีเงื่อนไขปัจจัยอะไรบ้างที่จะช่วยในการกระจายความเจริญนี้เพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ของสังคม

– นับตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา ข้าราชการเทคโนโลยีได้เข้ามา มีบทบาทสูงในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ กำหนดแนวทางการพัฒนา และนำนโยบายไปปฏิบัติ ประวัติการพัฒนาเศรษฐกิจของเราชี้ให้เห็นว่า ทางเลือกการพัฒนาและการสร้างนโยบายของพวกนี้ไม่ได้สอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ของประเทศเสมอไป จะมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่นำไปสู่การสร้าง Accountability กับเทคโนโลยีเหล่านี้ สถาบันการเมืองอันไหนที่เหมาะสมจะทำหน้าที่ตรวจสอบ ถ่วงดุลเทคโนโลยี และทำได้อย่างมีประสิทธิภาพแค่ไหน พรรคการเมืองและสภานิติบัญญัติยังมีจุดบกพร่องแง่ขาดความชำนาญและขาดข้อมูล นักวิชาการที่มีข้อมูลก็มักไปเป็นที่ปรึกษาทำงานให้ฝ่ายบริหาร จะมีสถาบันนอกระบบราชการอันไหนที่จะทำหน้าที่นี้ได้?

การปราศรัยหาเสียง : เนื้อหาและแบบแผน
(ศึกษาเฉพาะกรณีการเลือกตั้งคูวาราชการ
กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528)*

สมบัติ จันทร์วงศ์

ความนำ : การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง

โดยปรกติแล้ว เมื่อเอ่ยถึงการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง เรามักจะนึกถึงความพยายามในช่วงก่อนจะมีการเลือกตั้งของผู้สมัครและพลพรรค (ซึ่งแต่ก่อนแต่โรมาอาจจะไม่เคยสนใจอะไรมากนักเกี่ยวกับเรื่องทางการเมือง) ที่จะชักจูงให้ประชาชน (ซึ่งก็ยังไม่สนใจกิจกรรมหรือข่าวสารทางการเมืองมากยิ่งขึ้นไปอีก) ได้บังเกิดความสนใจในเรื่องทางการเมืองขึ้นอย่างฉับพลันถึงกับออกไปใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสนับสนุนตนหรือพรรคที่ตนสังกัดอยู่ สำหรับวิธีการที่ใช้ในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งซึ่งเปิดเผยได้นั้น ส่วนใหญ่แล้วก็ประกอบด้วยการประชุมสัมพันธ์ตนเองผ่านทางสื่อมวลชน การพิมพ์ใบปลิวออกแจกจ่ายหรือติดประกาศตามย่านชุมชน การจัดทำป้ายโฆษณา การปราศรัยหาเสียงในที่ชุมนุมชน การออกเดินพบปะกับประชาชน เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะใช้วิธีใดเป็นหลัก การรณรงค์หาเสียงก็มักจะถูกมองไปในแง่ลบ คือ มองไปในแง่ของความฉาบฉวย

* ตัดตอนและดัดแปลงมาจากส่วนที่สามของรายงานการวิจัยเรื่อง "การเมืองเรื่องเลือกตั้ง : ศึกษาเฉพาะกรณีการเลือกตั้งคูวาราชการกรุงเทพมหานคร สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร และสมาชิกสภาเขต พ.ศ. 2528" สนับสนุนโดยกลุ่มศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา และมูลนิธิเอเซีย.

และหวังผลเฉพาะหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปรากฏว่าในปัจจุบันนี้ได้มีการนำเอาข้อสมมติฐานด้านการประชาสัมพันธ์และเทคนิคการตลาดมาใช้ในการรณรงค์หาเสียงมากยิ่งขึ้น เช่น การหาเสียงทางวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การรณรงค์หาเสียงแม้ว่าจะมีลักษณะของการโฆษณาขายสินค้าอยู่มาก แต่โดยธรรมชาติของมันแล้วก็มีส่วนช่วยในการให้ข่าวสารทางการเมืองแก่ประชาชนอยู่บ้างไม่มากนัก¹ เพราะการรณรงค์หาเสียงนั้นจำเป็นที่จะต้องให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประเด็นทางการเมืองและเกี่ยวกับตัวผู้สมัครเพื่อชักจูงให้ผู้เลือกตั้งสนใจเลือกไปทางใดทางหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม้ว่าผู้ดำเนินการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งจะมุ่งให้ข่าวสารเพียงเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของผู้เลือกตั้งไปในทิศทางที่ตนต้องการ แต่ข่าวสารทางการเมืองในระดับหนึ่งก็ย่อมเป็นสิ่งที่ประชาชนจะยังคงได้รับการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งอยู่ดี และที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันก็คือการที่การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งคือโอกาสที่ประชาชนผู้เลือกตั้งและนักการเมืองหรือผู้ปกครองในอนาคตต้องเข้ามามีความสัมพันธ์กันอย่างไรใกล้ชิดกว่าปรกติ ดังนั้น ช่วงของการเลือกตั้งจึงเป็นช่วงที่ปัญหาต่าง ๆ ที่ประชาชนต้องประสบอยู่มีโอกาสที่จะแสดงตัวออกมาหรือกลายเป็นประเด็นทางการเมืองไป นั่นคือ กระบวนการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งนั้นนอกจากจะให้ข้อมูลข่าวสารทางการเมืองแก่ประชาชนแล้ว ยังเป็นโอกาสที่ประเด็นและปัญหาต่าง ๆ ในทางการเมืองถูกจัดระเบียบ ถูกทำให้ชัดเจนขึ้นในใจของประชาชนด้วย เพราะประชาชนผู้เลือกตั้งจะต้องปรับภาพที่นักการเมืองต่าง ๆ เสนอตัวหรือนโยบายออกมาให้สอดคล้องเข้ากับความสำคัญก่อนหลังของสิ่งที่ตนพอใจในทางการเมือง² ด้วยเหตุนี้เอง ในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งแต่ละครั้ง ผู้สมัครและพลพรรคจึงต้องพยายามเสนอภาพที่ดีที่สุดหรือที่ตนคิดว่าเป็นภาพที่ดีที่สุดจากสายตาของมวลชนให้ปรากฏต่อมวลชน แต่โดยเหตุที่ประชาชนผู้เลือกตั้งเองมักมีแนวโน้มที่จะเลือกฟังเฉพาะสิ่งที่ตนเองต้องการจะฟัง คือจะ

¹ Stanley Kelly Jr., *Political Campaign: Problem in Creating an Informed Electorate* (The Brookings Institute, Washington D.C., 1960), p. 8.

² Dan Nimmo, *The Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaign* (Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1970), p. 9.

ให้ความเอาใจใส่เฉพาะต่อข้อเสนอที่สอดคล้องกับความต้องการของตนอยู่แล้วเท่านั้น อีกทั้งผู้สมัครรับเลือกตั้งก็มักจะถูกจำกัดโดยเวลาและข้อจำกัดอื่น ๆ ทำให้ไม่สามารถจะสื่อสารทัศนะของตนต่อผู้เลือกตั้งได้อย่างทั่วถึง การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งของผู้สมัครรายต่าง ๆ จึงมักจะมุ่งไปที่เป้าหมายเฉพาะกลุ่ม คือมุ่งที่จะกระตุ้นผู้เลือกตั้งที่มีแนวโน้มจะสนับสนุนตนอยู่แล้วมากกว่าที่จะไปเปลี่ยนใจผู้สนับสนุนฝ่ายตรงกันข้าม³ กล่าวโดยสรุปก็คือว่า มวลชนหรือผู้เลือกตั้งย่อมมีอยู่หลายกลุ่มหลายเหล่า และแต่ละกลุ่มย่อมมีพฤติกรรมตอบสนองต่อการเร่ร่อนต่าง ๆ กันไป ผู้สมัครที่เด่นก็คือผู้ที่ประสบความสำเร็จในการเสนอสิ่งที่มวลชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเห็นว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีให้ปรากฏต่อกลุ่มนั้นๆ แต่ก่อนที่ผู้สมัครดังกล่าวนี้จะสามารถเสนอภาพต่าง ๆ ของตนที่มวลชนปรารถนา ไม่ว่าจะเป็นบุคลิกภาพ ความคิด นโยบาย ฯลฯ ให้ปรากฏได้ เขาก็จำเป็นต้องรู้เสียก่อนว่ามวลชนหรือประชาชนผู้เลือกตั้งนั้น ๆ ต้องการอะไร⁴ นั่นคือ การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งที่เป็นระบบต้องเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์แยกแยะลักษณะของผู้เลือกตั้งเสียก่อนว่ามีความสนใจ มีความห่วงใยในเรื่องอย่างไร เพื่อที่ว่าวิธีการและเนื้อหาของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งของตนจะได้สอดคล้องกับลักษณะที่แตกต่างกันไปของกลุ่มผู้เลือกตั้งที่เป็นเป้าหมายในการหาเสียงของตน

โดยทั่วไปแล้ว เราอาจแบ่งผู้เลือกตั้งออกเป็นสามประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้คือ

(1) ผู้เลือกตั้งที่รอบรู้หรือมีความสนใจในทางการเมืองอยู่แล้ว (Involved Voters)⁵ ผู้เลือกตั้งประเภทนี้เป็นผู้ที่มีความรอบรู้และความสนใจในกิจกรรมทางการเมืองสูง และเป็นผู้ที่ติดตามความเคลื่อนไหวต่างๆ ทางสื่อมวลชนอย่างใกล้ชิด โดยอาจมีความรู้สึกผูกพันกับพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งอย่างแน่นชัด ทัศนคติทางการเมืองของผู้เลือกตั้งประเภทนี้จึงค่อนข้างจะแน่นอนและมีความเข้มข้นสูง ด้วยเหตุนี้เองโอกาสที่พวกเขาจะยอมรับทัศนะที่ตรงกันข้ามจึงมีอยู่จำกัด และมีประเด็นทางการเมืองไม่มากนักที่พวกเขาไม่ได้มีความรู้สึกที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว สำหรับผู้เลือกตั้งประเภทนี้

³ Ibid., p. 4.

⁴ Ibid., p. 146.

⁵ Ibid., pp. 192—193. Kelly แบ่งประเภทของผู้เลือกตั้งกลุ่มนี้ย่อยลงไปอีกเป็นบรรดาผู้นำพรรคหรือกลุ่ม (Elite Electorate) ผู้เลือกตั้งที่สังกัดพรรค (Partisan Electorate) หรือนักทำกิจกรรมของพรรค และผู้เลือกตั้งประเภทมีคุณภาพ (Quality Electorate) โปรดดู Kelly, op. cit., pp. 150—151.

หากว่าจะมีการยอมรับเอาความคิดใหม่ ๆ อันเป็นผลจากการรณรงค์หาเสียงเข้ามา ก็ต้องมีการเปรียบเทียบไตร่ตรองเป็นอย่างดีเสียก่อนกับทัศนคติหรือความรู้สึกเดิมของตน พุดง่าย ๆ ก็คือการรณรงค์หาเสียงทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนใจผู้เลือกตั้งที่รอบรู้นั้นทำได้ค่อนข้างจะยาก

(2) ผู้เลือกตั้งที่ไม่สนใจการเมืองหรือถ้ามีความสนใจก็แค่เพียงเล็กน้อย (Uninvolved Voters)⁶ ผู้เลือกตั้งประเภทนี้มีทัศนคติทางการเมืองที่ก่อตัวขึ้นอย่างไม่สมเหตุสมผลเท่าใดนัก ทัศนคติดังกล่าวมีความเข้มข้นค่อนข้างต่ำและมีความไม่แน่นอนสูง พวกนี้อาจจะไม่ผูกพันตนเองกับพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งเป็นพิเศษ การเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองของพวกเขาก็เป็นไปเพื่อความสนุกสนานในอารมณ์ที่ตนได้รับมากกว่าที่จะเป็นการแสวงหาข่าวสารหรือข้อมูล การเมืองสำหรับผู้เลือกตั้งประเภทนี้จึงเป็นเพียงสิ่งที่พุดถึงกัน และจะพุดถึงกันก็เฉพาะต่อเมื่อเป็นเรื่องที่ “สนุก” เท่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เอง ผู้เลือกตั้งกลุ่มนี้จึงมักจะเป็นเป้าหมายที่สำคัญของการรณรงค์หาเสียง เพราะเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สามารถจะเข้าหาหรือเปลี่ยนใจได้ง่าย เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มผู้เลือกตั้งที่รอบรู๊ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรณรงค์หาเสียงกับคนกลุ่มนี้ของพรรคการเมืองต่างๆมักจะเป็นเรื่องให้ความรู้สึกสนุกสนานมากกว่าที่จะให้ข่าวสาร โดยเน้นบุคลิกภาพของตัวผู้สมัครและประเด็นทางการเมืองที่หือหาวเป็นพิเศษ ในกิจกรรมหาเสียงที่มุ่งเป้าต่อผู้เลือกตั้งดังกล่าว แม้ว่าผู้เลือกตั้งจะมีส่วนร่วมอยู่ด้วยในกิจกรรมนั้น ๆ แต่ก็เป็นการเข้าร่วมอย่างผู้ดูหรือเป็นการยอมรับมากกว่าที่จะเข้าร่วมอย่างแข็งขัน

(3) ผู้เลือกตั้งที่เบื่อหน่ายการเมือง (Alienated Voters)⁷ ได้แก่ ผู้เลือกตั้งที่รู้สึกว่าตนเองไม่ได้มีอำนาจอะไรเลยในทางการเมือง กล่าวคือ การลงคะแนนเสียงของตนจะไม่มีผลกระทบต่อเหตุการณ์ทางการเมือง ผู้เลือกตั้งประเภทนี้มักจะเห็นว่าการเลือกตั้งเป็นเรื่องที่ไร้ความหมายเพราะไม่มีข้อแตกต่างอะไรระหว่างบรรดาผู้สมัครรับเลือกตั้งทั้งหลาย หรือไม่เช่นนั้นผู้สมัครต่างๆก็มิได้ให้ข้อมูลอย่างเพียงพอที่จะทำให้มีการแยกแยะตัดสินใจอย่างมีเหตุผลได้ นอกจากนี้ ผู้เลือกตั้งกลุ่มนี้ยังมองว่านักการเมือง

⁶ Nimmo, op. cit., pp. 185, 193.

⁷ Ibid., pp. 51—52.

ส่วนใหญ่เป็นพวกที่คดโกงและมุ่งหาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก เพราะฉะนั้นในการรณรงค์หาเสียงเพื่อตั้งเอาผู้เลือกตั้งที่เบื่อหน่ายการเมืองมาลงคะแนนสนับสนุนตน ผู้สมัครรับเลือกตั้งส่วนมากจึงมักใช้วิธีการโจมตีคู่แข่งว่าเป็นผู้ชั่วช้าชิงอำนาจทางการเมืองไปจากประชาชน ในขณะที่ตนเองเป็นผู้ที่พยายามจะนำอำนาจดังกล่าวกลับคืนมาสู่ประชาชนหรือไม่เช่นนั้นก็จะเห็นภูมิหลังของตนในฐานะต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ “นักการเมือง” เหมือนอย่างนักการเมืองโดยทั่วไป

ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้เป็นการประหยัดทั้งเวลา ทรัพยากร และแรงงาน พรรคการเมืองต่าง ๆ จึงมุ่งที่จะรณรงค์หาเสียงไปในทำนองที่ำตนเองให้สอดคล้องกับความรู้สึกที่มีอยู่เดิม หรือเพื่อเร่งเร้าความรู้สึกที่มีอยู่แล้วมากยิ่งขึ้นกว่าที่จะปลุกเร้าความรู้สึกใหม่ให้เกิดขึ้น นั่นคือ ในการรณรงค์หาเสียงนั้น พรรคต่าง ๆ ย่อมมุ่งที่จะติดต่อสัมพันธ์กับผู้เลือกตั้งที่ผูกพันอยู่กับพรรคของตนอยู่แล้วเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงจะเข้าหาผู้ที่มีได้ผูกฝัฝ่ายใด และเฉพาะต่อเมื่อได้กระทำสองอย่างนี้แล้วเท่านั้นจึงจะสามารถเจาะกลุ่มที่มีแนวโน้มว่าต่อต้านตนได้⁸ อย่างไรก็ตาม ในการเลือกตั้งแต่ละครั้งย่อมมีสถานการณ์แวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปอยู่ด้วยเสมอ การวางแผนการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งในทางปฏิบัติจึงต้องนำเอาข้อมูลอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการเลือกตั้งทั้งหมดเข้ามาพิจารณาด้วย⁹ เช่น การพิจารณาว่า ผู้เลือกตั้งมีการแบ่งออกเป็นสังกัดพรรคต่าง ๆ อย่างชัดเจนหรือไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้นผู้สมัครที่สังกัดพรรคใหญ่ก็อาจจะเน้นนโยบายของพรรคและลดความสำคัญของบุคลิกภาพส่วนบุคคล ตลอดจนประเด็นต่าง ๆ ที่อาจแบ่งแยกกลุ่มต่าง ๆ ที่สนับสนุนพรรคนั้น ๆ อยู่ ส่วนผู้สมัครที่สังกัดพรรคเสียงข้างน้อยก็อาจจะเน้นตัวบุคคล ไม่ใช่พรรค และอาจเน้นประเด็นอื่นใดที่จะทำให้ผู้คัดค้านพรรคใหญ่หันมาสนับสนุนตน หรือถ้าระบบพรรคการเมืองเป็นแบบหลายพรรค มีผู้สมัครหลายคนแนวโน้มก็มักจะเป็นไปในรูปที่มีประเด็นทางการเมืองถูกชูขึ้นหลายประเด็น สุดแต่ว่าผู้สมัครหรือพรรคต่าง ๆ จะเลือกชูประเด็นใดขึ้น^๗ แต่ถ้าเป็นระบบสองพรรค ประเด็นทางการเมืองมักจะถูกรวมเข้าหากันทำให้ท่าทีของสองพรรคใหญ่มีลักษณะที่ผสมผสานไม่แตกต่างกันมากนัก นอกจากนั้นแล้ววิธีการกำหนดวันเลือกตั้งเองก็สามารถมีผลกระทบต่อการรณรงค์หาเสียงอีกด้วย

⁸ Kelly, op. cit., p. 31.

⁹ Nimmo, op. cit., pp. 50—51, 148—149.

เช่น ถ้ามีการกำหนดวันเลือกตั้งไว้อย่างแน่นอนตายตัว ก็เป็นที่น่าพอใจเมื่อถึงกำหนดเลือกตั้งนั้นอาจไม่มีประเด็นทางการเมืองที่สำคัญ ๆ ใด ๆ เกิดขึ้น ในกรณีเช่นนั้นผู้สมัครก็จะต้องสร้างประเด็นทางการเมืองขึ้นมา หรือไม่ก็เน้นบุคลิกภาพของผู้สมัครหรือนโยบายของพรรคอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือถ้าระบบเลือกตั้งไม่เน้นความสำคัญของการเมือง การเน้นคุณสมบัติส่วนตัวของผู้สมัครก็อาจมีความสำคัญกว่าพรรคการเมืองที่บุคคลนั้น ๆสังกัดอยู่ หรือถ้าเป็นการเลือกตั้งที่ต่อเนื่องกัน ผู้ที่มีตำแหน่งอยู่เดิมก็อาจจะเน้นความสำเร็จในการทำงานของตน และไม่เปิดโอกาสให้คู่แข่งเป็นผู้กำหนดประเด็นหาเสียงที่ตนจะต้องเสียเปรียบในการตอบโต้ ส่วนผู้สมัครที่เป็นเสมือนผู้ทำชิงก็อาจจะเน้นคุณสมบัติส่วนตัว และช่วงชิงโอกาสในการกำหนดประเด็นหาเสียงที่จะทำให้ตนอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ เป็นต้น

จากแง่ของการพิจารณาเหล่านี้จะพบว่า การเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครที่ผ่านมาแล้วนั้น มีลักษณะเฉพาะตัวที่น่าสนใจอยู่บางประการ ในประการแรก การเลือกตั้งครั้งนี้ไม่ใช่การเลือกตั้งแบบที่มีผู้รับตำแหน่งเดิมลงแข่งขันกับผู้สมัครที่ไม่เคยทำหน้าที่นั้นมาก่อน ในทางตรงกันข้ามผู้สมัครทุกคนถ้าจะว่าไปแล้วก็เป็นคนใหม่สำหรับตำแหน่งนี้ด้วยกันทั้งสิ้น ความได้เปรียบเสียเปรียบในเรื่องของผลงานที่ผ่านมาจึงไม่มีให้อวดอ้างหรือโจมตีได้ เพราะฉะนั้นจึงมีการเน้นคุณสมบัติเฉพาะตัวและศักยภาพของผู้สมัครที่น่าจะเหมาะสมกับความรับผิดชอบในตำแหน่งดังกล่าวค่อนข้างมาก กระนั้นก็ตาม ผลงานของพรรคการเมืองที่เกี่ยวข้องกับความล้มเหลวของตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครในอดีตหรือการบริหารงานของกรุงเทพมหานครที่ผ่านมา รวมถึงผลงานในฐานะพรรคร่วมรัฐบาลก็กลายเป็นประเด็นการหาเสียงไปได้อยู่ดี รวมถึงบทบาทของพรรคและกลุ่มต่าง ๆ ในการผลักดันเรื่องการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครครั้งล่าสุดนี้ด้วย ในประการที่สอง ได้แก่ ลักษณะของพรรคการเมืองในกรุงเทพมหานครที่แม้ว่าจะมีพรรคสำคัญ ๆ ที่เป็นคู่แข่งกันอยู่เพียงสองพรรคคือ พรรคประชาธิปัตย์และพรรคประชากรไทย แต่ประชาชนชาวกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่ก็ไม่ใช้ผู้เลือกตั้งประเภทที่คิดว่าจะมีความผูกพันหรือสังกัดอยู่กับพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง หากจะมีผู้ที่เป็นสมาชิกของพรรคการเมืองใดอยู่บ้างก็เป็นคนเพียงส่วนน้อยนิดเดียว นอกจากนี้แล้วกฎหมายยังเปิดโอกาสให้ผู้สมัครอิสระโดยไม่ต้องสังกัดพรรคการเมืองได้อีกด้วย ไม่

ต้องเป็นที่สงสัยเลยว่า ลักษณะเฉพาะต่าง ๆ เหล่านี้รวมตลอดถึงสถานการณ์ทางการเมือง ในขณะนั้น คือปัจจัยส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการกำหนดเนื้อหาหลักในการรณรงค์หาเสียง (Campaign Theme) ของแต่ละพรรคแต่ละกลุ่มว่าควรจะเป็นอย่างไร เพราะการกำหนดเนื้อหาหลักในการรณรงค์หาเสียงก็คือการย่อให้ประเด็นทางการเมืองต่าง ๆ ที่มีความสลับซับซ้อนเป็นเรื่องที่สั้นกระชับและง่ายแก่การเข้าใจ และที่สำคัญก็ต้องเป็นแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อตัวผู้สมัครของพรรคคนด้วย เนื้อหาหลักของการรณรงค์หาเสียงซึ่งมักจะปรากฏออกมาในรูปของคำขวัญ (Slogan) นั้น โดยปรกติแล้วจะเป็นแนวทางและจะมีแทรกอยู่ในทุกรูปแบบของการรณรงค์หาเสียง ไม่ว่าจะเป็นการทำใบปลิว โปสเตอร์ การปราศรัยหาเสียง หรือรูปแบบอื่นใดในการสื่อสารกับผู้เลือกตั้ง¹⁰ ขั้นตอนที่สำคัญถัดจากนี้ก็คือการช่วงชิงโอกาสที่จะทำให้ประสบการณ์หรือข้อเสนอของฝ่ายตน กลายเป็นประเด็นของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งในคราวนั้น ๆ ให้ได้ การ “รุก” ในทางการเมืองโดยการกำหนดประเด็นของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งให้สอดคล้องกับความได้เปรียบของตนนั้น ถ้าจะว่าไปแล้วก็คือการเสนอปัญหาต่อสาธารณชนจากแง่มุมของตนหรือการกำหนดวิธมองสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นให้กับผู้เลือกตั้งนั่นเอง¹¹

การปราศรัยหาเสียง : หลักการเบื้องต้น

การปราศรัยหาเสียงคือกระบวนการที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง การปราศรัยหาเสียงหมายถึงการพูดในที่ชุมนุมชน โดยผู้สมัครหรือนักการเมืองที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการโน้มน้าวจิตใจของประชาชนผู้ฟังให้เชื่อถือ คล้อยตามและพึงพอใจกับสิ่งที่ได้ยินได้ฟัง และที่สำคัญก็คือเพื่อให้ผู้ฟังไปลงคะแนนเสียงให้กับตนเองหรือพรรคการเมืองหรือผู้สมัครรับเลือกตั้งที่ตนให้การสนับสนุน การปราศรัยหาเสียงจึงเป็นการพูดที่มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การจูงใจ (Persuade) ผู้ฟัง และโดยเหตุที่การพูดเพื่อจูงใจมีลักษณะพิเศษตรงที่ว่าผู้พูดย่อมตระหนักดีว่าผู้ฟังมีทางเลือกมากกว่าหนึ่ง มารากหลักของผู้พูดจึงอยู่ที่การให้เหตุผลและโน้มน้าวด้วยวิธีการอื่นใดที่จะบอกให้ผู้ฟังเลือกที่จะรับ

¹⁰ Ibid., p. 55.

¹¹ Ibid., p. 53.

ทางเลือกที่คนเสนอมา ในแง่^๕การปราศรัยหาเสียงจึงแตกต่างจากการพูดเพื่อให้ข่าวสาร ข้อมูลธรรมดา ๆ (Informative Speech) เพราะในกรณีหลังผู้พูดจะพูดเสมือนกับว่ามีเพียงทัศนคติเดียวเท่านั้นที่ผู้ฟังจะรับได้ คือเป็นเรื่องที่ไม่มีข้อโต้แย้งใด ๆ แต่ในขณะเดียวกันการจูงใจย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ถ้าผู้ฟังไม่รู้เรื่องอะไรเลยที่ผู้พูดเอ่ยถึง ดังนั้น การปราศรัยหาเสียงแม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การจูงใจจึงต้องมีส่วนของการให้ข้อมูลข่าวสารแทรกอยู่ด้วยเสมอ เพียงแต่ว่าลำดับการให้ข่าวสารเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอที่จะจูงใจผู้ฟัง¹² ในทำนองเดียวกัน การปราศรัยหาเสียงแม้ว่าจะมีลักษณะของการให้ ความสนุกสนาน ความบันเทิง (Entertainment) แทรกมาด้วยเพื่อเรียกร้องความสนใจ การปราศรัยหาเสียงก็แตกต่างจากการพูดเพื่อความบันเทิงโดยตรง¹³ นั่นคือ ในการปราศรัยหาเสียงไม่ว่าผู้พูดจะพูดเพื่อให้ข่าวสาร โจมตีคู่แข่ง กล่าวบ่งกั้นตนเอง ทำให้รู้สึกสนุกสนาน ให้คำแนะนำ คาดการณ์ล่วงหน้า ตั้งคำถาม ฯลฯ แต่ท้ายที่สุดแล้วในการพูดทุกรูปแบบก็มีวัตถุประสงค์หลักเพียงอย่างเดียวคือเพื่อจูงใจผู้ฟังให้ความสนับสนุนทางการเมืองต่อตน หรือพรรคหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพราะจริงๆ แล้ว สิ่งที่ผู้พูดหรือผู้สมัครพยายามจะ “สื่อสาร” กับผู้ฟังนั้นไม่ใช่ “เนื้อหา” หากแต่เป็นสไตล์และภาพพจน์ที่ดีของตนเองหรือของพรรคมากกว่า ในแง่^๕การปราศรัยหาเสียงก็เช่นเดียวกันกับการรณรงค์หาเสียงโดยส่วนรวมที่ไม่ได้มุ่งจะเปลี่ยนใจผู้ฟังหรือให้ทัศนคติซึ่งเกี่ยวกับตัวผู้สมัครเท่ากับการให้ความรู้สึกในตัวบุคคลหรือพรรคมีความรู้ มีความลึกซึ้ง และมีไหวพริบพอที่จะเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองดังกล่าวได้¹⁴

อย่างไรก็ตาม ในทำนองเดียวกันกับที่การวางแผนการรณรงค์หาเสียงโดยส่วนรวมต้องมีการวิเคราะห์ ประเภทของผู้เลือกตั้งเพื่อกำหนดเป้าหมายหลักของตนเสียก่อน การปราศรัยหาเสียงที่ดีและมีระบบก็จำเป็นจะต้องมีการวิเคราะห์ลักษณะของผู้ที่จะไปฟัง การปราศรัยหาเสียงก่อนเช่นกัน ทั้งนี้เพราะตรงกันข้ามกับความรู้สึกที่คนส่วนใหญ่อาจ

¹² Charles S. Mudd, Malcomb O. Sillars, *Speech : Content and Communication* (Thomas Y. Crowell Company, New York) 3 rd edition, 1975, p. 20. อย่างไรก็ตาม ผู้ฟังอาจจะถือเอาว่าคำพูดเพื่อจูงใจเป็นคำพูดประเภทให้ข่าวสารก็ได้ ถ้าผู้ฟังเห็นด้วยกับคำพูดนั้น ๆ

¹³ Ibid., p. 18.

¹⁴ Nimmo, op.cit., p. 120.

จะมีว่าผู้พูดเป็นผู้กำหนดเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการพูด ความจริงก็คือว่าผู้ฟังต่างหากที่เป็นผู้กำหนดเนื้อหาสาระและวัตถุประสงค์ของการพูด¹⁵ เพราะไม่ว่าผู้พูดตั้งใจจะพูดอะไรและในรูปแบบอย่างไรก็ตาม ความหมายของเนื้อหาที่ถูกถ่ายทอดไปสู่ผู้ฟังในท้ายที่สุดแล้วย่อมถูกกำหนดโดยโลกทัศน์ของผู้ฟังเป็นใหญ่ เพราะการปราศรัยหาเสียงเป็นการพูดข้างเดียว ไม่ใช่การพูดโต้ตอบหรือแลกเปลี่ยนทัศนะกัน นั่นคือ ไม่ว่าผู้พูดจะเจตนาหรือตั้งใจไว้เป็นอื่นใดก็ตาม ความหมายที่ผู้ฟังจะได้รับไปย่อมขึ้นอยู่กับการตีความของผู้ฟังเป็นสำคัญ ในการปราศรัยหาเสียงครั้งหนึ่งๆ ผู้พูดจึงต้องเลือกเนื้อหา วัตถุประสงค์และรูปแบบของการพูดให้สอดคล้องกับทัศนะของผู้ฟังมากที่สุด ผู้พูดจะต้องกำหนดวิธีการปราศรัย การถกเถียง การให้เหตุผล ข้อโต้แย้ง ฯลฯ ตามกรอบแห่งความเข้าใจของผู้ฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยมที่สำคัญของผู้ฟัง¹⁶ เมื่อได้ทราบถึงข้อมูลดังกล่าวแล้วผู้ปราศรัยหาเสียงก็จะสามารถเลือกหรือปรับเนื้อหาที่จะพูดให้สอดคล้องหรือเสริมกันกับความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมของผู้ฟัง ในลักษณะที่จะทำให้สิ่งที่ตนพูดไปมีน้ำหนักมากที่สุด

โดยทั่วๆ ไปแล้ว บัจจัยที่ควรคำนึงในการวิเคราะห์ทัศนคติของผู้ฟังได้แก่ เพศ อายุ สถานะทางเศรษฐกิจ ภูมิหลังทางสังคม และสมาชิกภาพของกลุ่ม¹⁷ เพราะความรู้เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้จะช่วยให้ผู้พูดกำหนดได้ว่า สำหรับผู้ฟังกลุ่มต่างๆ กันนั้น อะไรคือสิ่งที่ตนสามารถนำมาใช้ได้เลยทันทีโดยไม่ต้องมีการพิสูจน์กันเสียก่อน (Premise) หรือการใช้ภาษาและโครงสร้างของการพูดทั้งหมดว่าจะเป็นอย่างไร ก็ล้วนแล้วแต่กำหนดโดยความรู้เหล่านั้นทั้งสิ้น แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือว่า การวิเคราะห์ลักษณะของผู้ฟังจะช่วยให้ผู้พูดสามารถปรับสิ่งที่ตน ประสงค์จะถ่ายทอดให้สอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยมสำคัญๆ ของผู้ฟัง¹⁸ เช่น เมื่อทราบถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้ฟังได้ ผู้พูดก็อาจจะสามารถมีข้อเสนอที่สอดคล้องกับความต้องการหรือความจำเป็นทางเศรษฐกิจของผู้ฟังได้ คืออาจจะมียุทธวิธีที่สามารถทำให้ผู้ฟังพึงพอใจได้ หรือในมุมนกลับกันผู้พูดอาจจะชักนำ

15 Mudd & Sillars, op. cit., p. 16.

16 Ibid., p. 189.

17 Ibid., p. 82.

18 Ibid., p. 92.

ให้ผู้ฟังปฏิเสธข้อเสนอบางอย่างได้ หรือเมื่อทราบถึงประเภทของสมาชิกภาพของกลุ่มของผู้ฟังส่วนใหญ่ ผู้พูดที่ฉลาดก็สามารถจะใช้ประโยชน์จากอคติของกลุ่มดังกล่าวได้ ในทำนองเดียวกันกับการล่วงรู้ถึงสถานะทางเศรษฐกิจของผู้ฟัง

ในเขตกรุงเทพมหานคร การปราศรัยหาเสียงจัดได้ว่าเป็นรูปแบบที่สำคัญอย่างหนึ่งของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีที่กิจกรรมทางการเมืองได้รับอนุญาตให้กระทำใหม่ หลังจากที่ถูกปิดกั้นมาชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่มีการปฏิวัติ รัฐประหาร หรืออยู่ในระหว่างการปกครองโดยระบอบเผด็จการ เป็นต้น เพราะในกรณีเช่นนั้น นอกจากว่าการปราศรัยหาเสียงจะทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ที่ตีเทียมของบรรยากาศทางการเมืองที่เปลี่ยนไปแล้ว การปราศรัยหาเสียงยังเป็นโอกาสอันดีสำหรับการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูล และการกำหนดประเด็นทางการเมืองให้ผู้เลือกตั้งซึ่งอาจจะถูกปิดกั้นในเรื่องนี้ให้ได้รับรู้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม ภายในระยะเวลาประมาณสิบปีที่ผ่านมา ความสำคัญของการปราศรัยหาเสียงในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์หาเสียงในเขตกรุงเทพมหานครได้มีแนวโน้มที่จะลดลงไปพอสมควร จริงอยู่พรรคการเมืองที่สำคัญ ๆ บางพรรคอย่างเช่นพรรคประชากรไทย¹⁹ หรือพรรคเกิดใหม่อย่างพรรคมวลชน²⁰ ยังคงยืนยันถึงความสำคัญของการปราศรัยหาเสียงและยังคงยึดวิธีการปราศรัยหาเสียงในการรณรงค์หาเสียงอยู่ แต่พรรคการเมืองที่สำคัญ ๆ และเคยใช้วิธีการปราศรัยหาเสียงเป็นหลักในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งมาโดยตลอดอย่างเช่น พรรคประชาธิปัตย์ได้เริ่มมองว่า การปราศรัยหาเสียงแม้ว่าจะมีความสำคัญในแง่ของการให้ภาพของความคึกคัก ความพร้อมเพรียง²¹ และเป็นสิ่งที่จะขาดเสียมิได้ แต่ก็มีประสิทธิภาพในด้านจำนวนคะแนนเสียงที่จะได้รับน้อยมาก

¹⁹ ในการปราศรัยหาเสียงแทบทุกครั้ง นายสมัคร สุนทรเวช หัวหน้าพรรคประชากรไทย จะเน้นว่าพรรคประชากรไทยจะเป็นพรรคเดียวที่ยังคงใช้วิธีตั้งวงปราศรัย

²⁰ จากการสัมภาษณ์ ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2528

²¹ จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการหาเสียงการเลือกตั้งทั่วไป ปี พ.ศ. 2529 ของพรรคประชาธิปัตย์คนหนึ่งที่ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2529

กระนั้นกติกการปราศรัยหาเสียงยังคงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอยู่²² เพราะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งที่มีลักษณะเปิดเผยมากที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สื่อมวลชนค่อนข้างจะให้ความสำคัญกับการรายงานข่าวเรื่องการปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองต่าง ๆ อยู่มาก อันที่จริงแล้ว ความสกรปรกหรือความเป็น “น้ำเน่า” ของการเมืองไทยนั้นมักจะวัดกันที่คุณค่าหรือเนื้อหาของกรการปราศรัยหาเสียงเป็นใหญ่ว่าในการหาเสียงได้มีการกล่าวโจมตีบ้ายร้ายบ้ายสักันขนาดไหน²³ นอกจากนี้แล้วยังอาจมีบางกรณีที่การปราศรัยหาเสียงกลายเป็นวิธีการสำคัญหรือวิธีการหลักในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง เช่น ในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครคราวนี้โดยเหตุที่เขตเลือกตั้งมีขนาดใหญ่มาก และผู้สมัครมีเวลาที่จะรณรงค์หาเสียงอย่างจำกัด การออก “เคาะประตูบ้าน” ซึ่งเป็นวิธีที่พรรคการเมืองในยุคหลัง ๆ นิยมใช้กันจึงไม่อาจนำมาใช้ได้ทันหรือทำได้อย่างทั่วถึง การปราศรัยหาเสียงซึ่งใช้เวลาน้อยกว่าและยังเป็นการ “เปิดตัว” ผู้สมัครซึ่งมีเพียงคนเดียวของแต่ละพรรคให้ได้สัมผัสกับประชาชนผู้เลือกตั้งจึงกลายเป็นวิธีการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งที่สำคัญขึ้นมา

การปราศรัยหาเสียง : วิธีการ

การปราศรัยหาเสียงอาจแบ่งออกได้เป็นสองระดับคือ การปราศรัยใหญ่และวิธีการปราศรัยย่อย การปราศรัยใหญ่โดยปรกติแล้วจะสงวนไว้สำหรับการปราศรัยนัดแรกซึ่งถือกันว่าเป็นนัด “เปิดตัว” หรือวันเริ่มหาเสียง และนัดสุดท้ายก่อนวันเลือกตั้ง ซึ่งอาจจะกระทำในวันสุดท้ายที่กฎหมายอนุญาตให้หาเสียงได้ หรือก่อนหน้าวันสุดท้ายสักหนึ่งหรือสองวัน²⁴ ส่วนมากแล้วการปราศรัยใหญ่มักจะเลือกใช้สถานที่ที่กว้างขวางใหญ่โต

²² “รายงานผลการสำรวจความคิดเห็น ของประชาชนในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกรุงเทพมหานคร” 18 เมษายน 2526 ของสำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร หน้า 9 แสดงว่าประชาชนชอบวิธีการหาเสียงแบบพูดในที่สาธารณะเป็นอันดับหนึ่ง คือประมาณร้อยละ 48.21 เมื่อเปรียบเทียบกับกรการเข้าถึงประชาชนตามบ้านซึ่งมีผู้นิยมร้อยละ 47.55

²³ โปรดดูตัวอย่างได้จากคอลัมน์ต่าง ๆ ของหนังสือพิมพ์ในช่วงนั้นที่วาทกษัวิจารณ์การเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเกือบทุกฉบับ

²⁴ ข้อแตกต่างของการเลือกวันที่จะปราศรัยใหญ่เป็นครั้งสุดท้ายอยู่ที่ว่า ถนเลือกวันสุดท้ายที่จะหาเสียงได้ตามกฎหมายก็ต้องปิดการปราศรัยเมื่อเวลา 18.00 น. ตรง แต่อาจจะมีข้อได้เปรียบตรงที่เป็นกรการปราศรัยที่ผู้ฟังได้ฟังสด ๆ ร้อน ๆ ก่อนวันเลือกตั้ง แต่ถ้าเป็นวันอื่นอาจเสียเปรียบตรงที่ระยะเวลาระหว่างการปราศรัยกับการเลือกตั้งอยู่ห่างกันไป แต่ก็มิข้อได้เปรียบตรงที่ระยะเวลาในการปราศรัยไม่มีข้อจำกัดตามกฎหมาย

เป็นพิเศษ และมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์เฉพาะสำหรับการปราศรัยหาเสียง เช่น สนาม-หลวง สนามไชย เป็นต้น เพราะวัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของการปราศรัยใหญ่นั้น อยู่ที่การประชาสัมพันธ์โดยผ่านทางสื่อมวลชนอีกทีหนึ่ง ส่วนการปราศรัยย่อยคือการปราศรัยหาเสียงในระดับเล็กลงมา นิยมกระทำกันตามแหล่งชุมชนหรือสถานที่ที่สะดวกแก่การปราศรัยในเขตชุมชนนั้น ๆ เช่น ตามวัด โรงเรียน หรือสนามกีฬาของชุมชน โดยกลุ่มหรือพรรคการเมืองต่าง ๆ จะพยายามวางแผนการปราศรัยหาเสียงย่อยให้ครอบคลุมพื้นที่ทุกเขต เพราะฉะนั้นในวันหนึ่ง ๆ พรรคหรือกลุ่มการเมืองต่าง ๆ จึงต้องมีการปราศรัยอย่างน้อย 2-3 จุด ปรกติแล้วจะเริ่มปราศรัยตั้งแต่เวลาประมาณ 16.00 น. (เวลาแดดร่มลมตก) เป็นต้นไป จนถึงเวลาประมาณ 20.00 น.²⁵ เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ประชาชนเสร็จจากภารกิจประจำวัน และพร้อมสำหรับการหาเสียงโดยวิธีดังกล่าว คือบางส่วนอาจอยู่ในขณะเดินทางกลับไปพักผ่อนและบางส่วนก็อาจจะถึงที่พักแล้ว

โดยปรกติแล้ว ก่อนที่จะมีการปราศรัยใหญ่นัดเปิดสนาม ทางพรรคหรือกลุ่มการเมืองจะต้องมีการตกลงกันอย่างกว้าง ๆ เสียก่อนว่าจะปราศรัยไปในแนวใด อะไรคือเนื้อหาหลักของการหาเสียง และใครจะเป็นผู้พูดเรื่องอะไร ใครพูดก่อนพูดหลัง พูดคนละประมาณกี่นาที เพราะแม้ว่าจะเป็นการปราศรัยใหญ่แต่เวลาที่ไม่ควรจะยาวนานไปมากนัก พรรคการเมืองส่วนใหญ่มักจะเก็บเอานักพูดหรือบุคคลที่เด่นที่สุด หรือเรื่องที่มีความสำคัญที่สุดไว้ตอนท้ายสุด เพื่อดึงความสนใจของประชาชนผู้ฟังให้อยู่รอดจนกระทั่งจบการปราศรัยหาเสียง แต่การปราศรัยใหญ่จะมีนักพูดคนสำคัญ ๆ ของพรรคมาพูดกันหลายคน เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นไปได้ก็จะให้มีผู้พูดที่มีความสำคัญ หรือเป็นนักพูดที่เก่งกาจคนอื่น ๆ ขึ้นมาพูดเป็นระยะ ๆ ไป เพื่อไม่ให้เกิดการปราศรัยจิตจนเกินไป ทั้งนี้ก็เพราะประชาชนมักจะคาดหวังที่จะได้รับความตื่นเต้น ความสนุกสนาน ความดุเดือด เผ็ดร้อนในการปราศรัยจากนักพูดที่ได้ชื่อว่าเป็นนักพูดคนสำคัญ ๆ ด้วย นอกเหนือไปจากการแถลงนโยบายธรรมดา ๆ โดยปรกติแล้ว ในช่วงแรกสุดของการปราศรัยหาเสียง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนมาฟังกันจำนวนไม่มากนัก พรรคหรือกลุ่มการเมืองทั้งหลายมัก

²⁵ โปรดดูตัวอย่างรายการปราศรัยของพรรคและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ได้ในหน้า 328.

นิยมใช้เครื่องขยายเสียงเปิดเพลงโฆษณาของพรรคหรือคำขวัญของพรรค แล้วให้โฆษกของเวทีปราศรัยขึ้นมาพูดเรียกคนฟังเสียก่อน ผู้ที่ขึ้นมาพูดบนเวทีในช่วงนี้อาจเป็นผู้ที่ไม่มีชื่อเสียงนัก ต่อเมื่อมีคนมาฟังมากขึ้นหรือเวลาล่วงเลยไปมากเข้าจึงเริ่มให้บุคคลสำคัญๆ ออกมาพูดหรือมาปรากฏตัวต่อประชาชน สำหรับตัวผู้สมัครนั้นถ้าไม่สันทัดในการปราศรัยหาเสียงก็อาจจะแค่นำตัวหรือแถลงนโยบายธรรมดาๆ ภาระในการปราศรัยหาเสียงจะเป็นของผู้พูดที่มีความชัดเจนเวทีมากกว่า²⁶ บางครั้งพรรคการเมืองบางพรรคก็อาจใช้วิธีการให้คนที่มิชื่อเสียงในวงการอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกดารานักแสดงหรือนักร้องขึ้นมาปราศรัยสลับฉากเพื่อเรียกร้องความสนใจจากผู้ฟังด้วย นอกจากนี้แล้วการมี “ประชาชนผู้สนับสนุน” ขึ้นมามอบพวงมาลัยเป็นกำลังใจให้แก่ผู้พูดหรือผู้สมัครเป็นระยะๆ ก็เป็นสิ่งที่นิยมกระทำกันเกือบจะสำหรับทุกพรรค (ในเรื่องนี้มักมีการกล่าวหากันในหมู่นักการเมืองต่างพรรคกันว่า เป็นเรื่องของการจัด “หน้าม้า” มาดำเนินการให้ รวมทั้งการจัดให้มีรถขนส่ง “หน้าม้า” มาฟังแล้วคอยปรบมือนำผู้ฟังคนอื่น ๆ ตามจังหวะที่ได้มีการเตรียมการไว้แล้วด้วย) แต่ที่แน่ ๆ ก็คือว่าในการปราศรัยหาเสียงแต่ละครั้งจะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้าไว้นานพอสมควร คือเริ่มตั้งแต่การติดต่อขออนุญาตใช้สถานที่ การพิมพ์ใบปลิวหรือโปสเตอร์โฆษณากำหนดการดังกล่าว และเมื่อถึงวันปราศรัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นการปราศรัยใหญ่ จะต้องมีการจัดเวที เครื่องเสียง อาสาสมัครสำหรับแจกใบปลิวของพรรคการเมือง การจัดหารถโฆษณาเคลื่อนที่เรียกคน ฯลฯ สำหรับการปราศรัยย่อยก็มีลักษณะคล้ายๆ กัน แต่เพียงว่าในการปราศรัยใหญ่ พรรคการเมืองอาจจะเน้นที่นโยบายอย่างกว้างๆ แต่ในการปราศรัยย่อยอาจมีการพูดถึงปัญหาท้องถิ่นหรือเฉพาะของกลุ่มผู้ฟังในเขตนั้นมากขึ้น

สำหรับผู้ที่ไปฟังการปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองต่างๆ แบบ ผู้ที่ให้ความสนใจธรรมดาๆ คือไม่ใช่เป็นการติดตามฟังการปราศรัยหาเสียงของพรรคดังกล่าวทุกครั้งไปแล้ว อาจจะมีความรู้สึกประทับใจในความเก่งกาจในการพูดของนักการเมืองคนสำคัญๆ มากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคล่องแคล่วในการยกตัวอย่าง ตัวเลข สถิติ

²⁶ สำหรับผู้ที่สนใจการปราศรัยหาเสียงในแง่ของเทคนิควิธีการพูด โปรดดู คณิน บุญสุวรรณ, “เทคนิคปราศรัยหาเสียง,” ในหนังสือพิมพ์บ้านเมือง ฉบับลงวันที่ 31 ตุลาคม—6 พฤศจิกายน 2528.

ข้อมูล ฯลฯ ซึ่งทำให้น่าเลื่อมใสในความรอบรู้ แต่ถ้าได้ติดตามฟังการปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองดังกล่าวโดยตลอดทุกครั้ง ก็คงพบว่า นอกจากการปราศรัยใหญ่นัดแรก และนัดสุดท้ายแล้ว การปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองส่วนใหญ่ก็คือการกล่าวซ้ำหรือเป็นการสื่อสารข้อความเดิมกับผู้ฟังต่างกลุ่มต่างสถานที่กันเท่านั้นเอง โดยส่วนรวมผู้พูดต่างๆ ก็เพียงแต่กล่าวถึงเรื่องหรือประเด็นหลักทางการเมืองอันเดียวกัน จะแตกต่างกันก็ในแง่ของวิธีการพูดและลำดับเหตุการณ์เท่านั้น และหากจะมีการปรับเปลี่ยนประเด็นทางการเมืองที่นำมาพูดหาเสียงหรือตัวอย่างประกอบที่ใช้บ้างก็มักจะเกิดจากสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป เช่น เมื่อถูกพรรคคู่แข่งโจมตี หรือเมื่อมีข่าวสำคัญๆ เกิดขึ้นในหน้าสื่อมวลชนเท่านั้น จากแง่ของพรรคการเมือง การจัดการปราศรัยหาเสียงให้ผู้พูดทุกคนสามารถสื่อสารเนื้อหาสาระเดียวกันและอย่างเป็นเอกภาพต่อผู้ฟังอาจเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้ฟังส่วนหนึ่งจะมีการเคลื่อนไหวถ่ายเทอยู่ตลอดเวลา คือมีทั้งคนเก่าที่กลับออกไป และมีคนใหม่ที่เพิ่งเข้ามาฟังเข้ามาแทนที่ การปราศรัยหาเสียงจึงควรมุ่งให้ผู้ฟังทุกคนได้เนื้อหาสาระอย่างเดียวกันกลับไปไม่ว่าจะเข้ามาฟังในช่วงใดของการปราศรัย²⁷ อย่างไรก็ตาม ในแง่นี้การปราศรัยหาเสียงก็อาจจะเป็นวิธีการหาเสียงที่ค่อนข้างจะสิ้นเปลืองทั้งกำลังงาน กำลังทรัพย์และเวลาของผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่มาก ดังที่ได้พบมาแล้วว่า นักพูดคนสำคัญๆ ของพรรคส่วนใหญ่จะต้อง “วิ่งรอก” พูดวันละหลาย ๆ เวที ซึ่งน่าจะเป็นสิ่งที่ทดแทนได้ง่ายๆ ด้วยการเปิดโอกาสให้ผู้สมัครได้ใช้สื่อมวลชนประเภทวิทยุ หรือวิทยุโทรทัศน์แทนเพื่อความประหยัด และยังเป็นการตัดปัญหาในกรณีที่หนังสือพิมพ์เลือกที่จะรายงานข่าวเฉพาะการปราศรัยของบางพรรคบางกลุ่มอีกด้วย แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน การมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประชาชนผู้เลือกตั้ง คือถ้าพิจารณาถึงเหตุผลในแง่อารมณ์ความรู้สึกที่ผู้ฟังจะได้รับจากการไปฟังการปราศรัย ได้เห็นได้ฟังคำพูดที่เร้าอารมณ์ของผู้พูด บรรยายกาสรอบข้าง ฯลฯ การปราศรัย

²⁷ จากการติดตามฟังเทปการปราศรัยหาเสียงของพรรคต่างๆ ผู้วิจัยพบว่าอันคือปัญหาหลักของการปราศรัยหาเสียงของพรรคประชาธิปไตยในช่วงก่อนการเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 คือช่วงก่อนวันที่ 19 ตุลาคม 2528 เพราะในช่วงนั้นที่นักพูดของพรรคประชาธิปไตยที่ยังเวทีปราศรัยมีหลายหลากและเนื้อหาสาระของการปราศรัยขาดความเป็นเอกภาพเป็นอย่างมากเมื่อเทียบกับคำปราศรัยของพรรคหรือกลุ่มการเมืองอื่น

หาเสียงก็ยังมีความสำคัญอยู่ เพราะแม้แต่การจัดเวทีปราศรัยพรรคการเมือง ก็ต้องพยายามเน้นสัญลักษณ์สำคัญ ๆ ของชาติประกอบเพื่อสร้างความรู้สึกเอาใจจริงเอาใจ ชงชาติหรือสัญลักษณ์ของชาติ ศาสน์ กษัตริย์จึงเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้สำหรับเวทีปราศรัย ตัวนักการเมืองของพรรคต่าง ๆ ในปัจจุบันก็นิยมสวมเครื่องแต่งกายที่เป็นสัญลักษณ์ของพรรคหรือของกลุ่ม เช่น ใช้สีเดียวกัน มีตราหรือชื่อของพรรค เพื่อสร้างความพร้อมเพรียง ความคึกคักดังได้กล่าวมาแล้ว (หรือในกรณีการใส่เสื้อม่อฮ่อม หรือเสื้อสีน้ำเงินของทีมพลตรีจำลองก็เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความยากจน ความประหยัด เป็นต้น) นอกจากนี้ นักการเมืองที่เจนเวทีส่วนใหญ่ก็จะไม่ตั้งไปขึ้นเวทีปราศรัยเลยทีเดียว แต่จะแวะทักทายกับประชาชนที่มาฟังคำปราศรัยก่อนอีกด้วย²⁸ ในแง่นี้การปราศรัยหาเสียงก็คงจะยังเป็นวิธีการหาเสียงที่สำคัญอย่างหนึ่งที่พรรคการเมืองทั้งหลายไม่อาจจะทิ้งได้ไปอีกนาน

แบบแผนของการปราศรัยหาเสียง

เราได้กล่าวมาแล้วว่าการปราศรัยหาเสียงนั้นไม่ว่าผู้พูดจะใช้วิธีการพูดอย่างไร คือ ไม่ว่าจะแนะนำ ช่มชู้ ขอร้อง โจมตี กล่าวแก้ พูดให้สนุก คาดการณ์ ฯลฯ ก็ล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์สุดท้ายเหมือนกันหมดคือการจูงใจผู้ฟัง (ซึ่งตามหลักแล้วน่าจะเป็นผู้ฟังที่มีแนวโน้มผูกใจัดกับพรรคการเมืองหรือผู้สมัครดังกล่าวอยู่แล้ว) ให้คล้อยตามถึงขนาดไปลงคะแนนเสียงสนับสนุนให้ แต่เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ลักษณะและแบบแผนในการปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครคราวที่ผ่านมา²⁹ จึงขอแบ่งเนื้อหาของ การปราศรัยหาเสียงออกเป็นส่วนสำคัญ ๆ 7 ส่วนดังต่อไปนี้คือ

(1) การพูดเพื่อให้ข่าวสาร (Information) การพูดเพื่อให้ข่าวสารจัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของการปราศรัยหาเสียงในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครคราวที่แล้ว ส่วนใหญ่แล้ว ข่าวสารทางการเมืองที่ให้กับประชาชนจะเป็นเรื่องความเป็นมาของพระราชบัญญัติ กทม. ความเป็นมาของประชาธิปไตยในประเทศไทย ฯลฯ โดยปรกติการให้ข่าวสารทางการเมืองจะมีลักษณะเป็นคล้าย ๆ คำนำก่อน

28 อย่างน้อยที่สุดนั้นก็คือแบบปฏิบัติที่นักการเมืองอาวุโสระดับรัฐมนตรีของพรรคประชาธิปไตยผู้หนึ่งกล่าวแนะไว้แก่บรรดาผู้สมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรค เมื่อคราวสัมมนาผู้สมัครของพรรคเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2529

ไปสู่การหาเสียงโดยตรง ลักษณะเด่นของการพูดที่เป็นการให้ข่าวสารทางการเมืองอยู่ที่ว่าเนื้อหาสาระของคำพูดดังกล่าวมีลักษณะเป็นกลาง ๆ ไม่ว่าพรรคใด ๆ ก็อาจพูดในทำนองเดียวกันได้ คือการที่พรรคใดจะเป็นผู้นำมาพูดอาจจะไม่มีข้อแตกต่างกันเท่าใดนักในแง่ของการรับรู้ของประชาชนผู้ฟัง

(2) การแนะนำวิธีการใช้สิทธิ (Instruction) การแนะนำเรื่องการใช้สิทธิจะเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของการปราศรัยหาเสียงในประเทศไทยที่ผู้ปราศรัยนอกจากจะต้องพยายามพูดเพื่อจูงใจผู้ฟังแล้ว ยังจะต้องเอาใจใส่ต่อการบอกกล่าวผู้ฟังถึงวิธีการลงคะแนนเสียงให้ถูกต้องอีกด้วยว่าจะต้องกาบัตรอย่างไร จะกดชั้บป้องกันกาโกงเลือกตั้งอย่างไร ฯลฯ การพูดในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกันกับการให้ข่าวสารทางการเมืองที่ไม่มีข้อแตกต่างอะไรว่าใครหรือพรรคการเมืองใดจะเป็นผู้พูด แต่ความเอาใจใส่ของพรรคหรือกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ต่อประเด็นนั้นน่าจะสะท้อนถึงปัญหาของจำนวนบัตรเสีย และกระบวนการเลือกตั้งที่อาจจะยุ่งยากสำหรับประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเลือกตั้งคราวนี้ซึ่งมีการเลือกตั้งถึง 3 ระดับ ทำให้พรรคการเมืองต่าง ๆ ต้องเอาใจใส่เป็นพิเศษต่อการแนะนำการใช้สิทธิในวันเวลาที่ต่างกัน สีของบัตรเลือกตั้งที่ต่างกัน เป็นต้น

(3) การพูดเพื่อจูงใจ (Persuasion หรือ Sell) นี้คือหัวใจของการปราศรัยหาเสียง พรรคหรือกลุ่มการเมืองบางกลุ่มบางพรรคจะไม่พูดถึงประเด็นอื่น ๆ เลยก็ได้ แต่จะต้องพูดถึงสิ่งที่ตนคิดว่าจะเป็นการจูงใจผู้ฟังโดยตรงให้สนับสนุนตน การชักจูงนี้ส่วนใหญ่อาจจะกระทำกันในรูปของการขายโครงการหรือการเสนอความคิดแก่ผู้ฟังว่าตนหรือพรรคมีโครงการที่จะทำอะไรบ้างอย่างไร มีประสบการณ์ชีวิตหรือการทำงานมาอย่างไรบ้าง มีความซื่อสัตย์สุจริตอย่างไร ฯลฯ เพราะฉะนั้นการพูดเพื่อจูงใจของแต่ละพรรคแต่ละกลุ่มจึงต้องแตกต่างกันออกไป การใช้สำนวนโวหาร การใช้ภาษาที่แสดงอารมณ์ ตลอดจนการแทรกการให้ความสนุกสนานบันเทิงเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ฟังจะพบมากในช่วงที่ผู้ปราศรัยพูดเพื่อจูงใจ นอกจากนี้แล้ว การยกตัวเลข การอ้างสถิติอ้างประสบการณ์ ฯลฯ ก็เป็นสิ่งที่จำเป็น การยกเอาคำขวัญ (Slogan) ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นบทสรุปที่สั้นที่สุดของเนื้อหาของกาณรงค์หาเสียงเลือกตั้งทั้งหมดไว้แค่ประโยคสองประโยคก็จะได้พบได้มากที่สุดในช่วงของการพูดเพื่อชักจูงนี้

(4) การโจมตี (Attack) การโจมตีหรือกล่าวหาคู่แข่งหรือพรรคการเมืองอื่น หรือแม้แต่การโจมตีรัฐบาลโดยส่วนรวม หรือระบอบราชการโดยส่วนรวม คือส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดส่วนหนึ่งของการปราศรัยหาเสียง เพราะการโจมตีก็คือการทำลายความเชื่อถือของคู่แข่ง ในขณะที่ตนอยู่เท่าเดิมหรือมีการยกฐานะขึ้นเพราะได้ชื่อว่ากล้าพูดกล้าทำ หรือรู้จักปกป้องรักษาผลประโยชน์ของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าการเลือกตั้งนั้น ๆ เป็นการเลือกตั้งที่ต่อเนื่องซึ่งทำให้มีผู้ที่อยู่ในตำแหน่งเดิมและคู่แข่ง หรือถ้าเป็นการเลือกตั้งที่บุคลิกภาพส่วนตัวหรือความสามารถของผู้สมัครกลายเป็นประเด็นทางการเมืองที่สำคัญขึ้นมา เพราะคงจะมีนักการเมืองหรือผู้สมัครน้อยคนมากที่ปลอดภัยจากเหตุที่จะถูกโจมตีได้ แต่การโจมตีคู่แข่งหรือพรรคการเมืองอื่น ย่อมทำให้มีการโจมตีกลับไปกลับมาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสื่อมวลชนช่วยกระพือข่าวการโจมตีกันดังกล่าว เพราะฉะนั้นการโจมตีในการปราศรัยหาเสียงจึงมักจะเพิ่มปริมาณและความรุนแรงยิ่งขึ้นตามกาลเวลา และจะทวีความรุนแรงสูงสุดในการปราศรัยครั้งสุดท้าย เพราะผู้ถูกโจมตีอาจจะไม่มีโอกาสกล่าวแก้ข้อกล่าวหาอีกเลย แต่ในมุมกลับกัน การโจมตีคู่แข่งอาจเป็นเครื่องหมายของการที่ผู้สมัครหรือพรรคการเมืองนั้นกำลังเสียคะแนนนิยมก็ได้ จึงต้องพยายามทำลายคะแนนเสียงของพรรคคู่แข่งด้วยวิธีการโจมตี อย่างไรก็ตาม ในการโจมตีคู่แข่งไม่ได้หมายความว่าผู้โจมตีจะต้องใช้ภาษาที่หยาบคายเสมอไป คืออาจเป็นการโจมตีที่ใช้ภาษาถ้อยคำที่สุภาพก็ได้ แต่การใช้ภาษาที่หยาบคายมักจะเกิดขึ้นกับในกรณีที่เป็นการโจมตีเท่านั้น ที่สำคัญก็คือภาพที่ว่า การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งเป็นเรื่องสกปรก เป็นเรื่องน่าเน่า มักจะมาจากความรู้สึกว่าการหาเสียงมีแต่เรื่องของการด่าว่ากันด้วยเรื่องส่วนตัวเป็นใหญ่

(5) การกล่าวแก้ (Defense) ในการปราศรัยหาเสียงนั้น เมื่อมีการโจมตีก็ต้องมีการกล่าวแก้ ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นการโจมตีกลับต่อผู้ที่ริเริ่มการโจมตีดังกล่าว แต่การกล่าวแก้ข้อโจมตีหรือข้อกล่าวหาที่ใช้ว่าจะทำได้กับทุกกรณีไม่ ในบางประเด็นที่ถูกโจมตีพรรคหรือตัวบุคคลอาจจะไม่ได้ตอบเลยก็เป็นได้ แต่ในบางกรณีก็อาจจะมีกรกล่าวแก้อย่างทันควัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าข้อโจมตีนั้น กระทบกระเทือนต่อเกียรติคุณของบุคคลนั้น ๆ อย่างรุนแรง สำหรับการที่ผู้ซึ่งถูกโจมตีหนึ่งเฉยไม่ได้ตอบหรือชี้แจงนั้นอาจ

เป็นเพราะว่า²⁹ หนึ่ง ผู้ถูกโจมตีไม่แน่ใจว่าจะสามารถกล่าวแก้ได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อผู้ฟังภายในระยะเวลาอันสั้น สอง ผู้ถูกโจมตีไม่อาจแน่ใจได้ว่าคำกล่าวแก้ของตนจะสื่อถึงกลุ่มผู้ฟังกลุ่มเดียวกันกับที่ได้ยินการโจมตีมาก่อน สาม โดยปรกติแล้วผู้ถูกโจมตีย่อมไม่อาจจะตอบโต้ข้อกล่าวหาได้ทั้งหมดอยู่ดี เพราะผู้ที่โจมตีสามารถจะเพิ่มข้อกล่าวหาใหม่ ๆ ได้ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นผู้สมัครคนไหนที่เริ่มต้นกล่าวแก้ให้กับตนเองก็อาจจะพบว่าตนต้องรณรงค์หาเสียงตามแนวที่คู่แข่งของตนเป็นผู้กำหนดให้ อย่างไรก็ดี ถ้าพิจารณาในมุมกลับกัน การที่ผู้สมัครคนใดถูกโจมตีมากก็คงจะหมายความว่าผู้สมัครหรือพรรคการเมืองนั้น ๆ กำลังได้รับคะแนนนิยมจากประชาชนสูงอยู่ก็เป็นได้ คู่แข่งทั้งหลายจึงต้องหันมาใช้วิธีโจมตี

(6) การพูดเพื่อให้สนุก (Entertain) นักพูดส่วนใหญ่ยอมรับกันว่า การพูดที่พูดสามารถสอดแทรกเนื้อหาบางตอนที่ทำให้ผู้ฟังมีอารมณ์บันเทิง มีความรู้สึกพร้อม ซึ่งสังเกตได้จากเสียงฮา ประมอรับของผู้ฟังเป็นสิ่งที่จำเป็นมากในการปราศรัยหาเสียงเพราะนอกจากจะเป็นการคลายความเครียดแล้ว ในบางกรณีการพูดให้เป็นเรื่องตลกยังมีผลในการสื่อความหมายที่ต้องการอีกด้วย แต่การพูดให้ผู้ฟังรู้สึกสนุกสนานนั้นไม่ใช่ของที่กระทำได้ง่าย ๆ เพราะจะต้องรู้จักสอดแทรกให้เข้ากับเนื้อหาของสิ่งที่ตนกำลังพูดถึงอยู่และในจังหวะที่ถูกต้องอีกด้วย การพูดให้ผู้ฟังรู้สึกมีอารมณ์สนุกกับเนื้อหาทางการเมืองนี้อาจมี เช่น³⁰ การพูดให้เกินเลยไป การพูดให้น้อยกว่าความเป็นจริง การใช้คำที่มีความหมายตรงกันข้ามกับความหมายตัวอักษร การจบหรือสรุปอย่างผิดความคาดหมายของผู้ฟัง การเล่นคำ การล้อเลียน ฯลฯ ซึ่งเฉพาะนักพูดที่ชำนาญเท่านั้นที่จะรู้ว่าเมื่อใดจึงควรจะใช้มุขเรียกเสียงฮาจากผู้ฟังอย่างไรจึงจะเข้ากับเนื้อหาและบรรยากาศ เมื่อเปรียบเทียบกับ การพูดเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ แล้ว การพูดเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกสนุกอาจจะใช้เวลาน้อยกว่ามาก คืออาจใช้เวลาเพียงเล็กน้อยแทรกเข้ามา แต่ความสำคัญน่าจะอยู่ที่ความถี่ว่าผู้พูดสามารถรักษาระดับความสนใจของผู้ฟังด้วยการทำให้ผู้ฟังรู้สึกสนุก รู้สึก “มัน” ได้บ่อยแค่ไหน

(7) คำขวัญ (Slogan) คำขวัญในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งแต่ละครั้งของแต่ละพรรคหรือกลุ่มการเมืองมาจากการเลือกสรุปประเด็นปัญหาทางการเมืองทั้งหมดให้

²⁹ Kelly, op. cit., p. 93.

³⁰ Mudd & Sillars, op. cit., pp. 409-411.

เหลือเพียงหนึ่งประเด็นที่สืบ กะทัดรัดและง่ายแก่การเข้าใจ คือแสดงถึงปัญหาและจุดยืนของพรรคนั้น ๆ ไปในตัว โดยปรกติแล้วพรรคการเมืองต่าง ๆ นิยมใช้คำขวัญที่ผูกประโยคเป็นกลอนหรือคำคล้องจอง แต่บางพรรคก็อาจมีคำขวัญมากกว่าหนึ่ง และอาจเป็นคำขวัญที่ค่อนข้างจะยาวก็ได้ อย่างไรก็ตาม การชูคำขวัญจะมีปรากฏอยู่ทั่วไปในทุกรูปแบบของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปราศรัยหาเสียง การชูคำขวัญของผู้พูดแต่ละคนจะทำให้การปราศรัยหาเสียงทั้งหมดมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ปรกติการชูคำขวัญแต่ละครั้งใช้เวลาน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับเนื้อหาอย่างอื่น แต่ความสามารถจะมีได้สูงมาก

ประเด็นศึกษาและวิธีการศึกษาการปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งผู้ว่าราชการ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528

ในการศึกษาการปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 นี้ วัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การค้นหาแบบแผนโดยทั่วไปว่า ในการปราศรัยหาเสียงของกลุ่มและพรรคการเมืองที่สำคัญ ๆ นั้นมีแนวโน้มเป็นอย่างไร มีสัดส่วนของวิธีการพูดหรือเนื้อหาสาระในการปราศรัยเป็นอย่างไร แบบแผนของสัดส่วนของเนื้อหาเหล่านั้นโดยส่วนรวมแล้วเป็นอย่างไร สัดส่วนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นสถานการณ์ของพรรคหรือกลุ่มการเมืองต่าง ๆ อย่างไรบ้าง การปราศรัยหาเสียงมีลักษณะเป็น “น้ำเน่า” จริงหรือไม่?

สำหรับวิธีการเก็บข้อมูลนั้น ใช้วิธีการอัดเทปคำปราศรัยของพรรคและกลุ่มการเมืองที่สำคัญ ๆ ไว้ทุกพรรคทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปราศรัยใหญ่นัดเปิดสนามและนัดสุดท้าย จากนั้นจึงเลือกข้อมูลมาใช้ โดยในการคัดข้อมูลมาใช้ ในการวิเคราะห์นั้น นอกจากการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกและครั้งสุดท้ายของแต่ละพรรคแล้ว เทปคำปราศรัยย่อยจะเลือกโดยสุ่มเอามาหนึ่งครั้งจากการปราศรัยในแต่ละช่วงสัปดาห์ เพื่อดูการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาสาระของการปราศรัยตามเวลาที่ล่วงไป การที่ผู้วิจัยไม่กำหนดระยะเวลาหนึ่งสัปดาห์เป็นขั้นตอนที่แน่นอนในการคัดเลือกใช้เทปคำปราศรัยย่อย แต่ใช้เลือกจากวันใดวันหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่งสัปดาห์แทนก็เพื่อที่จะได้นำเอาข้อพิจารณาในเรื่องสถานที่ปราศรัย เขตชุมชน และสมาชิกภาพของกลุ่มผู้ฟังที่แตกต่างกันไปมาประกอบ

การปราศรัยหาเสียงของพรรคและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ที่คัดมาวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้

รวมพลัง	กรุงเทพก้าวหน้า	ประชาธิปไตย	ประชากรไทย	มวลชน
27 ต.ค. 28 สวนจตุจักร	4 ต.ค. 28 หน้าศาลาว่าการ กทม.	2 ต.ค. 28 วงเวียนใหญ่	11 ต.ค. 28 หน้าศาลาว่าการ กทม.	4 ต.ค. 28 สนามหลวง
8 พ.ย. 29 วงเวียนใหญ่	11 ต.ค. 28 วัดนางนอง บางขุนเทียน	11 ต.ค. 28 วัดจันทร์สโมสร	21 ต.ค. 28 วัดยางสุทธาราม	13 ต.ค. 28 เชิงสะพานพระ ปิ่นเกล้า
12 พ.ย. 28 ลานพระบรมรูป	20 ต.ค. 28 หน้าเซ็นทรัล ลาดพร้าว	21 ต.ค. 28 วัดไผ่ตัน	25 ต.ค. 28 วัดปทุมคงคา	15 ต.ค. 28 แฟลตตำรวจ พญาไท
* หมายเหตุ กลุ่มรวมพลังเริ่ม ปราศรัยใหญ่ซ้ำกว่า กลุ่มและพรรคอื่น ๆ ถึงเกือบ 3 สัปดาห์ ขึ้นไป จึงสุ่มตัวอย่าง มาเพียง 3 ครั้ง	25 ต.ค. 28 วัดธาตุทอง	24 ต.ค. 28 วัดเสวตฉัตร	4 พ.ย. 28 วัดเจ้าอาม บางกอกน้อย	20 ต.ค. 28 แฟลตตำรวจ ซอยโชคชัย
	31 ต.ค. 28 วงเวียน 22 กรกฎาคม	31 ต.ค. 28 แฟลตคลองจั่น	11 พ.ย. 28 บริเวณสะพาน พุทธ	31 ต.ค. 28 ตลาดนครหลวง บางกอกน้อย
	3 พ.ย. 28 สวนจตุจักร	4 พ.ย. 28 วัดบางประกอก	13 พ.ย. 28 หน้าศาลาว่าการ กทม.	9 พ.ย. 28 สะพานพุทธ
	12 พ.ย. 28 สนามหลวง	12 พ.ย. 28 สนามไชย	* หมายเหตุ พรรคประชา- กรไทยและ พรรคประชา- ธิปไตยเริ่มหา เสียงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการ กรุงเทพมหานคร อย่างจริงจัง หลังเสร็จสิ้น การเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 ไปแล้ว เมื่อ 19 ต.ค.	13 พ.ย. 28 สนามหลวง
		* หมายเหตุ พรรคประชา- ธิปไตยปราศรัยใหญ่ ครั้งแรกเมื่อ วันที่ 30 ก.ย. ที่สนามหลวง แต่การปราศรัย ในวันที่ 2 ต.ค. อาจถือได้ว่าเป็น การปราศรัย ใหญ่สำหรับเขต ธนบุรี		

ส่วนวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้ ใช้การถอดเทปคำปราศรัยครั้งที่ได้เลือกไว้แล้วออกมาเป็นตัวพิมพ์ก่อน โดยจัดพิมพ์ให้ได้ขนาดเดียวกัน แล้วจึงใช้วิธีการแจกนับข้อความที่ปราศรัยให้สอดคล้องกับประเภทของเนื้อหาสาระหรือวิธีการพูดที่ได้แยกประเภทไว้แล้ว 7 ประการเบื้องต้น โดยหน่วยของการแจกนับจะใช้จำนวนบรรทัดแทนเวลา ทั้งนี้ นอกเหนือจากการแจกนับด้วยจำนวนครั้งหรือความถี่ที่ผู้ปราศรัยพูดในเนื้อหาต่างกล่าวแล้ว ยังอาจแสดงปริมาณของประเภทของเนื้อหาต่าง ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นในรูปของความหนาแน่น โดยคิดจากอัตราส่วนระหว่างจำนวนบรรทัดต่อจำนวนความถี่หรือจำนวนครั้ง

พรรคประชาธิปัตย์

พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคแรกที่เปิดปราศรัยใหญ่ โดยกระทำเมื่อวันที่ 30 กันยายน ณ บริเวณท้องสนามหลวง แต่สำหรับการปราศรัยเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม ณ บริเวณวงเวียนใหญ่ นั้นอาจถือได้ว่าเป็นการปราศรัยใหญ่นัดแรกสำหรับฝั่งธนบุรี ซึ่งผู้พูดหลายคนก็ได้พาดพิงถึงปัญหาเฉพาะของฝั่งธนบุรี โดยเฉพาะปัญหาหน้าท่วม

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม 2528 ณ วงเวียนใหญ่³¹

ประเภทของเนื้อหา	สิ่งที่คิดเป็น บรรทัด	สิ่งที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	87.0	8.36	4	21.75
แนะนำ	—	—	—	—
โจมตี	138.0	13.26	13	10.62
กล่าวแก้	111.0	10.67	6	18.50
จูงใจ	704.5	67.71	15	46.97
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	4	—
รวม	1040.5	100.00	—	—

31 ผู้ปราศรัยหลักมี (1) วีระ มุสิกพงศ์
(2) พลเอกหาญ ลีนาถนันท
(3) ชนะ รุ่งแสง
(4) พิชัย รัตตกุล
(5) สัมพันธ์ ทองสมัคร

โดยทั่วไปแล้วในการปราศรัยครั้งนี้พรรคประชาธิปัตย์เน้นเรื่องความเป็นมาของพรรคที่ต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและต่อต้านเผด็จการเป็นจุดเด่น คือทั้งทางด้านทำให้ข่าวสารและการโฆษณาจูงใจล้วนพูดในเรื่องนี้เหมือน ๆ กัน แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามบอกว่าประชาธิปัตย์ไม่ได้คัดค้านทหารโดยส่วนรวม สำหรับสัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจมีมากที่สุด โดยมีการกล่าวถึงคุณสมบัติส่วนตัวของผู้สมัคร ประสบการณ์ในการทำงาน รวมทั้งคุณสมบัติส่วนตัวของบุคคลสำคัญในพรรคบางคน เช่น พลเอกหาญ ลินานนท์ การจูงใจในแง่การเสนอนโยบายมีอย่างกว้าง ๆ สำหรับการโจมตีพรรคประชาธิปัตย์มุ่งไปที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคประชาธิปัตย์ไทย โดยตอบรับประเด็นเรื่องกลุ่มการเมือง vs พรรคการเมือง และโจมตีผู้สมัครของพรรคประชาธิปัตย์ไทยเรื่องพัวพันกับคดีทุจริตที่ดิน โจมตีหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ไทยเรื่องที่เอาแต่พูด เรื่องรถทัวร์ 19 คัน เรื่องแชร์แมนแก้ว ฯลฯ ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งได้แก่การที่พรรคประชาธิปัตย์ไม่ได้ปราศรัยเฉพาะเรื่องการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเพียงอย่างเดียว แต่ได้พูดพาดพิงหาเสียงการเลือกตั้งซ่อม ส.ส.กทม. ในเขต 2 ที่จะมีการเลือกตั้งในวันที่ 19 ตุลาคมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปราศรัยครั้งนี้ยังมี ส.ส. พรรคจากต่างจังหวัดหลายคนมาช่วยปราศรัยอยู่

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2528 ณ วัดจันทร์สโมสร³²

ประเภทของ เนื้อหา	สิ่งที่คิดเป็น บรรทัด	สิ่งที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	71.0	6.43	8	8.88
แนะนำ	—	—	—	—
โจมตี	450.5	40.81	28	16.09
กล่าวแก้	148.5	13.45	17	9.12
จูงใจ	434.0	39.31	24	17.81
คำขวัญ	—	—	—	—
สนุก	—	—	2	—
รวม	1104.0	100.0	—	—

³² ผู้ปราศรัยหลักมี

- (1) โฆษก (ไม่ทราบชื่อ)
- (2) วิรัตน์ ศักดิ์จิราภางค์
- (3) น.พ. โอภาส ธรรมวานิช
- (4) ชนะ รุ่งแสง
- (5) กวีล ไพรสณฑ์

การปราศรัยครั้งนี้เป็นการปราศรัยย่อยและเป็น การปราศรัยในช่วงที่ยังมีการหาเสียงเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 อยู่ ซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจทำให้การจัดกำลังคนที่มาปราศรัยและรูปแบบของพรรคประชาธิปไตยยังไม่เรียบร้อยดีนัก สำหรับการปราศรัยครั้งนี้มีข้อน่าสังเกตว่าสัดส่วนของการโจมตีมีสูงที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโจมตีพรรคประชากรไทย นอกจากนี้ในการโจมตียังเจาะลึกลงไปในเรื่องละเอียดมาก โดยเน้นบทบาทของหัวหน้าพรรคประชากรไทยในการยุบตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครที่มาจากการเลือกตั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างนายสมัครกับนายธรรมนุญ ผลงานการขึ้นค่าโดยสารประจำทาง ประวัติการทำงานสมัยเป็นตำรวจของ ม.ร.ว. เจตจันทร์ สำหรับการโจมตีกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้านั้น นอกจากจะโจมตีความคิดเรื่องกลุ่มของนายมงคลแล้วยังต่อไปถึงการที่นายมงคลเปลี่ยนพรรคและพยายามขอเข้าสมัครเป็นผู้ว่ากทม. ในนามของพรรคประชาธิปไตยแต่ถูกปฏิเสธจึงไปตั้งกลุ่มแทน และว่านายมงคลเคยถูกข้าราชการทม. เข้าซื้อขบไล่สมัยเป็นรองผู้ว่ากทม. นอกจากนี้ การโจมตียังพาดพิงไปถึงพรรคมวลชนและความไม่พร้อมของพลตรีจำลองแห่งกลุ่มรวมพลังด้วยแม้ว่าจะเพียงเล็กน้อย ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นการเปิดแฉวบที่กว้างมาก สำหรับการจูงใจของพรรคประชาธิปไตยเองเน้นความพร้อมของผู้สมัครและทีมรองผู้ว่ากทม. นอกจากนี้แล้วยังมีข้อน่าสังเกตอีกว่า พรรคประชาธิปไตยพยายามเน้นผู้ฟังกลุ่มหนึ่งมากเป็นพิเศษคือ กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ แม้แต่การกล่าวแก้ก็พยายามแก้ข้อกล่าวหาผู้สมัครรองผู้ว่าของพรรคคนหนึ่งซึ่งเคยมีปัญหากับกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่มาก่อน

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2528 ณ วัดไผ่ตัน³³

ประเภทของ เนื้อหา	ข้อ เท็จ	ข้อ จริง	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (ข้อ/ครั้ง)
ข่าวสาร	166.0	16.26	16	10.38
แนะนำ	4.5	0.44	1	4.50
โจมตี	50.0	4.90	8	6.25
กล่าวแก้	-	-	-	-
จงใจ	800.5	78.40	26	30.79
กำขัญ	-	-	1	-
สนุก	-	-	10	-
รวม	1021.0	100.0	-	-

การปราศรัยครั้งนี้เป็นการปราศรัยหลังจากที่รู้ผลการเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 แล้ว พรรคประชาธิปัตย์จึงสามารถทุ่มเทให้กับการรณรงค์หาเสียงตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครได้เต็มที่ อย่างไรก็ตามการจัดการก็ยังไม่ค่อยจะเรียบร้อยนักดังจะเห็นได้จากการที่โฆษกประจำเวทีประกาศในตอนต้นว่า ร.ม.ต. เทอดพงษ์ ไชยนันทน์จะมาปราศรัยด้วย แต่จริง ๆ แล้วก็ไม่สามารถมาได้ อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่าในการปราศรัยครั้งนี้สัดส่วนของการพูดจงใจมีสูงสุด ส่วนการโจมตีลดลงไปเป็นอย่างมาก โดยยังคงโจมตีพรรคประชากรไทย กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพลตรีจำลองอยู่ สำหรับการจงใจนั้น พรรคประชาธิปัตย์เน้นบทบาทของพรรคตนในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมาย กทม. เป็นอย่างมาก การแจ้งข่าวสารก็เป็นเรื่องเดียวกัน ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวผู้สมัครนั้น พรรคประชาธิปัตย์เน้นกระบวนการคัดเลือกผู้สมัครของพรรค ความพร้อมและประสบการณ์ของผู้สมัครและทีมของผู้สมัคร ในส่วนที่เกี่ยวกับการกล่าวแก้กันนั้นมีข้อน่าสังเกตว่า พรรคประชาธิปัตย์พยายามที่จะบอกกับผู้ฟังว่าพรรคไม่ได้เกี่ยวข้องรับผิดชอบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจโดยตรง

³³ ผู้ปราศรัยหลักมี

- (1) ถวิล ไพรสณฑ์
- (2) คุณหญิงวรรณ วิทวัสสินธุ์
- (3) ชนะ รุ่งแสง
- (4) พิชัย รัตกุล

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2528 ณ วัดเศวตฉัตร³⁴

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาจัดเป็น บรรทัด	เนื้อหาจัดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา / ครั้ง)
ข่าวสาร	134.0	13.13	6	22.33
แนะนำ	3.5	0.34	2	1.75
โจมตี	81.0	7.94	8	10.13
กล่าวแก้	21.0	2.06	3	7.00
จงใจ	781.0	76.53	13	60.08
คำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	—	—
รวม	1020.5	100.00	—	—

ในการปราศรัยครั้งนี้ มีนักพูดประจำของพรรครวมทั้งตัวผู้สมัครในตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครด้วยเพียงไม่กี่คนที่มาปราศรัย ผู้สมัครเป็นสมาชิกสภา กทม. และสมาชิกสภาเขตบางคนจึงมีโอกาสดำเนินปราศรัยด้วย โดยผู้สมัครเหล่านี้ส่วนใหญ่จะพูดถึงความผูกพันกับท้องถิ่นเป็นหลัก สำหรับสัดส่วนของเนื้อหาในการปราศรัยนั้น การพูดเพื่อจูงใจมีสูงสุด โดยพรรคประชาธิปัตย์เน้นความล้มเหลวของระบบการแต่งตั้งผู้บริหาร กทม. ในอดีต การที่ระบบเลือกตั้งของ กทม. ถูกทำลายลงไปในปี พ.ศ. 2520 และมีความพยายามที่จะชูประเด็นว่าพรรคเป็นผู้ผลักดัน พ.ร.บ. กทม. ฉบับปัจจุบันออกมา ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้สมัครของพรรคนั้นผู้ปราศรัยเน้นความเป็นนักบริหารมืออาชีพ ความพร้อม เป็นสำคัญ สำหรับการโจมตีนั้น ยังคงเป็นไปตามแนวเดิมคือโจมตีกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเรื่องกลุ่ม vs พรรค โจมตีผู้สมัครของพรรคประชากรไทยเรื่องพัวพันทุจริตที่ดิน โจมตีพลตรีจำลองว่าเป็นผู้สมัครแบบ “ข้ามาคนเดียว” และว่าเป็นคนดีแต่ไม่เหมาะที่จะเป็นผู้บริหาร ที่น่าสังเกตก็คืออาจจะจะเป็นเพราะว่านี่เป็นการปราศรัยในเขตชนบุรีซึ่งพรรคมวลชนรุกหาเสียงอย่างหนัก จึงได้มีการกล่าวถึง ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง ในรูปของการที่มีผู้เขียนจดหมายขึ้นไปถามโฆษกประจำเวทีถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ร.ต.อ. เฉลิมกับ

³⁴ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ถวิล ไพรสณฑ์
(2) สมบัติ วิวงศ์ุธร
(3) ชนะ รุ่งแสง

พรรคประชาธิปัตย์ด้วย นอกจากนี้แล้วก็ยังเห็นได้ชัดว่า ในการปราศรัยครั้ง^๕นี้พรรคประชาธิปัตย์พยายามพูดถึงปัญหาของชาวนชนบุรีเป็นพิเศษ เช่นการกล่าวอ้างว่านายชนะ รุ่งแสง เคยเป็น ส.ส. ของเขตชนบุรี และมีการอ้างพระเจ้าตากสินประกอบในคำปราศรัยด้วยบ่อยครั้ง

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2528 ณ แฟลตคลองจั่น^๖ 35

ประเภทของ เนื้อหา	หัวข้อที่เป็น บรรทัด	หัวข้อที่เป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	100.0	4.57	7	14.29
แนะนำ	17.0	0.78	1	17.00
โจมตี	506.5	23.14	21	24.12
กล่าวแก้	179.5	8.20	3	59.83
จูงใจ	1386.0	63.32	31	44.71
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	4	—
รวม	2189.0	100.0	—	—

การปราศรัยครั้ง^๕นี้เป็น การปราศรัยหลังจากที่กลุ่มรวมพลังของพลตรีจำลองได้เปิดปราศรัยใหญ่ครั้งแรกที่สวนจตุจักร ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อพรรคประชาธิปัตย์ ผ่านทางสื่อมวลชนมาแล้วอย่างรุนแรง เพราะฉะนั้น พรรคประชาธิปัตย์จึงมีการแปรปรับเนื้อหาของการปราศรัยที่เห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการโจมตีที่มีสัดส่วนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ในขณะที่ผู้ปราศรัยยังโจมตีพรรคประชาธิปัตย์และกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าตามประเด็นเดิม แม้ว่าจะมีการพูดถึงเรื่องประวัติส่วนตัวและการทำงานของผู้สมัครและ

- 35 ผู้ปราศรัยหลักมี
- (1) วิรัตน์ ศักดิ์จิราพงศ์
 - (2) คุณหญิงวรรณิ์ วิทยศิริวัฒน์
 - (3) พรพันธ์ พาลุสุข
 - (4) ชนะ รุ่งแสง
 - (5) พิจิตต รัตกุล
 - (6) พิชัย รัตกุล
 - (7) ถวิล ไพรสงค์
 - (8) วีระ มุสิกพงศ์

หัวหน้าพรรคดังกล่าวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ในการโจมตีพลตรีจำลองนั้นก็มีลักษณะใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมากกว่า เช่น การกล่าวว่ปัจจุบันได้มีพลังแฝงนอกสภาเป็นกระบวนการที่จะล้อมพรรคประชาธิปไตย การโจมตี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และพรรคกิจสังคมว่าอยู่เบื้องหลังพลตรีจำลอง โอกาสที่พลตรีจำลองจะยุบสภากรุงเทพมหานครหากได้รับเลือกตั้งซึ่งจะทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเลือกตั้งซ่อมตำแหน่งผู้ว่า กทม. อีก การที่พลตรีจำลองแก่งัดทำเป็นยากจน การที่ผู้สมัครบางคนของกลุ่มรวมพลังเป็นผู้ที่มีประวัติที่น่าแคลงใจ เช่นเดียวกับกับผู้สนับสนุนพลตรีจำลองที่เริ่มปรากฏตัวออกมา แผนการที่อยู่เบื้องหลังการไม่เปิดเผยตัวผู้ที่จะทำหน้าที่เป็นรองผู้ว่า กทม. ของกลุ่มรวมพลัง รวมตลอดไปถึงวัตรปฏิบัติของพลตรีจำลองเองที่จะทำให้การทำงานในหน้าที่เป็นไปอย่างลำบาก ในส่วนที่เป็นกรกล่าวแก่นั้น ผู้ปราศรัยของพรรคจำต้องเอ่ยถึงกรที่พลตรีจำลองปราศรัยว่าถูกเปรียบเป็น “สินค้าแบกะดิน” และแม้ว่าสัดส่วนของการกล่าวแก้ทั้งหมดจะน้อย แต่ละครึ่งที่กล่าวแก้ผู้ปราศรัยของพรรคประชาธิปไตยก็ใช้เวลาชี้แจงค่อนข้างนาน (59.83)

การหาเสียงของพรรคประชาธิปไตยเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2528 ณ ตลาดบางปะกอก³⁶

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อหาคัดเป็นบรรทัด	เนื้อหาคัดเป็นร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อห/ครั้ง)
ข่าวสาร	165.0	9.39	8	20.63
แนะนำ	4.5	0.26	1	4.50
โจมตี	230.0	13.09	21	10.95
กล่าวแก้	163.5	9.31	7	23.36
จูงใจ	1194.0	67.96	26	45.92
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	10	—
รวม	1757.0	100.00	—	—

- ³⁶ ผู้ปราศรัยหลักมี
- (1) โฆษก (ไม่ทราบชื่อ)
 - (2) วีระ มุสิกพงศ์
 - (3) ชนะ รุ่งแสง
 - (4) ขุนทอง ภูมิวเดือน
 - (5) คุณหญิงวรรณ วิทยศิรินันท์
 - (6) ชวน หลีกภัย

ในการปราศรัยครั้งนี้ สัดส่วนของการโจมตีลดลงไปจากเดิมมาก ในขณะที่ สัดส่วนของการจู่โจมใจมีเพิ่มมากขึ้น แต่เนื้อหาของการปราศรัยจู่โจมใจส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นแบบเดิม คือนั้นกระบวนการคัดเลือกตัวผู้สมัครของพรรค ประสบการณ์และความสามารถของนายชนะ ในฐานะของนักบริหาร สิ่งที่เพิ่มขึ้นที่น่าสนใจก็คือ นโยบายแก้ไขป้องกันน้ำท่วมของผังธนบุรี การที่พรรคมีนโยบายจะไม่เก็บภาษีที่ดินเพิ่ม ซึ่งสอดคล้องกับผลประโยชน์ของผู้ฟังซึ่งเป็นชาวธนบุรี และน่าจะเป็นชาวสวนเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของการโจมตีนั้น เบ้าที่เด่นมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดก็คือพลตรีจำลอง ประเด็นที่โจมตีใหม่ ๆ ก็มี การที่สมัครพรรคพวกของพลตรีจำลองซึ่งถือศีล 8 ไปดูถูกคนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ถือศีล 8 การที่ผู้สนับสนุนพลตรีจำลองบางคนเคยพัวพันกรณียุยงให้มีการเผาธรรมศาสตร์ เมื่อเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม 2519 และประเด็นที่ว่าเรื่องการบริหารงาน กทม. ไม่ใช่เรื่องที่จะทำกันเล่น ๆ ในส่วนของการกล่าวแก้ซึ่งก็มีสัดส่วนเพิ่มมากขึ้นจากเดิมบ้างนั้น เรื่อง “แบกะดิน” ก็ยังคงเป็นเรื่องที่ทางผู้ปราศรัยของพรรคประชาธิปัตย์ยังต้องตามแก้อยู่ ซึ่งแสดงว่าผลกระทบของการที่พลตรีจำลองฉวยโอกาสเอาประเด็นนี้มาใช้หาเสียงยังมีผลอยู่มาก ในขณะเดียวกัน ผู้สมัครของพรรคประชาธิปัตย์ก็ต้องออกตัวว่าตนไม่ใช่คนร่ำรวยอะไร ไม่ได้เป็นมหาเศรษฐี หรือการที่ผู้ปราศรัยบางคนต้องกล่าวว่า การบริหารงาน กทม. เป็นเรื่องของคนดีในระดับที่วิญญูชนพึงปฏิบัติได้ แสดงว่าพรรคประชาธิปัตย์เองก็ห่วงไหวไปกับการหาเสียงของกลุ่มรวมพลังเป็นอย่างมาก

การหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2528 ณ สนามไชย³⁷

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาคัดเป็น บรรทัด	เนื้อหาคัดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อห/ครั้ง)
ข่าวสาร	229.5	11.11	6	38.25
แนะนำ	27.5	1.33	2	13.75
โจมตี	499.0	24.16	16	31.19
กล่าวแก้	315.5	15.28	5	63.10
จงใจ	993.5	48.11	19	52.29
คำขวัญ	—	—	—	—
สนุก	—	—	127	—
รวม	2065.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยใหญ่ที่สุดท้ายสำหรับฝั่งกรุงเทพฯ นี้ ถึงแม้ว่าสัดส่วนที่สูงที่สุดจะยังคงเป็นการพูดเพื่อจงใจ แต่ก็มีข้อน่าสังเกตว่าสัดส่วนของการโจมตีนั้นได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก ในส่วนของการจงใจนั้นประเด็นใหญ่ยังคงเป็นเรื่องเดิม โดยเฉพาะบทบาทของพรรคกับอุดมการณ์ประชาธิปัตย์ แต่ได้มีการขยายความออกไปว่า คนที่เสนอตัวเข้ามาให้พรรคประชาธิปัตย์พิจารณาคัดเลือกเป็นผู้สมัครในนามของพรรคคนนั้นมีอย่าง ดร. นิพนธ์ ศศิธร มีแม้แต่รัฐมนตรีช่วยว่าการที่มาจาก การแต่งตั้งในคณะรัฐบาลปัจจุบัน มีพลเอกหาญ ลีนาพันธ์ แต่พรรคก็เลือกนายชนะ รุ่งแสง ซึ่งมีคุณสมบัติพร้อม สำหรับการโจมตี มีการโจมตีที่เข้มข้นมากขึ้น เป้าที่เด่นที่สุดก็คือพลตรีจำลอง โดยมีการโจมตีในประเด็นที่เป็นการชี้แนะถึงเบื้องหลังของการสมัครของพลตรีจำลองมากขึ้น เช่นการกล่าวว่า มีอิทธิพล มีอำนาจมีอยู่เบื้องหลัง มีการอ้างถึงบทบาทของสถานีวิจัยทหารที่ออกมาโจมตีพรรคการเมือง ในขณะที่เดียวกัน การโจมตีที่เป็นเรื่องวัตรปฏิบัติส่วนตัวของพลตรีจำลอง

³⁷ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) โฆษก (ไม่ทราบชื่อ)
(2) ถวัล โพรสมนต์
(3) ขุนทอง ภูผาเดือน
(4) วีระ มุสิกพงศ์
(5) ชนะ รุ่งแสง
(6) ชวน หลีกภัย

สรุปการปราศรัยหาเสียงของพรรคประชาธิปัตย์ในทุกประเด็นที่หาเสียง

	2 ต.ค.	11 ต.ค.	21 ต.ค.	24 ต.ค.	31 ต.ค.	4 พ.ย.	12 พ.ย.
ข่าวสาร (%)	8.36	6.43	16.26	13.13	4.57	9.39	11.11
ความถี่	4	8	16	6	7	8	6
ความหนาแน่น	21.75	8.88	10.38	22.33	14.29	20.63	38.25
แนะนำ (%)	—	—	0.44	0.34	0.78	0.26	1.33
ความถี่	—	—	1	2	1	1	2
ความหนาแน่น	—	—	4.5	1.75	17.00	4.5	13.75
กล่าวแก่ (%)	10.67	13.45	—	2.06	8.20	9.41	15.28
ความถี่	6	17	—	3	3	7	5
ความหนาแน่น	18.5	9.12	—	7.00	59.83	23.36	63.1
โจมตี (%)	13.26	40.81	4.90	7.94	23.14	13.09	24.16
ความถี่	6	28	8	8	21	21	16
ความหนาแน่น	18.5	16.09	6.25	10.13	24.12	10.95	31.19
จูงใจ (ขาย) (%)	67.71	39.31	78.40	76.53	63.22	67.96	48.11
ความถี่	15	24	26	13	31	26	19
ความหนาแน่น	46.97	17.81	30.79	60.08	44.71	45.92	52.29
คำขวัญ	2	—	1	1	2	2	—
สนุก	44	2	10	—	4	10	127

ก็มีมากขึ้นเช่นกัน เช่น การเปรียบเทียบว่าสัตว์กินพืชคือสัตว์ที่ใช้แรงงาน คนที่ไม่หลับนอนกับภรรยาเป็นคนขาดๆ เกินๆ ฯลฯ นอกจากนี้ การยิ้มมือพระมาโจมตีพลตรีจำลองและสันตติโศกด้วยเรื่องมังสวิรัต หรือแบบปฏิบัติของสันตติโศกที่มีภิกษุอยู่ปะปนกับภิกษุณีก็ปรากฏออกมาในการปราศรัยนัดนี้ด้วย และแม้แต่ผู้สมัครของพรรคคือ นายชนะ รุ่งแสง ซึ่งปรกติแล้วไม่ค่อยปราศรัยโจมตีใครก็ยังไม่ออกมาโจมตีพลตรีจำลองว่าเป็นแค่แพะชั้นสำคัญตัวผิด ฯลฯ ด้วย ส่วนในการกล่าวแก่นั้น พรรคประชาธิปไตยได้พยายามกล่าวแก้กรณีกระทรวงศึกษาธิการซึ่งอยู่ในความดูแลของพรรคได้สั่งให้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในโรงเรียนกับชาวไทยมุสลิมเป็นพิเศษด้วย

เมื่อพิจารณาแบบแผนของการปราศรัยหาเสียงทั้งหมดของพรรคประชาธิปไตยแล้วอาจจะเห็นว่าในด้านของการให้ข่าวสารทางการเมืองนั้น มีลักษณะไม่แน่นอนคือ มีมากในตอนกลางและในตอนท้าย ๆ ของช่วงเวลาของการหาเสียง แต่ถ้าพิจารณาว่าพรรคประชาธิปไตยเริ่มรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครอย่างจริงจังหลังจากวันที่ 19 ตุลาคมแล้วก็จะพบว่า การให้ข่าวสารของพรรคมีแบบแผนที่ชัดเจนคือเป็นการโฆษณาบทบาทของพรรคในตอนต้นและในตอนท้ายนั่นเอง สำหรับการแนะนำนั้น ถึงแม้ว่าจะมีสัดส่วนน้อย แต่ก็เพิ่มขึ้นสูงสุดในวันสุดท้ายของการหาเสียงซึ่งก็สอดคล้องกับหลักปฏิบัติที่ว่า ในเรื่องของการแนะนำวิธีการใช้สิทธินั้นจะมีมากที่สุดในวันใกล้ ๆ วันเลือกตั้ง เมื่อพิจารณาในเรื่องของการโจมตีนั้น จะเห็นได้ชัดว่าสัดส่วนที่ไม่แน่นอนของการโจมตีน่าจะขึ้นอยู่กับนโยบายและยุทธวิธีของพรรคประชาธิปไตยเอง ที่จำเป็นต้องมีการแปรเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เช่น สัดส่วนที่สูงสุด (40.81%) ในการปราศรัยในวันที่ 11 ตุลาคมนี้อาจอธิบายได้ว่า เป็นผลเนื่องมาจากการที่ขณะนั้นพรรคประชาธิปไตยเองกำลังอยู่ในระหว่างเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม.อยู่ด้วย ซึ่งอาจทำให้การควบคุมการจัดการปราศรัยย่อยไม่ดีพอ นอกจากนี้เป้าหมายในการโจมตีของพรรคประชาธิปไตยในช่วงดังกล่าวก็ยังกว้างเกินไป คือพรรครยังไม่สามารถกำหนดได้ว่าใครควรเป็นเป้าหมายที่แท้จริง แต่สัดส่วนของการโจมตีที่เพิ่มขึ้นอย่างมากในวันที่ 31 ตุลาคม (23.14%) นั้น น่าจะเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ต่อการปราศรัยใหญ่ นัดแรกของกลุ่มรวมพลังที่ซึ่งพรรคประชาธิปไตยเองถูกโจมตีอย่างรุนแรง แต่เมื่อถึงตอนนั้น เป้าหมายของการโจมตี

เริ่มจำกัดลงมาแล้ว และสัดส่วนที่สูงสุดเป็นลำดับสอง (24.16%) ในวันปราศรัยใหญ่ นัดสุดท้ายนั้น แม้ว่าเมื่อเปรียบเทียบกับการปราศรัยเมื่อวันที่ 11 ตุลาคมแล้วอาจจะดูไม่สูงนัก แต่ถ้าพิจารณาในแง่ที่ว่าพรรคประชาธิปไตยนั้นหนักอยู่ที่พลตรีจำลองแล้ว ก็ จะเห็นได้ว่าเป็นสัดส่วนของการโจมตีที่มากอยู่ที่เดียว ในทำนองเดียวกันกับการโจมตีมี แนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นในวันสุดท้ายของการปราศรัย การกล่าวแก้ก็เพิ่มขึ้นสูงสุดใน วันสุดท้ายเช่นเดียวกัน สำหรับเนื้อหาส่วนที่ลดลงเรื่อย ๆ ก็คือการจูงใจ เช่น การกล่าวถึง คุณสมบัติของผู้สมัครโครงการต่าง ๆ ที่พรรคจะทำ ฯลฯ ซึ่งก็อธิบายได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็น สิ่งที่พรรคได้ปราศรัยซ้ำแล้วซ้ำอีกมาตั้งแต่ต้น เมื่อหาเสียงไปนาน ๆ ก็คงจะมีความ จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงสิ่งนี้น้อยลง ในขณะที่อาจมีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงสิ่งอื่น มากขึ้น เช่น การกล่าวแก้ การโจมตี การแนะนำ สำหรับการพูดประเภทสร้างอารมณ์ สนุกให้กับผู้ฟังนั้น พบว่ามีสูงมากในการปราศรัยใหญ่ นัดแรกและนัดสุดท้าย ซึ่งก็อธิบาย ได้ว่าเป็นเพราะในการปราศรัยใหญ่นั้นจะมีผู้พูดหลายคน เป็นโอกาสใหญ่ที่บุคคลสำคัญๆ ในพรรคต้องพยายามออกมาแสดงความคึกคักพร้อมเพรียง ในโอกาสดังกล่าว ผู้ปราศรัย ที่เป็นสมาชิกคนสำคัญ ๆ จากต่างจังหวัดเข้ามาช่วยกันมาก บุคคลเหล่านี้เองที่ช่วยให้มี การสร้างอารมณ์สนุกเกิดขึ้นบ่อยครั้ง อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อน่าสังเกตว่าการใช้คำขวัญของ พรรคประชาธิปไตยมีน้อยมากและในบางครั้งไม่ได้มีการยกคำขวัญขึ้นมาชูเลย ซึ่งอาจ หมายความว่าพรรคประชาธิปไตยค้นพบที่หลังว่า ประเด็นที่คำขวัญของพรรคเน้นในการ รณรงค์หาเสียงนั้น จริง ๆ แล้วไม่ได้ช่วยในการหาเสียง แต่กลับทำให้พรรคถูกโจมตี หรือล้อเลียนมากขึ้นไปอีก³⁸ หรือไม่ก็อาจเป็นไปได้ว่าคำขวัญนั้น ๆ ไม่ได้เป็นสิ่งซึ่งสรุป ประเด็นทางการเมืองในขณะนั้นลงมาให้ผู้เลือกตั้งยอมรับได้อย่างแท้จริง การยกคำขวัญ มาใช้จึงไม่มีประโยชน์หรือไม่อาจสื่อความหมายได้

³⁸ เช่น โบปปลิวชุดแรกของพรรคประชาธิปไตยว่า “ผมชนะ รุ่งแสง ‘มาใช้หนี้สังคมครับ’” ได้ถูกหีบขบกดเอาใจโจมตีว่า “...คนที่เคยเป็นผู้ว่าแบงก์บอกว่าปัจจุบันนี้ ทำใจ มาใช้หนี้สังคมอย่างที่พูด อย่างที่โบปปลิวชุดแรกออกมาใช้หนี้ คนมาใช้หนี้แสดงว่าเคยสร้างกรรมสร้างเวรให้กับสังคมนี้มามากแล้ว หรือว่า เคยสุขเลือดสูบเนื้อ สูดอะไรมามากแล้ว คุณเงินคุณเอาไปเออะแล้วจึงยอมรับว่าตัวเองได้ทำบางสิ่งบางอย่างที่ ค่อนข้างจะไม่ดีเอาไว้ จึงต้องการมาใช้หนี้ ถ้าหากคนที่เคยทำดีมาตลอด ไม่ต้องใช้หนี้ครับ แสดงว่าทำพลาดถึง ยอมรับมาสารภาพป” (การปราศรัยของกลุ่มกรุงเทพฯหัวน้ำ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2528 ทวีต- นางนอง)

กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า

การหาเสียงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 28 ที่หน้าศาลาว่าการ กทม.³⁹

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาคิดเป็น บรรทัด	เนื้อหาคิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (ข้อ/ครั้ง)
ข่าวสาร	37.0	3.40	9	4.11
แนะนำ	—	—	—	—
โจมตี	320.0	29.38	27	11.85
กล่าวแก้	224.0	20.57	17	13.18
จงใจ	508.0	46.65	27	20.46
คำขวัญ	—	—	3	1
สนุก	—	—	53	—
รวม	1089.0	100.00	—	—

ถึงแม้ว่าในการปราศรัยครั้งแรกของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า ทางกลุ่มจะใช้เวลาพูดจงใจในสัดส่วนที่สูงที่สุด (46.65%) แต่อัตราส่วนของการพูดจงใจนี้ก็ไม่สูงนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การโจมตีที่มีสูงถึง 29.38% โดยในด้านการพูดจงใจนั้น นอกจากจะเน้นเรื่องกลุ่มดีกว่าพรรคแล้ว ทางกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าก็เน้นเรื่องคุณสมบัติและประสบการณ์ที่เหมาะสมของตัวนายมงคล (เช่น การที่นายมงคลเป็นวิศวกร และเป็นประธานมูลนิธิ 5 ธันวาคมหาราช) และของคณะรองผู้ว่า กทม. โดยเห็นได้ชัดว่า กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าไม่ได้เจาะจงที่จะจงใจคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ในส่วนของการโจมตีนั้น นอกจากว่าทางกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าจะคาดคะเนเอาว่าผู้สมัครจากพรรคประชาธิปัตย์และพรรค

- ³⁹ ผู้ปราศรัยหลักมี
- (1) โฆษก (ไม่ทราบชื่อ)
 - (2) สกนธ ผ่องพุทธคุณ
 - (3) บุรณศักดิ์ เทพาคำ
 - (4) พลอากาศโทขรรค์ชัย จันทวีเรือง
 - (5) ร.ต.ท. ระดม มหาสารานนท์
 - (6) วนิตา วงศ์โกสิตกุล
 - (7) สงวน ล้วมโนมนต์
 - (8) น.พ. เสนอ อินทรสุขศรี
 - (9) สุรี บุรณธนิศ
 - (10) ธีรชัย เขมณนะศรี
 - (11) มงคล สิมะโรจน์

ประชากรไทยจะเป็นคู่แข่งที่สำคัญและเพราะฉะนั้นจึงมุ่งโจมตีสองพรรคดังกล่าวโดยไม่
ได้กล่าวถึงผู้สมัครอื่น ๆ เลย ก็คงอธิบายได้ว่าเป็นเพราะหัวหน้ากลุ่มกรุงเทพก้าวหน้านั้น
เคยอยู่พรรคประชาธิปัตย์และพรรคประชากรไทยมาก่อนนั่นเอง สำหรับการกล่าวแกก็มีข้อ
นำสังเกตว่า วิธีการตั้งเวทีประชาชนควบคู่กับการปราศรัยและเปิดโอกาสให้ประชาชน
ซักถามข้อข้องใจได้นั้นเป็นช่องทางที่ดีที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าใช้เพื่อให้นายมงคลได้กล่าว
แก้ให้กับตนเองในหัวข้อต่าง ๆ เช่น นายมงคลเข้าพรรคได้ไม่ได้จึงต้องมาตั้งกลุ่ม การ
สร้างสะพานลอยอโศกที่ชำรุดต้องแก้ไข ฯลฯ

การหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 28 ทิวคานางนง บางขุนเทียน⁴⁰

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาดีเป็น บรรทัด	เนื้อหาดีเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	61.0	6.97	9	6.78
แนะนำ	14.0	1.60	3	4.67
โจมตี	610.5	69.77	40	15.26
กล่าวแก้	48.5	5.54	8	6.06
จงใจ คำขวัญ	141.0	16.11	9	15.67
สนุก	—	—	2	—
รวม	875.0	100.00	—	—

จากตารางจะพบว่ากลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าได้ใช้วิธีการโจมตีในปริมาณและความถี่ที่สูงมาก (69.77%) โดยประเด็นของการโจมตีส่วนใหญ่เป็นการโจมตีผลงานของรัฐบาลรวมทั้งตัวนายกรัฐมนตรีและการลงสมัครแข่งขันของพรรคการเมือง โดยเฉพาะพรรคร่วมรัฐบาลที่พยายามแทรกแซงการปกครองท้องถิ่น แม้แต่พลตรีจำลองซึ่งทางกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าไม่ได้แตะต้องเลยเมื่อการปราศรัยครั้งแรกก็เริ่มมีการเอ่ยถึงบ้างแล้ว แต่

⁴⁰ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ลือชัย ประทีป ณ ถลาง
(2) วิรัตน์ คลี่เกษร
(3) บุรณศักดิ์ เทพาคำ
(4) มงคล สัมมะโรจน์
(5) สุวี บุรณรัตน์
(6) ชีวชัย เขมณะศิริ

คู่แข่งที่สำคัญที่ถูกโจมตีมากที่สุดก็ยังคงเป็นพรรคประชาธิปัตย์และพรรคประชากรไทย อยู่ดี ในเรื่องนี้มีข้อน่าสังเกตเพิ่มเติมว่ากลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าได้นำเอากรกล่าวจูงใจในคำปราศรัยหาเสียงของพรรคอื่นมาโจมตีเป็นการเฉพาะด้วย เช่น การโจมตีคำกล่าวจูงใจของพรรคประชาธิปัตย์ในเรื่องการผลักดันกฎหมาย กทม. และถากถางโครงการสร้างห้องน้ำสาธารณะของพรรคประชากรไทย เป็นต้น ในส่วนของการพูดจูงใจนั้น กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเริ่มเสนอความคิดต่อกลุ่มเฉพาะบางกลุ่ม เช่น กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ นอกจากนี้แล้ว ในการพูดถึงปัญหาต่าง ๆ ของ กทม. และวิธีแก้ ทางกลุ่มค่อนข้างจะพูดในรายละเอียดอยู่มาก เช่น พูดถึงปัญหาน้ำท่วมและวิธีแก้ว่าจะแก้ได้อย่างไร ในด้านการกล่าวแก้ให้กับตนเอง ทางกลุ่มค่อนข้างจะให้ความสำคัญกับข้อกล่าวหาที่ว่านายมงคลไม่สามารถเข้าพรรคได้ได้จึงมาตั้งกลุ่มอยู่มาก แต่ข้อกล่าวหาหรือถากถางในรายละเอียดบางข้อก็นำมาพูดถึงด้วย เช่น กรณีที่มีผู้โจมตีการใส่สายสร้อยคอของนายมงคล เป็นต้น สำหรับเวทีประชาชนซึ่งแต่เดิมเป็นเวทีที่ทางกลุ่มใช้เป็นสื่อเข้าไปสู่การกล่าวแก่นั้น ก็ได้เปลี่ยนไปบ้างโดยผู้ปราศรัยของกลุ่มได้อาศัยคำถามจากเวทีดังกล่าวเพื่อให้นายมงคลสามารถอ้างว่าได้ทำอะไรไปบ้างแทนที่จะเป็นแค่การกล่าวแก้ธรรมดา ๆ

การหาเสียงเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 28 ของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า ณ เซ็นทรัลลาดพร้าว⁴¹

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อหาคิดเป็นบรรทัด	เนื้อหาคิดเป็นร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา / ครั้ง)
ข่าวสาร	24.0	3.17	3	8.00
แนะนำ	19.0	2.51	4	4.75
โจมตี	566.5	74.74	35	16.19
กล่าวแก้	38.0	5.10	5	7.60
จูงใจ	110.5	14.58	8	13.81
คำขวัญ	—	—	—	—
สนุก	—	—	4	—
รวม	758.0	100.00	—	—

41 ผู้ปราศรัยหลักมี (1) บุณศักดิ์ เทพาคำ
(2) พลอากาศโทพรรคชัย จันทรเรือง
(3) สงวน ล้วนโนมนต์
(4) ชัชชัย เหมนะศรี
(5) มงคล สิมะโรจน์

สำหรับการปราศรัยครั้งนี้ ไม่เพียงแต่สัดส่วนของการพูดโจมตีจะยิ่งเพิ่มสูงขึ้นไปอีก (74.74%) เท่านั้น แต่เข้าของการโจมตีก็ขยายออกไปด้วย เช่น การโจมตีรัฐบาล เรื่องลดค่าเงินบาท โจมตีหัวหน้าพรรคประชากรไทยในเรื่องส่วนตัว โจมตีเรื่องส่วนตัวของพลเอกหาญ ลีนาหนะ การพูดพาดพิงถึงมรดกกรรมของอดีตรัฐมนตรีดำรง ลัทธพิพัฒน์ เป็นต้น สำหรับเรื่องการพูดเพื่อจูงใจนั้น ได้มีความพยายามที่จะสร้างความน่าเคารพเชื่อถือของนายมงคลในฐานะประธานมูลนิธิ 5 ธันวาคมหาราชามากขึ้น ซึ่งก็เข้ากันได้พอดีกับการที่หัวหน้ากลุ่มนี้ได้กล่าวถึงผลงาน การสร้างสวนจตุจักรที่อ้างอิงถึงองค์พระประมุขแห่งชาติ ในฐานะที่ทรงรับรู้ข้อเท็จจริงดังกล่าวอีกด้วย

การหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 28 ณ วัดธาตุทอง⁴²

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อหาที่คิดเป็นบรรทัด	เนื้อหาที่คิดเป็นร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา / ครั้ง)
ข่าวสาร	223.0	9.68	13	17.15
แนะนำ	25.5	1.11	6	4.25
โจมตี	812.5	35.27	34	23.90
กล่าวแก้	124.5	5.40	9	13.83
จูงใจ	1118.0	48.53	42	26.62
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	18	—
รวม	2303.5	100.00	—	—

ในการปราศรัยคราวนี้ สัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจหรือการโฆษณากลุ่มมีสูงขึ้น (48.53%) ประเด็นที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าใช้พูดเพื่อจูงใจนั้นมีอยู่หลายประเด็นด้วยกันที่น่าสนใจก็คือการกล่าวว่ ในการเลือกตั้งผู้ว่า กทม. คราวนี้ ประชาชนควรจะพิจารณา

- ⁴² ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ศักดา (ไม่ทราบนามสกุล)
 (2) บุรณศักดิ์ เทพาคำ
 (3) ชีรัชย์ เขมมะศิริ
 (4) สงวน ลีวนโนมนต์
 (5) สุวี บุรณชนิด
 (6) วนิตา วงศ์โกสิตกุล
 (7) มงคล สิมะโรจน์

ให้ความสำคัญกับความสามารถเป็นอันดับหนึ่ง ความซื่อสัตย์เป็นอันดับสอง ซึ่งสะท้อนว่าทางกลุ่มกรุงเทพแก้วหน้าคงจะเริ่มตระหนักว่ากลุ่มของพลตรีจำลองก็เป็นกลุ่มที่จะประมาทไม่ได้ ในด้านการโจมตีนั้น ทางกลุ่มยังคงโจมตีพรรคประชาธิปัตย์และพรรคประชากรไทยเป็นหลักอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องส่วนตัวที่โจมตีโดยผู้ปราศรัยซึ่งเคยสังกัดพรรคประชากรไทยมาก่อน นอกจากนี้ ก็เป็นการโจมตีพรรคร่วมรัฐบาล 4 พรรค การโจมตีพลตรีจำลองแม้จะมีเพียงเล็กน้อย แต่คราวนี้ตัวหัวหน้ากลุ่มกรุงเทพแก้วหน้าเองได้เริ่มกล่าวถึงพลตรีจำลองบ้างแล้ว สำหรับการให้ข่าวสารนั้น ทางกลุ่มยังคงกล่าวถึงความสำคัญของการปกครองท้องถิ่นและความล้มเหลวของ กทม. ที่ผ่านมา ประเด็นอื่น ๆ ยังคงเดิม ที่น่าสนใจและควรกล่าวถึงได้แก่การที่เห็นได้ว่าผู้ปราศรัยบางคนคำนึงถึงสถานที่ที่ปราศรัย จึงได้มีการอ้างถึงการเป็นคนท้องถิ่นนั้น ๆ มาประกอบในการปราศรัย นอกจากนี้ก็ยังมี การปราศรัยเพื่อขอคะแนนจากคนเฉพาะกลุ่ม เช่น พนักงานของ ขส.มก. อย่างเห็นได้ชัดขึ้น เป็นต้น

การหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพแก้วหน้า เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 28 ณ วงเวียน 22 กรกฎาคม⁴³

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อหาที่เป็นบรรทัด	เนื้อหาที่เป็นร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	163.5	10.91	4	40.88
แนะนำ	32.5	2.17	4	8.13
โจมตี	410.5	27.43	14	29.32
กล่าวแก้	12.0	0.80	1	12.00
จงใจ	879.5	58.71	21	41.88
คำขวัญ	—	—	3	—
สนุก	—	—	7	—
รวม	1498.00	100.00	—	—

ถึงแม้ว่าในการปราศรัยคราวนี้ สัดส่วนของการพูดเพื่อจงใจหรือการโฆษณาของกลุ่มกรุงเทพแก้วหน้าจะสูงขึ้นกว่าเดิม (58.71%) พร้อม ๆ กับที่สัดส่วนของการ

⁴³ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ชรัชัย เชนนะศิริ
(2) มงคล สิมะโรจน์

พุดโจมตีจะลดลงเหลือแค่ 27.43% แต่ก็ยังมีข้อน่าสังเกตว่า ในการพุดโจมตินั้น ส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่พลตรีจำลอง ซึ่งก็เห็นได้ชัดว่า นี่เป็นผลมาจากการที่คะแนนนิยมของพลตรีจำลองมีที่ท่าว่าจะสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกของกลุ่มรวมพลังเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม โดยในประเด็นที่โจมตีพลตรีจำลองนั้นไม่แตกต่างจากที่พรรคประชาธิปัตย์ใช้ เช่น กรณี “ข้ามคณเดียว” เพราะไม่มีการส่งผู้สมัครเป็นสมาชิกสภาเขตและสภากทม. อย่างครบครัน การผูกพันกับสำนักสันติอโศก เป็นต้น แต่ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ คำโจมตีว่าพรรคร่วมรัฐบาลทั้งหลายไม่สามารถจะสู้กับกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าในเรื่องหลักการที่ว่าการปกครองทอม. เป็นเรื่องของท้องถิ่นไม่ใช่เรื่องของพรรคการเมือง จึงได้ส่งพลตรีจำลองซึ่งใช้หลักการเดียวกันกับกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเข้ามาเพื่อให้แย่งคะแนนไปจากกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า สำหรับการโจมตีพรรคร่วมรัฐบาลก็เน้นประเด็นที่พรรคการเมืองมุ่งจะยึดทอม.เป็นฐานสำหรับการเลือกตั้งทั่วไปในปีพ.ศ. 2530 เป็นหลัก

การหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 28 ณ สวนจตุจักร⁴⁴

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	170.0	15.04	7	24.29
แนะนำ	22.0	1.95	5	4.40
โจมตี	736.0	65.13	30	24.53
กล่าวแก้	26.5	2.35	4	6.63
จูงใจ	175.5	15.53	7	25.07
คำขวัญ	—	—	8	—
สนุก	—	—	17	—
รวม	1130.0	100.00	—	—

⁴⁴ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) โผนก (ไม่ทราบชื่อ)
(2) ชัยชัย เชนนะศิริ
(3) บุรณศักดิ์ เทพาคำ
(4) น.พ. เสนอ อินทรสุขศรี
(5) มงคล สิมะโรจน์

สำหรับการปราศรัยครั้งนี้ สัดส่วนของการพูดโจมตีซึ่งสูงอยู่แล้วของกลุ่มกรุงเทพฯ หน้ากลับขึ้นสูงสุดอีก (65.13%) และเป็นที่น่าสังเกตว่า แม้แต่ผู้ปราศรัยประจำบางคนของกลุ่มที่ไม่ค่อยปราศรัยโจมตีมาก่อนก็กลับมาพูดโจมตีบ้าง นอกจากนั้น ความรุนแรงในการโจมตีก็ดูจะมีเพิ่มมากขึ้นด้วย เช่น การโจมตีหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ว่า “รักชาติจนน้ำลายไหล” เป็นคนที่ “ชอบไปเมืองฉวน” เป็นต้น แต่สัดส่วนของเป้าในการโจมตีนั้น พลตรีจำลองและพรรคประชาธิปัตย์กลายเป็นเป้าสำคัญในขณะที่พรรคประชากรไทยลดความสำคัญไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การโจมตีพลตรีจำลองนั้น นอกจากการโจมตีในประเด็นที่ค่อนข้างจะไร้สาระ ประเภทถ้าได้รับเลือกตั้งเข้ามาแล้วจะทำให้มีสุนัขบ้าเต็มเมืองเพราะเป็นคนถือศีล 8 แล้ว ก็จะเป็นการโจมตีที่กระทำควบคู่กันไปด้วยกับการโจมตีรัฐบาล เช่น การกล่าวหาที่พลตรีจำลองไม่ประกาศตัวรองผู้ว่าก็เพราะจะรอเอารองผู้ว่ามาจากพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลคนละพรรคเป็นต้น สำหรับประเด็นปัญหาเรื่องอื่น ๆ ก็คล้ายกับการหาเสียงที่ผ่านมา

การหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพฯ หน้าเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2528 ณ ท้องสนามหลวง⁴⁵

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	106.0	3.05	7	15.14
แนะนำ	49.0	1.41	7	7.0
โจมตี	1313.0	37.80	53	24.77
กล่าวแก้	187.5	5.40	9	20.83
จงใจ	1818.5	52.35	62	29.33
คำขวัญ	—	—	12	—
สนุก	—	—	90	—
รวม	3474.0	100.0	—	—

- ⁴⁵ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) โฆษก
(2) สุชาติ นาทะพันธ์
(3) บุรณศักดิ์ เทพาคำ
(4) สกนธ ผ่องพุทธคุณ
(5) พลอากาศโท ขรรค์ชัย อินทร์เรือง
(6) น.พ. เสนอ อินทรสุขศรี
(7) สวี บุรณชนิด
(8) ชีรชัย เขมณะศิริ
(9) สงวน ล้วมโนมนต์
(10) มงคล สิมะโรจน์

ในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า สัดส่วนของการพูดเพื่อจงใจหรือโฆษณากลุ่มมีสูงที่สุด (52.35%) แต่ก็ยังเป็นสัดส่วนที่ไม่สูงนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การโจมตีที่ยังคงมีสูงถึง 37.80% ประเด็นต่าง ๆ ในการโฆษณากลุ่มก็ยังคงเดิม ประเด็นในการโจมตีก็เช่นเดียวกัน พลตรีจำลองและพรรคประชาธิปัตย์คือสองเป้าหมายใหญ่ ส่วนความรุนแรงในการโจมตีก็มีสูงขึ้นมาก เช่น การนำเอาหลักฐานการกักขังเงินที่ นายวิระ มุสิกพงศ์เคยยื่นนายมงคลมาเปิดเผยว่ายังไม่ได้อัดใช้ การด่าว่า “ไอ้ลิงดำ” การโจมตีพลตรีจำลองก็มีการโยงเข้าไปหาพระโพธิ์รักษ์และสำนักสันติอโศกอย่างชัดเจน ในทำนองเดียวกัน การโจมตีความผิดพลาดและล้มเหลวของรัฐบาลในการบริหารงาน เศรษฐกิจก็เป็นไปอย่างรุนแรง ทางด้านการพูดจงใจหรือโฆษณากลุ่มนั้น มีข้อสังเกตว่า กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าใช้ประโยชน์จาก “เวทีประชาชน” ของตนเป็นอย่างมาก คือ ใช้การตอบคำถามของ “ประชาชน” เพื่อกล่าวแก้และจงใจหรือโฆษณาตัวเองไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงองค์พระประมุขแห่งชาติในคำปราศรัยดังกล่าวบ่อยครั้งอีกด้วย สัดส่วนของการพูดเพื่อเราอารมณ์สนุกของผู้ฟังมีสูงเป็นพิเศษและสูงกว่าที่ปรากฏในการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกเสียด้วยซ้ำไป รวมทั้งการชูคำขวัญของกลุ่มด้วย

จากตารางสรุปการปราศรัยหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า จะพบว่า สัดส่วนในการให้ข่าวสารของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้ามีลักษณะที่สม่ำเสมอพอสมควร กล่าวคือ มีระดับที่คงที่และค่อย ๆ เพิ่มขึ้น แต่ลดลงบ้างในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้าย ซึ่งก็คงอธิบายได้ว่าในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายนั้น การพูดเพื่อให้ข่าวสารทางการเมืองแก่ผู้ฟังคงจะมีความจำเป็นน้อยมากแล้ว ส่วนเรื่องของการแนะนำวิธีการลงคะแนนเสียงนั้น มีสัดส่วนที่ค่อนข้างต่ำอยู่โดยตลอดซึ่งก็อาจอธิบายได้ว่า คงเป็นเพราะเป้าหมายในการหาเสียงของกลุ่มน่าจะเป็นคนระดับกลางขึ้นไป (ดูจากหลักการและโครงการที่กลุ่มพยายามจะขาย) เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าจะต้องมาเสียเวลาตอบคำถามในเรื่องนี้มากนัก นอกจากนี้ก็ยังอาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเป็นกลุ่มใหม่ที่สมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่เคยมีประสบการณ์กับการบริหาร การเลือกตั้งจึงยังไม่เห็นความสำคัญของปัญหาเหมือน กับพรรคการเมืองที่คุ้นเคยกับปัญหาโดยตลอด

ลักษณะเด่นของการปราศรัยหาเสียงของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าที่แท้จริงกลับอยู่ที่ การโจมตีซึ่งค่อย ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ และถึงแม้ว่าจะลดลงบ้างในการปราศรัย

สรุปการประชาสัมพันธ์ของกลุ่มกรุงเทพก้าวน้ำในทุกประเด็นที่หาเสียง

	4 ต.ค.	11 ต.ค.	20 ต.ค.	25 ต.ค.	31 ต.ค.	3 พ.ย.	12 พ.ย.
เนื้อหาข่าวสาร (%)	3.40	6.97	3.17	9.68	10.91	15.04	3.05
ความถี่	9	9	3	13	4	7	7
ความหนาแน่น	4.11	6.78	8.0	17.15	40.88	24.29	15.14
เนื้อหาแนะนำ (%)	—	1.6	2.51	1.11	2.17	1.95	1.41
ความถี่	—	3	4	6	4	5	7
ความหนาแน่น	—	4.67	4.75	4.25	8.13	4.4	7.10
เนื้อหาโจมตี (%)	29.38	69.77	74.74	35.27	27.43	65.13	37.80
ความถี่	27	40	35	34	14	30	53
ความหนาแน่น	11.85	15.26	16.19	23.90	29.32	24.53	24.77
เนื้อหาถ่วงแก้ (%)	20.57	5.54	5.01	5.40	0.80	2.35	5.40
ความถี่	17	8	5	9	1	4	9
ความหนาแน่น	13.18	6.06	7.6	13.83	12	6.63	20.83
เนื้อหาจูงใจ (%)	46.65	16.11	14.58	48.53	58.71	15.53	52.35
ความถี่	27	9	8	42	21	7	62
ความหนาแน่น	20.46	15.67	13.81	26.62	41.88	25.07	29.33
คำขวัญ	3	—	—	2	3	8	12
สนุก	53	2	4	18	7	17	90

ใหญ่ที่สุดท้าย แต่ความรุนแรงในการโจมตีก็มีมากขึ้น แม้แต่ในครั้งที่มีการโจมตีต่ำสุด (27.43%) ก็ยังปรากฏว่าความหนาแน่นในการโจมตีก็มีมากคือในการโจมตีแต่ละครั้งจะใช้เวลาโจมตีค่อนข้างมาก การที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าจะใช้การพูดโจมตีเป็นหลักนั้น น่าจะอยู่ที่ว่าสมาชิกชั้นนำของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า ซึ่งก็เป็นผู้ปราศรัยประจำของการปราศรัยแต่ละครั้งของกลุ่มด้วยนั้นเป็นผู้ที่แยกตัวเองออกมาจากพรรคการเมืองอื่นด้วยความรู้สึกที่คับแค้นใจในการกระทำของบุคคลในพรรคการเมืองเดิมเป็นทุนอยู่แล้ว การโจมตีนโยบายของพรรคการเมืองอื่น ๆ ชนิดที่ผูกพันกับเรื่องส่วนตัวของบุคคลดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่แทบจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ นโยบายการรณรงค์หาเสียงของกลุ่มที่พุ่งเป้าไปที่ความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อการดำเนินงานของรัฐบาลและพรรคร่วมรัฐบาลก็ทำให้การปราศรัยของกลุ่มจำเป็นต้องมีปริมาณการโจมตีที่สูงเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

สำหรับการกล่าวแก้ให้กับกลุ่มตนเองนั้น เนื่องจากการจัดตั้งกลุ่มและนโยบายการรณรงค์หาเสียงที่โจมตีพรรคการเมืองทั้งระบบผสมกับการที่บุคคลชั้นนำของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเป็นผู้แยกตนออกมาจากพรรคเดิม การกล่าวแก้ข้อกล่าวหาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเรื่องของหลักการและเรื่องส่วนตัวจึงมีสูงมากในตอนแรกสุด และค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ แต่ก็ยังอยู่ในสัดส่วนที่ไม่ต่ำจนเกินไป และในการปราศรัยใหญ่ที่สุดท้าย แม้ว่าสัดส่วนของการกล่าวแก้จะอยู่ในระดับปกติ (5.40%) แต่กลุ่มก็ได้เพิ่มความหนาแน่นให้สูงขึ้นกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา (20.83%)

ในส่วนของการพูดจูงใจหรือโฆษณาในกลุ่มนั้น โดยทั่วไปแล้วมีลักษณะที่ค่อนข้างจะผูกพันกับการโจมตี กล่าวคือ ถ้ามีการโจมตีสูง การพูดจูงใจหรือขายโครงการก็จะต่ำลง แต่ถ้ามีการพูดจูงใจสูงการโจมตีก็จะลดลง สำหรับการชูคำขวัญนั้นมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนสูงสุดในครั้งสุดท้าย แสดงว่าผู้ปราศรัยของกลุ่มได้มองเห็นความสำคัญของคำขวัญและประเด็นในการรณรงค์หาเสียงของกลุ่มอยู่มาก ส่วนการแทรกการพูดเพื่อให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์สนุกนั้นก็มีสูงมากในช่วงการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกและครั้งสุดท้าย

พรรคประชากรไทย

การหาเสียงเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2528 ณ ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร⁴⁶

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อทคิดเป็น บรรทัด	เนื้อทคิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อท/ครั้ง)
ข่าวสาร	32.0	2.53	4	8
แนะนำ	17.0	1.34	2	8.5
โจมตี	167.5	13.25	15	11.17
กล่าวแก้	45.5	3.60	3	15.17
จูงใจ	1002.0	79.27	15	66.80
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	25	—
รวม	1264.0	100.00	—	—

สำหรับการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกของพรรคประชากรไทยนี้ การพูดส่วนมากเน้นหนักไปดำเนินการพูดเพื่อจูงใจหรือเพื่อโฆษณาพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาของกทม. ซึ่งตรงกับคุณสมบัติและประสบการณ์ของผู้สมัครของพรรค กลุ่มผู้ฟังที่ผู้ปราศรัยค่อนข้างจะเน้นเป็นเป้าพิเศษได้แก่ ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัด พ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ และชาวจีน (โดยโยงกับบทบาทของลูกจีนกับการจัดตั้งอาสาสมัครบรรเทาสาธารณภัยอันเป็นผลงานของ ม.ร.ว. เจตจันทร์) ในส่วนของการโจมตีนั้น โดยเหตุที่ในขณะนั้นพรรคประชากรไทยยังอยู่ในระหว่างการหาเสียงตำแหน่ง ส.ส. กทม. ในเขต 2 ที่ว่างลง โดยแข่งกับพรรคประชาธิปัตย์ การโจมตีจึงมุ่งไปที่พรรคประชาธิปัตย์และพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการเลือกตั้งซ่อมเป็นใหญ่ เช่นการซื้อเสียง การใส่ร้ายป้ายสีผู้สมัครของตน และวิธีการหาเสียงอันใกล้เคียงกับวิธีการของ “คอมมิวนิสต์” เป็นต้น สำหรับสัดส่วนของการกล่าวแก้ก็มีเพียงเล็กน้อย โดยมุ่งประเด็นไปที่ว่าหัวหน้าพรรคประชากรไทยไม่ได้

⁴⁶ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) พักพ อัสวีรัตน์
(2) น.พ. บุญเทิ้ม เขมาภิรัตน์
(3) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวีตร
(4) สมัคร สุนทรเวช

เป็นผู้รับผิดชอบกรณีล้มระบบเลือกตั้งในกทม. หากเป็นเพราะคณะของนายธรรมบุญ เทียนเงินมีความขัดแย้งกันเองมากกว่า สำหรับประเด็นเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตของ หัวหน้าพรรคประชากรไทยนั้น มีข้อน่าสังเกตว่าผู้ที่ถูกหยิบยกมาเป็นหลักประกันความ สุจริตก็คือตัวนายกรัฐมนตรีเองซึ่งผู้ปราศรัยก็กล่าวว่าจะไม่ยอมให้คนทุจริตเป็นรัฐมนตรี ร่วมคณะอยู่ด้วยแน่นอน ส่วนการให้ข่าวสารทางการเมือง การชู้ค่าขวัญ ฯลฯ ยังมีการ พุดในสัดส่วนที่ต่ำอยู่

การหาเสียงของพรรคประชากรไทยเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2528 ณ วัดยางสุทธาราม⁴⁷

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อหาที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	57.5	5.09	9	6.39
แนะนำ	16.5	1.46	3	5.50
โจมตี	143.5	12.69	9	15.94
กล่าวแก้	38.0	3.36	3	12.67
จงใจ คำขวัญ	875.0	77.40	15	58.33
สนุก	—	—	4	—
รวม	1130.5	100.00	—	—

การปราศรัยครั้งนี้เป็นการปราศรัยย่อยและเป็นการปราศรัยหลังจากที่รู้ผลการเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 มาแล้ว ในส่วนของการพูดเพื่อจูงใจนั้น ผู้ปราศรัยของ พรรคประชากรไทยยังคงเน้นประเด็นเดิมคือ การที่ผู้สมัครของพรรครู้ทั้งปัญหาและ วิธีการแก้ปัญหาของ กทม. แต่ได้มีการพูดถึงชาวชนบุรีและปัญหาของฝั่งชนบุรีให้สอดคล้องกับสถานที่ปราศรัยอย่างเห็นได้ชัดด้วย สำหรับเนื้อหาของโจมตีนั้น ยังคงมุ่ง

⁴⁷ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ชัยสิทธิ์ ภูวภิรมณ์เขวัญ
(2) พิภพ อัสวีรัตน์
(3) วังระ ปรากฏพัฒน์
(4) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวิตร
(5) สมักร สุนทรเวช

ไปที่ประชาธิปไตยเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายจารุธรรม จารุปรกรณ์ สมาชิกพรรค ประชากรไทยเดิมที่แปรพักตร์ไปอยู่พรรคประชาธิปไตยและกรณีหน้าห้องรัฐมนตรีสั่งกัก พรรคประชาธิปไตยที่ถูกจับฐานค้ากัญชา

การหาเสียงของพรรคประชากรไทยเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2528 ณ วัดปทุมคงคา⁴⁸

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	101.5	8.74	5	20.3
แนะนำ	2.5	0.22	1	2.5
โจมตี	98.5	8.48	7	14.07
กล่าวแก้	304.5	26.33	10	30.45
จูงใจ	654.0	56.33	16	40.88
คำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	2	—
รวม	1161.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยที่วัดปทุมคงคา เขตสัมพันธวงศ์ซึ่งเป็นเขตที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ หนาแน่นในครั้งนั้น เป็นที่เห็นได้ชัดว่าพรรคประชากรไทยได้พยายามแปรปรับเนื้อหาของ การปราศรัยให้สอดคล้องกับลักษณะดังกล่าวเป็นอย่างมาก ดังปรากฏว่า ผู้ที่ปราศรัย 3 ใน 4 คนกล่าวออกมาอย่างชัดเจนว่าตนมีเชื้อสายจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าพรรค ประชากรไทยได้ใช้เวลาเป็นอย่างมากกล่าวถึงประวัติของบรรพบุรุษของตนและการดูแล ชวยชูชีพที่ตนเองยังคงกระทำอยู่ นอกจากนี้ก็เป็นการจูงใจโดยกล่าวถึงการที่พรรคประ- ชากรไทยสนับสนุนให้สิทธิเลือกตั้งแก่ลูกจีนที่เกิดในไทยโดยไม่มีข้อจำกัดอื่นใด สำหรับการโจมตีนั้น เป้าใหญ่ก็ยังคงเป็นประชาธิปไตยอยู่ โดยเน้นการป้ายสีของพรรคประชา- ธิปไตยที่มีต่อผู้สมัครจากพรรคประชากรไทย รวมทั้งวิธีการหาเสียงของพรรคประชาธิปไตย ที่เป็นวิธีการของพวกคอมมิวนิสต์ สำหรับสัดส่วนของการกล่าวแก้ในการปราศรัยครั้งนี้

⁴⁸ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) สมรรค สิริจันทร์
(2) กุศุทธิ์กนก สามเสนวิล
(3) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวิตร
(4) สมักร สุนทรเวช

มีเพิ่มมากขึ้น (26.23%) ส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องความสุจริตและไม่โกงกินของหัวหน้าพรรค
อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ในการปราศรัยครั้งนี้ผู้ปราศรัยของพรรคประชากรไทยได้เริ่ม
กล่าวถึงพลตรีจำลองบ้าง แต่ก็ไม่ใช่ในเชิงโจมตีเสียทีเดียว แต่เป็นทำนองว่าน่าจะเสียตาย
คนดี ๆ และว่าเป็นผู้ที่ใช้วิธีการหาเสียงแบบเดียวกับพรรคของตน

การหาเสียงของพรรคประชากรไทยเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2528
ณ วัดเจ้าอาม บางกอกน้อย⁴⁹

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาคัดเป็น บรรทัด	เนื้อหาคัดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหาคัด/ครั้ง)
ข่าวสาร	20.0	1.84	4	5.00
แนะนำ	15.0	1.38	2	7.50
โจมตี	164.0	15.08	8	20.50
กล่าวแก้	28.5	2.62	3	9.50
จูงใจ	860.0	79.08	14	61.43
กำขำขู่	—	—	2	—
สนุก	—	—	—	—
รวม	1087.0	100.00	—	—

จากตารางจะพบว่าการปราศรัยครั้งนี้ได้มีการโฆษณาพรรคสูงขึ้นมาก โดยเฉพาะการเน้นถึงผลงานในอดีต เช่น การช่วยชาวนาโดยการขายข้าวสาร การผลักดันให้รถปิคอัพเป็นรถเนกประสงค์ และผลงานของ ม.ร.ว. เจตจันทร์ในด้านงานบรรเทาสาธารณภัยและการกีฬา รวมทั้งวิธีการหาเสียงที่จะไม่โจมตีใครของตน อย่างไรก็ตามก็ดีสัดส่วนของการโจมตีก็มีสูงมากขึ้นกว่าเดิมด้วย (โดยลดการกล่าวแก้ลงไป) และนอกจากจะโจมตีพรรคประชาธิปัตย์เป็นเป้าหมายหลักแล้ว พรรคประชากรไทยก็ยังโจมตีหนังสือพิมพ์ที่ต่อต้านหรือลงข่าวในทางลบแก่พรรคอีกด้วย

⁴⁹ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) วัชระ ปรภาพัตน์
(2) วโรทัย ภิญญาสาสน์
(3) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวิตร
(4) สมภัทร สุนทรเวช

การหาเสียงของพรรคประชากรไทย เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2528
ณ บริเวณสะพานพุทธฯ ฝั่งพระนคร⁵⁰

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	38.5	1.76	3	12.83
แนะนำ	102.0	4.67	5	20.40
โจมตี	582.0	26.66	19	30.63
กล่าวแก้	195.0	8.93	8	24.38
จูงใจ	1265.5	57.97	22	57.52
คำขวัญ	—	—	5	—
สนุก	—	—	37	—
รวม	2183.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยครั้งนี้ สิ่ง que เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจนนที่สุดก็คือสัดส่วนของการโจมตี (26.66) จริงอยู่ เป้าใหญ่ก็ยังคงเป็นประชาธิปไตยอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการระบุชื่อตัวบุคคลในพรรคประชาธิปไตยอย่างชัดเจน เช่น การที่ ม.ร.ว. เจตจันทร์ได้ฟ้องร้อง นายวิระ มุสิกพงศ์ว่าหมิ่นประมาทแล้ว เป็นต้น แต่ก็ได้มีการโจมตีพลตรีจำลองบ้างว่าไม่สังกัดพรรคการเมือง เป็นคนใจน้อย ชอบลาออกจากตำแหน่ง ไม่มีนโยบายที่แน่ชัด และส่งผู้สมัครไม่ครบทุกตำแหน่ง รวมทั้งมีการกล่าวถึงนโยบายหลักของกลุ่มกรุงเทพฯ-หน้าด้วย โดยไม่ได้ออกชื่อกลุ่ม ในส่วนของการกล่าวแก้ก็นั้นแม้ว่าจะมีปริมาณน้อย แต่ก็ใช้เวลานานในแต่ละครั้ง และมีข้อน่าสังเกตว่า ม.ร.ว. เจตจันทร์ได้เริ่มการปราศรัยด้วยการกล่าวถึงประเด็นที่ถูกพรรคอื่นโจมตีเรื่องทุจริตซื้อที่ดินและกล่าวแก้ไปเลยตั้งแต่ต้น สำหรับการพูดเพื่อจูงใจนั้น (57.97%) ประเด็นการโฆษณายังคงเดิม โดยเน้นโครงการต่าง ๆ ที่พรรคจะทำขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของกทม

50 ผู้ปราศรัยหลักมี (1) คุณหญิงกนก สามเสนวิท
(2) สัญญา สติรบุตร
(3) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวิตร
(4) ชัยสิทธิ์ ภูวภิรมณ์ขวัญ
(5) สมภัทร สุนทรเวช

การหาเสียงของพรรคประชากรไทย เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2528

ณ ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร⁵¹

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาที่เป็น บรรทัด	เนื้อหาที่เป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	—	—	—	—
แนะนำ	63.5	4.84	8	7.94
โจมตี	435.0	33.17	19	22.89
กล่าวแก้	184.5	14.07	10	18.45
จุดใจ	628.5	47.92	29	21.67
คำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	62	—
รวม	1311.5	100.00	—	—

ในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายนี้ การพูดเพื่อจูงใจผู้ฟังในรูปของโครงการหรือผลงานต่าง ๆ ลดลงเหลือต่ำสุด (47.92%) ในขณะที่สัดส่วนของการโจมตีพุ่งขึ้นสูงสุดถึง 33.17% นอกจากนี้เป้าหมายของการโจมตีก็ยังมีกว้างขวางที่สุด คือ นอกจากจะโจมตีพรรคประชาธิปัตย์เป็นหลักด้วยข้อหาเดิม ๆ แล้ว ก็ยังพาดพิงถึงกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า โดยมีการออกชื่อหัวหน้ากลุ่มอย่างชัดเจนว่าเอานโยบายของพรรคประชากรไทยไปใช้ รวมทั้งโจมตีพลตรีจำลองบ้างเล็กน้อยเรื่องเอาพระมาแนะนำขบวนการ และมีการโจมตีหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ อีกด้วย ในขณะที่เดียวกันความรุนแรงในการโจมตีก็เพิ่มขึ้น เช่น กล่าวถึงการที่พรรคประชาธิปัตย์รับคนที้ออกจากป่ามาเข้าพรรค การซื้อเสียง การที่หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ “กอดคอกับญวน” ตลอดจนการกล่าวว่าการตายของ ร.ม.ต. ดำรง ลัทธพิพัฒน์ไม่ใช่ผลจากแผนพัฒนาฉบับที่หก เป็นต้น สำหรับการให้ข่าวสารนั้นไม่ปรากฏเลย ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะว่าคงไม่มีความจำเป็นที่ให้ข่าวสารทางการเมืองในการ

⁵¹ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) พิภพ อสัตรีตัน
(2) สัญญา สกักรบุตร
(3) วโรทัย ภิญญาสาสน์
(4) โอพาริก พยัคฆาภรณ์
(5) คุณหญิงกนก สามแสนวิล
(6) ม.ร.ว. เจตจันทร์ ประวิตร
(7) สมักร สุนทรเวช

ปราศรัยครั้งสุดท้ายอีกแล้ว แต่การแนะนำมีสัดส่วนสูงสุด (4.84%) ทั้งนี้ก็เพราะว่าใกล้จะถึงวันลงคะแนนแล้ว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องตอกย้ำถึงวิธีการลงคะแนนอย่างถูกต้องในทำนองเดียวกับการพูดให้รู้สึกสนุกหรือมีอารมณ์ร่วมของผู้ฟังก็มีสูงสุดในการปราศรัยครั้งสุดท้ายนี้

สรุปตารางการหาเสียงของพรรคประชากรไทยในทุกประเด็นที่ทำการหาเสียง

	11 ต.ค.	21 ต.ค.	25 ต.ค.	4 พ.ย.	11 พ.ย.	18 พ.ย.
เนื้อหาข่าวสาร(%)	2.53	5.09	8.74	1.84	1.76	—
ความถี่	4	9	5	4	3	—
ความหนาแน่น	8.00	6.39	20.3	5.0	12.83	—
เนื้อหาแนะนำ(%)	1.34	1.46	0.22	1.38	4.67	4.84
ความถี่	2	3	1	2	5	8
ความหนาแน่น	8.5	5.5	2.5	7.5	20.40	7.94
เนื้อหาโจมตี(%)	13.25	12.69	8.48	15.08	26.66	33.17
ความถี่	15	9	7	8	19	19
ความหนาแน่น	11.17	15.94	14.07	20.5	30.63	22.89
เนื้อหากล่าวแก้(%)	3.60	3.36	26.23	2.62	8.93	14.07
ความถี่	3	3	10	3	8	10
ความหนาแน่น	15.17	12.67	30.45	9.5	24.38	18.45
เนื้อหาจงใจ(%)	79.27	77.40	56.33	79.08	57.97	47.92
ความถี่	15	15	16	14	22	29
ความหนาแน่น	66.8	58.33	40.88	61.43	57.52	21.67
คำขวัญ	2	3	1	2	5	1
สนุก	25	4	12	—	37	62

เมื่อพิจารณาการปราศรัยหาเสียงของพรรคประชากรไทยทั้งหมดจะพบว่า โดยเฉลี่ยแล้วลักษณะของการปราศรัยหาเสียงนี้ไม่แตกต่างจากพรรคการเมืองอื่นนัก เช่น การให้ข่าวสารทางการเมืองอาจมาบ้างน้อยบ้างในการปราศรัยแต่ละครั้ง แต่จะลดลงต่ำสุด

จนถึงไม่มีเลยในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้าย เพราะเมื่อถึงขณะนั้นก็ไม่มีความเป็นที่ที่จะต้องให้ข่าวสารทางการเมืองอะไรอีกต่อไปแล้ว ในทำนองเดียวกัน การแนะนำวิธีการลงคะแนนเสียงแม้ว่าจะมีมากบ้างน้อยบ้าง แต่จะเพิ่มขึ้นสูงสุดเมื่อวันปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้าย เพราะในขณะดังกล่าวเนื้อหาเช่นว่าย่อมมีความจำเป็นสูงสุด ในด้านของการพูดจูงใจหรือขายโครงการหรือประสบการณ์ ผู้ปราศรัยหลักของพรรคประชากรไทยมีความสม่ำเสมอสูงมาก คือทุกครั้งทีปราศรัยก็จะพูดถึงโครงการอย่างเดียวกันเกือบทุกครั้ง แต่สัดส่วนของการพูดจูงใจจะค่อย ๆ ลดลงบ้าง และลดลงเหลือต่ำสุดในการปราศรัยครั้งสุดท้าย สำหรับการโจมตีนั้น มีข้อน่าสังเกตว่าในช่วงแรก ๆ สุด พรรคประชากรไทยมีการโจมตีน้อยมาก แต่การโจมตีค่อย ๆ เพิ่มขึ้นในตอนท้าย ๆ ของการหาเสียง และเพิ่มสูงสุดในการปราศรัยครั้งสุดท้ายทั้งในแง่ของปริมาณและความรุนแรง กระนั้นก็ดี พรรคประชากรไทยโดยเฉลี่ยแล้วไม่สู้จะโจมตีผู้สมัครพรรคอื่นนอกจากพรรคชาติปัตย์ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของพรรคมาตั้งแต่แรก แม้แต่พลตรีจำลองซึ่งเห็นได้ชัดว่าได้รับคะแนนนิยมจากประชาชนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ก็ปรากฏว่าพรรคประชากรไทยเกือบจะไม่ได้แตะต้องเลย

ส่วนการปกป้องตนเองนั้น ดำเนินไปโดยรวม ๆ คล้ายกับการใช้ยุทธวิธีโจมตี เพียงแต่มีปริมาณน้อยกว่า น่าสังเกตว่าช่วงกลางของการหาเสียงมีการปกป้องตนเองสูงมากของประชากรไทย โดยเฉพาะต่อข้อกล่าวหาในเรื่องทุจริต อย่างไรก็ตามการปกป้องในระยะหลังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น แต่ก็น้อยกว่าในช่วงกลางของการหาเสียงดังกล่าว ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะพรรคประชากรไทยต้องการปกป้องตัวเองอยู่เสมอ โดยที่ไม่ต้องการให้ประชาชนรู้สึกว่าการปกป้องตนเอง (ด้วยการพูดถึงปัญหาการปกป้องบ่อย ๆ ขึ้น แต่พยายามใช้เวลาพูดไม่มาก)

ในประเด็นการชูคำขวัญนั้น แม้ว่าการหาเสียงครั้งนี้ไม่ได้เน้นในเรื่องคำขวัญเท่าที่ควร แต่ก็มีข้อน่าสังเกตว่าผู้ปราศรัยของพรรคประชากรไทยได้ใช้คำขวัญประจำพรรคในการหาเสียงครั้งนี้ด้วย ไม่ใช่จะใช้แต่คำขวัญเฉพาะการเลือกตั้งครั้งนี้ ส่วนบันเทิงเพื่อสร้างอารมณ์ร่วมของประชาชนต่อการอภิปรายนั้น มีระดับค่อนข้างน้อยสำหรับพรรคประชากรไทย ยกเว้นครั้งสุดท้ายที่เรียกเสียงฮาและปรบมือได้มากขึ้น

พรรคมวลชน

การหาเสียงเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2528 ณ ท้องสนามหลวง⁵²

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อทศเป็น บรรทัด	เนื้อทศเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อทศ/ครั้ง)
ข่าวสาร	26.5	1.84	3	8.83
แนะนำ	2.0	0.14	1	2.00
โจมตี	587.5	40.74	15	39.17
กล่าวแก้	489.0	33.90	5	97.80
จูงใจ	337.0	23.37	10	33.70
คำขวัญ	—	—	4	—
สนุก	—	—	53	—
รวม	1142.0	100.00	—	—

สำหรับการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกของพรรคมวลชนนี้ สัดส่วนที่สูงที่สุดของการพูดคือการโจมตีซึ่งมีสูงถึง 40.74% และที่มีสัดส่วนสูงสุดรองลงไปก็คือการกล่าวแก้ (33.90%) ซึ่งก็อาจอธิบายได้ว่าเป็นเพราะบุคคลสำคัญของพรรคมวลชนคือ ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุงนั้น โดยนิตินัยแล้วเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ยังสังกัดพรรคประชาธิปไตยอยู่ แต่ได้เกิดความขัดแย้งกันจึงได้แยกตัวออกมาตั้งพรรคใหม่ การโจมตีส่วนใหญ่จึงพุ่งเป้าไปที่ตัวบุคคลในพรรคประชาธิปไตย (ถึงแม้ว่าจะมีการกระทบถึงกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคประชากรไทยบ้างก็แต่เพียงประปราย) นอกจากนี้แล้วการปราศรัยของพรรคมวลชนยังพุ่งเป้าไปที่การดำเนินงานอันล้มเหลวของพรรคร่วมรัฐบาลของพลเอกเปรมอีกด้วย ในส่วนของการกล่าวแก้ก็ทำนองเดียวกัน ส่วนใหญ่แล้วเป็นการอธิบายพฤติกรรมของตัว ร.ต.อ. เฉลิมเอง และข้อกล่าวหาต่างๆ ที่มาจากพรรคประชาธิปไตย ส่วนการพูดจูงใจนั้น เห็นได้ชัดว่าพรรคมวลชนมุ่งไปที่กลุ่มบุคคลซึ่งมีรายได้น้อย เช่น กลุ่มคนขับรถแท็กซี่

⁵² ผู้ปราศรัยหลักมี (1) อำนวย อ่อนสรน้อย
(2) ราชันย์ ฮู่เซ็น
(3) พันโท ญัฐวัชร รัตนะ
(4) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(5) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัด ดำรงชีพขั้นพื้นฐาน ครุในสังกัดของกทม. นอกจากการเสนอโครงการต่าง ๆ แล้ว สิ่งที่พรรคมวลชนพยายามจะ “ขาย” ก็คือ ประสิทธิภาพชีวิตที่ยากจนของผู้สมัครของตน การที่พรรคมวลชนเป็นเพียงพรรคเล็กๆ ไม่มีทุนรอน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิบัติการต่าง ๆ ของ ร.ต.อ. เฉลิมที่ช่วยเหลือแม่ค้าที่ถูกกล่าวหาว่า “กบฏ” แต่เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า สิ่งที่ผู้นำของพรรคมวลชนอ้างอยู่ตลอดเวลา ก็คือบทบาทของตนในการผลักดันกฎหมาย กทม. ฉบับปัจจุบัน สำหรับการพูดเพื่อให้เกิดอารมณ์สนุกหรืออารมณ์ร่วมนั้นก็มีอยู่ค่อนข้างมากเช่นกัน (53 ครั้ง)

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2528 ณ เชียงสะพานพระปิ่นเกล้า⁵³

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาคิดเป็น บรรทัด	เนื้อหาคิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	123.5	6.86	12	10.29
แนะนำ	95.5	5.31	8	11.94
โจมตี	683.5	37.99	29	23.57
กล่าวแก้	56.0	3.11	4	14.00
จูงใจ	840.5	46.72	27	31.13
คำขวัญ	—	—	2	—
สนุก	—	—	2	—
รวม	1799.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยย่อขนาดนี้ สัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจหรือ “ขาย” ของพรรคมวลชนสูงขึ้น (46.72%) โดยปรากฏออกมาในรูปของนโยบาย 9 ข้อ ซึ่งก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า มุ่งเป้าไปที่กลุ่มคนผู้ยากไร้เป็นใหญ่ อย่างไรก็ตาม สัดส่วนของการโจมตีที่ลดลงก็ยังคงอยู่ในระดับที่สูง (37.99%) และเป้าหมายก็ยังคงเป็นพรรคประชาธิปไตยอยู่นั่นเอง

⁵³ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) วันชัย ผ่องพรหมราช
(2) ราชันย์ ชูชื่น
(3) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(4) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

นอกจากนี้แล้วยังมีข้อสงสัยกันว่า พรรคมวลชนพยายามบอกว่าตนถูกกลั่นแกล้งรังแกอย่างไรเสริมเข้าไปด้วยในการโจมตี สำหรับการกล่าวแก่นั้นได้ลดสัดส่วนลงอย่างรวดเร็วเหลือเพียง 14.00% ในขณะที่การให้ข่าวสารและการให้คำแนะนำเกี่ยวกับวิธีการลงคะแนนเสียงเพิ่มมากขึ้น

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2528 ณ แพลตต์ทาวน์ พญาไท⁵⁴

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อหาที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อหาที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	29.5	2.76	5	5.90
แนะนำ	27.0	2.53	3	9.00
โจมตี	310.5	29.06	13	23.88
กล่าวแก่น	102.5	9.59	3	34.17
จูงใจ	599.0	56.06	18	33.28
คำขวัญ	—	—	—	—
สนุก	—	—	—	—
รวม	1068.5	100.00	—	—

รูปแบบของการปราศรัยครั้งนั้นคล้ายคลึงกับครั้งที่ผ่านมามาก กล่าวคือ สัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจมีสูงสุด (56.06%) และที่สูรยรองลงมาได้แก่การโจมตี (29.06%) อย่างไรก็ตาม โดยเหตุที่ผู้นำของพรรคและผู้ปราศรัยหลักเป็นนายตำรวจเก่า ประกอบกับการที่สถานที่ปราศรัยเป็นแพลตต์ทาวน์ การพูดเพื่อจูงใจจึงมุ่งไปที่กลุ่มตำรวจชั้นผู้น้อยเป็นหลัก ประเด็นบางประเด็นที่มีการกล่าวถึงว่าจะนำมาพูด (แต่ไม่ได้มีการพูดกันจริงๆ) จึงอาจจะไม่มีความหมายเลยสำหรับผู้ฟังที่ไม่ใช่ตำรวจ เช่น การที่โฆษกประจำเวทีกล่าวว่า จะพูดกันถึงเหตุผลว่าทำไม “จาซวน” จึงถูกฆ่าบนแท็กซี่ เป็นต้น สำหรับการโจมตีนั้น

⁵⁴ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) วันชัย ผ่องพรหมราช
(2) ราชันย์ สุเซ็น
(3) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(4) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

เป้าหมายของการโจมตีก็ยังเป็นพรรคประชาธิปัตย์และพรรคร่วมรัฐบาลอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการโจมตีการทุจริตของพรรคประชาธิปัตย์นั้น ผู้ปราศรัยได้ใช้ประสบการณ์ส่วนตัวที่เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์มาใช้อย่างเต็มที่

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2528 ณ แฟลตตำรวจโชคชัย⁵⁵

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาที่เป็น บรรทัด	เนื้อหาที่เป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	12.5	0.81	1	12.50
แนะนำ	21.0	1.37	1	21.00
โจมตี	623.5	40.59	14	44.54
กล่าวแก้	112.0	7.29	4	28.00
จูงใจ	767.0	49.93	18	42.61
คำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	8	—
รวม	1536.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยครั้งนี้ ถึงแม้ว่าพรรคมวลชนยังคงมุ่งหาเสียงกับกลุ่มตำรวจอยู่ เช่นเดียวกับการปราศรัยที่พญาไท แต่สัดส่วนของการโจมตีได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก คือเพิ่มเป็น 40.59% โดยผู้ปราศรัยของพรรคมวลชนยังคงมุ่งโจมตีพรรคประชาธิปัตย์เป็นหลักอยู่ ทั้งนี้อาจอธิบายได้ว่า เป็นเพราะพรรคประชาธิปัตย์เพิ่งจะประสบผลสำเร็จจากการเลือกตั้งซ่อม ส.ส. กทม. เขต 2 มาเมื่อวันที่ 19 ตุลาคมที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่าพลตรีจำลอง ศรีเมืองก็ได้เริ่มถูกโจมตีบ้างแล้ว โดยถูกกล่าวว่าได้รับการสนับสนุนจากพลเอกเปรมและพรรคกิจสังคมซึ่งเป็นพรรคร่วมรัฐบาล

⁵⁵ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ปราโมช ผ่องพรหมราช
(2) ราชันย์ สุเชื่อน
(3) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(4) ร.ต.อ. เจริม อยู่บำรุง

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2528 ณ ตลาดนครหลวง บางกอกน้อย⁵⁶

ประเภทของ เนื้อหา	สิ่งที่คิดเป็น บรรทัด	สิ่งที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่ / ครั้ง)
ข่าวสาร	201.0	10.43	3	67.00
แนะนำ	56.5	2.93	5	11.30
โจมตี	1106.5	57.39	18	61.47
กล่าวแก้	26.0	1.35	2	13.00
จงใจ	538.0	27.90	18	29.89
กำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	4	—
รวม	1928.0	100.00	—	—

พรรคมวลชนได้แสดงให้เห็นว่าการโจมตียังเป็นยุทธวิธีที่สำคัญของพรรค ซึ่งเห็นได้จากปริมาณและความหนาแน่นของการใช้ยุทธวิธีการโจมตีเป็นตัวเลขสูงมาก (57.39%) โดยมีการโจมตีพรรคร่วมรัฐบาลเป็นรายพรรคถึงการไม่มีผลงานของพรรคประชาธิปไตย การบริหารงานที่ล้มเหลวของพรรคกิจสังคม และการขึ้นค่าบริการต่าง ๆ ของพรรคประชากรไทย โดยสรุปท้ายว่าหากนิยมพลเอกเปรมก็ให้เลือกนายชนะ ม.ร.ว. เจตจันทร์ และพลตรีจำลอง แต่ถ้าไม่ต้องการก็ให้เลือกพรรคมวลชน การพูดเพื่อจูงใจลดลงเหลือแค่ 27.90% นอกจากนี้จะเห็นว่าได้มีการให้ข่าวสารมากขึ้นเป็น 10.43% และมีความหนาแน่นสูงสุด ส่วนใหญ่ที่พรรคมวลชนได้ให้ข่าวสารนั้นเน้นในเรื่องโครงสร้างของ กทม. ตามพระราชบัญญัติ กทม.

⁵⁶ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ราชันย์ ชูเซ็น
(2) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(3) อำนวย อ่อนสระน้อย
(4) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2528 ณ เชียงสะพานพุทธ ⁵⁷

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาคัดเป็น บรรทัด	เนื้อหาคัดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหาคัด/ครั้ง)
ข่าวสาร	46.5	3.71	3	15.50
แนะนำ	20.5	1.63	2	10.25
โจมตี	601.5	47.93	15	40.10
กล่าวแก้	191.0	15.22	5	38.20
จงใจ	395.5	31.51	15	26.37
คำขวัญ	—	—	—	—
สนุก	—	—	—	—
รวม	1255.0	100.00	—	—

พรรคมวลชนยังคงโหมการโจมตีอยู่ ดังจะเห็นได้ว่าสัดส่วนของการโจมตีมีสูงถึง 47.93% ส่วนการโฆษณาโครงการต่างๆ และตัวผู้สมัครมีรองลงไป สำหรับเป้าหมายหลักของการโจมตียังคงเป็นพรรคประชาธิปไตยอยู่ โดยในการโจมตีนั้น พรรคมวลชนได้ใช้ประเด็นการทุ่มเงิน 70 ล้านบาทที่พลตรีจำลองโจมตีพรรคประชาธิปไตยมาใช้โจมตีพรรคประชาธิปไตย สำหรับการพูดเพื่อจูงใจนั้น ได้มีความพยายามที่จะ “ขาย” ประสบการณ์การทำงานของ ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุงมากขึ้น โดยให้ความไปถึงปฏิบัติการจับรถอลไว้เถื่อน และการจับภรรยาธนาคารใหญ่ที่ ร.ต.อ. เฉลิมเคยใช้หาเสียงในครั้งก่อน ๆ มาแล้วด้วย

⁵⁷ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ราชันย์ ฮู่เซ็น
(2) อำนวย อ่อนสรระน้อย
(3) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

การหาเสียงของพรรคมวลชนเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2528 ณ ท้องสนามหลวง⁵⁸

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาที่เป็น บรรทัด	เนื้อหาที่เป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา / ครั้ง)
ข่าวสาร	6.5	0.37	1	6.50
แนะนำ	13.5	0.78	3	4.50
โจมตี	534.0	30.73	23	23.22
กล่าวแก้	188.5	10.85	6	31.42
จงใจ	995.0	57.27	22	45.23
คำขวัญ	—	—	1	—
สนุก	—	—	70	—
รวม	1737.5	100.00	—	—

ในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายของพรรคมวลชน สัดส่วนของการพูดเพื่อจงใจ มีสูงถึง (57.27 %) แต่การ “ขาย” ของพรรคมวลชนไม่ได้เน้นที่การโฆษณาโครงการ หรือนโยบายเท่ากับการขายประสบการณ์และความสามารถของบุคคลชั้นนำของพรรค มวลชนเอง เช่น การเข้าร่วมปฏิวัติเมื่อ 1-3 เมษายน และความกล้าหาญในการนำเอา เรื่องราวการปฏิวัติเมื่อวันที่ 9 กันยายนมาถ่ายทอดสู่ประชาชน (โดยในการนี้ได้มีการ นำเอาแม่คำที่ถูกจับคดี “กบฏไม้คาน” มาแสดงตัวด้วย) สำหรับการโจมตีนั้น เนื้อหา และเป้าหมายส่วนใหญ่คงเดิม แต่มีเพิ่มเติมคือการโจมตีพลเอกเปรมและพลตรีจำลองใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การปฏิวัติเมื่อ 9 กันยายน ข้อที่น่าสังเกตก็คือสัดส่วนของ การแนะนำวิธีการเลือกตั้งไม่ได้มีเพิ่มขึ้น ทั้งๆ ที่เป็นการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายก่อนวัน เลือกตั้ง ส่วนการพูดให้เกิดอารมณ์สนุกนั้นก็มีเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

⁵⁸ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) ราชันย์ ชูเซ็น
(2) ชิงชัย ต่อประดิษฐ์
(3) ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง

สรุปตารางการหาเสียงของพรรคมวลชนในทุกประเด็นที่มการหาเสียง

	4 ต.ค.	18 ต.ค.	15 ต.ค.	20 ต.ค.	31 ต.ค.	9 พ.ย.	18 พ.ย.
เนื้อข่าวสาร (%)	1.84	6.86	2.76	0.81	10.43	3.71	0.37
ความถี่	3	12	5	1	3	3	1
ความหนาแน่น	8.83	10.29	5.9	12.5	67.0	15.5	6.5
เนื้อทแนะนำ (%)	0.14	5.31	2.53	1.37	2.93	1.63	0.78
ความถี่	1	8	3	1	5	2	3
ความหนาแน่น	2.0	11.94	9.0	21.0	11.3	10.25	4.5
เนื้อที่โจมตี (%)	40.74	37.99	29.06	40.59	57.39	47.93	30.73
ความถี่	15	29	13	14	18	15	23
ความหนาแน่น	39.17	23.57	23.88	44.54	61.47	40.10	23.22
เนื้อทกล่าวแก้ (%)	33.90	3.11	9.59	7.29	1.35	15.22	10.85
ความถี่	5	4	3	4	2	5	6
ความหนาแน่น	97.80	14.0	34.17	28.0	13.0	38.2	31.42
เนื้อทโจมตี (%)	23.37	46.72	56.06	49.93	27.90	31.51	57.27
ความถี่	10	27	18	18	18	15	22
ความหนาแน่น	33.7	31.13	33.28	42.61	29.89	26.37	45.23
คำขวัญ	4	2	—	1	1	—	1
สนุก	53	2	—	8	4	15	70

จากตารางจะพบว่า ลักษณะเด่นของการปราศรัยหาเสียงของพรรคมวลชนก็คือ การโจมตีซึ่งมีอยู่อย่างสม่ำเสมอ โดยมีสูงมากในตอนต้นและค่อย ๆ ลดลงในช่วงกลาง ก่อนที่จะมีการโจมตีมากขึ้นและลดลงบ้างในตอนท้าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายหลักของการโจมตี ซึ่งได้แก่พรรคประชาธิปไตยและรัฐบาลนั้นแทบจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงเลย นอกจากจะเพิ่มการโจมตีพลตรีจำลองเป็นเป้าหมายอีก ในส่วนของการกล่าวแก้ก็อาจอธิบายได้ในทำนองเดียวกันว่าเป็นเพราะผู้นำของพรรคมวลชนโดยนิตินัยยังสังกัดพรรคประชาธิปไตยอยู่ จึงมีการกล่าวแก้ให้กับตัวเองสูงมากในระยะแรก และลดระดับลงแล้วสูงขึ้นในช่วงท้าย

สำหรับการพูดเพื่อจูงใจนั้น มีการเน้นในสองจังหวะคือ ช่วงกลางและช่วงสุดท้ายของการหาเสียงซึ่งมีสัดส่วนสูงสุด (57.27%) ลักษณะเช่นว่านี้ส่วนหนึ่งอาจอธิบายได้ว่าเป็นกลยุทธ์ของพรรคมวลชนเองที่ “ขาย” ความกล้าและความรอบรู้ของผู้นำของพรรคที่จะนำเรื่องราวต่าง ๆ มาเผยแพร่แก่ประชาชนในวันสุดท้ายของการหาเสียง โดยให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจนำมาปราศรัยก่อนวันดังกล่าวได้เพราะอาจถูกเจ้าหน้าที่จับกุม ส่วนการให้ข่าวสารและการให้คำแนะนำในการลงคะแนนเสียงนั้นมีลักษณะที่ไม่แน่นอน ทั้งในด้านปริมาณของการให้ข่าวสาร ความถี่ และความหนาแน่น ดังจะเห็นได้ว่าการให้คำแนะนำแทนที่จะมีน้อยในตอนต้นและค่อย ๆ เพิ่มขึ้น กลับมีลักษณะที่ไม่แน่นอน สำหรับการให้คำขวัญก็มีน้อย แต่การสร้างอารมณ์สนุกและอารมณ์ร่วมของผู้ฟังนั้น ทางพรรคมวลชนก็ทำได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในการปราศรัยใหญ่นัดปิดและเปิด

กลุ่มรวมพลัง

การหาเสียงของกลุ่มรวมพลังเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2528 ที่สวนจตุจักร⁵⁹

ประเภทของเนื้อหา	เนื้อที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่ / ครั้ง)
ข่าวสาร	13.00	1.03	2	6.50
แนะนำ	5.50	0.40	2	2.75
โจมตี	275.50	21.13	25	11.02
กล่าวแก้	130.50	10.39	12	10.88
จูงใจ	832.00	66.20	33	25.21
คำขวัญ	—	—	7	—
สนุก	—	—	98	—
รวม	1256.50	100.00	—	—

⁵⁹ ผู้ปราศรัยหลักมี (1) บรรจง โตะมณี
(2) สัมฤทธิ์ พลอยงาม
(3) สุเทพ อัดถากกร
(4) น.พ. ชิตพงษ์ ไชยวงศ์
(5) พลตรีจำลอง ศรีเมือง

ลักษณะเด่นของการปราศรัยใหญ่นัดเปิดสนามของกลุ่มรวมพลังอยู่ที่สัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจ (66.26%) และการใช้คำขวัญซึ่งมีปริมาณสูงมาก (7) แต่การพูดเพื่อจูงใจหรือ “ขาย” ของกลุ่มรวมพลังแตกต่างจากของพรรคหรือกลุ่มการเมืองอื่น ๆ อยู่ตรงที่ว่า กลุ่มรวมพลังแทบจะไม่มีโครงการหรือนโยบายที่เป็นรูปธรรมประเภทว่าจะสร้างหรือทำอะไรเลย แต่เน้นคุณสมบัติและประสบการณ์ของผู้สมัครคือพลตรีจำลองเป็นใหญ่ ไม่ว่าจะเป็ความยากจน ความมั่งคั่งน้อย การถือศีล 8 การเป็นผู้มีคุณธรรม การเป็นผู้ที่ได้รับความสนับสนุนจากทุกกลุ่มศาสนา การต่อสู้คัดค้านกฎหมายทำแท้งเสรี โดยเห็นได้ชัดว่า กลุ่มรวมพลังพยายามใช้ประโยชน์จากความรู้สึกที่ประชาชนมีความรังเกียจต่อนักการเมืองโดยทั่ว ๆ ไป คือพุ่งเป้าไปที่กลุ่ม “พลังเงียบ” มากกว่าที่จะเป็นกลุ่มอาชีพใดอาชีพหนึ่ง โดยเฉพาะ สำหรับการโจมตี (21.13%) นั้นมีสัดส่วนมาเป็นลำดับที่สอง ซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็ลักษณะปกติของการปราศรัยของพรรคอื่น ๆ แต่ข้อแตกต่างระหว่างสัดส่วนของการ “ขาย” กับการโจมตีนี้มีอยู่ค่อนข้างจะมาก ส่วนประเด็นที่โจมตีนั้นกลุ่มรวมพลังใช้วิธีการนำเอาจุดแข็งของตนไปโจมตีผู้อื่นเป็นหลัก และมีการโจมตีวิธีการหาเสียงของกลุ่มหรือพรรคอื่นสูง เช่น การกล่าวหาว่าพรรคอื่นใช้เงินถึง 70 ล้านบาทเพื่อการเลือกตั้ง ในขณะที่ประชาชนให้ความศรัทธาช่วยเหลือกลุ่มของตน ความจำเป็นที่จะต้องผู้มีศีลธรรมไปควบคุมการใช้จ่ายงบประมาณของ กทม. ซึ่งสูงถึงปีละ 6,000 กว่าล้านบาท แต่ที่ดูจะมีผลมากที่สุดในการโจมตี ก็คือการที่พลตรีจำลองนำเอาคำว่า “แบกะดิน” ที่หนังสือพิมพ์ลงว่าเป็นคำที่พรรคประชาธิปัตย์ใช้เรียกกลุ่มรวมพลังมาใช้โจมตีพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนการกล่าวแก่นั้นมีสัดส่วนสูงในระดับถัดไป (10.39%) โดยเน้นข้อกล่าวหาที่ว่าไม่ประกาศตัวรองผู้ว่า กทม. การที่พลตรีจำลองเป็นคนใจน้อย ทำงานกับคนอื่นไม่ได้ ฯลฯ สำหรับการพูดเพื่อให้เกิดอารมณ์สนุก อารมณ์ร่วมนั้น ก็มีอยู่ในปริมาณที่สูงพอสมควร (31)

การหาเสียงของกลุ่มรวมพลังเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2528 ณ วงเวียนใหญ่⁶⁰

ประเภทของ เนื้อหา	ผู้ที่คิดเป็น บรรทัด	ผู้ที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อที่/ครั้ง)
ข่าวสาร	355.0	2.61	4	8.88
แนะนำ	66.5	4.89	6	11.08
โจมตี	72.0	5.29	7	10.29
กล่าวแก้	295.5	21.72	20	14.78
จูงใจ	891.0	65.49	31	28.74
คำขวัญ	—	—	3	—
สนุก	—	—	81	—
รวม	1360.5	100.00	—	—

สำหรับกลุ่มรวมพลังซึ่งปราศร้ยหาเสียงต่ำกว่าทุกกลุ่มทุกพรรคและกำหนดการปราศร้ยตามที่สาธารณะไว้ทั้งหมดเพียงแค่ 6 ครั้งนั้น มีข้อน่าสังเกตว่าในการปราศร้ยเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายนนี้ ถึงแม้สัดส่วนของการพูดเพื่อจูงใจจะยังคงอยู่ในระดับสูงสุด (65.49%) แต่สัดส่วนของการพูดที่สูงรองลงไปกลับเป็นการกล่าวแก้ซึ่งมีสูงถึง 21.72% ซึ่งน่าจะแสดงถึงความนิยมของกลุ่มรวมพลังที่เพิ่มขึ้นด้วย โดยในส่วนของ การจูงใจนั้น ส่วนใหญ่แล้วประเด็นในการปราศร้ยยังคงเดิม เพียงแต่กลุ่มรวมพลังใช้ตัวแทนของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นผู้ปราศร้ยมาก เช่น กลุ่มผู้ใช้แรงงาน สหภาพแรงงานพนักงานธนาคาร ฯลฯ ซึ่งก็คือการสะท้อนทางอ้อมถึงความนิยมที่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ให้กับพลตรีจำลองนั่นเอง นอกจากนี้แล้วก็ยังมีการกล่าวอย่างจำเพาะเจาะจงถึงกลุ่มผู้ฟังของการปราศร้ยครั้งนี้คือชาวฝั่งธนบุรี สำหรับการกล่าวแก้ที่มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นนั้นก็ยังคงเป็นประเด็นเดิม ๆ เช่น การไม่แต่งตั้งรองผู้ว่า กทม. เป็นต้น ส่วนการโจมตีนั้นแม้ว่าสัดส่วนจะลดลงไปเหลือแค่ 5.29% แต่ที่น่าสังเกตก็คือการที่กลุ่มรวมพลังยังคงใช้คำว่า “แบกะดิน” ที่เคยใช้ได้ผลเป็นอย่างดีมาแล้วในการปราศร้ยใหญ่หนัดแรกอยู่

⁶⁰ ผู้ปราศร้ยหลักมี (1) สุเทพ อัตถากร
(2) บรรจง โต๊ะมณี
(3) พิชัย โสสุวรรณจินดา
(4) ไพศาล วัชรชัยนันท์
(5) น.พ. ชิตพงษ์ ไชยวสุ
(6) พลตรีจำลอง ศรีเมือง

การหาเสียงของกลุ่มรวมพลังเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2528 ณ ลานพระรูปทรงมา⁶¹

ประเภทของ เนื้อหา	เนื้อหาที่คิดเป็น บรรทัด	เนื้อหาที่คิดเป็น ร้อยละ	ความถี่ (ครั้ง)	ความหนาแน่น (เนื้อหา/ครั้ง)
ข่าวสาร	—	—	—	—
แนะนำ	22.0	1.88	3	7.33
โจมตี	337.0	28.75	41	8.22
กล่าวแก้	342.0	29.18	38	9.00
จูงใจ	471.0	40.19	51	9.24
คำขวัญ	—	—	3	—
สนุก	—	—	212	—
รวม	1172.0	100.00	—	—

ในการปราศรัยใหญ่นัดปิดสนามของกลุ่มรวมพลังนั้น ถึงแม้ว่าสัดส่วนสูงสุดของการปราศรัยจะยังคงได้แก่การพุดจูงใจ โดยทางกลุ่มรวมพลังได้ใช้ตัวแทนของกลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นผู้ปราศรัยหลัก แม้แต่โฆษกประจำเวทีก็ยังคงแถลงให้ทราบว่าตนเป็นมุสลิม (ซึ่งก็คงจะเป็นกลวิธีเพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกว่าคุณสมัครของกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากบุคคลหลายกลุ่มหลายอาชีพ) แต่สัดส่วนของการ “ขาย” ก็ค่อนข้างจะต่ำมากคือลดเหลือเพียง 40% ในขณะเดียวกัน การกล่าวแก้หรือปกป้องให้แก่ตนเอง โดยกลุ่มรวมพลังใช้กลวิธี “จำลองเปิดใจ” คือเปิดโอกาสให้มีการซักถามพลตรีจำลองในข้อข้องใจต่างๆ ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากเป็น 29.18% ซึ่งเป็นการแสดงถึงฐานะการเป็น “ตัวเก็ง” ของพลตรีจำลองอย่างเห็นได้ชัด ข้อกล่าวหาต่างๆ ที่นำมา “เปิดใจ” กันในการปราศรัยใหญ่ที่จริงแล้วก็เคยปรากฏมาแล้วในการปราศรัยครั้งก่อนๆ ทั้งที่ยังเป็นเรื่องไร้สาระและที่สำคัญๆ เช่น ข้อหาว่าพลตรีจำลองใช้ศาสนาหาเสียง ไม่กราบไหว้พระพุทธรูป และเคารพแต่พระของสำนักสันติอโศก เป็นต้น สำหรับการโจมตีนั้น ทางกลุ่มรวมพลังก็ยังคงให้ความสำคัญไม่แพ้การกล่าวแก้ คือ มีสัดส่วนสูงถึง 28.75% โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโจมตีพรรคประชาธิปัตย์

61 ผู้ปราศรัยหลักมี (1) บรรจง โตะมณี (2) อั๊ด คาราบาว
(3) ประดิษฐ์ ศรีสุวรรณ (4) ประสาน กุ่มปั้น
(5) ชูพงษ์ ถักวัน (6) ไพศาล รัชชชยันต์
(7) พิชัย โสสุวรรณจินดา (8) พลตรีจำลอง ศรีเมือง

นั้นออกมารุนแรงและชัดเจนมากยิ่งขึ้น และก็ยังคงเน้นประเด็นเดิมๆ รวมทั้งการใช้คำว่า “แบกะดิน” ในการโจมตีอยู่อีกด้วย สำหรับการให้คำแนะนำนั้น แทนที่สัดส่วนของการให้คำแนะนำในการลงคะแนนเสียงจะมากขึ้นในการปราศรัยนัดสุดท้ายก่อนเลือกตั้ง แต่กลุ่มรวมพลังกลับดูจะไม่ให้ความสำคัญกับประเด็นนี้มากนัก ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่าเป้าหมายหลักในการหาเสียงของกลุ่มรวมพลังนั้นได้แก่พลังเงิบที่เป็นชนชั้นกลางขึ้นไป ซึ่งก็ไม่น่าจะมีปัญหาในการลงคะแนนให้ถูกต้องอยู่แล้วก็เป็นได้ ส่วนการให้ข่าวสารนั้นกลุ่มรวมพลังไม่ได้กล่าวถึงเลย สำหรับการสร้างอารมณ์สนุกและอารมณ์ร่วมกับผู้ฟังนั้น กลุ่มรวมพลังทำได้สูงมากที่สุดในการปราศรัยนัดสุดท้าย

สรุปตารางการหาเสียงของกลุ่มรวมพลังในทุกประเด็นที่หาเสียง

	27 ต.ค.	8 พ.ย.	12 พ.ย.
เนื้อหาข่าวสาร (%)	1.03	2.61	—
ความถี่	2	4	—
ความหนาแน่น	6.50	8.8	—
เนื้อหาแนะนำ (%)	0.44	4.89	1.88
ความถี่	2	6	3
ความหนาแน่น	2.75	11.08	7.33
เนื้อหาโจมตี (%)	21.13	21.72	28.75
ความถี่	25	20	41
ความหนาแน่น	11.02	14.78	8.22
เนื้อหาถกถั่วแก๊ (%)	10.39	5.29	29.18
ความถี่	12	7	38
ความหนาแน่น	10.88	10.29	9.0
เนื้อหาจูงใจ (%)	61.22	65.49	40.19
ความถี่	33	31	51
ความหนาแน่น	25.21	28.74	9.24
คำขวัญ	7	3	3
สนุก	98	81	212

จากตารางจะเห็นได้ว่า การที่กลุ่มรวมพลังเริ่มปราศรัยใหญ่ล่ำกว่าทุกกลุ่มทุกพรรค (เริ่มครั้งแรกเมื่อ 27 ต.ค.) ซึ่งก็หมายความว่าผู้เลือกตั้งส่วนใหญ่น่าจะคุ้นกับประเด็นทางการเมืองต่าง ๆ ดีพอสมควรแล้ว ทำให้กลุ่มรวมพลังไม่จำเป็นต้องเสียเวลาไปกับการให้ข่าวสารทางการเมืองแก่ผู้ฟังเท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งสุดท้ายนั้นกลุ่มรวมพลังไม่ได้เอ่ยถึงประเด็นนี้เลย สำหรับการให้คำแนะนำในการลงคะแนนเสียงนั้น กลุ่มรวมพลังก็มิได้ให้ความสำคัญมากนัก แม้แต่ในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายก่อนเลือกตั้ง ซึ่งก็อาจเป็นได้ว่าเป้าหมายหลักของการรณรงค์หาเสียงของกลุ่มรวมพลังได้แก่กลุ่มบุคคลที่ไม่มีปัญหาเรื่องวิธีการลงคะแนนนัก ส่วนยุทธวิธีหลักของกลุ่มรวมพลังอยู่ที่การพูดจูงใจ ซึ่งในตอนต้น ๆ ของการปราศรัยมีสูงถึงกว่า 60% แต่ก็ลดลงอย่างมากเหลือเพียง 40.19% ในการปราศรัยครั้งสุดท้าย ในขณะที่เดียวกันกับการกล่าวแก่ซึ่งมีค่อนข้างสูงในตอนต้น ๆ ลดต่ำลงในตอนกลางแล้วขึ้นสูงสุดในตอนท้ายอันแสดงว่าเมื่อคะแนนนิยมของพลตรีจำลองสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ก็ทำให้ถูกโจมตีมากขึ้นและเพราะฉะนั้นการพูดเพื่อ “ขาย” กลุ่มรวมพลังจึงจำต้องลดลงในตอนท้าย ๆ เพื่อไปเพิ่มเนื้อที่ให้กับการกล่าวแก่ข้อกล่าวหาต่าง ๆ อย่างไรก็ดีในเรื่องของการโจมตีนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่นโยบายหลักของกลุ่มรวมพลัง แต่โดยที่กลุ่มรวมพลัง “ขาย” แนวปฏิบัติและวิธีการหาเสียงของผู้สมัครของตนเป็นหลัก การโจมตี คุณสมบัติและวิธีการหาเสียงของกลุ่มหรือพรรคอื่นจึงเป็นสิ่งที่อาจหลีกเลี่ยงไม่ได้และมีปริมาณเพิ่มขึ้นสูงสุดในการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้าย สำหรับการให้คำขวัญนั้น โดยเฉลี่ยแล้วกลุ่มรวมพลังมีการใช้คำขวัญบ่อยครั้งกว่าพรรคหรือกลุ่มอื่น ๆ ในด้านการพูดให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์สนุกหรือมีอารมณ์ร่วมด้วยนั้น กลุ่มรวมพลังก็ทำได้ดีดังจะเห็นได้ว่าการปราศรัยใหญ่ครั้งสุดท้ายสามารถเรียกเสียงฮาและเสียงปรบมือจากผู้ฟังได้มากกว่าการปราศรัยใหญ่ครั้งแรกถึงกว่าเท่าตัว

การเปรียบเทียบแต่ละประเด็นของการหาเสียงของทุกกลุ่มหรือพรรค⁶²

การให้ข่าวสาร (Information)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	1.03	—	2.61	—
	—	—	—	2	—	4	—
	—	—	—	6.50	—	8.8	—
กรุงเทพก้าวหน้า	3.40	6.97	3.17	9.68	10.91	15.04	3.05
	9	9	3	13	4	7	7
	4.11	6.78	8.00	17.15	40.88	24.29	15.14
ประชาธิปไตย	8.36	6.43	16.26	13.13	4.57	9.39	11.11
	4	8	16	6	7	8	6
	21.75	8.88	10.38	22.33	14.29	20.63	38.25
ประชากรไทย	—	2.53	5.09	8.74	1.84	1.76	—
	—	4	9	5	4	3	—
	—	8.00	6.39	20.30	5.00	12.83	—
มวลชน	1.84	6.86	2.76	0.81	10.43	3.71	0.37
	3	12	5	1	3	3	1
	8.83	10.29	5.9	12.50	67.0	15.50	6.5

จากการเปรียบเทียบบอจกล่าวได้ว่าพรรคประชาธิปไตยให้ความสำคัญในการให้ข่าวสารทางการเมืองมากกว่าพรรคหรือกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะในครั้งสุดท้าย พรรคประชาธิปไตยได้ให้ข่าวสารสูงมาก ส่วนพรรคมวลชนและกลุ่มรวมพลังให้ข่าวสารในระดับค่อนข้างต่ำ ดังจะเห็นได้ว่ากลุ่มรวมพลังไม่ได้ให้ข่าวสารเลยในการปราศรัยนัดสุดท้าย ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะการเริ่มปราศรัยที่ล่าช้ากว่าทุกพรรค

เนื้อหาของการให้ข่าวสารของพรรคหรือกลุ่มต่าง ๆ มีเนื้อหาที่อาจสรุปได้เป็น 5 ประเภทคือ

⁶² เนื่องจากตัวอย่างของการปราศรัยที่นำมาศึกษาไม่ตรงวันกัน แต่ใกล้เคียงกัน วันที่ใกล้เคียงกันให้ถือว่าอยู่ในรอบหาเสียงเดียวกัน เพื่อจะได้เปรียบเทียบกันได้ ในแต่ละช่วงจะปรากฏตัวเลข 3 บรรทัด โดยบรรทัดแรกหมายถึงร้อยละของเนื้อหาต่อประเด็นการหาเสียง บรรทัดที่สองคือความถี่ และบรรทัดที่สามคือความหนาแน่น

1. การให้ความรู้ในเรื่องระบอบประชาธิปไตย
2. การให้ความรู้ในเรื่องการปกครองท้องถิ่น
3. โครงสร้างและหน้าที่ของพระราชบัญญัติ กทม.
4. กทม. ในอดีต และบทบาทของผู้ว่าฯ ที่ผ่านมา
5. วันเวลาในการไปเลือกตั้ง

สำหรับกลุ่มรวมพลนั้น ไม่ได้กล่าวถึงหัวข้อ 3 และ 4 เลย แต่มักจะให้เนื้อหาของข่าวสารที่เป็นรูปธรรมมากกว่าหลักการทั่วไป เช่น พยายามชี้ให้เห็นถึงสิทธิของลูกจ้างในการไปลงคะแนนเสียงโดยนายจ้างไม่สามารถกีดกันได้ และการชี้ให้ไปตรวจรายชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้ง มีการให้ความรู้ที่เป็นหลักการบ้างเหมือนกันแต่ไม่มากและปรากฏในช่วงแรกของการหาเสียงเท่านั้น โดยชี้ให้เห็นว่าพรรคที่ดีตามระบอบประชาธิปไตยนั้นจะต้องเป็นพรรคมวลชนที่เป็นตัวแทนในการจัดผลประโยชน์เพื่อประชาชน โดยสร้างความเข้าใจว่ากลุ่มรวมพลนั้นมีลักษณะเป็นพรรคมวลชนมากที่สุด

สำหรับพรรคประชาธิปัตย์นั้นเป็นพรรคเดียวที่ให้ความรู้และข่าวสารรอบด้านและค่อนข้างลึก กล่าวคือหยิบยกประเด็นต่าง ๆ มาบอกกล่าวมาก แต่อย่างไรก็ตามพรรคประชาธิปัตย์มักให้ข่าวสารในรูปของหลักการมากกว่าพรรคอื่น ๆ เช่น การให้คำอธิบายโครงสร้างของ กทม. หรือการอธิบายระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและความแตกต่างของชนชั้น เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว พรรคประชาธิปัตย์ยังแตกต่างจากพรรคอื่น ๆ ตรงที่ได้อธิบายถึงผลกระทบของการปฏิวัติรัฐประหารที่มีต่อระบอบประชาธิปไตยและหลักรัฐประศาสนศาสตร์ที่ผู้บังคับบัญชาจะต้องเข้าใจผู้ใต้บังคับบัญชา ในขณะที่พรรคอื่น ๆ มักจะเน้นการควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาตามอำนาจของผู้ว่าฯ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า การให้ความรู้ทางข่าวสารของพรรคประชาธิปัตย์อาจจะยังมีลักษณะไกลจากสิ่งที่ประชาชนทั่วไปจะเข้าใจเจตจำนงของพรรคได้

สำหรับพรรคที่มีการหาเสียงในประเด็นของการให้ข่าวสารที่รุนแรงและมองโลกในแง่ร้ายมากที่สุดน่าจะได้แก่พรรคมวลชน พรรคนี้ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการให้ข่าวสารในด้านโครงสร้างและหน้าที่ตาม พ.ร.บ. กทม. โดยหวังเกรงความไม่สุจริตของผู้ว่าฯ ที่อาจมีได้ อาจเนื่องมาจากอำนาจของผู้ว่าฯ ผลประโยชน์ในด้านงบประมาณของ กทม. และที่ถดถอยไปก็คือกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า

ส่วนพรรคประชากรไทยนั้นไม่แตกต่างจากประเด็นทั้งห้าข้างต้น และไม่มีลักษณะพิเศษจากบรรทัดฐานดังกล่าว

การให้คำแนะนำในการใช้สิทธิ (Instruction)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	0.44	—	4.89	1.88
	—	—	—	2	—	6	3
	—	—	—	2.75	—	11.08	7.33
กรุงเทพก้าวหน้า	—	1.6	2.51	1.11	2.17	1.95	1.41
	—	3	4	6	4	5	7
	—	4.67	4.75	4.25	8.13	4.4	7.10
ประชาธิปไตย	—	—	0.44	0.34	0.78	0.26	1.33
	—	—	1	2	1	1	2
	—	—	4.5	1.75	17.00	4.5	13.75
ประชากรไทย	—	1.34	1.46	0.22	1.38	4.67	4.84
	—	2	3	1	2	5	8
	—	8.5	5.5	2.5	7.5	20.40	7.94
มวลชน	0.14	5.31	2.53	1.37	2.93	1.63	0.78
	1	8	3	1	5	2	3
	2.0	11.94	9.0	21.0	11.3	10.25	4.5

ลักษณะเฉพาะของการเลือกตั้งผู้ว่า กทม. ครั้งนี้ซึ่งนอกจากจะเป็นการเลือกตั้งครั้งแรกในรอบ 8 ปี และยังเป็นการเลือกตั้งพร้อม ๆ กับการเลือกตั้งสมาชิกสภา กทม. (และสมาชิกสภาเขตในสัปดาห์ต่อไป) ทำให้พรรคและกลุ่มต่าง ๆ ต้องให้ความสนใจกับการลงคะแนนเสียงที่ถูกต้องของผู้ลงคะแนนพอสมควร เพื่อป้องกันความสับสน เมื่อพิจารณาในด้านเนื้อหา การให้คำแนะนำเกือบทุกพรรคหรือกลุ่มจะประกอบด้วยลักษณะดังนี้

1. การแนะนำวิธีการลงคะแนนผู้ว่า ๆ ด้วยบัตรสีแดง และสมาชิกสภา กทม. ด้วยบัตรสีเขียว ส่วนสมาชิกสภาเขตนั้นลงคะแนนในสัปดาห์ถัดไป
2. การไปใช้สิทธิเลือกตั้งและการขอเสียง ตลอดจนการระวังทำบัตรเสีย
3. การให้ประชาชนอยู่เป็นพยานในกระบวนการลงคะแนนเสียงที่คูหาเลือกตั้ง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรรคประชากรไทยนั้นให้ประเด็นในคำแนะนำเป็นรายละเอียดมากกว่าพรรคอื่น ๆ และเป็นพรรคเดียวที่มีการแจกคู่มือการลงคะแนนเสียงให้กับประชาชนอีกด้วย ซึ่งก็อาจอธิบายได้ว่า พรรคประชากรไทยมีประสบการณ์ในการเลือกตั้งซ่อมบ่อยครั้งและมองเห็นความสำคัญของปัญหาดังกล่าวมากกว่าพรรคหรือกลุ่มอื่น เพราะฉะนั้นสัดส่วนของการให้คำแนะนำของพรรคในการปราศรัยจึงเพิ่มขึ้นสูงสุดในครั้งสุดท้าย เช่นเดียวกับพรรคประชาธิปัตย์ ในขณะที่กลุ่มหรือพรรคการเมืองที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์ในการเลือกตั้งมาก่อนไม่สู้จะให้ความสำคัญกับประเด็นนี้นัก และสัดส่วนของการให้คำแนะนำแทนที่จะค่อย ๆ เพิ่มขึ้นในการปราศรัยครั้งสุดท้ายกลับลดลง

การโจมตี (Attack)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	21.13	—	21.72	28.75
	—	—	—	25	—	20	41
	—	—	—	11.02	—	14.78	8.22
กรุงเทพก้าวหน้า	29.38	69.77	74.74	35.27	27.43	65.13	37.80
	27	40	35	34	14	30	53
	11.85	15.26	16.19	23.90	29.32	24.53	24.77
ประชาธิปัตย์	13.26	40.81	4.90	7.94	23.14	13.09	24.16
	6	28	8	8	21	21	16
	18.50	16.09	6.25	10.13	24.12	10.95	31.19
ประชากรไทย	—	13.25	12.69	8.48	15.08	26.66	33.17
	—	15	9	7	8	19	19
	—	11.17	15.94	14.07	20.5	30.63	22.89
มวลชน	40.74	37.99	29.06	40.59	57.39	47.93	30.73
	15	29	13	14	18	15	23
	39.17	23.57	23.88	44.54	61.47	40.10	23.22

ในส่วนของ การโจมตีพบว่าพรรคหรือกลุ่มที่นิยมยุทธวิธีโจมตีค่อนข้างมากคือ กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า และพรรคมวลชน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างการปราศรัย 7 ครั้ง กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคมวลชนใช้วิธีการโจมตีในสัดส่วนสูงสุดถึง 4 และ 3 ครั้ง

เมื่อเปรียบเทียบว่าพรรคหรือกลุ่มอื่น ๆ ไม่ได้ใช้วิธีการนี้เป็นสัดส่วนสูงสุดอย่างนี้ ส่วนพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นพรรคที่เคยขึ้นชื่อว่าถนัดในการใช้ยุทธวิธีนี้ กลับใช้วิธีการนี้น้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับพรรคอื่น พรรคประชากรไทยก็เช่นเดียวกันซึ่งอาจเป็นเพราะว่าทั้งสองพรรคเป็นพรรคร่วมรัฐบาลอยู่ ในขณะที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคมวลชนซึ่งเป็นพรรคใหม่สามารถใช้โอกาสโจมตีได้สูงกว่า สำหรับกลุ่มรวมพลังนั้น การโจมตีอยู่ในระดับปานกลาง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มรวมพลังได้ใช้วิธีการตอดหรือประชดประชันสูงมากในการปราศรัยครั้งสุดท้าย คือใช้วิธีการโจมตีถี่ แต่แต่ละครั้งที่โจมตีใช้เวลาไม่มาก ซึ่งต่างกับกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าซึ่งโหมการโจมตีโดยใช้ความถี่และความหนาแน่นสูงมากในการหาเสียงรอบสุดท้าย

ในด้านเนื้อหาเช่นนี้ วิธีการโจมตีมีลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ

1. การโจมตีคุณสมบัติของผู้สมัครในตำแหน่งผู้ว่า ฯ
2. การโจมตีพรรคหรือกลุ่มหรือบุคคลในกลุ่มหรือพรรค
3. การโจมตีหน่วยราชการหรือหน่วยงานอื่น ๆ
4. การโจมตีรัฐบาล
5. ปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นนามธรรม

การโจมตีของพรรค ต

1. การโจมตีตัวผู้สมัคร

ผู้สมัคร ก

- พัวพันคดีทุจริตที่ดิน และมีหนี้สินกับกรมตำรวจ
- เป็นโรคหัวใจขัดกับการบริหารงาน กทม.

ผู้สมัคร ข

- การโจมตีระบบพรรคของผู้สมัคร ข สืบเนื่องมาจากที่ตนเองหาพรรคลงสมัครไม่ได้
- ชอบสร้างแนวทางที่ผิด ๆ ให้กับประชาชน
- การจ้างคนมาลงสมัครในนามของกลุ่ม ง
- เป็นผู้โกหกที่อ้างว่าผลักตัน พ.ร.บ. กทม.

- เคยถูกบัญชีทางว่าวจับไล่สมัยเป็นรองผู้ว่า ฯ
- ถูกขับไล่ให้ออกจากมูลนิธิ 5 ธันวาคมหาราช
- ทุจริตในการก่อสร้างถนนสมัยที่เป็นรองผู้ว่า ฯ

ผู้สมัคร ค

- ไม่ฉลาด ไม่มีเรี่ยวแรงเพราะกินพืช
- เป็นนักสั่งสอนมากกว่านักบริหาร
- ขาดทีมงาน
- ขาดประสบการณ์ทางการบริหาร
- จนแต่กลับมีบ้ายหาเสียงมากที่สุด
- ทุจริตหาว่าหัวหน้าพรรค ต โจมตีว่าแบกะดิน
- พัวพันกับแชร์น้ำมัน
- มีวิถีชีวิตที่แปลกประหลาดทำให้อายแขกเมือง
- เหมาะที่จะเป็นส.ส. ไม่ใช่ผู้ว่า ฯ
- ยกตน เติดยศฉันท้แม่กระทั่งพระเจ้าฉันเนื้อสัตว์
- เข้ากับมนุษย์ไม่ได้

2. การโจมตีพรรคหรือกลุ่มหรือบุคคลอื่นในพรรค

โจมตีต่อกลุ่มการเมืองลอย ๆ ว่า

- กลุ่มทำให้เกิดการฉ้อโกงได้ง่ายมากกว่าพรรค
- ความเป็นกลุ่มการเมืองขาดความเป็นระบบอย่างพรรค
- การไม่สังกัดพรรคจะทำให้สังคมวุ่นวาย

พรรค น

- การลงสมัครผู้ว่า ฯ เพียงเพื่อให้ประชาชนรู้จักพรรคเท่านั้น

พรรค ช

- หัวหน้าพรรคเป็นขบถ
- ไม่มีผู้สนับสนุน

พรรค ม

- การไม่มีผลงานของผู้ดำรงตำแหน่งรองนายก ฯ

กลุ่ม ๖

- เป็นพวกบุคคลอิฐฐาน
- มีอิทธิพลมืดหนุนหลัง

3. หน่วยราชการ

- การไม่มีประสิทธิภาพของข้าราชการ กทม. และเขต
- วิทยุทหารสนับสุนนทหารด้วยกัน

4. ไม่มีการโจมตีรัฐบาลเพราะอยู่ในพรรคร่วมรัฐบาล

5. ปัญหาอื่น ๆ

- ความไม่จำเป็นในการทำปฏิวัติรัฐประหาร
- ปัญหาสังคมเถื่อน

การโจมตีของพรรค ข

1. การโจมตีผู้สมัคร

ผู้สมัคร ๖

- รู้แต่เรื่องธนาคาร
- ประชาชนเป็นหนี้แบ้งค์มากกว่าที่ผู้สมัครนั้นเป็นหนี้ประชาชน
- ตนเองต่างหากเป็นเบาหวาน
- จะเพิ่มภาษีเพราะถนัดในเรื่องการเก็บดอกเบี้ย

ผู้สมัคร ๗

- ไร้ความรับผิดชอบ ลาออกจากตำแหน่งงานก่อนเสมอ
- ขาดทีมงานและพรรคสนับสุนน
- เป็นคนโอ้อวดในศีลธรรม
- หาเสียงบนถนนทำให้รถติด

2. การโจมตีพรรคหรือกลุ่มและบุคคลในกลุ่ม

กลุ่มการเมือง

- พวกกลุ่มการเมืองเป็นพวกชาตินิยม

พรรค ต

- เป็นคอมมิวนิสต์
- ชอบบ้ายสีและข้อเสียด
- ไม่สนใจคนยากจน เช่น สลัม เด็กขายพวงมาลัย
- ทำรถลอยฟ้าไม่สำเร็จ
- ดีแต่ด่าทอ
- เต็มไปด้วยคนแก่ในพรรค
- การทรยศของอดีตสมาชิกพรรคเดิม
- คนในพรรคขัดแย้งและต่อสู้กันเอง
- เป็นพรรคที่โกงกิน
- เป็นนักแอบอ้างและฉวยโอกาส
- เป็นเผด็จการ
- เป็นผู้ทำให้ไทยต้องแพ้คดีเขาพระวิหาร
- ถูกขับออกจากรัฐบาลปี 2516
- ร.ม.ต. ผู้หนึ่งไม่มีผลงาน และเป็นคนชู้คูชิตาราง
- พัวพันการค้ายาเสพติด

กลุ่ม ง

- ลอกเลียนนโยบายไปจากพรรคตน
 - ไม่มีผู้ฟังหาเสียง
3. การโจมตีหน่วยงาน
- เจ้าหน้าที่ กทม. ไม่เปิดกระแสไฟฟ้าให้ใช้หาเสียง
 - หัวหน้าเขตและเขตไม่เป็นกลางทางการเมือง
 - ความไม่น่าเชื่อถือของหนังสือพิมพ์ไทย
4. การโจมตีรัฐบาล
- โจมตีพรรค ต และพรรค ม ว่าทำให้เศรษฐกิจล้มเหลว

5. ปัญหาอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ามี

การโจมตีของกลุ่ม ง

1. การโจมตีตัวผู้สมัคร

ผู้สมัคร ง

- เป็นผู้ที่ไม่มีความรอบคอบ
- เป็นผู้สูบลือดสังคมจึงต้องอ้างว่ามาซดใช้หนี้สังคม
- ความกตัญญูต่อพรรคทำให้ไม่เป็นกลางทางการเมืองในการเลือกตั้งทั่วไป เพราะจะเห็นแก่พรรคมากกว่าประชาชน

ผู้สมัคร ค

- ยังเป็นผู้มีกิเลสเพราะต้องการตำแหน่งก่อนจึงลาออก
- ขาดทีมงาน
- เป็นนักพ้อฝัน ขาดความเด็ดขาด
- ตั้งนิกายใหม่แข่งกับพระสังฆราช ได้รับแรงหนุนจากสำนักสงฆ์เถื่อน
- ความแค้นในศีลธรรมและคุณธรรมจะเป็นอุปสรรคในการบริหารงาน บางอย่าง
- หลงตัวเอง คิดว่าผู้อื่นขาดคุณธรรม
- มีอิทธิพลหนุนหลัง

2. การโจมตีกลุ่มหรือพรรค

โจมตีพรรคการเมืองลอย ๆ โดยไม่ระบุพรรคว่า

- พรรคจะเป็นตัวแทรกแซงการทำงานของผู้อื่น จึงกำหนดชะตาของกทม.
- พรรคมีกลุ่มย่อย ขาดความสามัคคี
- พรรคเป็นตัวการที่ทำให้เกิดการโกงกิน
- มีอิทธิพลมืดบงการพรรค
- สะกัดกั้นความสามารถของบุคคลเพราะเน้นอาวุโส
- เป็นตัวการทำให้คนไทยเบื่อหน่ายการเลือกตั้ง

พรรค ต และบุคคลอื่นในพรรค ต

- จັบจัดไม่เนิ่นคฺณภาพ เช่น การตั้งดารามาเป็นทีปรีกษาของรัฐมนตรีบางคณ หรือการตั้งรัฐมนตรีไม่ตรงตามความถนัดในแต่ละกระทรวง
- การแข่ง ส.ส. ให้ตายเตือนละคน
- การไว้จูดยิ่นและความไม่จริงใจของหัวหน้าพรรค ต
- อิทธิพลของกลุ่่มสะตอ
- เอาคนตายมาหาเสียง
- การใช้แผนป่าล้อมเมืองซึ่งเป็นแผนของคอมมิวนิสต์
- การออกกฎหมายจับกุมเด็กขายพวงมาลัย
- บัญหาการหย่าร้างของบุคคลสำคัญในพรรค
- พรรค ต ไม่ได้ให้ควมสำคัญกับตำแหน่งรองผู้ว่า
- ประชาชนไม่นิยมพรรค ต ในด้านการบริหารท้องถิ่น เช่น การแพ้เลือกตั้งทีนครศรีธรรมราช
- นโยบายของพรรค ต เลือนลอยและลั้มเหลวในการดำเนินงานกับพรรค ร่วมรัฐบาล
- ระบบเส้นสายในพรรค ต เช่น การสนับสนุนลูกของหัวหน้าพรรค
- ความลั้มเหลวในการแก้ปัญหายุวชนของรัฐมนตรียที่รับผิดชอบ
- พรรค ต เป็นนักแก้ปัญหแบบแพชชั่นและไม่รับผิดชอบต่อสิ่งที่พูด
- การแอบอ้างว่าเป็นผู้ผลักดัน พ.ร.บ. กทม.

พรรค ย

- หัวหน้าพรรคเวลาหาเสียงพูดมากกว่าโฆษกพรรค
- การสาบานของหัวหน้าพรรค
- การแก้ปัญหที่ปลายเหตุ
- ความไม่จริงใจของหัวหน้าพรรคต่อลูกพรรค
- หัวหน้าพรรคสนับสนุนเฉพาะผู้ใกล้ชิด
- พรรค ย สนับสนุนการลดค่าเงินบาท
- การไม่มีคุณสมบัติและผลงานของผู้สมัครในทีมงานของพรรค ย

พรรค ม

- การสนับสนุนผู้สมัคร ค

3. การโจมตีหน่วยราชการ

- การไม่เหลียวแลต่อแรงงานในตะวันออกกลางของกรมแรงงาน
- ความอคติของสำนักงานสถิติแห่งชาติที่ทำนายว่าพรรค ต จะเป็นผู้ชนะการเลือกตั้ง
- โครงสร้างการบริหาร กทม. เหมือนม้านิลมังกร
- การทำงานที่ล้มเหลวของ กทม. เช่น การวางผังเมือง การระบายน้ำ และการจัดเก็บขยะ
- การไม่มีประสิทธิภาพของเขตใน กทม.
- การที่ทีวีไม่ยอมให้โจมตีระบบพรรคต่อการปกครองท้องถิ่น

4. การโจมตีรัฐบาล

- พลเอกเปรมเหมือนโง่ดินเดียมที่ซื่อสัตย์แต่คนรอบข้างโกงกิน
- รัฐบาลทำให้สุขภาพจิตของประชาชนเลวลง
- ความไม่จริงใจในการสนับสนุนการเลือกตั้งและการปกครองท้องถิ่นของรัฐบาล
- ความล้มเหลวและคือวันที่จะดำเนินการในเรื่องระบบขนส่งมวลชน

5. สำหรับปัญหาอื่น ๆ

- โจมตีระบบสังคมและปัญหาใน กทม.
- ระบบการแต่งตั้งผู้ว่า กทม. ซึ่งทำลาย กทม.

การโจมตีของพรรค น

1. การโจมตีผู้สมัคร

ผู้สมัคร ข

- เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการยุบสภา กทม. และยุบการเลือกตั้งของ กทม.
- แอบอ้างว่าเป็นผู้ผลักดัน พ.ร.บ. กทม.
- ทุ่มเงินหาเสียง
- บิดเบือนความหมายของพรรคว่าไม่เกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่น

ผู้สมัคร ร

- เป็นคนของพลเอกเปรม วนพรรค ต
- แอบอ้างว่าเป็นลูกชานา
- เอากำไรไปลงทุนขยายธนาคารเพื่อหลีกเลี่ยงภาษี

ผู้สมัคร ค

- เป็นคนของพลเอกเปรม
- ไม่ใช่คนจนจริง
- กินข้าวเพียงหนึ่งมื้อ แต่พรรค ม ซึ่งหนุนหลังอยู่โกงข้าว
- ทักหลังพวกยังเตอร์กและพลเอกเกรียงศักดิ์
- แอบพบพลเอกเปรมก่อนลงสมัคร

ผู้สมัคร ก

- เป็นคนของพลเอกเปรม

2. การโจมตีกลุ่มหรือพรรคอื่น

การโจมตีพรรคการเมืองลอย ๆ

- พรรคการเมืองซี้ตลาดไม่กล้าจัดตั้งรัฐบาล

พรรค ต

- โกงกิน โดยเฉพาะเรื่องบัญชียาหลัก โควต้าแท็กซี่ สเปคตินสอ
- ต่ำพรรคอื่น แต่ก็ร่วมกับพรรคอื่นได้
- ชอบใช้ระบบเส้นสาย (เช่น การตั้งลูกชายเป็นกรรมการสภาวิจัย)
- “กลุ่มสะตอ” ในพรรคขวาง พ.ร.บ. กทม.
- “กลุ่มสะตอ” ชอบตำตำรวจ
- ชอบบ้ายสี ซื่อเสียง
- เป็นนักเล่นละครตบตาชาวบ้าน
- พัวพันการค้ายาเสพติด
- ใช้ตำราเป็นที่ปรึกษา
- เข้าร่วมกับเผด็จการ (พลเอกเปรม) เพราะหวังผลประโยชน์ในตำแหน่ง
- เป็นเครื่องมือของมหาวิทยาลัยที่หลอกลวงชาวบ้านโดยการรับดูษฎิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ของหัวหน้าพรรค

- หัวหน้าพรรคชอบตื่นสายไปทำงานสำคัญ ๆ ไม่ทัน
- เป็นอันธพาลกลั่นแกล้งผู้อื่น
- เป็นหุ่นให้รัฐบาลพลเอกเปรม

พรรค ม

- โกงเรื่องมันสำปะหลัง

พรรค ย

- ส่งคนโกงกินอย่างผู้สมัคร ก มาสมัคร

3. การโจมตีหน่วยงาน

- การโกงกินของข้าราชการ

4. การโจมตีรัฐบาลและพรรคร่วมรัฐบาล

- รัฐบาลไม่สนับสนุนการปกครองท้องถิ่น
- นิยมระบบเส้นสายและความใกล้ชิด เช่นการตั้งรัฐมนตรีที่เป็นเพื่อนกับพลเอกเปรม
- เศรษฐกิจตกต่ำแต่รัฐมนตรีรวยมากขึ้น
- ทำงานเอาหน้า ออกกล้อง เปิดป้าย
- กลั่นแกล้งข้าราชการที่คลุกคลีกับพรรค น
- สร้างหนี้และเสียดุลการค้ากับต่างประเทศ

5. ปัญหาอื่น ๆ

- โจมตีระบบการแต่งตั้งผู้ว่า กทม.

การโจมตีของกลุ่ม ว

1. การโจมตีผู้สมัครผู้ว่าฯนั้นได้มีการโจมตีผู้สมัคร ง เช่น กล่าวหาว่าเป็นตัวแทนของความร่ำรวย ในการแสวงหาความร่ำรวยและเป็นผู้ปิดกั้นไม่ให้เกิดสภาพแรงงานในชนาคกร เป็นต้น โจมตีผู้สมัคร ข ที่สวมเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ไม่เป็นส่วนหนึ่งของประชาชนชาวบ้าน และเป็นนักพ้อฝันที่จะสร้างถนนหลายชั้น โจมตีผู้สมัคร ก ในข้อหาคอร์ปชั่นที่ดินในกรมตำรวจ เป็นต้น

2. การโจมตีกลุ่มหรือพรรคคนนั้นได้มีการโจมตีกลุ่มหรือพรรคลอยๆ โดยระบุชื่อ เช่น การทุ่มซื้อเสียง การใส่ร้ายป้ายสี การใช้รัฐมนตรีมาช่วยหาเสียง ความไม่เหมาะสมของพรรคการเมืองต่อการปกครองท้องถิ่น การไม่มีผลงานของพรรค แม้ว่าจะรับปากกับประชาชนแล้วก็ตาม นอกจากนั้นก็มีกรณีการโจมตีพรรค ต เช่น การใช้อำนาจเงิน การหลงตัวเองของหัวหน้าพรรค ต และกลุ่มสະตອທີ່จะทำอะไรโดยไม่เกรงใจประชาชน แม้แต่การดูถูกประชาชน และการปิดสถานเริงรมย์ โดยข้อเสนอของพรรค ต (เป็นการตอบโต้ที่กล่าวหาว่าผู้สมัคร ค จะเป็นตัวทำลายสถานเริงรมย์)

3. สำหรับหน่วยราชการนั้น กลุ่ม ว ไม่ได้เน้นการโจมตีตามนี้

4. การโจมตีรัฐบาลนั้นมี เช่น ความไม่จริงจังของรัฐบาลต่อประชาชนในการแก้ปัญหาสวัสดิการทางสังคม และการเน้นการแก้ปัญหาไม่ถูกจุดโดยเน้นการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจมากกว่าทางการเมือง

5. สำหรับปัญหาทางด้านนามธรรมนั้นเช่น การถกปัญหาถึงการกดขี่ภายในสังคมโดยเฉพาะจากนายทุนและปัญหาการโกงเลือกตั้ง เป็นต้น

การกล่าวแก้ (Defence)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพล	-	-	-	10.39	-	5.29	29.18
	-	-	-	12	-	7	38
	-	-	-	10.88	-	10.29	9.00
กรุงเทพก้าวหน้า	20.57	5.54	5.01	5.40	0.80	2.35	5.40
	17	8	5	9	1	4	9
	13.18	6.06	7.6	13.83	12	6.63	20.83
ประชาธิปไตย	10.67	13.45	-	2.06	8.20	9.31	15.28
	6	17	-	3	3	7	5
	18.5	9.12	-	7.00	59.83	23.36	63.10
ประชากรไทย	-	3.60	3.36	26.23	2.62	8.93	14.07
	-	3	3	10	3	8	10
	-	15.17	12.67	30.45	9.50	24.38	18.45
มวลชน	33.90	3.11	9.59	7.29	1.35	15.22	10.85
	5	4	3	4	2	5	6
	97.80	14.00	34.17	28.0	13.0	38.2	31.42

พรรคมวลชนเป็นพรรคที่โดยเฉลี่ยแล้วใช้วิธีการกล่าวแก้ก่อนข้างสูง โดยเฉพาะรอบแรกของการปราศรัย สัดส่วนของการกล่าวแก้สูงมากถึง 33.90% และมีความหนาแน่นมากที่สุดด้วย (97.80%) ส่วนกลุ่มรวมพลังมีปริมาณการปกป้องตนเองในร้อยละที่สูงในรอบสุดท้าย ซึ่งอาจอธิบายได้ว่า ผู้นำของพรรคมวลชนเป็นผู้ที่โดยนิตินัยแล้วยังสังกัดพรรคประชาธิปไตยอยู่ แต่ได้แยกตัวออกมาตั้งพรรคใหม่ ความจำเป็นในการกล่าวแก้ให้กับข้อหาต่างๆ ในครั้งแรกของการปราศรัยจึงมีมากเป็นธรรมดา แต่ในกรณีของกลุ่มรวมพลังการกล่าวแก้มีสัดส่วนสูงสุดในการปราศรัยนัดสุดท้าย ก็เพราะพลตรีจำลองได้กลายเป็นเป้าหมายติของพรรคอื่น ๆ เกือบทั้งหมดเนื่องจากความนิยมที่ประชาชนให้สูงสุด

สำหรับพรรคประชาธิปไตยนั้นก็มีวิธีการกล่าวแก้ให้กับตนเองสูงกว่าพรรคประเทศไทยเพียงเล็กน้อย แต่สัดส่วนของทั้งสองพรรคก็อยู่ในระดับกลาง ๆ การปกป้องตนเองทั้งสองพรรคเป็นสิ่งจำเป็นเนื่องจากเป็นพรรคที่ร่วมรัฐบาลและเป็นพรรคที่เก่ากว่าพรรคอื่น ๆ โดยเฉพาะในวันสุดท้ายของการหาเสียงมีการเพิ่มการปกป้องตนเองสูงขึ้น ส่วนกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้ามีลักษณะการปกป้องที่ราบเรียบมากกว่าทีมอื่น ๆ แต่ก็มีการปกป้องตนเองสูงในวันแรกของการหาเสียง ทั้งนี้เพื่อการอธิบายถึงสาเหตุที่ผู้นำกลุ่มได้แยกตนออกจากพรรคเดิมมาเป็นหัวหน้าทีมกลุ่มใหม่เช่นเดียวกับพรรคมวลชน

ในด้านเนื้อหาของวิธีการกล่าวแก้ให้กับตนเองนั้น อาจพิจารณาลักษณะร่วมได้ 2 ประการ คือ

1. การปกป้องบุคคลและผลงานของบุคคล
 2. การปกป้องโครงสร้างและหน้าที่ตลอดจนความหมายของกลุ่มหรือพรรค
- ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าทีมใดอยู่ในลักษณะกลุ่มหรือพรรค

(1) ในประการที่หนึ่ง ส่วนใหญ่ของทุกทีมจะมีข้อกล่าวแก้ที่ร่วมกันในระดับหนึ่ง เช่น ข้อแก้ตัวที่ว่าไม่จริง ในการซื้อเสียง ใส่ร้ายป้ายสี หรือแม้แต่การโก่งกิน ส่วนนอกนั้นจะเป็นการปกป้องลักษณะเด่นของผู้สมัคร ซึ่งฝ่ายตรงกันข้ามจะนำไปโจมตีตัวอย่างเช่น

กรณีกลุ่มรวมพลัง ประเด็นหลักของการปกป้องจะเป็นเรื่อง

- มังสวิรัตและวิถีชีวิตแบบมังสวิรัตนี้ไม่ส่งผลกระทบต่อเชิงลบใด ๆ ทุกประการ
ตั้งที่ผู้นั่งกล่าวหา ไม่เป็นอุปสรรคกับการบริหารงาน กทม. ซ้ำยังให้ประโยชน์อีกด้วย
- เหตุผลที่ยังไม่ได้ประกาศตำแหน่งรองผู้ว่าฯ และทีมงานซึ่งมีพร้อมอยู่แล้ว
- ไม่ได้เกี่ยวพันกับยังเตอร์กและไม่ได้เป็นตัวแทนของพลเอกเปรม
- การเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนิกชน ไม่ใช่สนับสนุนศาสนาใหม่
- เพราะการที่ประชาชนสนับสนุนมากจึงมีภัยหาเสียงมาก

น่าสังเกตว่าการกล่าวแก้ของกลุ่มรวมพลังนั้นเน้นคุณสมบัติของพลตรีจำลองโดย
เฉพาะ ซึ่งต่างจากกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าซึ่งไม่ใช่พรรคการเมือง แต่มีการกล่าวแก้ในเรื่อง
ผลงานมากกว่าคุณสมบัติส่วนตัวอย่างของพลตรีจำลอง เช่น

- การต่อสู้เพื่อ พ.ร.บ. กทม.
- การดำเนินการ ขส.มก. ในสมัยที่นายมงคลดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการ
- การดำเนินงานในมูลนิธิ 5 ธันวาคมหาราช
- การสร้างถนนลอยฟ้าไม่ใช่เรื่องเพื่อฝัน

อย่างไรก็ตามกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าก็มีการปกป้องในแง่บุคคลบ้างเหมือนกัน เช่น

- การห้อยเหรียญที่ได้รับพระราชทานของนายมงคล
- กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าไม่ใช่กลุ่มที่ร้ายว้ย
- การสังกัดพรรคการเมืองไม่ใช่สิ่งที่ยากสำหรับนายมงคล และเหตุผลการแยก
จากพรรคประชากรไทย

สำหรับพรรคประชาธิปัตย์นั้น การปกป้องจะเป็นเรื่องกิจกรรมของพรรคหรือ
สมาชิกของพรรค เช่น

- ไม่มีความขัดแย้งภายในพรรคอีกแล้ว
- ผลงานที่ร่วมกับพรรครัฐบาลต้องแยกออกจากพรรคประชาธิปัตย์
- ประชาธิปัตย์ไม่ใช่ศัตรูของกองทัพ

- สาเหตุที่แพ้เลือกตั้งใน กทม.
- ประชาธิปไตยถูกใส่ความเป็นคอมมิวนิสต์
- พรรคไม่เคยใช้อำนาจหน้าที่ในฐานะพรรคร่วมรัฐบาลไปถล่มแก๊งผู้สมัครอื่น ๆ
- นายชนะไม่ใช่เศรษฐี

กรณีของพรรคประชากรไทย

- ไม่ได้เป็นผู้ล้มการเลือกตั้งของ กทม.
- ประชากรไทยและนายสมัครไม่เคยโก่งกิน
- ไม่ได้เป็นปฏิปักษ์กับมุสลิมและคนจีน
- ผู้สมัครของพรรคไม่ได้โก่งกินตามข้อกล่าวหา

กรณีของพรรคมวลชน

- การออกจากประชาธิปไตยของ ร.ต.อ. เฉลิมไม่ใช่การตีรวนเรื่องไม่ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี แต่เพราะประชาธิปไตยไม่ได้อุดมการณ์ที่ตั้งไว้
- พรรคมวลชนทำงานเป็นทีม ไม่ใช่มีแต่ ร.ต.อ. เฉลิมคนเดียว

(2) ในประการที่สอง สำหรับการกล่าวแก้ในเรื่องพรรคและกลุ่มนั้น มักเป็นข้อโต้แย้งทางด้านความคิดและปรัชญา โดยมีลักษณะคล้ายคลึงในแต่ละค่ายที่สนับสนุนความเป็นกลุ่มหรือพรรค เช่น

กรณีกลุ่มรวมพลัง

ข้อดีของกลุ่ม

1. สอดคล้องกับการปกครองท้องถิ่น
2. กลุ่มไม่ใช่เพื่อการเมืองจึงเหมาะกับ กทม.

ข้อเสียของพรรค

1. พรรคครอบงำ (จูงจุมูก) ผู้ว่า กทม. มากไป
2. พรรคเป็นการเมืองเหมาะกับระดับชาติ

กรณีกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า

ข้อดีของกลุ่ม

1. ตาม พ.ร.บ. กทม. ผู้สมัครไม่จำเป็นต้องสังกัดพรรค
2. ชาวกรุงเทพฯ เข้าใจดีถึงความหมายของกลุ่ม
3. กลุ่มเป็นเรื่องการบ้านเหมาะกับการปกครองท้องถิ่น
4. กลุ่มไม่เคยเป็นผู้ทำลายระบอบประชาธิปไตย
5. กลุ่มควบคุมโดยประชาชนไม่ใช่พรรค
6. กลุ่มสะท้อนการกระจายอำนาจได้ดีกว่าพรรค

กรณีพรรคประชาธิปัตย์

ข้อดีของพรรค

1. พรรคการเมืองเหมาะสมกับการปกครองท้องถิ่น เพราะทั่วโลกใช้กัน
2. พรรคมีความต่อเนื่องสูงกว่ากลุ่ม
3. พรรคอยู่ภายใต้ความควบคุมของประชาชนจึงไม่มีโอกาสเป็นเผด็จการ
4. พรรคต้องเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นเพราะจะต้องพัฒนาไปสู่ความเป็นพรรค
มวลชน

กรณีพรรคประชากรไทย

1. กทม. เป็นการบ้านผสมการเมือง
2. พรรคมีวินัยมากกว่า อยู่ภายใต้การควบคุมของประชาชน ไม่ใช่คนไม่กี่คน
ในกลุ่ม
3. พรรคในรัฐสภาเป็นผู้อนุมัติเงิน
4. พรรคสามารถตรวจสอบการใช้งบประมาณของผู้ว่าฯ ได้
5. ข้อบัญญัติของ กทม. ต้องสอดคล้องกับ พ.ร.บ. ที่ออกโดยรัฐสภา (พรรค)
6. พรรคช่วยเหลือ กทม. โดยผ่านงบพัฒนาจังหวัดได้
7. ผู้ว่าฯ รับผิดชอบต่อพรรค พรรครับผิดชอบต่อประชาชน

กรณีพรรคมวลชน

- ประชาชนสามารถตรวจสอบพรรค พรรคตรวจสอบผู้ว่าฯ ได้

การพูดเพื่อจูงใจหรือโฆษณาพรรค

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	61.22	—	65.49	40.19
	—	—	—	33	—	31	51
	—	—	—	25.21	—	28.74	9.24
กรุงเทพก้าวหน้า	46.25	16.11	14.58	48.53	58.71	15.53	52.35
	27	9	8	42	21	7	62
	20.46	15.67	13.81	26.62	41.88	25.07	29.33
ประชาธิปไตย	67.71	39.31	78.40	76.53	63.32	67.96	48.11
	15	24	26	13	31	26	19
	46.97	17.81	30.79	60.08	44.71	45.92	52.29
ประชากรไทย	—	79.27	77.40	56.33	79.08	57.97	47.92
	—	15	15	16	14	22	29
	—	66.80	58.33	40.88	61.43	57.52	21.67
มวลชน	23.37	46.72	56.06	49.93	27.90	31.51	57.27
	10	27	18	18	18	15	22
	33.7	31.13	33.28	42.61	29.89	26.37	45.23

พรรคประชาธิปไตยและพรรคประชากรไทยเป็นพรรคที่ใช้ยุทธวิธีในการพูดเพื่อจูงใจค่อนข้างสูง ส่วนการโฆษณาของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคมวลชนนั้น มีลักษณะไม่แน่นอนสม่ำเสมอ จนดูเหมือนว่า การพูดเพื่อจูงใจนั้น ขึ้นกับสภาพการณ์มากกว่าการวางแผนที่ใช้ได้กับส่วนใหญ่ของการปราศรัย ส่วนกลุ่มรวมพลังนั้น วิธีการ “ขาย” กลุ่มมีค่อนข้างมากและสม่ำเสมอ สำหรับในครั้งสุดท้ายจะพบว่าพรรคที่มีโอกาสน้อย เช่น พรรคมวลชนและกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า นั้น ได้มีการโหมการจูงใจมากขึ้นเมื่อเทียบกับทุกพรรคในการหาเสียงครั้งสุดท้าย และเมื่อเทียบกับทุกครั้งที่ผ่านมาก่อนหน้านั้นของทั้งสองพรรค ส่วนกลุ่มรวมพลังมีการ “ขาย” ในครั้งสุดท้ายน้อยที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวแก่ให้กับตนเองมากกว่าเดิม

ประเด็นในการ “ขาย” ของพรรคหรือกลุ่มต่าง ๆ ประกอบด้วย

1. การโฆษณาผู้สมัครและบุคคลต่าง ๆ ในสังกัดและภาพพจน์ของกลุ่มหรือ

แท็กซี

จะทำ

2. การมุ่งขายต่อกลุ่มชนที่คิดว่าเป็นฐานเสียงของตน เช่น แม่ค้า ตำรวจหรือ
3. การเสนอโครงการที่ปรากฏในนโยบายของกลุ่มหรือพรรค หรือผลงานที่คิด
4. ผลงานของกลุ่มหรือพรรคที่ผ่านมา

1. การโฆษณาผู้สมัครหรือบุคคลในสังกัด

กลุ่มรวมพลัง

- คุณธรรม ศีลธรรม ความบริสุทธิ์และยุติธรรมของพลตรีจำลอง
- การเสียสละความสุขส่วนตัวของพลตรีจำลอง
- ความอดทนอย่างหนักในการต่อสู้กับสิ่งต่าง ๆ
- ความสามารถในการประสานงานทั้งกับหน่วยทหารและพลเรือน
- ความตั้งใจจริง
- คุณสมบัติของบุคคลในสังกัด

กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า

- การจัดเวทีประชาชน
- ความเป็นกลุ่มการเมืองเหมาะสมกับ กทม.
- นายมงคลเคยเป็นหัวหน้ากลุ่มยังเตอร์กในประชาธิปไตย
- นายมงคลเป็นคนขายหลักการ (ไม่ใช่ขายตัว)
- ประธานมูลนิธิ 5 ธันวาคมหาราช
- ทีมผู้สมัครเป็นอาสาสมัคร
- การเป็นตัวของตัวเองของผู้สมัคร

พรรคประชาธิปัตย์

- ความพร้อมต่อการบริหารงานของประชาธิปัตย์
- การไม่คดโกงและซื่อสัตย์
- มีผู้ไปเยี่ยมนายวิระตอนที่ติดคุกมากมาย
- ความต่อเนื่องของพรรค

- ความสามารถในการเป็นตัวแทนประชาชนของผู้สมัคร
- การเป็นคนท้องถิ่น (กทม.) ของผู้สมัคร
- การที่ผู้สมัครของพรรคคู่แข่งทำงานกับ กทม. อยู่แล้ว
- การต่อต้านเผด็จการของพรรคในอดีต
- การเสียสละของนายชนะจากตำแหน่งงานที่ธนาคาร
- การได้รับคะแนนนิยมสูงสุดของนายชนะเมื่อทำการหยั่งเสียง
- การถ่อมตนของพรรค
- การที่นายชนะไม่รับเงินเดือนสมัยเป็นเทศมนตรี
- ความเป็นนักต่อสู้ของนายชนะ
- ประชาธิปไตยถือสายกลาง
- รัฐธรรมนูญไทยรับรองและให้ความสำคัญต่อพรรค

พรรคประชากรไทย

- ความสุจริตในการเลือกตั้ง
- ประชากรไทยทำเพื่อประชาชนมาตลอด
- ความยากจนของพรรค
- เป็นคนภายในท้องถิ่น (กทม.)
- ความสุจริต ไม่คดโกง
- ประชากรไทยไม่เคยด่าคู่แข่ง
- ชัยชนะของประชากรไทยในการเลือกตั้งที่กรุงเทพฯ
- ประชากรไทยเสนอผู้ว่าฯ ที่เหมาะสม
- ประชากรไทยเคยเป็นฝ่ายค้านที่มีคุณภาพ
- ความสามารถของนายสมัครในการกอบกู้รัฐวิสาหกิจ
- ระบบพรรคดีที่สุดในการเลือกตั้ง
- ประชากรไทยมีคะแนนมาตรฐาน (ในขณะที่พรรคอื่นไม่มี)
- ความคุ้นเคยกับพื้นที่ รัฐบาลใน กทม.
- ประชากรไทยให้หลักประกันผู้ว่าฯ

- ประชากรไทยมีอุดมการณ์และไม่ซื้อเสียงเช่นเดียวกับพลตรีจำลอง
- นายสมัครก็มีเชื้อสายจีน
- นายสมัครสนับสนุนการเลือกตั้ง กทม.
- ประชากรไทยเป็นพรรคที่กล้าทำและมีเหตุผลในการทำ
- ม.ร.ว. เจตจันทร์สู้และไม่เลือกงาน
- ม.ร.ว. เจตจันทร์ทำงานให้กับสังคมมากกว่านายชนะ
- ข้อดีของพรรค
- ประชากรไทยสามารถขอยุติโทษของนายสมัครได้
- นายสมัครเป็นความหวังใหม่
- นายสมัครเดินตามรอยนายควง

พรรคมวลชน

- ร.ต.อ. เฉลิมเป็นผู้ได้รับคะแนนสูงสุดในฝั่งธน ฯ และเป็นที่สองในกทม.
รองจาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
- ความพร้อมต่อปัญหาใน กทม.
- ร.ต.อ. เฉลิมดังกว่านายพิชัย
- ยากจนในการหาเสียง
- แม้แต่นายเล็ก นานา ก็สนับสนุนให้ ร.ต.อ. เฉลิมเป็นรัฐมนตรี
- เป็นผู้บุกจับผู้มีอิทธิพลในอดีต
- กล้าเสนอความจริง
- พรรคมวลชนมีนักกฎหมายคอยให้คำปรึกษาต่อประชาชน
- นายชิงชัยเคยเป็นคนยากจนมาก่อน
- นายชิงชัยเคยร่วมทำงานกับตำรวจ
- ร.ต.อ. เฉลิมเคยสละเงินเดือนให้ตำรวจทำเนียบเป็นสวัสดิการ

2. การโฆษณาต่อกลุ่มชนเป้าหมาย (การยื่นและการเน้น)

กลุ่มรวมพลัง

- คนฝั่งธน ฯ
- ทาบเว้
- ผู้ใช้แรงงานและสหภาพแรงงาน

คำขวัญ (Slogan)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	7	—	3	3
กรุงเทพก้าวหน้า	3	—	—	2	3	8	12
ประชาธิปไตย	2	—	1	1	2	2	—
ประชากรไทย	—	2	3	1	2	5	1
มวลชน	3	2	—	1	1	—	1

การชูคำขวัญของแต่ละกลุ่มหรือพรรคนั้นไม่เป็นระบบ มีกลุ่มหรือพรรคที่ให้คำขวัญซ้ำเสมอก็คือ กลุ่มรวมพลังและพรรคประชากรไทย เพราะทุกครั้งที่มาเสียงจะพาดพิงถึงคำขวัญไม่มากนัก้อย สำหรับครั้งสุดท้ายแล้ว กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้ามีการชูคำขวัญสูงมาก ในขณะที่พรรคประชาธิปไตยไม่มีการชูในขั้นนี้เลย แสดงว่าส่วนใหญ่ของทีมของผู้สมัครไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นของคำขวัญ เพราะอาจไม่เห็นว่คำขวัญเป็นส่วนในการสร้างความนิยมขึ้นได้

การสร้างความบันเทิง (Entertainment)

พรรคหรือกลุ่ม	I	II	III	IV	V	VI	VII
รวมพลัง	—	—	—	98	—	81	212
กรุงเทพก้าวหน้า	53	2	4	18	7	17	90
ประชาธิปไตย	44	2	10	—	4	10	127
ประชากรไทย	—	25	4	12	—	37	62
มวลชน	53	2	—	8	4	15	70

การให้ความบันเทิงในแง่การสร้างอารมณ์ร่วม ความเฮฮาและความมันในการหาเสียงแล้ว ทุกพรรคมีลักษณะเดียวกันคือสร้างความบันเทิงในรอบของวันเปิดปราศรัยใหญ่และวันปราศรัยใหญ่ปิดการหาเสียง โดยตลอดช่วงดังกล่าว การสร้างความบันเทิงลดลงอย่างรวดเร็วยกเว้นกลุ่มรวมพลังที่ย้ำในเรื่องนี้ทุกครั้งที่มาเสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งสุดท้าย

การปราศรัยหาเสียงมีลักษณะเป็น “น้ำเน่า” หรือไม่?

เราได้กล่าวมาแล้วว่า ความรู้สึกโดยทั่ว ๆ ไปนั้นมียู่ว่า การเมืองไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปราศรัยหาเสียงนั้นมีลักษณะเป็น “น้ำเน่า” รวมทั้งการปราศรัยหาเสียงของพรรคและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครครั้งนี้ด้วย ยิ่งผู้ที่อ่านข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์อยู่กับบ้านเพียงอย่างเดียว โดยที่ไม่เคยออกไปฟังคำปราศรัยของพรรคและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ด้วยตนเอง ก็คงจะได้ข้อสรุปโดยไม่ยากนักว่า การปราศรัยหาเสียงในการเลือกตั้งครั้งนี้มีลักษณะเป็น “น้ำเน่า” เอามากๆ เพราะตามรายงานหรือตามความเห็นที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์นั้น นักการเมืองเอาแต่ “กัน โคร” กัน หรือโจมตีกันด้วยเรื่องส่วนตัวเป็นใหญ่⁶³ จากภาพที่ปรากฏออกมา ถ้าจะพิจารณาให้ละเอียดลงไปก็คงจะพอสรุปได้ว่า การปราศรัยที่เป็น “น้ำเน่า” น่าจะได้แก่ การปราศรัยหาเสียงที่มีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

- (1) มีสัดส่วนของการโจมตีสูงโดยไม่มีการพูดถึงนโยบายของผู้สมัครหรือมีก็น้อย
- (2) เนื้อหาของการโจมตีดังกล่าวเป็นเรื่องส่วนบุคคลของผู้สมัครรับเลือกตั้งฝ่ายตรงกันข้าม ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งหรือการปฏิบัติงานในหน้าที่ดังกล่าวแต่อย่างใด
- (3) มีการนำเอาข้อกล่าวหาที่เป็นเท็จมาโจมตีอันเป็นการให้ร้ายป้ายสี
- (4) ถ้อยคำที่ใช้ในการปราศรัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นการโจมตี เป็นถ้อยคำที่หยาบคาย ไม่สุภาพ

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาวิเคราะห์ตัวอย่างการปราศรัยหาเสียงที่ได้กระทำไปแล้วข้างต้น ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในการปราศรัยของพรรคหรือกลุ่มการเมืองทั้งหมด 5 พรรคหรือกลุ่มนี้ มีอยู่เพียงสองพรรคหรือกลุ่ม คือกลุ่มกรุงเทพฯก้าวหน้าและพรรค

⁶³ โปรดดูตัวอย่างจากคอลัมน์ของผู้ใช้นามปากกาว่า “โรเบิร์ต เนียบ” ใน*ดาวสยาม* เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ข่าวหน้าแรกของ*เดลินิวส์* เมื่อ 4 พฤศจิกายน คอลัมน์ “ปลายนิ้ว นายกำแหง” ใน*เดลินิวส์* เมื่อ 5 พฤศจิกายน คอลัมน์ “ใต้ถุนเวที” ใน*มติชน* เมื่อ 5 พฤศจิกายน คอลัมน์ “ที่เล่นที่จริง” ใน*สยามรัฐ* 7 พฤศจิกายน และพาดหัวข่าวหน้าแรกของ*สยามรัฐ* เมื่อ 8 พฤศจิกายน เป็นต้น

มวลชน ซึ่งก็เป็นพรรคหรือกลุ่มที่มอบบทบาทของตนเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับ “พรรครัฐบาล” เท่านั้นที่ปรากฏว่า มีการปราศรัยบางครั้งที่สุดส่วนของการโจมตีมีสูงกว่า 50% ของเนื้อหาทั้งหมด คือ การปราศรัยของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม (69.77%) 20 ตุลาคม (74.74%) 3 พฤศจิกายน (65.13%) และการปราศรัยของพรรคมวลชน เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม (57.39%) แต่ในตัวอย่างการปราศรัยครั้งอื่น ๆ อีก 4 ครั้งของกลุ่มกรุงเทพก้าวหน้า และอีก 6 ครั้งของพรรคมวลชน แม้ว่าสัดส่วนของการโจมตีอาจจะ “สูง” แต่ก็ไม่ได้เกินครึ่งหนึ่งของเนื้อหาทั้งหมดของการปราศรัย เมื่อพิจารณาจากแง่นี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการปราศรัยของพรรคหรือกลุ่มการเมืองต่างๆ ในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครนี้ ยังไม่ถึงขั้นที่จะเรียกได้ว่าเป็น “น้ำเน่า”

ในส่วนของเนื้อหาของการโจมตีนั้น ปัญหาของการ “วัด” ความเป็น “น้ำเน่า” ที่สำคัญที่สุดอยู่ที่ว่า การแยกแยะว่าอะไรเป็นเรื่องส่วนตัวของผู้สมัครหรือของพรรคที่ไม่เกี่ยวกับการเลือกตั้งครั้งนี้ และอะไรที่เกี่ยวข้อง เป็นเรื่องที่กระทำไต่ถาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อ “บุคลิกภาพ” ของผู้สมัครในตำแหน่งนี้ได้กลายเป็นประเด็นของการหาเสียงไป จริงอยู่ มีอยู่บางกรณีที่มีการโจมตีผู้สมัครหรือผู้ปราศรัยบางคนนั้นเห็นได้ง่ายว่าเป็นการนำเอาเรื่องส่วนตัวมาโจมตี เช่น การโจมตีปัญหาเรื่องการหย่าร้างของพลเอกหาญ ลีนา-นนท์ การโจมตีพลตรีจำลองที่เลิกยุ่งเกี่ยวจนสามีภรรยากับภรรยาของตนเอง แต่ก็มิใช่หลายกรณีที่อาจมีปัญหาในการแยกแยะ เช่น การที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าโจมตีพลตรีจำลองว่ายังเป็นผู้ที่มีกิเลสอยู่ เพราะแทนที่จะลาออกจากราชการเพื่อสมัครรับเลือกตั้งเลย กลับรอจนได้ยศพลตรีเสียก่อนแล้วจึงค่อยลาออก หรือการโจมตีพรรคประชาธิปไตยกรณีการตายของอดีตรัฐมนตรีดำรง ลัทธพิพัฒน์ เป็นต้น เพราะฉะนั้นการวินิจฉัยว่าเนื้อหาของการโจมตีส่วนใดเป็นการโจมตีที่มีลักษณะเป็น “น้ำเน่า” จึงเป็นเรื่องที่ในท้ายที่สุดแล้วขึ้นอยู่กับผู้ฟังแต่ละคนว่าพร้อมจะมองประเด็นในการหาเสียงครั้งนี้ให้มีขอบเขตกว้างขวางสักเพียงไร นอกจากนั้นแล้วก็ยังมีปัญหาเพิ่มเติมอีกว่า สัดส่วนขนาดใดของการโจมตีที่เป็นเรื่องส่วนตัวที่ผู้ฟังการปราศรัยแต่ละคนจะยอมรับได้ว่าเป็นเกณฑ์ปกติ หรือขนาดใดที่จะถือว่าเพียงพอที่จะทำให้การปราศรัยหาเสียงทั้งหมดเป็น “น้ำเน่า” สัดส่วนเช่นว่านี้

เช่นเดียวกันที่หากไม่ถือจำนวนครึ่งหนึ่งขึ้นไปเป็นเกณฑ์ตัดสินแล้วก็ต้องเป็นเรื่องที่แต่ละคนจะต้องวินิจฉัยเอาเอง

สำหรับปัญหาที่คาบเกี่ยวกับกรณีข้างต้นก็คือ ปัญหาเรื่องความจริงความเท็จของข้อกล่าวหาที่ผู้ปราชัยนำมาใช้โจมตีกัน ทั้งที่กระทำผิดโดยเปิดเผย และที่กล่าวเป็นนัยให้ผู้ฟังคำปราชัยไปคิดเอาเองว่าใครคือเป้าหมายการโจมตี ทั้งนี้ก็เพราะโดยปรกติแล้วผู้ฟังคำปราชัยจะไม่มีทางรู้ได้เลยว่าข้อกล่าวหาที่โจมตีกันอยู่นั้นเป็นการใส่ร้ายป้ายสีหรือไม่ แม้แต่เมื่อจะติดตามไปฟังคำปราชัยของพรรคที่ถูกโจมตี เนื่องจากผู้ที่ถูกโจมตีอาจจะหยิบยกเอาข้อกล่าวหาอื่น ๆ มากล่าวแก้กับผู้ฟังคำปราชัยหรือไม่ก็ได้ นอกจากนี้ แม้ในกรณีที่มีการหยิบยกเอาข้อกล่าวหาหลากหลาย ก็มิได้หมายความว่า ข้อกล่าวหาอื่นจะเป็นหรือแม้แต่ “มีมูล” เช่น การที่พรรคประชาธิปไตยโจมตีนายมงคลว่าตั้งกลุ่มเพราะหาพรรคลงไม่ได้ ในทำนองเดียวกัน การที่ผู้ถูกโจมตีไม่ได้หยิบยกเอาข้อกล่าวหาใด ๆ มากล่าวแก้ก็มิได้หมายความว่า เป็นการยอมรับว่าข้อกล่าวหาดังกล่าว “มีมูล” หรือเป็นความจริง เช่น การที่พรรคมวลชนโจมตีพรรคประชาธิปไตยเรื่องโควต้าแท็กซี่ สำหรับกรณีที่ผู้ฟังคำปราชัยวินิจฉัยว่าข้อกล่าวหาใด ๆ เป็นความจริง เป็นการใส่ร้ายป้ายสีนั้น ย่อมไม่มีปัญหาเลยว่าส่วนนั้น ๆ ของการโจมตีย่อมถูกมองว่าเป็น “น้ำเน่า” แต่ปัญหาจะเกิดขึ้นเป็นอย่างมากสำหรับกรณีที่ผู้ฟังยังไม่อาจวินิจฉัยลงไปทางใดทางหนึ่งว่าการโจมตีดังกล่าวเป็นความจริงหรือไม่ และแม้ในกรณีที่อาจกำหนดได้ว่าข้อโจมตีใดเป็นความจริงก็ยังมีปัญหาได้อีกว่า คำกล่าวหาอื่นๆ เป็นเรื่อง “ส่วนตัว” หรือเป็นเรื่องที่เป็นประเด็นทางการเมืองโดยชอบด้วยเหตุผล เช่น การที่พรรคมวลชนโจมตีพลตรีจำลองว่าเอาตัวรอดและ “หักหลัง” พวกทหารยังเตอร์ก เป็นต้น จากแง่มุมนี้ ความเป็น “น้ำเน่า” ของการปราชัยหาเสียงจึงขึ้นอยู่กับความรู้และวิจารณญาณของผู้ฟังคำปราชัยเป็นประการแรกที่จะประเมินว่าข้อกล่าวหาที่มีการโจมตีกันนั้นเป็นความจริงหรือไม่ และ ำจริง ข้อกล่าวหาดังกล่าวเป็นประเด็นทางการเมืองที่นำมาหาเสียงได้ หรือว่าเป็นเรื่องส่วนตัวที่ไม่ควรนำมาโจมตีกัน

สำหรับความรู้สึที่ว่าถ้อยคำที่ใช้กันในการปราชัยหาเสียงเป็นถ้อยคำที่หยาบคาย ไม่สุภาพนั้น ถ้าไม่พิจารณาประเด็นเรื่องปริมาณของถ้อยคำประเภทนี้ว่าต้องมีมากน้อยเพียงใดจึงจะถือว่าทำให้การปราชัยหาเสียงทั้งหมดเป็น “น้ำเน่า” ไป (เนื่องจากการพิจารณาในประเด็นดังกล่าวไม่อาจมีกำหนดกฎเกณฑ์ที่แน่นอนได้แล้ว) ก็คงต้องยอมรับ

ว่า มีการใช้คำดำว่าเป็นคำ “หยาบ” จริง ๆ (โดยไม่ต้องพิจารณาว่า “หยาบ” แคไหน) และตามเกณฑ์นี้ การปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร “น้ำเน่า” จริง ดังตัวอย่าง “คำดำ” ที่ปรากฏในการปราศรัยหาเสียงของพรรคและกลุ่มการเมืองต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตัวอย่าง “คำดำ” ที่พรรคและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ใช้

พรรค ต

2 ตุลาคม 2528 ณ วงเวียนใหญ่

- พวกบ้าอำนาจ	- มั่นกอบโกย มั่นปล้นชาติ ปล้นประชาชน
- นายเงิน	- หมาหลายรัง คนหลายใจ
- คนชู้ ๆ ทำ พุดมาก ๆ	- กัดกัน
- กะหรี	- ศิษย์ผู้ศรั ลูกเนรคุณพ่อ

11 ตุลาคม 2528 ณ วัดจันทร์สโมสร

- หลอก	- บิดเบือนข้อเท็จจริง
- ดูถูก	- ข้าราชการประจำ
- ระบอบเผด็จการ	- เสนียดจิ้งไร
- แทะข้างหลัง	- เอาหน้าลายดูย
- ช่มชู้ประชาชน	- หน้าด้าน

31 ตุลาคม 2528 ณ แฟลตคลองจั่น

- อสุร	- จอมปลอม
- ผักชีโรยหน้า	- พรรคผีหัวขาด
- ไอ้บ้า	- หน้าม้า
- โสเภณีค้าขาย	

4 พฤศจิกายน 2528 ณ ตลาดบางปะกอก

- นายแมวนายหมา	- คนโง่

12 พฤศจิกายน 2528 ณ สนามไชย

- จีบหาย	- แฟชั่น
- ไล่เดือน	- เสือ สิงห์ กระทั่ง แรด เขี้ยวลากดิน
- หนักหัวกระบาลใคร	- สามัคคีเภท

กลุ่ม ง

4 ตุลาคม 2528 ณ ศาลาว่าการกทม.

- นำทุเรศ
- นีแผลและนักการเมืองที่มาจากพ่อค้า
- กระจงอก

11 ตุลาคม 2528 ณ วัดนางนอง

- นายแบงค์
- พ่อค้า
- ถ่ายรูปติดแม่มัน 2 ใบเลย
- นักการเมืองอาชีพ

23 ตุลาคม 2528 ณ วัดธาตุทอง

- ดอกเตอร์ดอกเตอร์กัน

28 ตุลาคม 2528 ณ สวนจตุจักร

- ข้าราชการประจำ
- ทรรราช
- มั่นคอม
- หลอก
- มิ่ง
- พ่อค้า
- ทุเรศ
- บ้า

3 พฤศจิกายน 2528 ณ สวนจตุจักร

- ทุเรศ
- บ้า
- รักชาติจนน้ำลายไหล
- ชอบไปเมืองฉวน

12 พฤศจิกายน 2528 ณ สนามหลวง

- มอมเมา
- ไอลิ่งดำ

พรรค น

4 ตุลาคม 2528 ณ สนามหลวง

- ไอ้พวกนี้มันทะเลิง ท่านทั้งหลาย
- เนรคุณ
- พวกเสวยบุญ
- ว่าเมืองไทยอาภัพ มีรัฐมนตรีที่โง่เง่าเต่าตุ่น เป็นรัฐมนตรีมหาดไทย
- เรื่องอย่างนี้มันยังไม่รู้ แล้วจะดูแลบ้านเมืองได้อย่างไร
- ไอ้พวกนี้มันเหมือนผีกระสือ
- ก็มันโง่กันทั้งพรรค

13 ตุลาคม 2528 เชิงสะพานพระปิ่นเกล้า ฟังธนบุรี

- หน้าด้าน
- โกงอำนาจ
- ชูตริ๊ด
- บิดเบือน
- ไอ้พวกห่าร้อย
- หัวหน้าพรรค ต เป็นหุ่นเชิด
- สกปรก
- มนุษย์อุบาทว์
- ชูตเลือด
- หลอกหลวง
- ตระบัดสัตย์
- ไอ้พวกนี้หน้าโง่
- มหาเศรษฐี

15 ตุลาคม 2528 แฟลตตำรวจ พญาไท

- หอคอยงาช้าง
- ไอ้พวกกระยำพวกนี้มันเล่นการเมืองสกปรก
- เราไม่มีปัญญาที่จะจัดตั้งเป็น พรรคการเมืองที่ร่ำรวย

20 ตุลาคม 2528 แฟลตตำรวจ ไชยชัย 4

- ทำไมสันดานมันถึงชั่วร้ายอย่างนั้น
- หน้าด้านไม่รู้จักความอาย
- หอคอยงาช้าง
- นักการเมืองหน้าเน่า
- ใส่ร้าย

31 ตุลาคม 2528 ตลาดนครหลวง เขตบางกอกน้อย

- ทยศ
- ฉิบหายตายโหง

13 พฤศจิกายน 2528 สนามหลวง

- กักขพะ
- เทย
- ไอ้ห่า
- ไอ้พวกนี้มันจิ้งจก เข้าที่ไหนก็ได้ที่มันเป็นใหญ่เป็นโต
- หากิน
- มึงว่ากูเป็นหมาได้ยังไง
- ไอ้ห่าร้อยละลาย

พรรค ข

11 ตุลาคม 2528 ณ ศาลาว่าการ กทม.

- ดอกเตอร์ในห้องแอร์ ที่อยู่ในมหาวิทยาลัย

21 ตุลาคม 2528 วัดยางสุทธาราม

- กลิ่นบัสสาวะ
- สันดานมันไม่ดี

11 พฤศจิกายน 2528 สะพานพุทธ เขตพระนคร

- ผมรู้มันไม่ค่อยรักดีก็ช่างแม่มันไปเป็นไร
- ถ้าขึ้นปล่อยบ้านเมืองอยู่ไปอย่างนั้น รัฐบาลสังคมนิยมเกิดขึ้นแน่นอนครับ
- บัดชบ
- มิ่งว่ามากก็ว่ามิ่งไป มิ่งด่ามากก็จะด่ามิ่งไป มิ่งต่ออยู่ ถ้ามิ่งตัวเล็กกว่าถูกก็จะกระแทบมิ่งเลย ถ้าตัวใหญ่กว่าต้องขออนุญาตไปปักหลักก่อนละครับหาคนมาสู้กับมัน
- บางทีไอ้ห่าก็ด่าเอาด่าเอา
- ไอ้ชู้คุกชู้เตวราง

13 พฤศจิกายน 2528 ณ ศาลาว่าการ กทม.

- โกหกมดเท็จ
- ไอ้พรรคการเมืองชั่วร้าย
- มิ่งมันไอ้ชู้คุก

กลุ่ม ว

27 ตุลาคม 2528 สวนจตุจักร

- มหาเศรษฐี
- หัวคะแนน
- ตลบแต่ง
- นายห้าง
- ดอกไม้พลาสติก
- หอคอยงาช้าง
- โกหก
- เพียน
- ไอ้ที่ดินไม่ติดดิน
- บัญญาอ่อน
- เสือก
- เทวทัต
- ตัวสกปรก

8 พฤศจิกายน 2528 วงเวียนใหญ่

- บัญญานิ้ม ซื่อป้อ
- นายทุน ธนาคาร
- นายแบงค์
- เศรษฐีนายทุน

เสียงกลายเป็นวิธีการหลักที่สำคัญที่สุดวิธีหนึ่ง (ถ้าไม่ใช่วิธีเดียว) ในการหาเสียงของการเลือกตั้งครั้งที่แล้ว จากการศึกษาข้อมูลคำปราศรัยของพรรคและกลุ่มต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าพรรคและกลุ่มต่างๆ ได้พยายามที่จะวิเคราะห์ “ผู้ฟัง” มาก่อนล่วงหน้า เพื่อเสนอแนวทางที่ตนคิดว่าจะสอดคล้องและเหมาะสมกับอารมณ์ ความรู้สึก ค่านิยม ความต้องการ ความเชื่อของประชาชนเป็นอย่างดีพอสมควร ดังจะเห็นได้ว่าบางพรรคบางกลุ่มมีความพยายามเป็นพิเศษที่จะ “ขาย” นโยบายของตนกับกลุ่มคนที่มีขนาดใหญ่หรือกว้างกว่าเฉพาะกลุ่มอาชีพ และเกือบจะทุกพรรคทุกกลุ่มให้ความสำคัญต่อลักษณะพิเศษของท้องถิ่นที่ตนไปปราศรัยหาเสียงในระดับหนึ่ง เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เชื่อชาติของประชาชนผู้ฟัง

โดยทั่วไปแล้ว แบบแผนของการปราศรัยหาเสียงของกลุ่มและพรรคการเมืองต่างๆ จะคล้ายคลึงกันคือ มีส่วนที่เป็นการให้ข่าวสารทางการเมือง การแนะนำวิธีใช้สิทธิ การจูงใจหรือขายโครงการหรือนโยบาย การโจมตีและการกล่าวแก้หรือปกป้องตนเอง พรรคหรือกลุ่มการเมืองส่วนใหญ่เน้นที่การจูงใจ การโจมตีและการกล่าวแก้เรียงตามลำดับ พรรคหรือกลุ่มการเมืองส่วนใหญ่จะมีความคงเส้นคงวาในสิ่งที่ตนเสนอ “ขาย” ต่อประชาชนสูง อย่างไรก็ตาม กลุ่มหรือพรรคการเมืองที่มองตนเองว่าเป็นฝ่ายค้านหรือฝ่ายตรงกันข้ามกับพรรครัฐบาล จะมีสัดส่วนของการ “ขาย” ที่น้อยกว่าพรรคร่วมรัฐบาล แต่จะมีสัดส่วนของการโจมตีที่สูงกว่า สำหรับเป้าหมายและปริมาณของการโจมตีของพรรคและกลุ่มต่างๆ นั้น เป็นส่วนที่มีการปรับเปลี่ยนมากที่สุด คือเป็นไปตามคะแนนนิยมของผู้ที่ตนคิดว่าเป็นคู่แข่งที่สำคัญที่สุดในแต่ละช่วง โดยในช่วงแรกๆ การโจมตีอาจเป็นไปอย่างกว้างๆ แต่เป้าหมายจะแคบและรุนแรงขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ในมุมกลับกัน พรรคที่ต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นในการกล่าวแก้ให้กับตนเองก็คือผู้ที่คาดกันว่ากำลังได้รับความนิยมจากประชาชนมากที่สุดนั่นเอง ส่วนการให้ข่าวสารทางการเมืองจะสูงในช่วงแรกๆ และค่อยๆ ลดลง ในขณะที่การแนะนำเรื่องการใช้สิทธิจะค่อยๆ เพิ่มขึ้นและสูงสุดในการปราศรัยนัดสุดท้าย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ขึ้นกับประสบการณ์ในการหาเสียงเลือกตั้งของพรรคหรือกลุ่มการเมืองอีกด้วยว่า เป็นกลุ่มหรือพรรคการเมืองเก่าหรือใหม่ และได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวมากแค่ไหน

หากพิจารณาเฉพาะเนื้อหาของ การปราศรัยหาเสียงและผลการลงคะแนนที่ปรากฏออกมา ก็อาจกล่าวได้ว่า ประชาชนชาวกรุงเทพมหานครยังไม่รู้สึกว่าการดำเนินงานของรัฐบาลที่ผ่านมาผิดพลาดอย่างร้ายแรง หรือยังไม่คิดว่ารัฐบาลหรือพรรคร่วมรัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อการเลือกตั้งกล่าว อย่างที่กลุ่มกรุงเทพก้าวหน้าและพรรคมวลชนพยายามจะบอกแต่อย่างใด ในขณะที่เดียวกัน ทั้ง ๆ ที่รู้และยอมรับว่าปัญหาเร่งด่วนของกรุงเทพมหานครคือสิ่งที่ผู้สมัครจากพรรคและกลุ่มต่าง ๆ พยายามเสนอแนวทางแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม ประชาชนผู้ใช้สิทธิส่วนใหญ่ ก็ดูจะเห็นคล้ายตามพลตรีจำลองที่ว่า ปัญหาที่เร่งด่วนที่สุดก็คือตัวบุคคลที่มีคุณธรรมมีศีลมีสัตย์ จริงอยู่ในทางปฏิบัติแล้ว ข้อสรุปข้างต้นนี้แม้ว่าอาจจะไม่ผิดจากความเป็นจริง แต่ก็ยังเป็นข้อสรุปที่ไม่สมบูรณ์ เพราะตามความเป็นจริงแล้ว ปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อผลของการปราศรัยหาเสียงก็คือ การรายงานข่าวและการแสดงความเห็นของหนังสือพิมพ์ซึ่งไม่ได้ดูล กล่าวคือ หนังสือพิมพ์มีบทบาทอย่างมากในการเลือกเสนอแนวทางในการมองปัญหาของกรุงเทพมหานครของพรรคหรือกลุ่มการเมืองบางพรรคบางกลุ่มเท่านั้น การปราศรัยหาเสียงของบางกลุ่มบางพรรคที่หนังสือพิมพ์ไม่ได้ให้ความสนใจทำเป็นข่าว จึงมีอิทธิพลจำกัดอยู่เฉพาะแค่ประชาชนส่วนน้อยนิดเสียเหลือเกินที่มีโอกาสได้ไปฟังการปราศรัยหาเสียงด้วยตนเองเท่านั้น บทบาทของสื่อมวลชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปราศรัยหาเสียงนี้ อาจเป็นข้ออธิบายว่าทำไมประชาชนจำนวนมากจึงมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับลักษณะความเป็น “หน้าเน่า” ของการปราศรัยหาเสียง ตลอดจนพรรคหรือกลุ่มการเมืองที่ได้ชื่อว่ากระทำการดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในแง่หนึ่งนั้นภาวะที่การปราศรัยหาเสียงของเฉพาะบางกลุ่มบางพรรคมี โอกาสที่จะแพร่ขยายไปสู่ประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งอย่างกว้างขวางผ่านทางหนังสือพิมพ์ในขณะที่การปราศรัยของกลุ่มและพรรคอื่น ๆ ที่ไม่เป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ถูกจำกัดด้วยลักษณะเฉพาะของการปราศรัยหาเสียงนั้น ก็เป็นเพียงแต่การสะท้อนอย่างหนึ่งของข้อบกพร่องของการปราศรัยหาเสียงในฐานะที่เป็นวิธีการรณรงค์หาเสียงจากแง่ของประชาชนเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่า แม้เมื่อไม่มีการรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์ การปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่เชื่อว่าผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งทุกคนจะมีโอกาสได้ทราบอย่างทั่วถึงอยู่แล้ว นั่นคือ โดยเหตุที่เป็นไปได้ยากมากที่จะมีผู้มี

สิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่สนใจจะติดตามการปราศรัยหาเสียงของพรรคการเมืองทุกพรรค ผู้ปราศรัยจึงมีแนวโน้มที่จะ “บิดเบือน” ในการปราศรัยอยู่เป็นทุน กว่าจะง่าย ๆ กี่ว่าโดยทั่วไปแล้ว การปราศรัยหาเสียงไม่ได้ช่วยให้ผู้ฟังได้ใช้วิจารณญาณอย่างรอบคอบและถ่องแท้แต่อย่างใด ดังที่เรามักพบว่า การปราศรัยหาเสียงมีส่วนประกอบของการบิดเบือนข้อเท็จจริง การกล่าวหาอย่างผิด ๆ การขยายความจริงให้เกินเลย การพูดจาไม่ชัดเจน การเน้นบุคลิกภาพมากเกินไป ฯลฯ ประเด็นอยู่ด้วยเสมอสุดแต่ว่าผู้ปราศรัยคิดว่าอะไรคือสิ่งที่ผู้ฟังอยากฟัง และอะไรจะทำให้ตนได้รับการสนับสนุน อันที่จริงแล้ว การที่หนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนช่วยกระพือข่าวของการปราศรัยหาเสียงทำให้ผู้ฟังการปราศรัยหาเสียง (ซึ่งโดยปกติแล้วอาจจะติดตามฟังเพียงของพรรคเดียวหรือกลุ่มเดียว) ได้มีโอกาสรับรู้ข่าวคราวความเคลื่อนไหวของพรรคหรือกลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือความสนใจของตนเองด้วยทางหนึ่ง แต่ในกรณีที่หนังสือพิมพ์ไม่อาจทำหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างทั่วถึงหรือเป็นการ “เลือก” เสนอข่าวเฉพาะของบางกลุ่มบางพรรค ข้อบกพร่องของวิธีการปราศรัยหาเสียงนี้ก็อาจมีมากขึ้นในลักษณะที่เป็นไปได้เปรียบกับเสียเปรียบแก่พรรคบางพรรคหรือบางกลุ่ม เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาจากแง่ที่ว่าผู้ใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งควรจะได้ใช้สิทธิของตนอย่างมีเหตุผล คือ ลงคะแนนโดยที่รอบรู้ในข่าวสารข้อมูลตลอดจนความเห็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมืองแล้ว ก็น่าที่จะมีการ “เสริม” วิธีการปราศรัยหาเสียงด้วยการใช้สื่ออย่างอื่นที่จะช่วยให้ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งได้สามารถตัดสินใจได้อย่างชอบด้วยเหตุผล วิธีที่น่าจะนำมาพิจารณาวิธีหนึ่งก็คือการเปิดโอกาสให้ผู้สมัครของแต่ละพรรคแต่ละกลุ่มได้ใช้วิทยุโทรทัศน์หาเสียงในลักษณะของการอภิปรายหรือถกเถียงประเด็นทางการเมืองกันโดยที่คนกลางหรือสื่อมวลชนทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินรายการซักถามปัญหา การอภิปรายร่วมกันในลักษณะที่ว่านี้ ซึ่งอาจจะทำในรูปแบบที่ผู้อภิปรายต่างไม่ได้ยินคำตอบของแต่ละฝ่าย ในขณะที่ประชาชนจะได้รับฟังของทุกฝ่ายก็ได้ไม่เพียงแต่จะเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้เปรียบเทียบแนวทางและข้อเสนอหรือวิธแก้ไข้ปัญหาของแต่ละพรรคเท่านั้น หากยังเปิดโอกาสให้ผู้ฟังสามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลของแต่ละพรรคได้อีกด้วย นอกจากนี้ วิธีการเช่นว่ายังเป็นการบีบบังคับไม่ให้ผู้สมัครยกเอาข้อกล่าวหาอันเป็นเท็จมาโจมตีกันอีก เพราะการกระทำดังกล่าว หากไม่มีมูลความ

จริงย่อมเสี่ยงต่อการถูกกลบฝังซึ่งก็จะเป็นผลกระทบกระเทือนต่อความน่าเชื่อถือของตนเอง
 ในฐานะผู้สมัครอีกด้วยเช่นกัน ผลดีที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ประชาชนจะสามารถ
 เห็นข้อแตกต่างระหว่างผู้สมัครพรรคต่าง ๆ ได้ทุกแง่ทุกมุมและอย่างแจ่มแจ้ง และสามารถ
 ตัดสินใจเลือกลงคะแนนให้แก่พรรคใดพรรคหนึ่งได้โดยเข้าใจมาก่อนอย่างถ่องแท้ถึงทาง
 เลือกต่าง ๆ การลงคะแนนในวันเลือกตั้งก็จะเป็นการเลือกกระหว่างแนวทางที่แตกต่างกัน
 ไม่ใช่การเผชิญหน้ากันระหว่างพลพรรคต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลใดๆ การที่รัฐบาล
 เปิดโอกาสให้ผู้สมัครจากพรรคและกลุ่มต่าง ๆ ได้แถลงนโยบายของตนต่อสาธารณชนทาง
 วิทยุโทรทัศน์อย่างทั่วถึงกันคนละ 30 นาที อย่างในการเลือกตั้งที่ผ่านมา นั้น นับได้ว่าเป็น
 จุดเริ่มต้นที่ถูกต้อง แต่ก็ยังไม่สมบูรณ์ แต่ก็คงจะต้องการความกล้าหาญตลอดจนความ
 สามารถในการคิดริเริ่มอีกไม่มากนัก ที่จะทำให้การเสริมการปราศรัยหาเสียงดังกล่าวมีความ
 ความหมายมากยิ่งขึ้นกว่าที่แล้มา

แนะนำผู้เขียน

- กลอสเนอร์, วิลเลียม เจ. B.A., M.A. (Southeast Asia), J.D. (Law) Yale
ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ร.บ. (เกียรตินิยม) ธรรมศาสตร์
Ph.D. (Political Science) University of Hawaii
ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ธงชัย วินิจจะกุล ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์) ธรรมศาสตร์
ปัจจุบันเป็นนักศึกษาระดับปริญญาเอก มหาวิทยาลัยซิดนีย์
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.บ., อ.ม. จุฬาฯ, Ph.D. (History) University of Michigan
ปัจจุบันเป็นศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พัชร ธรรมชัย ร.บ. (เกียรตินิยม) ธรรมศาสตร์
Ph.D. (Political Science) University of Wisconsin
ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สมเกียรติ วันทะนะ ร.บ. (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) ธรรมศาสตร์
Ph.D. (History) Monash University
ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- สมบัติ จันทร์วงศ์ B.A. (Summa Cum Laude) Claremont McKenna College
Ph.D. (Government) Claremont Graduate School
รองศาสตราจารย์ ภาควิชารัฐศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สุนทร อัสะไวย์ ศศ.บ. ธรรมศาสตร์, อ.ม. จุฬาฯ
ปัจจุบันเป็นนักวิจัย ประจำสถาบันไทยคดีศึกษา
- สุภากรณ์ จรัสพันธ์ ศศ.บ. ธรรมศาสตร์, อ.ม. จุฬาฯ
ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ อ.บ. (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) จุฬาฯ
M.A., Ph.D. (Philosophy) University of Hawaii
ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
-

วิธีสันติ

จุดหมายปลายทาง

คือสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง

ซึ่งเราเรียกว่าประชาธิปไตย

คือธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม

(จาก สันติประชาธิปไตย)

ผมเชื่อว่าในชีวิตการทำงาน

อาจารย์เสน่ห์ยึดหลักการทำนองนี้ด้วย

และอุทิศเวลาอันยาวนาน ในการเป็นอาจารย์และนักวิชาการ

เพื่อสร้างสรรค์ ถ่ายทอด และจรรโลงหลักการนี้

ให้เป็นจริงขึ้นมาในสังคมไทย

ปิวย อิงภากรณ์

2530